

LEKSYKON
AKSJOLOGICZNY
Słowian i ich sąsiadów

Tom 2

EUROPA

LEKSYKON
AKSJOLOGICZNY
Słowian i ich sąsiadów

INSTYTUT SLAWISTYKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK
INSTYTUT FILOLOGII POLSKIEJ UNIwersYTETU MARIi CURIE-SKŁODOWSKIEJ
INSTYTUT SLAWISTYKI UNIwersYTETU OPOLSKIEGO
KOMISJA ETNOLINGWISTYCZNA PRZY MIĘDZYNARODOWYM KOMITECIE SLAWISTÓW

LEKSYKON AKSJOLOGICZNY SŁOWIAN I ICH SĄSIADÓW

pod redakcją Jerzego Bartmińskiego

1

DOM

Redakcja
Jerzy Bartmiński
Iwona Bielińska-Gardziel
Beata Żywicka

2

EUROPA

Redakcja
Wojciech Chlebda

3

PRACA

Redakcja
Jerzy Bartmiński
Małgorzata Brzozowska
Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska

4

WOLNOŚĆ

Redakcja
Maciej Abramowicz
Jerzy Bartmiński

5

HONOR

Redakcja
Petar Sotirov
Dejan Ajdačić

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej

KONWERSATORIUM

LEKSYKON AKSJOLOGICZNY Słowian i ich sąsiadów

pod redakcją Jerzego Bartmińskiego

2

EUROPA

Redakcja
Wojciech Chlebda

Lublin-Opole 2018

Recenzenci poszczególnych artykułów:

Dorota Brzozowska (Opole), Aleksander Gadomski (Opole),
Sabina Giergiel (Opole), Irena Jokiel (Opole), Alicja Nagórko (Warszawa),
Anna Pajdzińska (Lublin), Mirosława Podhajecka (Opole), Petar Sotirov (Lublin)

Redakcja językowa: Beata Żywicka

Skład: Artur Drozdowski

Projekt okładki i stron tytułowych: Robert Kryński

Wydanie tomu sfinansował Instytut Filologii Polskiej UMCS
oraz Instytut Sławistyki Uniwersytetu Opolskiego.

© Copyright by Wydawnictwo UMCS, Lublin 2018

ISBN 978-83-227-9110-3

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
20-031 Lublin, ul. Radziszewskiego 11,
tel. 81 537 53 04

www.wydawnictwo.umcs.lublin.pl

e-mail: sekretariat@wydawnictwo.umcs.umcs.lublin.pl

Dział Handlowy: tel./fax 81 537 53 02

Księgarnia internetowa: www.wydawnictwo.umcs.eu

e-mail: wydawnictwo@umcs.eu

Drukarnia „Elpil”

ul. Artyleryjska 11

08-110 Siedlce

Spis treści

<i>Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony?</i> (Jerzy Bartmiński)	7
EUROPA w trzynastu obrazach (Wojciech Chlebda)	15
* * *	
Pojęcie EUROPA w starożytnej wolnej Grecji (Kazimierz Korus)	61
Koncept EUROPA (ΕΥΡΩΠΗ) w nowogreckim językowym obrazie świata (Iliana Genew-Puhalewa, Alexandra Ioannidou)	95
Koncept EUROPA w świadomości Litwinów (Marius Smetona)	137
* * *	
Obrazy EUROPY w języku polskim i w tekstach polskich dyskursów publicznych (Jerzy Bartmiński, Wojciech Chlebda)	169
Концепт Европа в русской языковой картине мира (Ольга Е. Фролова)	217
Концепт Европа в современной украинской репрезентации (Галина Яворська)	257
EUROPA w językowo-kulturowym obrazie świata Białorusinów (Irina Lappo)	289
O bułgarskim językowo-kulturowym obrazie EUROPY (Natalia Długosz)	321
О концепту Европа у савременом српском језику и култури (Маријана Букић)	365
Językowo-kulturowy obraz EUROPY we współczesnej Chorwacji (Maciej Czerwiński)	397

* * *

Koncept EUROPA w języku niemieckim (Dominika Zawadzka-Koch)	431
The Concept of EUROPE as Perceived and Projected by American Students and American Magazines (Bożena Tieszen)	473
<i>EUROPE, Europeanization</i> and related words in Mandarin Chinese (Mariarosaria Gianninoto)	497

* * *

Noty o autorach	523
---------------------------	-----

Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony?

Jerzy Bartmiński

Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – którego kolejny zeszyt poświęcony EUROPIE oddajemy w ręce Czytelników – jest próbą paralelnego opisania świata wartości słowiańskich na szerszym tle porównawczym. Tytuł *Leksykonu* jest poniekąd umowny, bo chodzi o wartości podzielane nie tylko przez poszczególne narody słowiańskie, ale też przez ich bliższych i dalszych sąsiadów.

Wartości stanowią rdzeń każdej kultury, a ich rozpoznanie i określenie stosunku do nich jest warunkiem definiowania własnej tożsamości zarówno przez indywidualne jednostki, jak całe zbiorowości. Problem wartości rodzi jednak wiele pytań: Co jest wartością i dla kogo? Czy istnieje kanon wartości uniwersalnych? Kanon wartości ważnych i konstytutywnych dla kultury europejskiej (z nasuwającymi się pojęciami wolności i równości, godności, praw człowieka)? Wartości ważnych dla kultur narodowych, jak ojczyzna, patriotyzm, demokracja i tolerancja – ale czy dla wszystkich kultur narodowych jednakowo? Konceptualizowane są wartości bytowe: życie, zdrowie, praca, kariera, pieniądze – ale czy niezależnie od czasu i szerokości geograficznej? W jakim stopniu w dzisiejszym świecie pozostają wciąż istotne pojęcia rodziny, małżeństwa, dziecka? Promotorka badań aksjologicznych w lingwistyce polskiej, Jadwiga Puzynina, zwraca uwagę na to, że wartości „docierają do nas jako treści wyrażen należących

do języka” i w związku z tym mogą łatwo podlegać manipulacjom¹. Nasz *Leksykon* powinien pomóc w zapobieganiu manipulacjom znaczeniami nazw wartości.

Zespół autorski skupił uwagę na kilku wartościach wybranych z dużego ich zespołu², licząc się z realnymi możliwościami wykonawczymi, limitowanymi przez środki uzyskane na ograniczony czas³. Wybrano na początek pięć haseł: DOM i EUROPE, bo niezależnie od politycznych i aksjologicznych wyborów mówimy o Europie jako „wspólnym domu”, w którym mieszkamy i w którym chcielibyśmy czuć się „u siebie”; PRACĘ, bo zwłaszcza w dobie szerzącego się bezrobocia stanowi ona przedmiot szczególnego zainteresowania; WOLNOŚĆ, bo jest sztandarową wartością naszej części świata; HONOR, bo sięga źródeł kultury europejskiej, antycznej Grecji, a bliska mu GODNOŚĆ jest wpisana do *Powszechnej deklaracji praw człowieka* uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1948 roku. We wszystkich przypadkach wydało się rzeczą interesującą sprawdzić, w jakim stopniu pojęcia te są podobnie, a w jakim specyficznie pojmowane w ramach poszczególnych kultur narodowych. Myślą przewodnią *Leksykonu* jest szukanie „jedności w różnorodności”.

Zainteresowanie wartościami i ich rolą w kulturach narodowych owocuje dziś wieloma wydawnictwami, zarówno w Polsce, jak na

---

¹ Jadwiga Puzynina, *Kłopoty z nazwami wartości (i wartościami)*, „Etnolingwistyka” 26, 2014, s. 7.

² Wstępne projekty przewidywały objęcie badaniami porównawczymi znacznie większej liczby haseł, zob. Jerzy Bartmiński, *Kakie cennosti učastvujut v formirovanii jazykovej kartiny mira Slavian?*, [w:] *Etnolingvistička proučavanja srpskog i drugih slovenskih jezika. U čast akademika Svetlane Tolstoj*, red. Ljubinko Radenković, Beograd 2009, s. 59–70; tenże tekst w wersji rozwiniętej pt. *Jaké hodnoty spoluutvářejí jazykový obraz světa Slovanů?* „Slovo a Slovesnot” 71, Praha, 2010, s. 329–339 oraz w wersji polskiej pt. *Jakie wartości współtworzą językowy obraz świata Słowian?* w książce *Polskie wartości w europejskiej aksjosferze*, Lublin 2014, s. 21–28.

³ Praca nad *Leksykonem* była częściowo wspierana przez grant NPRH nr 2/H12/81/2012 pt. *Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych*, pod kierunkiem Jerzego Bartmińskiego (współwykonawcy: Iwona Bielińska-Gardziel i Wojciech Chlebda) przyznany Instytutowi Sławistyki PAN w Warszawie na lata 2012–2015.

Zachodzie i Wschodzie Europy. Pomysł naszego *Leksykonu* sięga swoimi początkami lat 90. ubiegłego wieku, kiedy opracowano zbiorowo pojęcie OJCZYZNY w dwunastu językach europejskich⁴, ale w wersji aktualnie realizowanej powstał jako fragment opolskiego programu „komparacji” języków słowiańskich po roku 1945, który przedstawił Stanisław Gajda⁵, a którego wstępny zarys dali w swoich referatach Wojciech Chlebda⁶ i Jerzy Bartmiński⁷, rozwijając go w kolejnych publikacjach. Specyfiką naszego opracowania, jego cechą wyróżniającą jest – po pierwsze – operowanie uzgodnionym systemem narzędzi pojęciowych i wynegocjowaną w toku wielu posiedzeń wspólną terminologią; po drugie – oparcie opisów na porównywalnym zestawie źródeł, po trzecie – przyjęcie podobnych sposobów definiowania znaczeń. Wszystko to razem tworzy wspólną płaszczyznę teoretyczną i metodologiczną (*tertium comparationis*), co paralelnym opisom ma zapewnić porównywalność.

Wartości opisujemy jako „koncepty kulturowe”, czyli pojęcia aksjologicznie nacechowane i wyposażone w swoiste kulturowo konotacje. Rozróżniamy leksemy jako jednostki planu wyrażania z jednej strony – z drugiej zaś strony znaczenia, pojęcia, koncepty i idee jako elementy planu treści. Odpowiednio do tego stosujemy konwencje graficzne: leksemy zapisujemy *kursywą*, pojęcia i koncepty – KAPITALIKAMI, znaczenia podajemy w ‘łapkach’.

Analizy i opisy postanowiliśmy oprzeć na trojakiemu typowi danych. Pierwsze (S) czerpane są ze źródeł systemowych (w tym słownikowych), drugie (A) – ze źródeł „wywołanych”, tj. uzyskanych metodą badań ankietowych, trzecie (T) – z tekstów czerpanych z korpusów

---

⁴ Tom pt. *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich* ukazał się w roku 1993 w Lublinie pod redakcją Jerzego Bartmińskiego.

⁵ Stanisław Gajda (red.), *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, Opole 2000.

⁶ Wojciech Chlebda, *Płaszczyzny oglądu językowego obrazu świata w opisie semantycznym języka*, [w:] Gajda (red.) 2000, s. 163–178.

⁷ Jerzy Bartmiński, *Językowy obraz świata Polaków w okresie przemian*, [w:] Gajda 2000, s. 179–195.

narodowych oraz z wysokonakładowej prasy, dobranej wedle reprezentatywnych opcji politycznych i światopoglądowych (łącznie bazę materiałową określamy skrótem S-A-T). Założyliśmy też, że porównanie skupi się na tym, co w poszczególnych językach uchodzi za wspólne (potoczna, standardowa odmiana języka), a koncepcje indywidualne (skądinąd zawsze godne uwagi) będą przywoływane tylko wyjątkowo. Ankiety były przeprowadzane w porównywalnych 100-osobowych grupach studentów⁸ (równoważąc reprezentację kobiet i mężczyzn, przedstawicieli kierunków humanistycznych i ścisłych), którym zadawano jedno wspólne pytanie, za przykładem lubelskiej ankiety ASA⁹, „Co według ciebie stanowi o istocie prawdziwego X-a?”

Wprowadzenie w pytaniu modyfikatora „prawdziwy” miało służyć ukierunkowaniu odpowiedzi na stronę wyobrażeniową („Jak postrzeżasz i konceptualizujesz X-a?”), a nie stronę przedmiotową („Jaki jest X?”), chodziło bowiem o uzyskanie zróżnicowanych narodowo charakterystyk subiektywnych stereotypów Europy, domu, honoru itd., a nie opisów encyklopedycznych. Encyklopedyczne definicje Europy, domu, pracy, ale też w dużym stopniu wolności i honoru, w różnych językach z natury rzeczy muszą być podobne, jeśli nie identyczne, bo muszą odnosić się – w przypadku Europy – do obiektywnych cech kontynentu, w przypadku pozostałych pojęć – cech uznanych za istotne i typowe. Modyfikator „prawdziwy” przedstawia perspektywę na widzenie podmiotowe, na to, co jest ważne dla osoby odpowiadającej na pytania. Wyniki ankiety są w artykułach przywoływane tylko w wersji syntetycznej, ich dokładniejsze omówienie Czytelnik znajdzie w osobnym tomie *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań*

---

⁸ Nawiązano w tym punkcie do porównawczych badań amerykańskich Katza i Braly’ego oraz niemieckich Sodhiego i Bergiusa, które także opierały się na 100-osobowych reprezentacjach studentów różnych narodowości, zob. Uta Quasthoff, *Soziales Vorurteil und Kommunikation. Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps*, Frankfurt am Main, 1973, s. 30–49.

⁹ Zob. informacje o ASA (ankiecie słownika aksjologicznego) w artykułach Jerzego Bartmińskiego i Małgorzaty Brzozowskiej w tomie *Język, wartości, polityka*, Lublin 2006, s. 8–62.

empirycznych, pod red. Iwony Bielińskiej-Gardziel, Małgorzaty Brzozowskiej i Beaty Żywickiej (2017).

Założeniem autorów haseł było więc nie tyle definiowanie samych pojęć w sensie logicznym, ile zdiagnozowanie specyficznego rozumienia określonych wartości przez użytkowników poszczególnych języków. Dlatego jako narzędzie eksplikacji znaczeń przyjęto subiektywistyczną koncepcję „definicji kognitywnej”, której celem jest nie opis „obiektywnego” znaczenia słów, lecz uchwycenie tego, jak mówiący rozumieją znaczenia słów. Stąd też odwoływanie się nie tylko do definicji leksykograficznych podawanych w słownikach językowych (z zasady pretendujących do obiektywizmu), lecz także do osobistych wypowiedzi użytkowników, do tekstów wywołanych metodą ankietową. Ponieważ uwzględnienie sposobów rozumienia słów przez mówiących prowadzi nieuchronnie do ujawnienia różnic, postanowiono systematycznie uzupełniać podstawowe eksplikacje o opisy różnych typowych sposobów profilowania bazowych wyobrażeń¹⁰. Znane z gramatyki kognitywnej pojęcie profilowania zastosowano w zmodyfikowanej wersji wypracowanej na użytek profilowania pojęć.

Opracowania *Leksykonu* podjął się międzynarodowy zespół językoznawców z wszystkich bez mała krajów słowiańskich i niektórych pozasłowiańskich, skupionych w ramach konwersatorium EUROJOS. Opracowanie *Leksykonu* zostało poprzedzone cyklem roboczych spotkań, których owocem była seria publikacji ogłaszanych na łamach rocznika „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” (tomy 20–30 z lat 2008–2018)¹¹ i w ramach lubelskiej „czerwonej serii” pod zbior-

¹⁰ Zob. Jerzy Bartmiński, Stanisława Niebrzegowska, *Kognitivnoje opredelenie, profilirovanie ponjatij i sub'ektnaja interpretacija mira*, [w:] *Kognitivnaja lingvistika konca XX veka. Materialy Meždunarodnoj Naučnoj Konferencii 7–9 oktjabrja 1997 v treh častjah. I*, Minsk 1997, s. 4–8.

¹¹ Zob. zwłaszcza artykuły: Renata Grzegorzyczkova, *Punkty dyskusyjne w rozumieniu pojęcia językowego obrazu świata – widziane z perspektywy badań porównawczych*, „Etnolingwistyka” 21, 2009, s. 15–29; *Jeszcze o rozumieniu JOS-u w perspektywie badań porównawczych: problem inwariantu pojęciowego*, „Etnolingwistyka” 23, 2011,

czym tytułem *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*¹². Publikowano zarówno szkice dotyczące problemów teoretycznych i metodologicznych¹³, jak i analizy wybranych konceptów – poza pięcioma wymienionymi także takich, jak RÓWNOŚĆ, DEMOKRACJA, NARÓD, RODZINA, DOBROĆ, PRAWOŚĆ i ODWAGA; RADOŚĆ, KARIERA, PAMIĘĆ, ZDROWIE i CHOROBA; WINA i KARA, ŚWIĘTO i ŚWIĘTOWANIE; por. także dyskusje na temat opozycji SWÓJ – OBCY (w tomie 20. „Etnolingwistyki”) i na temat wartości tworzących „duszę” Europy (w tomie 23. „Etnolingwistyki”).

Pozostaje otwartym pytanie, w jakiej mierze opisy są porównywalne i jakie dalsze perspektywy „komparacji” otwierają? Profesor

---

s. 217–225; Jadwiga Puzynina, *Z problemów opisu językowego obrazu świata – pytania i wątpliwości*, „Etnolingwistyka” 22, 2010, s. 39–51; Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Wojciech Chlebda, *Punkty sporne i bezsporne w programie EUROJOS: Odpowiedź na pytania i wątpliwości Profesora Jadwigi Puzyniny*, „Etnolingwistyka” 23, 2011, s. 227–233; Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, *Jakie dane są relewantne etnolingwistycznie?*, „Etnolingwistyka” 29, 2017, s. 11–29; *O różnych wariantach definicji leksykograficznej – od taksonomii do kognitywizmu*, „Etnolingwistyka” 30, 2018, s. 259–284.

¹² Wydano cztery tomy zbiorowe: *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 1, red. Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Lublin 2012; *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 2, *Wokół europejskiej aksjofery*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2014; *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3, *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin 2014; *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 4, *Słownik językowy – leksykon – encyklopedia w programie badań porównawczych*, red. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Beata Żywicka, Lublin 2018.

¹³ Por. zwłaszcza Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, *Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów* (w tomie *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3, *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin 2014, s. 71–102); Nina Gryshkova, *Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych*, tamże, s. 21–50.

Swietłana Tołstojowa podsumowując spotkanie w roku 2012, postulowała kontynuowanie badań w kierunku ujęć bardziej syntetycznych i proponowała opracowanie zgromadzonych materiałów w kategoriach ściśle lingwistycznych, tj. odniesienie ich do systemu językowego¹⁴. Na obecnym etapie pracy projektowanie takich ujęć i wypracowanie nowych perspektyw porównawczych pozostawiamy redaktorom, autorom haseł i Czytelnikom. Nic też nie stoi na przeszkodzie, by listę haseł rozszerzyć i paralelne opisy semantyczne kontynuować.

Leksykon jest adresowany do wszystkich, zainteresowanych problematyką wartości, ich rangą i rolą w dyskursie publicznym, w skali zarówno narodowej, jak i ponadnarodowej. Nasza publikacja ma przyczynić się do lepszego rozumienia się ludzi mówiących różnymi językami, ma pomóc im we wzajemnym zbliżeniu. Wyróżnianymi adresatami *Leksykonu* są młodzi adepci studiów językowych i antropologicznych, którzy mają szczególne predyspozycje i zobowiązanie, by wpływać na niwelowanie barier w komunikacji międzykulturowej.

---

¹⁴ W tomie: *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 2, *Wokół europejskiej aksjofery*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2014, s. 262–265.

EUROPA w trzynastu obrazach

Wojciech Chlebda

Piękna jesteś ojczyzno moja, Europo
Nie przyznaję się do żadnego z haseł, które dzielą ciebie na nienawidzące się narody
Na pagórkach Neckaru i w dolinie Umbrii czuję się tak samo twojej sławy potomnym
I mam odwagę wierzyć w powołanie twoje.

Czesław Miłosz¹

Jedność Europy nie jest modelem biurokratycznym. Jest zbiorem
wspólnych wartości i demokratycznych standardów. Dziś nie wystarczy
wzywać do jedności i protestować przeciwko wielu prędkościom.
Jest dużo ważniejsze, żebyśmy wszyscy szanowali wspólne zasady,
takie jak prawa człowieka i swobody obywatelskie, wolność słowa
i zgromadzeń, równowagę władz oraz rządy prawa.
To jest prawdziwy fundament naszej wolności.

Donald Tusk²

Niniejsza książka powstała w toku realizacji międzynarodowego projektu badawczego „Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych” (grant NPRH nr 0132/NPRH2/H12/81/2012)³, afiliowanego przy Instytucie Sławistyki PAN na lata

¹ Wiersz bez tytułu pochodzący z lat 30., dotychczas niepublikowany. Pierwodruk w „Zeszytach Literackich” 2017, nr 1, cyt. za: „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 77, s. 33.

² Przemówienie Donalda Tuska, przewodniczącego Rady Europejskiej, w 60. rocznicę traktatów rzymskich, Rzym, 25 marca 2017 r. Cyt. za: „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 71, s. 1.

³ Prace finansowane z tego grantu zawierają w przypisach stosowną informację. Poza grantem powstały w tym tomie prace Kazimierza Korusa, Bożeny Tieszen, Iriny Lappo, Marijany Đukić i Mariarosarii Gianninoto.

2012–2015. Jednym z celów projektu było opracowanie – w oparciu o porównywalne podstawy materiałowe i metody – haseł do *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* (LASiS), wybranych przez Radę Naukową Konwersatorium EUROJOS⁴ i przedłożonych wszystkim uczestnikom projektu z kilkunastu krajów; to EUROPA, WOLNOŚĆ, DOM, PRACA I HONOR / GODNOŚĆ. Tym samym książka ta jest jednym z pięciu tomów tematycznych, z których każdy poświęcony jest narodowym konceptualizacjom jednego z owych pięciu pojęć.

W łonie Rady Naukowej Konwersatorium wypracowano ogólne założenia metodologiczne projektu⁵, zgodnie z którymi odnośnie do Europy:

1. przedmiotem opisu jest Europa w jej narodowo nacechowanych interpretacjach językowo-kulturowych;

2. obiektem opisu jest koncept EUROPA w jego narodowych manifestacjach;

3. instrumentem opisu jest definicja kognitywna, której celem jest zdanie sprawy ze sposobu pojmowania danego obiektu przez mówiących danym językiem, szerzej – ze sposobu utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i jego użycie wiedzy o świecie, kategoryzacji jego zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania⁶;

4. materiałową podstawą opisu są dane systemowejęzykowe (w tym słownikowe), dane wywołane (ankietowe) oraz dane tekstowe (w tym korpusowe) z uwzględnieniem także danych przyjęzykowych i pozajęzykowych;

5. celem opisu jest ustalenie bazowej (inwariantowej) zawartości danego konceptu, przedstawienie jego wariantów (profilu) dyskursywnych oraz unaocznienie sieci powiązań wybranego konceptu z innymi

---

⁴ O działalności Konwersatorium zob.: Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, *15 lat Konwersatorium EUROJOS*, „Etnolingwistyka” 28, 2016, s. 317–322.

⁵ Zob.: Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Wojciech Chlebda, *Językowo-kulturowy obraz świata Słowian na tle porównawczym. Założenia programu „A”*, „Etnolingwistyka” 21, 2009, s. 341–342.

⁶ Zob.: Jerzy Bartmiński, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji*, [w:] *Konotacja*, red. Jerzy Bartmiński, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1988, s. 169.

konceptami funkcjonującymi w danej narodowej przestrzeni komunikacyjnej.

Docelowo projekt zakłada międzyjęzykowe zestawienie wykonanych według tych założeń opisów wybranych konceptów i ich charakterystykę porównawczą. Na tym etapie, jaki określają ramy projektu „Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych”, opisy będą jednak prezentowane w układzie równoległym, stosunkowo niezależnie od siebie, ale stosowanie się autorów do metodologicznych zasad, przyjętych na spotkaniach Konwersatorium EUROJOS, powinno w przyszłości zaplanowaną komparację⁷ umożliwić.

Odnosnie do konceptu EUROPA przypomnienie drugiej z wymienionych przesłanek metodologicznych – iż obiektem opisu są koncepty – jest szczególnie zasadne. Dwa obiekty opisu w projekcie (WOLNOŚĆ i HONOR / GODNOŚĆ) są czystymi abstraktami, ich pojęciowa czy konceptualna natura jest stosunkowo oczywista. PRACA jest abstraktem, za którym jednak kryją się wyobrażenia także fizycznych, namacalnych, konkretnych czynności i działań. Także w pojęciu DOMU zgodnie współlistnieją dwa wymiary znaczeniowe: *dom* (synonim *budynku*) ma referencję konkretną (*dom murowany, dom jednopiętrowy, dom wolnostojący*), ale równocześnie nad tym znaczeniem fizycznym wyraziście nadbudowane jest rozwinięte, często wręcz dominujące znaczenie społeczne (*dom* jako ‘miejsce zamieszkania ludzi, ognisko domowe, rodzina’); istnienie tych dwóch podstawowych wymiarów DOMU dobrze oddaje język czeski, w którym znaczenie fizyczne oddawane jest leksemem *dům*, społeczne zaś i symboliczne – leksemem *domov*⁸.

⁷ Użycie określenia „komparacja” jest nawiązaniem do programu „komparacji systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich”, zainicjowanego przez Stanisława Gajdę, w którego ramach zrodziła się idea przyszłego projektu „Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych” (zob. *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, t. 1, red. Stanisław Gajda, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2000).

⁸ Struktura konceptu DOM jest bardziej złożona, czego świadectwa przynosi 1. tom *Leksykonu*: tworzą ją, i to w różnych językach, cztery podstawowe składowe, a to:

Europa jest w tym zestawie nazwą o statusie szczególnym, będąc tu jedyną nazwą własną, której referencja oscyluje przy tym między biegunem szczególnego konkretności⁹ i abstraktu. Sądzę, iż „granice naszego kontynentu nie były nigdy bezdyskusyjnym geograficznym faktem, lecz fenomenem historycznym, kwestią świadomego wyboru”¹⁰, podzielany jest w dyskursie akademickim, intelektualnym, ale w pojmowaniu potocznym, ukształtowanym przez szkolne nauczanie geografii, Europa jest kontynentem mającym realne wymiary, wymierne parametry geograficzne i administracyjne, będąc też obszarem naocznie doświadczanym poprzez podróże, filmy i telewizję. Także w badaniach wyobrażeń społecznych ów fizyczny, kontynentalny, lokalistyczny wymiar Europy wysuwa się na czołowe miejsca; nie można jego istnienia ignorować. Niemniej w badaniach, jakie zaplanowano w niniejszym projekcie, ta fizyczna konkretność Europy jest tylko składową konceptu, ściślej – jedną z wielu jego składowych, przez które należy rozumieć wiązki różnie konfigurowanych cech tworzących pewną całość o charakterze konstruktów mentalnych. Niejawnie zawarta jest w tej całości historia konceptualizacji EUROPY przez ludzi różnych zawodów i statusów społecznych, rozmaitych orientacji ideologicznych i światopoglądowych, urodzonych pod różnymi szerokościami i długościami geograficznymi; kryje się w niej efekt kilkuwiekowego mierzenia się przez wspólnoty ludzkie z zakresami referencji tej nazwy – modelowania, lepienia z materii pojęciowej, ze

---

‘budynek’, ‘rodzina’, ‘zamieszkiwanie’ i ‘funkcja’ (na ten temat zob.: Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, *Polski językowo-kulturowy obraz domu i jego profile*, [w:] *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 1: DOM, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015).

⁹ Nazywam ten konkretność „szczególnym”, gdyż konkretność Europy jako kontynentu (obiektu geograficznego czy fizjograficznego) różni się znacznie od konkretności domu jako budynku, który pozwala się ogarnąć się jednym spojrzeniem i doświadczyc namacalnie wszystkich jego parametrów fizycznych (co o kontynencie da się powiedzieć jedynie ze sporą dozą umowności).

¹⁰ Maciej Górny, *Europamięć*, [w:] *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*. Tom 2: *Wspólne / Oddzielne*, red. Robert Traba, Hans H. Hahn, Maciej Górny, Kornelia Kończał, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2015, s. 17.

spostrzeżeń, z doświadczeń i z ich uogólnień, propozycji intelektualnych zbieranych pod werbalną etykietą *Europy*. Sąd Ilii Upalevskiego, iż Europa Środkowa jest wspólnotą tekstów, ściślej – jest Tekstem, „konstruktem powstającym w wyniku różnych, ideologicznie zmotywowanych praktyk społecznych / dyskursywnych”, konstruktem, który „nie istnieje poza specyficznym typem ideologicznie zmotywowanej mowy, dostosowanej do społecznego użytkowania w formie różnych tekstów kultury, konstruujących pewien obraz rzeczywistości”, którego z kolei tworzenie dokonuje się „na wielu płaszczyznach: historii, geopolityki, kultury, a ramach niej: literatury, architektury, muzyki, malarstwa”¹¹, daje się *mutatis mutandis* odnieść nie tylko do Europy Środkowej, ale i do Europy w jej pojmowaniu całościowym: do konceptu EUROPA.

Modelowanie jego zawartości treściowej i odnośności nie ustaje zresztą po dziś dzień. Należy tu przywołać i dobitnie podkreślić zdanie Michaela Fleischera, iż gdy się dyskutuje o Europie (w Niemczech, Polsce itd.), „rozprawia się o kulturowych konstruktach, a nie o faktycznościach (*Tatsächlichkeiten*), lub odwrotnie – to, co jest milcząco przyjmowane przez uczestników kultury jako faktyczności, jest w istocie wielkościami konstruktywnymi, które zostały wygenerowane w celach komunikacyjnych” (Fleischer 2004: 7)¹². Należy też sobie przy tym uświadomić, że owi „uczestnicy kultury” są określani historycznie: są ukształtowani nie tylko przez historie zdarzeń codziennych,

---

¹¹ Ilija Upalevski, *Europa Środkowa – wspólnota tekstów. Intertekstualność jako przestrzeń funkcjonowania i podtrzymywania mitu środkowoeuropejskiego*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 2016, nr 48, s. 162–163.

¹² Michael Fleischer, *Europa, Niemcy, USA i Rosja w polskim systemie kultury*, Centrum im. W. Brandta, Wrocław 2004, s. 7. Warto przytoczyć ciąg dalszy tego wywodu: „Badane obiekty [w rodzaju EUROPY – W. Ch.], jak wszystkie zjawiska kultury, stanowią konstrukty dysponujące ukształtowaną, specyficzną semantyką i wychodzące daleko poza leksykalne (ogólnojęzykowe) znaczenia słów. [...] Są one wytwarzane głównie w interdyskursie i przez interdyskurs, następnie zostają podchwyczone przez systemy medialne i (w zależności od medium) specyficznie złamane, tzn. zmodyfikowane na potrzeby medium, by w tej zmodyfikowanej formie na nowo wziąć udział w interdyskursie i modyfikować go ze swojej strony” (tamże, s. 8).

ale i przez historię „długiego trwania” (*longue durée*); nie tylko przez historię „pierwszego stopnia”, ale i historię stopnia drugiego (*histoire au second degré*)¹³: przez zbiory narracji o dziejach, przez pamięci wspólnotowe, przez nawarstwienia interpretacji dziejów. W tym kontekście „Europa jest nie tyle przedmiotem historii, ile jej produktem, a to, co nazywamy Europą, jest w gruncie rzeczy historycznie wytworzoną rzeczywistością o nieustannie zmieniających się formach i zmiennej dynamice”¹⁴.

Takich „historycznie wytworzonych rzeczywistości”, „kulturowych konstruktów” objętych jedną nazwą *Europa*, mamy w niniejszej książce trzynaście: to EUROPA rosyjska, ukraińska, białoruska, niemiecka, chorwacka, serbska, bułgarska, starogrecka, nowogrecka, litewska i polska, a także amerykańska i chińska. Trzon tej konfiguracji obrazów stanowi dziesięć współczesnych obrazów europejskich, obraz jedenasty bowiem – starogrecki – jest co prawda europejski, ale nie nowożytny, dwunasty zaś i trzynasty, amerykański i chiński, są co prawda nowożytny, ale nie europejskie. Niemniej te trzy obrazy, helleński, zaoceaniczny i orientalny, choć opracowane w nieco odmiennej, niż owa dziesiątka, konwencji opisu, stanowią dla głównej dziesiątki istotne jakościowe dopełnienie, wzbogacając składowe

---

¹³ Odwołuję się do dwóch pojęć stworzonych w łonie humanistyki francuskiej: przez Fernanda Braudela (*longue durée*) i Pierre’a Nory (*histoire au second degré*), dostrzegając – mimo różnic, jakie dzieliły tych badaczy i ich koncepcje – głęboki i istotny związek zarówno między oboma tymi pojęciami, jak i między nimi łącznie a badaniami nad językowymi obrazami świata (postulat porównawczego zestawienia dwóch, a nawet trzech wielkich konstruktów mentalnych – nie tylko pamięci wspólnotowej i językowego obrazu świata danej wspólnoty, ale także wiedzy wspólnotowej – zgłosiłem w pracach *Czy polska etnolingwistyka może być zwornikiem nauk humanistycznych?*, [w:] *Językoznawstwo w Polsce. Kierunki badań i perspektywy rozwoju*, red. Maciej Grochowski, Warszawa 2012, s. 97–98) oraz *Pytania o tożsamość etnolingwistyki*, [w:] *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy. Koncepcje. Perspektywy*. Tom 4.: *Pogranicza, mniejszości, regiony. Etnolingwistyka*, red. Jolanta Tambor, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018 (w druku).

¹⁴ Gerard Delanty, *Odkrywanie Europy. Idea, tożsamość, rzeczywistość*, tłum. Renata Włodek, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1999, s. 9.

współczesnego europejskiego postrzegania Europy o szereg wyrazistych, nierzadko zaskakujących cech.

Dziesięć punktów widzenia skupionych jest w szeroko pojmowanym centrum Europy, tworzonym w prezentowanej tu konfiguracji – idąc z północy na południe – przez Litwę, Polskę, Niemcy, Rosję, Ukrainę, Białoruś, Chorwację, Serbię, Bułgarię i Grecję. Mamy tu więc nader szeroko rozumiane centrum Europy – od Renu po Ural, od Wilna po Ateny. Mamy tu też zbieżne (choć dalekie od identyczności) losy państw macierzystych odnośnych wspólnot językowo-kulturowych: wszystkie one (oprócz Grecji) przeszły na przełomie lat 80. i 90. radykalną transformację polityczno-ustrojową i/lub strukturalną, a pięć z nich zostało w tym czasie członkami Unii Europejskiej (państw członkowskich UE jest w tym zestawie łącznie siedem – prócz Rosji, Białorusi i Ukrainy). Jednocześnie mamy tu trzy słowiańskie perspektywy oglądu Europy (zachodnio-, wschodnio i południowosłowiańską), jedną perspektywę germańską, jedną bałtycką i jedną helleńską, wreszcie w sensie wyznaniowym – trzy wielkie perspektywy chrześcijańskie: katolicką, protestancką i prawosławną, uzupełnione i wzbogacone o obrazy uzyskane z perspektywy amerykańskiej i chińskiej¹⁵.

Dzięki takiemu układowi można się było spodziewać, że w zrekonstruowanych tu obrazach Europy znajdą się zarówno podobieństwa,

---

¹⁵ Takich obrazów, dopełniających europejskie rekonstrukcje wybranych konceptów, jest w *Leksykonie* więcej, jest to bowiem leksykon aksjologiczny Słowian, ale i ich sąsiadów – bliższych, ale i bardzo niekiedy dalekich. Dla przykładu, w tomie poświęconym konceptowi DOM takie dopełnienia przynoszą cztery teksty ukazujące ów koncept w perspektywie języka i kultury suahili, hausa, koczowników saharyjskich oraz w tradycji japońskiej. Trzeba z kolei przyznać, że europejskie postrzeganie Europy jest w niniejszym tomie głównie postrzeganiem środkowoeuropejskim (w szerokim sensie): brak tu na przykład perspektywy brytyjskiej, francuskiej czy hiszpańskiej, portugalskiej czy włoskiej, brak więc tej płaszczyzny odniesienia, która dowodziłaby domniemanej słuszności tezy Olgi Tokarczuk, iż mieszkańcy Środkowej Europy mają wobec starej Europy „inaczej umeblowane w głowach” (zob. dalej przypis 20.). Pozostając tylko w kręgu wyobrażeń środkowoeuropejskich, przestajemy zdawać sobie sprawę z tego, z jak różnych organizmów złożona jest Europa. Uzupełnienie tego obrazu jest zadaniem na przyszłość.

jak i różnice – zwłaszcza że z samego założenia pytaliśmy w projekcie nie o „Europę-w-ogóle”, ale o to, jak postrzegają Europę właśnie różne wspólnoty narodowe: czym jest Europa dla tej, a nie innej nacji, jakie miejsce zajmuje Europa w jej właśnie językowym obrazie świata w ogóle, a w narodowej „geografii mentalnej”¹⁶ – w szczególności; innymi słowy, jakie cechy konstytuują obraz Europy jako składnik geografii mentalnej samych Europejczyków: dzisiejszych Rosjan, Ukraińców, Białorusinów, Niemców, Chorwatów, Serbów, Bułgarów, Greków, Litwinów, Polaków.

Godzi się ten fakt przypomnieć i podkreślić. Już w roku 2006 Jerzy Bartmiński sygnalizował: „Włączenie Polski i części krajów słowiańskich do Unii Europejskiej stworzyło nową przestrzeń polityczną, społeczną i kulturową, w której kształtuje się [...] nowa wielonarodowa wspólnota komunikacyjna. [...] Istotny problem tkwi w różnym rozumieniu i różnych konotacjach pozornie zupełnie ekwiwalentnych

---

¹⁶ „Geografia mentalna” jest, w koncepcji autora tych słów, konstruktem nadbudowanym nad geografią obrazowaną kartograficznie, wybierającym z przestrzeni realnej tylko niektóre obszary i obiekty, sytuującym je względem siebie niezależnie od ich relacji rzeczywistych i lokującym je w określonym miejscu przestrzeni aksjologicznej (zob. Wojciech Chlebda, *Zarys polskiej geografii mentalnej*, „Przegląd Humanistyczny” 1997, nr 3, s. 81–94; onże, *Polak przed mentalną mapą świata*, „Etnolingwistyka” 14, 2002, s. 9–26. Koncepcję tę w perspektywie lingwokulturowej i semiotycznej podjęli i rozwinęli m.in. Aleksandra Niewiara (*Kształty polskiej tożsamości. Potoczny dyskurs narodowy w perspektywie etnolingwistycznej (XVI–XX w.)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009) i Maciej Czerwiński (*Kultura – dyskurs – znak*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2015). W swych ogólnych zarysach koncepcja geografii mentalnej jest zbieżna z koncepcją geografii koncepcyjnej (wyobrażonej) Edwarda Saïda; zob. w tym kontekście np.: Edward Saïd, *Orientalizm*, tłum. Monika Wyrwas-Wiśniewska, Poznań 2005; Simona Škrabec, *Geografia wyobrażona. Koncepcja Europy Środkowej w XX wieku*, tłum. Rozalya Sasor, Międzynarodowej Centrum Kultury, Kraków 2013; Przemysław Czapliński, *Poruszona mapa. Wyobrażenia geograficzno-kulturowa polskiej literatury przełomu XX i XXI wieku*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2016. Wykorzystanie poznawczej mapy relacji między narodami Europy (psychologicznej mapy „kontaktów, wzajemnych preferencji i otwartości na współpracę, a także niechęci i wzajemnych animozji”) postulował z kolei Zbigniew Zaleski (*Psychologia wsparcia dla nowej Europy. Polacy wobec referendum akcesyjnego 2003*, Wydawnictwo TN KUL, Lublin 2007, zwł. 17–25).

słów, bez których nie może się obejść dyskurs publiczny, takich jak *naród, lud i społeczeństwo, nacjonalizm, patriotyzm i szowinizm, wolność, niepodległość, suwerenność i separatyzm, praca, wolontariat i bezrobocie, postęp i konserwatyzm, tradycja i dziedzictwo*, a także: *dom i bezdomność, rodzina i konkubinat, seksizm i feminizm, lojalność i serwilizm, tolerancja, kompromis i agresja* itp. Różnice ich konotacji w różnych językach europejskich stanowią źródła potencjalnych i już realnie doświadczonych nieporozumień. Jest oczywiste, że funkcjonujące w różnych językach nazwy tych pojęć, pozornie ekwiwalentne, odpowiadające sobie, zawierają zwłaszcza w strefie konotacji «słabych» wiele składników specyficznych dla poszczególnych języków. Metodyka wypracowana na gruncie badań JOS [językowego obrazu świata] pozwala te cechy specyficzne wydobyć, ujawnić, opisać¹⁷.

Na jeszcze inny aspekt poruszanych tu zagadnień zwraca uwagę Barbara Rodziewicz. Oto nasze społeczeństwa stanęły nie tylko w obliczu własnych zmian ustrojowych oraz zmian polityczno-społecznych i kulturowych w skali kontynentu europejskiego, ale również zmian globalnych (zwanых potocznie globalizacją lub makdonaldyzacją), które przed wieloma wspólnotami narodowymi i społecznymi stawiają na nowo „dylemat autoidentyfikacji” i pytania już nie tylko o tożsamość narodową, ale o ewentualność tożsamości europejskiej i o wartości, „które pozwalają jej wyróżnić się na tle innych nieeuropejskich tożsamości”¹⁸. Badaczka formułuje tę kwestię pod postacią trzech pytań:

1. czy istnienie geograficznej Europy przesądza o istnieniu swoistych europejskich wartości?
2. czy i jakie cechy współtworzą wspólną europejską aksjologię?
3. czy społeczeństwa tak zwanej „starej Europy”, zaliczanej do rdzenia globalizacji, oraz społeczeństwa obciążone dziedzictwem państwa komunistycznego wyznają ten sam system wartości?

¹⁷ Jerzy Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006, s. 238–239.

¹⁸ Barbara Rodziewicz, *Wartości. Polacy – Rosjanie – Niemcy*, Wydawca volumina.pl Daniel Krzanowski, Szczecin 2014, s. 41.

Pytania te nabierają szczególnego znaczenia w kontekście perspektyw budowania tzw. patriotyzmu europejskiego¹⁹, i to w momencie, gdy aktualność i zasadność stawiania tego rodzaju pytań unaoczniane są przez całe serie wydarzeń, zachodzących zwłaszcza na południowych krańcach kontynentu europejskiego. Obrazy, które przesuwają się przed naszymi oczami od miesięcy – w Polsce na razie tylko na ekranach telewizorów – pokazują dramatyczną aktualność i namacalną życiowość wybranych do wspólnej analizy pojęć **DOMU**, **WOLNOŚCI**, **PRACY**, **HONORU / GODNOŚCI** i **EUROPY**. Biblijny niemal w swym wymiarze exodus setek tysięcy ludzi z Syrii, Iraku i innych krajów Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu uświadamia nam, że ta największa od czasu zakończenia drugiej wojny migracja ludności dokonuje się w przestrzeni wyznaczonej właśnie przez tych pięć pojęć. Oto bowiem ludzie opuszczają własny **dom** i wyruszają w nieznaną w poszukiwaniu nowego domu. Wyruszają, bo wygnało ich z domu brutalne zagrabienie ich **wolności** – i na wolność właśnie pod dachem nowego domu liczą. Na wolność i **pracę** – pracę, a nie jałmużnę i nie zasiłek, bo ludzie ci nie chcą być na niczym utrzymaniu, a nie chcą, bo mają swoją **godność**, swój **honor**, nierzadko jawnie przed kamerami europejskich telewizji demonstrowany pełnym wyrzutem pytaniem „Czy my jesteśmy zwierzęta, że nas tak traktujecie?”. To pytanie zaś stawia na nowo w całej jego ostrości kwestię wartości europejskich, czyli samej istoty piątego z pojęć – **Europy**. Wprost mówiła o tym, patrząc na uchodźców kołoczących do bram Europy, Europy znowu pokrywanej się liniami pospiesznie budowanych murów i zasieków, Olga Tokarczuk: „Niechęć całej Europy Środkowej do przybyszów pokazuje mentalną przepaść między starą i nową Europą [...]. Wyglądamy wprawdzie podobnie, jeździmy podobnymi samochodami, ale w głowach mamy umeblowane inaczej. Zbudowaliśmy samych siebie na poczuciu krzywdy i idących za nią roszczeniach. Mówimy Europie: «Patrzcie, jak cierpielśmy w czasie wojny [...], kiedy wy

---

¹⁹ Zob.: Piotr Burgoński, *Patriotyzm w Unii Europejskiej*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2008.

budowaliście swoje bogactwo. Teraz mamy moralne prawo do zadośćuczynienia. Należą nam się wasze współczucie i pomoc». Nie możemy pogodzić się z myślą, że jacyś uchodźcy zajmują nam miejsce tych, którzy nieustannie potrzebują pomocy [czyli nas samych – W. Ch.]”²⁰.

Po 20 latach polskich dyskusji nad ideą Europy, nad kanonem wartości europejskich, nad niezbywalnym prawem Polaków, Czechów, Litwinów czy Chorwatów do nazywania się Europejczykami, uchodźcy wypowiedzieli swego rodzaju „Sprawdzam” wobec wypielegnowanego w naszych głowach szlachetnego obrazu jedności europejskiej. Byłoby niezmiernie interesujące, gdybyśmy badania treści konceptu EUROPA przeprowadzili raz jeszcze za parę lat, już po doświadczeniu bezpośredniego i twardego zetknięcia się Europy ze światem Bliskiego Wschodu i Afryki, pytając, czy kanon wartości europejskich był tylko imaginacją, która się rozwiewa pod naporem brutalnej rzeczywistości, czy też jest jednak jakością stałą, ponadnarodową i rzeczywiście kraje starej i nowej Europy łączącą²¹.

---

²⁰ *Ludzie, nie bójcie się!* Z Olgą Tokarczuk rozmawia Dorota Wodecka, „Gazeta Wyborcza” 2015, nr 237, s. 34.

²¹ Spór o istnienie bądź nieistnienie „europejskiej wspólnoty wartości” sięga lat wcześniejszych. Sporządzając w roku 2008 rodzaj „wypisów” z tekstów publicystycznych na tematy europejskie, zacytowałem (Chlebda 2008: 99) zdanie wybitnego historyka niemieckiego Heinricha A. Winklera, iż „Europie nigdy nie udało się stworzyć wspólnoty wartości” („Gazeta Wyborcza 2000, nr 287). Podobnie wypowiedział się inicjator badań nad miejscami pamięci Pierre Nora: „Nie istnieją łatwo definiowalne europejskie miejsca pamięci, ponieważ nie ma Europy obywateli. Nie ma europejskiego patriotyzmu” („Gazeta Wyborcza 2007, nr 187). Trójgłos Pierre’a Nory, Gesine Schwan i Roberta Traby na temat „miejsc i symboli, które łączą świadomość historyczną różnych narodów i kultur Europy”, redakcja opatrzyła znamienym tytułem „Czy Europa istnieje?”, który może sugerować, że Europa w pełnym znaczeniu tego słowa nie zaistnieje tak długo, dopóki Europejczycy nie ustalą czy nie uzgodnią wspólnego zestawu symboli. Pół roku później „Gazeta Wyborcza” (2008, nr 40) opublikowała obszernie fragmenty debaty „Wspólna Europa, wspólna historia?”, której uczestnicy – Adam Michnik, Robert Traba, Gesine Schwan, Marc Nouschi, Andrzej Wielowieyski – wspierali argumentami dwa przeciwległe stanowiska: „wspólna historia Europy jest możliwa” vs „pomysł, że można mieć świadomość europejską przekraczającą pamięć narodową, jest złudzeniem”.

Innym wyzwaniem wobec europejskiej jedności stał się kryzys, jaki dokonał się w kolebce europejskich wartości, za jaką powszechnie uważa się Grecję²². Ogromne zadłużenie i faktyczna niewypłacalność Grecji jako państwa, co więcej – antyeuropejskie (antyunijne) stanowisko, jakie w referendum mającym decydować o wyjściu Grecji z Eurolandu zajęli obywatele greccy, wywołały konsternację w krajach unijnych, zaskoczonych „nielojalnością” i „niewdzięcznością” Grecji wobec Europy. W komentarzu do tych wydarzeń Łukasz Wójcik trafnie stwierdził, że tylko polityczna poprawność nie pozwoliła europejskim liderom publicznie stwierdzić, że „Grecy są inni i że zalanie ich kraju kolejnymi miliardami euro nic nie da, dopóki nie weźmie się pod uwagę odmienności lokalnego systemu politycznego, społecznego i gospodarczego, który kształtował się w oderwaniu od Europy znacznie dłużej niż choćby polski. [...] Przez 400 lat osmańskiej okupacji Grecy byli zamknięci w dziejowej zamrażarce. Ominęły ich renesans, reformacja, kontrreformacja, absolutyzm, racjonalizm i oświecenie. Mało tego, jako poddani Bizancjum «przegapili» nawet ogólnoeuropejski spór o inwestyturę, po którym na zachodzie kontynentu zaczęła się kształtować zasada odrębności państwa i Kościoła. Greckie prawosławie pod tureckim panowaniem stało się depozytariuszem miejscowych tożsamości”²³.

Jeszcze inne wyzwanie wobec europejskiej jedności zrodziło się nad Bosforem, przy czym barierą wobec ewentualności włączenia do struktur unijnych Turcji miałyby być nie tylko islam, dla wielu obserwatorów trudny do wyobrażenia w kręgu wartości europejskich, ale i polityczno-społeczne konsekwencje nieudanej próby zamachu stanu 15–16 lipca 2016 roku, których charakter, poważnie ingerujący w prawa obywatelskie, ocenia się powszechnie jako niezgodny z europejskim kanonem wartości. Serie zamachów terrorystycznych –

²² Por. w niniejszym tomie rozważania Kazimierza Korusa o rodzeniu się wartości w starożytnej wolnej Grecji.

²³ Łukasz Wójcik, *Jak Grek udawał Europejczyka*, „Polityka” 2015, nr 29, s. 44. Por. w niniejszym tomie uwagi Iliany Genew-Puhalewej i Alexandry Ioannidou o historycznym zapleczu narodzin nowożytnej Grecji.

w Paryżu, Brukseli, Londynie, Madrycie i innych miastach „starej Europy” – za którymi stali przywódcy tzw. Państwa Islamskiego, podsycały nastroje antyislamskie w wielu państwach europejskich i pozaeuropejskich, w konsekwencji dopuszczając do głosu ugrupowania i partie skrajne, narodowocentryczne i wręcz nacjonalistyczne, domagające się rewizji rządowych polityk otwartości wobec uchodźców. Bo to właśnie wspomniani tu już uchodźcy z Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu są w tej chwili największym wyzwaniem dla jedności europejskiej: europejski kanon wartości nakazywałby wyciągnąć w ich kierunku rękę, ich realna obecność kruszy jednak fundamenty wspólnoty europejskiej, powodując, że po Europie krąży hasło powrotu do państw narodowych, do „Europy ojczyzn”. „Gdzie się kryje ten lud europejski? Jak można mówić o wspólnej Europie, jeśli tak niewielu chce podkreślać swoją europejskość z obawy, że stanie przed zarzutem braku narodowego patriotyzmu? W Polsce dodatkowo szkodzi ton, w jakim Kościół odmalowuje Unię Europejską [...] – komentuje dzisiejszą sytuację Marek Ostrowski. – Dyskurs kościelny jest więcej niż eurosceptyczny: upadająca na naszych oczach cywilizacja zachodnioeuropejska, sekularyzacja, zgnilizna obyczajowa, rozbijanie rodzin – temu mamy przeciwstawić wysiłki ratowania naszej, rzekomo lepszej, kultury i tradycji, państwowości i wiary. Nie wróży to dobrze budowaniu wspólnoty”²⁴. Eurosceptyczny jest nie tylko dyskurs kościelny: wybrany w demokratycznej elekcji prezydent Rzeczypospolitej oraz zwycięska partia, która jesienią 2015 roku przejęła władzę w Sejmie i Senacie RP, rozpoczęli urzędowanie od wyniesienia flagi Unii Europejskiej z sal narad i konferencji prasowych. To właśnie w kontekście polskiej jesieni roku 2015 Timothy Garton Ash napisał: „W całej Europie rosną mury mentalne. Ich psychologicznym spoiwem jest połączenie w pełni zrozumiałych lęków [...] ze zwykłymi przesądami ożywianymi przez ksenofobicznych polityków i nieodpowiedzialnych dziennikarzy. To, co widzimy w 2015 r., jest odwrotnością Europy

²⁴ Marek Ostrowski, *Znużony kontynent*, „Polityka” 2015, nr 26, s. 48.

z roku 1989. [...] Europa była znana jako kontynent, na którym mury runęły; teraz jest takim, na którym od nowa rosną”²⁵.

W tym dramatycznym bez przesady procesie zmian nieoczekiwaną kropkę nad „i” – w każdym razie nieoczekiwaną w chwili, kiedy zaczynaliśmy realizację projektu EUROJOS – postawiły ugrupowania nacjonalistów z Czech, Słowacji, Polski, Niemiec, Włoch i Holandii, które na zjeździe w Pradze w ostatnich dniach stycznia 2016 r. zawiązały porozumienie pod szyldem „Twierdza Europa”, doprowadzając do masowych manifestacji, jakie 6 lutego 2016 r. pod hasłem „Przeciw islamizacji Europy” odbyły się w 14 krajach europejskich. Wyrażenie *twierdza Europa* jest prymarnie metaforą wojskową, używaną dla określenia wielkich systemów fortyfikacyjnych w okresie II wojny światowej²⁶. Grzegorz Żuk użył tej metafory („Europa jako twierdza”) w charakterze nazwy jednego z dwóch podstawowych profili Europy, reprezentowanych przez dwa społecznie utrwalone punkty widzenia: „Europę jako twierdzę postrzega **realista** (pragmatyk), Europę jako wspólnotę widzi zaś **idealista** (wizjoner)”²⁷. W tej analizie profil „Europa jako twierdza” jest konstruktem specyficznie polskim, sięga-

---

²⁵ Timothy Garton Ash, *A mury rosną, rosną, rosną*, „Gazeta Wyborcza” 2015, nr 290, s. 35. W innym swym tekście Ash doszukiwał się źródeł takiego stanu rzeczy, pisząc: „Myśmy się wychowali w [starej] Europie na pozytywnych doświadczeniach, które stały się czymś naturalnym jak powietrze. Tak długo żyliśmy w dobrobycie, że nie znamy innej rzeczywistości. Wyborcy Podemosu czy SYRIZ-y nie umieją sobie wyobrazić powrotu dyktatury, wojny domowej itp. Brakuje nam pamięci historycznej. Tymczasem nowy projekt europejski powinien być budowany także na negatywnym doświadczeniu historii, na rozeznaniu natury człowieka oraz skutków rozpętania różnych społecznych i nacjonalistycznych namiętności. Bo bardzo łatwo wrócić do barbarzyństwa. [...] Jeśli utracimy ducha współpracy i wspólnoty, głęboki nawyk, że przede wszystkim rozmawiamy i negocjujemy, a nie walczymy, jeśli stracimy to, co jest najcenniejszą zdobyczą powojennej Europy, to czeka nas klęska. [...] Brakuje Europejczykom przekazywanej z pokolenia na pokolenie pamięci jednostkowej i zbiorowej” (T. G. Ash, *Bij się o Europę*, „Gazeta Wyborcza” 2016, nr 48, s. 24).

²⁶ Por.: J. E. Kaufmann, Robert M. Jurga, *Twierdza Europa. Europejskie fortyfikacje II wojny światowej*, Dom Wydawniczy Rebis, Warszawa 2013.

²⁷ Grzegorz Żuk, *Twierdza czy wspólnota? Europa w polskim dyskursie publicznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010, s. 12.

jącym daleko w głąb historii, utrwalonym w polskiej mentalności pod nazwą „przedmurza (chrześcijaństwa)”, przy czym „metaforyczne postrzeganie Polski jako przedmurza presuponuje istnienie chronionej przezeń twierdzy, którą jest Europa Zachodnia”²⁸. Ledwo pięć lat po opublikowaniu analizy Żuka historia dopisała jej gorzką pointę: „Twierdza Europa” stała się symbolem ksenofobii, wrogości wobec Innego, nawoływania do nienawiści, wreszcie negacji samej Unii Europejskiej. Najnowsze kropki nad „i” postawili tu obywatele Wielkiej Brytanii, którzy w referendum 23 czerwca 2016 roku zdecydowali o tzw. Brexicie, czyli o wyjściu Wielkiej Brytanii ze struktur Unii Europejskiej, oraz obywatele Stanów Zjednoczonych Ameryki, którzy w wyborach 8 listopada 2016 r. urząd prezydenta USA powierzyli Donaldowi Trumpowi, autorowi jawnie antyunijnych i antyeuropejskich zapowiedzi politycznych. Zdaniem Katarzyny Pełczyńskiej-Nałęcz, ta seria wydarzeń postawiła pod znakiem zapytania wiarę w uniwersalizm norm unijnych, takich jak demokracja i zasada praworządności, sprawiając, że „podważony został dogmat o nienaruszalności fundamentalnych wartości w samej Unii Europejskiej”. Sprawa zwycięstwa lub porażki założycielskich wartości Unii okazuje się w połowie roku 2017 kwestią europejskiego być albo nie być, „wartości stanowią bowiem swoistą «tkankę łączną», która określa ramy współżycia, zasady komunikacji i normy systemowe” dzisiejszej Europy. „Wspólny rynek, wspólna waluta i wspólna polityka zagraniczna mogą istnieć tylko dopóty, dopóki uczestnicy projektu europejskiego są zgodni co do podstawowych wartości”²⁹.

Wizja rozpadu Unii Europejskiej i, w pewnym sensie, końca Europy, jaką znamy³⁰ (i jakiej skondensowany obraz Timothy Garton

²⁸ Tamże, s. 58.

²⁹ Katarzyna Pełczyńska-Nałęcz, *Normatywne imperium w kryzysie – czas na politykę wartości*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa, czerwiec 2017 (http://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/rap_otw_eu/Normatywne_imperium_w_kryzysie_czas_na_polityke_wartosci.pdf; dostęp 18 VIII 2017).

³⁰ Chociaż ze względu na chronologię wydarzeń aneksja przez Rosję Krymu – części państwowego terytorium Ukrainy – nie znalazła w niniejszym tomie odzwiercie-

Ash zawarł w tekście *Bij się o Europę*; por. przypis 25.), stała się tak realna, że grupa europejskich polityków i intelektualistów ogłosiła w roku 2016 tzw. Apel 9 Maja, proponując „mapę drogową” Nowego Renesansu Europejskiego i ponawiając ten apel zaraz po brytyjskim referendum w sprawie opuszczenia Unii³¹, a Donald Tusk, przewodniczący Rady Europejskiej, 30 stycznia 2017 r. skierował do 27 szefów państw i rządów specjalny list, w którym następująco scharakteryzował zagrożenia i wyzwania stojące przed Unią Europejską: „Po raz pierwszy w naszej historii coraz bardziej wielobiegunowy świat zewnętrzny staje się jawnie antyeuropejski lub w najlepszym przypadku eurosceptyczny. [...] Drugie zagrożenie, wewnętrzne, wiąże się ze wzrostem nastrojów antyunijnych, nacjonalistycznych, coraz częściej ksenofobicznych w samej Unii. Egoizm narodowy staje się dla wielu atrakcyjną alternatywą dla integracji [...]. Trzecie zagrożenie to stan ducha proeuropejskich elit. Zanik wiary w sens politycznej integracji, uległość wobec populistycznych argumentów i zwątpienie w fundamentalne wartości liberalnej demokracji stają się coraz bardziej widoczne”. Tusk wezwał: „Pokażmy naszą europejską dumę. Jeśli będziemy udawać, że nie słyszymy słów i nie dostrzegamy decyzji wymierzonych w UE i naszą przyszłość, ludzie przestaną traktować Europę jako swoją większą ojczyznę”³².

Jak pokazują pokazane tu w zarysie wydarzenia, istnienie jednej „geograficznej Europy”, a nawet członkowska przynależność do jednej Unii Europejskiej nie przesądza o istnieniu jednych i tych samych „swoistych europejskich wartości”, by nawiązać do pytań Barbary Rodziewicz. W świetle wydarzeń lat 2014–2016 Europa nie wydaje

---

dlenia (poza tekstem Galiny Jaworskiej), fakt siłowego zajęcia przez jedno państwo europejskie części innego państwa europejskiego nie może się nie liczyć w ogólnym obrazie dzisiejszej Europy i w ocenie stopnia jej stabilności.

³¹ „Europejczycy muszą wymyślić sobie na nowo [...]. Jeśli owe plany [tj. „mapa drogową”] nie zostaną wprowadzone w życie, zniechęcenie do instytucji europejskich będzie rosnąć, co może się okazać początkiem demontażu Unii” (pełny tekst: „Gazeta Wyborcza” 2016, nr 148, s. 16).

³² Pełny tekst: „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 27, s. 17.

się wartością daną raz na zawsze, jest raczej wielkością dynamiczną, zmieniającą się w trudnym dziś do przewidzenia kierunku, co skłania do powściągnięcia łatwego optymizmu odnośnie do jej przyszłości. Autorzy niniejszej książki zdali relację z dotychczasowej historii konceptu EUROPA w ich krajach i z bieżącego stanu tego konceptu w pierwszych latach XXI wieku, tworząc podstawę i punkt wyjścia do obserwacji, jak struktura i treści tego konceptu będą modyfikowane w latach nadchodzących.

Pytania podobne do stawianych przez Barbarę Rodziewicz musieli sobie stawiać także autorzy dwóch wydanych poza Polską prac zbiorowych, w których po raz pierwszy podjęto próbę zebrania i opisanie europejskich „przestrzeni pamięci” i „miejsc pamięci” (miejsc w rozumieniu Pierre’a Nory, *lieux de mémoire*) ujmowanych w perspektywie łącznej, wspólnej, ponadnarodowej³³. Wymagało to „wymazania z mapy Europy granic narodów i państw i skupienia się na tych fenomenach historycznych, które rozgrywały się w relacjach transnarodowych”³⁴. W ocenie badaczy polskich próba została uwieńczona połowicznym jedynie sukcesem ze względu na zachwianie perspektyw oglądu Europy z wyraźnym oddaniem preferencji perspektywie zachodniej, w tym zwłaszcza niemieckiej, co usprawiedliwia sąd Etienne’a François’a, iż „wyzwanie dla opracowania europejskich miejsc pamięci jest jeszcze przed nami”³⁵. Myśl taka jest leitmotiwem europejskich dyskusji co najmniej 20 ostatnich lat (por. wcześniej przypis 21.).

Dlatego pewniejsze wydają się na razie zestawienia o mniejszej skali, na przykład między dwoma tylko podmiotami. Odnotować tu można zwłaszcza dwie próby. Pierwsza dokonana została w ramach czterotomowej serii *Polsko-niemieckie miejsca pamięci* i dotyczy pol-

³³ *Europäische Erinnerungsräume*, red. Kirstin Buchinger, Claire Gantel, Jacob Vogel, Frankfurt am Main 2009, oraz *Europäische Erinnerungsorte*, red. Pim Den Boer, Heinz Duchhardt, Georg Kreis, t. 1–3, München 2012.

³⁴ Stefan Bednarek, Bartosz Korzeniewski (red.), *Polskie miejsca pamięci. Dzieje toposu wolności*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2014, s. 15.

³⁵ Tamże.

skiej i niemieckiej „europamięci” („konceptualizacji polskich i niemieckich pomysłów na Europę”)³⁶. Wśród tych konceptualizacji są dwa bieguny bardzo zbieżnego myślenia o Europie: późnośrednio-wieczna koncepcja *christianitas*, czyli europejskiej wspólnoty chrześcijańskiej, i współczesna koncepcja Unii Europejskiej. Ale między tymi biegunami „pomysły na Europę” były różne: w Niemczech dominowała tolerancja dla tożsamości ponadkonfesyjnej, dla różnorodności i autonomii poszczególnych składowych organizmu nazywanego Rzeszą (a z biegiem czasu – chęć urzędzenia całej Europy właśnie na wzór Rzeszy), w Polsce – tendencja dośrodkowa, konsolidacyjna, defensywna, związana z ideą Polski jako katolickiego bastionu (przedmurza) broniącego Europy przed prawosławiem, Bizancjum, Azją czy w wymiarze konkretnym – Rosją. Konsekwencją była roszczeniowa postawa Polski wobec tej Europy – Europy Zachodniej – która owej ofiary dostrzec nie chciała czy nie potrafiła.

Rosyjskim i polskim z kolei „mitom Europy” poświęcona jest druga próba: praca zbiorowa będąca pokłosiem międzynarodowej konferencji zorganizowanej w roku 2003 w Moskwie przez Instytut Badań Literackich PAN i Instytut Słowianoznawstwa RAN³⁷. Tu sytuacja jest o tyle bardziej złożona, że z punktu widzenia Rosji Polska – pierwszy organizm narodowo-kulturowy leżący na zachód od terytorium Rosji –

³⁶ Maciej Górny, dz. cyt., s. 17.

³⁷ М. В. Лескинен, В. А. Хорев (ред.), *Миф Европы в литературе и культуре Польши и России*, «Индрик», Москва 2004. Jedynie na marginesie odnotuję wydanie innej znaczącej pozycji niosącej polskie i rosyjskie spojrzenia na nasze wspólne problemy; to *Białe plamy, czarne plamy. Sprawy trudne w relacjach polsko-rosyjskich (1918–2008)*, red. Adam D. Rotfeld, Anatolij W. Torkunow, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2010. Koncepcja tomu jest zbliżona do koncepcji *Polsko-niemieckich miejsc pamięci*, tom przynosi bowiem wybór 16 „spraw trudnych” między Polakami i Rosjanami (np. stosunki polsko-sowieckie w latach 1917–1921, inwazja Armii Czerwonej w 1939 r., zbrodnia katyńska, odwilż i polski Październik, stan wojenny w Polsce, dostęp do archiwów, polsko-rosyjska historiografia), każdą w podwójnym naświetleniu autora polskiego i autora rosyjskiego (tom ten równoległe został wydany po rosyjsku w Rosji). Wspominam o tej cennej pozycji jedynie w przypisie, gdyż skupia się ona wyłącznie na problematyce polsko-rosyjskiej, Europa pojawia się jedynie w tle jako daleki kontekst omawianych spraw.

jako naród genetycznie słowiański powinna przynależeć do Wschodu, choć historycznie – jako naród i państwo, ukształtowane w konfesyjnej i kulturowej orbicie Rzymu – stanowi faktycznie część Europy Zachodniej. Równocześnie Rosja sama z sobą toczy odwieczny spór o swoją przynależność do Wschodu (Azji) lub Zachodu (Europy), spór rozpięty między słowianofilstwem i okcydentalizmem, między orientalną ideą Moskwy jako Trzeciego (i ostatecznego) Rzymu a prozachodnią ideą Petersburga jako okna na Europę. W polskim postrzeganiu Europy przeważa utożsamianie Rosji z Azją, a tym samym wyodrębnianie, a nawet wykluczanie Rosji z (prawdziwej) Europy. Istotę tej niechęci trafnie, można sądzić, ujął Andrzej de Lazari, sprowadzając spór do różnego rozumienia pojęcia „solidarność”: w Rosji miałyby ono przybierać postać kolektywnego, niszczącego indywidualność, totalitarnego MY – w Polsce natomiast stanowiłoby synergetyczną jedność wielu wolnych JA³⁸. Tak rozumianą solidarność Polska zaofiarowała Europie w roku 1980.

Książka, którą przedkładamy uwadze Czytelnika, wpisuje się w ten międzynarodowy dialog, przybierający nierzadko charakter sporu o imponderabilia, chociaż nastawiona jest na spokojną, rzeczową, wyważoną dzięki przyjętej metodzie prezentację niezależnych od siebie obrazów. Zaproponowana badaczom z kilkunastu krajów „starej” i „nowej” Europy analiza pięciu wysoce nacechowanych aksjologicznie pojęć funkcjonujących w ich narodowych systemach językowo-kulturowych zmusiła ich do swoistej introspekcji badawczej – tak w odniesieniu do PRACY i DOMU, jak też do WOLNOŚCI i HONORU / GODNO-

³⁸ Анджей де Лазари, *Чем страшна Европа русским и польским „славянам”?*, [w:] М. В. Лескинен, В. А. Хорев (ред.), *Миф Европы в литературе и культуре Польши и России*, „Индрик”, Москва 2004, s. 18–20. Spośród analiz porównawczych uwadze Czytelnika można jeszcze polecić ciekawą, ale bardzo skrótową próbę odtworzenia stereotypu Europejczyka (tylko na podstawie badań ankietowych) w 11 językach; zob. Swietłana M. Prochorowa, *Stereotyp językowy Europejczyka w kontekście opozycji „swój – obcy”*, „Język a Kultura”, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. Janusz Anusiewicz, Jerzy Bartmiński, wyd. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław 1998, s. 238–244.

ści³⁹. Nie inaczej było i z EUROPA. Można się było jedynie spodziewać, że w odróżnieniu od czterech pierwszych pojęć treściowa zawartość pojęcia piątego – EUROPY – będzie najmniej stabilna. Wynika to z faktu odnotowanego tu wcześniej: *Europa* jest prymarnie nazwą własną, której desygnat ma postać tworu geograficzno-politycznego o kształcie będącym w dużej mierze wynikiem ucierania się partykularnych interesów zarówno wielkich mocarstw (wcześniej – imperiów), jak też poszczególnych organizmów narodowych. Pielęgnowany przez elity symboliczne wielu krajów zestaw wartości, stanowiący wtórną referencję nazwy *Europa*⁴⁰, był poddawany niełatwej próbie konfrontacji z wynikami gier politycznych, czasem pozostając z nimi w harmonijnej symbiozie, czasem zaś – jak to się dzieje w tej chwili na naszych oczach – ulegając modyfikacji i będąc spychanym na dalszy plan. Równocześnie fakt, że *Europa* prymarnie należy doropriów, nazw własnych, mających z definicji referencje jednostkowe (tu akurat – topograficzną), komplikuje przeprowadzenie analizy w pełni paralelnej do analizy pozostałych pojęć projektu: nazwy własne z zasady nie

---

³⁹ W chwili oddania tego tomu do druku zostały już opublikowane następujące tomy *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów*: tom 1. DOM, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015; tom 3. PRACA, red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Brzozowska, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2016; tom 4. HONOR, red. Petar Sotirov, Dejan Ajdačić, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2017.

⁴⁰ Zestaw tych wartości i ich hierarchia jest głównym przedmiotem wykonywanych w projekcie EUROJOS prac rekonstrukcyjnych, dla danego momentu wyводу można jednak przyjąć, że w konfiguracji cech decydujących o byciu EUROPA znajdują się: przynależność do modelu społeczeństwa otwartego i do systemu politycznego demokracji liberalnej oraz odwoływanie się do takich wartości, jak uniwersalizm praw człowieka, prywatny charakter sfery religijnej, definiowanie tożsamości narodowej w sposób inkluzyjny wobec imigrantów, poparcie dla zaangażowania państwa w rozwiązywanie problemów międzynarodowych (na ten temat zob.: Adam Balcer, Piotr Buras, Grzegorz Gromadzki, Eugeniusz Smolar, *Polacy wobec UE: koniec konsensusu*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2016, s. 3; zob.: <http://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Otwarta%20Europa/Polacy%20wobec%20UE%20-%20raport%20Fundacji%20Batorego.pdf>, dostęp 10 II 2017. Por. też wcześniej przypis 21.

mają však swoich synonimów ani antonimów, twierdzi się nawet, że nie mają znaczeń leksykalnych w ścisłym znaczeniu tego terminu. Jeśli w ogóle mówimy, że nazwy własne wchodzą w takie czy inne relacje leksykalne i staramy się opisać ich treść, znaczy to, że traktujemy je jako składniki „geografii mentalnej” (por. wcześniej przypis 16.), a geografiją mentalną (ściślej: jej mapy mentalne) tworzą nie prymarne, ale wtórne – metaforyczne czy symboliczne – referencje danej nazwy własnej.

Przy wielu zbieżnościach każdy z przedstawionych tu narodowych obrazów Europy jest inny. To symptomatyczne, ile miejsca i uwagi autorzy poświęcają wprowadzeniom do części analitycznych swych tekstów, demonstrując złożoność historyczno-narodowych kontekstów, w jakich przez ostatnie stulecia kształtowało się w ich krajach pojęcie EUROPA. Nie może nie zaskakiwać kontrast między stałymi dla wszystkich punktami wyjścia – motywem porwanej przez Zeusa księżniczki fenickiej⁴¹ oraz mniej więcej jednakowym wyobrażeniem o przestrzennym (kontynentalnym, geograficznym) zasięgu Europy⁴² –

⁴¹ W celnym wywodzie Grzegorz Żuk pokazał głębokie mitologiczne podłoże współczesnego wartościowania Europy, twierdząc, że cechy księżniczki Europy – córki króla, najpiękniejszej z ówczesnych kobiet, wybranki najważniejszego z bogów, matki władców świata – odzywają się echem w uznawaniu (przez samych Europejczyków) dzisiejszej Europy za najważniejszą i najbardziej wartościową cywilizację, wybraną przez Opatrzność i cechującą się wyższością nad wszystkimi innymi kręgami cywilizacyjnymi (G. Żuk, *Twierdza czy wspólnota? Europa w polskim dyskursie publicznym*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010, s. 16). Obraz Europy jako królewskiej córki odzywa się nawet w negatywnym bułgarskim stereotypie Europy jako „zimnej księżniczki” (zob. w tym tomie tekst Iliany Genew-Puhalewej i Alexandry Ioannidou).

⁴² Ponadnarodowy charakter wydaje się też mieć przekonanie, że Europa – w sensie *stricte* geograficznym będąca częścią Eurazji, wręcz półwyspem kontynentu azjatyckiego – jest samodzielną częścią świata, nawet odrębnym kontynentem (wyraz *kontynent* stał się zwyczajowym *genus proximum* w powojennych polskich encyklopediach i słownikach językowych). Za przekonaniem tym stoi przeświadczenie o szczególnie wysokiej, wyjątkowej dla całej ludzkości randze cywilizacji europejskiej. W tym kontekście Grzegorz Żuk (op. cit., s. 22) przywołuje trafny sąd Rocco Buttiglione’go i Jarosława Miereckiego: „... kultura była tutaj [w Europie] tak wyjątkowa i silna, iż odcisnęła się także na geografii i doprowadziła do tego, że pojęcie kontynentu używane jest w przypadku, gdzie według powszechnie stosowanych

a wielością i siłą czynników, które nad tym stałym fundamentem nadbudowały narodowe interpretacje; jest wśród tych czynników własne położenie geograficzne, bliższe i dalsze sąsiedztwa, a tym samym etniczne i kulturowe upodobnienia i rozpodobnienia, mury, wręcz bastiony wyznaniowe, narodowe autostereotypy i zespoły ugruntowanych przez wieki stereotypowych wyobrażeń Innego / Obcego, mity i legendaria narodowe, kształtujące oddziaływanie tradycji literackiej i filozoficznej, wreszcie sił „czwartej władzy” – współczesnych mediów w świecie „płynnej rzeczywistości”. Wszystko to stworzyło skomplikowaną sieć oddziaływań, na swój narodowy, odmienny od innych, sposób rzeźbiących w każdym kraju koncept EUROPA⁴³.

Zasadne jest postawienie pytania, czy przy silnym zróżnicowaniu narodowych obrazów Europy istnieje jakiś wyznawany przez główne podmioty dyskursów narodowych wspólny mianownik, jednakowe we wszystkich wziętych pod uwagę językach / kulturach wyobrażenie „jądrowe” czy „bazowe”, niezależny ponadnarodowy inwariant EUROPY. Wgląd w teksty tworzące niniejszy tom *Leksykonu* pokazuje, że taki wspólny mianownik narodowych obrazów Europy musiałby

---

kryteriów nie miałyby ono żadnego usprawiedliwienia. Możemy powiedzieć, że geografia zdeterminowana została tu przez kulturę” (R. Buttiglione, J. Mierecki, *Europa jako pojęcie filozoficzne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1996, s. 34).

⁴³ Warto jednak odnotować, że w przebadanym materiale nie zaznaczył swojej obecności „europejski konflikt pamięci”. Kazimierz Wóycicki wiąże ten konflikt m.in. „z poszerzoną sferą wolności w Europie, dzięki której doświadczenie historyczne nowych członków Unii Europejskiej, jak i krajów, które co prawda do UE nie weszły, ale odzyskały swoją podmiotowość, jak Ukraina, włącza się w główny nurt ogólnoeuropejskiej debaty. Różne narracje dotyczące XX wieku – europejskiego Zachodu, niemiecka, Holocaustu, Europy Środkowej, rosyjska – wchodzą w dialog i spór” (Kazimierz Wóycicki, *Europejski konflikt pamięci* [w jegoż:] *Nostalgia i polityka. Esej o powrocie do Europy Środkowej*, Czuły Barbarzyńca Press, Warszawa 2015, s. 91; obowiązek pamięci o tragicznie złożonej historii Europy przypominał też w cytowanym liście do przywódców europejskich Donald Tusk). Stało się tak zapewne dlatego, że autorzy poszczególnych tekstów narodowych byli nastawieni na charakterystykę własnego jedynie – narodowego właśnie – postrzegania Europy, a nie na ogląd porównawczy, który by różnice między narodowymi „miejscami pamięci” zapewne wyjawiał.

być wyartykułowany na bardzo wysokim szczeblu ogólności i mógłby przybrać następującą 6-punktową formułę:

1. część świata
2. której mieszkańcy
3. wierni swoim tradycjom narodowym
4. wyznają zespół pozytywnych wartości
5. mogących być podstawą ich ponadnarodowej wspólnoty
6. w wymiarze ludzkim i instytucjonalnym.

Problem w tym, że w poszczególnych językach / kulturach różnie się rozumie „tradycje narodowe” i różnie się konfiguruje utożsamiane z Europą „pozytywne wartości” (na przykład pozytywne wartości w polskim dyskursie proeuropejskim bywają wartościami negatywnymi w polskim dyskursie antyeuropejskim i na odwrót⁴⁴). Niemniej, zestawiając z sobą te obrazy Europy, które na podstawie narodowych baz materiałowych zrekonstruowali autorzy tego tomu, nietrudno dostrzec, że wspólnym mianownikiem jest tu postrzeżenie Europy w trzech podstawowych wymiarach: 1. **lokalistycznym** (jako kontynentu położonego w określonym miejscu topografii świata); 2. **instytucjonalnym** (jako Unii Europejskiej) oraz 3. **symbolicznym** (metaforycznym) – jako wielorako złożonego zespołu określonych cech i wartości. Nie ma w tym tomie obrazu Europy, który by się z ram tej sześciopunktowej, a trójaspektowej (w jej istocie) formuły wyłamał⁴⁵; uznaję, że te trzy aspekty czy wymiary konstytuują ko-

⁴⁴ Więcej na ten temat zob. w: Wojciech Chlebda, *Europejskość w najnowszym polskim dyskursie politycznym*, [w:] *Język polski w europejskiej przestrzeni kulturowo-językowej*, red. Stanisław Gajda, Wydawnictwo Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2008.

⁴⁵ Tę zbieżność należy wyraźnie tu podkreślić. Co więcej, tej sześciopunktowej formule stosunkowo ściśle odpowiadają także inne trójprofilowe ujęcia Europy w istotnych dla podejmowanej tu kwestii wypowiedziach (m.in. u Jörga Zinkena – to profil geograficzny, instytucjonalny i kulturowy; u Normana Daviesa – profil geograficzny, kulturowy i polityczny; u Bronisława Geremka – profil geograficzny, polityczny i kulturowy; u Jana Pawła II – profil geograficzny, ekonomiczny i aksjologiczny; bliższe ich omówienie w cytowanej monografii Grzegorza Żuka, s. 30–31). Powyższa 6-punktowa formuła została przeze mnie naszkicowana w roku 2015 i przedsta-

gnitywną strukturę konceptu EUROPA. Świadomość tego faktu ułatwi Czytelnikowi poruszanie się po wielowarstwowym zbiorze danych, jakie przynoszą zebrane tu teksty.

Jeżeli z kolei przyjrzeć się przez chwilę mechanizmom autorskich rekonstrukcji narodowych obrazów Europy, dostrzeżemy, że ich siłą napędową były analogiczne bazy materiałowe, zbudowane z danych systemowych, ankietowych i tekstowych⁴⁶, oraz zbliżone metody pozyskiwania z nich informacji. Mówiąc w największych skrótach, każdy z badaczy dysponował określoną liczbą zebranych przez siebie faktów językowych, które uogólniał w trójstopniowym postępowaniu „od faktów do abstraktów”. Poziom najniższy to jednostkowe fakty *stricte* językowe, jak derywaty słowotwórcze, synonimy, antonimy, frazemy, definicje słownikowe itp., oraz jednostkowe wypowiedzenia autorskie, w ankietach dane badaczowi w eksplicytniej postaci zwartej, w tekstach rozrzucone czasem po różnych zdaniach, ale możliwe do wyekscerpowania (tzw. askryptory, np. *okno do więk-szej, jaśniejszej przestrzeni; Europa przypomina jakieś bóstwo; nauka*

wiona na konferencji zamykającej program EUROJOS; dzisiaj warto odnotować jej zbieżność także z treścią oświadczenia byłych prezydentów Rzeczypospolitej, Lecha Wałęsy, Aleksandra Kwaśniewskiego i Bronisława Komorowskiego, z marca roku 2017: „Unia Europejska to wspólnota wartości i pozytywna wizja przyszłości, w której narody współpracują i jednoczą się przy jednoczesnym poszanowaniu swoich tradycji, różnorodności, odmiennej wiary i obyczajów” (cyt. za: „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 69, s. 2).

⁴⁶ Wypada żałować, że nikt z autorów niniejszego tomu nie włączył do swej bazy materiałowej tego szczególnego rodzaju wypowiedzi, jaki tworzą wyobrażenia graficzne, chociaż zarówno mitologiczny motyw porwania Europy przez Zeusa (pod postacią byka) w jego najrozmaitszych współczesnych modyfikacjach, jak i spersonifikowane wyobrażenia Europy w jej relacjach wobec państw narodowych mają swoją przebogatą ikonografię (ilustracje, plakaty, rysunki satyryczne, memy internetowe itp.). Jedyną wzmiankę na ten temat znajdziemy w tekście Dominiki Zawadzkiej-Koch na temat EUROPY niemieckiej. O potrzebie uwzględniania w analizach etnolingwistycznych także wypowiedzi zrealizowanych w innych niż werbalna materiałach semiotycznych mówiłem 16 lutego 2009 r. na posiedzeniu Komisji Etnolingwistycznej Komitetu Językoznawstwa PAN (zob.: W. Chlebda, *O źródłach, celach i drogach postępowania etnolingwistycznego w badaniach porównawczych*, „Studia Slavica. Slovanské Studie”, t. XIV, Opole 2010, s. 121–134).

Aten, prawo Rzymu i wiara Jerozolimy – z ankiet litewskich; „Leszek Kołakowski dostrzega [...] zasadniczy rys kultury europejskiej w *zdolności podawania samej siebie w wątpliwość*. Sądzi, że tym, co stanowi swoistą wartość kultury europejskiej, jest jej *gotowość, aby nie trwać w wiecznej samowystarczalności i samopewności*. Europejska tożsamość Europy polega na *niepewności i niepokoju*” – z tekstów polskich). Na stopniu wyższym te z wypowiedzeń i faktów, które oceniono jako bliskoznaczne, grupowane były w wiązki, zwane deskryptorami; deskryptory (wyrażenia deskryptorowe) to, mówiąc inaczej, **uogólnienia 1. stopnia** nadbudowane nad językowymi konkretami (np. *kontynent; odróżniany od Azji; dzielony na części; utożsamiany z częścią zachodnią; mający wyróżnioną pozycję*). Na stopniu jeszcze wyższym grupa wyrażen deskryptorowych podlegała **uogólnieniu 2. stopnia**, tworząc wiązkę aspektową, zwaną krótko aspektem, wymiarem bądź fasetą (np. pięć wyliczonych wyżej deskryptorów łączy się w jedną wiązkę, tworząc aspekt lokalistyczny). Zbiór aspektów, uhierarchizowanych zgodnie z ich miejscem w świadomości językowej danego etnosu (**uogólnienie stopnia 3.**), tworzy właściwą strukturę danego pojęcia⁴⁷. Dają się zauważyć między autorami indywidualne różnice w stosowaniu tych zasad, jednak ich ogólny kierunek jest w tomie zachowany.

W obrębie danych systemowych najuboższe w relewantne informacje okazały się dane etymologiczne i słownikowodefinicyjne. Etymologia nazwy *Europa* jest niejasna, pozwala na kilka interpretacji, spośród których żadna nie miała wystarczającej mocy, by odbić się echem w wiedzy wspólnotowej poszczególnych narodów i wpłynąć na formowanie się spójnych wyobrażeń. Słowniki definicyjne poszczególnych języków nazwy *Europa* albo w ogóle nie dostrzegają, albo,

⁴⁷ Ta droga rekonstrukcji treści pojęć odpowiada w ogólnym zarysie zasadom wypracowanym w łonie lubelskiej szkoły etnolingwistycznej; na ten temat zob. np.: Małgorzata Brzozowska, *O przebiegu badań nad zmianami w rozumieniu nazw wartości w latach 1990–2000*, [w:] *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, red. Jerzy Bartmiński, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006, s. 36–43.

odnotowując wyraz, dają mu nader schematyczną charakterystykę – z reguły jednowarstwową, jedynie lokalistyczną ('kontynent; część świata' itp.), z rzadka tylko odnotowując istnienie w semantycznej strukturze *Europy* znaczeniowej i konotacyjnej warstwy przenośnej, symbolicznej czy metaforycznej (ale i tu skupiając się wyłącznie na jej wartościowaniu pozytywnym). Słowniki poszczególnych języków w bardzo różnej mierze utrwalają też słownictwo utworzone przy pomocy prefiksoidu *euro-*⁴⁸, przy czym trudno powiedzieć, czy niewielka liczba takich formacji w niektórych słownikach świadczy o słabości danej leksykografii, czy też jest wiernym odbiciem faktycznego stanu rzeczy w języku. Warto w każdym razie odnotować, że słowniki języka polskiego utrwały (i to już w latach 90.) ponad 50 wyrazów z inicjalnym *euro-*, słowniki języka niemieckiego – wręcz ponad 100, podczas gdy odnośnie do języka rosyjskiego Olga Frołowa skrupulatnie wyliczyła 50 wyrazów typu *евровояж, еврогруз, еврогимназия, евродом, евродизайн* i im podobnych, które istnieją w ruszczyźnie, ale nie zostały dostrzeżone przez leksykografię. A przecież fakt tworzenia derywatów słowotwórczych (zwłaszcza wręcz seryjnego, jak w tym wypadku), a także nacechowanie tych derywatów – tu z reguły pozytywne – świadczy o sile oddziaływania podstawy słowotwórczej (*Europa, europejski*), a więc i o miejscu, jakie podstawa ta i kryjące się pod nią pojęcie zajmuje i w hierarchii składników postrzeganego świata, i w hierarchii wyznawanych w danym kręgu wartości. Wiele mówi o narodowym postrzeganiu świata także fakt, że wyraz *europejskość* jest notowany w słownikach języka polskiego od 150 lat, podczas gdy abstrakt ten, tak ważny w procesie formowania się całościowego konceptu EUROPY, pozostał poza polem widzenia na przykład leksykografii rosyjskiej, która jednak w tym wypadku zdaje się oddawać stan

---

⁴⁸ Lub intermorfemu albo, w jeszcze innej interpretacji, utworzone od tematu *eur(o)-*; por. w tym tomie tekst Olgi Frołowej, a także Iliany Genew-Puhalewej i Alexandry Ioannidou (przypis 8.).

rzeczy istniejący w samym języku rosyjskim (a więc i w rosyjskiej konceptualizacji świata)⁴⁹.

Autorzy poszczególnych analiz zgodnie przyznają, że w wypadku EUROPY dane frazeologiczne i paremiologiczne są nikłe i mało znaczące dla budowania wspólnotowych wyobrażeń Europy.

Słowniki (poza niemieckimi⁵⁰) dają na ogół równie nikłe i jedynie pośrednie wyobrażenie o relacjach między EUROPA i innymi pojęciami, a więc o usieciowieniu konceptu EUROPA; rację ma Marius Smetona, autor *Europy* litewskiej⁵¹, że w poszukiwaniu synonimów i antonimów *Europy* / EUROPY należy – wobec zawodności źródeł słownikowych w tym względzie – sięgnąć po dane ankietowe i tekstowe. Dane te pozwalają wysnuć wniosek, że Europa z reguły postrzegana jest właśnie w sieci relacji, a nie sama w sobie jako byt autonomiczny. Tę sieć relacji tworzą trzy wzajemnie przenikające się (tj. częściowo zawierające się w sobie) sfery:

1. pierwsza zbudowana jest z pojęć o tym samym statusie pojęciowym, co EUROPA, czyli z pojęć wywodzących się z substratów geograficznych – takich, jak WSCHÓD, ZACHÓD, AMERYKA, AZJA, BAŁKANY itp., przy czym w każdym narodowym widzeniu Europy konstelacja

---

⁴⁹ Z drugiej strony słowniki rosyjskie odnotowują wyraz (pojęcie) *европеизм* w znaczeniu bliskim polskiemu *europiejskość*, nieobecne (w tym znaczeniu) w słownikach języka polskiego (*europieizm* ma tylko znaczenie językoznawcze). Słowniki bułgarskie z kolei utrwały wyraz *европейщина* („europiejszczyzna”) z negatywnym zabarwieniem, nieobecne np. w języku polskim. Powinno być odrębnym zadaniem badawczym porównanie pól leksykalnych wyrazów, będących nośnikami znaczeń składowych EUROPEJSKOŚCI we wszystkich poddanych obserwacji językach, i wykrycie obszarów zarówno ich symetrii (zbieżności), jak i zwłaszcza asymetrii, rozbieżności (a więc pod kątem wykrycia luk pojęciowo-leksykalnych w analogicznych polach pojęciowych).

⁵⁰ Na marginesie zanotujmy wartość osobnego rozpatrzenia myśli, że słownikowe obrazy pojęć – ich semiczna zawartość, jej zasięg, zakres obudowy konotacyjnej itp. – są w dużej mierze pochodną tradycji leksykograficznej danego kraju.

⁵¹ W następującym teraz fragmencie tekstu będę się posługiwał skrótowymi określeniami typu: *Europa* litewska – to artykuł Mariusa Smetony w niniejszym tomie poświęcony konceptowi EUROPA w języku litewskim, *Europa* rosyjska – to w niniejszym tomie artykuł Olgi Frołowej poświęcony konceptowi EUROPA w języku rosyjskim itd.

tych pojęć ma nieco inny skład i inną hierarchię składowych (o czym dalej);

2. sferę drugą tworzy dwuwektorowa i dwuelementowa zaledwie relacja MÓJ KRAJ vs EUROPA / EUROPA vs MÓJ KRAJ;

3. na sferę trzecią składają się pojęcia o odmiennym (niegeograficznym z pochodzenia) statusie, konstytuujące w każdym z języków swoją (swoistą) treść konceptu EUROPA; są to wspomniane aspekty, którym można ponadawać uogólnione nazwy hasłowe typu: CYWILIZACJA, KULTURA, TRADYCJA itp. Każdy z nich jest, jak już pisałem, konstytuowany przez zbiór konkretnych cech deskryptorowych (w sposób eksplicytny, na poziomie askryptorów, czyli jednostkowych faktów językowych, ujawnianych zwłaszcza w ankietach, ale także w tekstach, szczególnie publicystycznych).

Całościowa treść konceptu EUROPA w danym języku jest wypadkową zawartości i uhierarchizowania wszystkich składowych tych trzech sfer. Narodowa konfiguracja tych składowych – czyli (1) zestawów cech cząstkowych, budujących wyobrażenia bazowe, oraz (2) zbioru relacji tych wyobrażeń (zestawień i przeciwstawień, atrakcji i dystrakcji) z innymi wyobrażeniami – składa się na definicję tego konceptu. Dla konceptów, rekonstruowanych w ramach projektu EUROJOS, wybrano spośród innych możliwych⁵² typ definicji kognitywnej, której celem jest, przypomnijmy, zdanie sprawy ze sposobu pojmowania danego obiektu przez mówiących danym językiem, sze-

---

⁵² Jeden biegun tych możliwości tworzą definicje encyklopedyczne i nieodległe od nich (w tym wypadku) definicje słowników językowych. Na przeciwległym biegunie postawiłbym własną propozycję definicji syntetycznej o charakterze otwartym (ściślej – półotwartym), która jest syntezą definicji klasycznej, kontekstowej i kognitywnej, a której rama jest co prawda zadana przez leksykografa, ale zawiera miejsca dla cech, które w dyskursie dobierane są przez mówiących ze zbiorów otwartych. Propozycje zdefiniowania w tym kluczu pojęć EUROPA, EUROPEJCZYK, EUROPEJSKI, EUROPEJSKOŚĆ przedstawiłem w rozprawce *Europejskość w najnowszym polskim dyskursie politycznym*, [w:] *Język polski w europejskiej przestrzeni kulturowo-językowej*, red. Stanisław Gajda, Opole 2008, s. 172–176, i powtórzyłem w nieco zmodyfikowanej formie w artykule *W stronę optymalizacji słownikowego objaśniania znaczeń*, „Stylistyka”, t. XXV, Opole 2016, s. 319–335).

rzej – ze sposobu utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i jego użycie wiedzy o świecie, kategoryzacji jego zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania.

Porównanie kognitywnych definicji EUROPY, wyprowadzonych z baz materiałowych przez autorów niniejszego tomu, pokazuje, że narodowe wyobrażenia bazowe są w dużej mierze zbieżne, różnice dotyczą bardziej hierarchii ich składowych, a zwłaszcza sieci relacji międzypojęciowych. Częstkowe cechy deskryptorowe⁵³ łączą się – w zasadzie niezależnie od konkretnego języka – w takie wiązki aspektowe⁵⁴, jak:

[1] **lokalistyczna** (fizyczna, geograficzna) – podstawowe cechy to ‘położenie na mapie świata, zarys granic, sąsiedztwa, wyróżnione miasta i regiony’

[2] **polityczna** (instytucjonalna) – podstawowe cechy to ‘wielość organizmów państwowych, Unia Europejska, wspólne zasady prawne’

[3] **kulturowa** (cywilizacyjna) – z takimi cechami, jak ‘bogactwo kultur, głębia tradycji, różnorodność obyczajów, zakorzenienie w kulturach starożytnych, nowoczesność’

[4] **narodowa** – ‘różnorodność etniczna, wielość języków narodowych, tradycje narodowe’

[5] **społeczna** – ‘dobre sąsiedztwo, uznawanie przez mieszkańców wspólnych wartości pozytywnych’

[6] **bytowa** – ‘wysoki poziom życia, komfort, poziom zadowolenia’

[7] **historyczna** – ‘pozytywne i negatywne doświadczenia z przeszłości, historyczny kontekst wydarzeń teraźniejszych’

---

⁵³ Autorzy poszczególnych obrazów Europy wyróżnili w swych analizach od 20 do 73 deskryptorów. Ten rozrzut wynika z niewystarczającego wciąż doprecyzowania „zasad podciągania wyrażen-cytatów pod metawrażenia” (czyli deskryptory), czyli techniki przechodzenia od danych jednostkowych do uogólnień 1. stopnia (do deskryptorów), bądź też z trudności w praktycznym wcieleniu w życie zaleceń wyszczególnionych w instrukcjach EUROJOS (por. wcześniej przypis 45.). Ponadto jedni autorzy włączali do deskryptorów tylko cechy powtarzające się minimum 4–5 razy, inni – także cechy mające poświadczenia jedynie jednostkowe.

⁵⁴ Por. z opisem 17 typowych aspektów w cytowanej w przypisie 47. pracy Małgorzaty Brzozowskiej (s. 40–41).

[8] **ideologiczna** – ‘wielopartyjność, spory światopoglądowe’

[9] **religijna** – ‘chrześcijańskie korzenie, różnorodność wyznaniowa’

[10] **militarna** – ‘pamięć o wojnach, siła militarna, bezpieczeństwo’.

W poszczególnych analizach wyodrębniano od 5 do 10 aspektów, przy czym powtarzającymi się (w podanej wyżej lub nieco zmieniającej się kolejności) były aspekty od [1] do [6]; aspekty [7]–[10] były wyodrębniane rzadziej bądź w niektórych wypadkach w ogóle.

Dla zaprezentowanych w tym tomie narodowych językowo-kulturowych obrazów Europy wymienione wyżej aspekty (kąty patrzenia, pod którymi postrzega się Europę) stanowią obszar wyobrażeń wspólnych. Czy istnieje obszar wyobrażeń rozbieżnych? Gdzie, w czym i jak narodowe obrazy Europy rozchodzą się?

W opinii piszącego te słowa takim obszarem jest sfera relacji międzypojęciowych o substracie geograficznym, tworząca właściwy zrąb mapy mentalnej. Zgodnie z zasadami geografii mentalnej (por. wcześniej przypis 16.) mapy mentalne są wybiórcze zarówno co do wyboru umieszczanych na nich obiektów, jak i co do ich hierarchizowania i wartościowania (wyboru cech): „w narodowym postrzeganiu społecznym przestrzena struktura świata podzielona jest czy rozczłonkowana na swój sposób, asymetrycznie wobec struktury geograficznej, i to w każdym języku nieco inaczej, potwierdzając myśl Edwarda Halla, iż «w każdej kulturze przestrzeń jest inaczej zorganizowana»”⁵⁵. Jeżeli będziemy poszukiwać obrazów Europy w tej

---

⁵⁵ Wojciech Chlebda, *Polak przed mentalną mapą świata*, „Etnolingwistyka” 14, 2002, s. 15 (cytat wewnętrzny pochodzi z pracy: Edward Hall, *Bezgłówny język*, Warszawa 1987, s. 164). Dodam, że „w rzeczywistości fizycznej nic się samo z siebie niczemu nie przeciwstawia: rzeki, miasta, pasma górskie, kontynenty w naturalnym porządku rzeczy istnieją tylko same w sobie. Mapy mentalne są inne: ich przestrzenie pocięte są, owszem, izoliniami, ale dukt tych poziomic daleki jest od przebiegu poziomic geologicznie zdeterminowanych i trwale naniesionych na mapy geograficzne. Bieg poziomic mentalnych określony jest przez treść wyobrażeń stereotypowych i ustala się, gdy tylko odczucie społeczne wyodrębni w tych treściach jakieś wspólne pierwiastki czy punkty styczne” (tamże: 18). Na tej samej zasadzie przez mapy men-

perspektywie, szczególnego znaczenia nabierze relacja, którą wcześniej przedstawiłem w następującej postaci: MÓJ KRAJ vs EUROPA / EUROPA vs MÓJ KRAJ: Europa okazuje się tą płaszczyzną odniesienia, poprzez którą definiuje się własną tożsamość. To MÓJ KRAJ decyduje, w jakim miejscu mapy mentalnej znajdzie się EUROPA⁵⁶, ale to wobec EUROPY określam miejsce i pozycję MOJEGO KRAJU.

Ponieważ mapy mentalne jako twory językowo-kulturowe mają charakter narodowy, usytuowanie MOJEGO KRAJU wobec EUROPY i innych obiektów fizjografii mentalnej jest za każdym razem inne i nie da się go uogólnić. Przedstawię te konfiguracje w sposób opisowy na trzech wybranych przykładach.

Dopóki Ukraina była tzw. republiką radziecką, czyli wchodziła w skład Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, była na mapie mentalnej częścią pierwszego członu opozycji ZSRR – ZACHÓD (ZSRR – EUROPA). Układ wektorów tej mapy zmienił się w roku 1991, kiedy Ukraina stała się samodzielnym podmiotem prawa międzynarodowego, który oficjalnie, w deklaracjach i działaniach, wybrał orientację zachodnią, proeuropejską, a od roku 1998 (roku przyjęcia „Strategii integracji Ukrainy z Unią Europejską”) – także prounijną. Z dzisiejszego ukraińskiego punktu widzenia synonimami pojęcia EUROPA są UNIA EUROPEJSKA i ZACHÓD, UKRAINA zaś jest częścią pojęcia EUROPA i jako taka wchodzi w opozycję EUROPA (z Ukrainą) – ROSJA (ZACHÓD – ROSJA). Jednak sytuację tę komplikuje fakt, że w mentalności dużej części społeczeństwa Ukrainy tkwi radziecki jeszcze układ pojęć, mapa rozrysowana w okresie ZSRR i podtrzymywana czy wręcz narzucana siłami potężnego aparatu państwowego, można więc mówić o konkurencji dwóch map mentalnych w granicach zarówno

---

talne przebiegają też linie łączące z sobą obiekty, które w danym językowym obrazie świata są sobie zwyczajowo przeciwstawiane.

⁵⁶ Zwróćmy uwagę na eksplicytne wyrażenia deskryptorowe w tym tomie: „Europa – kontynent, na którym leży Chorwacja” (w *Europie chorwackiej*), „kontynent, na którym znajduje się Bułgaria” (w *Europie bułgarskiej*), „część Ziemi, która znajduje się na zachód i na północ od Grecji” (w *Europie nowogreckiej*). MÓJ KRAJ jest z reguły punktem, od którego zaczyna się rozczłonkowanie reszty świata.

jednego państwa, jak i jednego społeczeństwa. Na dodatek reprezentatywna część Ukrainy, czując się organiczną częścią ZACHODU / EUROPY, uświadamia sobie, że Ukraina jako państwo nie jest i na razie nie może się stać częścią Unii Europejskiej. UKRAINA lokuje się więc wobec EUROPY na pozycji „ucznia wobec nauczyciela”, „podwładnego wobec naczelnika”, nie skrywając poczucia „zawiedzionego oczekiwania”.

Odmienne rozkład obiektów i wektorów widzimy w Chorwacji. W chorwackim widzeniu świata centrum mapy mentalnej zajmuje EUROPA, jej peryferie zaś – BAŁKANY. Z polskiego, na przykład, punktu widzenia Chorwacja jest organiczną częścią Bałkanów, jednak w perspektywie chorwackiej CHORWACJA i BAŁKANY połączone są relacją antonimiczną. BAŁKANY tworzą na mapie mentalnej biegun prymitywizmu, zacofania, barbarzyństwa. Przeciwstawia się mu leżąca na przeciwległym biegunie EUROPA, której częścią jest – zwłaszcza od momentu akcesji do Unii Europejskiej – CHORWACJA (w tle tego przeciwstawienia pobrzmiwają też echa dawnej opozycji CHORWACJA vs SERBIA, ROSJA, BIZANCJUM). Na chorwackiej mapie mentalnej przebiega więc osobliwa granica dzieląca EUROPE (z Chorwacją) i BAŁKANY: „Najczęściej do EUROPY nie należą narody uznane za część BAŁKANÓW, czyli przede wszystkim Serbowie” – pisze w tym tomie Maciej Czerwiński. W dyskursach chorwackich pojawia się też nieobecne na mentalnych mapach Polaków czy Niemców pojęcie EUROPY POŁUDNIOWOSCHODNIEJ, bliższe ZACHODOWI (podobnie jak nasza EUROPA ŚRODKOWA), odleglejsze od WSCHODU i pozwalające Chorwacji na dodatkowe dystansowanie się wobec BAŁKANÓW.

Jeszcze inna konfiguracja obiektów mentalnych panuje na mapie rosyjskiej. Tu zdaje się dominować ciąg pojęć ZACHÓD – EUROPA – ROSJA – AZJA – WSCHÓD, w którym ROSJA zajmuje środkową, ale ambiwalentną pozycję, to postrzegając samą siebie jako część EUROPY / ZACHODU, to postrzegając EUROPE jako przeciwieństwo ROSJI i jej zagrożenie (jak to trafnie określiła Olga Frołowa, ROSJĘ i EUROPE wiążą relacje to ekсклюzyjności, to inkluzyjności). Ta ambiwalencja charakteryzuje stosunek Rosjan do Europy od wieku XVIII, tj. od reform

Piotra Wielkiego, ale charakter fundamentalnego sporu kulturowo-cywilizacyjnego zaczęła przybierać od lat 30.–40. wieku XIX, kiedy to starły się z sobą dwa nurty myślowe reprezentowane przez dwa podmioty zbiorowe: okcydentalistów i słowianofilów. Ci ostatni, pojmując EUROPEJĘ jako przestrzeń, która nie włącza w siebie ROSJI, tworzyli na proponowanej Rosjanom mapie mentalnej ciąg ROSJA, ŚWIĘTA RUŚ, BIZANCJUM. Jest charakterystyczne, że spór ten, angażujący najwybitniejsze postacie kultury rosyjskiej od wieku XIX począwszy, nie tylko nie ucichł, ale nabrał w dzisiejszej Rosji nowego impetu. We współczesnych dyskursach rosyjskich odżył też koncept EURAZJA (ЕВРАЗИЯ), na polskich mapach mentalnych nieobecny⁵⁷, w Rosji zaś będący podstawą i centrum ideologii euroazjanizmu (euroazjatyizmu) – zapoczątkowanego na początku wieku XX nurtu, mającego uzasadnić „fakt wyjścia Rosji z ram współczesnej kultury europejskiej” i jej zwiążanie się z Azją jako „nie mniej istotne w rosyjskiej historii, niż zwiążki z Europą”⁵⁸. Swoistą reakcją na takie resentymenty jest przywoływanie w dzisiejszych dyskursach rosyjskich również dawnego, a konkurencyjnego niejako konceptu AZJOPA (АЗИОПА), którego twórca, Paweł Miliukow, minister spraw zagranicznych Rządu Tymczasowego w 1917 r., w reakcji na głoszenie idei euroazjatyckiej zamknął w wyrazie *Azjopa* swoje wątpliwości w możliwość syntezy zachodniej cywilizacji i wschodniego barbarzyństwa, europejskiego pluralizmu i wschodniej despotii („europejskich słów, a azjatyckich czynów”, jak to określał poeta Mikołaj Gumilow). Dzisiaj AZJOPA to, jak można sądzić z lektury wypowiedzi publicystycznych i internetowych, taka Rosja, w której więcej jest Azji niż Europy – wyraz o konotacjach autoironicznych. Pojęcie GEJROPA (ГЕЙРОПА), które zagościło na dobre w rosyjskich dyskursach prawicowych, wydaje się z kolei prześmiewczą reakcją na pozostające w obiegu pojęcie AZJOPA.

⁵⁷ Dla czytelnika polskiego wprowadzeniem w problematykę Eurazji i eurazjanizmu może być praca zbiorowa *Między Europą a Azją. Idea Rosji-Eurazji*, red. Stefan Grzybowski, Wydawnictwo UMK, Toruń 1998.

⁵⁸ Tamże, s. 13.

Trzy kraje europejskie, trzy kraje słowiańskie – i trzy różne składy oraz układy, tj. dynamiczne konfiguracje, relewantnych obiektów na ich mapach mentalnych. Nie dysponuję metajęzykiem, który oddałby te konfiguracje w sposób adekwatny, odpowiadający realnemu (dającemu się zrekonstruować) stanowi rzeczy. Poniższy zapis daje tylko przybliżone wyobrażenie o składnikach sieci pojęć, których częścią na poszczególnych mapach mentalnych jest EUROPA; odzwierciedlenie dynamiki relacji między tymi składowymi (zwłaszcza w ujęciu historycznym) wymagać będzie zastosowania innych sposobów zapisu⁵⁹:

Ukraina: ZACHÓD – EUROPA – UNIA EUROPEJSKA – UKRAINA – ROSJA / ZSRR.

Chorwacja: ZACHÓD – EUROPA – CHORWACJA – BAŁKANY – SERBIA – ROSJA – BIZANCJUM – WSCHÓD – EUROPA POŁUDNIOWOSCHODNIA.

Rosja: ZACHÓD – EUROPA – ROSJA / ZSRR – AZJA – WSCHÓD – EURAZJA – AZJOPA – GEJROPA.

Kiedy mówimy o EUROPIE ukraińskiej, EUROPIE chorwackiej, EUROPIE rosyjskiej itd., za każdym razem na pojęcie EUROPA składa się inna konstelacja pojęć i inne relacje wzajemne między nimi.

Najmniej wystandaryzowaną częścią autorskich obrazów Europy w tym tomie okazały się podrozdziały poświęcone profilowaniu pojęcia EUROPA, najtrudniej w związku z tym porównywalne. Część autorów opisała funkcjonowanie i znaczenia przypisywane wyrazom *Europa*, *Europejczyk*, *europejskość* w wyróżnianych w danym kraju dyskursach⁶⁰, część pokazała pojmowanie EUROPY w katego-

⁵⁹ Zapewne z użyciem strzałek jedno- i dwuwektorowych, różnych rodzajów nawiasów (dla zilustrowania inkluzywności / ekskluzywności pojęć), piętrowego porządkowania wertykalnego (w postaci drzewka) i innych sposobów, które przybliżyłyby odbiorcę do wyobrażenia sobie wielostronnych relacji między składowymi takimi sieci.

⁶⁰ Tak postąpili autorzy np. *Europy polskiej* i *Europy nowogreckiej*; w studium polskim wyróżniono takie dyskursy, jak: liberalno-demokratyczny, liberalno-katolicki, narodowo-katolicki, prawicowy, skrajnie prawicowy, lewicowy i feministyczny, przeciwstawiając sobie nadto dyskurs intelektualny i dyskurs potoczny; w studium greckim wyróżniono dyskursy: polityczny, neoliberalny, nacjonalistyczny, religijny i filozoficzno-intelektualny.

riach wielkich metafor⁶¹, część użyła dla odmian znaczenia Europy terminu „profile”⁶², część poprzestała na niezróżnicowanym opisie⁶³. Utrudnia to sprowadzenie tych kilkudziesięciu spostrzeżeń do syntetycznego wspólnego mianownika, dlatego, zachęcając Czytelnika do samodzielnej lektury odnośnych partii tekstów tego tomu, zwróć jedynie uwagę na dwa dające się wysnuć z tych fragmentów wnioski.

Po pierwsze, w każdym z dyskursów narodowych EUROPA okazuje się przestrzenią ambiwalentną, przestrzenią o zmiennej wartości (o płynnym wartościowaniu). W ramach jednego i tego samego dyskursu narodowego poszczególne jego dyskursy składowe potrafią – w zależności od wyznawanych przez podmioty tych dyskursów wartości, ale także od pilnowanych przez nie interesów – przypisywać EUROPIE znaki przeciwstawne: o EUROPIE₍₊₎ mówi się w kategoriach (wspólnego) domu, cywilizacji, postępu, tradycji, nowoczesności, cywilizacji, postępu, humanizmu, o EUROPIE₍₋₎ – w kategoriach wroga, obcego, zagrożeń moralnych, uwstecznienia, upadku, odejścia od wartości. Ta sama dwuwartościowość charakteryzuje także stosunek do

---

⁶¹ Tak postąpili np. autorzy *Europy* bułgarskiej, czy *Europy* serbskiej; w studium bułgarskim wyróżnia się dla przykładu cztery „modele metaforyczne: 1. Europa jako wspólnota; 2. Europa jako rodzina; 3. Europa jako postępek; 4. Europa jako model do naśladowania”. Przypomnijmy, że tą drogą poszli też autorzy znanych polskich studiów nad postrzeganiem Europy, Grzegorz Żuk i Anna Horolec: Grzegorz Żuk (*Twierdza czy wspólnota? Europa w polskim dyskursie publicznym*, Lublin 2005) uogólnił zebrane przez siebie prasowe wypowiedzi o integracji Polski z Unią w następujące modele: INTEGRACJA EUROPEJSKA TO WOJNA, INTEGRACJA EUROPEJSKA TO GRA, INTEGRACJA EUROPEJSKA TO HANDEL / ROBIENIE INTERESU, INTEGRACJA EUROPEJSKA TO ZAWODY SPORTOWE, INTEGRACJA EUROPEJSKA TO BUDOWA DOMU / WEJŚCIE DO DOMU / DO ELITARNEGO KLUBU, INTEGRACJA EUROPEJSKA TO ZALOTY, PODRÓŻ, UCZENIE SIĘ / NAUCZANIE, przy czym postrzeganie przez Polaków samej Europy ujął w dwa modele metaforyczne: EUROPA TO TWIERDZA, EUROPA TO WSPÓLNOTA. Anna Horolec (*Obrazy Europy w polskim dyskursie publicznym*, Kraków 2006) opisała polskie postrzeganie Europy w metaforycznych kategoriach uczuć, zalotów i miłości.

⁶² Tak postąpiła np. autorka *Europy* niemieckiej. Dominika Zawadzka-Koch wyróżniła trzy profile: rodzinny, profil forticy i profil światopoglądowy.

⁶³ Lektura tekstów składających się na tom *Europa* doprowadza do wniosku, że prawdziwie wspólne rozumienie terminu „profilowanie” pozostaje wciąż jeszcze zadaniem do odrobienia.

Unii Europejskiej, przy czym, podobnie, jak wyżej, w jednym i tym samym dyskursie narodowym podmiot jednego dyskursu częściowego potrafi utożsamić Unię z Europą, podmiot dyskursu drugiego – uznać Unię za wroga i przeciwstawić ją „prawdziwej” Europie uznanej za gwaranta odwiecznych tradycyjnych wartości.

Po drugie, w dyskursach narodowych – tym razem bynajmniej nie wszystkich – EUROPA okazuje się przestrzenią ambiwalentną w zupełnie innym znaczeniu. Na ogół oba pojęcia – EUROPA₍₊₎ i EUROPA₍₋₎ – funkcjonują w ramach danego dyskursu narodowego w takiej właśnie, by tak rzec, „czyste” postaci. Przykładem pojmowania EUROPY jako zespołu wartości wyłącznie pozytywnych, mogą być znane (w Polsce) słowa Władysława Bartoszewskiego pochodzące z polskiego dyskursu liberalno-demokratycznego⁶⁴:

Europa to przede wszystkim wolność jednostki, to prawa człowieka – polityczne i ekonomiczne. To porządek demokratyczny i obywatelski. To państwo prawa. To efektywna gospodarka, oparta na indywidualnej przedsiębiorczości i inicjatywie. Jednocześnie to refleksja nad losem człowieka i ładem moralnym, płynącym z tradycji judeochrześcijańskiej, oraz nieprzemijające piękno kultury.

Przykładem pojmowania EUROPY jako zespołu wartości wyłącznie negatywnych, czyli EUROPY₍₋₎, mogą być np. słowa ks. Czesława Bartnika pochodzące z polskiego dyskursu narodowo-katolickiego:

... jeśli świat słowiański nie wesprze „psyche Europy Zachodniej”, to UE rozpadnie się w ciągu 50 lub 100 lat: brak wyższych idei, amoralność, korupcja, degeneracja antropologiczna, rozpasanie timokratów, utrata rzeczywistej wolności u warstw niższych, różne formy autoagresji. [...] Rozgorączkowni inżynierowie Europy i nasi hołdownicy Brukseli przypominają nam do złudzenia komunistów sowieckich.

⁶⁴ Ten i dwa następne cytaty pochodzą z „wypisów europejskich”, zawierających kilkaset cytatów z dyskursów polskich, ilustrujących użycie wyrazów *Europa*, *europejski*, *Europejczyk*, *europejskość*; zob.: Wojciech Chlebda, *Europejskość w najnowszym polskim dyskursie politycznym*, [w:] *Język polski w europejskiej przestrzeni kulturowo-językowej*, red. Stanisław Gajda, Opole 2008.

Ambiwalencja, o której teraz mowa, przejawia się w tym, że EUROPE postrzega się jako całość wewnętrznie sprzeczną – na zasadzie dialektycznej „jedności przeciwieństw” – przypisując tej sprzeczej złożoności wartość pozytywną. Taka EUROPA_(+/-) pojawia się w wypowiedziach wielu intelektualistów polskich, np. Bronisława Geremka:

Na pamięć europejską powinny się składać nie tylko wspomnienia wielkich momentów zjednoczenia Europy, ale również wielkich rozłamów, które dzieliły nasz kontynent i podważały jego jedność. [...] Ta zasada dotyczy w szczególności miejsca XX wieku w pamięci europejskiej i spojrzenia na zjawisko totalitaryzmu. [...] Wygodniej byłoby nałożyć na tę pełną zakrętów historię XX w. siatkę fundamentalnych wartości europejskich i uznać, że archipelag Gułag leży poza rogatkami Europy i że system nazistowski pozostawał w krzyczącej sprzeczności z duchem i sensem Europy. Nie deprecjonuję takiego rozumowania: totalitaryzm jest całkowitą negacją tradycji europejskiej. Nie można jednak zaprzeczyć, że to na europejskiej ziemi wykształciły się ideologie totalitarne, które następnie zostały wcielone w życie przez nazizm i komunizm. Jeżeli istnieje coś takiego, jak „etyka pamięci” (J. Duvignaud), to w pamięci europejskiej trzeba zrobić miejsce dla Holocaustu, z całą jego bezprecedensowością i monstrualnością, trzeba, by Europa przypominała sobie o nim i brała za niego odpowiedzialność – po to, żeby pamięć stanowiła solidny i sprawiedliwy fundament jej rozwoju i przyszłości.

Jeśli przez „profilowanie” rozumieć „kształtowanie pojęć, ujmowanie ich w określonej perspektywie, tj. w takim, a nie innym zestawieniu uwzględnianych aspektów, odpowiednio do pewnych intencji komunikatywnych, przyjętej hierarchii wartości, punktu widzenia”⁶⁵, to z pewną dozą umowności te trzy aksjologiczne nacechowania EUROPY – trzy wybory perspektyw oglądu, trzy doборы cech i aspektów „odpowiednio do pewnych intencji komunikatywnych, przyjętej hierarchii wartości, punktu widzenia” – można uznać za trzy najogólniejsze, bo funkcjonujące w wymiarze ponadnarodowym, profile tego

⁶⁵ Jerzy Bartmiński, *Prawica – lewica. Sposoby profilowania pojęć*, „Poradnik Językowy” 1991, nr 5–6, s. 162. Szczegółowy i wnikliwy przegląd koncepcji profilowania zawiera artykuł Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej *O profilowaniu językowego obrazu świata*, „Poradnik Językowy” 2015, nr 1, s. 30–44.

konceptu. Profil oznaczony symbolem $EUROPA_{(+)}$ nazwałbym **Europą przyjazną**. Profil oznaczony symbolem $EUROPA_{(-)}$ nazwałbym **Europą wrogą**; oba te profile dają się odkryć we wszystkich zebranych w tym tomie narodowych obrazach Europy. A profil o symbolu $EUROPA_{(+/-)}$?

Ta perspektywa oglądu Europy, ta szczególnie jej koncepcja jest w tekstach tego tomu najrzadsza: pojawia się w zasadzie tylko w tekstach polskich (i to jedynie w dyskursie intelektualnym nurtu liberalno-demokratycznego), ale w wystarczającej liczbie wypowiedzi, by uznać ją za odrębną i znaczącą postawę myślową. Jej znakiem wyróżniającym jest gotowość podmiotów tego dyskursu do uwzględniania w zestawie składników tworzących pojęcie $EUROPA$ także wartości ujemnych i do traktowania ich jako składników dla tego pojęcia konstytutywnych (a więc i definicyjnych). W wypowiedziach tego nurtu deklarowana jest potrzeba uwzględniania w wypowiedzianiu się o Europie także takich (anty)wartości, jak totalitaryzmy, Holocaust, nietolerancja, wojny religijne, wojny światowe itp. i ich zaplecze ideologiczne, zrodzone w łonie myśli europejskiej tak, jak zrodzone w niej zostały zasady demokracji greckiej, prawo rzymskie, racjonalizm Oświecenia francuskiego. W dyskursie tym upowszechniane jest przekonanie, że $EUROPA$ jest pojęciem dialektycznie sprzecznym wewnątrznie, a tym samym naznaczonym tragizmem – ale punktem kluczowym jest tu odniesienie owej sprzeczności i świadomości owego tragizmu do wartości w sumie pozytywnych. Tylko bowiem pamięć również i o ciemnej stronie Europy, tylko wpisanie jej zła w samą istotę konceptu $EUROPA$ jest warunkiem, a może i gwarancją skutecznej realizacji „projektu Europa”, Europy przyszłości wolnej od błędów przeszłości. Ten trzeci profil $EUROPY$ nazwałbym (mając świadomość subiektywizmu wyboru tego określenia) **Europą tragiczną**⁶⁶.

Dodajmy na koniec, że przy wszelkich podobieństwach i różnicach między narodowymi obrazami Europy nie ulega wątpliwości,

---

⁶⁶ Nie mam wątpliwości, że ten profil $EUROPY$ jest obecny także w innych dyskursach narodowych, zwłaszcza w krajach pasa nieobjętego zasięgiem projektu EUROJOS, np. Francji, Włoch, Hiszpanii (ale także Niemiec, gdyby analiza objęła szersze i liźebniejsze spektrum tekstów niemieckich).

iż „wymiar instytucjonalny” Europy wszędzie jest rozumiany (choć, jak już pisałem wyżej, niekoniecznie oceniany) jednakowo: to Unia Europejska. Dla autorów wszystkich prezentowanych tu charakterystyk to Unia jest czynnikiem o największej sile oddziaływania na współczesnego Litwina, Chorwata, Serba, Greka, Bułgara, Rosjanina, Białorusina, Ukraińca, Niemca czy Polaka – nie tylko, nawet nie tyle sam fakt jej powstania i istnienia, ile wizja (ewentualnego) wejścia w jej struktury. I nawet jeśli do takiej akcesji nie doszło i nawet nie ma na taką akcesję widoków, sama taka możliwość – choćby tylko w postaci teoretycznych spekulacji – stała się bodźcem nie tylko do redefiniowania dotychczasowych wyobrażeń Europy, ale też do – sięgającego niekiedy bardzo głębokich pokładów tożsamości narodowej – wglądu w zbiorowe JA i pytań o jego składowe.

Interesujące, że Unia Europejska zajmuje zauważalne miejsce także w chińskich wyobrażeniach Europy. Z przyczyn oczywistych Państwo Środka i Unia Europejska są organizmami rozłącznymi we wszelkich sensach – organizacyjnym, politycznym, kulturowym, przestrzennym. Tym ciekawsze są obserwacje i analizy Mariarosarii Gianinoto, dowodzące nie tylko obecności we współczesnym języku chińskim (mandaryńskim) szeregu wyrazów związanych z Europą (odpowiedników słów typu *europaizacja*, *europaizować*, *europaizm*, *eurocentryzm* itp., także połączeń wyrazowych i metafor), ale i obecności Europy w myśleniu Chińczyków – zwłaszcza z kręgów politycznych i akademickich – jako jednego z możliwych modeli organizacji życia społecznego, pozytywnego przykładu pokojowego współżycia polikulturowego.

Tymczasem w amerykańskiej perspektywie oglądu Unia Europejska jest niemal nieobecna. Pojawia się, co oczywiste, w enuncjacjach prasowych, nie zajmując w nich jednak eksponowanego miejsca, w ankietach studenckich natomiast nie jest obecna wcale. Europa widziana zza oceanu kurczy się ponadto do rozmiarów tego, co po tej stronie Atlantyku nazywamy „starą Europą” (Niemcy, Francja, Hiszpania, Szwajcaria, Zjednoczone Królestwo, także Skandynawia) ze znaczącym uzupełnieniem o basen Morza Śródziemnego jako kolebkę

kultury i cywilizacji; nasza – Środkowa i Wschodnia – część Europy w amerykańskim stereotypie „prawdziwej Europy” się nie mieści lub pojawia się – śladowo i mgławicowo – tylko na jej obrzeżach.

Nie znaczy to, że Europa jest w optyce Amerykanów zjawiskiem marginalnym. Przeprowadzone przez Bożenę Tieszen ankiety zdradzają, jak wielu Amerykanów ma wciąż żywe poczucie zakorzenienia w historii i kulturze Starego Kontynentu, jak wielu z nich imponują jego kilkusetletnie zabytki, sięgająca czasów starożytności i bogata historia, współczesny szyk i elegancja, zdobycze społeczne (system emerytalny, mobilność zawodowa) i – może przede wszystkim – różnorodność, w tym (co z kolei może zaskakiwać Europejczyka) – zróżnicowanie językowe (w żadnym z pozostałych zebranych tu obrazów Europy różnorodność języków i, co za tym idzie, postaw myślowych nie zaznaczyła swojej obecności tak wyraziście, jak w obrazie amerykańskim). Nietrudno odnieść wrażenie, że ankiety młodych Amerykanów więcej mówią o nich samych niż o Europie, ujawniając uczucie pośrednie między zazdrością, kompleksem i zachwytem – jak w tym pięknym zdaniu młodego Amerykanina, który napisał, że gdyby Ziemia tworzyła swój własny Wszechświat, jego Słońcem byłaby Europa („If Earth was its own Universe, the Sun would be Europe”). Ale też w żadnym z dziesięciu *stricte* europejskich obrazów Europy – może poza polskim – nie zabrzmiały tak zdecydowanie tony mroczne: antysemityzm, nazizm, populizm, islamofobia i niechęć wobec muzułmańskich uchodźców (być może dla pojawienia się tej mrocznej tonacji szczególne znaczenie miał czas: amerykańska baza materiałowa obejmuje lata 2015–2017).

Każdy z przedstawionych tu tekstów jest nieco inny w sensie technologii i techniki opisu. Chociaż wszyscy autorzy deklarują wierność metodologicznym zasadom EUROJOS, specyficzność danego konceptu narodowego i jego niepowtarzalnego kontekstu historyczno-społecznego, charakter zdobytej bazy materiałowej, podświadoma czasem wierność własnym szkołom i tradycjom badawczym, nawet narracyjnym, wreszcie indywidualne temperamenty pisarskie po-

szczególnych autorów sprawiły, że odbiorca tomu europejskiego ma do czynienia z dialektyką stałej ramy i wypełniających ją zmiennych treści, zespołowych ograniczeń i indywidualnych interpretacji, metodologicznego *constans* i analitycznych wyborów. Uważam to za walor tej książki, nawet jej urok, i myślę, że gdyby poszczególne teksty stanowiły serię rygorystycznych powieleń przyjętego na początku schematu, otrzymana całość byłaby trudna do czytelniczego strawienia. Sądzę też – a to już sprawa poważniejsza – że autorskie odstępstwa od wzorca nie mają tu charakteru wyłącznie indywidualnego, lecz – dla uważnego czytelnika – są odstępstwami znaczącymi: mówiącymi o wspomnianych wyżej narodowych i środowiskowych szkołach i tradycjach badawczych, o panujących w tych środowiskach i społeczeństwach klimatach, zbiorowych emocjach, nastawieniach i nadziejach.

Niemniej ogólne założenia opisu, typ bazy empirycznej i strukturalny kościec tych tekstów jest dla nich wspólny, co powinno ułatwić Czytelnikowi objęcie tej książki całościowym spojrzeniem, warunkującym samodzielne poszukiwanie podobieństw i różnic między przedstawionymi tu obrazami Europy. Co więcej: owo całościowe spojrzenie Czytelnika powinno objąć możliwie wszystkie tematyczne tomy aksjologicznego słownika Słowian i ich sąsiadów, bo tylko przy takim spojrzeniu „z góry” (czy od góry) dostrzeże On, że tak różne, wydawałoby się, pojęcia, jak EUROPA, WOLNOŚĆ, DOM, PRACA i HONOR / GODNOŚĆ, są w istocie powiązane z sobą głęboko przechodzącymi więzami, że są, jak to się określa w etnolingwistyce, usieciewione, a sieć ta ogarnia także inne, tutaj nieobjęte (jeszcze) analizą pojęcia.

By tę wspólnotę unaocznic i uzmysłowić także na poziomie metafrazy opisu, we wszystkich tekstach starano się zachować jednakową ogólną konwencję zapisu, która powinna orientować czytelnika, z jakim fenomenem ma właśnie – w danym fragmencie tekstu – do czynienia. Jak już o tym była mowa w otwierającym ten tom wprowadzeniu Jerzego Bartmińskiego, przyjęto tu jako zasadę, że:

1. użycie kursywy będzie sygnalizowało, że mowa jest o wyrazie (leksemie): *Europa*;

2. użycie kapitalików znamionuje pojęcie (koncept): EUROPA;
3. ujęcie w cudzysłów charakteryzuje przytoczeniowy charakter użycia wyrazu: „Europa”;
4. ujęcie w cudzysłów pojedynczy mówi o tym, że ‘Europa’ ma status znaczenia innej jednostki języka (np. *Unia Europejska* w znaczeniu ‘Europa’);
5. prosta antykwa używana jest w sytuacjach, w których o Europie mówi się jako o kontynencie, specyficznym obiekcie fizycznym o wymiarze przestrzennym, geograficznym, krajobrazowym, demograficznym itp. Antykwa używana jest również wtedy, kiedy powyższe dystynkcje są dla toku wywodu nierelevantne⁶⁷.

* * *

Niespełna dziesięć lat temu na marginesie swoich rozważań o „Rodzinnej Europie” – Europie Środkowej czy Środkowo-Wschodniej, Europie lokalnej, „w Europie europejskiej nieuznawanej” – Andrzej Mencwel pisał z satysfakcją: „My tutaj, mieszkańcy tej części Europy, obywatele różnych państw i członkowie różnych narodów, po raz pierwszy w naszych dziejach, zapisywanych od tysiąca lat, mamy swobodną jak nigdy dotąd możliwość kształtowania naszych narodów i państw oraz wszystkich stosunków wzajemnych. Możemy odnosić się sami do siebie, bez żadnego kierownictwa i pośrednictwa, a z odniesień tych powstanie to, co sami stworzymy”⁶⁸. Dzisiaj, ledwie po paru latach, po bolesnych doświadczeniach połowy lat 20. XXI wieku, satysfakcja ta wydaje się sformułowana nieco na wyrost, a wizja

---

⁶⁷ W praktyce okazało się, że w wielu wypadkach jednoznaczne określenie, jaki właściwie obiekt kryje się pod etykietą [europa] i zapis jakiego rodzaju w danym momencie zastosować, jest niezmiernie trudne. Problem wymaga dalszych, głębszych i bardziej precyzyjnych ustaleń metajęzykowych; innymi słowy, natura EUROPY okazała się zbyt wielowarstwowe, jak na możliwości przyjętego metajęzyka – lub na odwrót: ograniczenia metajęzyka pokazały, jak bardzo złożona, wielowarstwowa jest natura tego, co było tu przedmiotem analizy.

⁶⁸ Andrzej Mencwel, *Rodzinna Europa po raz pierwszy*, UNIVERSITAS, Kraków 2009, s. 26.

Rodzinnej Europy – wyzwolonej, samostanowiącej się, zrównouprawnionej – ma charakter obrazu przedwczesnego, tak optymistycznego, że jedynie idealistycznego.

Ale czy nie taki właśnie jest wydźwięk zebranych tu tekstów? Obraz Europy, jaki się z nich wyłania, ma cechy tworu wyobrażonego, marzenia, ideału, który się zakłada, do którego się dąży, ale który w chwili, gdy zbierano do tych tekstów materiał, nie zdążył być jeszcze zostać poddany próbie na wytrzymałość. Europa w tej książce to w małym stopniu Europa, jaka jest, w znacznie większym – Europa, jaką by się chciało widzieć. Jedynie w tekstach o Europie polskiej i nowogreckiej (także amerykańskiej) na tym wyobrażonym gładkim wizerunku Europy pojawiają się zauważalne głębsze rysy.

W tej sytuacji jest godne odnotowania, że dający się zrekonstruować na podstawie współczesnych narodowych obrazów Europy zespół wartości deklarowanych tworzy pewien rodzaj fundamentu, na którym można byłoby budować wspólnotowy patriotyzm europejski. Kreśląc jego model docelowy, Piotr Burgoński zarysował dwie jego możliwe odmiany. W pierwszej „społeczność europejska konstituuje się wokół wartości etniczno-kulturowych i [jednocześnie] pozostaje tożsama ze społecznością określającą się w kategoriach politycznych” (model ponadnarodowy, w sposób konieczny eliminujący konkretne identyfikacje narodowe). W drugiej społeczność europejska „pozostaje zróżnicowana pod względem etniczno-kulturowym, natomiast skupia się wokół wartości politycznych”, przewyciężając zasadę narodową (model postnarodowy)⁶⁹. Do wspólnych wartości europejskich zalicza się zwykle – wywodzone z filozofii greckiej, prawa rzymskiego i etyki judeochrześcijańskiej – godność osoby ludzkiej,

⁶⁹ Piotr Burgoński, *Patriotyzm w Unii Europejskiej*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2008, s. 368. Autor precyzuje: „W modelu ponadnarodowym należy wytworzyć i upowszechnić elementy o charakterze etniczno-kulturowym, które stałyby się wspólnym mianownikiem patriotyzmu europejskiego. Natomiast w modelu postnarodowym patriotyzm europejski polega na afirmacji uniwersalnych wartości politycznych, które każdy z narodów może urzeczywistniać na swój sposób” (tamże: 369).

prawa człowieka, wolność, równość, demokrację i państwo prawa⁷⁰. Do uniwersalnych wartości politycznych jako wspólnego mianownika europejskiego patriotyzmu postnarodowego odnosi się podstawowe wolności i prawa człowieka, sprawiedliwość, zasady demokracji liberalnej oraz państwo prawne⁷¹. Tak zresztą stanowi Traktat o Unii Europejskiej w swym artykule 2., który mówi, że „Unia opiera się na wartościach poszanowania godności osoby ludzkiej, wolności, demokracji, równości, państwa prawnego, jak również poszanowania praw człowieka, a tym praw osób należących do mniejszości. Wartości te są wspólne Państwom Członkowskim w społeczeństwie opartym na pluralizmie, niedyskryminacji, tolerancji, sprawiedliwości, solidarności oraz na równości kobiet i mężczyzn”⁷². Wszystkie te wartości są zawarte, i to eksplicytnie, we wszystkich narodowych obrazach Europy, jakie przynosi nasza książka; nie może to nie budzić optymizmu. Problem w tym, że te dwa zespoły wartości – kulturowy i polityczny – zdają się należeć głównie do wartości, jako się rzekło, deklarowanych, wyobrażanych, przypisywanych ideałowi Europy, Europie docelowej, w jakiej chciałoby się zamieszkać i żyć. Cechy Europy realnej, postrzeganej na co dzień, będącej areną gier politycznych i egoistycznych interesów narodowych, odsuwają te idealne wartości na plan dalszy, choć ich z pola widzenia Europejczyków nie rugują.

Oddajemy Czytelnikom tę książkę, pełną semantycznych dociekań i przybliżeń treści konceptu EUROPA, pamiętając, że nadrzędnym celem stworzenia *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* – w tym tomie *Europa* – jest „niwelowanie barier w komunikacji międzykulturowej”, „lepsze rozumienie się ludzi mówiących różnymi

⁷⁰ Tamże, s. 375.

⁷¹ Tamże, s. 392. Por. też: „Wyniki badań [Eurobarometru z jesieni 2003 r.] pokazują, że Europejczycy cenią sobie te wartości, na bazie których Unia Europejska próbuje wykreować wspólnotę. Wartością taką dla obywateli UE jest ludzkie życie (46% wskazało jako wartość najważniejszą), prawa człowieka (37%), wolność (30%), demokracja (25%), tolerancja (19%), równość (16%), rządy prawa (15%), solidarność (13%), szacunek dla innych kultur (8%)” (tamże: 446).

⁷² Rozdział *Główne wartości Unii*; zob.: <http://www.lexlege.pl/traktat-o-unii-europejskiej/art-2/> (dostęp 18 VII 2017).

językami”, „pomoc we wzajemnym zbliżeniu”, „zapobieganie manipulacjom znaczeniami nazw wartości”, „szukanie jedności w różnorodności”⁷³. Oddajemy Czytelnikom tę książkę świadomi też jej niepełności, ułomności, opóźnienia wobec przyspieszonego biegu wydarzeń, wiedząc również, że swymi tekstami pomnażamy jedynie wielki zbiór tekstów już Europie poświęconych. Mało za którym pojęciem współczesności stoi tak ogromna biblioteka prac badawczych, konceptualnych, pragmatycznych, jak za pojęciem EUROPA. Proponowana Czytelnikowi książka jest w tej bibliotece raczej skromną broszurą, dla której autorów jednak stała się ona (a dla jej czytelników – wolno mniemać – stanie się) okazją do pogłębionej autorefleksji na temat miejsca, które każdy z nas – jako prywatny człowiek, jako członek określonego społeczeństwa i narodu, jako obywatel konkretnego państwa – zajmuje na drodze od egoistycznego „ja” i narodowego „my wobec Europy” do wspólnotowego „my, Europa”⁷⁴. Do możliwości – i do chęci, może nawet potrzeby, powiedzenia: „My, Europejczycy, świadomi bogactwa naszego dziedzictwa, czerpiącego z dorobku judaizmu, chrześcijaństwa, islamu, greckiej filozofii, rzymskiego prawa oraz humanizmu, mającego religijne i niereligijne źródła; świadomi wartości cywilizacji chrześcijańskiej, podstawowego źródła naszej tożsamości; świadomi częstego zdradzania tych wartości przez chrześcijan i niechrześcijan; świadomi dobra i zła, które niesiśmy mieszkańcom innych kontynentów; oplakujący katastrofę człowieczeństwa spowodowaną przez totalitarne systemy, zrodzone w ramach naszej cywilizacji, chcemy budować naszą wspólną przyszłość”⁷⁵. To, czy

⁷³ Z otwierającego wszystkie tomy *Leksykonu* artykułu Jerzego Bartmińskiego „*Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*” – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony? (w niniejszym tomie strony 7–13).

⁷⁴ Nawiązuję tu do tytułu książki i refleksji Romana Kuźniara, analizującego przejście Polski przez europejską „smugę cienia” od etapu „my – oni” przez etap „teraz my!” do etapu „utożsamienia się polityki polskiej z polityką europejską [kiedy] pojawiło się myślenie i działanie w kategoriach «my, Europa»” (R. Kuźniar, *My, Europa*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2013, s. 201 n.).

⁷⁵ Jest to fragment Deklaracji Europejskiej, czyli sformułowanej przez Stefana Wilkanowicza, Tadeusza Mazowieckiego i Jana Kułakowskiego w roku 2003 propozycji

osiągnięcie myślenia i działania w kategoriach takiego „my, Europa” i „my, Europejczycy” jest osiągalne w skali zbiorowej, zwłaszcza ponadnarodowej, zależy także od podejmowania wysiłku takiej, jak tu przedstawiono, autorefleksji, czemu niniejsza książka ma służyć z samego swego założenia.

---

preambuły do konstytucji europejskiej (pełny tekst zob. na stronie <http://pozytek.ngo.pl/wiadomosc/35385.html>; dostęp 25 X 2015).

Pojęcie EUROPA w starożytnej wolnej Grecji

Kazimierz Korus

Autor ukazuje w ujęciu diachronicznym dwa sposoby rozumienia pojęcia EUROPA: geograficzno-obyczajowe i polityczno-społeczne. Próbując podać definicję kognitywną geograficznego rozumienia Europy, stwierdza, że w V wieku przed Chrystusem do konotacyjnych semantycznych cech pojęcia EUROPA należał obszar rozciągnięty na zachodzie do słupów Herkulesa, na wschodzie do wybrzeży Azji Mniejszej z takimi miastami, jak Milet, na północy do Scytii, na południu do wybrzeży Libii wraz z wyspami. To poszczególne miasta, rzeki czy inne konkretne odnośniki geograficzne stanowiły owe konotacyjne cechy semantyczne. Kryterialnymi cechami semantycznymi pojęcia EUROPA w znaczeniu politycznym były: WOLNOŚĆ, RÓWNOŚĆ, PRAWO. Natomiast konotacyjnymi cechami semantycznymi były: szczęście (*to éudaimon*), dzielność obywateli (*éupsychon*), możliwość publicznego, nieskrępowanego mówienia (*parresia*), możliwość swobodnego rozwoju jednostki (*areté, autarkia*), tolerancja (*anepachthós prosomiléin*), prawo do wypoczynku po pracy (*anápaula ton pónon*), otwarte dla wszystkich państwo (*koiné pólis*), możliwość zawierania przyjaźni między równymi obywatelami (*filia*).

1. Wstęp. Europa w najstarszym micie to nie metafora EUROPY

Zazwyczaj tak jest w badaniach historycznych, że niektórym mitom przypisujemy charakter aitiologiczny i próbujemy odnaleźć w nich jakąś prawdę historyczną. Tymczasem mit o porwaniu Europy przez Zeusa pierwotnie, czyli w epoce archaicznej kultury greckiej

(od IX do VI wieku¹), nie miał dla Greków charakteru ajtiologicznego, co oznacza, że nie miał zupełnie związku ani z geograficznym, ani z ideowym czy politycznym rozumieniem przez nich pojęcia EUROPA.

A oto argumenty. Na przełomie IX i VIII wieków (jeżeli tak datować będziemy *Iliadę*), Homer wkłada w usta Zeusa opowiadanie o uwiedzeniu Europy, córki Fojniksa, który był władcą albo Sydonu, albo Tyros. Nie wymienił jednakże jej imienia (*Iliada* XIV 321 i n.). Prawie czterysta lat potem Herodot sprowadził ów literacki motyw porwania i uwiedzenia z Olimpu na ziemię. Powołał się na świadectwo Persów (*Dzieje* I 2), którzy mieli rozgłaszać informację, że to kilku Hellenów porwało Europę, córkę fenickiego króla Tyros. Herodot domyślał się, że byli to zapewne Kreteńcy. W całym zaś opowiadaniu o kolejnych porwaniach kobiet dążył do tego, aby czytelnikowi wyjaśnić sposób myślenia Persów, którzy nie rozumieli, dlaczego wojny mogą się toczyć o porwane kobiety. Twierdzili, że „rozsądni ludzie zgoła nie troszczą się o porwane kobiety, boć przecie jasne, że gdyby same nie chciały, nie zostałyby uprowadzone” (I 4).

Imię *Europa* spotykamy dopiero w *Teogonii* Hezjoda (wiersz 357), w prawie sto lat po powstaniu *Iliady*. Ale tu Europa jest kimś innym z pochodzenia, bo jedną z wielu Okeanid, córką Okeanosa i Tethys. Hezjod zdaje się nie znać mitu wspomnianego w *Iliadzie*, ponieważ o dzieciach ze związku Europy i Zeusa albo w ogóle nie wspomina, jak na przykład o Radamantysie, albo mówi w zupełnie innym kontekście (w. 947), jak na przykład o Minosie, o którym dowiadujemy się tylko, że jego córkę Ariadnę za żonę wziął Dionizos. Herodot zaś zamiast Radamantysa wprowadza Sarpedona, z którym o władzę na Krecie miał walczyć Minos (I 173).

Podsumowując, zalecam daleko idącą ostrożność w traktowaniu mitu o Europie jako ajtiologicznego. W epoce archaicznej kultury greckiej nie był on poetycką metaforą geograficznego czy politycz-

---

¹ Wszystkie daty, jeżeli nie zaznaczą inaczej, odnoszą się do czasu przed narodzeniem Chrystusa.

nego pojęcia EUROPA, pełnił bowiem inne funkcje: od parenetycznych poczynając, a na estetycznych kończąc.

Przyznać jednak muszę, że nie potrafimy ustalić, kiedy ten mit zaistniał w tradycji kultury mówionej jako metafora EUROPY. Możemy jedynie dowieść, że zrodził się później niż geograficzne pojęcie EUROPY – być może w epoce poklasycznej, czyli po wieku IV.

2. Metoda, kryterium i zakres badań

Wstępne moje uwagi dotyczące interpretacji mitu o Europie wyraziście, jak sądzę, dowodzą, że należy przyjąć metodę analizy starożytnych źródeł zgodną z zasadą diachronii. W ten sposób będziemy mogli zauważyć narastającą stopniowo świadomość coraz to szerszego pojmowania przez Greków pojęcia EUROPA zarówno w geograficznym, jak i politycznym czy ideowym jego znaczeniu.

Kryterium zaś ram czasowych dla doboru źródeł wyznaczyła WOLNOŚĆ (*eleuthería*), pojęcie określające najwyższą dla wszystkich Greków, dokądkolwiek by ich rzucił los, wartość polityczną, społeczną i kulturową, godną umiłowania ponad życie jednostki².

Analiza dotyczyć więc będzie źródeł powstałych na przestrzeni pięciuset lat (od IX do IV wieku), obejmujących dwa okresy rozwoju literatury: archaiczny (wieki IX–VI) i klasyczny (wieki V i IV). Wolność bowiem Grecy utracili na rzecz Filipa Macedońskiego już w bitwie pod Cheroneją w roku 338, chociaż niektórzy z badaczy uważają, że dopiero samobójcza śmierć Demostenesa w roku 322, ostatniego jej obrońcy, zamyka literaturę wolnej Grecji³.

3. Dotychczasowe badania

Konceptualizacja kultury Grecji, którą usiłujemy tu przedstawić tylko w zakresie jednego pojęcia EUROPA, nie była przedmiotem naukowych monografii zmierzających do definicji kognitywnej. To nie znaczy, że nie dysponujemy niezliczoną liczbą prac naukowych i po-

² Por. Raaflaub 2004; Rhodes 2005; Hammond 1973: 751–754.

³ Por. Korus 2003: 11 i n.

pularnonaukowych syntetycznie przedstawiających dzieje geografii świata widzianej najpierw niewprawnym okiem żeglarzy, a potem oglądanej uważnie przez historyków greckich. Mamy też i takie prace, które ukazują historyczną świadomość Greków, mieszkańców Europy, wyraźnie stawiających własną kulturę wyżej od kultury barbarzyńców czy mieszkańców Azji.

W encyklopediach naukowych, jak na przykład w *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* Augusta F. Pauly'ego i Georga Wissowy⁴, a także w nowszej *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*⁵, zdecydowanie większą część artykułów poświęca się geograficznemu pojęciu EUROPA, politycznemu oddając tylko kilka zdań z zaznaczeniem, że w wieku V to pojęcie się utrwaliło.

Z pomocą przychodzą nam opracowania dotyczące pojęcia hellenizmu (helleńskości) w opozycji do pojęć kultury barbarzyńców czy kultury Azji. Odnotujmy tu prawie najnowszy artykuł Allana A. Lunda *Hellenentum und Hellenizität: Zur Ethnogenese und zur Ethnizität der antiken Hellenen*⁶. Spośród polskich prac warto w tym kontekście wymienić artykuł profesora Uniwersytetu Gdańskiego Krzysztofa Głombiowskiego *Pojęcie „hellenizmu” i „barbaryzmu” jako wyznaczniki Herodotowej i europejskiej humanitas*⁷, znakomicie ilustrującą tekstem Herodota ideę pojęć GREK – BARBARZYŃCA.

Słowniki naukowe skupiają się na wychwyceniu odcieni znaczeniowych EUROPY, dokumentując je bez wnikania w procesy kulturalne i diachroniczne. Do najwartościowszych należą dwa: Le Bailly⁸ oraz

⁴ s.v. *Europe*, szp. 1287, 18–1309, 23.

⁵ s.v. *Europe*, szp. 290–293.

⁶ Lund 2005: 1–17.

⁷ Artykuł zamieszczony, [w:] Popowski (red.), 2005: 31–54.

⁸ Celowo tak właśnie wpisałem zwyczajową nazwę słownika, aby wskazać na jego niezwykłą popularność (prawie trzydzieści wydań!). Tytuł oficjalny ponad 2200 stron liczącego słownika: *Le Dictionnaire grec-français*. Warto podkreślić, że dzieła dokonał jeden autor Anatole Bailly, Paryż 1895. Warto tu za Wikipedią przytoczyć i tę informację: «Pour la vingt-sixième édition, en 1963, Louis Séchan refait les notices de mythologie et de religion présentes en fin de volume et revoit la plupart des articles portant sur la mythologie et l'histoire religieuse. Cette édition est réimprimée en 2000 sous le nom "Le Grand Bailly"» (fr. Wikipedia: *Dictionnaire grec-français (Bailly)*).

Liddell-Scott⁹. Inne cytowane artykuły znajdują się w przypisach i w bibliografii¹⁰.

4. Epoka archaiczna: pojęcie EUROPA w kulturze mówionej

4.1. Tożsamość pojęć WOLNOŚĆ i EUROPA

Kultura grecka wyłania się z wieków ciemnych (XII–IX/VIII) jak Afrodyta z piany morskiej: cała piękna. A podstawą jej piękna jest powszechne uznanie w najstarszej, mówionej literaturze greckiej¹¹ za największą wartość społeczną każdego człowieka, każdej jednostki ludzkiej, wolności i prawa do szczęścia¹². Dobrze jest o tym pamiętać

⁹ Ten wielokrotnie modernizowany i poprawiany również od XIX wieku słownik *A Greek–English Lexicon* wydali w Oxfordzie 2007 (reprint) H. G. Liddell, R. Scott, H. S. Jones i R. McKenzie. W Wikipedii znajdziemy jeszcze następującą informację, ważną dla szukających: „It is now conventionally referred to as Liddell & Scott, Liddell–Scott–Jones, or LSJ, and its three sizes are sometimes referred to as “The Little Liddell”, “The Middle Liddell” and “The Big Liddell” or “The Great Scott”” (ang. Wikipedia: *A Greek–English Lexicon*). Tam też linki m.in. do elektronicznej wersji słownika.

¹⁰ Literaturę przedmiotu do 2005 r. omawia Lund 2005: 1 i n.

¹¹ Tu zgodnie z tradycją uznajemy *Iliadę*, *Odyseję*, niektóre *Hymny* zwane *home-ryckimi* (skrót HH) i twórczość Hezjoda za najstarsze, ale też i za wiarygodne źródła informacji, znane wszystkim wolnym Grekom najpierw w tradycji kultury mówionej, a od V w. pisanej. Słusznie zwraca uwagę Ong 1992: 117 i n., że pierwsze trzy wieki rozwoju literatury były wynikiem ewoluowania kultury mówionej (*oral culture*), która stopniowo ustępowała miejsca kulturze pisanej (*written culture*). A z kolei Turasiewicz 1999: 179–187, uogólniając dotychczasowe badania, stwierdza (s. 179), że Hellenowie znali pismo już w wieku X albo IX, które przejęli od Fenicjan, ale o interioryzacji pisma możemy mówić dopiero na przełomie wieków V i IV.

¹² Por. początek mowy Peryklesa u Tukidydesa, *Wojna peloponeska*, II 36: „[Przodkowie nasi] zamieszkując ten sam kraj w nieprzerwanym ciągu pokoleń, dzięki swej działalności przekazali go nam jako kraj wolny [*chóran eleuthéran*]”, i dalej (rozdział 43): „szczęście polega na wolności”. Najlepszy przekład, według którego cytuję Tukidydesa, jeżeli nie zaznaczę inaczej, należy do Kazimierza Kumanieckiego, a opracowanie całości do Romualda Turasiewicza, [w:] Tukidydes, *Wojna peloponeska*, BN II 225, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.

Warto tu zauważyć, że WOLNOŚĆ i PRAWO DO SZCZĘŚCIA jako niezbywalne wartości przejęła nie tylko Europa, ale i Ameryka. I tak w ogłoszonej 4 lipca 1776 r. *Deklaracji niepodległości Stanów Zjednoczonych* czytamy: “We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator

u początków naszych rozważań. Jeżeli będziemy szukali wśród poetyckich tekstów pojęcia EUROPA, to pamiętać będziemy, że te teksty w najwcześniejszej epoce tworzyli wolni dla wolnych¹³.

Poeci, bo to oni budowali ów sposób pojmowania świata, byli właśnie ludźmi wolnymi, choć ich wolność krępowały Przeznaczenie i oczekiwania arystokratów udzielających im na swych dworach schronienia, opieki i środków do życia. Szacunek i własny prestiż społeczny budowali, wtłaczając w serca i umysły Greków przeświadczenie, że znajdują się pod opieką najstarszej z bóstw Mnemosyne, tytanydy zrodzonej z Uranosa i Gai (Ziemi), a także pod opieką ich córek Muz, zrodzonych z samego Zeusa. Opieką otaczał ich też Apollo, syn Zeusa. W epoce Homera wierzono, że mówili prawdę (*alétheia*), bo była to prawda boska. Bogom użyczali tylko swojego ludzkiego głosu i talentu. Femios, pieśniarz na dworze Odysa, wyraźnie odwołuje się do boskiego natchnienia (*Odyseja* XXII 344¹⁴): „sam nauczyłem się mej sztuki; a bóg niejedną pieśń wlał mi w serce”. Odys z kolei oddaje hołd Demodokowi, aoidzie na dworze Alkinoosa (*Odyseja*, VIII 479), i z powagą stwierdza: „u wszystkich ludzi na ziemi aoidowie zażywają czci i szacunku, ponieważ pieśni uczyła ich Muza, kochająca ród aoidów”.

Warto jeszcze dopowiedzieć, że aoidowie szczególnie byli wpisani w życie społeczne arystokracji, ludzi wolnych i najczęściej sprawujących władzę. Barwny obraz ich funkcji społecznej kreśli Odys na dworze Alkinoosa (IX 3):

[1] [...] *zaiste piękna to rzecz słuchać aoida, który jak ten jest bogom podobny w swej mowie. Ja powiem, że nie ma nic bardziej ponętnego nad to,*

---

with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty and the pursuit of Happiness”. Tekst w Wikipedii pod hasłem: *Deklaracja niepodległości Stanów Zjednoczonych*.

¹³ Por. pracę, która doczekała się wielu recenzji krytycznych i pochlebnych: English 1938. Dla przykładu por. recenzję zawierającą i pozytywne, i negatywne, a zarazem bardzo zwięzłe opinie: Gomme, English 1939: 152–153.

¹⁴ Homer, *Odyseja*, w tłumaczeniu Jana Parandowskiego lub moim, co zaznaczę skrótem K. K.

kiedy myśl wesółą rządzi całym ludem, a biesiadnicy siedząc rzędem w sali słuchają aoidów, kiedy stoły są pełne chleba i mięsa, a podczaszy czerpie wino z krateru, roznosi i nalewa puchary: to mi się wydaje najpiękniejsze w życiu. (Odyseja IX 3).

Powtórzmy raz jeszcze z naciskiem: to aoidowie, którzy czerpali wolność i prawdę bezpośrednio od bogów, śpiewali dla ludzi wolnych i cieszyli się niezwykłym społecznym autorytetem. Dodajmy też, że budowali sposób myślenia ludzi wolnych, zwłaszcza w swoich decyzjach.

I tak wraz z wolnością nierozłącznie pojawiło się prawo wyboru w decyzjach zarówno społecznych, jak i osobistych. Wszyscy pamiętamy, przed jakimi możliwościami wyboru drogi życiowej stanął dorastający Achilles: albo długie i szczęśliwe życie bez sławy, albo krótkie i „niezniszczalną sławą”, jeżeli weźmie udział w wyprawie pod Troję (*Iliada* IX 410–416).

Teraz, jak sądzę, już jest jasne, dlaczego z naciskiem mówię o wolności wpisanej w sposób myślenia poetów. Pragnę dowieść, że **zarówno geograficzne, jak i polityczne pojęcie** EUROPY powstaje w umysłach ludzi wolnych, wolnością myślących i piszących (lepiej powiedzieć – śpiewających) dla wolnych odbiorców, czyli ludu i arystokracji, wyraźnie oddzielonych od niewolników przedziałami społecznym, obyczajowym, a znacznie później i prawnym.

4.2. EUROPA w znaczeniu geograficznym

Najprawdopodobniej w tym samym czasie, w którym powstają poematy Homera, czyli w VIII wieku, nieznan nam poeta komponuje hymn *Ku czci Apollona*, zwany homeryckim¹⁵.

W jego najwcześniejszej części, poświęconej poszukiwaniom przez Apollona nowej siedziby, świętego miejsca, na terenie wysp i stałego

¹⁵ Spór uczonych o strukturę i daty powstania *Hymnu* ciągnie się od XVIII stulecia. Tu opowiadam się za grupą tych uczonych, których przedstawicielem jest Martin West, a którzy uważają, że ta część hymnu powstała w VIII w. Szerzej na ten temat por. Appel 1985: 6, przyp. 106. Por. też popularne ujęcie zagadnienia u tego samego autora we wstępie do przekładu *Hymnów homeryckich*, 2001: 74 i n.

lądu greckiego, anonimowy autor prowadzi nas po wielu miejscowościach, aby w końcu dojść do Delf i włożyć w usta Apollona dumne wyznanie, że tu zbuduje swoją świątynię, a wierni będą słać ofiary (w. 290), „czy zamieszkują żyzną krainę Peloponezu, czy Europę, czy wyspy wokoło morzem oblane”. Autor, prawdopodobnie rówieśnik Homera, podzielił geografię świata greckiego na wyspy, południe (Peloponez) i północną część Grecji kontynentalnej, którą określił mianem *Europy*. Skąd ta nazwa? Nie mamy zadowalającej odpowiedzi. Wiemy, że imię Europos nosiło miasto w Macedonii i jego eponim (bóstwo opiekuńcze), a także rzeka w północnej Tesalii. W tradycji mitycznej określało się tym mianem ojczyznę Odysa, czyli też północną Grecję. Niewiele to nam wyjaśnia.

Może odpowiedź znajdziemy w etymologicznym rozumieniu słowa? Składa się ono wyraźnie z dwóch członów: przymiotnika **eurýs* – ‘szeroki, przestrzenny, rozległy, niezmierny, daleko rozpostarty’ – i jednego z tematów czasownika *horao* (widzieć), a mianowicie **op*.

Dotrzemy, moim zdaniem, łatwiej do etymonu, czyli pierwotnego znaczenia słowa *Europa*, jeżeli sięgniemy po przymiotnik utworzony od tego rzeczownika. Sądzę, że tu z pomocą nam przyjdzie świadectwo Homera (*Il.* I 498, VIII 206, *Od.* XIV 235) oraz świadectwo Hezjoda z przełomu VIII i VII wieków, który w *Teogonii* (w. 514, 884) określił Zeusa epitetem *eurýopa Zen*, czyli ‘dalekowidzący’ lub ‘sięgający daleko wzrokiem, dalekowzroczny’.

Zaproponowane objaśnienie struktury morfologicznej słowa *Europa* prowadzi nas do prawdopodobnych skojarzeń poety, który mógł (powtarzam: mógł) w ten sposób osobiście widzieć krainę północnej Grecji jako rozległą, przestrzenną. Gdy do tego dodamy, że w Tesalii znane były rozległe równiny i że kraina ta słynęła w starożytności z hodowli koni, to myślę, że nasza interpretacja zyska na prawdopodobieństwie¹⁶.

---

¹⁶ Por. Sprawski 2009.

Dlaczego mógł osobiście widzieć Europę? Skąd to przypuszczenie, skoro tego poety nie znamy? Proponuję znaleźć argumenty z pogranicza religii i socjologii. Chodzi o tak zwaną ruchliwość Greków. Wiek VIII to nie tylko poematy Homerowe, ale i wydarzenia religijne, a zwłaszcza ustalenie świąt, najprawdopodobniej w roku 776, ku czci Zeusa o niezwykłym znaczeniu politycznym, społecznym i kulturowym, ponieważ łączyły wszystkich Greków bez względu na to, gdzie mieszkali. Chodzi o starożytne święte igrzyska olimpijskie (*hierói olympiakói agónes*). Organizowano je, jak wiemy, co cztery lata w Olimpii (stąd nazwa igrzysk), mieście na Peloponezie. Heroldowie objeżdżali wszystkie miasta greckie. Ogłaszali święty pokój i zapraszali wszystkich (**pan-tes*, stąd pan-helleńskie) do udziału w świętach ku czci Dzeusa, króla wszystkich olimpijskich bogów. I tak Grecy z Europy (północy), jak i z południa oraz z wysp, i – dodajmy – z miast greckich rozsianych na wybrzeżu Azji Mniejszej wędrowali, we wzajemnych kontaktach utrwalając swoją tożsamość. Budowali wspólnotę wolnych ludzi, bo tylko wolni Hellenowie mogli uczestniczyć w igrzyskach. A co dla naszych rozważań ważne, dzielili się opowiadaniem o swoich podróżach, przygodach, doświadczeniach itp.

Jednakże podróżowanie wynikało z potrzeb nie tylko religijnych, ale i społecznych. Często wskazuje się w literaturze przedmiotu na przeludnienie, żądę zysku, chęć panowania nad innymi jako prawdziwe źródła zamiłowania Greków do poznawania nowych terenów, obyczajów, do żeglugi i wreszcie do zakładania najpierw nowych osad, a potem i kolonii w basenie Morza Śródziemnego¹⁷. Owo dynamiczne działanie panhelleńskie na dobre rozpoczyna się z początkiem

---

¹⁷ Grecy dzielili się na wiele plemion, wśród których wyróżnia się kilka podstawowych grup: plemiona północno-zachodnie, do których zaliczali się Dorowie, następnie Jonowie i Achajowie (w tym Arkadyjczycy, Eolowie, Tessalowie, Beoci i Grecy z Cypru). Prawdopodobnie w czasie inwazji Dorów (XII w.) skolonizowali wybrzeże Azji Mniejszej, wywierając od tego czasu znaczny wpływ na kulturę innych ludów tego półwyspu. W VII i VI w. skolonizowali znaczną część basenu Mórza Śródziemnego i Czarnego, przede wszystkim Sycylię i południową Italię. Por. dostępne w Polsce monografie: Hammond 1973: 109–125 oraz 150–165, a także Murray 2004: 139 i n.

VIII wieku i już nie ustaje. Rozwija się intensywnie, by w wieku VI stać się wielkim ruchem społecznym, zwanym wśród historyków starożytności „wielkim ruchem kolonizacyjnym”¹⁸. Najbardziej znanym literackim przykładem owej ciekawości świata i podróŜowania, ale też i uważnego „rozglądania się”, gdzie by tu można założyć kolonię¹⁹, są losy Odysa. A inwokacja w poemacie wzbudzić musi genologiczny obowiązek²⁰ jej odczytania jako wyrazistego świadectwa budowania ideału Greka, umiejętnie korzystającego z doświadczeń innych żeglarzy, tylko dlatego pokonującego piętrzące się przed podróżującymi przeszkody, że umiał obserwować, poznawać i był gotowy na związane z tym wysiłkiem cierpienia. Jednym słowem – był człowiekiem mądrym. A oto definicja artystyczna tej mądrości (*Odyseja* I 1–3):

[2] *Muzo, opiewaj mi człowieka, który znajdował się w wielu sytuacjach życiowych od momentu, kiedy padła Troja. **Bardzo wiele** wędrował, **wiele** miast widział, **wiele** sposobów myślenia ludzkiego poznał i **wiele** wycierpiał na morzu w swym sercu.* (tłum. i podkr. K. K.).

Specjalnie uwypukliłem zastosowaną figurę retoryczną, później w retoryce łacińskiej nazwaną powtórzeniem (*repetitio*), a dokładniej mówiąc, zamierzoną anaforę autora, gdyż, budując pewien ideał, wzorzec bohatera, poeta dostarczył mi również ważkich argumentów

¹⁸ Por. Hammond 1973: 760.

¹⁹ Warto tu przypomnieć wspaniały opis małej wyspy (być może takiej, która przypominała założoną nieco wcześniej ok. roku 770 kolonię grecką Pithekussai, w Italii na wysepce w bliskiej odległości od lądu stałego), do której dotarł okręt Odysa i jego ocenę jej przydatności do zasiedlenia (*Odyseja* IX 116 i n.).

²⁰ Wydaje się, że trzeba wyjaśnić termin „genologiczny obowiązek”, który stworzyłem dla zwrócenia uwagi na konieczność trzymania się zasady weryfikowalności przy interpretacji tekstów starożytnych, a zwłaszcza tych, w których funkcjonuje zasada „czystości” gatunków literackich. Por. Stabryła 1982: 95 i n. Epos bowiem można – moim zdaniem – wyłącznie interpretować, stosując się do praw gatunku. Cóż więc jest kluczem do rozumienia *Iliady* czy *Odysei*, a później do wzorowanym na obu poematach *Panu Tadeuszu*? Pierwsze słowa *Inwokacji*. I tak *Iliada* jest o słusznym gniewie, *Odyseja* o mądrej, opartej na doświadczeniu i wiedzy umiejętności wychodzenia zwycięsko z trudnych sytuacji życiowych, a *Pan Tadeusz* o Litwie, kochanej wizją młodości ojczyźnie, wygnanego na obczyznę poety.

za uznaniem owej wspomnianej ruchliwości Greków za zjawisko charakterystyczne dla ich sposobu myślenia w VIII i VII wieku. W tym miejscu warto dodać i to, że w kulturze mówionej do obowiązków gościa, wędrowca należało opowiedzieć gościnnym gospodarzom, co się widziało i czego doświadczyło. O to właśnie poprosił Odysa gościnnie król Feaków, Alkinoos (*Odyseja* VIII 572 i n.):

[3] *Lecz powiedz mi nareszcie wszystko szczerze, jak wędrowałeś i do jakich zachodziłeś krajów, o miastach gęsto zamieszkałych i ludziach, jacy są – czy wrodzy i dzicy, czy sprawiedliwi i gościnni, i bogobojni.*

I tak wyjaśnia się, dlaczego opowiadania Odysa słuchano z wielkim zainteresowaniem i dlaczego z taką lubością autor najpierw cztery księgi poświęcił podróżom jego syna Telemacha, a potem cztery księgi opowiadaniom Odysa o swojej tułaczce, czyli w sumie jedną trzecią poematu zajęło rysowanie w pamięci i sercach słuchaczy mapy świata, z której korzystali przyszli żeglarze²¹. A wymowę całego eposu można tak uogólnić: Grek wolny to Grek mądry, odważny i wiele wędrujący.

Autor *Hymnu* słusznie mówi o oczywistym dla Greków fakcie, że do wyroczni Apollona będą zjeżdżali wszyscy mieszkańcy północy (*Europy*) i południa (*Peloponezu*) oraz z wysp. Wśród znanych nam bowiem pytań stawianych wyroczni jednym z częstych w tym czasie było zapytanie ze strony greckiej polis, czy zakładać nową osadę „z dala od rodzinnego miejsca zamieszkania” (dosłowny przekład greckiego terminu *apoikia*).

Grecy osiedlali się na wybrzeżach Azji Mniejszej od końca drugiego tysiąclecia, jeżeli posłużyć się najbardziej znanym przykładem Miletu, późniejszej ojczyzny filozofów z VI wieku: Talesa, Anaksyme-

---

²¹ O wartości tych informacji dosadnie miał wyrazić się geograf Eratostenes z Cyreny (III w.), dyrektor Biblioteki Aleksandryjskiej, wobec tych, którzy z zapalem rysowali mapę wędrowek Odysa: *szlak tułaczek Odyseusza da się odkryć wtedy, gdy znajdzie się rymarz, który uszył skórzaną worek z wiatrami*. Dodajmy, że ów worek z zamkniętymi w nim wiatrami dał Odysowi Eol, bóg wiatrów (*Geografia* I 2, 15, [w:] Bodnarski 1957: 105).

nesa, Anaksymandra oraz ważnego dla naszych dalszych rozważań geografą i historyka Hekatajosa.

Wiemy, że od VIII do VI wieku Milet założył następujące kolonie: nad Propontydą (najbardziej znane to Abydos i Kyzikos), nad Morzem Czarnym Olbię i Synope, mniej więcej w połowie VI wieku nad Nilem Naukratis. Podobnie było z innymi miastami. W interesującym nas VIII wieku Grecy z Chalkis i Erytrei założyli Pithekussai, kolonię w Italii na wysepce w bliskiej odległości od lądu stałego. Możemy z niewielkim ryzykiem stwierdzić, że musiała powstać przed rokiem 770, już bowiem w roku 757 jej mieszkańcy wraz z nowymi osadnikami przybyłymi z Azji Mniejszej przenieśli się na ląd stały, zakładając Kyme – najstarszą kolonię grecką na zachodzie Morza Śródziemnego, starszą o pięćdziesiąt lat od pierwszej kolonii założonej na Sycylii.

Sądzę, że te przykłady wystarczą, aby dowieść, że Grecy byli obecni w basenie Morza Śródziemnego. Kontakty miast założycieli z osadami i koloniami były oczywiste ze względów rodzinnych, ekonomicznych (handel), a także politycznych, jak to pokażą późniejsze wieki podczas wojen z Persami.

W umysłach wielu żeglarzy powstawała mapa ich świata, coraz to bardziej oddzielana od mitologicznych potworów straszących żeglarzy, jak Scylla i Charybda. Nie jest przypadkiem, że w bogatym Milecie, słynącym z wyrobu doskonałych tkanin z wełny frygijskiej i purpury milezyjskiej, rozwinął się ruch racjonalizujący najpierw mity, a potem szukający racjonalnych wyjaśnień powstania świata. Bogactwo ułatwiało kupno drogiego papirusu. Pozwalało na rozwój pisma. Rozpoczęła swój tryumfalny pochód cywilizacyjny grecka proza. W literaturze mówi się o początkach interioryzacji pisma właśnie w VI wieku. Jońscy filozofowie przyrody dlatego przeszli do historii filozofii, że zadali najtrudniejsze pytanie, jakie były początki świata, usiłując dać wyjaśnienia nie mitologiczne, ale racjonalne, zbudowane na pierwiastku podstawowym (*hýle ton ónton*). Racjonalizm ogarnął i tych, którzy zajmowali się historią i geografią. Starali się oczyszczać je z mitów i poszukiwać prawdy. Autopsja stała się ważkim argumen-

tem za najwyższą jakością narracji historyczno-geograficznej. Wiemy, że podróżnik (kupiec?) Kolajos z Samos (około 660 roku) miał dotrzeć do Oceanu Atlantyckiego i wyjechać za słupy Heraklesa. Potem napisał dla nas niezachowane sprawozdanie, z którego czerpał Herodot (IV 152).

Jońscy filozofowie spisywali też wiarygodne, ich zdaniem, opowiadania innych podróżników. Interesowali się przy tej okazji wszystkim, tak jak Alkinoos: zarówno obyczajami, jak i funkcjonowaniem społeczeństw tych ludzi, których poznawali. W nauce tych pierwszych historyków nazwano logografami. Pisali, jak i filozofowie, prozą, językiem prostym. Parataksa była ich językową i stylistyczną cechą wspólną²².

Wśród znanych nam ze stosunkowo licznych fragmentów prac historyków musimy tu wspomnieć, jako ważne dla rekonstruowania geograficznego pojęcia EUROPY, prace Hekatajosa właśnie z Miletu (ok. 540–ok. 480), który tak o sobie i zadaniu historyka pisze (fragment 1a²³):

[4] *Hekatajos z Miletu tak powiada: piszę o tych rzeczach, które mi się wydają, że są prawdziwe, bo Hellenów opowiadania, według, mego mniemania, wielorakie są i śmieszne*²⁴.

Pominiemy tu jego prozę historyczną, a zwrócimy tylko uwagę na dzieło geograficzne *Objazd ziemi* (*Ges períodos*). Jako bogaty kupiec rzeczywiście objechał wiele terenów należących do państwa Persów, handlował z miastami nad Morzem Czarnym. Był w Egipcie, dotarł na Sycylię. Wiemy na pewno, że jego geograficzne dzieło miało dwie księgi: *Europa* (*Európe*) i *Azja* (*Asíe*) wraz z Libią. W tych podróżach, jak się domyślamy, mógł korzystać już ze stosunkowo

²² Znakomite wprowadzenie (wraz z literaturą przedmiotu) do zagadnienia kompozycji parataktycznej w najwcześniejszej prozie greckiej daje Turasiewicz 2005: 8 i n.

²³ Wydanie fragmentów, por. Jacoby 1923.

²⁴ Nieco zmieniłem (tłumacząc dosłownie), przekład Tadeusza Sinki zamieszczony, [w:] Sinko 1931: 323. Tam też szerzej o Hekatajosie. Por. nowsze opracowanie, Toye 1995: 279–302.

znanych podręczników żeglarskich (np. obok wspomnianego wyżej Kolajosa z Samos z – również niezachowanego dla nas – sprawozdania z podróży Euthymenesa z połowy VI wieku). Wiemy na pewno, że w rysowaniu swojej mapy świata opierał się na, niezachowanej do naszych czasów, mapie Anaksymandra – też pochodzącego z Miletu (ok. 610–540) znakomitego ucznia Talesa, filozofa i pierwszego, jak się wydaje, geografa. Anaksymander uchodził też za wynalazcę zegara słonecznego, ponieważ interesował się astronomią.

Jego mapę świata ulepszoną przez Hekatajosa zamieszczamy poniżej w rekonstrukcji współczesnych uczonych historyków geografii (mapa jest dostępna w internetowej encyklopedii Wikipedii pod hasłem „Historia geografii”; zob. <http://dawnemapy.com.pl/pages/posts/rekonstrukcja-mapy-swiata-wg-hecataeusa-vi-wiek-p.n.e-18.php>).

Jak widzimy, pojawia się tu świat greckich kupców i żeglarzy, którzy wyraźnie podzielili go na Europę, Azję i Libię. Zainteresowanych stopniowym wypełnianiem mapy przez miejscowości, granice imperiów, rzeki, góry itp. aż do czasów mapy Ptolemeusza odsyłam do literatury przedmiotu, a zwłaszcza do wspomnianych wyżej encyklopedii. Odnotować też należy, że wypisy z geograficznych fragmentów i zachowanych tekstów antycznych poetów i pisarzy dał Mitrofan S. Bodnarski w *Geografii antycznej* (por. przyp. 21).

W świadomości Greków epoki VIII wieku Europą była północna Grecja. Ruch kolonizacyjny wymusił zainteresowanie i historią, i geografią nowych ziem. Nazwa *Europa* w zarysach odpowiadająca Ptolemejskim wyobrażeniom geograficznym pojawia się na przełomie wieków VII i VI (mapa Anaksymandra). Zostaje ona ulepszona przez Hekatajosa w VI wieku.

4.3. EUROPA w znaczeniu politycznym

Grecy dzięki morskim podróżom i kolonizacji zetknęli się z cywilizacjami Wschodu, które podziwiali i od których przejęli wiele osiągnięć. W opinii poetów epoki archaicznej różnica między nimi – Hellenami, Achajami – a obcymi nie przebiegała według linii politycznej, ale kulturowej. To widać już w pytaniu Alkinoosa, który dzielił obcych ludzi na wrogo nastawionych, dzikich, i na sprawiedliwych, gościnnych i bogobojnych (*Odyseja* VIII 572 i n.). Ideałem „obcego” sprawiedliwego, gościnnego i bogobojnego jest Hektor, Trojańczyk. Jego też Homer każe widzieć Achajom jako człowieka wolnego, godnego szacunku, walczącego o wolność mieszkańców, a zwłaszcza kobiet. Hektor w poemacie mówi pięknie po grecku, tak jak inni bohaterowie trojańscy. Tymczasem w strukturze *Iliady* znajduje się w II księdze (w. 484–877) wstawka może wcześniejsza, przeddiliadka, a może późniejsza (pod koniec VII wieku Solon miał dopisać wiersz, aby uwiarygodnić przynależność Salaminy do Ateńczyków²⁵), którą to wstawkę uczeni nazywają „katalogiem okrętów”²⁶. Znajduje się tam określenie mieszkańców Karii, których obywatele Miletu wprawdzie dawno już podbili, ale w wizji poety wciąż różnili się od Greków mową. Język ich był dla nich niezrozumiały. I tu pojawia się termin *barbarófonos* – mówiący niezrozumiałym językiem (*Iliada* II 867). Późniejszy termin *bárbaroi* nie miał z początku pejoratywnego znaczenia. Oznaczał

²⁵ Plutarch, *Vita Solonis*, 10, 2.

²⁶ Por. ostatnią pracę, West 2015: 11–25. Napisałem ostatnią, bo niestety znakomity uczony z Oxfordu zmarł w 2015 r., co jest wielką stratą i dla nauki światowej, i dla nas, Polaków, bo był naszym przyjacielem.

po prostu nie-Hellenowie, nie-Achajowie. Dodajmy, że dotyczył tych, którzy byli „sprawiedliwi i gościnni, i bogobojni”.

Wynik naszych ustaleń jest negatywny. W epoce archaicznej kultury greckiej, choć Europa widniała na mapie Hekatajosa, nie stała się ona pojęciem politycznym. W świadomości jej mieszkańców podział był wyłącznie kulturowy. Po prostu istnieli Grecy i nie-Grecy, *Héllenes* – *bárbaroi*, a nie Europejczycy i Azjaci.

5. Epoka klasyczna. EUROPA w świadomości Greków

5.1. Jeszcze o geografii

Geografia do końca IV wieku, a najlepiej powiedzieć – do III wieku, nie była samodzielną nauką. Łączyła się ściśle z logografią, a potem, w miarę jej rozwoju, z historiografią, o czym dowodnie świadczy twórczość Herodota, historyka *Dziejów Grecji*. Geograficzne pojęcie Europy po Hekatajosie praktycznie się nie zmieniło. Europę kojarzono z obszarem rozciągniętym na zachód do słupów Herkulesa, na wschód do wybrzeży Azji Mniejszej z takimi miastami, jak Milet, Smyrna, Kolofon, Efez, na północ do Scytii, na południe do wybrzeży Libii wraz z wyspami. Moim zdaniem, te miejscowości stanowiły podstawę konotacyjnych cech semantycznych pojęcia EUROPA. To wyobrażenie stopniowo, kiedy słuchano opowieści podróżników czy słuchano historyków, wzbogacało się o nowe miejscowości, rzeki, a nawet góry. Wspomniany tu Herodot (485–ok. 425), rówieśnik Eurypidesa, zauważył cechę charakterystyczną w sposobie myślenia Persów, wyraźnie oddzielających swoje posiadłości i ludów barbarzyńskich w Azji od ludów europejskich. Pisał (I 4): „Persowie Azję i zamieszkujące ją ludy barbarzyńskie uważają za swoje, Europę zaś i żywioł helleński za coś odrębnego”. Zainteresowanie zaś Greków Azją miało w V wieku rozmaite przyczyny, wśród nich polityczne. Jako przykład wystarczy przypomnieć *Anabazę* Ksenofonta Ateńczyka, który z początkiem roku 401 opuścił Ateny i wziął udział w walce Cyrusa Młodszego z bratem Artakserksesem II. Po klęsce i śmierci Cyrusa pod Kunaksą (3 września 401 roku) niedaleko Babilonu najemni żołnierze greccy

rozpoczęli odwrót. Ksenofont stanął na ich czele i przedzierał się wraz z dziesięcioma tysiącami Greków przez góry Armenii do Morza Czarnego. Pamiętnik ten, barwny w opisach geografii Azji, czytany był od starożytności powszechnie. Jest też czytany aż do dzisiaj, tyle tylko, że w uniwersytetach Europy²⁷.

EUROPA, najczęściej przeciwstawiana AZJI, już w IV wieku jako pojęcie geograficzne wraz z konotacyjnymi cechami semantycznymi, które tworzyły poszczególne miasta i wciąż nowo odkrywane rzeki, funkcjonowała bardzo szeroko. Można nawet mówić o interioryzacji tego pojęcia. A oto dowód: mniej więcej w tym samym czasie, tj. w IV wieku, Arcestratos, autor gastronomicznego poematu *Miłe doznania*, którego fragmenty zachował nam Atenajos (*Uczta mędrców*, 382d), cytuje wyrażenie, którym posługiwali się kucharze dla wykazania się niezwykłą troską w wyszukiwaniu najsmaczniejszych ryb: „objechałem całą Azję i Europę” (w domyśle: aby tę rybę zdobyć, kupić). Ten sam Atenajos opisuje (457f) również zabawę tamtych klasycznych czasów, kiedy podczas sympozjonu ludzie dobrze wychowani dowodzili swego wykształcenia i rywalizowali w ilości wymienionych miast Azji czy Europy na daną literę alfabetu.

5.2. Od świadomości wolności i sprawiedliwości do europejskiej odrębności

Już teraz, na wstępie, pragnę postawić tezę, którą starałem się częściowo nieco wyżej zapowiedzieć, a teraz będę próbował ją uzasadnić w kolejnych akapitach. Twierdzę, że konstytuanta budującą pojmowanie EUROPY przez Greków stała się świadomość wolności (*eleutheria*), co ukazywałem wcześniej, i sprawiedliwości (*dike*). Najpierw zrodziły się pojęcia, z którymi się Grecy (*Héllenes*) utożsamiali, a potem pojawiła się EUROPA. I tak pojęcie geograficzne rozpoczęło w świadomości Greków torowanie swojej drogi ku pojęciu w wymiarze aksjologicznym (etap I) i politycznym (etap II).

---

²⁷ Por. Burliga (red.), 2011.

5.3. Okres dojrzewania do politycznego rozumienia EUROPY

5.3.1. Wymiar aksjologiczny

Rozpocznę od wyboru przewodnika i kryterium. Moim zdaniem, jest nim Alkinoos, uosabiający wszystkich greckich gościnnych gospodarzy. To przecież on pierwszy, jak wyżej pisałem, podzielił (*Odyseja* VIII 575) ludzi na wrogich i dzikich (*halepoi kai agrioi*) oraz na sprawiedliwych i gościnnych (*dikaioi kai filóksenoi*).

Dla poetów epoki archaicznej wartości *sprawiedliwość* i *gościnność* odwoływały się bezpośrednio do Zeusa. O nich raz po raz wspomina i opowiada autor *Iliady* i *Odysei*. Mówiąc w pewnym uproszczeniu, dostrzegamy w pierwszym eposie w centrum narracji *sprawiedliwość* (częściej oddawaną pojęciem *themis* niż *dike*²⁸), a w drugim *gościnność* (Zeus otrzymuje w obu utworach epitet *gościnnie*, *opiekujący się gośćmi* – *kséinios*, *Iliada* XIII 625, *Odyseia* IX 271, XIV 284). W kilkadziesiąt lat później Hezjod (w VII wieku) całą twórczość poświęca *sprawiedliwości* i nie pozostawia tu żadnej wątpliwości co do jej wagi dla kultury społecznej Greków. I tak oto personifikuje najwyższe wartości społeczeństwa wolnego (*Teogonia*, w. 901 i n.): Zeus łączy się z Themis (Temidą), uosobieniem wszelkich praw. Ta rodzi mu Dike (*Sprawiedliwość*) oraz Eunomiję (*Praworządność*) i Eirene (*Pokój*). Wszystkie te trzy Hory „troszczą się o sprawy ludzi podległych śmierci”²⁹.

Poeta w kolejnym utworze, w eposie dydaktycznym *Prace i dni*, rozumie *dike* znacznie szerzej niż Homer: jako nie-agresję. Nadaje jej, jak wskazują analizy Joanny Janik³⁰, głęboki wymiar kulturowy, społeczny, po prostu ludzki. Człowiek w tym znaczeniu *sprawiedliwy* to istota, z którą da się żyć. *Sprawiedliwość* staje się wartością na wskroś społeczną, ściśle związaną z wolnością.

Poezja Kallinosa i Tyrtajosa, piewców ideałów spartańskich rodzących się na przełomie VIII i VII wieku, wnosi do sposobu myślenia

²⁸ Dobre wprowadzenie wraz z precyzyjnymi analizami i nowszą literaturą przedmiotu przynosi praca Janik 2003.

²⁹ Analizę kontekstu, por. Janik 2003: 94 i n.

³⁰ Janik 2003: 101–113.

wolnych Greków ideał wspólnoty, ideał patriotyzmu jako wartości³¹. Wybierzemy tytułem przykładu tylko twórczość Tyrtajosa. Poeta najpierw zarysowuje obraz spartańskiej *polis*, w której czcigodni starcy i lud dbają, by przestrzegać praw niepisanych, a prostych. Słowa zaś obywateli i wszystko, co czynią, jest słuszne (fragment 4³²). Ponieść śmierć w obronie zorganizowanej zgodnie z prawami i sprawiedliwością ojczyzny (*patrís*), czyli w obronie *polis*, a także w obronie ziemi, swych bliskich, swoich domów, to czyn człowieka odważnego (*agathón*, fragment 10³³): „imię jego i sława szlachetna nigdy nie zginie” (fragment 12, w. 31³⁴). Po raz pierwszy poeta wyznaczył greckiej wolności granice, określone miejsce, określoną społeczną strukturę, w której obronie warto było oddać życie. Odtąd będziemy mogli obserwować ten rodzaj myślenia w innych, a szczególnie greckich miastach-państwach (*poleis*). W VII wieku jednak ani *polis*, ani życie społeczne nie znalazły jeszcze swojego literackiego piewcy. Wydaje się, że przy całym naszym niepełnym stanie zachowania archaicznej literatury możemy bardziej doprecyzować nasze stwierdzenie i z całą ostrożnością zaznaczyć, że patriotyczny charakter myślenia rozpoczyna się naprawdę od Solona i Ateńczyków, czyli w sto lat później. Grecy bowiem epoki Hezjoda i Tyrtajosa w sposobie myślenia byli indywidualistami, choć ginęli w obronie swojej *polis*. Przykładem jeszcze nieokiełznanego granicami państwa poczucia wolności jest tu twórczość Archilocha, utalentowanego poety o około pokolenia młodszego od Hezjoda i Tyrtajosa, urodzonego na Paros, wyspie jońskiej; nie potrafimy określić dokładnie, kiedy, ale potrafimy wskazać pewną datę z jego życia, ponieważ opisał w roku 648 zaćmienie słońca (6 kwietnia) i przez to stał się dla nas chronologicznie uchwytny. Soczystość opisów radości życia i własnych dramatów oraz szczerłość do bólu kazała Tadeuszowi Siniemu nazwać go „pełnym Grekiem”, Eu-

³¹ Wprowadzenie do twórczości obu poetów dał Danielewicz, wstęp do *Liryka starożytnej Grecji*, BN II 92, Wrocław 1984, Kallinos – s. CXVII i n.; Tyrtajos – s. CXVIII i n.

³² Numeracja według opracowania Danielewicza 1984: 286.

³³ Danielewicz 1984: 288.

³⁴ Przekład Włodzimierz Appel, [w:] Danielewicz 1984: 392.

ropejczykiem niemal w naszym rozumieniu tego słowa³⁵. Jego ideały sprowadzały się do ukochania życia za wszelką cenę, nawet za cenę ucieczki z pola walki i rzucenia tarczy w krzaki, do reagowania złem na zło, krzywdą krzywdzicielom, ale również do tęsknoty za sprawiedliwością, której podstawą miał być „rytm natury” (*rythmós fýseos*), a nie krzywdzące, bo ustanowione przez arystokrację kiedyś rządzącą, prawo obyczajowe. Każdy człowiek, zdaniem Archilocha, winien wsłuchać się właśnie w rytm natury, w jej prawa, ponieważ one dla wszystkich są jednakowe, obiektywne. Wystarczy, jeżeli je rozpoznamy w swym życiu. Już nie bogowie i ich prawo, jak w poezji wspaniałych poprzedników Archilocha, ale prawo natury stoi u początków myślenia i działania człowieka wolnego. My byśmy dzisiaj dopowiedzieli, chociaż bez oparcia w zachowanych fragmentach Archilocha: każdego prawa stanowionego.

Podobnie indywidualistką była w tym samym czasie Safona. W jej rodzinnej polis Eresos lub Mitylenie na wyspie Lesbos były ruchy, nazwijmy je, rewolucyjne. Tymczasem poetka wtedy wyjeżdża, a w poezji buduje ideał jednostki, różniący się od homerowego uznaniem za wartość najwyższą dobra, a nie piękna fizycznego: „nie piękne (*kállōs*) jest to, co z wyglądu jest piękne, ale to, co jest dobre (*agathón*)”³⁶. Ideał ten, później nazywany *kalokagatia*, wchodzi za sprawą jej autorytetu do obiegu myśli zwłaszcza arystokracji greckiej, do wartości i konotowania przez Greków pojęcia EUROPY³⁷.

Nie dziwimy się zatem historykom kultury greckiej, że wolą pisać o rozwoju indywidualizmu w poezji jońsko-eolskiej tego czasu (VII wiek), aniżeli o świadomości polisowej Greków³⁸.

³⁵ Danielewicz 1984: 231.

³⁶ Fragment 58, wyd. J. M. Edmonds, London 1952, The Loeb Classical Library.

³⁷ Pierwszym filozofem, który mówiąc o wychowaniu Greków (*paideia*), używał tego sformułowania, był Arystoteles. Poświęcił on *kalokagatii* ostatnią część *Etyki eudemejskiej* (1248b–1249b). Por. też Marrou 1969: 83 i n. Wciąż aktualne opracowanie ideałów greckiej kultury do Platona włącznie, por. Jaeger 2001; 2002.

³⁸ Por. Jaeger 2001: 185 i n.

Budowanie świadomości mieszkańców ateńskiej *polis* jako wolnych obywateli rozpoczął na przełomie wieków VII i VI Solon (ok. 640 – ok. 560). We fragmencie 5. tak się zwierza z motywów swojego działania:

[5] [...] *tyle, co trzeba, ludowi władzy przyznałem, ani mu czci [timé] nie ujmując, ani jej dając zbyt wiele; tym zaś, co władzę dzierżyli i podziw budzili majątkiem, też nakazałem się wyzbyć tego, co z hańby się bierze. Tarczę mocną i jednych, i drugich chroniąc stanąłem, Żadnej stronie nie dałem niesprawiedliwie zwyciężyć.* (tłum. Włodzimierz Appel³⁹).

Jak wszyscy pamiętamy, to on uświadomił każdemu obywatelowi, nawet temu, któremu się w życiu nie udawało i, zrozpaczony, zaciągał długi pod zastaw ciała, że jest człowiekiem wolnym. To państwo-miasto stawalo w obronie wolności tego właśnie „nieudacznika” na mocy Solonowej reformy zwanej „strząśnięciem długów” (*seisáchteia*). Od roku 594, czyli archontatu Solona, każdy Ateńczyk wiedział, że nigdy za długi nie będzie sprzedany w niewolę⁴⁰. Dla niego Ateny to od tej pory „szkoła wychowania Hellady”, co celnie ujął Tukidydes (*Wojna peloponeska* II 41), wkładając w usta Peryklesa pochwałę demokracji ateńskiej, o czym jeszcze będzie mowa. Wolność staje się najistotniejszą wartością, odróżniającą Greków (*Héllenes*) od barbarzyńców (*bárbaroi*), ale też powodem dumy i zuchwałej pewności siebie. Ten sposób myślenia Greków żyjących w czasach Solona będą w sto kilkadziesiąt lat później, czyli w drugiej połowie wieku V, wciąż przypominać bohaterowie dramatów Eurypidesa, jak na przykład Ifigenia w *Ifigenii w Aulidzie*, w. 1400:

³⁹ Numeracja i tłumaczenie, [w:] Danielewicz 1984: 306. Cytaty z poezji Solona, jeżeli nie zaznaczę inaczej, w przekładzie Włodzimierza Appla.

⁴⁰ Życiorys Solona i ocena jego osiągnięć doczekała się wielu opracowań w starożytności. Najpełniejszy jednak żywot zawdzięczamy Plutarchowi z Cheronei, moralisście żyjącemu na przełomie I i II w. po Ch. Por. przekład Lecha Trzcionkowskiego i kompetentny komentarz, [w:] *Plutarch* 2005: 32 i n. Tam też literatura przedmiotu i wszystkie zachowane fragmenty poezji Solona w przekładzie Włodzimierza Appla.

[6] *Grecy winni rozkazywać barbarzyńcom, a nie barbarzyńcy ludom greckim. Ludem wolnym są Grecy, zaś niewolnikami barbarzyńcy*⁴¹.

Uzupełnić jeszcze tu należy nasze rozważania stwierdzeniem, że wolność Solon rozumiał ze względu na interes *polis*, czyli wszystkich wolnych jej mieszkańców, jako umiejętność powściągnięcia pychy, żądzy bogactw oraz kierowania się „czcigodnymi zasadami Dike, która, acz milczy i przeszłość pamięta, i zna terażniejszość, kiedy zaś pora nadejdzie, karę za wszystko wymierzy” (fragment 4, w. 14–16). Istotą wolnej *polis* jest jego zdaniem praworządność (*Eunomia*). Nawiązanie do mitologicznej personifikacji Hezjoda jest tu ewidentne. W tym obszernym fragmencie ateński reformator definiuje jej wartość w mieście-państwie tak (w. 32 i n.):

[7] [...] *gdzie Praworządność natomiast, tam wszystko stosowne i słuszne; Ona też często więzy ludziom występny nakłada, gładzi nierówność, pychę przyćmiewa, przesyt usuwa, sprawia także, że wędnie kwiat z zaślepienia wyrosły, prawa wykrętne prostuje, a czyny zuchwałe nad miarę kończy i kres też wyznacza czynom powstałym z niezgody [...] i wszystko dzięki niej wśród ludzi słuszne jest i roztropne.*

Tak myślał Grek, mieszkaniec Europy, tu jeszcze przedstawiony w opozycji do barbarzyńcy.

Uogólnijmy nasze rozważania tak: już od czasów Solona jesteśmy świadkami nowego sposobu myślenia, który nazwijmy polisowym czy polityczno-społecznym. Utrwalił się on w epoce klasycznej i przebiegał według schematu: wolność i praworządność to *polis* ateńska, to wspólnota Ateńczyków, to HELLADA, to EUROPA, a nie barbarzyńcy zniewoleni, bo mający nad sobą pana⁴²; jednym słowem – to nie AZJA.

⁴¹ Tłum. Romuald Turasiewicz, [w:] Turasiewicz 1968: 19. Por. tam cytowane *Andromacha* 665, *Troianki* 932; oraz por. Festugière 1947.

⁴² Por. Ajschylos, *Persowie* 242: „[wolność] to nie mieć nad sobą pana”, a Ksenofont doda (*Anabaza* lub *Wyprawa Cyrusa III* 2, 13): „to znaczy nie składać hołdów żadnemu śmiertelnikowi”.

5.3.2. Polityczny wymiar pojęcia EUROPA

Niestety, stało się tak, że poniósł klęskę idealizm Solona, który nie uległ pokusie zagarnięcia władzy i obwołania się tyranem i po przeprowadzeniu reform wyjechał z Aten na dobrowolne wygnanie. Ustanowienie praw to jedno, a wychowanie mieszkańców do ich przestrzegania to drugie. Wiedział o tym, jak pamiętamy, Likurg, który wzbraniał się przed spisaniem praw, twierdząc, że jeżeli nie wpisze się ich poprzez wychowanie w świadomość obywateli, to daremne jest ich stanowienie⁴³. Ateńczycy po wyjeździe Solona, nie bacząc na dopiero co ustanowione prawa, rozpoczęli brutalną walkę o władzę. Jej efektem była tyrania Pizystrata (560–527) i jego synów Hipparcha i Hippiasza. Po zamordowaniu Hipparcha (514) i wypędzeniu Hippiasza (510) dopiero trzy lata później, bo w roku 507, Ateńczycy powierzyli władzę stanowienia praw dla ludu Klejstenesowi. Ten kontynuował reformy Solona, a najistotniejszym jego osiągnięciem było pogłębione myślenie o wolności politycznej i społecznej, która pchnęła go do stworzenia fundamentów równości wszystkich wolnych obywateli (*ison*). Dzisiaj uczeni nie widzą (z braku wyrazistych dowodów) Klejstenesa jako twórcy trzech znaczeń pojęcia równości (*ison*), to jest „równości wobec praw (*isonomía*), równości w dostępie do publicznego zabieranie głosu w sprawie polis (*isegoría*, co krócej można przełożyć jako równość obywatelska), równości w dostępie do urzędów (*isotimía*, co również oznaczało jednakowe prawo do szacunku, czci)”.

Jednakże warto tu odnotować za Herodotem (V 78, 1 i n.), że to w czasach Klejstenesa, po przejściu przez niego władzy archonta na przełomie lat 508 i 507, niezwykle wzrosła świadomość wolności równych sobie obywateli: „[...] dopóki żyli pod tyranami, nie górowali w wojnie nad żadnym z okolicznych ludów, a uwolnieni od tyranów, stali się bezsprzecznie pierwszymi”⁴⁴. To właśnie dowodzi, zdaniem

⁴³ Plutarch, *Żywot Likurga*, 13, 1 i n.

⁴⁴ Cytaty z Herodota w tłum. Seweryna Hammera, zob. Herodot 1959, jeśli nie zaznaczyłem inaczej.

historyka, że „równość obywateli (*isegoría*, końcówka jońska zamiast *isegoría*) jest osiągnięciem nadzwyczajnym (*chréma spoudáion*”; tłum. K. K.). Zwróćmy uwagę, że nie pojawia się tu pojęcie demokracja, tylko równość obywateli. Z tego można jeszcze wyciągnąć wniosek, że wolność (*eleuthería*) została utożsamiona z równością obywateli (*isegoría*).

Pytanie, które się rodzi, jest następujące: dlaczego Solonowi nie udało się przekonać Ateńczyków do zastosowania nowych, idealistycznych praw, a Klejstenesowi, czy raczej jego pokoleniu, się powiodło? Co więcej, dlaczego wolność znalazła swój wyraz w równości obywateli, w działaniu polis, w stanowieniu praw, nazywanych potem demokratycznymi? Odpowiedź przynoszą *Dzieje* Herodota. Od czasów Pizystrata mieszkańcom miast jońskich, a potem Ateńczykom pokolenia Klejstenesa zagrażało państwo perskie⁴⁵. W 490 roku wybuchła wojna z barbarzyńcami, z Azją, z jedynowładcą Dariuszem. Zwycięstwo pod Maratonem w tym samym roku uświadomiło Ateńczykom, a potem wszystkim Grekom, Hellenom, że łączy ich wartość ponad inne wartości – WOLNOŚĆ. Dobrze znali Persów i dobrze wiedzieli, że w kulturze tych barbarzyńców jednostka, choćby to był satrapa, nie oznacza nic. Nikt nie był pewny życia, a cóż dopiero mówić o swobodach! Chcesz żyć, musisz bić pokłony. Herodot tak podsumowuje władzę Azjaty, barbarzyńcy Kambyzesa, syna Cyrusa Wielkiego (zmarłego w 522 roku): „wolno mu [było] bez odpowiedzialności czynić, co chciał [. . .] naruszał ojczyście prawa, gwałcił kobiety i zabijał ludzi bez sądu” (III 80, 2 i n.) i przeciwstawia tyranowi wizję rządów ludu, póź-

---

⁴⁵ Wszystko zaczęło się jeszcze za Pizystrata. W 546 r. Cyrus Wielki, twórca potęgi państwa perskiego, podbił Lidie, leżącą w Azji Mniejszej. Nie trzeba było długo czekać na dalszą ekspansję Persów. Zdobywali oni stopniowo podległe wcześniej królom lidyjskim greckie miasta na wschodnim wybrzeżu Morza Egejskiego. Zagrożenie narastało. W osiem lat po reformach Klejstenesa, w roku 499 miasta te zbuntowały się przeciw władzy perskiej i wzniciły powstanie, nie doczekały się jednak znaczącej pomocy z *poleis* greckich (wyjątkiem była Eretria i Ateny). I tak na przykład Milet został zburzony w. 594 r. na oczach nadpływających z opóźnieniem trier bojowych Ateńczyków. Powstanie upadło w 493 r.

niej nazywaną demokracją, wydobywając ze wszystkich jej wartości równość wobec prawa (*isonomía*). W obronie tak rozumianej wolności, czyli w duchu Klejstenesowych lub jemu przypisywanych praw, stanęli Ateńczycy, Spartanie i około trzystu miast-państw. Danina krwi, ogromne straty i wielki wysiłek bojowy utrwaliły raz na zawsze w świadomości zwyciężskich Ateńczyków wartość reform Klejstenesa. Wolność utożsamili z Hellenami, Europą, a niewolę z barbarzyństwem i Azją. Herodot, urodzony w Halikarnasie na wybrzeżu Azji Mniejszej (dzisiaj: Bodrum leżące naprzeciw wyspy Kos), zaraz na początku swego dzieła (I 4) uświadomił swoim słuchaczom, że Persowie zawsze byli wrogami Hellenów. Uważali przecież ich kulturę za przyczynę całego zła, o czym ich zdaniem świadczyła wyprawa trojańska. Twierdzili, pisze historyk, że „Hellenowie zawinili; oni bowiem wprzód wyprawili się na Azję niż Azjaci na Europę”. Tu dla nas ważna jest zamienna terminologia: Hellenowie – Europa, Azjaci – Azja. Stwierdzamy więc tożsamość pojęć HELLENOWIE i EUROPA. Od tej bowiem pory dla zwycięzców spod Maratonu, Salaminy i Platejów i dla Herodota Ateńczycy (*Athenaioi*) to Hellenowie (Hellenes), a Hellenowie to EUROPA (*Europe*); EUROPA to WOLNOŚĆ (*eleuthería*) i RÓWNOŚĆ WOBEC PRAW (*isonomía*) oraz RÓWNOŚĆ OBYWATELSKA (*isegoría*).

Możemy już teraz, zawsze z obowiązującą ostrożnością, ponieważ nie mamy badań socjologicznych, stwierdzić w świetle dostępnych tekstów, że w czasie wojen perskich nazwa geograficzna Europy spotkała się z politycznym pojęciem EUROPA.

5.4. Desygnaty pojęcia EUROPA w epoce klasycznej

Budując definicje kognitywną, pora zapytać, jakie wartości przypisywał Grek po zwycięstwie nad barbarzyńcami, czyli w V, a także i IV wieku, pojęciu EUROPA czy jego synonimowi: HELLENOWIE czy wreszcie „my, Ateńczycy”.

5.4.1. Uporządkowanie źródeł

Teksty najwybitniejszych poetów dramatopisarzy: Ajschylosa, Sofoklesa, Eurypidesa, Arystofanesa oraz prozaików, to jest historyków:

Herodota, Tukidydesa, Ksenofonta czy filozofów: Platona i Arystotelesa i dalej retorów: Izokratesa, Ajschinesa i Demostenesa oraz ważne anonimowe polityczne traktaty i inne źródła wymagają uporządkowania przynajmniej według kryterium stosunku do demokracji. Z tego punktu widzenia oceniał życie polityczne Aten epoki klasycznej w polskiej literaturze naukowej krakowski profesor Romuald Turasiewicz w cytowanej już wyżej pracy *Życie polityczne w Atenach V i IV w. przed n.e. w ocenie krytycznej współczesnych autorów*. Korzystając z tej pracy, zbudujemy definicję pojęcia EUROPA ze świadomością oczywistego, jak się wydaje, faktu: Ateńczyk, który utożsamiał EUROPE z wartościami WOLNOŚĆ i RÓWNOŚĆ, nie zawsze utożsamiał ją z ustrojem swojego miasta-państwa, patrzył krytycznie na organizację i przejawy życia społecznego. Zdecydowanie więcej słyszymy tych negatywnych głosów po klęsce w wojnie peloponeskiej w roku 404 (w tym ważkich, krytycznych głosów Platona i Arystotelesa, piszących w IV wieku). Historykom zostawiamy szczegółowe informacje, kto i w jakim zakresie był zwolennikiem, a kto przeciwnikiem ustroju⁴⁶, ponieważ, przeprowadzając sondaż, pytamy, co sądzi dany autor o EUROPIE, z jakimi wartościami ją kojarzy lub jakich wartości jej odmawia. Najczęściej jest tak, że ten, kto nie akceptuje ustroju, uznaje za wartości nadrzędne, rozpoznawalne, za kryterialne wręcz cechy semantyczne WOLNOŚĆ i RÓWNOŚĆ.

5.4.2. EUROPA w idealistycznych konotacjach Ateńczyków

W naszym „sondażu” zwrócimy się do Ateńczyków i zbudujemy ich idealistyczny obraz wartości EUROPY, stale pamiętając, że reprezentują oni w sposób najdoskonalszy (ich zdaniem!) wszystkich Hellenów, mieszkańców Europy, bo przecież to Ateny były „szkołą wychowania Hellady”.

---

⁴⁶ Spośród ogromnej ilości opracowań por. jedną z najbardziej uporządkowanych krytykę źródeł, Hansen 1999: 22 i n. Bardzo interesujące jest przedstawienie zwolenników i przeciwników demokracji, [w:] Turasiewicz 1968: 11 i n.

Zacznijmy właśnie od ateńskiego historyka Tukidydesa, autora *Wojny peloponeskiej*⁴⁷, który pochwałę Aten, centrum życia politycznego i kulturalnego EUROPY, włożył w usta Peryklesa (II 35–46). Równolegle spróbujemy ukazać poglądy przedstawicieli innych rodzajów i gatunków literackich. Wciąż będziemy ich pytać, jeżeli to będzie możliwe, o różnice w dostrzeganiu najistotniejszych wartości w pojęciu EUROPA.

Na początku zwróćmy uwagę na okoliczności, w jakich Perykles wygłosił mowę. Nosi ona nazwę *epitafu* (*epitáfios lógos*), ponieważ wygłoszona była w pierwszym roku wojny, tj. 431/430, nad marami pierwszych poległych w bratobójczej walce Ateńczyków ze Spartanami. W uroczystym państwowym pogrzebie uczestniczyli obywatele i zaproszeni z miast-państw greckich goście. Głównym celem mowy było uświadomienie wszystkim, w obronie jakich wartości ci młodzi ludzie zginęli. Po wstępie (rozd. 35), w pierwszym niemal zdaniu (rozd. 36), Perykles zwraca uwagę na zasługi przodków, którzy w spadku pozostawili „kraj wolny” (*chóran eleuthéran*). Zginęli zatem, broniąc wolności *polis*. A czym jest wolność? Szczęściem! Nieco dalej mówca z naciskiem powtórzy: „szczęście (*to éudaimon*) polega na wolności (*to éléutheron*), a wolność na męstwie” (*éupsychon*, rozdz. 43). Szczęśliwymi nazwał Greków Cyrus, zagrzewając ich do walki tak: „Okażcie się godnymi wolności, którą posiadacie i dzięki której uważam was za szczęśliwych” (Ksenofont, *Anabaza*, inaczej *Wyprawa Cyrusa*, I 7, 3, tłum. W. Madyda). Platon uważał wolność za największe dobro (*Państwo*, 562 C), podobnie pisał i Eurypides (*Auge*, fragment 14): „Wolności miano cenniejsze nad wszystko – kto wolny, choćby biedak, jest bogaczem”⁴⁸. Myślenie Greków, które często nazywamy polisowym, sprowadza się do takiego schematu: jeżeli zrobisz wszystko, aby ojczyzna była szczęśliwa, to i ty, jako jednostka, obywa-

⁴⁷ Najlepszy przekład, według którego będę cytował, jeżeli nie zaznaczę inaczej, należy do Kazimierza Kumanieckiego, a opracowanie całości do Romualda Turasiewicza, [w:] Tukidydes 1991.

⁴⁸ Przekł. Tomasz Senduła, [w:] Eurypides, *Tragedie (fragmenty)*, t. 5, red. Małgorzata Borowska, Wrocław 2015, s. 461.

tel, będziesz szczęśliwy. Śmierć młodych obywateli obroniła szczęście żyjących, czyli wolność *polis*. Pojawia się tu nazwa ustroju: *demokratía*, w którym rządzi większość wolnych obywateli, ale wszyscy mają świadomość istnienia jej drugiej istotnej od czasów Klejstenesa wartości – równości. Zasada równości (*to íson*) ma charakter powszechny, to znaczy odnosi się do spraw prywatnych i publicznych, mierzonych prawem. Jej miarą jest wolność wypowiedzi każdego obywatela (*parresía*). Inni autorzy widzieli *parresia* albo w obrębie pojęcia wolności, albo w obrębie równości. Eurypides w *Błagalnicach* w tym samym duchu każe powiedzieć Tezeuszowi z dumą, że swoboda wypowiedzi jest wyrazem wolności (*ekéino*, w. 436), ale też zaraz każe mu się zapytać, coż jest bardziej równego w państwie (*isáiteron*) od zasady równości. Chodziło o uwypuklenie faktu, że każdy może mówić, co zechce na zgromadzeniu ludowym. Ajschines (390–330), mówca, ujmie to dosadniej: „[...] w demokracjach mówi każdy, kto chce i kiedy mu się podoba”⁴⁹. Zdecydowane poparcie tej opinii rejestrujemy u niechętnego demokracji Platona, który w *Państwie* wiąże prawo do wyrażania własnych poglądów (*parresía*) z wolnością (557 B). Natomiast w Pseudo-Ksenofontowym traktacie *Ustrój polityczny Aten* autor, zwolennik oligarchii, wiąże je równie zdecydowanie – z równością (1, 12). Mogens H. Hansen, podsumowując wyniki prac innych historyków, podkreśla, że pojęcie RÓWNOŚĆ miało czysto polityczne znaczenie, nigdy nie rozciągało się na sfery społeczną i ekonomiczną⁵⁰.

Jedynym ograniczeniem tak rozumianej WOLNOŚCI i RÓWNOŚCI jest, zdaniem Peryklesa, tylko prawo:

[8] *Szanujemy prawa (nómoi) w życiu publicznym, jesteśmy posłuszni każdoczesnej władzy i prawom, zwłaszcza tym niepisany, które bronią pokrzywdzonych i których przekroczenie przynosi powszechną hańbę.* (Tukidydes, rozdz. 37).

Podobnie czytamy u Herodota o poczuciu wolności i prawie u Spartan w kontraście do jedynowładcy perskiego Kserksesa (VII 104):

⁴⁹ Ajschines, *Mowy*, III 220, tłum. Ludwik Małecki.

⁵⁰ Hansen 1999: 93, przyp. 267.

[9] *[Lacedemończycy] choć są wolni, nie są przecież bezwzględnie wolni; mają bowiem nad sobą pana, to jest prawo, którego lękają się jeszcze o wiele bardziej niż twoi poddani ciebie.*

Zdaniem Peryklesa, Ateńczyk to człowiek, który miał świadomość, że każdemu mieszkańcowi *polis*, jeśli tylko nie jest niewolnikiem, lecz wolnym obywatelem, należy się nie tylko cześć, ale jednakowo równe traktowanie, daleko idąca wyrozumiałość. Dzisiaj powiedzieliśmy – tolerancja. Tukidydes jeszcze nie znał tego terminu. Opisał go jako „przestawanie z drugim człowiekiem w sposób nieuciążliwy” (*anepachthós prosomiléin*) i szczegółowo wyjaśnił, co ma na myśli:

[10] *W życiu prywatnym nie wglądamy z podejrzliwą ciekawością w zachowanie się naszych współobywateli, nie odnosimy się z niechęcią do sąsiada, jeśli się zajmuje tym, co mu sprawia przyjemność, i nie rzucamy w jego stronę owych pogardliwych spojrzeń, które wprawdzie nie wyrządzają szkody, ale ranią.* (Tukidydes, rozdz. 37).

Ochrona prawna i równe traktowanie wolnych obywateli gwarantuje każdej jednostce twórcze rozwijanie swojego talentu (*areté*, rozdz. 37) i możliwość stania się samodzielnym człowiekiem (*autárkes*, rozdz. 41) oraz działanie na rzecz *polis* (por. czasownik *politeuomai*, który oznacza ‘biorę czynny udział w życiu państwa’; rozdz. 37), a także gwarantuje wypoczynek po pracy (*anápaula ton pónon*, rozdz. 38). Arystoteles zaś uzupełnił i uwypuklił najpiękniejszy owoc RÓWNOŚCI, to jest PRZYJAŹŃ (*filía*) między ludźmi, bo „równi ludzie mają wiele ze sobą wspólnego” (*Etyka Nikomachejska* 1161, b 8–12). Dyskurs zamyka przysłowiem: „Równość jest matką przyjaźni” (1168b 8).

Ateńskie miasto-państwo, zdaniem Peryklesa, jest otwarte dla wszystkich cudzoziemców (*koiné polis*, rozdz. 39). Ułatwia swobodę handlu, wspiera przyjacielskie *poleis*, „kierując się wielkodusznością” (rozdz. 40), i na tym polega jego przodująca rola wśród innych państw Hellady (rozdz. 41).

Jak najkrócej możemy w imieniu Tukidydesa odpowiedzieć na pytanie, z czym kojarzył pojęcie EUROPA? Myślę, że tak: **Europa to prawo, wolność, równość, szczęście i odwaga obywateli.** Tymcza-

sem krytycy instytucji państwa wprawdzie kojarzyli EUROPE z tymi wartościami, ale przecież wciąż przypominali o ich zagrożeniach. Dla przykładu wymienimy obu filozofów z IV wieku, Platona i Arystotelesa. Platon, uznając wspomniane wyżej wartości, poddaje je jednak krytyce w *Państwie* (VIII 557 B), ponieważ w praktyce instytucji państwa okazuje się, że niczym nieskrępowana swoboda i wolnomyślność, „gdzie każdy urządza się, jak chce”, prowadzi do rozbieżności między ludźmi, bo „rozbieżne i niezgrane ze sobą charaktery i usposobienia” są realnym zagrożeniem równowagi i harmonii państwa (*Prawa* VII 788 B). Podobnie, i to wielokrotnie, znajdujemy u Arystotelesa w *Polityce* krytykę WOLNOŚCI, która nieujęta w karby jest przeciwna interesowi państwa⁵¹, a z drugiej strony słyszymy jej pochwałę oraz pochwałę RÓWNOŚCI i PRAWA (*Polityka* 1317b, 1261b).

6. Podsumowanie. Próba definicji kognitywnej

Postępując diachronicznie, ukazałem dwa sposoby myślenia Greków o EUROPIE. Pierwszy, najwcześniejszy, miał charakter geograficzno-obyczajowy, zrodzony z opowiadań i doświadczeń żeglarzy i podróżników (od Homera poczynając, a na logografie Hekatajosa i historyku Herodocie kończąc). I tak od czasów mapy Hekatajosa, a później od opisów Herodota ustalił się obraz Europy w znaczeniu geograficznym. Możemy jednoznacznie stwierdzić, że już wtedy (w V wieku) do konotacyjnych cech semantycznych pojęcia EUROPA należał obszar rozciągnięty na zachodzie do słupów Herkulesa, na wschodzie do wybrzeży Azji Mniejszej z miastami jak Milet, na północy do Scytii, na południu do wybrzeży Libii wraz z wyspami.

Drugi sposób konotowania przez Greków pojęcia EUROPA związany jest z ich poglądem na świat. Swoją tożsamość, jako mieszkańcy Europy, budowali najpierw w wymiarze aksjologicznym, uznając za

---

⁵¹ V 7, 22; 1310a, b; 1317b, 1319b, por. też Turasiewicz 1968, który szczegółowo omawia poglądy przeciwników Demokracji: Platona i Arystotelesa, Arystofanesa, Izokratesa, Ksenofonta, s. 22, oraz Platona i Arystotelesa, s. 23 i n.

niezbywalne wartości WOLNOŚĆ i RÓWNOŚĆ. To one stały się kryterialnymi cechami semantycznymi pojęcia EUROPA.

W wymiarze politycznym tożsamość tych pojęć z Europą w znaczeniu geograficznym nastąpiła w zderzeniu z nawałą perską. Za WOLNOŚĆ i RÓWNOŚĆ oddawali życie całymi rodzinami, a nawet pokoleniami. Zagrożenie najazdem coraz to pełniej uświadamiało im, że to, co odróżnia mieszkańca Azji od mieszkańca Europy, to stosunek do jednostki. W kulturze Greków, mieszkańców Europy, jednostka stanowiła najwyższą wartość, była wolna i równa wobec praw, a w kulturze Azji nie oznaczała nic, była zerem. Wola króla stała ponad wszelkim prawem, od niej zależeli wszyscy i wszystko: ich życie, ich majątek. Jedynym ograniczeniem wolnego Greka natomiast stały się z czasem PRAWA (*nómoi*) uchwalone przez większość w systemie demokracji ateńskiej. I to one w V wieku w umysłach wszystkich wolnych Greków istniały obok WOLNOŚCI i RÓWNOŚCI jako trzecia kryterialna cecha semantyczna EUROPY.

Określając konotacyjne cechy semantyczne pojęcia EUROPA w znaczeniu ideowym, a nie geograficznym, zaczniemy od uogólnienia. Na pytanie sondażowe: z czym ci się kojarzy EUROPA, starożytny Ateńczyk czy w ogóle Grek odpowiedziałby następującymi desygnatami nazw wolności i równości: EUROPA to życie w szczęściu (*to éudaimon*), to dzielność obywateli (*éupsychon*), to możliwość publicznego mówienia, co się chce (*parresia*), to możliwość swobodnego rozwoju jednostki (*areté, autarkia*), to tolerancja (*anepachthós prosomilén*), to prawo do wypoczynku po pracy (*anápaula ton pónon*), to ateńskie państwo otwarte dla cudzoziemców (*koiné pólis*), oferujące dostęp do nauki, możliwość swobodnego handlu i wreszcie to możliwość zawierania przyjaźni w obrębie równych sobie obywateli i z ludźmi o innej kulturze (*ktásthai tous filous*).

Bibliografia

- Appel Włodzimierz, 1985, *Das Problem der Zerteilung des homerischen Apollonhymnos*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Wilhelm Pieck-Universität 35, Rostock.
- Appel Włodzimierz, 2001, *Hymny homeryckie (Wstęp)*, Toruń.
- Bodnarski Mitrofan S., 1957, *Geografia antyczna*, tłum. Juljusz Jurczyński, Bogusław Butrymowicz et al., Warszawa.
- Borowska Małgorzata (red.), 2015, Eurypides, *Tragedie (fragmenty)*, przekł. i tłum. Tomasz Senduła, t. 5, Wrocław.
- Burliga Bogdan (red.), 2011, *Xenophon: Greece, Persia, and Beyond*, Gdańsk.
- Danielewicz Jerzy, 1984, Wstęp do *Liryka starożytnej Grecji*, BN II 92, Kallinos – s. CXVII i n.; Tyrtajos – s. CXVIII i n., Wrocław.
- English R. B., 1938, *The Problem of Freedom in Greece from Homer to Pindar*, Toronto.
- Felix Jacoby, 1923, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, t. 1, Berlin.
- Festugière André-Jean, 1947, *Liberté et civilisation chez les Grecs*, Paris.
- Gomme Arnold W., English R. B., 1939, *The Problem of Freedom in Greece from Homer to Pindar* „The Classical Review”, Vol. 53, nr 4, s. 152–153.
- Hammond Nicholas G. L., 1973, *Dzieje Grecji*, rozdz. *Różne koncepcje wolności*, s. 751–754; ks. I, rozdz. 3: *Wielka wędrówka*, s. 109–125 oraz ks. II, rozdz. 2: *Ekspansja kolonizacyjna greckich miast-państw*, s. 150–165, a także aneks 2: *Kolonie założone w VIII, VII i VI wieku*, s. 760, Warszawa.
- Hansen Mogens H., 1999, *Demokracja ateńska w czasach Demostenesa*, tłum. Ryszard Kulesza, Warszawa 1999.
- Herodot, 1959, *Dzieje*, tłum. Seweryna Hammera, (wyd. 2), Warszawa.
- Janik Joanna, 2003, *Terms of the Semantic Sphere of dike and themis in the Early Greek Epic*, „Prace Komisji Filologii Klasycznej PAU”, nr 30, Kraków.
- Jaeger Wener, 2001, *Paideia. Formowanie człowieka greckiego*, tłum. Marian Plezia, Henryk Bednarek, Warszawa.
- Jaeger Wener, 2002, *Wczesne chrześcijaństwo i grecka Paideia*, tłum. Kazimierz Bielawski, Bydgoszcz.
- Korus Kazimierz, 2003, *Grecka proza poklasyczna*, Kraków.
- Lund Allan A., 2005, *Hellenentum und Hellenizität: Zur Ethnogenese und zur Ethnizität der antiken Hellenen*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte”, Bd. 54, H. 1, s. 1–17.
- Marrou Henri-Irénée, 1969, *Historia wychowania w starożytności*, tłum. Stanisław Łoś, Warszawa.
- Murray Oswyn, 2004, *Narodziny Grecji*, przekład Alfred Twardecki, Warszawa.
- Ong Walter, 1992, *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, przekł. Józef Japola, Lublin.
- Plutarch, 2005, *Żywoty równoległe*, t. 2, przekł. Kazimierz Korus, Lech Trzcionkowski, Warszawa.

- Popowski Remigiusz (red.), 2005, *Humanitas grecka i rzymska*, Lublin, s. 31–54.
- Raaflaub Kurt, 2004, *The Discovery of Freedom in Ancient Greece*, Chicago.
- Rhodes Peter J., 2005, *Freedom and Other Values in Greece*, „International Journal of the Classical Tradition”, Vol. 12, nr 1, s. 94–103.
- Sinko Tadeusz, 1931, *Literatura grecka*, t. 1, cz. 1, *Literatura archaiczna (w. IX–VI)*, Kraków.
- Sprawski Sławomir, 2009, *Tessalia. Tessalowie i ich sąsiedzi. Rozważania nad źródłami do dziejów regionu w okresie archaicznym*, Kraków.
- Stabryła Stanisław, 1982, *Problemy genologii antycznej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historycznoliterackie”, z. 46, rozdz. pt. *Zagadnienie „czystości” gatunków literackich*, Kraków.
- Toye David L., 1995, *Dionysius of Halicarnassus on the First Greek Historians*, „The American Journal of Philology”, Vol. 116, nr 2, s. 279–302.
- Tukidydes, 1991, *Wojna peloponeska*, BN II 225, przekł. Kazimierz Kumaniecki, oprac. całości Romuald Turasiewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Turasiewicz Romuald, 1968, *Życie polityczne w Atenach V i IV w. przed n.e. w ocenie krytycznej współczesnych autorów ateńskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- West Martin L., 2015, *Mythological and Political Interpolations in Homer*, „Eikasmos”, s. 11–25.

The Concept EUROPE in Old Free Greece

The author demonstrates diachronically the two manners of comprehending the notion of EUROPE: the geographic-social and political-social ones. Attempting at providing the cognitive definition of the geographic comprehension of Europe, the author claims that in the 5th century before Christ the notion of EUROPE – connotatively and semantically – embraced the area spanning in the West as far as to the Pillars of Hercules (Lat. *Columnae Herculis*), in the East – to the coasts of Asia Minor including such towns as Miletus (Gr. *Milētos*), in the North – to Scythia, in the South – to the coasts of Libya including the aisles. It is the particular towns, rivers, or other specific landmarks that constituted the connotative semantic features. The criterion semantic features of the notion EUROPA, when considered politically, were LIBERTY, EQUALITY, LAW, whereas the connotative semantic features were: happiness (Gr. *éudaimon*), citizens' bravery (*éupsychon*), a possibility of public unhampered speaking (*parresia*), a possibility of unconstrained personal development (*areté, autarkia*), tolerance (*anepachthós prosomiléin*), the right to rest after work (*anápaula ton pónon*), the state open to everyone (*koiné pólis*), a possibility to become familiar and make friends with the equal ones (*filia*).

Koncept EUROPA (ΕΥΡΩΠΗ) w nowogreckim językowym obrazie świata

Iliana Genew-Puhalewa
Alexandra Ioannidou

W artykule dokonano próby zrekonstruowania cech konceptu EUROPA w nowogreckim językowym obrazie świata na podstawie jego współczesnej reprezentacji językowej. Przy zastosowaniu ujęcia holistycznego, integrującego różnorodne dane językowe (systemowe, tekstowe i ankietowe), zbudowano definicję kognitywną. Definicja porządkuje utrwalone w nowogrecyźnie stereotypowe sądy na temat Europy, ukazując pięć głównych aspektów konceptu: lokalistyczny, polityczny, gospodarczo-bytowy, cywilizacyjno-kulturowy oraz społeczno-emocjonalny. Badania i analizy uwzględniają ponadto wyspecyfikowane obrazy nowogreckiej EUROPY funkcjonujące w dyskursach: politycznym, religijnym, filozoficzno-intelektualnym. Rekonstrukcja konceptu EUROPA w językowym obrazie świata współczesnych Greków ukazuje istotną zależność jego treści i aksjologizacji od aktualnej sytuacji politycznej, gospodarczej i społecznej w kraju.

1. Wprowadzenie

Ευρώπη w nowogrecyźnie i w greckim myśleniu o świecie to coś więcej niż nazwa kontynentu – to nazwa cywilizacji, pewnej aksjologicznie nieobojętnej przestrzeni mentalnej oraz językowo-kulturowej. Jest to także ważki temat obecny w niemal wszystkich dyskursach współczesnych Greków. Uważają oni nazwę *Ευρώπη* za swoją, albowiem grecką jest legenda o uprowadzonej przez Zeusa tyryjskiej królownie, córce władców Fenicji (Chantraine 1968: 388). Starożytni Hellenowie wyobrażali ją sobie jako niezwykle piękną dziewczycę, natomiast dzisiejsi Grecy skłonni są porównywać Europę do chorej sta-

ruszki. Treść konceptu *ΕΥΡΩΠΗ* zmieniała się w czasie pod wpływem okoliczności historycznych, był on jednak obecny w greckim kontinuum politycznym, społecznym, kulturowym, duchowym, a także językowym ponad trzy tysiące lat. Niniejsze rozważania mają na celu rekonstrukcję cech konceptu na podstawie jego dzisiejszej reprezentacji językowej zarówno w wersji inwariantu, jak i jego modyfikacji w różnego typu dyskursach.

2. Stan badań

Grekojęzyczna literatura dotycząca kwestii europejskich oraz relacji Grecji z Europą w różnych aspektach jest olbrzymia. W obliczu niemożności pełnego jej zreferowania w niniejszym tekście skupiono się wyłącznie na publikacjach najnowszych. Przegląd zatem obejmuje lata 2000–2016, które ze względu na grecki kryzys (trwający od roku 2009 i nadal) okazały się decydujące dla ukształtowania współczesnego myślenia o Europie¹. Teksty starsze zostały uwzględnione w definicji kognitywnej konceptu *ΕΥΡΩΠΗ* w postaci cytatów ilustrujących sposoby mówienia o Europie.

W interesującym nas okresie poświęcone Europie publikacje autorów greckich to przeważnie prace z zakresu politologii, socjologii lub ekonomii. Nie brakuje także prac z obszaru filozofii oraz etnopsychologii, penetrujących kwestie greckiego samopoznania narodowego względem pojęcia *ΕΥΡΩΠΑ*. Jak można się było spodziewać, po roku 2011 z tym pojęciem wiążą się lęki, spowodowane kryzysem gospodarczym i perspektywą wyjścia Grecji z Unii Europejskiej (dalej UE). Autorzy szukają odpowiedzi na pytanie, jaka jest rola Grecji w Europie i gdzie jest obecnie jej miejsce. W większości prac Europa opisywana jest jako zbiór państw jakby niezwiązanych z Grecją, sama Grecja natomiast jest przedstawiana bądź jako „kolebka cywilizacji europejskiej”, bądź jako byt całkowicie odrębny, który powinien

¹ Dane zostały zaczerpnięte z elektronicznej bazy biblionet *Greckiego Centrum Książki (Ελληνικό Κέντρο Βιβλίου)* prowadzonej przez instytucję *Hellenic Foundation for Culture*, zob. www.biblionet.gr.

zdystansować się od tego, co współcześnie rozgrywa się na scenie międzynarodowej. Grecję postrzega się także w roli przywódcy, który miałby poprowadzić pozostałe narody do zmiany kierunku rozwoju oraz zmiany wartości. Te ostatnie przedstawiane są bądź jako chrześcijańskie prawosławne, bądź jako starogreckie (Χριστόδουλος 2000; Γιανναράς 2015; Πολύδωρας 2013).

Refleksje na temat Europy najczęściej prezentują autorzy zaangażowani politycznie. Poglądy socjaldemokratyczne prezentowane są w publikacjach znanych działaczy partii PASOK. Na przykład były premier Grecji K. Simitis widzi sposób na odzyskanie projektu europejskiego w tzw. demokratycznym socjalizmie (Σημίτης 2002), natomiast A. Diamantopoulou uważa, że wkład Grecji w rozwój Europy powinien być ugruntowany takimi wartościami, jak „jakość, solidarność, zaufanie, równość” (Διαμαντοπούλου 2006). Ch. Werelis w swoich esejach rozpatruje problemy Europy w kontekście globalizacji, która prowadzi do społecznego oraz indywidualnego izolacjonizmu oraz do potęgowania nierówności ekonomicznych (Βερελής 2003). Krytyczne nastawienie do polityki Unii Europejskiej uosabianej przez Berlin i Brukselę wyraził G. Romeos, jednocześnie proponując uruchomienie projektu europejskiego *ex novo* (Ρωμαίος 2014).

Reprezentatywna dla greckiej lewicy jest praca P. Trigazisa, w której Europa to przestrzeń dręczona przez nacjonalizmy i przejawy ksenofobii, które korzenia się w neoliberalnym zamachu gospodarczym oraz politycznym, jaki dokonywany jest na narodach europejskich (Τριγάζης 2014).

Skrajnie prawicowa i odpowiednio skrajnie nacjonalistyczna propozycja reprezentowana jest przez takich historyków jak P. Ifestos i K. Cholewas, którzy propagują jako antidotum na kryzys grecki i europejski utopijną mieszaninę złożoną z wartości starogreckich oraz z elementów greckiej tradycji prawosławnej (Ηφαιστος 2009; Χολέβας 2010).

Odzwierciedleniem zauważalnej tendencji nasilenia się germanofobii w greckim społeczeństwie są publikacje traktujące o nieakceptowalnej w mniemaniu Greków hegemonii Niemiec w Unii Europejskiej. Niemcy (przedstawiane jako „IV Rzesza”) są w książce M. Androno-

poulosa „uosobieniem zła” w Europie. Nie stroniąc od negatywnych stereotypów, autor porównuje obecne niemieckie zarządzanie greckim kryzysem do inwazji Hitlera w Grecji (Ανδρονόπουλος 2013). Z demonizowaniem niemieckiej polityki zagranicznej mamy do czynienia również w pracy G. Malouchosa (Μαλούχος 2011).

Warta uwagi jest praca K. Marasa, który odwołuje się do wartości filhellenizmu. Ów ruch poparcia dla Grecji (*sensu largo*) autor postrzega nie tylko jako wyraz liberalnych dążeń etnopolitycznych, lecz również jako wzór międzynarodowego programu skoordynowanych działań, które dzisiejsi Europejczycy powinni brać pod uwagę (Μάρας 2015).

Gdy mowa o wydawnictwach poświęconych Europie, należy podkreślić, że w latach poprzedzających akcesję Grecji do Unii Europejskiej, a także w latach późniejszych, ukazały się bardzo liczne publikacje propagandowe, promujące idee integracji europejskiej i wyjaśniające zasady funkcjonowania UE. Są to z reguły tłumaczenia z pierwowzoru angielskiego (ewentualnie francuskiego lub niemieckiego), wskutek czego cechuje je wysoki stopień nasycenia kalkami semantycznymi i strukturalnymi. Powstały w krótkim czasie w celu dostarczenia greckim obywatelom nie tylko wiedzy na temat integracji europejskiej, lecz także nowego sposobu mówienia o nowej rzeczywistości unijnej. Często ich autorem jest subiekt zbiorowy, najczęściej instytucja (np. *Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Αντιπροσωπεία στην Ελλάδα* (Przedstawicielstwo Komisji Europejskiej w Grecji) lub *Υπηρεσία επισήμων εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων* (Urząd Publikacji Unii Europejskiej w Luksemburgu) i inni. Z czasem frazeologia i terminologia unijna wraz z jej metaforyką przyjęły się i obecnie są częścią zarówno nowogreckich języków specjalistycznych, jak i dyskursu medialnego oraz szeroko rozumianego języka potocznego. Jest to obszar języka i dyskursu, który jest dziś wspólny dla krajów członkowskich UE (Genew-Puhalewa 2015). Należy jednak o tym wyidealizowanym aspekcie językowego obrazu Europy stwierdzić, że nie jest on obrazem autentycznie greckim, lecz obrazem zapożyczonym lub nawet narzuconym.

3. Źródła danych językowych

Rekonstrukcji nowogreckiego językowo-kulturowego obrazu Europy (ΕΥΡΩΠΗ) dokonano zgodnie z postulatami metodologicznymi projektu EUROJOS (Abramowicz, Bartmiński, Chlebda 2009) na podstawie trzech typów danych językowych: 1) systemowych, w tym zwłaszcza słownikowych, 2) tekstowych oraz 3) ankietowych. Definicję kognitywną zbudowano w oparciu o analizę integrującą wszystkie typy danych (tzw. ujęcie holistyczne). Zostały one oznaczone symbolami, odpowiednio: (S), (T) oraz (A).

W centrum badania znajduje się stereotypowe wyobrażenie Europy utrwalone we współczesnej greczyźnie, dlatego dane językowe zaczerpnięto z dwóch podstawowych słowników języka nowogreckiego, rejestrujących stan języka po roku 1990²: tzw. „ateńskiego” (autorstwa Jorgosa Babiniotisa i in., Μπαμπινιώτης 1998) oraz „salonickiego” (autorstwa zespołu Instytutu im. Manolisa Triandafilidisa w Tesalonikach, ΔΚΝΕ 2002). Komplementarnie korzystano ze słowników etymologicznych, dwujęzycznych oraz dostępnych w Internecie słowników elektronicznych (zob. bibliografię).

Dane tekstowe pochodzą z elektronicznego korpusu języka nowogreckiego *Πύλη για την Ελληνική γλώσσα*, obejmującego teksty z gazet codziennych „Τα Νέα” oraz „Μακεδονία” (www.greek-language.gr). Istotna część materiału pochodzi z własnego archiwum autorek, uwzględniającego teksty popularnonaukowe oraz zróżnicowane gatunki prasowe. W badaniach wykorzystane zostały publikacje z ostatnich dwóch dekad (od roku 2000).

Wiosną 2016 roku została przeprowadzona otwarta ankieta, w której wzięło udział 33 studentów kierunków humanistycznych Uniwersytetu Narodowego im. Kapodistriasa w Atenach. Respondenci odpowiedzieli na pytanie „Τι είναι για μένα η Ευρώπη?” [Czym jest dla mnie Europa?]. Pomimo niereprezentatywnej liczby opinii, sondaż dostar-

² Słowniki starsze w dużej mierze pozostają pod wpływem dyglosji (oficjalnie do roku 1976) i nie rejestrują obiektywnie i wyczerpująco obu form istnienia nowogreckiego – ludowej *dimotiki* i książkowej *katharewusy*.

czył badaniu cenne przykłady kontekstowych użyc leksyki związanej z konceptem EUROPA, przyniósł interesujące skojarzenia i spostrzeżenia, które wzięto pod uwagę przy budowaniu definicji kognitywnej.

4. Definicja kognitywna ΕΥΡΩΠΗ

4.1. Etymologia

Słowniki języka nowogreckiego z reguły wywodzą pochodzenie toponimu *Ευρώπη* [evrópi] ze starogreckiego imienia własnego *Εὐρώπη*. J. Babinotis jednak zauważa, że nie sposób jednoznacznie powiązać etymologii nazwy kontynentu z imieniem mitologicznej córki króla Agenora, i proponuje trzy możliwe etymologie: (1) *εὐρύς* + *ᾠψ*, *ᾠπός* ‘taki, który ma otwarte lub duże oczy’ oraz (2) od przedgreckiego wyrazu *εὐρώς* ‘pleśń’ + *ᾠψ* ‘obszar wilgotny, w cieniu’ (hipoteza indoeuropejska). Powołując się na słownik Pierre Chantraine (1968), J. Babinotis przytacza również hipotezę, zakładającą związek nazwy *Εὐρώπη* z asyryjskim wyrazem *ereb* ‘zachód’ (Europa to „kraj zachodu słońca”). Badacz podkreśla jednak, iż obecna nazwa kontynentu stanowi w pozostałych językach świata zapożyczenie greckie (por. Μπαμπινιώτης 1998 i 2009: 517–518; Chantraine 1968).

Tak więc w źródłach leksykograficznych *ΕΥΡΩΠΗ* to:

Aspekt lokalistyczny / geograficzny

(1) – część Ziemi (kontynent)

Jako pierwsze znaczenie leksemu *Ευρώπη* źródła leksykograficzne oraz encyklopedyczne podają na ogół znaczenie lokalistyczne – nazwę kontynentu. W słowniku Μπαμπινιώτης 1998 wyszczególnione są granice obszaru, zgodnie z ogólnie przyjętą koncepcją geograficzną Europy „od Atlantyku po Ural”; por. (S):

[1] *μια από τις πέντε πειρώς της Γης, η οποία χωρίζεται από την Ασία με τα Ουράλια Όρη στα ανατολικά και τον Καύκασο, τη Μαύρη και την Κασπία Θάλασσα στα.*

[jeden z pięciu kontynentów Ziemi, który oddzielony jest od Azji górami Uralu na Wschodzie oraz Kaukazem, Morzem Czarnym oraz Kaspijskim na Południowym Wschodzie...] (Μπαμπινιώτης 1998).

W tym znaczeniu rzeczownik Ευρώπη występuje w formie singulari tantum.

Słownikowym hiperonimem leksemu jest (S) *ήπειρος* ‘kontynent’, natomiast hiperonimem wskazywanym przez ankietowane osoby (A) jest *χώρος* lub *γεωγραφικός χώρος* ‘miejsce, przestrzeń geograficzna’. Utartym synonimicznym określeniem Ευρώπη jest (T) *Γηραιά Ήπειρος* ‘stary kontynent’³.

Przeciwieństwem Europy w sensie lokalistycznym jest każdy z pozostałych kontynentów, jednak przede wszystkim Azja (*άλλος κόσμος* ‘inny świat’) oraz Ameryka (*Νέος Κόσμος* ‘Nowy Świat’), konotując bowiem treści z innej sfery pojęciowej.

Europa jest także jednym ze składników geograficznie niepodzielnej Eurazji (S): *Ευρασία: η Ευρώπη και η Ασία ως ενιαίο γεωγραφικό σύνολο*. [Eurazja to Europa i Azja jako jedność geograficzna] (ΛΚΝΕ, 1998).

(1a) która znajduje się na zachód i (1b) na północ od Grecji

Położenie geograficzne Grecji względem Europy determinuje w naturalny sposób utożsamianie jej z Zachodem, dlatego synonimem *Ευρώπη* jest *Δύση* ‘Zachód’. Zresztą starożytni Hellenowie zaczęli używać imienia własnego *Εὐρώπη* (*Europa*) na oznaczenie swoich terytoriów właśnie na zachód od *Aegei*, żeby je odróżnić od dawnych greckich ziem w Azji Mniejszej (Davies 2007: 12; Chantraine 1968: 388). Zarówno w aspekcie geograficznym, jak i kulturowym – zob. (4) – które często bywają z sobą kojarzone, miejsce i rola Grecji względem Europy bywa określana poprzez utarte porównanie do „mostu”, por. (S): *Η Ελλάδα είναι η γέφυρα μεταξύ Ανατολής και Δύσης* [Grecja jest mostem pomiędzy Wschodem⁴ a Zachodem] oraz (T):

³ Por. grę słów z bliskoznacznym określeniem *γηρασμένος* ‘który się zestarzał’ (T): *Ευρώπη, η γηρασμένη Ήπειρος* ‘Europa, stary kontynent’ – aluzja do problemu starzenia się współczesnego społeczeństwa europejskiego (www.eleftherostypos.gr, 9 VII 2016). Por. niżej profilowanie w dyskursie filozoficzno-intelektualnym.

⁴ Azję (*Ασία*) nazywają analogicznie *Ανατολή* ‘Wschód’.

[2] Στη γαλάζια λεκάνη του Αιγαίου που ενώνει και χωρίζει συνάμα τις τρεις ιστορικές ηπείρους, συντελέστηκαν ανέκαθεν οι πιο τολμηρές κι οι πιο γόνιμες συναντήσεις του πνεύματος. Ο ελληνισμός, παρών πάντοτε στα χείλη της λεκάνης αυτής [...] γινόταν ο ενσυνείδητος λειτουργός μιας ακατάπαυστης αφομοιωτικής ενέργειας, που, με υλικό παρμένο από την Ανατολή και τη Δύση, εξακολουθητικά πλαστουρούσε πρότυπα πολιτισμού, διάφορα και στην ουσία και στη μορφή από κείνα που του είχαν χρησιμεύσει για πρώτη ύλη.

[W błękitnym basenie Morza Egejskiego, które jednoczy i rozdziela jednocześnie trzy historyczne kontynenty, dokonywały się zawsze najodważniejsze i najbardziej owocne spotkania ducha (duchowości). Grecy, zawsze obecni przy brzegach tego basenu [...], byli świadomymi użytkownikami nieustającej energii asymilowania, która z materiału pobranego ze Wschodu i Zachodu stale tworzyła wzorce kulturowe, odmienne w swojej istocie i formie od tych, których użyto jako surowiec.] (Ελύτης, *Αλφαβητάρι* 2000: 20)⁵.

Z uwagi na to, że nazwa *Ευρώπη* (bez przymiotnika) w myśleniu potocznym oznacza Europę Zachodnią (*Δυτική Ευρώπη*), określenie *Ανατολική Ευρώπη* ‘Europa Wschodnia’ pozostaje z *Ευρώπη* nie tylko w relacji hipero-hiponimicznej, ale także w relacji opozycji; por. niżej aspekt polityczny (2).

Z punktu widzenia geograficznego Grecy umieszczają swój kraj względem Europy także „u jej progu” (T): *στο κατώφλι της Ευρώπης*.

Geograficzna Europa w językowym obrazie świata Greków sytuuje się ponadto na Północy, o czym świadczy potoczne użycie czasownika *ανεβαίνω* ‘iść / jechać w górę (na północ, góra mapy)’ oraz przysłówka (*ε)πάνω* ‘na górze (na północy)’, gdy mowa o kierunku podróży lub lokalizacji, por. (T):

[3] Σε 3 βδομάδες θ' ανέβω Μόναχο από Θεσσαλονίκη με αυτοκίνητο. [Za 3 tygodnie pojadę (dosł. wjadę) do Monachium z Salonik samochodem.] (www.mybike.gr, 10 VII 2007).

⁵ Por. także (T): *Της Ασίας αν αγγίζει από τη μια ◊ της Ευρώπης λίγο αν ακουμπά στον αιθέρα στέκει νά ◊ και στη θάλασσα μόνη της!* [Azji dotyka z jednej strony / z drugiej Europie się opiera / na przestworzu stoi / i na morzu sama!] (Ελύτης 1959; Krupka (red.), 2004: 1930).

Odwrotnie – podróż z Europy do Grecji postrzegana jest jako ruch w dół, tzn. na Południe: *κατεβαίνω κάτω* ‘schodzę/ zjeżdżam na dół (na południe)’, por. (T):

[4] *Ο Σανταρόζα προτού κατέβει στην Ελλάδα έγραψε από την Αγγλία στον Γάλλο φίλο του και φιλόσοφο Βικτόρ Κουζέν τα εξής: ...*

[Santarosa zanim pojechał (dosł. zjechał) do Grecji napisał z Anglii do swojego przyjaciela francuskiego filozofa Victor Cousin. . .] (www.wikipedia.org, 20 VII 2016).

Wyobrażenie o geograficznej Europie często kontrastuje z obrazem świata śródziemnomorskiego – Europa jest *σκοτεινή* ‘ciemna, mroczna’, *ομιχλώδης* ‘zamglona’, *ασπρόμαυρη* ‘czarno-biała, bez koloru’, skąd zazdrość Europy wobec Greków (T): *Οι Ευρωπαίοι μας ζηλεύουν για τον ήλιο μας*. [Europejczycy zazdroszczą nam naszego słońca].

(1c) gdzie żyją pewni ludzie, zwierzęta i rośliny

W aspekcie geograficznym konceptu mieszczą się (S): podstawowe znaczenie *nomina habitatorum* *Ευρωπαίος* (r.m.) oraz *Ευρωπαία* (r.ż.) ‘mieszkaniec/-ka Europy’ (derywowane od toponimu *Ευρώπη*) oraz dystrybucje przymiotnika *ευρωπαϊκός* w znaczeniu ‘taki, który zamieszkuje/ żyje/ rośnie w Europie’, np. (S) *ευρωπαϊκοί λαοί* ‘narody europejskie’, *ευρωπαϊκή αρκούδα* ‘niedźwiedź europejski’, *ευρωπαϊκή χελώνα* ‘żółw europejski’, *ευρωπαϊκά δάση* ‘europejskie lasy’ itp.

Aspekt polityczny

(2) – (1), gdzie znajdują się określone państwa,

(2a) które tworzą Unię Europejską

Kryterium polityczne jest współcześnie jednym z podstawowych i najbardziej konkretnych przy definiowaniu terminu *Europa* w języku nowogreckim – aspekt polityczny leksemu *Ευρώπη* jest wyodrębniany w słownikach jako osobne znaczenie z eksplikacją (S): ‘η Ευρωπαϊκή Ένωση’ (ΛΚΝΕ, 1998), tj. Unia Europejska. Słuszność tej definicji uzasadniona jest zarówno danymi tekstowymi, jak i danymi ankietowymi – ponad 80% respondentów, słysząc *Ευρώπη*, myśleli

o Unii Europejskiej, a co za tym idzie, postrzega Europę jako twór polityczny, jako koalicję określonych państw, które realizują określone cele polityczne (nie zawsze w mniemaniu Greków korzystne dla Grecji), por. (T):

[5] *Ποιος είναι ο σκοπός της Ευρωπαϊκής Ένωσης· Προφανώς να υπηρετήσει τα συμφέροντα των χωρών που ανήκουν σε αυτή. Σε ό,τι αφορά την πλειοψηφία των πολιτών, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν αποτελεί τίποτα παραπάνω.*

[Jaki jest cel UE? Oczywiście słuzenie interesom krajów należących do niej. Dla większości obywateli Unia Europejska nie jest niczym więcej.] (www.tovima.gr, 12 I 2013).

Według danych systemowych hiperonimem *Ευρώπη* (tzn. *Ευρωπαϊκή Ένωση*) w tym aspekcie jest *ένωση* ‘zjednoczenie, unia’ oraz *ζύνολο (χωρών)* ‘połączenie (krajów)’. W odpowiedziach osób ankietowanych często wskazywanym hiperonimem jest *θεσμός* ‘instytucja’ (*πολιτικο-οικονομικός θεσμός* ‘instytucja polityczno-gospodarcza’). W ostatnim czasie, gdy Grecja przeżywa kryzys finansowy (kryzys zadłużenia), zwłaszcza od roku 2015, określenia *οι θεσμοί* (w l.m. z rodzajnikiem określonym) zaczęto używać metonimicznie – zamiast *Ευρωπαϊκοί θεσμοί* ‘instytucje europejskie’, a mianowicie trzy instytucje wierzycieli Grecji: *Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα* (Europejski Bank Centralny), *Ευρωπαϊκή Επιτροπή* (Komisja Europejska, zwana także *Κομισιόν*) oraz *Διεθνές Νομισματικό Ταμείο* (Międzynarodowy Fundusz Walutowy, MFW), zwane również *τρόικα* (z rosyjskiego *тройка* ‘trójkonny zaprzęg’)⁶. W myśleniu potocznym często nie rozgranicza się ich od reszty MFW, który faktycznie nie jest instytucją europejską. W ten sposób uogólniony obraz „trojki” staje się uosobieniem UE, czego konsekwencją jest przenoszenie negatywnego nastawienia do tej komisji na stosunek do Unii w ogóle. Dalsze zawężenie treści

⁶ Rosyjskie zapożyczenie *τρόικα* na gruncie nowogreckim podlega nie tylko własnemu rozwojowi semantycznemu (wyżej opisane znaczenie jest produktem neosemantyzacji), lecz również derywacyjnemu – *τρόικα* > *οι τροϊκανοί* ‘przedstawiciele komisji trzech instytucji wierzycieli’.

pojęciowej EUROPY można zaobserwować w metonimii *οι Βρυξέλλες* ‘Bruksela’ (rzadziej *το Στρασβούργο* ‘Strasburg’) zamiast ‘instytucje UE’ i zamiast UE, por. (T):

[6] *Διαφωνούν Βερολίνο και Βρυξέλλες για την Ελλάδα* [Berlin i Bruksela nie są zgodne co do Grecji.] (www.dw.com, 24 IX 2012).

Można zaobserwować także odwrotny proces – w odniesieniu do EUROPY (w sensie UE i jej konkretnych instytucji) używa się określeń generalizujących o negatywnym nacechowaniu *οι ξένοι* ‘obcy, cudzoziemcy’, *οι έξω* ‘ci na zewnątrz’ (substantywizacja przysłówka), por. (T): *τα δίνουμε όλα στους ξένους...* ‘dajemy wszystko obcym’ (www.fmvoice.gr, 7 III 2013, Α. Γεωργιάδης, *Η εκπομπή του Γιώργου Τράγκα*, www.real.gr, 6 X 2016).

Na językowy obraz Europy w znaczeniu ‘Unia Europejska’ w języku nowogreckim składają się liczne połączenia wyrazowe z przymiotnikiem *ευρωπαϊκή*. Powstały one w związku z akcesją Grecji w 1981 roku, przy czym połączenia te nazywają różne elementy rzeczywistości unijnej, np. (S, T): *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο* ‘Parlament Europejski’, *Ευρωπαϊκό Δικαστήριο* ‘Sąd Europejski’ (tj. Trybunał Sprawiedliwości), *ευρωπαϊκές προδιαγραφές* ‘przepisy europejskie’, *ευρωπαϊκά προγράμματα* ‘europejskie programy’, *ευρωπαϊκοί κανόνες* ‘europejskie normy’, *ευρωπαϊκές οδηγίες* ‘europejskie dyrektywy’ itp. (zob. także przytoczone wyżej instytucjonimy). W większości są to kalki semantyczne bądź strukturalne z języka angielskiego, mające zbieżne odpowiedniki w językach pozostałych państw członkowskich UE⁷. Złożenia z pierwszym członem *ευρω-* (skrót od przymiotnika *ευρωπαϊκός*⁸) były tworzone wówczas masowo jako innowacje leksykalne (zostały nazwane „euroneologizmami”; *ευρωνεολογισμοί*)⁹, ale obecnie należą już do uzusu, por. (T): *ευρωκόμμα* ‘europartia’, *ευρωπο-*

⁷ Szerzej na temat terminologii unijnej w języku nowogreckim zob. Genew-Puhalewa 2015.

⁸ *Euro-* jest międzynarodowym prepozycyjnym elementem słowotwórczym, tzw. intermorfemem, skrót od przymiotnika ze znaczeniem ‘europejski’.

⁹ Zob. Κακριδής: <http://www.tovima.gr>, 17 V 1998.

λιτική ‘europolityka’, *ευρωσύνορα* ‘eurogranice’, *ευρωαριστερά* ‘eurolewica’, *ευρωδεξιά* ‘europrawica’, *ευρωβουλευτής* ‘eurodeputowany’, *ευρωεξουσία* ‘eurowładze’ itp.

Leksem *ευρωπαϊσμός* ‘europeizm’, używany na oznaczenie idei europejskiej jedności lub europejskiej integracji (*ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*), na gruncie greckim ma charakter domowego derywatu, w rzeczywistości jednak jest zapożyczeniem klasycznego francuskiego *européanisme* < (S) (*européen* = *Ευρωπαϊός*) -isme = -ισμός). Podobnie nazwy osób, działających na rzecz upowszechnienia „europejskiej idei” (*η ευρωπαϊκή ιδέα*) – *ευρωπαϊστής* ‘europeista’ i *ευρωπαϊστρια* ‘europeistka’.

Aspekt polityczny pojęcia *ΕΥΡΩΠΗ*, który realizuje się obecnie w utożsamianiu Europy z UE, nie jest aksjologicznie neutralny. Europa, czy też UE, jest wartością lub antywartością dla różnych subiektów, co znajduje swoje odzwierciedlenie w utrwalonych społecznie sposobach mówienia o Europie. We wszechobecnym dyskursie tworzonym przez różne struktury unijne i ich adeptów, dla których UE jest wartością dodatnią, a także w dyskursie eurooptymistycznym (*ευρωφιλία* ‘eurofilia’ > przym. *ευρωφιλικός* ‘eurofilski’) Europa jest „wspólnym domem”: *κοινό ευρωπαϊκό σπίτι* ‘wspólny europejski dom’, por. (T):

[7] *Στην Ευρώπη δεν υπάρχουν ιδιοκτήτες και ενοικιαστές, είμαστε όλοι συγκάτοικοι. ...* [W Europie nie istnieją właściciele i najemcy, jesteśmy wszyscy współlokatorami.] (Τσίπρας, www.imerisia.gr, 4 II 2015)¹⁰.

Pozytywnie UE bywa konceptualizowana szerzej w ramach metafory budowli (*ευρωπαϊκό οικοδόμημα* ‘budowla / konstrukcja europejska’), (T):

[8] *Το πιθανό Brexit θα «ξηλώσει» το Ευρωπαϊκό οικοδόμημα.* [Ewentualny Brexit „zburzy” europejską budowlę.] (www.topontiki.gr, 11 VI 2016);

¹⁰ Metafora domu jest ogólnoeuropejska, należy do utartej frazeologii unijnej oficjalnie lansowanej przez działaczy integracji europejskiej. Pojawia się w podręcznikach szkolnych w całej UE (por. podręcznik dla 6-tych klas szkół podstawowych: Olszewska, Surdyk-Fertsch 2016: 132).

[9] Όπως συχνά ζητάμε από τους Γερμανούς να αναλάβουν τις ευθύνες τους απέναντι σε μας, έτσι κι εμείς, ως Έλληνες, πρέπει να συμβάλουμε εποικοδομητικά στο μέλλον της Ευρώπης.

[Jak często oczekujemy od Niemców wzięcia na siebie odpowiedzialności wobec nas, tak i my, Grecy, powinniśmy dać swój konstruktywny wkład w budowaniu przyszłości Europy.] (www.tovima.gr, 12 II 2013).

Elementy trzymające europejską konstrukcję polityczną to wysoko cenione pryncypia (T, A): *δημοκρατία* ‘demokracja’, *δικαιοσύνη* ‘sprawiedliwość’, *ειρήνη* ‘pokój’, *συνεργασία* ‘współpraca’, które łącznie składają się na pozytywny obraz politycznej Europy jako (T, A) *πρότυπο* ‘wzór’ i *ιδανικό* ‘ideal’. Wreszcie Europa (*sensu stricto* UE) to przestrzeń bez granic politycznych – *ανοιχτά σύνορα* ‘otwarte granice’ to wartość europejska uznawana przez ogół.

W Grecji negatywne nastawienie do Europy jako zbiorowego subiektu politycznego ma swoje podłoże historyczne (Ιωαννίδου 2013). Podsumował je w roku 1978 grecki noblista, poeta Odysseas Elitis, utożsamiając Zachód z UE:

[10] Οι ξένοι μας ζηλεύουν, όπως οι γείτονές μας, ή μας φοβούνται και δεν εννοούν να μας αφήσουν να σπκώσουμε κεφάλι, όπως απαξάπαντες οι Δυτικοί. Το έδειξαν με την αισχρή στάση τους απέναντί μας και στα χρόνια της Μικρασιατικής εκστρατείας και στις μέρες μας με την Κύπρο. Μόνιμη επιδίωξη της Δύσης ανέκαθεν ήταν να μας χωρέσει τα δυο πόδια στα δικά της παπούτσια. Και να που τα καταφέρνει στις μέρες μας. Από εδώ και εμπρός θα περπατάμε με το ένα πόδι στην ΕΟΚ και με το άλλο στο ΝΑΤΟ.

[Obcokrajowcy nam zazdroszczą, tak samo jak nasi sąsiedzi, albo się nas boją i nie mają zamiaru dopuścić, abyśmy podnieśli głowy, podobnie jak cały Zachód. Pokazali to w swojej odrażającej postawie wobec nas zarówno w czasie Wyprawy Małoazjatyckiej, jak i współcześnie w kwestii Cypru. Stałym celem Zachodu od zawsze było „ubieranie nam swoich butów”. I oto (Zachód) osiąga to w nasze dni. Od tej pory będziemy szli jedną nogą w EWG i drugą nogą w NATO.] (wywiad z O. Elitsem w *To Βήμα*, 24 XII 1978).

Postawy eurosceptyczne (*ευρωσκεπτικισμός*) czerpią uzasadnienie m.in. w ułomnościach działania Unii. Otrzymały one w języku nowogreckim sarkastyczne neologiczne („euroneologiczne”) okre-

ślenia, np.: *ευρωπαϊσμός* ‘euroizolacja’, *ευρωπαϊκές* ‘eurooszustwa’, *ευρωδιαδηλώσεις* ‘europrotesty’, *ευρωζητανιά* ‘eurożebractwo’, *ευρωλάθη* ‘eurobłądy’, *ευρωλιτότητα* ‘eurooszczędzanie’, *ευρωτείχη* ‘euromury’, *ευρωφοροκλοπή* ‘eurooszustwo podatkowe’, *ευρωκρατία* ‘eurokracja’, *ευρωφοβία* ‘eurofobia’ (cyt. za Κακριδής 1998). Ostatni z wymienionych fenomenów, eurofobia, rośnie w siłę w warunkach obecnego kryzysu, zwanego *ευρωκρίση*. Kryzys jest pryzmatem, przez który Grecy patrzą teraz i na UE, i na całą Europę, i na samych siebie. W potocznym myśleniu często „Europa jest zła” (T) (*η κακιά Ευρώπη*), przy czym jej uosobieniem obecnie są Niemcy (metonimy: *το Βερολίνο* ‘Berlin’, *η κυρία Μέρκελ* ‘pani Merkel’). Stąd przeżywanie Europy *Γερμανόπη* (*Γερμαν(ία)* ‘Niemcy’+ (*Ευρ*)*ώπη*), *Γερμανοκρατορία* (*Γερμαν(ία)* + (*αυτο*)*κρατορία* ‘imperium’). Europa, zgodnie z dzisiejszym zbiorowym wyobrażeniem Greków, jest *γερμανοκρατούμενη* ‘pod władzą niemiecką’: (T) ... *σκοπός τους είναι να μετατρέψουν την Ευρώπη σε ένα απέραντο γερμανοκρατούμενο προτεκτοράτο*. [Ich celem jest przeobrażenie Europy w protektorat bez granic pod niemiecką władzą].

Odnoszenie się do Europy (UE) to częsty sposób na definiowanie samej Grecji, por. (T): *Στη σημερινή εποχή, στο γερμανοκρατούμενο προτεκτοράτο που ακόμα λέγεται Ελλάδα...* [W dzisiejszych czasach, w niemieckim protektoracie, wciąż jeszcze zwanym Grecją...].

Negatywny językowy obraz UE wykorzystuje ponadto metafory statku, por. tytuły (T):

[11] *Η Ευρώπη είναι ένα πλοίο που βυθίζεται...* [Europa to statek, który tonie...]; *Brexit: Σε θολά νερά η Ευρώπη* [Brexit: Europa (płynnie) w mętnych wodach]; *Αβέβαιο το μέλλον της Γηραιάς Ηπείρου: «Από σήμερα η ΕΕ μπαίνει σε αχαρτογράφητα ύδατα...* [Niepewna (jest) przyszłość Starego Kontynentu: „Od dziś UE wypływa na wody nieoznaczone na mapie”.] (www.newsbomb.gr, 24 VI 2016).

W czasach kryzysu Europa porównywana jest także ze swetrem, który „się pruje”:

[12] *Το πουλόβερ που λέγεται Ευρώπη δεν θέλουν να ξηλωθεί*. [Nie chcą, aby sweter zwany Europą, się pruć.] (www.eea.gr, 28 VI 2016).

Unia Europejska ma budowę koncentryczną – posiada centrum i peryferie, przy czym Grecy sytuują siebie jednoznacznie na peryferiach (T):

[13] *Σήμερα πολλοί Ευρωπαίοι πολίτες, ιδίως στην περιφέρεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ρωτάνε το ίδιο: «Τι έχει κάνει η Ευρωπαϊκή Ένωση για μας;».* [Dziś wielu europejskich obywateli, zwłaszcza z peryferii UE, zadaje to samo pytanie „Co zrobiła dla nas Unia Europejska?”] (www.athensvoice.gr, 9 V 2015).

Jako nazwa wartościująca oraz nośnik konotacji politycznych nazwa *Ευρώπη* może być kwantyfikowana i występować w formie liczby mnogiej, co świadczy o przesunięciach semantycznych, por. (T):

[14] *Η απάντηση στο Brexit είναι περισσότερη Ευρώπη ή... περισσότερες Ευρώπες.* [Odpowiedzią na Brexit jest więcej Europy czy... więcej Europ?] (www.koolnews.gr, 24 VI 2016).

[15] *Δεν υπάρχει μια Ευρώπη, παρά μονάχα ως γεωγραφική έννοια. Υπάρχουν πολλές «Ευρώπες».* [Nie ma jednej Europy, chyba że w sensie geograficznym. Jest wiele Europ.] (www.logiosermis.net, 8 IV 2016).

(2b) które zaliczane są do „Zachodu”

Struktury polityczne, w potocznej świadomości Greków zaliczane do Europy *sensu stricto*, to państwa Zachodu Europy. W pierwszej kolejności są to państwa uważane za trzon tzw. cywilizacji zachodniej, tzn. Wielka Brytania, Niemcy, Francja, które służyły politykom niepodległej Grecji od końca XIX i początku XX wieku jako wzór przy budowaniu nowego państwa etnicznego. Znany grecki dyplomata i pisarz Ion Dragumis w 1913 r. napisał krytycznie o swoich współczesnych (T):

[16] *Εύκολο να πλάσι το μυαλό τους το πρότυπο του τέλειου κράτους. Δεν είχαν παρά να στρέψουν και να κοιτάξουν όποιο κράτος της Ευρώπης και μάλιστα από τα μεγάλα, Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία.*

[Łatwo było dla ich umysłów wykreować wzór idealnego państwa. Wystarczyło skierować wzrok ku dowolnemu państwu Europy, ku któremuś z większych jak Anglia, Francja, Niemcy.] (Δραγούμης, *Αλφαβητάρι* 2000: 215).

Zachodnie idee polityczne uważano za progresywne i wdrażano w greckie życie (T):

[17] *Ο δυτικός εθνοκρατικός συγκεντρωτισμός είναι από την εποχή των Βαυαρών η κυρίαρχη πολιτειακή παράδοση στην Ελλάδα...*

[Zachodni etnocentryczny centralizm od czasów dynastii Bawarczyków jest dominującą tradycją państwowości w Grecji ...].

Przemiany określano wówczas mianem *εξευρωπαϊσμός* ‘europelizacja’ lub *εκσυγχρονισμός* ‘modernizacja’. Zdaniem przeciwników tak rozumianej europeizacji, przyczyniła się ona do zniszczenia greckich tradycji wspólnotowych oraz dawnych greckich instytucji świadomości narodowej (Ζιάκας: *Αλφαβητάρι* 2000: 212).

Przeciwieństwem zachodniego modelu politycznego (jako wartości) w nowogreckim obrazie świata są rządy totalitarne Wschodu (jako antywartość), por. (T):

[18] *Εμείς δεν είχαμε ως πρότυπο τον Στάλιν, τον Μάο Τσε Τουνγκ και τον Λένιν. Εμείς έχουμε ως πρότυπο τις φιλελεύθερες δημοκρατικές δυνάμεις της Δύσης.*

[Dla nas nie byli wzorem Stalin, Mao Tse-tung i Lenin. Mamy jako wzór liberalne siły demokratyczne Zachodu.] (Α. Γεωργιάδης, *Η εκπομπή του Γιώργου Τράγκα*, www.real.gr, 6 X 2016).

W skład EUROPY, według wiedzy społecznie utrwalonej w języku nowogreckim, bezsprzecznie wchodzi państwa, które w porządku pojałtańskim znalazły się po lewej („słusznej”) stronie żelaznej kurtyny. Świadczy o tym m.in. obligatoryjność użycia konkretyzującego przymiotnika *ανατολική* ‘wschodnia’, gdy mowa o krajach strefy sowieckiej, czyli o państwach byłego bloku socjalistycznego (S, T): *οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, ανατολικοευρωπαϊκές χώρες* ‘kraje Europy Wschodniej, wschodnioeuropejskie’. W aspekcie politycznym zatem *Ευρώπη (Δύση)* oraz *Ανατολική Ευρώπη* ‘Europa Wschodnia’ tworzą opozycję jako nazwy dwóch przeciwnych sobie obozów w czasie zimnej wojny.

Stosunek Greków do Rosji pozostaje ambiwalentny pomimo nieprzynależności Rosji do UE, mimo jej sowieckiej przeszłości oraz za-

strzeżeń co do jej europejskości. Jest to imperium (*Ρωσική Αυτοκρατορία*) oraz jedno z „Mocarstw Europy i Świata” (*Μεγάλες Δυνάμεις*). Po rewolucji październikowej Rosja na długo stała się ideologicznym i politycznym wzorem dla licznej lewicującej części greckiego społeczeństwa. Współcześnie rządy Władimira Putina imponują greckim nacjonalistom oraz greckiej prawicy (Ιωαννίδου 2013). Tradycyjne uznanie dla potęgi politycznej oraz kulturowej prawosławnej Rosji, jakim Grecy ją darzą, m.in. dlatego, że widzą w niej spadkobiercę Imperium Bizantyjskiego, wpływa na niemożność niezaliczenia jej do politycznej przestrzeni Europy *sensu largo*; por. aspekt cywilizacyjno-kulturowy (4).

Dwuznaczny jest również stosunek Grecji do krajów ościennych, jeśli chodzi o ich europejskość, i jest to istotny element konceptualizowania EUROPY. Najczęściej w treści pojęcia EUROPA Grecy nie zawierają własnego kraju, chyba że jest on konfrontowany z krajami byłej Jugosławii, Albanii i Turcji; (por. niżej Δήμου 1983 w (4). Wówczas o Grecji myśli się jako o rozwiniętym państwie europejskim – por. aspekt gospodarczo-bytowy (3) – które uczestniczy w podejmowaniu ważnych decyzji dotyczących m.in. przyjęcia krajów bałkańskich do tzw. „Europy”¹¹.

Aspekt gospodarczo-bytowy

(3) – (1), (2) i która jest bogata,

Po znaczeniu geograficznym oraz politycznym hasła *Ευρώπη* najczęściej w słownikach i encyklopediach wymienia się znaczenie ekonomiczne z eksplikacją (S) ‘*οι προηγμένες πολιτιστικά, οικονομικά και τεχνολογικά χώρες*’ ‘kraje przodujące pod względem cywilizacyjnym, gospodarczym oraz technologicznym’. Definicja słownikowa brzmi (S):

[19] ‘*Η Κ. και Β. Ευρώπη, και μάλιστα οι προηγμένες οικονομικά και τεχνολογικά χώρες κατ’ αντιδιαστολή προς τις νοτιότερες χώρες και πε-*

¹¹ Greckie weto uniemożliwia byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii (FYROM) przystąpienie do UE.

ριοχές, που αντιμετωπίζουν προβλήματα οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικής οργάνωσης'.

[‘Europa Centralna oraz Północna, zwłaszcza kraje wysoko rozwinięte gospodarczo i technologicznie w przeciwieństwie do krajów oraz regionów na południu, które mają problemy w zakresie rozwoju gospodarczego oraz organizacji społecznej’.] (Μπαμπινιώτης 1998).

Przytoczona definicja ujawnia nie tylko zasięg semantyczny leksemu *Ευρώπη* w wybranym aspekcie, lecz również wskazuje na jego antonimy systemowe i kontekstowe. Zatem przy zastosowaniu kryterium ekonomicznego, rozumianego potocznie jako rozmiar bogactwa, opozycję stanowią nazwy geograficzne *ο Νότος – ο Βορράς* ‘Południe – Północ’. Podstawę ku temu dają fakty, upowszechniane przez media nie tylko greckie, por. (T):

[20] *Φτωχός Νότος, Πλούσιος Βορράς – Η Ευρώπη είναι τόσο διχασμένη: «Ο Νότος και η Ανατολή βουιάζουν στη φτώχεια και την ανεργία, ο Βορράς κι ιδιαίτερα η Γερμανία να ευημερούν»*, επισημαίνει η γερμανική Bild.

[Biedne Południe, Bogata Północ – Europa jest taka podzielona: „Południe i Wschód toną w biedzie i bezrobociu, Północ i zwłaszcza Niemcy w dobrobycie” podkreśla niemiecka (gazeta) Bild.] (www.newsonly.gr, 9 I 2013).

Europa (domyślnie – Zachodnia) określana jest nie tylko jako (S, T) *προηγμένη* ‘przodująca, rozwinięta’, ale także jako *πλούσια και ισχυρή* ‘bogata i potężna’. Gospodarkę europejską (w domyśle UE) określa się jako (T, A) *μεγάλη* ‘wielką’ lub *δυνατή* ‘mocną’.

(3a) ponieważ jest uprzemysłowiona

Przekonanie, że kraje bogate to kraje uprzemysłowione (*βιομηχανοποιημένα κράτη*), pozostaje w związku z popularną w drugiej połowie XX wieku ekonomiczno-społeczną klasyfikacją świata na tzw. Pierwszy, Drugi i Trzeci. U podstaw tego podziału leżała ocena rozwoju gospodarczego, stopnia industrializacji oraz typu ustroju politycznego. Z tych trzech określeń przetrwało w uzusie językowym ostatnie, tzn. *Τρίτος κόσμος* ‘Trzeci Świat’ oraz pochodny przymiotnik *τριτοκοσμικός* ‘z Trzeciego Świata’ (< fr. *Tiers monde*) jako synonim zacofania gospodarczego oraz słabego rozwoju przemysłowego, czyli

tego, czym Europa (*sensu stricto* UE) nie jest. Odwoływanie się do jednego bądź do drugiego pojęcia służy Grekom do zdefiniowania własnej sytuacji ekonomicznej, por. (T):

[21] *Η Ελλάδα δεν είναι τριτοκοσμική χώρα αλλά κράτος-μέλος της ΕΕ.*

[Grecja nie jest krajem trzeciego świata lecz krajem członkowskim UE.] (Βενιζέλος, www.madata.gr, 15 X 2012);

[22] *Καμία άλλη ευρωπαϊκή χώρα δεν έχει ποτέ καθυστερήσει να πληρώσει δόση στο ΔΝΤ... πλην της Ελλάδας... Μετά τη Σομαλία, το Σουδάν και τη Ζιμπάμπουε, τρεις χώρες με δραματικό επίπεδο διαβίωσης και φτώχειας, τρεις χώρες του τρίτου κόσμου, η Ελλάδα γίνεται η τέταρτη χώρα στην ιστορία του ΔΝΤ που δεν αποπλήρωσε δόση προς το Ταμείο...*

[Żaden inny kraj europejski nie spóźnił się ze spłaceniem raty dla MFW... tylko Grecja... Po Somalii, Sudanie oraz Zimbabwe, trzech krajach z dramatycznym poziomem życia i ubóstwem, trzech krajach Trzeciego Świata, Grecja staje się czwartym krajem w historii MFW, który nie uregulował zadłużenia wobec Funduszu...] (www.bankingnews.gr, 1 VII 2015)¹².

Powszechne jest przekonanie, że przemysł gwarantuje bogactwo kraju i jego obywateli, czyli stanowi pewną wartość utylitarną. Obecnie w odwrotnym procesie, tzn. w deindustrializacji kraju, widzi się winnego kryzysu, likwidacji tysięcy miejsc pracy, regresu gospodarczego (www.capital.gr, 3 XII 2015). Pomimo tego w kraju o tradycyjnej kulturze agrarnego typu, jakim jest Grecja, już w połowie XX wieku uprzemysłowienie postrzegano jako zło – por. opinię innego greckiego noblisty J. Seferisa z 1949 roku (T):

[23] *... είτε θ' αντικρίσουμε το δυτικό πολιτισμό, που είναι κατά μέρος και δικός μας, μελετώντας με λογισμό και με νηφάλιο θάρρος τις ζωντανές πηγές του - ..., είτε θα του γυρίσουμε τις πλάτες και θα τον αγνοήσουμε,*

¹² Można spotkać się z ironicznym określeniem „Pierwszy Świat” (zwykle w cudzysłowie) najczęściej w kalce językowej z angielskiego “*First World Problems*”, *τα προβλήματα του «πρώτου κόσμου»* ‘problemy Pierwszego Świata’, rozumiane jako fanaberie, tzn. problemy wynikające z życia w dobrobycie w krajach zindustrializowanych, problemy, których źródła ludzie z tzw. Trzeciego Świata pragnęliby mieć.

αφήνοντάς τον να μας υπερφαλαγγίσει, με κάποιον τρόπο από τα κάτω με τη βιομηχανοποιημένη, την αγοραία, τη χειρότερη μορφή της επίδρασής του.

[... albo stawimy czoła cywilizacji zachodniej, która jest po części nasza, badając z wyrachowaniem i trzeźwą odwagą jej żywe źródła, ... albo odwrócimy się do niej plecami i zignorujemy ją, pozwalając, aby nas zdobyła jakimś sposobem od dołu, swoją uprzemysłowioną, rynkową, najgorszą formą wpływu.] (Σεφέρης, *Αλφαβητάρι*, 2000: 49).

Obecnie, przy rosnącej świadomości ekologicznej greckiego społeczeństwa, ocena industrializacji także nie jest jednoznacznie pozytywna, z uwagi na jej negatywny wpływ na środowisko naturalne, uznawane również za rodzaj bogactwa.

(3b) ponieważ tam dominuje kapitalizm

Za fundament bogacenia się państw oraz społeczeństw w Europie (zwłaszcza Zachodniej) powszechnie uważa się ustrój kapitalistyczny, (Α) *καπιταλισμός*¹³. Takie zasady kapitalizmu jak (Τ): *ελεύθερη αγορά* ‘wolny rynek’, *ελεύθερος ανταγωνισμός* ‘wolna konkurencja’, *δικαίωμα στην ιδιωτική ιδιοκτησία* ‘prawo do prywatnej własności’, *επενδύσεις* ‘inwestycje’, *επιχειρηματικό δαιμόνιο* ‘duch przedsiębiorczości’, *διακίνηση εμπορευμάτων* ‘przepływ towarów’ wartościowane są pozytywnie i składają się na „ideał europejski” w aspekcie ekonomicznym. Często używane kliszowane określenie *οι Ευρωπαίοι εταίροι μας* ‘nasi europejscy partnerzy/wspólnicy’ (*εταιρία* ‘spółka, firma’) odwołuje się do stosunków partnerskich w kontekście gospodarki rynkowej, charakterystycznej dla państw UE, por (Τ):

[24] *Σημαντικές προσπάθειες κάνουν οι Ευρωπαίοι εταίροι και πιστωτές της Ελλάδας προκειμένου να αποτρέψουν ένα πιθανό Grexit.*

[Istotne są próby europejskich partnerów oraz wierzycieli Grecji, aby nie dopuścić ewentualnego Grexit.] (www.news247.gr, 17 IV 2015).

Waloryzowane negatywnie są zjawiska kojarzone z kapitalizmem – takie, jak (Α) *καταναλωτισμός* ‘konsumpcjonizm’, *κερδοσκοπία* ‘spe-

¹³ Jedna z osób ankietowanych niedwuznacznie stwierdza, że Europa stanowi obecnie *σύμβολο του καπιταλισμού* ‘symbol kapitalizmu’.

kulacja, interesowność’, *οικονομικό συμφέρον* ‘interes ekonomiczny, zysk’. Zachodniemu merkantylnemu kapitalizmowi przeciwstawiana jest duchowość greckiej kultury – pierwsze widziane jako wada, drugie jako zaleta, por. (T):

[25] ... η ομάς των λαών που επέτυχε στη συνέχεια να συγκροτήσει τα κράτη της Ευρώπης, όπως τα γνωρίζουμε σήμερα, βουτηγμένα στο συμφέρον, όπως οι ποντικοί στο λάδι ...

[... grupa narodów, którym później udało się zespolic państwa Europy, tak jak znamy je dzisiaj, zanurzone (są) w zysku (dosł.) „jak myszy w oleju”.] (Ελύτης, 1999).

(3c) i ludzie żyją dostatnio

W stereotypowym myśleniu o Europie, lokalizującym ją w granicach „starej Unii Europejskiej”, widzi się jej mieszkańców jako ludzi żyjących w dostatku i dobrobycie – *ευημερία* ‘dobrobyt’. Hasło (T) *θέλουμε να ζούμε σαν Ευρωπαίοι* [chcemy żyć jak Europejczycy] należy wobec tego rozumieć jako ‘chcemy żyć dostatnio’. Europę cechuje *υψηλό βιοτικό επίπεδο* ‘wysoka stopa życiowa’ w porównaniu z innymi kontynentami świata i jest to obiektywny fakt, który czyni z bogatszych krajów europejskich „ziemię obiecaną” (*γη της επαγγελίας*) oraz punkt docelowy emigracji ekonomicznej (*οικονομική μετανάστευση*) podążającej za „lepszym losem” (*καλύτερη τύχη*); por. utarte określenia (T):

[26] *Ευρώπη: Η γη της επαγγελίας για τους πρόσφυγες από την Μ. Ανατολή και την Αφρική.* [Europa ziemią obiecaną dla uchodźców z Bliskiego Wschodu i Afryki.] (www.in.gr, 3 III 2015);

[27] *Οι Έλληνες μεταναστεύουν στην Ευρώπη... Ολοένα και περισσότεροι Έλληνες καταφεύγουν στο εξωτερικό για να αναζητήσουν μια καλύτερη τύχη και να βρουν εργασία, καθώς η κρίση στην Ελλάδα έχει δημιουργήσει υψηλά ποσοστά ανεργίας.*

[Grecy migrują do Europy... Coraz więcej Greków ucieka za granicę w poszukiwaniu lepszego życia i pracy, gdyż kryzys w Grecji spowodował wysokie bezrobocie.] (www.in.gr, 3 III 2015).

W opinii ankietowanych osób Europa oferuje (A): *ευκαιρίες για εργασία* ‘szanse na pracę’, *καριέρα* ‘kariera’, *σπουδές* ‘studia’, *προοπτικές* ‘perspektywy’, *μοναδικές ευκαιρίες για τους νέους* ‘wyjątkowe możliwości dla młodych’. Są to byty pożądane, wysoko sytuowane w systemie wartości współczesnych społeczeństw naszej części świata, z uwagi na prestiż socjalny oraz dobrobyt, jaki z reguły gwarantują.

Odwrotnością „Europy dostatku” w myśleniu potocznym jest Afryka, por. (T) *Μένουμε Ευρώπη, ζούμε σαν τους Αφρικάνους*. [Mieszkamy w Europie, żyjemy jak Afrykańczycy.] (www.olympia.gr, 18 VI 2015).

(3d) i produkty są lepszej jakości

Europejskość w sensie gospodarczo-bytowym kojarzy się ponadto z wysoką jakością wykonania, co odnotowują m.in. źródła leksyko-graficzne – por. definicję przymiotnika *ευρωπαϊκός -ή -ό* ‘europejski’ (S): *ως συνώνυμο άριστης ποιότητας* ‘jako synonim dobrej jakości’. Wyroby europejskie w powszechnym mniemaniu są dobrego gatunku, gustowne i trwałe (S): *Προϊόντα με ευρωπαϊκή τελειότητα / κομψότητα* ‘produkty o europejskiej doskonałości / elegancji’. Jest to pozytywna ocena przypisywana nie tylko przedmiotom użytkowym, ale również produkcji intelektualnej bądź artystycznej, np. (S):

[28] *Η θεατρική παράσταση ήταν ευρωπαϊκού επιπέδου*. [Przedstawienie teatralne było na poziomie europejskim.] (ΛΚΝΕ, 1998).

W dwubiegunowym modelu aksjologicznym ‘dobrze – źle’ europejskiej jakości produktów obecnie stereotypowo przeciwstawia się jakość chińska, por. (T):

[29] *Πολλά κινέζικα, ανασφαλή και χαμηλής ποιότητας προϊόντα... κυκλοφορούν με ψεύτικο ελαφρά παραλλαγμένο το Ευρωπαϊκό σήμα ασφαλείας CE που πιστοποιεί ότι το συγκεκριμένο προϊόν κατασκευάστηκε με βάση τις αυστηρές προδιαγραφές ασφαλείας της Ευρώπης*.

[Wiele niebezpiecznych chińskich produktów o niskiej jakości... krąży z fałszywym lekko zmienionym wariantem europejskiego znaku CE potwierdzającym, że dany produkt został wyprodukowany zgodnie z rygorystycz-

nymi europejskimi normami bezpieczeństwa.] (www.loutrakitiv.gr, 5 VIII 2016).

Cecha ‘wysoka jakość’ obecna jest nawet w negatywnej ocenie dzisiejszej Europy politycznej, tzn. Europy w kryzysie, sarkastycznie określanej jako (T) *πολυτελές τρελοκομείο* ‘luksusowy dom wariatów’.

(3e) i ma wspólną walutę, która jest mocna

W Unii Europejskiej, jak wiadomo, jest grupa państw, wśród nich również Grecja, których wspólną walutą jest euro; tworzą one tzw. strefę euro lub Euroland (*Ευρωζώνη, ζώνη του ευρώ*), por. skrótowe określenie (T) *είμαστε στο ευρώ* (dosł.) ‘jesteśmy w euro’, tzn. ‘należy do strefy euro’. Niezależnie od nie najlepszej kondycji Eurolandu w ostatniej dekadzie, potoczne myślenie kojarzy tę część Europy z wysoką stopą życiową, ze stabilnością finansową i potęgą gospodarczą. Waluta *ευρώ, γιούρο, ευρωνόμισμα* ‘eurowaluta’¹⁴ to pieniądz lepszy i panaceum na problemy gospodarcze, dlatego członkostwo danego państwa w Eurolandzie jest swego rodzaju nobilitacją. Odwrotnie, utratę członkostwa postrzega się jako degradację, toteż tzw. Grexit, czyli ewentualne opuszczenie strefy euro przez Grecję na skutek kryzysu, postrzegane jest jako umniejszenie jej wartości i wręcz jako „katastrofa” (*καταστροφή*), por. (T):

[30] *Grexit: όταν η μάνα τιμωρεί και διώχνει το παιδί της από το σπίτι.*

[Grexit: kiedy matka karze i wyrzuca dziecko z domu.] (www.attikanea.blogspot.com, 12 VI 2012).

Pięiężny składnik językowego obrazu Europy (*ευρώ*) w greckim myśleniu ma swoje przeciwieństwo w postaci historycznej drachmy (*δραχμή*), o której często mówi się czule (ze zdrobieniem, wyraża-

¹⁴ Pod koniec lat 90. XX wieku w greckim językoznawstwie toczył się spór o pisownię nazwy europejskiej waluty: *το ευρώ* czy *το ευρό*, a także spór o możliwość tworzenia liczby mnogiej *τα ευρά* (Μπαμπινιώτης 1998: 696). Ostatecznie przyjęto oficjalnie nieodmienną formę *ευρώ*, jednak w potocznej nowogreczyźnie spotkamy zaadoptowane morfologicznie zdrobienie l.p. *το ευρουδάκι* – l.m. *ευρουδάκια*, l.p. *ευρώπουλο* – l.m. *ευρώπουλα* („eurusie”).

jącym pozytywny stosunek emocjonalny) *η δραχμούλα μας* ‘nasza drachmusia’¹⁵.

(3f) ale (3c) i (3e) nie dotyczy wszystkich

Europa jest bytem złożonym, heterogenicznym i pełnym kontrastów. Z reguły uważa się, że w Europie żyje się dostatnio, jednakże silna jest świadomość tego, że występują tam duże nierówności ekonomiczne. Różnice widzi się w skali makro – zasobna jest Północ (Zachód), biedniejsze jest Południe Europy, w tym Grecja, a także w skali mikro – nierówności dochodowe obecne są w każdym europejskim społeczeństwie. Pod wpływem obecnego kryzysu osobom ankietowanym *Ευρωπαίη* kojarzy się nie tylko z opisanymi wcześniej wartościami (bycie „prawdziwym Europejczykiem” to *προνόμιο* ‘przywilej’), lecz również z *ανεργία* ‘bezrobociem’, *πενία* ‘niedostatkiem’. Por. (A):

[31] *Ακούς να μιλάνε για μια «Ενωμένη Ευρώπη», για δημοκρατία, για ανοιχτά σύνορα. Μα ξέρεις ότι αυτά είναι προνόμια για τους λίγους, για να διακινούνται εμπορεύματα. Πόλεμοι, πενία, καταναλωτισμός, καπιταλισμός, φράχτες. Να μην ονειρεύεσαι.*

[Słyszysz się o „zjednoczonej Europie”, o demokracji, o otwartych granicach. Ale wiesz, że to przywileje dla nielicznych, żeby był przepływ towarów. Wojny, bieda, kapitalizm, ogrodzenia. Daremnie marzyć.] (A).

Europejski pieniądz euro (*ευρώ*), uważany za istotny integrujący element gospodarki, również nie przysługuje wszystkim Europejczykom¹⁶.

Aspekt cywilizacyjno-kulturowy

(4) – (1) która jest cywilizowana

Obok aspektu ekonomicznego przy definiowaniu europejskości w słownikach najczęściej wymieniana jest cecha ‘wysoka kultura’,

¹⁵ Wspomniany Grexit oznaczałby powrót do drachmy.

¹⁶ Zob. manifest niemieckich, francuskich i greckich intelektualistów, w którym proponuje się utworzenie politycznej (nie tylko ekonomicznej) unii państw strefy euro (<http://athensreviewofbooks.com/?p=1033>, 21 IX 2016).

por. (S): *Ευρώπη: θετικός χαρακτηρισμός για χώρα ή για τόπο που προηγούνται πολιτιστικά και οικονομικά: Εδώ είναι Ευρώπη. Πρέπει να γίνουμε Ευρώπη. ‘Pozytywne określenie dla państwa lub miejsca, które są rozwinięte cywilizacyjnie i gospodarczo. Tu jest Europa. Musimy stać się Europa.’; (S) Ευρωπαϊός: θετικός χαρακτηρισμός ανθρώπου πνευματικά καλλιεργημένου, με κοινωνική αγωγή και με δημοκρατική νοοτροπία: Πρέπει να γίνουμε Ευρωπαίοι. ‘Europejczyk: pozytywne określenie osoby kulturalnej (o wykształconej duchowości), dobrze wychowanej, o mentalności demokratycznej: Musimy stać się Europejczykami’.* Tę Europę określa się również jako *προηγμένη* ‘przodująca’, jak w (3). Na tej płaszczyźnie należy rozpatrywać postawę inkluzywną bądź ekskluzywną Greków wobec samych siebie:

[32] *Όποτε ένας Έλληνας μιλάει για «την Ευρώπη», αποκλείει αυτόματα την Ελλάδα. Όταν ένας ξένος μιλάει για την Ευρώπη, δεν διανοούμαστε ότι μπορεί να μην περιλαμβάνει και την Ελλάδα.*

[Plekróć Grek mówi o „Europie”, automatycznie wyklucza z niej Grecję. Plekróć cudzoziemiec mówi o Europie, byłoby dla nas nie do pomyślenia, gdyby nie włączył w jej granice także i Grecji.] (Δήμου 1983; Dimou 2016: 61).

U podstaw tego nastawienia leży stereotypowe przeciwstawienie Europa – Bałkany, tzn. ‘przestrzeń cywilizowana – przestrzeń dzika (barbarzyńska)’, por. (T):

[33] *... στην έννοια «Ευρώπη» βεβαίως δεν συμπεριλαμβάνονται τα άγρια και άξεστα Βαλκάνια. [... pod pojęciem Europy oczywiście nie rozumie się dzikich i nieokrzyszanych Bałkanów.] (Ιωαννίδου 2013).*

Uświadomiona bałkańskość Greków rodzi „Narodowy Kompleks Niższości” (*Εθνικό Πλέγμα Κατωτερότητας*) wobec Europejczyków (T):

[34] *Μισήσαμε τους γείτονές μας... γιατί τους μοιάζουμε. [Znienawidziliśmy naszych sąsiadów... bo jesteśmy do nich podobni.] (Δήμου 1983; Dimou 2016: 36).*

Ten kompleks wiąże się m.in. z mizhelleńskimi trendami wśród europejskich humanistów, którzy odmawiali współczesnym Grekom

związku krwi i kultury ze starożytnymi Hellenami (jak np. J. P. Fallmerayer), (T):

[35] ... ο Έλληνας δεν συγχώρεσε ποτέ όσους «μισέλληνες» ζωγράφισαν το πορτραίτο του.

[Grek nigdy nie wybaczył tym wszystkim mizhellenom, którzy tworzyli jego konterfekt.] (Δήμου 1983; Dimou 2016: 30).

Nie sposób oddzielić aspektu cywilizacyjno-kulturowego od aspektu historycznego, na który składają się wyraźne tradycje religijne. Europie *sensu stricto*, czyli Europie Zachodniej, z reguły przeciwstawia się Bizancjum i dlatego antonimiczne pary stanowią (T): *η Δύση – το Βυζάντιο* ‘Zachód – Bizancjum’, *η λατινική Δύση, δυτικός χριστιανισμός – ελληνικός χριστιανισμός* ‘łaciński Zachód, zachodnie chrześcijaństwo – chrześcijaństwo greckie’, *Δυτικός Μεσαίωνας – Βυζαντινός Μεσαίωνας* ‘Średniowiecze Zachodu – Średniowiecze Bizantyjskie’. W jednoznacznym utożsamianiu się Greków z chrześcijaństwem prawosławnym tkwią korzenie obligatoryjnego dodatkowego wartościowania elementów rzeczywistości należących do sfery Kościoła Wschodniego, gdy zaistnieje konieczność zestawiania ich z chrześcijaństwem zachodnim.

W peryferii greckiego językowego obrazu „europejskiej cywilizacji” obecne jest ponadto tło historyczne, które tworzą wielkie ruchy kulturowe: Odrodzenie (*Αναγέννηση*), Reformacja (*Μεταρρύθμιση*), Oświecenie (*Διαφωτισμός*), Rewolucja Przemysłowa (*Βιομηχανική Επανάσταση*). Są to epoki i procesy, w których Grecja nie mogła uczestniczyć, będąc zniewolona przez Imperium Osmańskie. W powszechnej opinii wyżej wspomniane czynniki stanowią o istocie i fizjonomii Europy, kojarzone są z postępem i waloryzowane pozytywnie; por. (3). Złożyły się one na narodziny określonego typu człowieka – *Ευρωπαίος* ‘Europejczyka’, wyedukowanego i dobrze wychowanego, uważanego za reprezentatywnego dla kontynentu. Zatem nazwa mieszkańca (*nomen habitatorum*), opisana w (1c), ma dodatkowe znaczenie, które jest ponadto wartościujące.

Aczkolwiek kulturowy aspekt europejskości jest waloryzowany pozytywnie, w nowogreckim funkcjonuje określenie o nacechowaniu negatywnym, którego formalnym wykładnikiem jest archaizująca fleksja: *από τας Ευρώπας, στας Ευρώπας* ‘z Europy, w Europie’ (ngr. *από την Ευρώπη, στην Ευρώπη*). Odnoszono je w przeszłości do zamężnych Greków z XIX wieku, którzy wracając „z Europy” do ojczyzny, przynosili nowe obyczaje, w oczach ich bardziej „zacofanych” rodaków – dziwaczne. Obecnie *από τας Ευρώπας* używane jest autoironicznie, implikuje bowiem porównywanie się „gorszych” Greków do „lepszycy” Europejczyków na płaszczyźnie kultury, por. (T):

[36] *Ταξιδάκι στας Ευρώπας... ο Στουρνάρας: Ταξίδια, συζητήσεις για το ελληνικό χρέος και παριζιάνικο αέρα περιλαμβάνονται στην ατζέντα του υπουργού Οικονομικών Γ. Στουρνάρα, ο οποίος φεύγει αύριο Δευτέρα στις Βρυξέλλες.*

[Wycieczka po Europie... : wojaże, rozmowy o greckim długu i paryskie powietrze w programie ministra gospodarki G. Stournarasa, który jutro wyjeżdża do Brukseli.] (www.star.gr, 4 V 2016).

(4a) i była pod wpływem greckiej kultury

Specyficznym składnikiem nowogreckiego konceptu EUROPA jest świadomość wyjątkowej roli, jaką Grecja odegrała w budowaniu europejskiej cywilizacji poprzez dziedzictwo antyczne i dziedzictwo chrześcijańskie¹⁷ – *το λίκνο του πολιτισμού* ‘kolebka cywilizacji’. Jest to przekonanie głęboko zakorzenione w greckiej mentalności, ugruntowujące dumę narodową i zbiorowe uczucia patriotyczne, por. (T): ... *έχω στο αίμα μου τον Πλάτωνα* [mam w swojej krwi Platona] (Ελύτης, *Αλφαβητάρι*, 2000: 23). Grecki wkład kulturowy jest także bodźcem dla europejskich postaw filhelleńskich (nie tylko XIX-wiecznych, lecz

¹⁷ Zasługi Greków dla budowania cywilizacji judeochrześcijańskiej sytuują ich „w czołówce cywilizowanych”, por.: ... *η εκκλησιαστική συλλογικότητα ανέστησε τον Ελληνισμό από τον τάφο και του έδωσε άλλα χίλια χρόνια ιστορίας στην πρωτοπορία του πολιτισμού.* [... wspólnota kościoła wskrzesiła Greków z grobu i dała im kolejne tysiąc lat w czołówce cywilizacji.] (Ζιάκας 2001: 321).

także współcześnie)¹⁸, które dodatkowo dowartościowują społeczeństwo nowogreckie, por. (T):

[37] ...σαν Έλληνες είχαν το δικαίωμα ν'αξιώνουν την ευγνωμοσύνη και το σεβασμό των άλλων λαών της ευρωπαϊκής ηπείρου.

[... jako Grecy mieli prawo liczyć na wdzięczność i szacunek pozostałych narodów europejskiego kontynentu.] (Θεοτοκάς, *Αλφαβητάρι*, 2000: 68);

[38] ...ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός είχε πέραση στην Ευρώπη και την έκανε να βοηθή τους Ρωμαίους για χάρη των προγόνων τους.

[kultura starożytnej Grecji podobała się w Europie i oblihowała do pomagania Grekom ze względu na ich przodków.] (Δραγούμης, *Αλφαβητάρι*, 2000: 158).

Szczególne miejsce w greckim wyobrażeniu o kulturowej Europie zajmuje Renesans (*η Αναγέννηση*), albowiem wzorował się na antyku grecko-rzymskim, por. (T):

[39] Ο μεσαιωνικός πολιτισμός στη Δύση και ο μεσαιωνικός πολιτισμός στην Ανατολή: βαρβαρότητα. Πολιτισμούς έχουμε στην Ελλάδα και στη Ρώμη. Και φυσικά στην Ευρώπη (αλλά ύστερα από την Αναγέννηση).

[Średniowieczna kultura Zachodu oraz średniowieczna kultura Wschodu to barbarzyństwo. Cywilizację mamy w Grecji oraz w Rzymie. I oczywiście w Europie (ale po Renesansie).] (Λορεντζάτος, *Αλφαβητάρι*, 2000: 32).

Renesans jest nazwą metonimiczną *europiejskości* i kontekstowym antonimem *barbarzyństwa* (*βαρβαρότητα*). Jest pojęciem łączącym świat greckich wartości z Europą i argumentem za włączeniem Grecji do szeroko rozumianej cywilizacji Zachodu – świadectwo znajdujemy m.in. w słowach O. Elitisa na temat greckiej spuścizny (T):

[40] ...η Αναγέννηση κληροδότησε στον δυτικό μας πολιτισμό... [... Renesans przekazał [ją] w spadku naszej [sic] cywilizacji Zachodu...] (Ελύτης, *Αλφαβητάρι*, 2000: 23).

¹⁸ Przyjęcie Grecji do UE postrzega się jako spłatę długu kulturowego i politycznego przez dzisiejszą Europę wobec greckiej spuścizny, zob. Clogg 2006: 10.

(4aa) dlatego Europejczycy przyjeżdżają do Grecji**(4ab) jako turyści**

Obraz Europy jako subiekty podziwiającego kulturę grecką leży u podstaw innego, specyficznego greckiego stereotypu, a mianowicie stereotypu Europejczyka podróżującego do Grecji. Jego celem jest nie tylko korzystanie ze śródziemnomorskiego klimatu, morza i zachwywanie się krajobrazem (jest to współczesna funkcja turystyki), lecz także (albo przede wszystkim) bliskie spotkanie z tzw. „kolebką cywilizacji”, z którą się utożsamia. Taki Europejczyk (*Ευρωπαίος τουρίστας* ‘turysta z Europy’) waloryzowany jest dwojako: pozytywnie jako miłośnik Grecji (*φιλέλληνας*) i gość (*επισκέπτης*)¹⁹, ale też negatywnie – jako próżny obcy (*ξένος*)²⁰, niezdolny do zrozumienia istoty greckiego ducha²¹.

(4ac) jako kolekcjonerzy sztuki i/lub złodzieje

Europejskie zainteresowanie grecką kulturą manifestuje się nie tylko w oglądaniu kraju i jego zabytków, lecz również w możliwym ich posiadaniu. Już J. Makrijanis, wojskowy i polityk, pisał w XIX wieku w swoich *Pamiętnikach* (*Απομνημονεύματα 1829–1850*): *οι Ευρωπαίοι αγοράζουν έργα τέχνης* [Europejczycy kupują dzieła sztuki] (*Μα-*

¹⁹ Obecny tu jest także wymiar ekonomiczny, gdyż w turystach z krajów Europy Grecy widzą źródło dochodu: *Ο τουρισμός είναι ο πιο σημαντικός πυλώνας της οικονομίας μας* [Turystyka jest najważniejszym filarem naszej gospodarki.] (www.briefingnews.gr, 10 X 2015).

²⁰ Ze skrajnie negatywnym obrazem turystów mamy do czynienia w Βακαλόπουλος, 1991 – gdzie autor piętnuje w miażdżący sposób bezduszne i bezmyślne zwiedzanie i fotografowanie „Orientu” przez znudzony, zamożny „Zachód”.

²¹ Por. opinię poety O. Elitisa (T): (*Η Δύση*), *όταν είχε αρχίσει να υπάρχει, ανάμεσα σ' αυτή και στην Ελλάδα είχε παρεμβληθεί ένας απίστευτα παρερμηνευμένος Χριστιανισμός. [...] Αφίνω πια την Αναγέννηση. Αυτή ήταν ο μεγάλος εχθρός. Η μεγάλη παραχάραξη. [...] Η παρερμηνεία του βαθύτερου ελληνικού πνεύματος από τους ξένους, που δυσκολεύει τη συνεννόσή μας, και που γι' αυτήν είμαστε εμείς υπεύθυνοι.* [Gdy zaistniał (Zachód), pomiędzy niego a Grecję wtrąciło się niewiarygodnie wypaczone Chrześcijaństwo. [...] Nie mówię nawet o Renesansie. On był tym największym wrogiem. Największym fałszerstwem. [...] Niewłaściwe rozumienie najgłębszego greckiego ducha przez cudzoziemców komplikuje nasze wzajemne porozumienie, za co też ponosimy odpowiedzialność.] (Ελύτης, *Το χρονικό μιας δεκαετίας*, 1974).

κρουγιάννης: *Αλφαβητάρι*, 2000: 101). Podobny motyw miał osławiony brytyjski ambasador Lord Elgin zwany (T) *κλέφτης* ‘złodziejem’, który na początku XIX wieku zdewastował Partenon, wywożąc z Grecji najwspanialsze okazy plastycznej sztuki antycznej²². Od blisko dwóch stuleci kwestia zwrotu tzw. marmurów elgińskich, znajdujących się do dziś w Muzeum Brytyjskim w Londynie, jest kwestią narodową wielkiej wagi, którą podejmuje każdy grecki rząd²³. Uczucia ogółu Greków wobec tej sprawy najlepiej wyraziła aktorka i ówczesna minister kultury Grecji Melina Mercouri w swoim wystąpieniu przed Generalną Konferencją UNESCO w roku 1983:

[41] ...*πρέπει να καταλάβετε τι σημαίνουν τα Μάρμαρα του Παρθενώνα για μας. Είναι το καμάρι μας. Είναι οι θυσίες μας. Είναι το υπέρτατο σύμβολο ευγένειας. Είναι η φιλοδοξία και το όνομά μας. Είναι η ουσία της ελληνικότητάς μας...*

[Musicie zrozumieć czym są dla nas marmury Partenonu. To nasza chluba. To nasze ofiary. To najwyższy symbol szlachetności... To nasz honor i nasze dobre imię. To istota naszej greckości...] (www.melinamercourifoundation.com).

Dotychczasowa odmowa zwrotu zabytków motywuje brak zaufania Greków do bezinteresownej fascynacji Europejczyków kulturą grecką. Grecka uraza do Wielkiej Brytanii (w szczególności) i do całej Europy (szerzej) w związku z tym zawiera się w hasła *τα μάρμαρα* ‘marmury’²⁴ i będzie aktualna aż do rozwiązania problemu, tzn. (T) *πρέπει να επιστρέψουν στο σπίτι τους* [muszą wrócić do swojego domu].

²² 11 lipca 2016 r. minęło 200 lat od zakupienia marmurów przez rząd Wielkiej Brytanii. Z tej okazji i wobec Brexitu pewni brytyjscy politycy wystąpili z propozycją zwrotu marmurów, co wzbudziło bardzo pozytywne reakcje strony greckiej.

²³ Ostatni (obecny) grecki premier A. Tsipras w wywiadzie z 7 I 2015 dla Channel 4 oświadczyła: *Ζητώ ελάφρυνση χρέους και τα Μάρμαρα του Παρθενώνα*. [Żądam zmniejszenia długu oraz marmurów Partenonu.] (www.star.gr, 8 I 2015).

²⁴ Obligatoryjny tu rodzajnik określony *τα* wskazuje obiekt jednostkowy i znany ogółowi, umożliwiając ponadto opuszczenie określenia *του Παρθενώνα* ‘Partenonu’, które jest w domyśle – ‘marmury, każdy wie które’.

(4b) i ma wpływ na kulturę Grecji

Europa widziana jako wzór (*πρότυπο*), do którego Grecja stara się dorównać (por. (T): *η σύγκριση ... με τους σύγχρονους «ανεπτυγμένους»*. *Με την «Ευρώπη»* [porównywanie się ... ze współczesnymi „rozwiniętymi”. Z „Europa.” (Δίμου 1983; Dimou 2016: 60)], wywarła wpływ na rozwój kultury Grecji, tzn. w świadomości Greków Europa jest „dawcą kultury”, a nie tylko „akceptorem” kultury greckiej; por. (4a). Inspirowanie się europejskimi obyczajami i modami miało charakter tendencji, zwłaszcza wśród mieszczan, jeszcze od początku istnienia państwa nowogreckiego, por. (T):

[42] ... *βάλθηκαν να καταστρέψουν κάθε γνήσια νεοελληνική παράδοση για να μιμηθούν την κομψή ζωή του Παρισιού και της Βιέννης του 19ου αιώνα.*

[... wzięli się za likwidowanie każdej autentycznej nowogreckiej tradycji, aby naśladować eleganckie życie dziewiętnastowiecznego Paryża czy Wiednia.] (Θεοτοκάς, *Αλφαβητάρι*, 2000: 68).

Ma to wpływ na myślenie Greków o sobie – przy pozytywnym wartościowaniu „zeuropeizowani” postrzegani są jako *μοντέρνοι* ‘modni’, *σύγχρονοι* ‘współcześni, aktualni’, czyli ‘lepsi’; przy negatywnym – prezentują sobą (T) *γελοιογραφία* ‘karykaturę’, w swoim imitatorstwie (*ένας λαός που πιθκίζει* ‘naród, który małpuje’) są *ανόπτοι* ‘głupi’ (por. Κόντογλου, *Αλφαβητάρι*, 2000: 161; Γιανναράς, *Αλφαβητάρι*, 2000: 136).

Aspekt społeczno-emocjonalny

(5) – (1) gdzie ludzie (społeczeństwa) powinni czuć do siebie coś dobrego

Grecja ma długi staż jako państwo unijne (por. (T): *παλαιότερα κράτη-μέλη όπως η Ελλάδα* [starsze kraje członkowskie, jak Grecja], albowiem jest członkiem UE od 1981 roku. W związku z tym frazeologia unijna, zarówno w wymiarze pojęciowym, jak i formalno-językowym, zdążyła się we współczesnym uzusie utrwalić. Wyidealizowane spojrzenie na UE, i przez to na Europę *sensu largo*, zakłada, że jest to przestrzeń (T) *ειρηνική, ενωμένη και ευημερούσα* ‘po-

kojowa, zjednoczona i zasobna'. Europa kojarzy się z takimi wartościami społecznymi, jak (A, T): *συνεργασία* 'współpraca', *αλληλεγγύη* 'solidarność', *αλληλοβοήθεια* 'wzajemna pomoc', *υποστήριξη* 'wsparcie', *αλληλοσυμπάρσταση* 'wzajemne poparcie'. Taki pozytywny obraz Europy promowany jest konsekwentnie we wszystkich krajach członkowskich przy pomocy m.in. narzędzi edukacji (jeszcze w szkole podstawowej), dotyczy bowiem najgłębszej istoty integracji europejskiej. Pozytywne emocje wzbudza także powszechne myślenie o UE (o Europie) jako o rodzinie (*οικογένεια*), która mieszka we wspólnym domu (zob. (2a)); por. (A): *Οι Ευρωπαίοι αν και τελείως διαφορετικοί μπορούν να θεωρούνται μια οικογένεια*. [Europejczyków, mimo że są bardzo różni, można uznać za jedną rodzinę.]; *Η Ευρώπη είναι για μένα μια οικογένεια*. [Europa dla mnie to rodzina].

Odwrotnością wartości społecznych łączonych z konceptem EUROPA jest najczęściej zazdrość (*ζήλεια*) – (T): *μας ζηλεύουν* 'zazdroszczy nam', *ζηλόφθονοι Ευρωπαίοι* 'zawistni Europejczycy'. W greckim myśleniu o Europie piętnowany jest brak pozytywnych uczuć i życliwych, wzajemnych zachowań pomiędzy poszczególnymi społeczeństwami – (A): *Θεσμός. Δεν υπάρχει αγάπη και αδελφοσύνη*. [(Europa to) Instytucja. Brakuje w niej miłości i braterstwa].

Analiza trzech typów danych (S, T i A) wykazała, iż obecnie takie aspekty, jak religijny²⁵ i militarny, nie odgrywają istotnej roli w potocznym myśleniu Greków o Europie. W ich wielowiekowej koegzystencji z przedstawicielami różnych narodowości, religii oraz wspólnot językowych należy szukać wyjaśnienia także dla bezrefleksyjnego stosunku do różnorodności językowej i etnicznej kontynentu.

5. Syntetyczna definicja kognitywna

ΕΥΡΩΠΗ to:

Aspekt lokalistyczny / geograficzny

(1) – część Ziemi (kontynent),

²⁵ Cywilizacja chrześcijańska jako cecha dystynktywna Europy ma obecnie niewielki udział w treści bazowego konceptu.

- (1a) która znajduje się na zachód i [1b] na północ od Grecji,
(1c) gdzie żyje część ludzkości, zwierzęta i rośliny,

Aspekt polityczny

- (2) – (1), gdzie znajdują się określone państwa,
(2a) które tworzą Unię Europejską,
(2b) które zaliczane są do „Zachodu”,

Aspekt gospodarczo-bytowy

- (3) – (1), (2) i która jest bogata,
(3a) ponieważ jest uprzemysłowiona,
(3b) ponieważ tam dominuje kapitalizm,
(3c) i ludzie żyją dostatnio,
(3d) i produkty są lepszej jakości,
(3e) i ma wspólną walutę, która jest mocna
(3f) ale (3c) i (3e) nie dotyczy wszystkich.

Aspekt cywilizacyjno-kulturowy

- (4) – (1), która jest cywilizowana,
(4a) i była pod wpływem greckiej kultury,
(4aa) i dlatego Europejczycy przyjeżdżają do Grecji:
(4ab) jako turyści,
(4ac) jako kolekcjonerzy sztuki i/lub złodzieje,
(4b) i mają wpływ na kulturę Grecji,

Aspekt społeczno-emocjonalny

- (5) – (1) gdzie ludzie (społeczeństwa) czują do siebie coś dobrego.

6. Profile bazowego konceptu ΕΥΡΩΠΗ w poszczególnych typach dyskursu

W różnych typach nowogreckich dyskursów bazowy koncept *ΕΥΡΩΠΗ* realizuje się w nieco odmiennych postaciach. W pierwszej kolejności zbadano dyskurs polityczny, który obecnie jest dyskursem dominującym, gdyż w czasach kryzysu ma on największe znaczenie społeczne i przez to największy zasięg. Jego podmiotami są nie tylko politycy i media, lecz również zwykli obywatele traktujący o polityce. Analizą objęto ponadto dyskurs religijny, który wspólnie z politycz-

nym tworzy hiperdyskurs ideologiczny, a także dyskurs na poziomie filozoficzno-intelektualnym.

6.1. Dyskurs polityczny

Polityczna debata w Grecji skupiona jest prawie wyłącznie na Unii Europejskiej, tzn. na Europie *sensu stricto*; por. (2a). W ciągu ostatnich czterdziestu lat zmieniła się zarówno treść, jak i znak aksjologiczny pojęcia EUROPA, gdyż doszło do ideologicznego przesunięcia w pojmowaniu tego, na ile Grecja jest „europejska”, tzn. w jakim stopniu należy do „Europy”. Po dyktaturze „czarnych pułkowników” (1967–1974), gdy przywrócono w kraju demokrację, doszło do konfrontacji na tej płaszczyźnie pomiędzy nowo utworzoną partią socjalistyczną PASOK (wrzesień 1974) z jej konserwatywną alternatywą – tak samo nowo powstałą partią Nowa Demokracja (Νέα Δημοκρατία) (październik 1974). Od tego czasu postawa tych dwóch partii politycznych wobec Europy kierowała świadomością wyborców i kształtowała ich pryzmat polityczny. W walce przedwyborczej socjalistów pod koniec lat 70., dzięki której PASOK doszedł do władzy w 1981 r., jego podstawowe hasło otwarcie nawoływało do przeciwstawienia się ówczesnej EWG (Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej). Socjaliści utożsamiali politykę EWG z interesami militarnymi NATO, przedstawiając je w negatywnym świetle: *EOK και NATO το ίδιο συνδικάτο* ‘EWG i NATO to jedna spółka’. Natomiast Konstantinos Karamanlis, przywódca Nowej Demokracji, zasłużył na opinię wszechmocnego i mądrego polityka dzięki temu, że potrafił *να βάλει την Ελλάδα στην Ευρώπη* ‘umieścić Grecję w Europie’, tzn. osiągnął *ταύτιση της Ελλάδας με την Ευρώπη* ‘utożsamienie się Grecji z Europą’²⁶. *ΕΥΡΩΠΗ* w dyskursie PASOK tego okresu była utożsamiana z merkantylnym kapitalizmem, który zamierzał wykorzystać siły robocze i zasoby naturalne Grecji. Dziś, około 35 lat później, zarówno PASOK, jak i Nowa Demokracja przedstawiają się jako partie proeuropejskie, wyrażając inne, odnowione i zdystanso-

²⁶ Tu ma się na myśli przystąpienie Grecji do Unii Europejskiej na mocy podpisu Karamanlisa w maju 1979 roku.

wane do przeszłości spojrzenie na Europę. Współtworzą one razem z partią *Το Ποτάμι* (od 2014 r.) subdyskurs neoliberalny.

6.1.1. Subdyskurs neoliberalny

W dyskursie neoliberalnym różnice w postrzeganiu EUROPY przez ugrupowania centrolewicowe i centroprawicowe obecnie nie są zauważalne. Dla obu opcji politycznych, zwanych „siłami memorandum” (*μνημονιακές δυνάμεις*) albo *οι μνημονιακοί* (substancywizowany neologiczny przymiotnik) ‘którzy (wspierają) memoranda’, synonimem Europy jest *η ελπίδα* ‘nadzieja’. Podmioty tego dyskursu określa się także jako „europeistów” (*ευρωπαϊστές*), gdyż widzą oni w członkostwie Grecji w UE jedyną drogę do zbawienia kraju dzięki pomocy „europejskich partnerów” (*οι εταίροι μας* ‘nasi wspólnicy’); por. (2a).

W minionych dekadach w większości krajów Europy, w tym w Grecji, UE kojarzona była pozytywnie jako sojusznik wolnych i demokratycznych Stanów Zjednoczonych Ameryki, widziano w nich jedyne na świecie gwaranta swobód demokratycznych i praw człowieka, którego przeciwieństwem było autokratyczne imperium ZSRR i jego satelity. W greckim dyskursie neoliberalnym (europeistycznym) podobny typ myślenia jest ciągle obecny, dlatego ewentualne polityczne oddalenie się Grecji od Europy (tzn. od UE) jest przedstawiane w kategoriach zagrożenia dla demokracji²⁷.

6.1.2. Subdyskurs nacjonalistyczny

Wspomniane wyżej określenie *ευρωπαϊστής* ‘europeista’ posiada w nowogreckim antonim – *αντιευρωπαϊστής* ‘antyeuropeista’, tzn. ktoś, kto ma negatywne nastawienie do Unii Europejskiej i członkostwa Grecji w UE. „Antyeuropeiści” sytuują się w nacjonalistycznym spektrum sceny politycznej, przy czym należą zarówno do lewicy (przeważnie do *ΚΚΕ*, tzn. Partii Komunistycznej Grecji), jak i do skrajnej prawicy (partią przywódczą jest *Χρυσή Αυγή*, Złoty Świt, dla której typowy jest skrajny nacjonalizm oraz faszystowskie postulaty i działania). Niezwłocznie po ogłoszeniu wyników brytyjskiego referendum

²⁷ Zob. Λιαλιούτη 2011: 1–32.

odnośnie do tzw. Brexitu (23 VI 2016) skrajni nacjonałiści ze Złotego Świtu opowiedzieli się za „przywróceniem Europy państwom narodowym” (*επιστροφή της Ευρώπης στα εθνικά κράτη*), widząc w dzisiejszej UE *ένα στυγνό όργανο της διεθνούς των τοκογλύφων* ‘bezlitosne narzędzie (w rękach) międzynarodówki lichwiarskiej’ (www.newpost.gr, 24 VI 2016).

W dyskursie nacjonalistycznym spotyka się autoironiczne porównywanie Grecji do kraju kolonialnego, do „republiki bananowej”, do kraju usytuowanego na obrzeżach tzw. świata cywilizowanego. W tym przerysowanym profilu Grecja to *ευρωπαϊκή Μπανανία* ‘europejska republika bananowa’ (www.protothema.gr, 11 II 2016), *αποικιακή χώρα* ‘kolonia’, *κοιλιάδα του Πεσαβάρ* ‘dolina Peszawaru (Pakistan)’. Europejczycy wobec tego są tu widziani jako kolonizatorzy i okupanci: *... υπογράψαμε έναν αιώνα αποικιακής κατοχής!* [... podpisałiśmy wiek okupacji kolonialnej!] (www.crashonline.gr, 25 VI 2016).

W dyskursie komunistycznej partii KKE Europa profilowana jest analogicznie – jako byt sterowany przez światowy kapitał. O obrazie obecnej Europy można wnioskować na podstawie obrazu Europy przez KKE pożądaney: *μια άλλη Ευρώπη* ‘inna Europa’, *της ειρήνης, της ισότιμης συνεργασίας, του σοσιαλισμού* ‘Europa pokoju, równości we współpracy i w socjalizmie’ (www.pronews.gr, 3 VII 2014).

W dyskursie nacjonalistycznym, obecnym w skrajnie lewicowym spektrum politycznym (np. *NAP για την Κομμουνιστική Αναθεώρηση*), aspekt polityczny łączony jest z militarnym – Europa i NATO to dwa byty powiązane, dlatego w stosunku do nich używa się kolekcji leksykalnej *NATO και ΕΕ* lub *ΕΕ και NATO* ‘UE i NATO’. W nacjonalistycznym sloganie *Έξω το NATO από το Αιγαίο, έξω η Ελλάδα από NATO και ΕΕ* [Precz NATO z Morza Egejskiego, Grecja poza NATO i UE] (www.pandiera.gr, 12 II 2016) promowana jest postawa antyeuropejska w połączeniu z popularnym w przeszłości antyamerykanizmem.

Jako charakterystyczne dla dyskursu nacjonalistycznego (inaczej dyskursu antyeuropeistów) należy wymienić także negatywne ironiczne określenia „europeistów”, które powstały głównie w okresie

tuż przed referendum 5 lipca 2015 r., zorganizowanym w sprawie akceptacji warunków porozumienia z wierzycielami Grecji. Pytanie referendalne zostało zinterpretowane przez ogół obywateli jako pytanie o poparcie dla pozostania Grecji w strefie euro i szerzej w UE (zwolennicy „tak”) lub, odwrotnie, poparcie dla opuszczenia strefy euro i UE (zwolennicy „nie”). Zwolennicy „tak” wysunęli wówczas hasło «*Μένουμε Ευρώπη!*», w którym czasownik *μένουμε* (*μένω*) należy rozumieć dwojako: 1. ‘mieszkać’, 2. ‘pozostać, nie odejść’. Później w związku z tym zostało im nadane ironiczne przezwisko «*οι μενομευρώπιοι*» ‘ci, co pozostają Europą / w Europie’ (l.p. *ο μενομευρώπιος*). Kolejne negatywne określenia to *ευρωταλιμπάν* ‘eurotalyban’ o fanatyku działającym na rzecz Europy, *Ευρωτσολιάς* (*ευρω-* + *τσολιάς* ‘żołnierz’ (ktoś posłusznie wykonujący polecenia, ktoś na służbie) i *ευρωμαϊντανός* (*ευρω-* + *μαϊνταν* ‘ukr. Euromajdan’+ *-ός*) w nawiązaniu do wydarzeń na Ukrainie (2013–2014), *ευρωλιγούρης* (*ευρω-* + *λιγούρης* ‘głodomór’) o osobie mającej apetyt na europejskie fundusze (zob. www.slang.gr).

6.2. Dyskurs religijny

Profil bazowego konceptu *ΕΥΡΩΠΗ* w dyskursie greckiego kościoła daje się poznać poprzez stanowisko, jakie zajmuje on wobec relacji grecko-europejskich. W swoich licznych wypowiedziach na ten temat arcybiskup Aten Christodoulos podkreślał prymat Grecji w Europie jako kolebki europejskiej cywilizacji, por.:

[43] *Ο Μακαριστός Χριστόδουλος μίλησε τότε «για την Ελλάδα όπου βρίσκεται η καρδιά της Ευρώπης και χωρίς Ελλάδα δε νοείται Ευρώπη».*

[Świętej pamięci Christodoulos mówił wtedy „o Grecji, która znajduje się w sercu Europy i że Europa bez Grecji jest niewyobrażalna”.] (www.dogma.gr, 28 I 2016).

W kościelnym dyskursie Europa przedstawiana jest jako swego rodzaju dłużnik wobec Grecji:

[44] *Ιστορικά η Ευρώπη οφείλει στην Ορθοδοξία την ίδια την υπόστασή και επιβίωσή της. Χωρίς τη Ρωμοσύνη η Ευρώπη είναι αδιανόητη.*

[Historycznie Europa zawdzięcza Prawosławiu swoje istnienie i swoje przetrwanie. Bez Greków Europa jest nie do pomyslenia.] (Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος, www.xristodoulos.antibaro.gr, 9 V 1998).

Charakterystyczną cechą dyskursu religijnego jest nierozgraniczanie pojęć (odpowiednio i nazw) UE i Europa, por.:

[45] *Μας συμφέρει να είμαστε στην Ευρώπη, αλλά με ενσυνείδητη παρουσία ότι είμαστε Έλληνες και αυτό είναι η μεγαλύτερη προσφορά μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Μένουμε στην Ευρώπη, αλλά όχι ως φτωχοί συγγενείς.*

[W naszym interesie leży, aby być w Europie, lecz obecni ze świadomością, że jesteśmy Grekami i to jest nasz największy wkład w Unię Europejską. Pozostajemy w Europie, ale nie jako ubodzy krewni.] (www.borainai.blogspot.com, 22 I 2011)²⁸.

6.3. Dyskurs filozoficzno-intelektualny

Obok polityków istotną rolę w ukształtowaniu się postaw pro- lub antyeuropejskich odegrali intelektualiści. Jednymyślnie z noblistą Odyseasem Elitsem, który w swoim czasie wyraził swe antyeuropejskie (przeważnie) poglądy, wielu współczesnych Greków należących do intelektualnej elity kraju postrzega Europę w najlepszym wypadku jako „duchowe dziecko” Grecji. Ich zdaniem, Europa poszukując rozwiązania dla swoich problemów etycznych i filozoficznych, powinna się wzorować na greckich wartościach, tzn. na greckim „sposobie postrzegania i przeżywania rzeczy” (*του τρόπου να βλέπεις και να αισθάνεσαι τα πράγματα*) oraz na greckim „zdrowiu duszy” (*υγεία της ψυχής*)²⁹.

W dyskursie greckich intelektualistów Europa bywa konceptualizowana poprzez metaforę starości, najczęściej w odniesieniu do obecnego kryzysu migracyjnego. Rzekoma „starość” Starego Kontynentu przywołuje wspomnienia jego niechlubnej przeszłości, pełnej wojen, rządów totalitarnych i okrucieństw, por.:

²⁸ Zob. także Συλλογικό έργο, 2006.

²⁹ Szerzej na ten temat zob. Ιωαννίδου 2013.

[46] *Η Ευρώπη διαλύεται, «πεθαίνει» ως μια γκρινιάρια μπαμπόγρια, μια γριά μολυσμένη απ' τους φασισμούς που γέννησε και ποτέ δεν πέθαναν.*

[Europa rozpada się, „umiera” jak zrzędząca starucha, zainfekowana faszystami, które urodziła i które nigdy nie umarły.] (www.fashionpress.gr);

[47] *Ευρώπη, μια γριά με σάπια εντόσθια.* [Europa, staruszka ze zgniłymi bebechami.] (www.sanejoker.info, 5 IX 2015)³⁰.

Na uwagę zasługuje także stanowisko Mikisa Theodorakisa, opiniotwórczego muzyka światowej sławy. Wierny ideałom komunistycznym Theodorakis żąda jednoczesnego wycofania się Grecji z UE, NATO i MFW *για λόγους εθνικής υπερφάνειας* [z powodu dumy narodowej]. Europa w jego dyskursie jawi się jako zarozumiały subiekt, obrażający ludzką godność.

7. Zakończenie

Rekonstrukcja konceptu *ΕΥΡΩΠΗ* w językowym obrazie świata współczesnych Greków ukazała istotną zależność spojrzenia na Europę od danego momentu historycznego. Obecnie jest on mocno naznaczony przez trwający od siedmiu lat kryzys finansowy. W takiej sytuacji nowogrecka EUROPA jest przestrzenią aksjologiczną o zmiennej wartości. „Dobra” Europa to Europa wymarzona, Europa będąca celem dążeń „dobrych” Europejczyków. Europa „zła” to Europa realna, będąca ułomnym tworem niedoskonałych ludzi, w którym Grekom przypada jednak rola wyjątkowa – ideału i zarazem ofiary.

Bibliografia

Abramowicz Maciej, Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2009, *Językowo-kulturowy obraz świata Słowian na tle porównawczym. Założenia programu „A”, „Etnolingwistyka”* 21, Lublin, s. 341–342.

Chantraine Pierre, 1968, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris.

Clogg Richard, 2006, *Historia Grecji nowożytnej*, Warszawa.

³⁰ Ten punkt widzenia zbieżny jest z wyrażonym przez Papieża Franciszka I podczas jego wizyty w Parlamencie Europejskim 25 XI 2014, por.: *Η Ευρώπη είναι μια στείρα γριά* [Europa jest jałową staruszką.] (www.neapolitiki.gr, 27 XI 2014 oraz www.wiadomosci.gazeta.pl, 25 XI 2014).

- Davies Norman, 2007, *Europa – między Wschodem a Zachodem*, Kraków.
- Davies Norman, 2010, *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Kraków.
- Krupka Paweł (red.), 2004, *Z Parnasu i Olimpu. Przegląd greckiej literatury współczesnej*, tłum Paweł Krupka, Warszawa.
- Olszewska Bogumiła, Surdyk-Fertsch Wiesława, 2016, *My i historia*, Warszawa.
- Αλφαβητάρι Γιανναράς Χρήστος (εδ.), 2000, *Αλφαβητάρι του Νεοέλληνα. Κείμενα επίκαιρης ελληνικής αυτοσυνειδησίας ανθολόγηση*, Αθήνα.
- Ανδριώτης Νικόλαος, 1983, *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, 3η έκδ., Θεσσαλονίκη.
- Ανδρονόπουλος Μάκης, 2013, *Το γερμανικό σύνδρομο: Η Ελλάδα και η Ευρώπη απέναντι στη γερμανική ιδιαιτερότητα*, Αθήνα.
- Βακαλόπουλος Χρήστος, 1991, *Η γραμμή του ορίζοντος*, Αθήνα.
- Βαλντέν Σωτήρης, 2014, *Ευρώπη, ελληνική κρίση και δημοκρατική Αριστερά*, Αθήνα.
- Βερελής Χρήστος, 2003, *Με το βήμα της Ευρώπης*, Αθήνα.
- Γιανναράς Χρήστος, 2015, *Η Ευρώπη γεννήθηκε από το «σχίσμα»*, Αθήνα.
- Δήμιου Νίκος, 1983, *Η δυστυχία του να είσαι Έλληνας*, 7η έκδ., Αθήνα. Polski przekład: Nikos Dimou, 2016, *Nieszczęście bycia Grekiem* (tłum. Przemysław Kordos), Warszawa.
- Διαμαντοπούλου Άννα, 2006, *Η έξυπνη Ελλάδα: Σε μια Ευρώπη που αλλάζει, σε έναν κόσμο που άλλαξε*, Αθήνα.
- Ελύτης Οδυσσέας, 1959, *Το Άξιον Εστί*, Αθήνα.
- Ελύτης Οδυσσέας, 1992, *Εν λευκώ*, Αθήνα.
- Ελύτης Οδυσσέας, 1999, *Ο κήπος με τις αυταπάτες*, Αθήνα.
- Ζιάκας Θεόδωρος, 2001, *Η έκλειψη του υποκειμένου*, β' έκδοση, Αθήνα, σελ. 309–321.
- Ήφαιστος Παναγιώτης, 2009, *Κοσμοθεωρία των εθνών: Συγκρότηση και συγκράτηση των κρατών, της Ευρώπης και του κόσμου*, Αθήνα.
- Ιωαννίδου Αλεξάνδρα, 2013, *Ο νέος ελληνικός εθνικισμός, η «κακιά Ευρώπη», η «φίλη Ρωσία» και η ξεχασμένη Αμερική*, *Foreign Affairs*, 12 VII 2013, <http://www.foreignaffairs.gr/articles/69389/aleksandra-ioannidou/o-neos-ellinikos-ethnikismos?page=show> [dostęp: 3 X 2016].
- Κακριδής Φάνης, *Ευρωνεολογισμοί*, Το ΒΗΜΑ, 17 ~ 1998, σελ. Β11 [dostęp: 3 X 2016].
- Λιαλιούτη Τζένη, 2011, *Η διαδικασία κατασκευής ευρωπαϊκής ταυτότητας: Τάσεις και προοπτικές*, In: *Policy Brief. Κείμενα δημόσιας πολιτικής*, Οκτώβριος, τχ. 19, σ. 1–32.
- ΛΚΝΕ 2002, *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη.
- Μαλούχος Γεώργιος Π., 2011, *Η επιστροφή του Ράιχ: Η ελληνική κρίση ως μοχλός μιας γερμανικής Ευρώπης*, Αθήνα.
- Μαραβέγιας Ναπολέον, 2012, *Εκατό κομμάτια της κρίσης. Στην Ελλάδα, στην Ευρώπη, στον κόσμο*, Αθήνα.
- Μάρας Κώστας, 2015, *Η Ελλάδα της Ευρώπης: Ο Φιλελληνισμός ως πρώιμη μορφή ευρωπαϊκής ενσωμάτωσης*, Αθήνα.

- Μαργαρίτης Γιώργος, 2014, *Πλημμυρίδα και άμπωτη: Ο ευρωπαϊκός 20ός αιώνας: Από τον αποικισμό στη ναζιστική Νέα Ευρώπη (1973-1942)*, Αθήνα.
- Μπτρόπουλος Αλέξης Π., 2016, *Αριστερά και Ευρώπη*, Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης Γεώργιος, 2008, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης Γεώργιος, 2009, *Ετυμολογικό λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης Γεώργιος, 2011, *Λεξικό συνωνύμων-αντωνύμων της Νέας Ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα.
- Πολύδωρας Βύρων Γ., 2013, *Ποια Ευρώπη*, Αθήνα.
- Ρωμαίος Γιώργος, 2014, *Η Ευρώπη και η Ελλάδα: Από την κρίση στην Ελπίδα*, Αθήνα.
- Σημίτης Κωνσταντίνος Γ., 2002, *Για μια ισχυρή Ελλάδα στην Ευρώπη και στον κόσμο*, Αθήνα.
- Συλλογικό έργο, 2006, *Η Μεγάλη Ευρώπη και η θέση της Ορθοδοξίας στη διαμόρφωση του ευρωπαϊκού γίνεσθαι: Εισηγήσεις του «Λαϊκού Πανεπιστημίου» της Εκκλησίας της Ελλάδος: Γ' ακαδημαϊκή περίοδος 2004-2005* Συλλογικό έργο, Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Αναστάσιος Ν. Μαρίνος, Δημήτριος Γόνης, Κωνσταντίνος Β. Ζορμπάς, Ευάγγελος Θεοδώρου, Νικόλαος Μπτροπολίτης Μεσογαίας και Λαυρεωτικής, Αθήνα.
- Τριγιάζης Πάνος, 2014, *Επανάδραση της Ευρώπης*, Αθήνα.
- Χολέβας Κωνσταντίνος Ι., 2010, *Στην Ευρώπη ως Έλληνες*. Αθήνα.
- Χριστόδουλος, Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος, 2000, *Η Ευρώπη των πνευματικών αξιών και ο ρόλος των Ελλήνων ορθοδόξων και της παιδείας*, Αθήνα.
- Генев-Пухалева Илияна, 2007, *За новите значения на прилагателното „европейски“ в няколко европейски езика (български, полски и гръцки)*, [В:] *Славяните и Европа*, Съст. М. Младенова, Е. Дараданова, София, с. 212-215.
- Генев-Пухалева Илияна, 2015, *Терминологията на Европейския съюз. Съпоставка на българската, гръцката, полската и английската терминология на правото на околната среда*, Κατωίσε.

The Concept EUROPE (ΕΥΡΩΠΗ) in Modern-Greek Linguistic Picture of the World

In the article there has been performed an attempt at reconstructing the features of the concept EUROPE within the Modern-Greek linguistic picture of the world on the basis of its contemporary linguistic representation. Making use of the holistic conception, which incorporates various linguistic data (systemic, textual, and questionnaire), a cognitive definition has been formulated. The definition sorts out the

stereotypic judgements regarding Europe, preserved in Modern Greek, thus revealing the five major aspects of the concept: localistic, political, economic, civilizational-cultural, and social-emotional. The research and analysis performed additionally include the specified perceptions of Modern-Greek EUROPE functioning in a range of discourses: political, religious, and philosophical-intellectual. The reconstruction of the concept EUROPE in the linguistic perception of the world of modern Greeks reveals the significant dependence of its contents and its axiologization upon the current political, economic, and social situation of the country.

Koncept EUROPA w świadomości Litwinów*

Marius Smetona

W pierwszej części opracowania autor omawia czynniki kulturowe i wydarzenia historyczne, które miały wpływ na kształtowanie się wizerunku Europy w potocznej świadomości Litwinów. Dalsza analiza konceptu ma układ separacyjny – osobno zostały przedstawione dane systemowe, ankietowe i tekstowe. W części analitycznej, podsumowującej wyłonione cechy kognitywne litewskiej wizji Europy, zastosowano układ aspektowy. Najbardziej wypełnione treścią są następujące aspekty: polityczny (Europa jest kojarzona z Unią Europejską, która jednoczy wolne państwa i wolne narody), kulturowy (dawna, bogata kultura; symbioza kultur), geograficzny (odrębny kontynent), bytowy (posiadanie wspólnej waluty i gospodarki), socjalny (zgodne społeczeństwo, oparte na tolerancji i współpracy). Inne aspekty w koncepcie EUROPA nie są wyeksponowane tak ostro: spośród znaczących można wymienić jedynie ideologiczny i etniczny, natomiast militarny i religijny nie odgrywają w zasadzie żadnej roli w konstruowaniu bazowego inwariantu konceptu. Z przedstawionej definicji kognitywnej wynika, że Litwini mają pozytywny stosunek do Europy, określają Europę jako jedno wielkie państwo, w którym panuje pokój, sprawiedliwość, równość społeczna i szerzy się współpraca ekonomiczna, co otwiera duże perspektywy dla zrzeszonych w tej wspólnotcie narodów.

---

* Publikacja przygotowana i finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015, nr umowy 0132/NPRH2/M12/81/2012.

1. Kulturowe kształtowanie się pojęcia EUROPA

Głębsze badania nad utrwalonym w języku litewskim konceptem EUROPA w ujęciu etnolingwistycznym nie były dotychczas prowadzone. Spośród istniejących opracowań językoznawczych można wymienić jedynie artykuł Vidy Rudaitienė, w którym zostały omówione aspekty użycia obcego litewszczyźnie prepozycyjnego członu *europ-*. Badania nad sposobem kształtowania się europejskiej tożsamości na Litwie w ujęciu kulturowym, filozoficznym i politologicznym zostały zapoczątkowane całkiem niedawno, wraz z ukazaniem się w 2014 roku książki Neriji Putinaitė *Trzy litewskie Europy. Naród, Europa, UE we współczesnej świadomości narodowej (Trys lietuviškos Europos. Tauta, Europa, ES dabartinėje tapatybėje)*. Jednak na podstawie tych źródeł nie można wywnioskować, jaką wartość stanowi Europa dla przeciętnego Litwina – zagadnienie nadal jest aktualne i wymaga szczegółowego zbadania. Na początku niniejszego opracowania uważamy za celowe zwrócić uwagę na to, jakie czynniki kulturowe i wydarzenia historyczne miały wpływ na kształtowanie się pojęcia EUROPA w potocznej świadomości Litwinów. Z analizy przykładów, umieszczonych w poszczególnych rozdziałach, postaramy się wydobyć specyficznie litewskie rozumienie Europy i prześledzić sposób jego krystalizowania się.

Rozważania na ten temat warto zacząć od opisu relacji łączących plemiona bałtyckie z Europą. W mitycznych wyobrażeniach Bałtów istnieją wątki świadczące o istnieniu cech wspólnych z mitologią skandynawską, a zachowane ślady toczonych działań wojennych potwierdzają istnienie dawnych kontaktów. W pierwszych wiekach naszej ery Bałtowie doświadczyli wpływów cywilizacji antycznej, prowadząc handel z Imperium Rzymskim za pośrednictwem innych plemion. W wyniku wędrówki ludów plemiona bałtyckie wchodziły w różnorodne układy z innymi narodami, nawiązali też kontakty ze Słowianami, a w okresie wczesnego średniowiecza doszło już do bezpośredniego zetknięcia się Bałtów z łacińską cywilizacją Europy Zachodniej i bizantyjską cywilizacją Europy Wschodniej (Gudavičius 1999). Z racji

swojego położenia geograficznego Litwa znalazła się na skrzyżowaniu wielu kultur i doświadczyła w związku z tym ich wpływów.

Jakiegokolwiek konkretne dane o poglądach Litwinów na Europę można napotkać dopiero wówczas, kiedy pojawiają się źródła pisane. Poświadczeń zaistnienia określonej opozycji Litwinów w stosunku do Europy, a raczej w stosunku do państw zachodnich, można się doszukać jeszcze w dobie przed przyjęciem chrztu przez Litwę. Wyrazem tej opozycji są przede wszystkim religia i kultura. Pierwsze próby łączenia się z Europą zostały przedsięwzięte dopiero w dobie koronowania Mendoga. Przypuszcza się, że władca ten poznał „obcą, wrogą i pełną tajemnic Europę” i „posiadł sztukę myślenia jak przyszła na monarchę Europy Zachodniej” (Gudavičius 2008). Nie budzi wątpliwości, że nawet po przyjęciu chrztu Europa pozostała dla Litwy tworem wrogim, i to nie tylko z powodu prowadzonych wojen, ale też odmiennych wierzeń religijnych, kraj nie został bowiem ochrzczony w całości, a w podświadomości litewskiej pozostało nadal wyraźne przeciwstawienie *oni* i *my* (Gudavičius 2008). Większy stopień integracji z Europą można obserwować nieco później, kiedy to Wielki Książę Litewski Giedymin wystosował zaproszenie do rzemieślników, kupców i zakonników Europy Zachodniej, zachęcając ich do przybycia do Wilna, a kierując się nie tylko czynnikami ekonomicznymi, ale dbając też o rozwój kultury. Przybyli obcokrajowcy przynieśli jednocześnie swój światopogląd, a dopóki Litwa dokonywała w szybkim tempie ekspansji na ziemie słowiańskie, musiała się zetknąć także z innymi poglądami na kraje europejskie. Wielkie Księstwo Litewskie (WKL) znane jest w historii ze swojej tolerancji w stosunku do odmiennych grup etnicznych, ich tradycji i wierzeń religijnych: ogromne terytorium nie tylko zamieszkiwali ludzie mówiący w różnych językach i wyznający różne religie, ale co najważniejsze – wszyscy oni żyli w zgodzie (Augustyniak 2009), mimo swojej odmienności byli tolerowani i tolerowali innych (Bairašauskaitė 2009), krzewili swoją kulturę (Temčinas 2009). Wielokulturowa Litwa była wówczas jakby odbiciem tych stosunków, które dziś deklaruje Europa, propagując idee wza-

jemnej tolerancji i poszanowania, jednocześnie dążąc do zachowania poczucia odrębności państwowej i tożsamości etnicznej.

Jednak wyraźna opozycja religijna między Litwą a Europą Zachodnią zachowała się aż do przyjęcia chrztu przez Litwę, pogańska Litwa stale doświadczała bowiem napadów ze strony zakonu krzyżackiego. Dopiero po 1387 roku otwierają się przed Litwą możliwości nawiązania stosunków dyplomatycznych z Europą Zachodnią, czego wyrazem były odczuwalne na Litwie wpływy kultury europejskiej. Wpływy te uległy nasileniu po powstaniu Rzeczypospolitej Obojga Narodów, kiedy to rządy królewskie sprawowali członkowie znanych rodów państw europejskich, a swój udział w rządzeniu miały też ich żony. Przybywający na Litwę możnowładcy przynosili jednocześnie swoją kulturę, wiedzę naukową, znajomość prawa, a co najważniejsze – rozwiniętą myśl filozoficzną, która sprzyjała szerzeniu się reformacji na Litwie. Taki tygiel kulturowy zmusił możnowładców WKL do naśladowania najlepszych wzorców Europy Zachodniej, przyczyniając się tym samym do wydawania książek, napisania w 1468 roku kodeksu prawa litewskiego (Statutu Kazimierza IV Jagiellończyka), wydania Statutów litewskich, co doprowadziło do upodobnienia się Litwy i Europy również pod względem prawnym (Jovaišas 2003), do rozwijania zainteresowań nauką, sprawowania mecenatu w zakresie kultury.

Trudny, choć swoiście bogaty w wydarzenia i tym samym znaczący dla kształtowania się relacji Litwy z Europą, był okres po trzecim rozbiore Rzeczypospolitej Obojga Narodów. WKL znalazło się pod zaborem rosyjskim i po powstaniach, w których wyniku zniszczona została większa część elity rządzącej, prowadzono politykę rusyfikacji (doszło nawet do zakazu druku w języku litewskim) Ale naśladując idee Rewolucji Francuskiej i podążając za narastającą w Europie ideą niepodległości narodowej, na Litwie rozpoczęto kształcenie elity etnicznej wywodzącej się z chłopstwa, wzorując się na przykładzie Europy Wschodniej i Centralnej. Działacze kultury litewskiej – Šatrijos Ragana, Jonas Biliūnas, Maironis – byli otwarci na wszystkie nurty polityczne i kulturalne, istniejące w ówczesnej Europie (Survilaitė

2014) i niejednokrotnie podkreślali, że nie zważając na to, jak bardzo Litwa się różni od pozostałej Europy, powinna ona dążyć do tych samych ideałów.

W okresie międzywojennym znaczna część wykształconego społeczeństwa pobierała naukę na uniwersytetach Europy Zachodniej; za ich pośrednictwem dotarły na Litwę postępowe idee, które znalazły tu podatny grunt. Po okupacji przez Związek Radziecki, po dokonywanych przezeń represjach i przy wtórce szeroko zakrojonej propagandy radzieckiej dążono do niszczenia wszystkiego, co miało jakikolwiek związek z europejskością, w tym zwłaszcza europejskich idei wolnościowych (Potašenko 2009). Propagandzie ulegli także działacze kultury, którzy zaczęli mieć negatywny stosunek do Europy i tak właśnie poczęli ją przedstawiać. Jako bardzo wyrazisty przykład można przytoczyć poetkę neoromantyzmu Salomeę Nėris (dziś postrzeganą raczej w ujemnym świetle) i urywek jej wiersza *Lietuvai (Do Litwy): Iš negandingų vakarų / Audrų perkūnijų prikrauti / Lingavo debesų laivai*. [Z niezgodnego Zachodu / Burz i piorunów pełne / Płynęły okrętów obłoki]. W wierszu tym wyłania się motyw wrogiego Zachodu jako źródła wojny.

Po odzyskaniu niepodległości przez Litwę poglądy na Europę są kształtowane za pośrednictwem mediów oraz nauczanej w szkole historii i literatury.

2. Dane systemowe

W podstawowych słownikach języka litewskiego, z których zostały wyekscerpowane dane systemowe, wyraz *Europa* nie występuje, słowniki zawierają tylko dość liczne derywaty tego wyrazu. Najwięcej derywatów można napotkać w słowniku *Eurovoc*. Sama definicja *Europy* lub przynajmniej jej opisowe określenie występuje w atlasach geograficznych i informatorach, a także encyklopediach mitologicznych. Są to jednak tylko określenia Europy jako kontynentu, konkretnego terytorium lub postaci mitologicznej. Człon *Euro(p)*- może pełnić w języku litewskim kilka funkcji: może występować jako for-

mant nielitewskiego (obcego) pochodzenia lub pełnić funkcję rdzenia. W *Słowniku języka litewskiego* (LKŽ) występują następujące wyrazy z rdzeniem *europ*: *europėti, -ėja, -ėjo* intr. ‘stawać się europejskim’, *sueuropėti* intr. ‘stać się europejskim’, *europietis, -ė* smob. ‘mieszkaniec Europy’, *europietiškas, -a* adj. ‘charakterystyczny dla Europy’, *europietiškai* adv. ‘po europejsku’, *europinis, -ė* adj. ‘należący do Europy’, sp. ‘pochodzący z Europy, wychowany w Europie’, ‘pochodzenia europejskiego’, *europiškas, -a* adj. ‘charakterystyczny dla Europy’, *europiškai* adv. ‘po europejsku’. Jak wynika z przytoczonych przykładów, rdzeń *europ-* jest nowego pochodzenia, wyrazów pochodnych od tego rdzenia jest niedużo, formacje sufiksalne nie są liczne, przeważają sufiksy *-ėti, -ietis, -iškas, -inis* (ogółem sufiksów w języku litewskim jest ponad sześćset). Podobne sufiksy można znaleźć też w słowniku *Eurovoc*, gdzie znajdujemy też takie sufiksy jak, na przykład *-izmas*: *europeizmas*.

Oprócz wyżej wymienionych derywatów, w słowniku *Eurovoc* występują liczne wypadki użycia cząstki *euro-* w funkcji członu prepozycyjnego nielitewskiego pochodzenia: *euroleris, eurokomunizmas, eurokorpusas, eurokreditas, euroobligacija, eurorinka, euroraketa, euroskepticizmas, eurotinklas* [sieć europejska], *eurotunelis, eurovaliuta*. Należy zaznaczyć, że w tym przypadku *euro-* w języku litewskim pełni podobną funkcję, jak wcześniej zaistniała w języku *auto-, video-, audio-, aero-* itd. Zdaniem V. Rudaitienė, prefiksoid *euro-* w funkcji członu prepozycyjnego jest używany w języku litewskim od niedawna i jego pojawienie się ma związek z integracją Litwy z UE. Prepozycyjny człon *euro-* w formacjach derywowanych występuje w znaczeniu ‘Unia Europejska’ lub jest używany na oznaczenie związku z Unią Europejską (Rudaitienė 2001: 99). Omawiając tego typu derywaty, Rudaitienė zaznacza, że w prasie często używane są nie tylko wyrazy z prepozycyjnym członem nielitewskiego pochodzenia, ale też konstrukcje wielowyrazowe, mające to samo znaczenie, np.: *eurokratas, -ė* ir *Europos Sąjungos biurokratas, -ė* [biurokrata Unii Europejskiej] (Rudaitienė 2001: 99–100).

Należy zwrócić uwagę na derywaty wielostopniowe, bardzo charakterystyczne dla języka litewskiego. Jako przykłady można przytoczyć *antieuropinis judėjimas* [ruch antyeuropejski], *sueuropėti* [upodobnić się do Europy]. Jak widać, do rdzenia *europ-* zostały dodane przedrostki *anti-*, *su-* i przyrostki *-inis*, *-ėti*.

Przytoczone powyżej przykłady naocznie ilustrują, że poza użyciami w kontekście geograficznym lub mitologicznym wyraz *Europa* jest w systemie języka litewskiego wyrazem nowym, a derywaty z rdzeniem lub prepozycyjnym członem pochodzenia nielitewskiego *euro(p)-* najczęściej odnoszą się znaczeniowo do Unii Europejskiej.

3. Dane ankietowe

Przeprowadzone wśród młodzieży akademickiej ankiety miały na celu wyjawienie studenckiej wizji współczesnej Europy. Pytanie ankietowe zostało sformułowane zgodnie z wymaganiami projektu EUROJOS i brzmiało: „Kas man yra tikroji Europa?” [„Co według mnie stanowi o istocie prawdziwej Europy?”] Odpowiedzi na pytanie ankietowe udzielili studenci z różnych wydziałów Uniwersytetu Wileńskiego – od bakałarzy (licencjatów) po doktorantów. Przedstawiciele nauk humanistycznych stanowią 48% wszystkich ankietowanych: 30 studentów z Wydziału Filologicznego, 16 z Wydziału Historycznego, 10 z Instytutu Stosunków Międzynarodowych i Polityki. Pozostałe 52% stanowią przedstawiciele nauk ścisłych: 27 studentów z Wydziału Medycznego, 17 z Wydziału Fizyki, 5 z Wydziału Ekonomii, 11 z Wydziału Matematyki i Informatyki. Wiek ankietowanych – od 20 do 42 lat. Kobiety stanowią 62% wszystkich ankietowanych (32 osoby reprezentują nauki humanistyczne i 40 – nauki ścisłe), pozostałe 38% stanowią mężczyźni, w tym 24 osoby to humaniści, a 20 – przedstawiciele nauk ścisłych. Badanie ankietowe zostało przeprowadzone przy udziale Samorządu Studenckiego Uniwersytetu Wileńskiego. Wyniki ankiety przedstawiają się następująco:

N = 116, W = 480, D = 59, Ws = 20,63%

1. unia, związek, wspólnota (T); 50 / 10,42%

Europos Sąjunga [Unia Europejska] 27; *ES* [UE] 7; *valstybių sąjunga* [związek państw] 2; *visų Europos šalių sąjunga, kur nėra sienų ir yra daugybė galimybių keliauti* [unia wszystkich państw europejskich, gdzie brak granic, a jest dużo możliwości podróżowania] 2; *Europos Unija* [Unia Europejska]; *Bendrija* [wspólnota]; *mažesnių ir didesnių šalių susibūrimas* [zrzeszenie państw mniejszych i większych]; *šalių sąjunga* [związek państw]; *istoriškai susiklosčiusi žmonių bendrija* [historycznie ukształtowana wspólnota ludzka]; *nepriklausomas šalis vienijanti sąjunga* [związek państw niepodległych]; *šalių grupė* [grupa państw]; *SSSR* [ZSRR]; *sąjungų kova* [walka związków]; *tautų sąjunga* [zrzeszenie narodów]; *žmonių sąjunga* [związek osób]; *netikras, mistifikuotas ir kartu akiplėšiškai įnirtingai ir neapgalvotai garbinamas konstruktas* [nieprawdziwy, mistyfikowany i jednocześnie obcesowo, zawzięcie i nierozsądnie czczony konstrukt]

2. kontynent (F); 49 / 10,21%

žemynas [kontynent] 34; *Europos žemynas* [kontynent europejski] 9; *modernus, nuolat besivystantis žemynas* [modernistyczny, stale rozwijający się kontynent]; *gausiai apgyvendintas žemynas* [gęsto zaludniony kontynent]; *Senasis Žemynas* [Stary Kontynent]; *vieningas žemynas* [zgodny kontynent]; *pavyzdys kitiems pasaulio žemynams* [przykład dla innych kontynentów świata]; *demokratiją puoselėjantis žemynas* [kontynent krzewiący demokrację]

3. kultura (K); 42 / 8,75%

kultūra [kultura] 14; *daugiakultūriškumas* [wielokulturowość] 3; *įvairios kultūros*; *pasaulio kultūros centras* [różne kultury; centrum kultury świata]; *Graikų mitologija ir kultūra* [kultura i mitologia Grecji]; *kultūra, susikūrusi maišantis Antikos ir krikščionybės kultūroms ir tradicijoms* [kultura powstała w wyniku mieszania się kultur antycznych i chrześcijańskich oraz tradycji]; *senoji kultūra* [stara kultura]; *gražiausias, turtingiausias kultūros gimimo vieta* [miejsce narodzin najpiękniejszej, najbogatszej z kultur]; *savitę ir unikalų tautinių kultūrų mišinys, kuris formavo didžios pasaulio dalies kultūrinę ir politinę veidą* [splot niepowtarzalnych i unikatowych kultur etnicznych, który ukształtował oblicze kulturowe i polityczne większej części świata]; *senovės kultūra* [archaiczna kultura]; *kultūrinis ir archeologinis paveldas* [dziedzictwo kulturowe i archeologiczne]; *žemynas su dideliu kultūriniu paveldu* [kontynent, posiadający ogromne dziedzictwo kulturowe]; *senoji Europos kultūra* [archaiczna kultura europejska]; *kultūrų, kalbų, tautybių mišinys* [splot kultur, języków, narodów]; *kultūrinis supanašėjimas* [upodobnienie się pod względem kulturowym]; *kultūra ir senovė* [kultura i starożytność]; *Europos kultūrinis paveldas* [kulturowe dziedzictwo europejskie]; *šalių kultūros ir tradicijos* [kultura i tradycje (różnych państw)]; *kultūros lopšys* [kolebka kultury]; *Antikos kultūra* [kultura antyczna];

kultūrinis regionas [region kulturowy]; *Vakarų kultūra* [kultura Zachodu]; *giminings kultūros* [pokrewne kultury]; *aukštoji kultūra* [wysoka kultura]; *savita kultūra* [swoista kultura]; *valstybių kultūra ir istorija* [kultura i historia państw]; *žemyne esančių šalių kultūrų bendrieji vardikliai* [wspólny mianownik kulturowy krajów, znajdujących się na jednym kontynencie]

4. **państwa; kraje (T); 25 / 5,21%**

Lietuva ir didinga jos istorija [Litwa i jej chlubne dzieje] 6; *daug šalių* [dużo państw] 3; *Lietuva* [Litwa] 3; *demokratinės valstybės* [państwa demokratyczne]; *Vakarų valstybės* [państwa zachodnie]; *kaimyninės šalys* [państwa sąsiednie]; *valstybės ir jų sostinės* [państwa i ich stolice]; *valstybės* [państwa]; *viena kontynentinė valstybė* [jedno państwo kontynentalne]; *valstybės, kurios save priskiria Europai, tiki Europos idėja, ir priklauso jai geografiškai* [państwa, które czują swoją przynależność do Europy, wierzą w idee europejskie i należą do Europy pod względem geograficznym]; *valstybės Europos žemyne* [państwa na kontynencie europejskim]; *Europos žemyno šalys* [państwa kontynentu europejskiego]; *karalystės* [królestwa]; *šalis, kuri panaši į batą (Italija)* [kraj podobny do buta (Włochy)]; *šalis, gaminanti puikias mašinas (Vokietija)* [kraj produkujący dobre samochody (Niemcy)]; *šalis, kupina aristokratiškumo (Anglija)* [kraj pełen arystokracji (Anglia)]

5. **tradycje i wartości (K); 22 / 4,58%**

vertybės [wartości] 3; *tradicijos* [tradycje] 3; *senosios tradicijos* [stare tradycje] 2; *bendros vertybės* [wspólne wartości]; *tautos, vienijamos vakarietišku tradicijų bei vertybių* [narody, które łączą wspólne tradycje i wartości]; *papročiai* [zwyczaje]; *įvairios tautos ir tradicijos* [różne narody i tradycje]; *labai senos tradicijos ir jų tęstinumas* [bardzo stare tradycje i ich kontynuacja]; *senos tradicijos* [stare tradycje]; *vakarietišku tradicijų ištakos* [zachodnie tradycje mające wspólne źródło]; *vertybių sąjunga* [wspólne wartości]; *tikrųjų vertybių puoselėjimas* [krzewienie wspólnych tradycji]; *daugybė šalių su savo istorija ir išlaikytomis tradicijomis* [wiele państw ze swoją historią i zachowanymi tradycjami]; *tradicijas gerbianti visuomenė* [społeczeństwo szanujące tradycje]; *kiekvienos šalies tapybės išsaugojimas* [zachowana tożsamość etniczna każdego kraju]; *visos šalys yra unikalios ir turi savo identitetą* [wszystkie państwa są unikatowe i zachowują swoją niezależność]; *valstybių identiteto praradimas* [utrata tożsamości państwowej]

6. **historia (H); 19 / 3,96%**

istorija [historia] 10; *turtinga istorija* [bogata historia] 3; *Europos istorija* [historia Europy]; *senovės istorija* [starożytna historia]; *sąjunga, kurią vienija bendra bei įvairi istorija* [kraje łączy wspólna, choć jednocześnie odmienna historia]; *senovė* [starożytność]; *panaši istorinė praeitis* [podobna historyczna przeszłość]; *XVIII a.* [XVIII wiek]

7. **ustroje polityczne i ideologia (I); 18 / 3,75%**
demokratija [demokracja] 9; *fašizmas* [faszyzm]; *komunizmas* [komunizm]; *nacionalumas* [nacjonalizm]; *liberalumas* [liberalizm]; *utopija* [utopia]; *konservatizmas* [konserwatyzm]; *pilietiškusmas* [postawa obywatelska]; *monarchijos* [monarchie]; *biurokratija ir popierizmas* [biurokracja i papierkowość]
8. **ekonomika (B); 17 / 3,54%**
euras [euro (pieniądz)] 4; *ekonomika 2; bendra valiuta* [wspólne pieniądze] 2; *euro zona 2; infliacija; ekonomikos augimas* [wzrost ekonomiki]; *aukšto BVP kontinentas* [kontynent o wysokim PKB]; *viena valiuta* [jeden pieniądz]; *aukšta ekonomika* [wysoko rozwinięta ekonomika]; *bendra ekonomika* [wspólna ekonomika]; *koordinuota rinkos ekonomika* [skoordynowany rynek ekonomiczny]
9. **tolerancja (S); 17 / 3,54%**
tolerancija [tolerancja] 9; *lygybė* [równość] 8
10. **swoboda przemieszczania się (T); 14 / 2,92%**
galimybė laisvai keliauti po šalis [możliwość swobodnego podróżowania po krajach] 3; *Šengenno erdvė* [strefa Schengen] 2; *laisvas judėjimas* [swoboda przemieszczania się] 2; *atviros sienos* [otwarte granice] 2; *keliionės* [podróże] 2; *sienu nebuvimas* [brak granic]; *nevaržomas judėjimas* [swobodne poruszanie się]; *atvirumas* [otwartość]
11. **położenie geograficzne (L); 13 / 2,71%**
geografija [geografia] 7; *žemynas nuo Pirėnų pusiasalio iki Uralo kalnų* [obszar ciągnący się od Półwyspu Iberyjskiego aż do Uralu] 2; *atskyrimas nuo Amerikos, Australijos, Antarktikos ir Afrikos žemynų* [kontynent odrębny od Ameryki, Australii, Antarktyki i Afryki]; *šalia Azijos* [położony obok Azji]; *žemynas, kurį skalauja Atlanto vandenynas* [kontynent, który obmywają wody Oceanu Atlantyckiego]; *Viduržemio jūra* [Morze Śródziemne]
12. **wolność (T); 11 / 2,29%**
laisvė [wolność] 8; *nepriklausoma valstybė* [wolne państwo]; *nepriklausomybė* [niepodległość]; *žodžio, spaudos, judėjimo laisvė* [wolność słowa, druku, swoboda przemieszczania się]
13. **współpraca (S); 11 / 2,29%**
bendradarbiavimas [współpraca] 4; *bendrustė* [wspólnictwo] 3; *bendradarbiavimas ir geri tarpusavio santykiai* [współpraca i dobre wzajemne stosunki] 2; *partnerystė* [partnertstwo]; *valstybių bendradarbiavimas* [współpraca między państwami]
14. **architektura (K); 10 / 2,09%**
architektūros įvairovė [różnorodna architektura]; *graži architektūra* [piękna architektura]; *Eifelio bokštas* [wieża Eiffla]; *architektūra* [architektura]; *istoriniai pastatai ir vietos* [budowle i miejsca historyczne]; *nuostabiai gražūs senamiesčiai* [wyjątkowe piękne Starówki]; *išskirtinė Europos architektūra* [niepo-

wtarzalna architektura europejska]; *senoji architektūra* [stara architektura]; *architektūrinis paveldas* [dziedzictwo architektoniczne]; *Koliziejus* [Koloszeum]; *įspūdingi miestai* [imponujące miasta]

15. **narody (X); 10 / 2,09%**

skirtingų tautų, kalbų ir tradicijų katilas [kocioł różnych narodów, języków i tradycji] 2; *tautų puodas, katilas* [garnek, kocioł narodów]; *kiekvienos tautos indėlis* [wkład każdego narodu]; *tautiniai išskirtinimai* [różnice narodowe]; *begalė skirtingų tautų* [ogromna ilość narodów]; *daugiatautiškumas* [wieloetniczność]; *visos civilizotos Europos tautos, kurios nenori karo ir siekia taikos* [wszystkie cywilizowane narody Europy, które nie chcą wojny i dążą do pokoju]; *tautos, kurios siekia viena kitai padėti įvairių karų ar ekonominių, politinių katastrofų metu* [narody, które przyjdą z pomocą w przypadku wojen lub klęsk gospodarczych czy politycznych]; *daugiatautis kraštas, kur kiekviena tauta turi savo valstybę su savom tradicijom ir unikaliu mentalitetu* [wieloetniczna kraina, gdzie każdy naród posiada własne państwo z jego tradycjami i zachowaną tożsamością]

16. **jedność (S); 10 / 2,08%**

vienybė [jedność] 6; *šalių vieningumas* [jedność państw] 2; *tai, kas jungia europiečius į vieną visumą* [to, co łączy Europejczyków w jedną całość]; *vieninga bendruomenė* [jednomyślna społeczność]

17. **antykw (K); 8 / 1,67%**

senoji Graikija ir Romos imperija [dawne imperium Grecji i Rzymu] 2; *Atėnų mokslas, Romos teisė ir Jeruzalės tikėjimas* [nauka Aten, prawo Rzymu i wiara w Jerozolimie]; *Antikos filozofai ir mąstytojai* [antyczni filozofowie i myśliciele]; *Romos teisė* [prawo rzymskie]; *Senoji Romos imperija* [starożytne Imperium Rzymskie]; *Antikos laikų civilizacijos* [cywilizacja antyczna]; *kriekščioniškas kontinentas su graikų demokratijos ir romėnų teisės pagrindu* [kontynent chrześcijański oparty na demokracji greckiej i prawie rzymskim]

18. **terytorium (L); 8 / 1,67%**

geografinė teritorija [terytorium geograficzne] 3; *geografiškai apibrėžiamas darinys* [geograficznie określona struktura]; *Europos žemė* [ziemie europejskie]; *Europos žemėlapis* [mapa Europy]; *aiškiai apribota teritorija* [ściśle określone terytorium]; *tek geografiškai, tek kultūriškai aiškiai atskirta erdvė, besidalijanti tam tikromis vertybėmis* [geograficznie i kulturowo ściśle określona przestrzeń, którą łączą wspólne wartości]

19. **cywilizacja (B); 7 / 1,46%**

Vakarų civilizacijos lopšys [kolebka cywilizacji Zachodu] 2; *Europos civilizacija, kurią išaugino kriekščioniška tradicija* [cywilizacja europejska, ukształtowana przez tradycję chrześcijańską]; *civilizacijos ištakos* [źródło cywilizacji]; *civilizacijos gimimas* [narodziny cywilizacji]; *Vakarų civilizacijos paminklai* [zabytki cywilizacji Zachodu]; *civilizacijos židinys* [ognisko cywilizacji]

20. **pokój (T); 7 / 1,46%**
taika [pokój] 4; *taika ir darna žemyne* [pokój i zgoda na kontynencje]; *be sienų ir apribojimų, be konfliktų, be kovų* [bez granic i ograniczeń, bez konfliktów, bez wojen]; *taiki, vieninga, saugi erdvė* [pokojowa, zgodna, bezpieczna przestrzeń]
21. **możliwości (B); 6 / 1,25%**
galimybės [możliwości] 4; *darbo galimybės įvairiose Europos šalyse* [możliwość zatrudnienia w różnych krajach Europy]; *langas į didesnę, šviesesnę erdvę* [okno do większej, jaśniejszej przestrzeni]
22. **konflikty i zagrożenia (M); 6 / 1,25%**
karai [wojny], *diktatoriai, sukilimai, revoliucijos* [dyktatorzy, powstania, rewolucje] 2; *karas Ukrainoje* [wojna na Ukrainie]; *du pasauliniai karai* [dwie wojny światowe]; *karai, kurie žemyną niokoja jau tūkstančius metų* [wojny, które niszczą kontynent od tysiącleci]; *naujos grėsmės ir iššūkiai iš islamiškojo pasaulio ir Rusijos* [nowe groźby i ryzykowne działania świata islamskiego oraz Rosji]
23. **postacie historyczne, ich dzieła (K); 6 / 1,25%**
Gutenbergso spausdinimo presas [prasa drukarska Gutenberga] 2; *Mocarto simfonijos* [symfonie Mozarta]; *Mocartas* [Mozart]; *Haidnas* [Haydn]; *Bethovenas* [Beethoven]
24. **wykształcenie (K); 6 / 1,25%**
išsilavinę, garbingi žmonės [wykształceni, szanowani ludzie] 2; *Bolonijos Universitetas* [Uniwersytet Boloński]; *talentingi, išsilavinę žmonės* [utalentowani, wykształceni ludzie]; *aukštas išsilavinimo lygis* [wysoki poziom wykształcenia]; *išsilavinimas* [wykształcenie]
25. **koleżeństwo (A); 5 / 1,04%**
draugiškumas [koleżeństwo] 2; *draugystė* [przyjaźń]; *vieta draugiškai gyventi, gerbti, saugoti ir skleisti savo kultūrą* [miejsce, gdzie można żyć w przyjaźni, szanować, zachować i krzewić swoją kulturę]; *draugiškas tautų ryšius palaikymas, vienas kito rėmimas* [wzajemne wsparcie, przyjacielskie podtrzymywanie więzi etniczniczych]
26. **dobrobyt (B); 5 / 1,04%**
gerovė [dobrobyt] 4; *žmogaus ir valstybės padėties gerinimas* [polepszenie sytuacji państwa i człowieka]
27. **rozwój (B); 5 / 1,04%**
pažanga [postęp] 2; *išsivystymas* [rozwój]; *tobulėjimas* [doskonalenie]; *progresas* [progres]
28. **nauka (K); 5 / 1,04%**
mokslas [nauka] 2; *mokslo ir technologijų centras* [centrum nauki i technologii]; *mokslo ir meno progresas* [progres nauki i sztuki]; *mokslo pasiekimai* [osiągnięcia naukowe]
29. **dom (P); 5 / 1,04%**
namai [dom] 4; *saugumas* [bezpieczeństwo]

30. **religia (R); 5 / 1,04%**

Europa primena kažkokią dievybę [Europa przypomina jakieś bóstwo]; *Šventasis Raštas* [Pismo Święte]; *religija ir religinės vertybės* [religia i wartości religijne]; *vieta, kur apibrėžiamos ir nustatomos etinės normos* [miejsce, gdzie są określane i ustalane normy etyczne]; *krikščionybė* [chrześcijaństwo]

31. **ludzie (T); 5 / 1,04%**

daug susivienijusių gyventojų ir jokių emigrantų iš kitų žemynų [dużo zjednoczonych osób i żadnych emigrantów z innych kontynentów]; *europiečiai* [Europejczycy]; *autochtoninių europiečių kontinentas* [kontynent autochtonicznych Europejczyków]; *žmonės, kurie gyvena Europoje* [ludzie zamieszkujący Europę]; *jungtis tarp Europoje gyvenančių žmonių* [więź łącząca mieszkańców Europy]

32. **mitologia (K); 4 / 0,83%**

Europa ir mitas apie ją [Europa i mit o niej] 2; *Antikos mitai* [mity antyczne]; *Senovės Graikų mitologija* [mitologia starożytnej Grecji]

33. **sprzecznie oceniane postacie (T); 4 / 0,83%**

V. Putinas [W. Putin] 3; *Adolfas Hitleris* [Adolf Hitler]

34. **stosunki (S); 3 / 0,63%**; 35. **estetyka (C); 3 / 0,63%**; 36. **języki (K); 3 / 0,63%**; 37. **nowości (B); 3 / 0,63%**; 38. **prawo (T); 3 / 0,63%**; 39. **jedność (T); 3 / 0,63%**; 40. **światopogląd (P); 3 / 0,63%**; 41. **pomoc (A); 3 / 0,63%**; 42. **twórczość (K); 2 / 0,42%**; 43. **miasta (F); 2 / 0,42%**; 44. **indywidualność (P); 2 / 0,42%**; 45. **symbol ideologiczny (I); 1 / 0,21%**; 46. **integracja (T); 1 / 0,21%**; 47. **był historyczny (H); 1 / 0,21%**; 48. **filozofia (K); 1 / 0,21%**; 49. **medycyna (B); 1 / 0,21%**; 50. **brzemie (B); 1 / 0,21%**; 51. **sprawiedliwość (S); 1 / 0,21%**; 52. **biznes (B); 1 / 0,21%**; 53. **rolnictwo (B); 1 / 0,21%**; 54. **upadek (B); 1 / 0,21%**; 55. **polityka (T); 1 / 0,21%**; 56. **globalizacja (T); 1 / 0,21%**; 57. **odpowiedzialność (P); 1 / 0,21%**; 58. **rodzina (A); 1 / 0,21%**; 59. **wyrozumiałość (A); 1 / 0,21%**.

Ogląd danych pozwala twierdzić, że w litewskim koncepcie EUROPY zdecydowanie dominuje pierwiastek 'Unia Europejska'. Porównując dane, wynikające z opisu podłoża kulturowego pojęcia EUROPA w rozdziale wcześniejszym, z materiałem ankietowym, widzimy jeszcze bardziej wyraziście, że aktualne dla dzisiejszej Europy wartości – tolerancja, wielokulturowość, równość – pozostają dla Litwy wartościami bardzo ważnymi, i to mimo określonych odrębności pomiędzy Litwą a Europą. Niezmiennym pozostaje odczucie, że wartością nadrzędną dla EUROPY jest wspólnota kulturowa i ideologiczna, zwłaszcza jeżeli uwzględni się fakt, że o jej ukształtowanie przez dłuższy czas toczono walkę.

Jak wynika z analizy systemowej, opartej na słownikach języka litewskiego, wyraz *Europa* nie ma jeszcze słownikowo odnotowanych synonimów bądź antonimów. Materiał ankietowy jednak takich danych dostarcza – ankietowani wyraźnie odnośne pojęcia formułują. Chyba najlepiej synonimiczne określenia ujawnia zdanie z ankiety: *Europos sinonimas yra draugija* [Synonimem Europy jest związek, zrzeszenie]. Przytoczyć można jeszcze inne określenia bliskoznaczne: *Europos Sąjunga* [Unia Europejska], *Europos žemynas* [kontynent Europa], *demokratinės vertybės* [wartości demokratyczne], *daugiakultūriškumas* [wielokulturowość] itd. Najbliższym synonimem jest jednak określenie *Vakarai* [Zachód].

Doszukując się wyrażen antonimicznych, należy również przytoczyć najpierw zdanie z ankiety, które trafnie ujmuje współczesny stosunek Litwinów do Europy: *Europa tai savotiška antitezė ne tik viskam, kas driekiasi į rytus, bet ir Amerikai*. [Europa jest swoistą antytezą nie tylko wszystkiego, co się rozpościera na Wschód, ale jest też antytezą Ameryki]. Z przytoczonego zdania i innych użytych w ankietach określeń Europy można wyłonić następujące określenia przeciwstawne: *bet kuris kitas žemynas* [jakikolwiek inny kontynent], *nedemokratinės valstybės* [państwa niedemokratyczne], *europietišką vertybių nepripažįstančios valstybės* [państwa nieuznające wartości europejskich] itd. W jednej z ankiet występuje interesujące przeciwstawienie Ameryki Europie i jest to wyobrażenie dość nowe. Odnotujmy, że w języku litewskim występują eufemizmy, w których Ameryka uzyskuje postać bytu wyższego, wiążanego z określonymi dążeniami, a w jej sematyce mieści się nawet sem mistycyzmu. Eufemizmy te, które służą do nazywania określeń tabuizowanych, nazywają m.in. proces porodu (*iš Amerikos parvažiuoti* [przyjechać z Ameryki], *amerikonas atplaukę* [Amerykanin przypłynął]) i śmierci (*į Ameriką / juodąją Ameriką važiuoti* [do Ameryki / do czarnej Ameryki jechać]). Najprawdopodobniej eufemizmy te pojawiły się w języku w XIX wieku, kiedy miała miejsce pierwsza fala emigracji do Ameryki. Można więc sobie wyobrazić, dlaczego Ameryka w owych czasach była określonym

przeciwieństwem Europy. Ameryka w XIX wieku z powodów społecznych była symbolem lepszego, szczęśliwszego życia, ale obecnie jej miejsce zajmuje Unia Europejska i wchodzące w jej skład potężne pod względem ekonomicznym państwa.

4. Dane tekstowe

Jak wynika z dotychczasowych rozważań, *Europa* w tekstach litewskich pojawia się dość późno. Występuje w naturalnych dla niej kontekstach geograficznych oraz często spotykana jest dyskursie politycznym, zwłaszcza po wstąpieniu w 2004 roku przez Litwę do Unii Europejskiej. I chociaż sądzi się, że:

[1] *Europa – pernelyg bendra sąvoka ir dėl to atrodo beprasmiška*. [Europa jest pojęciem zbyt ogólnikowym i dlatego bezsensownym.] (Arūnas Spraunius, *Europos saulėlydis ar saulėlydis Europoje?*), a

[2] *Pakapsčius giliau, paaiškėja, kad glaudesnė Europa reiškia daugybę dalykų labai dideliam žmonių skaičiui*. [Głębiej kopiąc, wyjaśnia się, że w bardziej konkretnym ujęciu Europa oznacza wiele różnych rzeczy dla wielu ludzi.] (Alina Bargaoanu, *ES ateitis: Jungtinės Europos Valstijos ar Disneilendas turistams iš Kinijos?*),

to w różnych dyskursach wyłaniają się bardzo konkretne wizje Europy. Dane tekstowe potwierdzają w zasadzie dane pozyskane z ankiet. Najczęściej *Europa* jest używana w kontekstach związanych z Unią Europejską lub jako nazwa kontynentu, kolebki kultury, wspólnoty historycznej, źródła określonych wartości.

Zanalizujmy najpierw dyskurs polityczny. Zawiera on kilka wyraźnie zaznaczonych postaw w stosunku do Europy: proeuropejską, antyeuropejską, neutralną. W tekstach politycznych Europa często jest przedstawiana jako wspólnota oparta na zasadach demokratycznych, na przykład:

[3] *A. Paulauskas: „Didžioji Europa” – tai kaimynų solidarumas*. [„Wielka Europa” – to solidarność sąsiadów.] (www.delfi.lt).

[4] *Pastarieji keleri metai ir ypač Lietuvos pirmininkavimas Europos Sąjungai, Europos vadovų viršūnių susitikimas Vilniuje išryškino ir sustatė labai*

svarbius taškus, kurie mums buvo žinomi, bet dabar tapo aiškūs labai plačiai. Europa bunda, Europa susivokė tikrovėje kur kas geriau negu prieš keletą metų.. O tie taškai yra paprasti – dabartinė Rusija atmata demokratiją, atmata Europą (...).

[W ciągu ostatnich kilku lat, a zwłaszcza w okresie przewodniczenia przez Litwę Unii Europejskiej, podczas spotkania na szczycie, które odbyło się w Wilnie, położono nacisk na ważne problemy, które były powszechnie znane, ale dopiero teraz je ujawniono. Europa się budzi, Europa poznała się na rzeczywistym toku rzeczy o wiele lepiej, niż przed kilkoma laty. A te akcenty są proste – współczesna Rosja odrzuca demokrację, odrzuca Europę (...).] (www.delfi.lt).

[5] *Europos dvasia skleidėsi per liberaliąją humanistinę asmens orumo moralę, žmogaus teises, jomis grįstu teisiniu reguliavimu ir joms ginti steigiamomis institucijomis, kurias vainikavo Strasbūro teismas.*

[Duch Europy rozprzestrzenił się poprzez liberalne, humanistyczne poszanowanie godności jednostki, poprzez prawa człowieka, oparte na nich zasady regulowań prawnych oraz tworzone instytucje, stojące na ich straży, które uwieńczył Sąd w Strasburgu.] (Vladimiras Laučius, *Europai stinga noro grįsti gėrį galia*).

[6] *Toks pakylėtas pasididžiavimas – štai mes jau tikrai Europa.* [Takie podniosłe poczucie dumy – oto już jesteśmy w Europie.] (Ginta Gaivenytė, *Eurobendrystė su pakelta arklio bodega*).

[7] *Nes Europa – tai didžiulėje įtampoje tarp žinojimo ir tikėjimo, o sykiu ir tarp galios ir tikėjimo istoriškai išsiskleidusi save pagrindžiančio ir koreguojančio politinio bei moralinio individo laisvė.*

[Bowiem Europa – to w dużym napięciu pomiędzy wiedzą i wiarą, a jednocześnie pomiędzy mocą i wiarą historycznie ukształtowana swoboda bytu politycznego i moralnego, ciągle swoją istotę uzasadniającego i korygującego.] (Leonidas Donskis, *Kas vienija ES?*).

[8] *Europa – edukacijos ir sąvęs kultivavimo procesas. Tai save koreguojantis laisvės, tikėjimo, žinojimo ir universalumo išgyvenimas. Nedidelės žmonių grupės Europoje – tokios kaip Florencijos humanistai, žydai, hugenotai, religiniai reformatoriai – padarė didžiulę įtaką visai pasaulio istorijai.*

[Europa – to proces edukacji i własnego kultu. To poddawane autokorygowaniu doświadczenie wolności, wiary, wiedzy i uniwersalności. Nieduże zrzeczenia ludzi w Europie – takich jak humaniści z Florencji, żydzi, huge-

ności, reformatorzy religijni – wywarły wielki wpływ na rozwój całej historii świata.] (Leonidas Donskis, *Kas vienija ES?*).

[9] *Trumpai kalbant, „Europos” sąvokoje esama per daug išimčių, o pačioje Europoje – per daug svetimųjų, turinčių tuos pačius bruožus kaip ir europiečiai. Galima sakyti, kad žodis „Europa” yra žodžių „pakantus”, „civilizuotas” ir „šiuolaikinis” sinonimas, bet taip pat teks pripažinti, kad daugelis „europiečių” tokie nėra.*

[Krótko mówiąc, w pojmowaniu „Europy” zbyt dużo jest wyjątków, a w samej Europie – zbyt dużo obcych, którym przysługują te same cechy, co i Europejczykom. Można zatem twierdzić, że wyraz „Europa” jest synonimem takich określeń, jak „tolerancyjny”, „cywilizowany” i „współczesny”, lecz jednocześnie też przyznać, że większość „Europejczyków” taka nie jest.] (Arūnas Spraunius, *Europos saulėlydis ar saulėlydis Europoje?*).

Ostatni przykład bardzo dobrze oddaje sens wypowiedzeń, zawartych w dużej ilości tekstów z dykursu politycznego: Europa, mimo że oceniana pozytywnie, pozostaje w jakimś stopniu obca Litwinom. To wcale nie oznacza, że na Litwie preferowane są inne wartości niż w „pozostałej Europie”. Litwa ze względu na swoje położenie geograficzne wobec krajów sąsiednich nieustannie znajdowała się na skrzyżowaniu kultur, tolerancja nigdy nie była jej obca. Jednak w mediach Europa występuje jako synonim UE i widocznie z powodu dość późnego wstąpienia Litwy do UE daje się wyczuć nieco negatywny stosunek do niej, chęć nieutożsamiania się z nią, odizolowanie się od niej – albo też pojawia się przypuszczenie, że dla innych mieszkańców Europy Litwini nie są ludźmi bliskimi, swoimi:

[10] *Nors Lietuva ir dar 9 Vidurio ir Rytų Europos valstybės jau priklauso Europos Sąjungai, nemažai daliai vakariečių Europa – tai tik Vakarų Europa.*

[Mimo to, że Litwa i jeszcze 9 państw Centralnej i Wschodniej Europy już należy do Unii Europejskiej, to dla znacznej części mieszkańców Zachodu pojęcie Europy jest kojarzone tylko z Europą Zachodnią.] (Palmyra Krupenkaitė, *Nuomonė. Kiek Europoje Europų?*).

[11] *Be abejo, Europa – tai ne ES.* [Bez wątpliwości, Europa – to nie UE.] (Arūnas Spraunius, *Europos saulėlydis ar saulėlydis Europoje?*).

[12] *Kad ir kiek kalbėtume, kad Europa – tai mes patys, per visą stojimo į ES laikotarpį, kai Lietuvos įstatymai ir poįstatyminiai aktai buvo derinami prie šios bendrijos reikalavimų, ir pirmąjį buvimo ES dešimtmetį, kai mūsų politikai pamėgo atsakomybę už nepopuliarius sprendimus suversti Europos nustatytai tvarkai, susiformavo kažkoks anapustinės antgamtinės mūsų gyvenimus tvarkančios jėgos įvaizdis.*

[Ilekolwiek by mówić, że Europa – to my sami, to jednak w trakcie całego okresu wstępowania do UE, kiedy to litewskie ustawy i akty wykonawcze były dopracowywane zgodnie z wymogami tej wspólnoty, oraz w ciągu pierwszych dziesięciu lat istnienia w składzie UE, kiedy nasi politycy chętnie zrzucali odpowiedzialność za niepopularne rozporządzenia na barki UE, ukształtowała się wizja jakiejś nadzmysłowej siły, rozporządzającej naszym życiem.] (Romas Sadauskas-Kvietkevičius, *Žiemos ir vasaros laiko likimą turi spręsti visa Tauta*).

[13] *Niekas kol kas nenori ES mesti, tačiau niekas jos nebemyli – Europa tampa nebe tikslas, o naudos gavimo instrumentas, Europa – atpirkimo ožys, tampantis visų krizių pirmine priežastimi.*

[Nikt na razie nie chce UE porzucić, chociaż nikt jej nie kocha – Europa nie jest już celem, lecz instrumentem pozyskania korzyści, Europa – to kozioł ofiarny, który staje się przyczyną wszystkich kryzysów.] (E. Vareikis, *Nesutapusių charakterių Sajunga ir Naujoji Žečpospolita*).

[14] *Mes esame Europos viduryje ir visada būsime kitokie, nei yra Vakariai.*

[Znajdujemy się w centrum Europy i już zawsze będziemy inni niż Europa Zachodnia.] (Gabrielė Valaitytė, *R. Ozolas, nesame protingiausi, geriausi, gražiausi*).

Jednym słowem, w dyskursie politycznym formuluje się sąd, że Europa jest podzielona:

[15] *Europa, kurią simbolizavo Roma, galiausiai pasuko skirtingais keliais – Vakary bei Rytų. Kuri Europa – vakarinė ar rytinė yra tikra, verta pasiginčyti.*

[Europa, której symbolem był Rzym, ostatecznie obrała różne kierunki – Zachodu i Wschodu. I która z nich – zachodnia czy wschodnia – jest prawdziwą Europą, warto się zastanowić.] (E. Vareikis, *Kodėl Europą sukūrė Karolis Didysis, o ne Vytautas Didysis?*).

[16] *Galbūt ne prie fizinės „geležinės uždangos”, bet prie tam tikros uždangos, skiriančios laisvą Europą nuo mažiau laisvos Europos.*

[Prawdopodobnie nie przy „żelaznej kurtynie”, lecz przy jakiejś innej, dzielącej wolną Europę od mniej wolnej.] (Monika Garbačiauskaitė-Budrienė specialiai DELFI iš Vašingtono, *Paaiškino, ko iš Europos nori V. Putinas*).

[17] *Po komunizmo žlugimo praėjo daugiau nei du dešimtmečiai, tačiau Europa vis dar išlieka aiškiai padalinta į dvi dalis.*

[Minęło ponad dwadzieścia lat od upadku komunizmu, jednak Europa nadal pozostaje wyraźnie podzielona na dwie części.] (www.lrytas.lt).

[18] *Pasak Larry’o Wolffo, Rytų Europa – tai XVIII a. intelektualų išradimas. Švietimo epochoje Europos skirstymą į Pietus ir Šiaurę pakeitė Vakarų civilizacijos supriešinimas su „atsilikusiais”, „barbariškais” Rytais. Nuo tų laikų politinis Europos žemėlapis labai pasikeitė, tačiau dalijimas į Rytus ir Vakarus iš europiečių vaizduotės neišsitraunė iki šiol. XX a. antrojoje pusėje „Rytų Europa” reiškė Sovietų Sąjungos įtakos teritoriją ir buvo esminė geopolitinė Šaltojo karo sąvoka.*

[Zdaniem Larry’ego Wolffa, Europa Wschodnia – to wynalazek intelektualistów XVIII w. W epoce Oświecenia podział Europy na część południową i północną został zastąpiony przez przeciwstawienie cywilizacji Zachodu „zacofanemu”, „barbarzyńskiemu” Wschodowi. Od tamtych czasów polityczna mapa Europy bardzo się zmieniła, jednak rozdzielenie na Wschód i Zachód ze świadomości Europejczyków dotychczas nie zostało usunięte. W drugiej połowie XX wieku „Europa Wschodnia” nadal oznacza teren znajdujący się pod wpływem Związku Radzieckiego i jest kojarzona z kluczowym w geopolityce pojęciem zimnej wojny.] (www.delfi.lt).

Oddzielenie od Europy, a właściwie poczucie, że państwa postsowieckie nigdy nie będą pełnoprawnymi partnerami Europy, można określić jako pozycję neutralną. W części tekstów dyskursu politycznego występuje jednak całkowicie negatywna ocena tego zjawiska:

[19] *Tautos jau mato, kad kryptinga „tolerancija”, o iš esmės – netolerancija religinėms, tautinėms, kultūrinėms tradicijoms, pasiekė pavojingą ribą.*

[Narody Europy są świadome tego, że celowa „tolerancja”, a właściwie nietolerancja tradycji religijnych, etnicznych i kulturalnych osiągnęła niebezpieczny poziom.] (Vytautas Visockas, *Sekmadieniniai pamąstymai. O supratimo, kodėl taip atsitiko, ar padaugėjo?*).

[20] *Jis yra viešai pareiškęs, kad Europa – tai skęstantis laivas, kuriam vadovauja gėjai.* [On wypowiedział się publicznie, że Europa jest tonącym okrętem, sterowanym przez gejų.] (Algimantas Čekuolis, *Vladimiras Putinas aštrina adatą*).

[21] *Vakarų Europoje vyksta kultūrinis karas prieš gyvybės kultūrą, šeimą ir kitas krikščioniškas vertybes, kurios laikomos „atgyvena“.*

[W Europie Zachodniej trwa rewolucja kulturalna przeciwko kulturze życia, rodzinie i innym wartościom chrześcijańskim, które są uważane za „przeżytek”.] (www.slaptai.lt).

Komentarze umieszczane w Internecie pod tymi tekstami medialnymi jeszcze bardziej akcentują kontrowersyjność Europy, będąc odzwierciedleniem pozycji części społeczeństwa. Ostatnio nasila się tendencja do używania sformułowań z zapożyczonym z języka rosyjskiego wyrazem *gejropa*:

[22] *Supuvusi Gėjropa.* [zgniła Gejropa]. (www.respublika.lt).

[23] *Myliu aš geiropą, patinka gyvent, kur gyvenu, keliauti, kur noriu, turėti belekiek galimybių susirasti darbą visoje Europoje.*

[Kocham geiropę, podoba mi się mieszkanie tam, gdzie mieszkam, podróżowanie tam, gdzie chcę, możliwości znalezienia pracy w całej Europie.] (www.vz.lt).

[24] *Valio, nėra lito, nėra Lietuvos, tegyvoja Geiropa.* [Brawo, nie ma lita, nie ma Litwy, niech żyje Gejropa.] (www.ve.lt).

[25] *Geiropa mus okupavo be tankų ir suteikė partinei mafijai rojų.*

[Gejropa nas zagarnęła bez czołgów i stworzyła raj dla mafii partyjnej.] (www.respublika.lt).

[26] *Tau ir į tave panašiems „tolerastam” – tėvynė tai „geiropa”.* [Dla ciebie i tobie podobnych „tolerastów” ojczyzna – to „gejropa”.] (www.banga.balsas.lt).

Współczesny negatywny stosunek do Europy, zawarty w tekstach dyskursu politycznego, może być porównywany do tekstów z okresu Litwy sowieckiej:

[27] *Visos Europos kapitalistai ištiesė letenas į pasaulio dalį, kurioje gyvena šimtai milijonų žmonių, į Aziją.*

[Kapitaliści z całej Europy kładą łapę na część świata, zamieszkiwaną przez setki milionów mieszkańców, na Azję.] (rś.)

[28] *Neramus, irus ir ligūstas Europos buržuazijos gyvenimas.* [Niespokojne, kruche i chore jest życie burżuazji europejskiej.] (rś.)

[29] *Ir štai dabar Europos kapitalistų godžios letenos išsitiesė į Kiniją.*
[I oto teraz zachłanne łapy burżuazji europejskiej są wyciągnięte w kierunku Chin.] (rś.)

Te i przytoczone wyżej fragmenty tekstów dzieli kilka dziesięcioleci, toteż różnią się i odmiany zła przypisywane Europie. Wówczas Europa była określana jako „burżuazyjna”, dzisiaj zaś zarzuca się jej nieuznawanie takich wartości, jak rodzina, tradycje, patriotyzm. Należy zaznaczyć, że po wydarzeniach na Ukrainie z lat 2014–2015 liczba eurosceptyków znacznie się zmniejszyła i Europa częściej jest oceniana przez społeczeństwo litewskie jako osłona tolerancji, wielokulturowości, bezpieczeństwa, będąca w stanie pomieścić w sobie i zjednoczyć wiele różnych ludzi i wspólnot. Mówi się o niej:

[30] *Europa – tai didžiulis katilas, apimantis virš 6,326 milijonų kv. metrų plotą, kuriame įsikūrusios 50 nepriklausomų skirtingų kultūrų, kalbų ir mentalitetų valstybės.*

[Europa – to ogromny kocioł, obejmujący powierzchnię ponad 6,326 milionów metrów kwadratowych, na której mieści się 50 różnych państw o odmiennych kulturach, językach i samookreśleniu etnicznym.] (www.delfi.lt).

[31] *Europa tikrai gali būti daugiakultūriška.* [Europa z całą pewnością może być wielokulturowa.] (Paulius Gritėnas, L. Donskis, *Jau metas radikali islamizmą prilyginti fašizmui*).

W dyskursie politycznym występuje też aspekt geograficzny. Europa w tekstach jest postrzegana jako kontynent, na przykład:

[32] *Anksčiau nelegalūs migrantai Europos pakrantes bandydavo pasiekti nedideliais laiveliais ar plaustais.* [Dawniej nielegalni migranci usiłowali przedostać się na europejskie brzegi, przepływając niewielkimi łódkami lub tratwami.] (www.alkas.lt).

Analizując koncept EUROPY, warto przyjrzeć się również dyskursowi historycznemu, który po części wyjaśnia, dlaczego w dzisiejszej świadomości Litwinów zakorzeniony jest pierwiastek izolacji, odrębnego istnienia Litwy względem innych narodów europejskich. Teksty historyczne wyraźnie formułują przekonanie, że Europa Zachodnia jest gdzieś w nieokreślonym „tam”, a Litwa jest tutaj i należy ona do tej części Europy, która nie jest częścią Europy Zachodniej:

[33] *Žalgirio pergalė Vakarų Europos akyse nepaprastai iškėlė Lietuvos ir Lenkijos prestižą.* [Zwycięstwo pod Grunwaldem wzmocniło prestiż Litwy i Polski w oczach Europy Zachodniej.] (rś.)

[34] *Gediminas kvietė į Lietuvą amatininkus iš Vakarų Europos kraštų ir davė jiems įvairių privilegijų.* [Giedymin zaprosił na Litwę rzemieślników z krajów Europy Zachodniej i nadał im różne przywileje.] (MLTEI52).

[35] *Ordino agentai, popiežiaus ir imperatoriaus remiami, Vakarų Europoje skelbė, jog Lietuva tebesanti pagoniška, jog lietuviai esą tikri saracėnai bei krikščionybės priešai ir t. t.*

[Agenci Zakonu, wspomagani przez papieża i cesarza, głosili w Europie Zachodniej, że Litwa pozostaje pogańska, że Litwini są prawdziwymi Saracenami i wrogami chrześcijaństwa.] (L II 138).

[36] *Lietuva paskutinė Europoje buvo sukrikščioninta.* [Litwa została ochrzczona jako ostatnia w Europie.] (rś.)

Najczęściej jednak w dyskursie historycznym Europa jest przedstawiana jako kontynent, na którym mają miejsce określone wydarzenia historyczne. Tylko w niektórych kontekstach Europa ulega personifikacji:

[37] *III tūkstantmetyje pr.m.e. visa Europa jau plačiai pažino akmeninius įrankius, gamintus šlifavimo būdu.* [W III tysiącleciu p.n.e. w całej Europie znane już były narzędzia kamienne, produkowane metodą szlifowania.] (rś.)

[38] *Po pirmojo pasaulinio karo visą laiką Europa sėdėjo ant parako statinės, ir ji anksčiau ar vėliau turėjo sprogti.* [Po pierwszej wojnie światowej Europa cały czas siedziała na beczce z prochem, która wcześniej czy później musiała wybuchnąć.] (K. Bor.)

Teksty historyczne z zasady powinny być obiektywne, dlatego i Europa jest w nich określana neutralnie; innymi słowy, w dyskursie historycznym nie są jej przypisywane żadne cechy pozytywne czy negatywne: w tekstach tych EUROPA występuje po prostu jako pojęcie historyczne.

Nieco inne konotacje uzyskuje EUROPA w tekstach z dziedziny kultury. Jeżeli w dyskursie politycznym Europa jest utożsamiana z UE (ilustrują to przede wszystkim dane ankietowe) i podejmowanymi przez nią działaniami, które mogą być różnie oceniane, to w dyskursie kulturowym Europa ma prawie wyłącznie konotacje dodatnie, jest ideałem, do którego należy dążyć. Bardzo rzadko kultura Europy jest określana jako małowartościowa – zazwyczaj takie określenia występują tylko w tekstach ideologicznych:

[39] *Vakarų Europos pūvančios kultūros garbintojai*. [Wielbiciela zgniłej kultury europejskiej.] (sp).

W pozostałych kontekstach EUROPA – to niezmiennie kontynuowane stare tradycje, piękno, wolność, jedność, oraz, oczywiście, kołębka cywilizacji:

[40] *Kultūros diegus tebekalėjo stiprios romėnų kultūros tradicijos*. [Początki (dosł. kielki) kultury europejskiej zależały od silnego wpływu kultury rzymskiej.] (rś.)

[41] *Europos poezija, proza, dramaturgija įsitvirtino kaip pagrindinis vertybių matas ir „pasaulinės literatūros“ sinonimas*.

[Europejska poezja, proza, dramat stały się podstawową miarą wartości i synonimem „literatury świata”.] (rś.)

[42] *Reikėtų prisiminti, kad poetas ir rašytojas, literatūros istorikas, filosofas, vertėjas, kovotojas už laisvą žodį ir laisvą mintį, bendros Europos idėjos puoselėtojas, Lietuvos–Lenkijos santykių vizionierius, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijos aristokratas Česlovas Milošas kol kas yra vienintelis Nobelio premijos literatūros srityje laureatas, kilęs iš Lietuvos, joje gyvenęs*.

[Należy pamiętać, że poeta i pisarz, historyk literatury, filozof, tłumacz, bojownik o wolne słowo i wolną myśl, krzewiciel idei wspólnej Europy, wizjoner stosunków pomiędzy Litwą i Polską, arystokrata tradycji Wielkiego

Księstwa Litewskiego, Czesław Miłosz dotychczas jest jedynym laureatem nagrody Nobla w dziedzinie literatury, który pochodził z Litwy i tu mieszkał.] (Rūta Švedienė, *Ruošiamasi paminėti 103-ąjį Česlovo Milošo gimtadienį*).

[43] *Vydūnui ypatingas dėmesys buvo skirtas ir Europos dienų proga Detmolde surengtoje konferencijoje „Europos idėja literatūroje ir kalboje”, kurios viename iš trijų pranešimų, (jį skaitė Vydūno draugijos garbės pirmininkas Vacys Bagdonavičius), mąstytojas pristatytas kaip vieningos Europos idėjos pirmtakas.*

[Vydūnas doczekał się specjalnego uczczenia na konferencji „Idea Europy w literaturze i języku”, zorganizowanej w Detmoldzie z okazji dni Europy, kiedy to w jednym z referatów – wygłosił go honorowy przewodniczący Towarzystwa Vidūnasa Vacys Bagdonavičius – myśliciel został przedstawiony jako prekursor idei wspólnej Europy.] (Vacys Bagdonavičius, *Vydūno idėjinis palikimas Europai*).

[44] *Tačiau Europa tapo senųjų civilizacijų lopšiu.* [Jednak Europa stała się kolebką dawnych cywilizacji.] (www.delfi.lt).

Jeden z najbardziej znanych poetów litewskich Maironis (XIX–XX w.) w swojej poezji przedstawia Europę w kontekstach, które wyprzedzają sposób myślenia ówczesnej epoki, rysując wyrazisty obraz Europy jako domu (Jonaitis 1994), związku, miejsca wspólnego dla wielu narodów, gdzie panuje pokój:

[45] *Ir gal laikai – nebtolimi, / Kad bus Europoj renkami / Didžios respublikos atstovai / Į bendrą seimą nuo tautų, / Visų be skyriaus pašauktų, / Išnykus tarptautinei kovai; Bet, abejo, naudingas bus, / Kas diplomatijoj gabus, / Pa-skelbs mums vardą po Europą / Prancūzams, anglams ir kitiems, / Tautų globėjams pašauktiems / Primins, kas mums tiek amžių sopa.*

[I może czasy wkrótce nastąpią, / Kiedy będą w Europie wybierani / Przedstawiciele wielkiej republiki / Do wspólnego sejmiku narodów, / Wszystkich bez wyjątku zwołanych, / I ustąpią międzynarodowe wojny; Bez wątpliwości potrzebni będą ci, / Którzy się znają na dyplomacji, / Będą głosili oni nasze imię w Europie / Francuzom, Anglikom i innym / Zwołanym przedstawicielom narodów / Przypomną, co nam przez tyle wieków doskwiera.] (fragment poematu *Mūsų vargai* [*Nasze niedole*]).

Należy przytoczyć też przykłady mitycznej Europy, bo, jak wynika z wywiadów, nazwa ta nie jest kojarzona w świadomości ludzi tylko z kontynentem czy formacją polityczną:

[46] *Europa – graži princesė, kurią pagrobė Dzeusas, atgabeno į Kretą, ten ji pagimdė tris sūnus – Miną, Radamantą ir Sarpedoną, kurie tapo povandeninio pasaulio teisėjais.*

[Europa – to piękna księżniczka, którą wykradł Zeus i przywiózł na Kretę, gdzie urodziła trzech synów – Minosa, Radamantysa i Sarpedona, którzy zostali sędziami świata podwodnego.] (www.delfi.lt.)

[47] *Europė valdė pakalinę dalį Peonijos, kurią savo vardu Europa vadino.*

[Europė panowała w peryferyjnej (dosł. tylnej) części Peonii, której nadała własne imię – Europa.] (S.Dauk.)

W tekstach naukowców i działaczy kultury Europa nie bezpośrednio co prawda, ale jednak bywa przeciwstawiana innym kontynentom i może wystąpić jako ich antonim:

[48] *Iš Amerikos pirmiausiai į Europą parvežė taboką, roputes, nasturtas, saulėgrąžas.* [Z Ameryki przywieziono najpierw do Europy tytoń, ziemnaki, nasturcje, słoneczniki.] (I.)

Już w dyskursie politycznym obserwowaliśmy, że Europa była przedstawiana jak jeden całościowy kontynent. Może on jednak być podzielony na części:

[49] *Klykuolė gyvena Europos ir Azijos šiaurinėje dalyje.* [Gągoł występuje w północnej części Europy i Azji.] (T. Ivan.)

Z analizy przytoczonych tekstów wynika, że w dyskursie politycznym synonimicznymi określeniami Europy są: solidarność, demokracja, prawa człowieka, potęga, wolność, pokój, bezpieczeństwo, uniwersalność, tolerancja, cywilizacja, modernizm, Europa Zachodnia, Unia Europejska. W kontekstach o konotacjach negatywnych Europa jest nazywana kozłem ofiarnym, bytem wyposażonym w tajemną moc, tonącym okrętem, Gejropą, „nietolerancją”. Antonimicznymi określeniami Europy w tym wypadku są Unia Europejska, Europa Wschodnia, Europa posiadająca mniej swobód, wartości chrześcijańskie.

W kontekstach historycznych synonimami Europy są Europa Zachodnia, cała Europa, pojęciami antonimicznymi zaś – Europa Wschodnia.

W dyskursie kulturowym Europa uzyskuje nowe określenia synonimiczne – są nimi wielokulturowość, wielojęzyczność, idea (ideał, dążenie), kolebka dawnej cywilizacji i dawnych tradycji, piękno, podstawowe wartości, wolność, jedność. Konteksty negatywne określają ją jako mającą „zgniłą kulturę”.

5. Opis syntetyczny

Z analizy danych ankietowych i tekstowych wynika, że EUROPA współczesnym Litwinom kojarzy się ze sferą polityki, w związku z tym najmocniej wyeksponowany w strukturze badanego konceptu jest **aspekt polityczny**. EUROPA jest kojarzona w litewskiej świadomości z Unią Europejską, która jednoczy wolne państwa i wolne narody; panuje w niej pokój, bezpieczeństwo, sprawiedliwość; zachowane są w niej zasady demokratyczne i rozwijane idee humanizmu; wyobrażana jest nawet jako jedno wielkie, zgodne państwo; czasami kojarzona jest tylko z Europą Zachodnią.

Na drugim miejscu lokuje się **aspekt geograficzny**, w którego ramach EUROPE postrzega się jako kontynent; położony obok Azji; odrębny od innych kontynentów: Ameryki, Australii, Antarktydy, Afryki; ciągnący się od Półwyspu Iberyjskiego aż do Uralu.

W świadomości Litwinów koncept EUROPA jest wypełniony też treścią **kulturową**, gdzie wyłaniają się takie określenia, jak: bogata, dawna kultura albo symbioza różnych kultur, narodów, języków, obrzędów; bogate dziedzictwo kulturowe; bogate i archaiczne tradycje, wartościowe zabytki architektoniczne; wspominana jest i księżniczka Europa, postać mitologiczna.

Zaznacza swą obecność także **aspekt bytowy**, w którego ramach EUROPA jest rozumiana jako kolebka cywilizacji; posiadająca wspólną walutę i ekonomikę; otwierająca duże perspektywy.

Na piątym miejscu można ulokować **aspekt socjalny**. EUROPA dla Litwina – to jedno zgodne społeczeństwo; oparte na tolerancji i równości; współpracy.

EUROPA dla większej części Litwinów jest kojarzona też z jej **historią**, która jest zazwyczaj określana jako bogata.

Inne aspekty w koncepcie EUROPA nie są wyeksponowane tak ostro, są mniej częstotliwe: spośród znaczących można wymienić jedynie ideologiczny i etniczny, natomiast militarny i religijny nie odgrywają w zasadzie żadnej roli w konstruowaniu bazowego inwariantu EUROPY.

Powyżej omówione zostały cechy wspólne, składające się na koncept EUROPA, ale w materiale pochodzącym z ankiet i tekstów występują też kontrowersyjne interpretacje, dotyczące wartościowania niektórych cech wyżej wymienionych aspektów. Szczególnie kontrowersyjnie ocenia się niechęć Europy Zachodniej do traktowania państw byłego bloku postsowieckiego jako równorzędnych partnerów oraz niestosowanie przez Europę Zachodnią jednego podejścia przy ustalaniu skali tradycyjnych wartości, narzucanie innym swojego „jedynie słusznego” pojmowania tych zagadnień. Podstawowa różnica zdań, zawartych w materiałach tekstowych i pozyskanych od respondentów z ankiet, dotyczy więc zagadnień tożsamości etnicznej i dziedzictwa kulturowego. Ankietowani studenci akcentowali wagę zachowania poczucia odrębności etnicznej i kultury narodowej, w tekstach natomiast takie poglądy były wypowiedzane tylko w kontekstach antyeuropejskich i w zasadzie przypominały głos wołającego na puszczy.

W ankietach dostrzegalny jest żywszy sposób reagowania na ostatnie wydarzenia w Europie. W mediach te zjawiska bywają przedstawiane i interpretowane nieco później, zazwyczaj po kilku dniach od czasu wydarzenia. W ankietach występują wypowiedzi antyimigracyjne (zwłaszcza przeciw emigracji z Afryki i państw islamskich) i antyislamskie. Dużo uwagi poświęca się też wojnie na Ukrainie, która w mediach jest redukowana do postaci konfliktu politycznego.

Porównując dane tekstowe i ankietowe, można nawet wytypować całe szeregi zestawień przeciwstawnych: Litwa to nie jest ani Europa Zachodnia, ani Europa Wschodnia

[50] *Mes esame Europos viduryje ir visada būsime kitokie, nei yra Vakarai.*

[Znajdujemy się w centrum Europy i już zawsze będziemy inni niż Europa Zachodnia.] (Gabrielė Valaitytė, *R. Ozolas: nesame protingiausi, geriausi, gražiausi*).

Takie zdania można napotkać w ankietach i tekstach. Widocznie na takich przeciwieństwach jest oparta żywa dotychczas pamięć historyczna i kulturowa, której perspektywa oglądu świata została ukształtowana przy udziale konstruktów, mających swoje źródło w różnych kulturach. Jak tu już mówiono, na Litwie stykają się różne czynniki kulturotwórcze – zachodni, wschodni i północny, stąd też wynika dość wyraziście ukształtowane nieutożsamianie się ani z Europą Wschodnią, ani z Zachodnią.

6. Kognitywna definicja końcowa

Jak wynika z wyżej przeprowadzonych analiz i interpretacji, pojmowanie Europy przez Litwinów kształtuje pamięć historyczna, literatura, szkoła, ale największy wpływ na jej conceptualną postać mają media. Skromne dane systemowe nie ujawniają prawie żadnych aspektów tego pojęcia, toteż definicja kognitywna jest konstruowana jedynie na podstawie materiałów ankietowych i tekstowych, a jej kontury można przedstawić następująco:

EUROPA – to położona na kontynencie, ciągnącym się od Półwyspu Iberyjskiego aż po Ural, kolebka cywilizacji, mająca bogatą historię, stanowiąca symbiozę różnych kultur, języków, obrzędów, mająca bogate dziedzictwo kulturowe, różnorodną architekturę, stanowiąca zgodne społeczeństwo, oparte na zasadach tolerancji i równości, współpracy, demokracji, na ideach humanizmu, którą można traktować jako jedno wielkie państwo, w którym panuje pokój i sprawiedliwość i które jednoczy wszystkie wolne państwa i narody, ma wspólną walutę i ekonomikę, otwiera duże perspektywy.

Bibliografia

- Augustyniak Urszula, 2009, *Wielokulturowość Wielkiego Księstwa Litewskiego i idea tolerancji, a praktyka stosunków międzywyznaniowych w XVI–XVIII w.*, [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicija ir tautiniai naratyvai*, red. Vygintas B. Pšibilskis i in., Vilnius, s. 87–104.
- Bairašauskaitė Tamara, 2009, *Vietinis komponentas sociokultūrinės tapatybės konstrukcijoje (istoriografinis kontekstas)*, [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicija ir tautiniai naratyvai*, red. Vygintas B. Pšibilskis i in., Vilnius, s. 255–273.
- Gudavičius Edvardas, 1999, *Lietuvos istorija*, Vilnius.
- Gudavičius Edvardas, 2008, *Tautinės lietuvių savimonės lygis XIV a. pabaigoje*, [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicija ir paveldo „dalybos“*, red. Vygintas B. Pšibilskis i in., Vilnius, s. 117–128.
- Jonaitis Marijus, 1994, *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*, Klaipėda, s. 87–104.
- Jovaišas Albinas, Eugenija Ulčinė, 2003, *Literatūra rusėnų kalba*, [w:] *Lietuvių literatūros istorija XIII–XVIII amžiuje*, red. Mikas Vaicekuskas, Vilnius, s. 71–92.
- Potašenko Grigorijus, 2009, *Istorijos kultūra šiuolaikinėje Lietuvoje: daugia-kultūriškumo samprata visuomenėje ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tyrimuose*, [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicija ir tautiniai naratyvai*, red. Vygintas B. Pšibilskis i in., Vilnius, s. 275–300.
- Rudaitienė Vida, 2001, *Žodžiai su prepoziciniais nelietuviškos kilmės dėmenimis*, „Litu-anistica“ 2(46), s. 94–107.
- Survilaitė Janina, 2014, *Atsirėmus į platų Europos žemėlapi*, www.bernardinai.lt.
- Temčinas Sergejus, 2009, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos rusėniškoji literatūra kaip kultūrinės integracijos modelis*, [w:] *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicija ir tautiniai naratyvai*, red. Vygintas B. Pšibilskis i in., Vilnius, s. 53–86.

Ūródła

- Bagdonavičius Vacys, *Vydūno idėjinis palikimas Europai*, www.alkas.lt
- Bargaoanu Alina, *ES ateitis: Jungtinės Europos Valstijos ar Disneilendas turistams iš Kinijos?*, www.delfi.lt
- Čekuolis Algimantas, *Vladimiras Putinas aštrina adatą*, www.slaptai.lt
- Donskis Leonidas, *Kas vienija ES?*, www.delfi.lt
- Gaivenytė Ginta, *Eurobendrystė su pakelta arklio uodega*, www.lrytas.lt
- Garbačiauskaitė-Budrienė Monika, *Paaiškino, ko iš Europos nori V. Putinas*, www.delfi.lt

- Gritėnas Paulius, *L. Donskis: „Jau metas radikalų islamizmą prilyginti fašizmui“*,
www.lrytas.lt
- Krupenkaitė Palmyra, *Nuomonė. Kiek Europoje Europų?*, www.delfi.lt
- Laučius Vladimiras, *Europai stinga noro grįsti gėrį galia*, www.delfi.lt
- Sadauskas-Kvietkevičius Romas, *Žiemos ir vasaros laiko likimą turi spręsti visa tauta*,
www.delfi.lt
- Spraunius Arūnas, *Europos saulėlydis ar saulėlydis Europoje?*, www.delfi.lt
- Stoma Saulius, *Paimta Europa. Sena kekšė ar skaisti mergelė?*, www.delfi.lt
- Švedienė Rūta, *Ruošiamasi paminėti 103-ąjį Česlovo Milošo gimtadienį*, www.alkas.lt
- Valaitytė Gabrielė, *R. Ozolas: nesame protingiausi, geriausi, gražiausi*, www.delfi.lt
- Vareikis Egidijus, *Nesutapusių charakterių Sąjunga ir Naujoji Žečpospolita*,
www.delfi.lt
- Vareikis Egidijus, *Kodėl Europą sukūrė Karolis Didysis, o ne Vytautas Didysis?*,
www.delfi.lt
- Visockas Vytautas, *Sekmadieniniai pamąstymai. O supratimo, kodėl taip atsitiko, ar
padaugėjo?*, www.slaptai.lt
- www.alkas.lt
- www.banga.balsas.lt
- www.delfi.lt
- www.lkz.lt
- www.lrytas.lt
- www.respublika.lt
- www.slaptai.lt
- www.ve.lt
- www.vz.lt

Wykaz skrótów

- I – Laurynas Ivinskis (1810–1881), jo raštai.
- K. Bor – Kazys Boruta (1905–1965), jo raštai.
- Kp – Kupiškis.
- Kt – Keturvalakiai, Vilkaviškio r.
- L – Lietuviškos ir angliškos kalbų žodynas. Sutaisė Antanas Lalis. Pirma dalis:
lietuviškai-angliška. Antra dalis: angliška-lietuviška. Trečias, iš naujo
taisytas ir gausiai papildytas, spaudimas. Chicago 1915. (L su puslapio
nurodymu = angliška-lietuviška dalis.).
- MLTE – Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, I–III tm. Lietuvos TSR Mokslų
akademija. Vilnius 1966–1971. (Skaitmenys rodo tomus ir puslapius.).
- rš. – vertimų ir šiaip jau mažiau teišsiskiriančių raštų žodis ar sakinyš [wyrasz lub
zdanie z potocznych tekstów pisanych].
- S.Dauk – Simonas Daukantas (1793–1864), jo raštai.

sp – spaudos žodis ar sakinyš [teksty drukowane].

T.Ivan – Tadas Ivanauskas (1882–1970), jo raštai (zoologija).

Vaižg – Vaižgantas (Juozas Tumas) (1869–1933), jo raštai.

The Concept of EUROPE in the Consciousness of Lithuanians

In the initial part of the publication the author discusses the cultural factors and historic events which did influence the formulation of the perception of Europe within the common awareness of Lithuanians. The further analysis of the concept has got a separative layout: the linguistic system data, questionnaire data, and textual ones have been presented separately. In the analytical part, summarising the previously formulated cognitive features of the Lithuanian picture of Europe, an aspectual layout has been applied. The following aspects are foremost full of contents: political (Europe is associated with the European Union, which unites all the free states and all the free nations), cultural (the long-time rich culture, the symbiosis of cultures), geographical (a separate continent), economic (possessing the common currency and economy), and social (peaceable society, based on tolerance and cooperation). The other aspects within the concept EUROPE are not displayed so distinctly: from among the most significant ones, there can only be mentioned the ideological and ethnical, whereas the military and religious ones do not at all pose a significant role in the formation of the base invariable concept. The presented cognitive definition implies that Lithuanians have got a positive attitude to Europe, depicting Europe as one large state/entity, in which peace, justice, and social equity prevail, and in which economic cooperation is encouraged, thus opening the huge perspectives for all the nations gathered in the commonwealth.

Obrazy EUROPY w języku polskim i w tekstach polskich dyskursów publicznych*

Jerzy Bartmiński
Wojciech Chlebda

Wykorzystując obszerną bazę materiałową, złożoną z danych systemowych (w tym słownikowych), tekstowych (obejmujących szereg zróżnicowanych ideowo polskich dyskursów publicznych) i ankietowych (przeprowadzonych samodzielnie wśród studentów w latach 1990, 2000 i 2010, dających dostęp do społecznego, potocznego pojmowania Europy oraz odwołujących się wybiórczo do badań OBOP i CBOS z lat 2006–2016), autorzy podejmują próbę odtworzenia polskiego językowo-kulturowego obrazu Europy. Przedstawiony obraz Europy jest obrazem końca lat dziesiątych XXI wieku, a nie polskim obrazem Europy w ogóle. Koncept EUROPA zajął w polskiej mentalności miejsce wyróżnione już od XVI w., stanowiąc ważny punkt odniesienia przy budowaniu obrazu Polski na styku dwóch światów kulturowych i wyznaniowych, *Slavii Latina* i *Slavii Orthodoxa*. Historycznie i współcześnie dominuje orientacja prozachodnia, poczucie przynależności do Zachodu w sensie nie tyle geograficznym, co kulturowym i mentalnym. W polskim rozumieniu Europa to nie tylko dobrobyt materialny i wysoka kultura, ale też zespół wartości społeczno-ustrojowych, obejmujących prawa człowieka, zasady demokracji, postulaty wolności, równości, solidarności i tolerancji. Europa jest traktowana jako przeciwieństwo Azji, do której włącza się Rosję. Konstruktem dyskursu intelektualnego jest pojęcie Europy Centralnej, Środkowej. Objęcie analizą sporego odcinka czasu pozwoliło pokazać zarówno stosunkowo stabilne jądro konceptu EUROPA, jak i zachodzące w treści tego konceptu zmiany.

---

* Publikacja przygotowana i finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015, nr umowy 0132/NPRH2/M12/81/2012.

O ile społeczny stosunek do Europy jest w 70–80 procentach pozytywny, o tyle dyskurs publiczny (zwłaszcza polityczny) jest głęboko podzielony na proeuropejskich entuzjastów (orientacja demokratyczno-liberalna – „Gazeta Wyborcza”, „Polityka”), pragmatycznych zwolenników (orientacja lewicowa – „Krytyka Polityczna”, feministki skupione wokół „Zadry”) i antyeuropejskich sceptyków (orientacja narodowo-prawicowa – „Gazeta Polska”, „Wprost”), anarchistów. Dyskurs katolicki jest zróżnicowany, rozpada się na nurt kościelno-instytucjonalny, liberalno-katolicki („Tygodnik Powszechny”) i narodowo-katolicki („Nasz Dziennik”).

1. Wprowadzenie

Europa w polskiej przestrzeni komunikacyjnej jest czymś więcej niż pojęciem geograficznym, jest konceptem, a nawet ideą, która obok treści opisowych niesie wartościowanie oraz zespół oczekiwań i postulatów. Dlatego EUROPA, a także EUROPEJCZYK i EUROPEJSKOŚĆ, zajmują w dyskursie publicznym w Polsce miejsce wyróżnione zarówno pod względem liczby wypowiedzi, jak i ich potencjału perswazyjnego.

Szczególne położenie Polski – w centrum kontynentu europejskiego, ale zarazem na pograniczu dwóch jego światów: zachodniego (do którego przynależność określiło przyjęcie przez Polskę chrztu w obrządku łacińskim i ukonstytuowanie kręgu *Slavia Latina*) i wschodniego (z którym wiąże Polskę przynależność do słowiańskiego kręgu językowo-kulturowego, w tym dla wielu obywateli Rzeczypospolitej także do *Slavii Orthodoxa*) – i wynikające z niego sąsiedztwo, przenikanie się, a nierzadko konfrontacja dwóch różnych systemów wartości sprawiło, że Europa była w polskich dyskusjach publicznych żywo obecna od stuleci.

Podkreślił to Janusz Tazbir (2004), przypominając stworzone przez Sebastiana Klonowica w roku 1595 pojęcie „European prawych”, kontynentalnej wspólnoty chrześcijańskiej, oraz fakt, że to właśnie w Polsce wydano pierwszą na kontynencie drukowaną książkę z przymiotnikiem *europejski* w tytule – *Opis Sarmacji azjatyckiej i europejskiej* Macieja Miechowity z roku 1517. Andrzej Borzym i Jeremi Sadowski przypominają z kolei długi, ciągnący się od czterech wieków, szereg

polских projektów antycypujących europejskie zjednoczenie, traktowane przez rodzimych „ojców EUROPY – od Stanisława Leszczyńskiego (1677–1766) i Wojciecha B. Jastrzębowskiego¹ przez Stefana Buszczyńskiego² po Jerzego Giedroycia, głosiciela „uniwersalnych zasad demokratycznych” – jako „klucz do polskiego bezpieczeństwa oraz jako ważna dźwignia cywilizacyjna” (Borzym, Sadowski 2007: 7). Historycy (Jerzy Kłoczowski), używając formuły „od Unii Lubelskiej do Unii Europejskiej”³, podkreślają, że dla Polaków prototypem dzisiejszej Unii Europejskiej jest zawarta w roku 1569 Unia Lubelska, łącząca trzy narody: polski, litewski i „ruski” (ukraiński).

2. Stan badań

W polskich dyskusjach współczesnych⁴ EUROPA jako obiekt badań i refleksji pojawia się nie tylko często, ale także w najrozmaitszych ujęciach i perspektywach, a także w bardzo różnych gatunkach wypowiedzi (traktaty, monografie, artykuły i przyczynki badawcze, opracowania słownikowe, publicystyka, piśmiennictwo urzędowe itp.). Powstała w ten sposób literatura idzie w tysiące pozycji i jest trudna do zwartego ogarnięcia. W szkicowym zarysie dają się w niej wyróżnić takie podstawowe nurty, jak:

1. nurt historyczno-kulturowy, w którym docieka się historycznych (starożytnych i średniowiecznych) początków Europy, kształtowania

---

¹ Autora projektu konstytucji zjednoczonej Europy pt. *O wiecznym pokoju między narodami* (1831).

² Który w dziele pt. *La decadence de l'Europe* (1867) opisał szczegółowo wizję przyszłej zjednoczonej Europy z parlamentem w Brukseli.

³ Hasło to zyskało szeroki rozgłos po tym, jak zostało użyte przez papieża Jana Pawła II w przemówieniu do Polaków w czasie tzw. pielgrzymki narodowej do Rzymu 19 maja 2003 r., a więc w okresie intensywnej kampanii przed akcesją Polski do struktur Unii Europejskiej, odgrywając w tej kampanii znaczącą rolę.

⁴ Przestrzeń tych dyskusji tworzą także tłumaczone na język polski prace badaczy, myślicieli i polityków obcych, zwłaszcza zachodnich, które weszły do rodzimego obiegu na równych prawach z pracami polskimi i stały się bodźcem do przemyśleń i dyskusji. W niniejszym przeglądzie uwzględniamy jednak przede wszystkim prace autorów polskich, na prace tłumaczone zwracamy uwagę jedynie w przypisach.

się w umysłach ludzkich jej konturów geograficznych i fundamentów polityczno-prawnych, jej relacji z *respublica Christiana* (ze wspólnotą *christianitas*), wreszcie jej odkrywania przez mieszkańców i obserwatorów z zewnątrz – odkrywania w sensie poznawania nie tylko jej topografii, ale i jej złożoności, wielorakich wymiarów i znaczenia. Reprezentatywne dla tego nurtu są takie prace, jak – spośród wielu innych – *Barbarzyńska Europa* Karola Modzelewskiego (2004), *Odkrywanie Europy* Antoniego Mączaka i *Odkrywanie Europy* Jerzego Strzelczyka (2000; zbieżność tytułów symptomatyczna⁵), *Europa i jej narody* Krzysztofa Pomiana (2004) czy monografie Jerzego Kłoczowskiego *Europa słowiańska w XIV–XV wieku* (1984), *Młodsza Europa* (1998) i *Polska – Europa* (2002), wreszcie antologia wypowiedzi wybitnych polskich historyków *Przeszłość dla przyszłości. Historycy o Polsce w Europie* pod red. Jerzego Kłoczowskiego (2010).

2. Nurt politologiczno-kulturowy tworzą prace wyrastające z głębokiego podglebia historycznego, ale rozważające cywilizacyjny „projekt Europa” zwłaszcza we współczesnym kontekście budowy struktur Unii Europejskiej. Nurt ten uprawia i rozwija powołana w roku 2008 Fundacja Centrum im. Prof. Bronisława Geremka, publikując serię nazywaną imieniem wybitnego uczonego i polityka, w tym wybór esejów *Nasza Europa* samego Geremka (2012)⁶.

3. W nurcie kulturowo-literackim mieści się ogromna ilość prac i utworów o tematyce europejskiej, w tym zwłaszcza eseistyka – klasyczna (*Godzina śródziemnomorska* Jana Parandowskiego, *Brewiarz europejski* Zygmunta Kubiaka, *Złudzenia uniwersalizmu kulturowego* Leszka Kołakowskiego, *Rodzinna Europa* Czesława Miłosza) i nowa, jak *Rodzinna Europa po raz pierwszy* Andrzeja Mencwela (2009), *Nostalgia i polityka. Esej o powrocie do Europy Środkowej* Kazimierza Wóycickiego (2015), *Poruszona mapa. Wyobrażenia geograficzno-kulturowa polskiej literatury przełomu XX i XXI wieku* Przemysława

⁵ Por. też: Delanty 1999.

⁶ Por. też opublikowane przez Fundację *Eseje polityczne* Istvána Bibó (2012), *Jak zostałem Europejczykiem* Bernarda Guetty (2014) czy *Europejski duch oporu* Ludwiga Melhorna (2015).

Czaplińskiego (2016), *Europa jako pojęcie filozoficzne* Rocca Buttiglione i Jarosława Mereckiego (1996), „*Dusza Europy*” a *godność człowieka* abp. Józefa Życińskiego (2011) czy *Europa drogą Kościoła. Jan Paweł II o Europie i europejskości* Radosława Zenderowskiego (2003)⁷.

4. W nurcie socjologicznym mieszczą się prace wyrastające z potrzeby poznawania opinii publicznej i społecznej na temat Europy i jej aspektów w drodze ankietowania, sondaży, raportów, statystyk itp. Badania tego rodzaju są prowadzone regularnie przez wyspecjalizowane agendy unijne (Eurostat, Eurobarometr); w rodzimych warunkach prowadzą je głównie Centrum Badania Opinii Społecznej i Ośrodek Badania Opinii Publicznej, a uzyskane wyniki mogą być i są wykorzystywane do wyciągania wniosków także o charakterze kulturowym (Brzozowska 2014). Przykładem socjologicznego opracowania o charakterze syntetycznym może być praca pod red. Katarzyny Romaniszyn *Portrety i autoportret. Polacy o sobie, innych narodach, Europie i Unii Europejskiej* (2005). Socjolingwistyczny punkt widzenia dochodzi do głosu w opartych na ankietowaniu, a obejmujących m.in. postrzeganie Europy i wartości europejskich opracowaniach w rodzaju *Polskich słów sztandarowych i ich publiczności* Walerego Pisarka (2002) czy pracy Michaela Fleischera *Europa, Niemcy, USA i Rosja w polskim systemie kultury* (2004). Z analizy tekstów wywodzi się studium Magdaleny Telus (2011) poświęcone porównaniu tożsamości narodowej i kształtującej się na naszych oczach przyszłej tożsamości europejskiej.

5. Nurt lingwistyczny zapoczątkowały prace Haliny Satkiewicz *Europa, europejski, Europejczyk* (1992) i Wojciecha Chlebdy *Kilka słów o Europach i innych mentalnych kontynentach* (1998), a reprezentuje pokaźna już liczba prac analizujących przede wszystkim językowo-kulturowy obraz Europy. Należy tu też monografia Anny Horolets

⁷ Por. też klasyczny esej *Zachód porwany, albo tragedia Europy Środkowej* Milana Kundery (1984) i prace stojące na pograniczu eseistyki i rozpraw naukowych, a wyrastające z różnorodnych postaw światopoglądowych – takie jak np. *Uzdrowienie Europy. Obudzenie europejskiej świadomości* Harriego Salmana (2002) czy *Geografia wyobrażona. Koncepcja Europy Środkowej w XX wieku* Simony Škrabec (2013).

Obrazy Europy w polskim dyskursie publicznym (2006), która odtwarza postrzeganie Europy w kategoriach wielkich metafor werbalizowanych w tekstach prasowych różnych orientacji politycznych z okresu dyskusji przedakcesyjnych, monografia Grzegorza Żuka *Twierdza czy wspólnota? Europa w polskim dyskursie publicznym* (2010) oraz raport z badań empirycznych *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce* pod red. Jerzego Bartmińskiego (2006), który przynosi wyłoniony metodą specjalnej ankiety otwartej zapis charakterystyk m.in. EUROPY i EUROPEJCZYKA, pozwalających odpowiedzieć na pytanie, czym jest Europa dla młodych Polaków (studentów). Obszerne studium Wojciecha Chlebdy *Europejskość w najnowszym polskim dyskursie politycznym* (2008) skupia się głównie na danych słownikowych oraz tekstach prasowych będących trybuną elit symbolicznych prawej i centroliberalnej strony polskiej sceny politycznej. Jerzy Bartmiński i Wojciech Chlebda starali się też doprecyzować lingwistyczny aparat analityczny tak, by pozwalał on na rekonstrukcję możliwie pełnego i wiarygodnego polskiego językowo-kulturowego obrazu Europy (zob. np. Bartmiński 2010; Bartmiński, Chlebda 2008 i 2013; Chlebda 2002 i 2010)⁸.

3. Podstawa opisu, typy danych

Zgodnie z zasadami przyjętymi w projekcie *Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych* rekonstrukcja obrazu Europy opierać się będzie na empirycznej bazie S-A-T, którą

⁸ W tym skrótowym przeglądzie pomijamy wielki nurt prac i opracowań o charakterze ekonomicznym, gospodarczym, administracyjnym, technicznym itp., które powstały w celu dostosowania polskiej gospodarki, rolnictwa, szkolnictwa, prawodawstwa itd. do warunków i struktur Unii Europejskiej. Prace tego rodzaju idą w tysiące, ale ich specjalistyczny charakter w pewnym sensie wyłącza je z dyskursu publicznego (powszechnego). Mimo tego ograniczenia badacz tytułowego problemu dysponuje w Polsce nadzwyczaj bogatym i zróżnicowanym materiałem empirycznym, a także jego szerokim i wielostronnym zapleczem teoretycznym – wystarczającym, by polski językowo-kulturowy obraz Europy uchwycić nie tylko w jego ogólnych ramach strukturalnych, ale i w całej złożoności wypełniających te ramy cech i ich konfiguracji.

tworzą: 1. językowe dane systemowe; 2. dane ankietowe (tj. dane wywołane, uzyskane eksperymentalnie za pomocą kwestionariuszy); 3. dane tekstowe, uzyskane w drodze analizy tekstów określonych pod względem stylowym i gatunkowym, do których dostęp ułatwiają dziś korpusy językowe.

3.1. Przez dane systemowe rozumie się słownictwo i utrwalone (zapisane w postaci definicji słownikowych) znaczenia słów, ich etymologię, derywaty słowotwórcze (*Europejczyk, europejski, europejskość, europeizacja* itp. oraz złożenia z częstką *euro-*), derywaty semantyczne, a także frazematykę, czyli zbiór połączeń wyrazowych o różnym stopniu stabilizacji, od luźnych kolokacji przez klasyczne frazeologizmy po związki idiomatyczne.

Definicje słownikowe, jak pokazał Wojciech Chlebda (2008, 2010), są czysto referencjalne, mało informacyjne, wręcz ubogie, ograniczające się do stwierdzenia, że Europa to kontynent, jeden z pięciu na świecie, połączony w całość z Azją, ale od niej odróżniany⁹. Natomiast najbardziej interesujące nas cechy tworzące koncept EUROPA są w definicjach słownikowych jedynie markowane – głównie w sposób relacyjny, tj. za pomocą formuł typu *europejski* ‘dotyczący Europy, należący do Europy lub Europejczyków’, rzadko zaś wykładane przez

⁹ Bogatsze informacje o Europie można znaleźć w leksykonach encyklopedycznych i encyklopediach – por. hasła EUROPA w *Nowym leksykonie PWN* (Warszawa 1998) czy w *Wielkiej encyklopedii PWN* (t. 8, Warszawa 2002) – przyjmujemy jednak zasadę (podobnie jak Wierzbicka 1993; 2006: 297–298 i 377–388) odróżniania semantycznych definicji językowych (opartych na wiedzy potocznej, mającej najszerszy zasięg społeczny) od definicji (ściślej – rozbudowanych charakterystyk przedmiotowych) encyklopedycznych, korzystających ze specjalistycznej wiedzy naukowej. Słowniki językowe różnią się od encyklopedii przede wszystkim tym, że definiują znaczenia słów, podczas gdy definicje encyklopedyczne odnoszą się do obiektywnie istniejących przedmiotów (Bartmiński 2018b). Niemniej i w definicjach encyklopedycznych obecne są, jak pokazał Grzegorz Żuk (2010: 18–22), elementy wykraczające poza czystą referencjalność i zawierające pierwiastki wartościujące typu „kulturalnie najwyższej ze wszystkich stojąca”, „najważniejsza część świata”, „najważniejszy punkt środkowy całej cywilizacji rodu ludzkiego”. Nasz zwrot w stronę także encyklopedii był niejako wymuszony programową niechęcią leksykografii filologicznej do notowania i definiowania nazw własnych.

podawanie cech jakościowych, opisowo-wartościujących (typu *Europa* ‘wysoka kultura, szerokie horyzonty, dobre wychowanie’, *europejski* ‘cywilizowany, gładki, delikatny w obejściu, głośny, sławny’ itp.). Grzegorz Żuk, dokonawszy przeglądu szeregu słowników języka polskiego i polskich encyklopedii w układzie chronologicznym (od wieku XVI poczynając), poddał analizie znalezione w nich definicje słowotwórczych i semantycznych derywatów wyrazu *Europa* (*Europejczyk, europejski, paneuropejski, pro- i antyeuropejski, europeizować, europeizm, europejskość, europocentryzm* itp.), znaczenia wynikłe z zestawień antytetycznych (typu *europejskość* vs. *provincjonalizm*) oraz znaczenia licznych złożzeń z częstką *euro-* (*euroobligacja, eurowaluta, euroregion, eurokrata, euroentuzjasta, eurosceptyk, eurorealista* itp.). Badacz przeanalizował też nieliczne wyrażenia i zwroty frazeologiczne z danymi leksemami w składzie (*prawdziwy Europejczyk, Europejczyk w każdym calu, cywilizacja europejska, europejski sposób myślenia, europejski system wartości*), dochodząc ostatecznie do wniosku, że w pryzmacie języka polskiego EUROPA jest pojęciem o treści dynamicznej, historycznie zmiennej, które od konotacji jednoznacznie pozytywnych w okresie do II wojny światowej (‘wyróżniona, najważniejsza ze względu na wyjątkowo korzystne warunki geograficzne, kulturowe, cywilizacyjne część świata’, mająca wobec pozostałych części świata poczucie wręcz misji cywilizacyjnej) ewoluowało po traumatycznych doświadczeniach wojennych w stronę konotacji bardziej umiarkowanych i zrównoważonych, nawet ambiwalentnych (symptomatyczne jest jedno ze znaczeń rzeczownika *europocentryzm*, które wiąże się z pomniejszaniem wartości innych niż europejskie kultur i zbliża ten wyraz z terminami *nacjonalizm* i *szowinizm*). Niemniej te treści pojęcia EUROPA, które zostały podchwyczone przez język potoczny i utrwaliły się w znaczeniach przenośnych, są wybitnie pozytywne i kojarzone w sposób jednoznaczny z dobrobytem, wysoką jakością życia, rozwiniętymi wskaźnikami cywilizacyjnymi, wybitnymi walorami kulturowymi. Charakterystyczne, że ten zespół wysoce pozytywnych konotacji ukształtował się po części poprzez długotrwałe konfronto-

wanie go z zespołem negatywnych konotacji związanych w polskim kręgu językowo-kulturowym z pojęciami AZJI i AZJATYCKOŚCI.

3.2. Przybliżenie się do „cech europejskich”, sporadycznie jedynie i ogólnikowo wzmiankowanych w słownikowych definicjach *Europy*, *Europejczyka* i *europejskości*, i precyzyjniejsze wyeksplikowanie ich treści staje się możliwe dopiero po sięgnięciu po tzw. **dane wywołane** (eksperymentalne, ankietowe) oraz **teksty**.

Wyłaniający się z badań ankietowych obraz Europy jest z jednej strony znacznie bogatszy od obrazu słownikowego, z drugiej strony – znacznie bardziej spójny niż jej obraz w dyskursie politycznym i medialnym¹⁰. Ogólnie mówiąc, ankiety socjologiczne ujawniają też, że społeczny stosunek Polaków do Europy i Unii Europejskiej jest – przynajmniej w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku – zdecydowanie bardziej pozytywny, niż w dyskursie oficjalnym, w którym nie brak ocen zdecydowanie negatywnych (o czym powiemy więcej w części poświęconej profilowaniu obrazu Europy). Wykorzystujemy zwłaszcza dane pochodzące z wiarygodnych badań socjologicznych OBOP i CBOS opartych na ankietach zamkniętych, które dla naszych potrzeb przeanalizowała Dorota Brzozowska (2014), oraz nasze własne badania, pochodzące z systematycznie powtarzanej na przestrzeni 20 lat ankiety otwartej ASA.

Jak wynika z badań opinii społecznej dokonanych przez OBOP i CBOS w latach 1993–2013, stosunek Polaków do Europy był niezmiennie wysoce pozytywny we wszystkich analizowanych grupach społeczno-demograficznych. Od lat 90. Europa kojarzyła się Polakom przede wszystkim z Unią Europejską, Zachodem, rozwiniętą cywilizacją i dobrobytem. Pewne osłabienie akceptacji i wzrost krytycyzmu nastąpiło dopiero po roku 2010. Komunikat z badań CBOS z roku 2013

¹⁰ Krystyna Romaniszyn w podsumowaniu polskich badań ankietowych na temat Europy i Unii Europejskiej stwierdza: „W Polsce, jak się okazuje, istnieje pewna zbieżność retoryki dotyczącej Europy i Unii Europejskiej stosowanej przez polityków i media z sędziami obywateli. Jednocześnie opinie tych ostatnich zdają się w pierwszym rzędzie stanowić pochodną obserwacji i posiadanych doświadczeń, a nie retoryki” (Romaniszyn red., 2005: 206).

pokazuje, że „rośnie sceptycyzm Polaków wobec pogłębiania integracji europejskiej”, co jednak na stosunek do obecności Polski w Unii przekłada się w ograniczonym stopniu – „nadal bowiem zdecydowana większość Polaków popiera członkostwo Polski we Wspólnocie. Kryzys w strefie euro, który pociągnął za sobą spowolnienie gospodarcze w naszym kraju, spowodował, że przekonanie o korzyściach, jakie Polska odnosi z integracji, osłabło. Nie zmniejszył się jednak odsetek osób dostrzegających korzyści z integracji dla siebie osobiście” (Roguska 2013: 8–9)¹¹.

Analiza raportów OBOP i CBOS z lat 1993–2009, dokonana przez Dorotę Brzozowską (2014), pokazała przy tym, że w społecznej konceptualizacji EUROPY „dominujący jest aspekt polityczny, a po nim plasuje się aspekt lokatywny”; „słabo widoczne” są aspekty kulturowy i historyczny. Sondáže OBOP i CBOS były jednak oparte na zamkniętym zestawie pytań, co zaowocowało tym, że „uzyskany w nich [raportach] obraz jest bardziej schematyczny i jednowymiarowy niż w przypadku pytań o charakterze otwartym, stosowanych w badaniach ASA” (Brzozowska 2014: 158).

Jeśli idzie o badania ASA, powtarzane w odstępach 10-letnich (w latach 1990, 2000 i 2010) na podobnie dobranych 100-osobowych grupach studenckich (zob. Bartmiński (red.), 2006; Bartmiński, Chlebda 2013; Bartmiński 2017), zastosowano pytanie typu otwartego, które brzmiało: „Co według ciebie stanowi o istocie prawdziwej Europy?”¹². Respondenci mogli udzielić dowolnie długiej odpowiedzi, pytanie nie

---

¹¹ W latach 2015–2016 ów wzrost krytycyzmu czy sceptycyzmu wobec pogłębiania integracji unijnej zaznaczył się jeszcze wyraźniej, o czym będzie mowa w końcowej partii niniejszego tekstu, ale odsetek Polaków zadowolonych z członkostwa ich ojczyzny w Unii nadal przekraczał 80% i należał do najwyższych w UE.

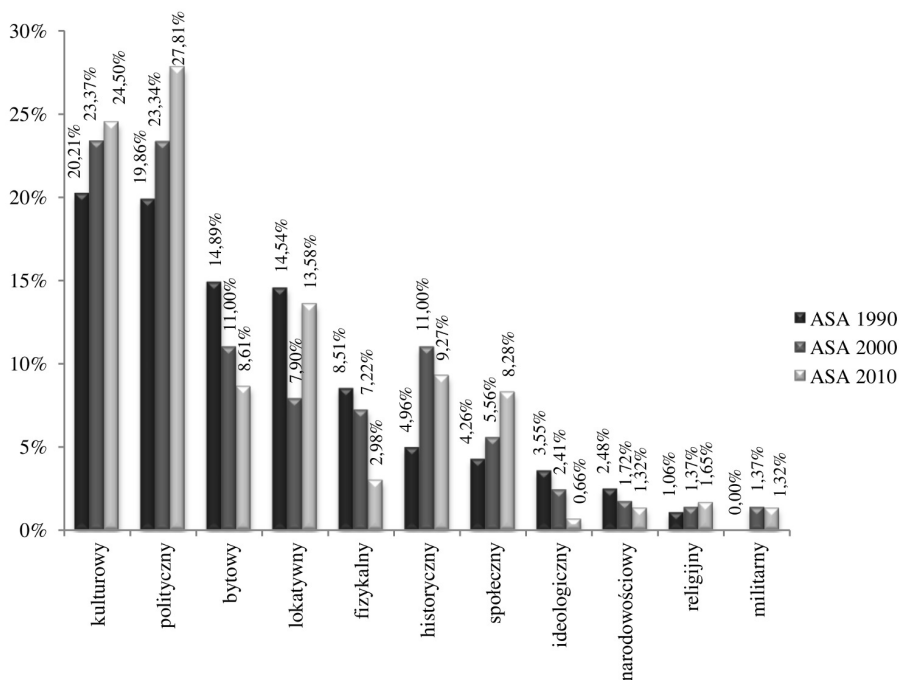
¹² Badaniu ASA („ankieta słownika aksjologicznego”) poddano w odstępach 10-letnich (1990, 2000, 2010) podobną grupę respondentów, mianowicie studentów w liczbie dającej się pozyskać stosunkowo łatwo (100 osób dobranych wg płci – 50% kobiet, 50% mężczyzn – oraz kierunków studiów: po połowie humanistycznych i technicznych), co pozwoliło na statystyczną obróbkę wyników w sposób porównywalny. Szczegółowe wyniki dwóch pierwszych ankiet (ASA 1990 i ASA 2000) przedstawione są w raporcie Bartmiński (red.), 2006, dane ASA 2010 zob. Bartmiński 2017.

zawierało też żadnych sugestii mogących wpływać na odpowiedzi respondentów, jedynie użycie w pytaniu modyfikatora „prawdziwy” ukierunkowywało odpowiedzi w stronę nie tylko cech opisowych, ale i wartościujących. Wyniki badań ASA pokazały, że najsilniej w postrzeganiu „prawdziwej” Europy eksponowany był także jej aspekt polityczny (instytucjonalny), który w okresie dwóch dekad nawet zwyżkował, ale bardzo wyraźnie i stale ujawniał się także aspekt kulturowy. Dość daleko za politycznym i kulturowym znalazło się zobiektywizowane geograficzne widzenie Europy jako części świata (co należy rozumieć jako równoznaczne z przyjęciem, że „prawdziwa” Europa nie jest w rozumieniu potocznym pojęciem ściśle geograficznym); liczącą się pozycję zdobył jeszcze aspekt społeczny, odnoszący się do ludzi i relacji między nimi (współpraca, tolerancja), oraz historyczny (tradycja, kolebka cywilizacji) i bytowy (rozwinięta gospodarka, bogactwo). Nie liczą się zaś – co może dziwić – w tym potocznym wizerunku „prawdziwej” Europy aspekty ideologiczny i religijny. Słabą pozycję zdobyły też aspekty narodowościowy i militarny. W syntetycznym przedstawieniu dynamikę tych zmian pokazuje tabela 1.

Tabela 1. Zmiany w aspektowych charakterystykach „prawdziwej” Europy w ankietach ASA z lat 1990, 2000 i 2010

Aspekty	ASA 1990 %	ASA 2000 %	ASA 2010%	zmiana w ostatniej dekadzie
polityczny	19,86	23,34	27,81	+4,47
kulturowy	20,21	23,37	24,50	+1,13
lokacyjny	14,54	7,90	13,58	+4,88
społeczny	4,26	5,56	8,28	+2,72
historyczny	4,96	11,00	9,27	-1,73
bytowy	14,89	11,00	8,61	-2,39
fizyczny	8,51	7,22	2,98	-4,24
ideologiczny	3,55	2,41	0,66	-1,75
narodowościowy	2,48	1,72	1,32	-0,40
religijny	1,06	1,37	1,65	+0,28
militarny	-	1,37	1,32	-0,05

Wyraźcie obrazuje to wykres 1.

Wykres 1. Cechy „prawdziwej” Europy w ujęciu aspektowym wg ASA 1990, 2000 i 2010 (Źródło: Bartmiński, Chlebda 2013: 87; Bartmiński 2017)

Oprócz danych ASA w analizie konceptu EUROPA pod uwagę wzięto też inne ankiety, które różnią się co prawda pod względem liczebności badanych respondentów, zastosowanych technik (także czasu badania – od początku lat 90. do połowy lat dwutysięcznych), ale które łączy fakt, że obiektem, o który pytano, była nieodmiennie Europa; źródłami tymi są: Pisarek 2002; Fleischer 2004; Worek 2005 i Brzozowska 2014. Dają one wgląd w wyobrażenia kształtowane w orbicie opinii społecznej, czyli „nie z perspektywy polityków, naukowców czy przedstawicieli szeroko rozumianych elit, lecz z perspektywy «zwykłych ludzi», a więc z perspektywy tych, których opinie są stosunkowo rzadko prezentowane w popularnych stacjach telewizyjnych, poczytnych czasopiśmie czy znanych rozgłośniach radiowych” (Worek 2005: 143).

W badaniach zespołu Walerego Pisarka, w których drogą ankietowania wyłoniono 54 „słowa sztandarowe”¹³, na ogólnej liście mirandów (słów cieszących się uznaniem) Europa znalazła się na 33. miejscu, na ogólnej liście kondemnandów (słów zasługujących na potępienie) – na miejscu 34., czyli w obu wypadkach mniej więcej w połowie stawki. Autor wyciąga stąd wniosek, że w latach 90. większość Polaków do wiązania się Polski z Unią Europejską, do idei samorządu, do ugrupowań afiszujących się jako prawica i do hasła indywidualnej przedsiębiorczości odnosiła się z „szeroką obojętnością” (Pisarek 2002: 25).

Z kolei w badaniach Michaela Fleischera „kognitywny konstrukt Europy” został zdominowany przez komponent geograficzny ‘kontynent’ (ponad 40% odpowiedzi), wagę statystyczną uzyskały jeszcze dwa komponenty: ‘Unia Europejska’ (11,5%) i ‘Polska jest / jesteśmy w Europie’ (9,9%); pozostałe komponenty (proces zjednoczenia, jedność, wspólnota, wartości ekonomiczne) uzyskały zaledwie od 7,6 do 0,6% odpowiedzi¹⁴. To samo kryterium geograficzne wysunęło się na pierwsze miejsce w wywiadach ze „zwykłymi ludźmi”, przeprowadzonych w roku 2003 przez Barbarę Worek¹⁵. W pytaniach o Europę i Europejczyków respondenci odwoływali się głównie do kryterium terytorialnego (granice geograficzne, miejsce zamieszkania), na drugim miejscu stawiając kryterium kulturowe: wykształcenie, ogładę,

¹³ „Słowa sztandarowe to wyrazy i wyrażenia, które z racji swojej wartości denotacyjnej o konotacyjnej, a zwłaszcza emotywniej, nadają się na sztandary i transparenty, a więc do roli *x* lub *y* w strukturach typu *Niech żyje x! Precz z y!*” (Pisarek 2002: 7). Badaniem objęto reprezentatywną próbę Polaków (ok. 5000 osób) w latach 1991–1999.

¹⁴ Badanie dotyczące Europy zostało przeprowadzone na reprezentatywnej próbie 1084 Polaków w r. 2003. Badani odpowiadali na pytanie „Co przychodzi Panu / Pani na myśl, kiedy słyszy Pan / Pani: Europa?”, a także odpowiednio „Unia Europejska” (pytano także, co myśli większość Polaków o „wejściu do Europy”, „integracji europejskiej” i „rozszerzeniu Unii Europejskiej”).

¹⁵ Autorka jednak przyznaje, że jej badania „miały charakter eksploracyjno-wyjaśniający, nie były natomiast reprezentatywne w sensie statystycznym”, oparte bowiem zostały ledwo na 33 wywiadach „z dobranymi celowo respondentami” (Worek 2005: 144).

styl życia, tolerancję. Postawy „zwykłych ludzi” badaczka określa jako „eurofatalizm”, czyli zdroworozsądkowe przekonanie, iż integracja z Unią Europejską jest dla Polski przede wszystkim koniecznością „nie jest rozwiązaniem idealnym, spełniającym wszelkie oczekiwania, jest natomiast rozwiązaniem najkorzystniejszym z dostępnych w danym momencie”¹⁶ (Worek 2005: 159).

3.3. Dane tekstowe są niezwykle bogate, jako że Europa w polskim dyskursie publicznym, jak już zostało powiedziane, jest obecna od XVI wieku, a ożywienie dyskusji europejskiej nastąpiło w Polsce zwłaszcza po przełomie roku 1989 w związku z otwarciem perspektyw integracji w ramach Unii Europejskiej. W dyskursie publicznym o Europie kolejną wyraźną cezurę stanowi rok 2004 – rok wejścia Polski do Unii Europejskiej. Mając dostęp do ogromnej bazy tekstów zgromadzonych w Narodowym Korpusie Języka Polskiego (NKJP) i dostępnych dzięki wyszukiwarkom internetowym, stanęliśmy przed problemem racjonalnego wyboru, który pozwoliłby wyłonić teksty w miarę reprezentatywne, pokazujące założone dla projektu badawczego zróżnicowane spektrum stylowo-gatunkowe oraz polityczno-światopoglądowe, w tym zapewniające uchwycenie różnych orientacji polskiej publicystyki – od pism skrajnie narodowo-prawicowych, przez katolickie, centrowe i liberalno-demokratyczne po lewicowe, feministyczne i anarchistyczne. Swego rodzaju antologię wypowiedzi prasowych na tematy europejskie przyniosły już opracowania Horolets (2006), Chlebdy (2008) i Żuka (2010), obejmujące w sumie ok. tysiąca cytatów, dokonaliśmy także ekscerpcji uzupełniającej z naciskiem na dane z lat 2008–2014. Nie przedstawiamy w tym miejscu ani prezentacji próbek tekstowych, ani ich charakterystyki, gdyż syntetyczne omówienie danych tekstowych łącznie z wybranymi przykładami zostało zawarte w obszernej piątej części niniejszego tekstu poświęconej dyskursywnemu profilowaniu pojęcia EUROPA.

---

¹⁶ Postawy te mieszczą się gdzieś między medialnym euroentuzjazmem i medialnym eurosceptycyzmem.

4. Syntetyczna definicja kognitywna EUROPY

Językowo-kulturowy obraz (stereotyp) Europy, funkcjonujący w potocznej świadomości współczesnych Polaków, rekonstruujemy na podstawie wszystkich wziętych pod uwagę danych (systemowych i ankietowych, uzupełnionych o cechy najsilniej utrwalone w tekstach). Wszystkie poświadczone charakterystyki Europy układają się w pewne zespoły (wiązki, „fasety”) ze względu na aspekty, których dotyczą.

I. Na pierwszym miejscu stoi **wymiar lokalistyczny / geograficzny**, tj. obiektywizowane widzenie Europy jako części świata, które jest eksponowane we wszystkich definicjach słownikowych i encyklopedycznych *Europy*:

- (1) kontynent / część świata (jedna z pięciu),
- (2) w którego centrum leży Polska,
- (3a) połączona w całość z Azją (*Eurazja*), ale (3b) od niej odróżniana i często nawet przeciwstawiana w sensie geograficznym i kulturowym;
- (3b) niekiedy przeciwstawiana także Afryce;
- (4a) dzielona na część zachodnią (*Europa Zachodnia*, bogaty *Zachód*), środkową (*Europa Środkowa*, *Europa Centralna*) i wschodnią (*Europa Wschodnia*, biedny *Wschód*); funkcjonuje też pojęcie *Europa Środkowo-Wschodnia*¹⁷;
- (4b) zwykle utożsamiana z częścią zachodnią (*Zachodem*);
- (5) mająca wyróżnioną, wysoką pozycję w świecie, jako centrum donatnych wartości cywilizacyjnych i symbol wysokiej kultury, dobrobytu, konsumpcji i postępu.

---

¹⁷ Np. w Lublinie działa *Instytut Europy Środkowo-Wschodniej*; znamienny jest brak symetrycznego pojęcia **Europa Środkowo-Zachodniej*. Kazimierz Wóycicki odnotowuje, że termin *Europa Środkowo-Zachodnia* (obok *Środkowo-Wschodniej*) pojawił się w koncepcji Oskara Haleckiego (por. dalej przypis 48), znamionując „podział Europy, jaki został wymuszony sowiecką ekspansją i zimną wojną. [...] Trzeba jednak zauważyć, że termin *Europa Środkowo-Zachodnia* pozbawiony zostaje bezpośredniego kontekstu zimnej wojny i nikt chyba nie ma już zamiaru go stosować” (Wóycicki 2015: 16).

EUROPA (zwłaszcza „prawdziwa”) nie jest dla Polaków tylko kategorią geograficzną, lecz polityczną (instytucjonalną) i cywilizacyjno-kulturową. W polskim obrazie świata EUROPIE przypisuje się zespół charakterystyk jakościowych, które mają utrwaloną ewaluację wysoce pozytywną. O ile słowniki (jak wspomniano wyżej) definiują słowa *Europa*, *Europejczyk*, *europejski* głównie w sposób opisowy i relacyjny (*Europejczyk* ‘mieszkaniec Europy’, *europejski* ‘taki jak w Europie’), o tyle w języku potocznym dołączane są charakterystyki jakościowe: *Europa* ‘wysoki poziom kultury spożycia, zaopatrzenia sklepów itp.’ (*Nasze miasto to już prawdziwa Europa*); *Europejczyk* ‘ktoś kulturalny, znający języki obce, tolerancyjny, wykształcony’ (*Ktoś jest prawdziwym Europejczykiem*)¹⁸; *europejski* ‘cywilizowany, gładki, delikatny w obejściu, głośny, sławny’. Szereg cech jakościowych EUROPY i EUROPEJCZYKA wymienia się dopiero w ankietach. Z wyników badań ankietowych ASA przeprowadzonych w latach 1990, 2000 i 2010 wynika, że najsilniej w postrzeganiu Europy eksponowany jest jej aspekt polityczny (instytucjonalny), który w okresie dwóch dekad nawet zwyczajuje; na wysokich pozycjach sytuuje się także widzenie Europy w aspekcie kulturowym i cywilizacyjnym.

¹⁸ Szerzej o polskiej konceptualizacji EUROPEJCZYKA zob. Viviani 2014. Badaczka ta na podstawie ankiet przeprowadzonych wśród młodych Polaków w latach 2010–2011 ustaliła też, że polskie wyobrażenia związane z EUROPEJCZYKAMI są bardziej pozytywne niż analogiczne wyobrażenia związane z NIEMCAMI, FRANCUZAMI i POLAKAMI, przy czym istnieje więcej zbieżności wyobrażeń między EUROPEJCZYKAMI i POLAKAMI niż między EUROPEJCZYKAMI oraz FRANCUZAMI i NIEMCAMI, a definicja kognitywna EUROPEJCZYKÓW zawiera cechy wyraźnie odmienne od cech przypisanych do etnonimów *Polacy*, *Niemcy* i *Francuzi*. Ankiety potwierdziły istnienie w umysłach młodych Polaków portretów Europejczyków wykrytych już wcześniej w innych badaniach (np. *Europejczyk tradycjonalista, kosmopolita, otwarty, wykształcony, kulturalny, uprzywilejowany, mieszkaniec UE*), ujawniły też jednak 7 portretów nowych (*Europejczyk mądry, wielokulturowy, podzielony*, tj. *bogaty z Zachodu i biedny ze Wschodu, słaby na arenie międzynarodowej oraz zjednoczony / w konflikcie z innymi Europejczykami*; Viviani-Esik 2016: 182–183).

II. wymiar polityczny: Europa to część świata

- (7) złożona z wielu różnych państw,
- (8) które dążą do integracji, wspólnoty, jedności, zniesienia granic,
- (9) tworzą Unię Europejską (w sferze gospodarczej, handlowej, finansowej; znalazło to szczególnie wyrazisty wyraz w pojawieniu się licznych w języku współczesnym ekspansywnych złożzeń z częstką euro-: *eurorynek, euroobligacja, euroregion, eurokrata* itp.),
- (10) unikają wojen, podtrzymują pokój,
- (11) w których władza jest sprawowana wedle zasad demokratycznych,
- (12) gdzie uznawana jest idea wolności i zasada równości narodów,

III. wymiar cywilizacyjno-kulturowy: Europa

- (13) ma specyficzną, różnorodną kulturę i obyczaje,
- (14) ma bogate tradycje, które podtrzymuje,
- (15) jej korzenie tkwią w chrześcijaństwie i antyku,
- (16) ma długą historię, w przeszłości obfitującą w wojny,
- (17) wpłynęła na historię świata, obecnie schodzi na dalszy plan¹⁹,
- (18) jest kolebką emigrantów, zwłaszcza do Ameryki (*stary kontynent* vs. *nowy świat*)
- (19) jest zróżnicowana pod względem językowym,
- (20) rozwinęła sztukę, naukę i edukację,

IV. wymiar społeczny: Europa

- (21) jest zamieszkiwana przez ludzi białej rasy, *Europejczyków*,
- (22) którzy we wzajemnych relacjach uznają zasady równości, wzajemnej pomocy, partnerstwa i współpracy,
- (23) uznają zasady tolerancji,

V. wymiar bytowy: Europa

- (24) ma dobrze rozwiniętą gospodarkę, jest bogata,
- (25) zapewnia wysoki poziom życia swoim mieszkańcom,

VI. wymiar narodowy: Europa

- (26) jest zamieszkała przez wiele narodów.

---

¹⁹ Ryszard Kapuściński w wywiadzie dla „Gazety Wyborczej” z 24–26 grudnia 2002 roku powiedział: „Skończyła się 500-letnia dominacja Europy w świecie. Europa musi znaleźć sobie nowe miejsce na mapie świata. Przechodzimy od «Europy-świata» do «Europy w świecie». To wielki zakręt, na którym znalazł się nasz kontynent”.

5. Profilowanie konceptu EUROPA

Próba ustalenia dyskursywnych profili bazowego konceptu EUROPY natrafia na szereg zasadniczych trudności, których w tym miejscu nie sposób szerzej omawiać. Podzielamy pogląd, że „pełna, oparta na szerokim materiale empirycznym rekonstrukcja wszystkich wymiarów kwestii europejskiej w polskim dyskursie publicznym, a nawet w samym tylko dyskursie polityki, jest dziś praktycznie niewykonalna bez uruchomienia specjalnego, szeroko zakrojonego projektu badawczego” (Piotrowski 1997: 324–325), toteż traktujemy przedstawione niżej charakterystyki jedynie jako przybliżenia czy serie przybliżeń. Wyróżniając dalej profile dyskursywne, nawiązujemy do „wzorców komunikacji politycznej” opisanych przez Jerzego Bralczyka²⁰, do „orientacji ideologicznych” wyróżnionych przez Jerzego Bartmińskiego²¹ i zróżnicowania dyskursu katolickiego na trzy odmiany wyróżnione przez Monikę Grzeszczak: kościelno-instytucjonalną, liberalno-katolicką („łagiewnicką”) i narodowo-katolicką („radio-maryjną”)²².

Dyskursy te, wyodrębniane zarówno intuicyjnie, jak i na podstawie wyróżniających je cech językowo-tekstowych (częściowo także gatunkowych), poprzez które manifestują się ich założenia światopoglądowe i ideologiczne, nie są fenomenami jednorodnymi. Dyskurs centrowy (demokratyczno-liberalny) reprezentowany m.in. przez takie „prototypowe” dla niego periodyki, jak „Polityka” i „Gazeta Wyborcza”, obejmuje dość szerokie spektrum postaw – od konserwatywnych (poprzez które styka się z dyskursem prawicowym) po otwarte, uni-

²⁰ Bralczyk wyróżnił wzorzec socjalistyczny, liberalny i konserwatywny (Bralczyk 2006: 205–206).

²¹ Autor do orientacji socjalistycznej i liberalnej dołączył dwie, które się z nich wyłoniły: feministyczną i anarchistyczną, a w konserwatywnej odróżnił dyskurs katolicki i narodowo-prawicowy (Bartmiński 2008: 35–36; 2010: 17–18); taką „mapę dyskursów” przyjęli też Bartmiński i Żuk 2009: 64–65.

²² W rozprawie Moniki Grzeszczak *Pojęcie DEMOKRACJI i jego profilowanie w polskim i niemieckim dyskursie publicznym (1989–2009)*, Lublin 2015, s. 129–146. W ogólnych zarysach podział ten pokrywa się z nurtami kościelnych narracji o wizji Europy wyróżnionymi przez Katarzynę Leszczyńską (2009).

wersalistyczne, reformatorskie (poprzez które styka się z dyskursem lewicowym, reprezentowanym np. przez „Krytykę Polityczną” czy „Liberté”). Dyskurs prawicowy tworzą grupy o orientacji umiarkowanej i orientacji skrajnej („Wprost”, „Nasz Dziennik”, „Gazeta Polska”, „Fronda”). Obrazu dopełnia orientacja anarchistyczna („Inny Świat”, „Przegląd Anarchistyczny”) i nihilistyczna („Nie”). Dyskurs feministyczny („Zadra”, „Wysokie Obcasy”) wyrasta na fundamencie postaw obywatelskich, równościowych, demokratyczno-liberalnych, jednak z wyraźną artykulacją haseł lewicowych. Opcję lewicową reprezentuje najbardziej wiarygodnie wspomniana „Krytyka Polityczna”, wydawana od roku 2002, a wcześniej reprezentowały zawieszona w roku 1990 „Trybuna Ludu” oraz wydawana w latach 1990–2009 „Trybuna”. Natomiast współczesny polski dyskurs katolicki jest, jak wspomniano, zróżnicowany i obejmuje dyskurs kościelno-instytucjonalny (wypowiedzi Jana Pawła II), liberalno-katolicki („Tygodnik Powszechny”, „Znak”, „Więź”) i narodowo-katolicki („Nasz Dziennik”, „Fronda”).

Jakkolwiek zróżnicowany byłby obraz dyskursów, które wypełniają współczesną polską przestrzeń komunikacyjną, odnośnie do tematyki i problematyki europejskiej różnice szczegółowe między nimi schodzą częściowo na drugi plan: zapewne pod wpływem mediów i ostro ścierających się z sobą polskich elit symbolicznych (i środowisk politycznych, zwłaszcza dwóch rywalizujących z sobą dwóch głównych partii – Platformy Obywatelskiej i Prawa i Sprawiedliwości) hasło „Europa” ma moc silnego polaryzowania, nawet dychotomizowania przestrzeni komunikacyjnej i dzielenia jej na sferę dyskursów proeuropejskich i antyeuropejskich; rozkładanie akcentów dokonuje się w takiej właśnie dwudzielnej ramie²³.

²³ Wiele przemawia za tezą, że dychotomia proeuropejskości i antyeuropejskości w ramach jednej przestrzeni komunikacyjnej ma swoją analogię w wyodrębnianiu „dwóch Polsk” (np. liberalnej i solidarnej, jagiellońskiej i piastowskiej, racjonalnej i radykalnej itp.), proklamowanym przez elity symboliczne z trybun politycznych i podtrzymywanym przez media. W oczach socjologa „badane czasopisma nie tylko piszą o tym, że istnieją dwie Polski, ale same są ich emanacją. [...] podział na dwie Polski ulega wzmocnieniu z różnych stron «sceny prasowej», obrasta w świadectwa

Symptomatyczne przy tym, że w okresie poprzedzającym akt akcesji Polski do Unii Europejskiej, jak też w latach, które nastąpiły po tym akcie, w Polsce publicznie mówiono o Europie niemal wyłącznie w perspektywie polityczno-instytucjonalnej, tj. jako o Unii Europejskiej (przy czym mówiąc o Unii, używa się zwykle językowego skrótu *Europa*²⁴). Przez teksty dyskursu politycznego i medialnego przewijało się – w zależności od konkretnego okresu – nie tyle pytanie o Europę jako fenomen samoistny, ile raczej o Europę / Unię jako cel, w którego kierunku zmierza Polska. Specyficznością polskiego dyskursu publicznego tego czasu był fakt, że odpowiadając na pytanie, czym jest Europa, polskie elity symboliczne pytały w istocie, czym jest Europa dla (lub wobec) Polski, a pośrednio – czym jest Polska w relacji do Europy²⁵. Negocjacje na temat akcesji były przedstawiane w kategoriach metafor: wojny, gry i miłości (Horolets 2006, Żuk 2010)²⁶.

---

i argumenty, wchodzi w obręb samowiedzy społecznej i się utrwała. [...] Niezależnie od orientacji, wszystkie analizowane tytuły prasowe lokują podział Polski na dwie przeciwstawne grupy w odległej historii. [...] Podział Polski jest więc elementem długiego trwania, a nie wyłącznie kwestią bieżącego konfliktu społecznego” (Giza 2013: 144). Por. też dalej przypisy 28 i 29.

²⁴ „Na naszych oczach dokonuje się jeszcze jeden proces – pisze Maciej Górny w pracy o polsko-niemieckich miejscach pamięci. – W polskiej i niemieckiej sferze publicznej coraz częściej Europa bywa utożsamiana z Unią Europejską. Można przypuszczać, że ten proces będzie się nasilał” (Górny 2015: 36). W badaniach zespołu Walerego Pisarka EUROPA „kojarzy się we wszystkich kategoriach demospołecznych z ‘Unią Europejską’ (ogółem 43,3%), ‘Zachodem’ (14,6%) oraz ‘cywilizacją’ (12,7) i ‘dobrobytem’ (11,6)” (Pisarek 2002: 102).

²⁵ „Kwestia europejska stanowi zatem przedmiot i ramę odniesienia debat dotyczących narodowej i kulturowej tożsamości polskiego społeczeństwa” (Piotrowski 1997: 324). Symptomatyczne, że dwa znaczące współczesne teksty poświęcone, najogólniej rzecz ujmując, definiowaniu dzisiejszej EUROPY – *Nostalgia i polityka* (Wóycicki 2015) i *Poruszona mapa* (Czapliński 2016) – w centralnym punkcie stawiają to samo w istocie pytanie: „Gdzie leży Polska?”.

²⁶ Grzegorz Żuk uogólnił zebrane przez siebie prasowe wypowiedzi o integracji z Unią w następujące modele: *integracja europejska to wojna, integracja europejska to gra, integracja europejska to handel / robienie interesu, integracja europejska to zawody sportowe, integracja europejska to budowa domu / wejście do domu / do elitarnego klubu, integracja europejska to zaloty, podróż, uczenie się / nauczanie* (Żuk 2010: 99–108).

Istotną rolę w dyskursie publicznym i medialnym grała metafora „miłości do Europy” (Horolets 2010), która zakładała, że Europa / Unia Europejska jest obiektem stosunkowo jeszcze odległym w czasie, bądź – po akcesji do struktur unijnych w roku 2004 – oddalonym pod względem wartości i modeli życia, musi więc być celem dążeń i zabiegów jako fenomen stojący dalej i wyżej niż Polska. Chęć dotarcia do niego walczyła tu o lepsze z kompleksem niższości wobec niego, zwłaszcza gdy obiekt tych zabiegów okazywał Polsce swoją niechęć czy przynajmniej powściągliwość.

Tytuł opracowania Grzegorza Żuka *Twierdza czy wspólnota?* sygnalizuje złożony, poniekąd ambiwalentny stosunek polskich elit symbolicznych do Europy / Unii w przededniu akcesji. Samo pojęcie „twierdzy” pochodzące z czasów, gdy Polska była postrzegana (postrzegała samą siebie) jako „przedmurze” europejskiego chrześcijaństwa, w dobie współczesnej jest „zdezaktualizowane”, wręcz nieaktualne²⁷, zastąpiło go pojęcie jednostronnie zinterpretowanej metafory **europiejskiego domu** (zob. Bartmiński 2018: 54–57), który także otacza się murem, broni swego dobrobytu i bezpieczeństwa, do którego Polacy aktualnie (przed akcesją) chcą wejść i uczestniczyć we wspólnocie jego mieszkańców. Mogą być w tej wspólnocie gośćmi (w dyskursie lewicy, zafascynowanej poziomem zachodniej gospodarki) lub domownikami (w dyskursie katolickim, podkreślającym wielowiekową przynależność chrześcijańskiej Polski do „europejskiej wspólnoty ducha”), w dyskursie narodowo-prawicowym ukazuje się „wszystkie braki i wady UE i jej niedojrzałość do przyjęcia spadku Europy, która szanowała pozycję Polski jak przedmurza Europy i jako pomostu między Wschodem i Zachodem” (Żuk 2010: 122).

Ale równocześnie wypowiedzi o Europie – zarówno przed akcesją, jak i po niej – opierają się na tak silnie skontrastowanym zapleczu ideologicznym i światopoglądowym, że jednym i tym samym znakiem przypisuje się wartości przeciwstawne. W przestrzeni komunikacyj-

²⁷ Zwracał na to uwagę Maciej Abramowicz w recenzji książki Żuka, zob. Abramowicz 2012: 250.

nej obserwujemy „odwracanie znaczeń”, prowadzące do swoistej „enantiosepii” przestrzeni komunikacyjnej. Dyskurs publiczny stał się „dyskursem rozszczepionym”²⁸: mówiąc „Europa”, jedna strona mówi najczęściej o wielkiej tradycji judeochrześcijańskiej, dziedzictwie humanizmu, wartościach oświeceniowych, tolerancji, demokracji, poszanowaniu dla inności, o „jedności w różnorodności”, podczas gdy druga – o relatywizmie moralnym, „cywilizacji śmierci”, libertynizmie, godzeniu w wartości chrześcijańskie, zbiorowym zagrożeniu dla Polski itp.²⁹ Po akcesji Polski do Unii rozziw między dyskursem pro- i antyeuropejskim zmniejszył się, ale nie zaniknął, a po roku 2015 powrócił i przybrał na sile; wydaje się on pochodną, a równocześnie czynnikiem utrwalającym upowszechniane przez media wszelkich rodzajów wspomniane wcześniej – por. przypis 23. – przekonanie o istnieniu „dwóch Polsk”.

Omówienie profilowania pojęcia EUROPA w dyskursach rozpoczętym od polskiego dyskursu **liberalno-demokratycznego**.

---

²⁸ Por.: „Rezultatem tych procesów [zawłaszczania języka] jest enantiosemityzacja współczesnego dyskursu polskiego: funkcjonowanie istotnych społecznie jednostek języka zdolnych do wyrażania znaczeń i ocen skrajnie przeciwstawnych” (Chlebda 2008: 156). Na niebezpieczeństwo, jakie niesie dla komunikacji społecznej „jednoczesne operowanie dwoma różnymi znakami wartości w odniesieniu do określonych wyrazów” (konkretnie do wyrazów *Europa*, *Europejczyk*), zwracała uwagę Halina Satkiewicz (1992: 548). Pojęciem przestrzeni „odwróconych znaków” posłużył się Jarosław Kurski w odniesieniu do dyskursu politycznego dzisiejszej Rosji („Gazeta Wyborcza” z 21 lutego 2015 r., s. 1).

²⁹ Przy tym różnica sposobów mówienia o Europie nie ograniczała się do kategorii werbalnych, lecz sięgała korzeniami głębiej, w sferę logicznych kategorii myślenia: w obu wspomnianych dyskursach Europa „jest częścią dwóch różnych światów rządzonych dwiema przeciwstawnymi logikami: uczestnicy dyskursu E [proeuropejskiego] operują lub są gotowi do akceptacji wielowartościowej logiki dialektycznej, uczestnicy dyskursu AE [antyeuropejskiego] operują z reguły dwuwartościową logiką formalną. Istota konfliktów komunikacyjnych [między uczestnikami obu dyskursów] leży więc bardzo głęboko, a ich przyczyna wydaje się obecnie nieusuwalna” (Chlebda 2008: 165–166).

Dyskurs liberalno-demokratyczny³⁰ jest proeuropejski, raczej obywatelski niż narodowy. Jego bazą jest zespół wartości, które szczególnie pełną, a jednocześnie zwartą formę uzyskały w często cytowanej wypowiedzi Władysława Bartoszewskiego:

[1] *Termin Europa nie zawęża się, moim zdaniem, do pojęcia czysto geograficznego. W historii narodów i państw tego kontynentu termin ten przybrał znaczenie cywilizacyjne, stał się zbiorczym symbolem fundamentalnych wartości i zasad. Europa to przede wszystkim wolność jednostki, to prawa człowieka – polityczne i ekonomiczne. To porządek demokratyczny i obywatelski. To państwo prawa. To efektywna gospodarka, oparta na indywidualnej przedsiębiorczości i inicjatywie. Jednocześnie to refleksja nad losem człowieka i ładem moralnym, płynącym z tradycji judeochrześcijańskiej, oraz nieprzemijające piękno kultury.* (fragment wystąpienia Władysława Bartoszewskiego na specjalnej sesji Bundestagu i Bundesratu w Bonn 28 IV 1995 r., <http://www.berlin.msz.gov.pl/resource/9df0ac0e-b38f-4b6c-b084-591fc2302a97:JCR>; przedruk także w „Gazecie Wyborczej” 1995, nr 101).

Przegląd tekstów, które zasadnie można by odnieść do dyskursu liberalno-demokratycznego, przynosi więcej takich wiązek cech; są to m.in.:

[2] *Chodzi o włączenie nas do wspólnoty kultury (może o nieopuszczanie tej wspólnoty) opartej o mniej czy bardziej jasno określone pryncypia: etykę chrześcijańską, zasady państwa prawa, kulturę sięgającą dorobku antycznej Grecji.* (Wypowiedź Henryka Samsonowicza dla „Polityki” 1995, nr 43).

[3] *Europa to nie jest tylko wielka instytucja zwana Unią Europejską, ale to przede wszystkim europejski duch praw.* (Wypowiedź Pawła Śpiewaka dla „Rzeczpospolitej” 2003, nr 19).

[4] *Gdy opisuje się europejską tożsamość kulturową, podkreśla się jej otwartość, jej niestałość, wewnętrzne napięcia, ekscentryczny charakter, stałe samokrytyczne odniesienie do tego, co inne. [...] Leszek Kołakowski dostrzega [...] zasadniczy rys kultury europejskiej w zdolności podawania samej siebie*

³⁰ W szkicowym ujęciu Jerzego Bartmińskiego (2008: 36) dyskurs ten jest nazwany „umiarkowanie liberalno-demokratycznym”, w odróżnieniu od „radycznie liberalnego”, czyli anarchistycznego.

w wątpliwość. Sądzi, że tym, co stanowi swoistą wartość kultury europejskiej, jest jej gotowość, aby nie trwać w wiecznej samowystarczalności i samopewności. Europejska tożsamość Europy polega na niepewności i niepokoju. (Wypowiedź Zdzisława Krasnodębskiego dla „Tygodnika Powszechnego” 2001, nr 18).

[5] *Europa [...] powinna oferować Bliskiemu Wschodowi swoje doświadczenia współżycia różnych kultur i różnych religii, swoje doświadczenia historycznych transferów ludności (wśród których były także «wypędzenia») i swoje doświadczenia godzenia wrogów, pojednania narodów, które połączyły się we Wspólnoty Europejskie. Ma za sobą skuteczne usuwanie nienawiści z edukacji, akceptację multikulturalizmu i promowanie dialogu między cywilizacjami i religiami. Jest to także doświadczenie budowy pokoju, stabilizacji i pomyślności gospodarczej [...].* (Wypowiedź Bronisława Geremka dla „Gazety Wyborczej” 2002, nr 97).

[6] ... *chodziło o marzenie o Europie pojmowanej jako obszar ludzkiej godności, terytorium spokojnej pracy, miejsce, gdzie starym, pięknym budynkom towarzyszy niepozobawiona gracji działalność nowych pokoleń, [...] pewien rytm, pewien ustalony porządek życia.* (Wypowiedź Adama Zagajewskiego dla „Gazety Wyborczej” 2004, nr 306)³¹.

Europa i Unia Europejska są w wypowiedziach tego dyskursu odróżniane, ale nie przeciwstawiane: ta druga jest naturalną i logiczną konsekwencją pierwszej, dlatego do obydwu na równi odnoszone są dwie cechy, jakie tworzący ów dyskurs autorzy uważają za europejskie *par excellence*: to, po pierwsze, zdolność do myślenia krytycznego (sceptycznego) i umiejętność praktycznego posługiwania się tym typem myślenia oraz, po drugie, zdolność do wykrywania, ujawniania i wykorzystywania w praktyce myślowej i w działaniu immanentnej dwoistości natury Europy. „Europejska tożsamość zawsze była doświadczeniem sprzeczności. Zróżnicowane były siły kreacyjne europejskości. [...] Stary kontynent był bowiem ojczyzną humanizmu, oświecenia i liberalizmu, również jednak inkwizycji, kolonializmu

³¹ Więcej cytatów zob. w „wypisach europejskich” zamieszczonych w pracy Chlebda 2008: 116–117. Wszystkie wyróżnienia kursywą pochodzą tu od nas (J. B., W. Ch.).

i totalitaryzmu” – pisała o tej dwoistości Anna Wolf-Powęska³². Bronisław Geremek wskazywał na potrzebę praktycznego włączania owych negatywnych doświadczeń do obrazu Europy:

[7] ... w pamięci europejskiej trzeba zrobić miejsce dla Holocaustu, z całą jego bezprecedensowością i monstrualnością, trzeba, by Europa przypominała sobie o nim i brała za niego odpowiedzialność – po to, żeby pamięć stanowiła solidny i sprawiedliwy fundament jej rozwoju i przyszłości. (Wypowiedź dla „Gazety Wyborczej” 1997, nr 220).

Roman Kuźniar stawia wręcz tezę, że to właśnie ze świadomości europejskich nieszczęść („niezrozumiałego w swej skali barbarzyństwa oraz okrucieństwa wojny, która odczłowieczała jednostkową i społeczną kondycję Europejczyka”) narodziła się Wspólnota Europejska i polskie dążenie, aby jak najszybciej się w niej znaleźć (Kuźniar 2013: 10–11).

W **dyskursie katolickim** dają się wyróżnić trzy perspektywy oglądu Europy: jedna oficjalna, a zarazem głęboko historyczna, obejmująca Europę jako kolebkę i ostoję chrześcijaństwa, i dwie współczesne, w których obiektem postrzegania jest raczej Unia Europejska.

W perspektywie przyjmowanej oficjalnie (popartej autorytetem Jana Pawła II) profil Europy ma wymiar najpełniejszy: łączą się w nim pierwiastki ściśle historyczne, biorące swój początek bezpośrednio w tradycji starożytnego Rzymu i Jerozolimy, jak i dzisiejsze, wybiegające w przyszłość; wymiar geograficzny łączy się z ekonomicznym, materialny z moralnym i duchowym. Ten ostatni jest dominantą profilu i przybiera postać opartej na zbiorze wartości tożsamości europejskiej. Zestaw owych wartości, istotnych dla kształtowania intelektualnego i duchowego profilu Europy, dotyczy – w ujęciu Jana Pawła II –

[8] ... *godności osoby; świętości życia ludzkiego; centralnej roli rodziny opartej na małżeństwie; wagi wykształcenia; wolności myśli, słowa oraz głoszenia własnych poglądów i wyznawania religii; ochrony prawnej jednostek i grup; współpracy wszystkich na rzecz wspólnego dobra; pracy pojmowanej jako dobro osobiste i społeczne; władzy politycznej pojmowanej*

³² Wypowiedź dla „Polityki” 1993, nr 6.

jako służba, podporządkowanej prawu i rozumowi, a «ograniczonej» przez prawa osoby i narodów. W szczególności konieczne będą uznanie i ochrona w każdej sytuacji godności osoby ludzkiej i prawa do wolności religijnej, pojmowanego w trzech aspektach: indywidualnym, zbiorowym i instytucjonalnym. Oprócz tego należy przyjąć zasadę pomocniczości w wymiarze horyzontalnym i wertykalnym oraz wizję stosunków społecznych i wspólnotowych opartą na autentycznej kulturze i etyce solidarności³³. (Przesłanie Papieża Jana Pawła II do uczestników Europejskiego Kongresu Naukowego (<http://www.opoka.org.pl/biblioteka/X/XU/naszaue/jp2-europa.html#eu1>; dostęp 1 III 2015 r.).

Ta uniwersalistyczna wizja Europy przybiera wymiar prawdziwie holistyczny, po pierwsze, poprzez włączenie do profilu Europy – tradycyjnie utożsamianej z Zachodem – także jej skrzydła wschodniego (słowiańskiego)³⁴ oraz, po drugie, poprzez dołączenie do profilu Europy idealnej („kontynentu kultury, z wielkimi ruchami filozoficznymi, artystycznymi i religijnymi, które ją wyróżniają; [...] kontynentu pracy, ze zdobyczami ubiegłego stulecia w dziedzinie technologii i informatyki”) także rysów głęboko negatywnych, ale organicznie z idealnymi zrośniętych: „istnieje niestety Europa reżimów totalitarnych i wojen, Europa krwi, łez i najstraszliwszych okrucieństw”³⁵. Zwłaszcza motyw współlistnienia w obrazie Europy pierwiastków dobra i zła jako impulsu do przezwyciężenia tej dialektyki współbrzmi z tym profilem Europy, jaki kreślony jest w intelektualnym dyskursie liberalno-demokratycznym.

³³ Zbiór wyliczonych tu wartości jest też w pojmowaniu Jana Pawła II fundamentem misji Europy, „wezwanej również dzisiaj, by pełnić rolę nauczycielki prawdziwego postępu i zachęcać do globalizacji opartej na solidarności i nie wykluczającej nikogo, oraz by przyczyniać się do budowania sprawiedliwego i trwałego pokoju na własnym terytorium i na całym świecie, by łączyć różne tradycje kulturowe i tworzyć taki humanizm, w którym poszanowanie praw, solidarność i talent twórczy pozwolą każdemu człowiekowi zaspokoić jego najszlachetniejsze aspiracje” (tamże).

³⁴ W znanej metaforze „dwu płuc”, jakimi powinna oddychać Europa; szerzej na ten temat zob. Przebinda 2001: 28–85.

³⁵ Przemówienie Jana Pawła II podczas spotkania z przedstawicielami świata nauki, kultury i sztuki w Bułgarii, 24 maja 2002 r. (<http://www.opoka.org.pl/biblioteka/X/XU/naszaue/jp2-europa.html#eu1>; dostęp 1 III 2015 r.)

Uniwersalistyczny profil Europy, najpełniej wyrażony w nauczaniu papieskim i mający dzięki wyjątkowej pozycji Jana Pawła II szczególną nośność w polskiej przestrzeni komunikacyjnej przed i po roku 1989, jest podtrzymywany w **dyskursie liberalno-katolickim** („Tygodnik Powszechny”, „Znak”, „Więź”) także odnośnie do Europy pojmowanej jako Unia Europejska. Silniej akcentowany jest w nim wymiar polityczny, ekonomiczny, administracyjny, a więc ta sfera, w której zapóźniona Polska musiała się zrównać z mocnymi i stabilnymi gospodarczo państwami Unii („starej Europy”). Tym dobitniej jednak podkreśla się, że w całościowym obrazie Europy / Unii te aspekty strukturalne nie mogą zdominować jej wymiaru duchowego, moralnego, kulturowego (Życiński 2011). Wspólnota Europejska ma być „Europejską Wspólnotą Ducha”, będąc kontynuatką (czy raczej pozostając organiczną częścią) Europy wyrosłej z sięgających starożytności korzeni judeochrześcijańskich. Równocześnie Unia zaistniała w tym dyskursie jako późna córka Rzeczypospolitej Obojga Narodów, praobrazu Europy zjednoczonej; hasło „od Unii Lubelskiej do Unii Europejskiej”³⁶ włączało Europę / Unię w krąg pojęć oswojonych, rodzimych, znanych Polakom od 450 lat.

Inny profil Europy / Unii ukształtował się w **dyskursie narodowo-katolickim**. Tu ideą przewodnią stała się swoista obrona Europy przed Unią jako tej Europy deformacją czy wręcz zaprzeczeniem. Uniwersalistyczny pierwiastek profilu Europy został wyparty przez kategorie narodowe, przez tendencję do „widzenia jej jako przestrzeni wspólnot etnicznych o wysokim potencjale dominacji”, co nakazuje przybierać „postawę antyintegracyjną, nacechowaną lękiem przed utratą suwerenności, narodowej tożsamości”. W tej wąskiej i spłaszczonej perspektywie patrzenia obraz Europy (jako Unii / Zachodu) tworzony jest z „kapitalistycznej zaborczości, bezwzględного dążenia do zysku i wyzysku słabszych, rozprzężenia obyczajowego, moral-

---

³⁶ Jak już wspomnieliśmy, hasło zostało sformułowane w r. 2000 przez Jerzego Kłoczowskiego, autora koncepcji „młodszej Europy” (Kłoczowski 1998), i podjęte w licznych wystąpieniach przez Jana Pawła II.

nego relatywizmu, permissywizmu, redukcji motywów działania do zasady przyjemności” (Piotrowski 1997: 330 i 337), w ostatnich zaś latach – także tych (przywoływanych jako zagrożenia) zjawisk, wokół których ukształtował się dyskurs feministyczny: płci kulturowej, płynnej tożsamości, wolności wyboru, równouprawnienia.

W obrazie świata, jaki wyłania się z tekstów dyskursu narodowo-katolickiego, to nie Polska zawdzięcza coś Europie: to Europa ma niespłacalny dług wobec Polski³⁷. Europa przedstawiana jest jako moralny dłużnik Polski, Polska bowiem jest nie tylko niezbywalną częścią Europy („naszej cywilizacji”, tj. zachodniego chrześcijaństwa), ale jej obrończynią wobec zagrożeń płynących głównie ze Wschodu³⁸ – nawet jeśli zachodni Europejczycy nie są tych zagrożeń do końca świadomi³⁹. Wschód sam, z definicji, wyklucza się z Europy: na mapie polskiej narodowo-katolickiej „geografii mentalnej” (Chlebda 2002) Europa jest kontynentem bez Rosji, ta bowiem reprezentuje wrogą wobec „naszej” cywilizację azjatycką.

Dyskurs narodowo-katolicki (obecny na łamach „Gazety Polskiej” i „Naszego Dziennika”) jest dyskursem radykalnego, skrajnego wręcz eurosceptycyzmu. Akcesja Polski do Unii Europejskiej jest tu traktowana jako wyprzedaż tych wartości, których obrona jest uznawana za dziejową misję Polski:

---

³⁷ Przekonanie to od przełomu lat 2015 i 2016 zyskało w wypowiedziach oficjalnych przedstawicieli rządu i prezydenta Rzeczypospolitej rangę niemal wykładni polskiej polityki państwowej.

³⁸ Ale także z Zachodu. Należy podkreślić, że wyraz *Zachód* ma w tym dyskursie podwójne nacechowanie: jest wartością pozytywną, gdy przez „Zachód” rozumie się historyczną kolebkę chrześcijaństwa (ostoję „naszej cywilizacji”), i jest wartością negatywną, gdy przez „Zachód” rozumie się Unię Europejską. Potwierdza to naszą tezę o enantiosemiczności dzisiejszej polskiej przestrzeni komunikacyjnej.

³⁹ Dwie charakterystyczne dla tego dyskursu wypowiedzi: „Bądźcie czujni, bo społeczeństwo europejskie jest społeczeństwem zgniłym, kultywującym cywilizację śmierci” (K. Cegielska, „Nasz Dziennik” 5 IV 2001, s. 1); „Reewangelizacja naszych zachodnich sąsiadów jest zasadniczą polską misją” (M. Piłka, „Nasz Dziennik” 4 IV 2001, s. 12).

[9] ... *jeśli świat słowiański nie wesprze „psyche Europy Zachodniej”, to UE rozpadnie się w ciągu 50 lub 100 lat: brak wyższych idei, amoralność, korupcja, degeneracja antropologiczna, rozpasanie timokratów, utrata rzeczywistej wolności u warstw niższych, różne formy autoagresji. [...] Rozgorączkowani inżynierowie Europy i nasi hołdownicy Brukseli przypominają nam do złudzenia komunistów sowieckich.* (Ks. Czesław Bartnik, *Najbliższa przyszłość Polski*, „Nasz Dziennik” 11 V 2001, s. 12)⁴⁰.

Zwolennicy Unii, nazywani „Europejczykami” (z użyciem cudzo-słowa), tak zwanymi Europejczykami lub neo-Europejczykami, są regularnie przeciwstawiani Polakom przedstawianym jako prawdziwi, co ma sugerować, że kto w Polsce opowiada się po stronie Europy / Unii, prawdziwym Polakiem nie jest (z czytelnym podtekstem antysemitycznym). Obcość tropi się tu w łonie własnej grupy etnicznej (zob. Chlebda 2007), tworząc środowisko sprzyjające upowszechnianiu koncepcji „dwóch Polsk” i tym samym dychotomizując obraz „prawdziwej Europy” i „tak zwanej Europy”⁴¹.

W **dyskursie prawicowym** obraz Europy budowany jest z tych samych składników, co w dyskursie narodowo-katolickim, jednak w znacznie bardziej stonowanym wydaniu: wymogi poprawności politycznej nakazują budowanie profilu Europy bez domieszek jawnie antysemitycznych czy antymasońskich, wobec Europy / Unii demon-

⁴⁰ O koncepcji misyjnej roli Polski wobec „obcej Europy” piszą m.in.: Kowalski, Tulli 2003: 495–497, Krzemiński (red.), 2009: 28–35.

⁴¹ Warto zestawić ten obraz z charakterystyką kościelnych narracji europejskich, wyprowadzoną przez przywoływaną tu już Katarzynę Leszczyńską z analizy 365 wypowiedzi polskich duchownych, w tym Jana Pawła II. W nurcie nazwanym przez badaczkę „selektywnym” w ocenie Europy dominuje względność: duchowni deklarują „swoją aprobatę dla Europy, jednak obłożoną wieloma warunkami” (bliskie temu nurtowi jest stanowisko Jana Pawła II). Nurt nazwany totalnym „krytykuje zmiany modernizacyjne, liberalizację, zamyka się na nie, dzieląc wyraźnie świat europejski na «my» i «oni». W kategorii «my» mieszczą się Polacy-katolicy [...], w kategorii «oni» mieszczą się wszyscy, którzy znajdują się poza wspólnotą [Polaków-katolików], nawet duchowni czy świeccy popierający jedność Europy”. Nurt afirmatywny (obecny tylko na łamach „Tygodnika Powszechnego”) dyskutuje z selektywnym wyobrażeniem Europy oraz stanowiskiem reprezentowanym przez Jana Pawła II, zob. Leszczyńska 2009: 231–232.

struje się bardziej niechęć czy nieufność niż wrogość, Rosja jest tu elementem ideologicznie obcym, ale się jej z Europy nie wyklucza itd., niemniej materiał budulcowy, z którego formowany jest w tym dyskursie obraz Europy, pochodzi zasadniczo z tego samego źródła, co w dyskursie narodowo-katolickim. Europa jest tu przede wszystkim wspólnotą cywilizacyjno-kulturową i duchową, do której Polska i Polacy należą w sposób naturalny z racji swej tysiącletniej tradycji chrześcijańskiej (por. Puzynina 2011); z tego względu Polska ma prawo, a nawet powinność ostrzegania przed tą deformacją historycznych wartości europejskich, do których dochodzi w systemowych strukturach Unii. Programowe hasło Jarosława Kaczyńskiego w wyborach prezydenckich roku 2010 – „Polska jest najważniejsza” – jest symboliczne dla całego dyskursu prawicowego, w którym na Europę / Unię patrzy się przez pryzmat interesów narodowych, przedkładanych nad wspólny interes europejski⁴².

Na obrzeżach dyskursu prawicowego ukształtował się **dyskurs skrajnie prawicowy**, związany z subkulturą skinheadów o orientacji rasistowskiej i neofaszystowskiej. Nie jest on bynajmniej zjawiskiem w Polsce marginalnym: rozwinął się u nas w połowie lat 80., a na rozwój i umocnienie się jego pozycji wpłynęło zarówno upowszechnienie się w latach 90. Internetu (jako pozostającego faktycznie poza kontrolą medium rozpowszechniania treści i wartości), jak też wzrost znaczenia partii i ruchów skrajnie prawicowych i neonazistowskich w całej Europie lat dwutysięcznych, w tym także w Polsce – por. działalność Młodzieży Wszechpolskiej, Narodowego Odrodzenia Polski, Niklotu, Legionu Polskiego itd. (Wojdyła 2005: 43–62). Obraz Europy, jaki jest budowany w przekazach ruchów skrajnie prawicowych, stoi w opozycji wobec wszystkich pozostałych profili dyskursowych, jego fundamentem są bowiem dawne mitologie pogańskie – słowiańska (w tym staropolska) i germańska, a chrześcijaństwo, tak eksponowane

---

⁴² Symptomatyczny jest w tym kontekście fakt, że popularny talk-show 2. programu Telewizji Polskiej „Europa da się lubić” emitowany w latach 2003–2008, został w roku 2016 zamieniony na program analogiczny, ale pod tytułem „Kocham cię, Polsko!”.

w dyskursach kościelnych i prawicowych, tu – zwłaszcza w wydaniu posoborowym, z ideą *aggiornamento* i ekumenizmem – jest ideą hereetycką, zagraża czystości aryjskiej krwi. Ikonicznym znakiem Europy nie jest krzyż chrześcijański, lecz celtycki: to pod tym znakiem ma powstać Europa jako „zjednoczenie białych narodów europejskich” połączonych w walce ze wspólnym wrogiem, pośród których poczesne miejsce zajmuje „masońska Unia Europejska”⁴³. Dyskurs ten w latach 2015 i 2016 wyraźnie przybrał na sile, a jego publiczne manifestacje spotykają się w Polsce ze stosunkowo słabym odporem władz i służb porządkowych.

W **dyskursie lewicowym** (obecnym na łamach „Krytyki Politycznej” czy „Liberté”) istnieje przede wszystkim Europa w wymiarze unijnym, a równocześnie instytucjonalnym: organizacyjnym, administracyjnym, ekonomicznym, społeczno-politycznym. To polskie władze lewicowe (partie, rząd, prezydent) wprowadzały państwo do Unii Europejskiej, dlatego sygnowane przez nie wypowiedzi, często o charakterze oficjalnych dokumentów, programów, umów itp., budują szczególnie obraz Europy jako systemowego konstrukt, którego struktura, zabezpieczenia, reguły funkcjonowania bywają ważniejsze od deklarowania wartości. Inaczej, niż w dyskursie prawicowym, w którym interesom narodowym oddaje się pierwszeństwo, dyskurs lewicowy promuje interesy narodowe poprzez współtworzenie polityki europejskiej, w tym zwłaszcza europejskiej polityki bezpieczeństwa i obrony, europejskiego obszaru gospodarki energetycznej, Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, budowania unijnej polityki wschodniej. Rosja, która w polskim pojmowaniu Europy jest segmentem mobilnym, to włączanym w ramy obrazu Europy, to z nich wykluczającym, w dyskursie

---

⁴³ Sformułowania za opracowaniem Wojdyła 2005: 120. Tamże pośród wielu innych symptomatyczny tekst: „W inną stronę zwróćmy nienawiść, bo teraz mamy wspólnego wroga / Trzeba się ustrzec od tej zarazy, biała Europa jest nam zbyt droga. / Nigdy więcej żadnej wojny / Razem dla białej Europy podniesiemy prawe ręce. / Niech każdy naród zna swą tożsamość / Niech każdy żyje, gdzie się urodził / Trzeba zachować swoje tradycje / Zniszczyć obcego, by nam nie szkodził” (tekst zespołu rockowego Baranki Boże).

lewicowym jest częścią Europy (choć nie Unii), jej komponentem partnerskim, trudnym, ale nieusuwalnym. Chrześcijański wymiar Europy, choć dostrzegany i szanowany, należy jedynie do tła, na którym rysowany jest obraz Europy-instytucji.

Istotną częścią lewicowego profilu Europy jest też jednak zespół wartości społecznych; jego artykulacja (częsta i zauważalna w przestrzeni działań publicznych) zbliża dyskurs lewicowy z feministycznym – zwłaszcza w obszarze zabiegów o równouprawnienie, wolność i podmiotowość jednostki ludzkiej, prawa mniejszości, gwarancje społeczne i bezpieczeństwo ekonomiczne ludzi itp. Kanon nowoczesnych wartości europejskich polska lewica znajduje w unijnej Karcie Praw Podstawowych UE w jej pełnym wymiarze⁴⁴.

W polskim **dyskursie feministycznym** – najmłodszym z rodzimych dyskursów, ale ukształtowanym nader wyraziście⁴⁵ – uwypukla się fakt, że Europa, która od czasów mitologicznych kojarzona jest z postacią kobietą (dzięki czemu łatwo wpisuje się w opisane przez Annę Horolets metafory zalotów i miłości), wnosi też do polskich rozmów publicznych silny pierwiastek płciowości – zarówno w sensie płciowości kulturowej (*gender*), jak i *stricte* biologicznej. Z feministycznego punktu widzenia właśnie ów przenikający polskie życie publiczne kontekst płciowości jest ramą, w której zachodzą konkretne spory polityczne: m.in. o prawa kobiet i parytety, o życie poczęte i jego ochronę, o aborcję, o zapłodnienie *in vitro*, przemoc domową, związki partnerskie, równouprawnienie mniejszości seksualnych itp., a więc tematy obecne w dyskursie politycznym wszystkich głównych podmiotów życia społeczno-politycznego (partii liberalno-demokratycznych, partii prawicowych, Kościoła). Jednak to aktywności ruchów feministycz-

---

⁴⁴ Pełnym – gdyż, jak wiadomo, w r. 2007 rząd premiera Jarosława Kaczyńskiego zdecydował o niepodpisaniu Karty. Polska przyłączyła się ostatecznie do tzw. protokołu brytyjskiego, ograniczającego działanie Karty w wielu jej istotnych postanowieniach. Decyzję tę podtrzymał rząd premiera Donalda Tuska.

⁴⁵ „Feminizm stworzył własną formację dyskursywną, wyróżniającą się pewną regularnością w obrębie przedmiotów, sposobów wypowiedzania, doboru tematów”, a zgrab tego dyskursu tworzą polityka i seksualność (Gajewska 2003).

nych i ich radykalnej, jak na polskie zwyczaje, retoryce zawdzięczamy fakt, że wzorem i płaszczyzną odniesienia dla wymienionych sporów stała się Europa / Unia Europejska z jej prawodawstwem, tradycjami i dzisiejszą praktyką życia społecznego.

W polskim dyskursie feministycznym dochodzi do spotkania i konfrontacji dwóch symbolicznych postaci kobiecych: Europy i Polonii (uosabianej zwykle przez Matkę Polkę) – postaci w oczach feministek nierównoprawnych: Europa jest wyzwolona i liberalna, jest gwarantką równych praw wszystkich jednostkowych podmiotów życia społecznego, Polonia jest skrępowana własną tradycją, więzami XIX-wiecznego jeszcze pojmowania roli kobiety jako żony, matki i opiekunki ogniska domowego, gwarantki przechowania podstaw tożsamości narodowej. Zdaniem Agnieszki Graff:

[10] *Europa postanowiła, że w prawdziwej demokracji musi panować równość płci; Polska [natomiast] co raz przyłącza się w kwestiach równościowych do stanowiska takich państw jak Algieria, Iran, Libia, Sudan, Watykan. W marcu 2001 roku polski rząd po raz kolejny odciął się od stanowiska Unii Europejskiej.* (Graff 2001: 58).

W dyskursie feministycznym Europa / Unia jest więc emblematycznym przykładem prawnego, ekonomicznego, zawodowego, edukacyjnego i obyczajowego zrównouprawnienia kobiety i nadania jej pełnej podmiotowości osobistej i obywatelskiej; jest też (zwłaszcza pojmowana jako Unia, struktura, której Polska stała się członkiem – z wszystkimi tego przywilejami, ale i powinnościami) płaszczyzną odwoławczą w protestach przeciwko upowszechnianemu przez dyskurs prawicowy i narodowo-katolicki obrazowi Europy jako źródła zalewającego Polskę zła⁴⁶; w dyskursach tych powrót w Polsce do

⁴⁶ „Przed Polską są już prawie otwarte wrota Unii i jej standardów – pisała w r. 2004 Monika Ksieniewicz. Jako kraj o silnych tradycjach patriarchalnych być może staniemy się skansenem, w którym kobiety nie cieszą się pełnią europejskich praw, a kobieta, która publicznie przyznaje się do bycia feministką jest uznawana za wariatkę” (Ksieniewicz 2004). Por. też: „Staram się zrozumieć, jak to się stało, że symbolem polskości w liberalnej Europie stał się aberracyjny pomysł wprowadzenia całkowitego zakazu aborcji, a przywódca partii o dziwacznej nazwie Liga Polskich

tradycyjnych ról płciowych miałby być sposobem na wzmocnienie polskiej tożsamości narodowej w jednoczącej się Europie.

Tak więc w dyskursie feministycznym koncept EUROPA stanowi odwrotność konceptu POLONIA: stanowi cel manifestów i działań publicznych właśnie poprzez zaprzeczenie tzw. tradycyjnym polskim wartościom w obszarze ról i funkcji społecznych. Europa postrzegana jest tu wąsko, perspektywa oglądu jest spłaszczona: ukazuje się w niej jedynie wycinek obrazu Europy, niezmiernie doniosły społecznie, ale ograniczony do stosunkowo jednowymiarowego profilu – emblematu równości obywatelskiej, zwłaszcza w zakresie ról społecznych granych przez kobiety i przedstawicieli różnych grup mniejszościowych.

Dokonany tu skrótowy ogląd polskich dyskursów współczesnych nasuwa uwagę, że dobitne artykułowanie wyliczanych wyżej cech, wyraziście rozkładających się na biegunach skali proeuropejskości i antyeuropejskości, a także wysublimowane konstrukcje myślowe, wiążące pojęcie Europy z dialektyką dobra i zła czy z określonymi postawami rozumowymi (sceptycznie-krytycznymi), są bardziej atrybutami **dyskursu intelektualnego** prowadzonego za pośrednictwem publicznych mediów (trybun elit symbolicznych) niż powszechnego **dyskursu społecznego**. Opinia społeczna w Polsce – jak wynika z badań socjologicznych przywołanych tu wcześniej – jest w kwestiach europejskich (tj. obrazu Europy jako kontynentu bogatego i demokratycznego) znacznie mniej podzielona niż medialny dyskurs publiczny, zwłaszcza polityczny. Także „studia nad funkcjonowaniem kluczowych pojęć aksjologicznych z reguły ujawniają duże zróżnicowanie ich semantyzacji w dyskursie medialnym, kontrastujące ze znaczną spójnością ich rozumienia w szerszym obiegu społecznym” (Bartmiński 2014: 76). To głównie w gronie intelektualistów toczy się dyskusja wokół granic Europy. Tezą tego dyskursu jest przekonanie, że granice Europy wyznaczone są przez zasięg wartości europejskich.

Rodzin reprezentował mój kraj za granicą, proponując w imieniu wszystkich Polaków (czyli moim także!) zakaz aborcji i «homoseksualnej propagandy” (Graff 2008: 10).

Ta determinanta kulturowa przekłada się na wymiar geograficzny, każąc stawiać pytania np. o to, czy Europa powinna włączyć w swoje granice takie państwa, jak obca kulturowo Turcja. Determinanta kulturowa i polityczna pojawiła się także w dyskusjach nad podziałem wewnętrznym Europy nie tylko na Zachodnią i Wschodnią, ale też Środkową, sytuowaną (w uproszczeniu) między Niemcami i Rosją. Chociaż korzenie „Europy Środka” sięgają obciążonej konotacjami militarnymi niemieckiej koncepcji *Mittleeuropy* (z końca XIX i pierwszych lat XX wieku), pojęcie Europy Środkowej zaistniało w historiografii i publicystyce za sprawą historyka Oskara Haleckiego⁴⁷, a potem (w latach 80–90.) głównie za sprawą intelektualistów czeskich i węgierskich⁴⁸, próbujących znaleźć przeciwwagę dla ostrej dychotomii Zachodu i Wschodu. Powołanie do życia konceptu „Europy Środka”, która, jak pisał Milan Kundera, kulturalnie jest Zachodem, a politycznie (po roku 1945) – Wschodem, było próbą ocalenia specyfiki kulturowej narodów poczuwających się do zachodnioeuropejskiej tradycji myślowej, ale oddanych na dziesięciolecia w tryby państwowych, politycznych i mentalnych oddziaływań Wschodu – a równocześnie kolejną z prób ustosunkowania się Europejczyków wobec Rosji⁴⁹:

⁴⁷ W *Historii Europy* wydanej po angielsku w roku 1950, po polsku w Lublinie w roku 1994, Halecki wprowadził pojęcie Europy Środka usytuowanej między Europą Zachodnią (starą Europą, głównie romańską i celtycką, na zachód od granicy Niemiec) i Europą Wschodnią (Rosją, Związkiem Sowieckim), wyróżniając w jej obrębie Europę Środkowo-Zachodnią (Niemcy) i Europę Środkowo-Wschodnią (państwa, które w latach międzywojennych istniały między Skandynawią, Niemcami i Włochami na zachodzie a Związkiem Sowieckim na wschodzie jako państwa niepodległe, łącznie z Austrią; Halecki 1950/1994: 159).

⁴⁸ Największe znaczenie dla tego dyskursu miał głośny esej Milana Kundery z r. 1983, w oryginale napisany po francusku, na polski przełożony rok później pod tytułem *Zachód porwany, albo tragedia Europy Środkowej* (Kundera 1984). Prawie równocześnie (1985) ukazał się po francusku szkic Jenó Szűcsa *Les trois Europes* przełożony z języka węgierskiego (polskie wydanie *Trzy Europy* opublikowano w Lublinie w roku 1994).

⁴⁹ Miejscu Rosji na „mentalnej mapie” Polaków w kontekście ich postrzegania Europy poświęcona jest spora partia *Niesamowitej Słowiańszczyzny* Marii Janion. Uczona pisze m.in.: „W nowożytnej Polsce Wschodem stała się przede wszystkim

[11] *Europa Środka pragnęła być skondensowanym obrazem Europy w całym bogactwie jej różnorodności, małą arcyeuropejską Europą, zminiaturyzowanym modelem Europy narodów opartej na regule maksimum różnorodności na minimum przestrzeni. Jakże mogła nie przerażać jej Rosja, budująca się na regule przeciwnej: minimum różnorodności na maksimum przestrzeni?* (Kundera 1984: 18).

Zdaniem Pawła Kubickiego, esej Kundery „stworzył niezwykle silny mit, który wyznaczył ramy symbolicznego modelu determinującego myślenie o Europie w krajach środkowoeuropejskich”, poszukujących „alternatywnej identyfikacji pomiędzy obcym kulturowo Wschodem a Zachodem oddzielonym żelazną kurtyną” (Kubicki 2010: 144).

Swe współczesne istnienie Europa Środkowa zawdzięcza jednak nie tylko Kunderze, ale długiemu szeregowi intelektualistów, zwłaszcza pisarzy i esejistów, którzy doszli do głosu (lub do głosu zostali dopuszczeni) po roku 1989, kiedy to, według słów Kazimierza Wóycickiego (2015: 26), „wybiła w Europie Środkowej godzina liberałów”, artyści pióra zaś zadeklarowali poczucie środkowoeuropejskiej odrębności. Sándor Márai, Czesław Miłosz, Claudio Magris, Danilo Kiš,

Rosja. «Orientalizacja» (w sensie Saidowskim) Rosji kładzie nacisk na to, że nie należy ona do Europy [. . .]. Polska samoidentyfikacja dokonuje się zazwyczaj poprzez przedstawienie Rosji jako nie w pełni wartościowego, lecz niebezpiecznego Innego. [. . .] Zachodnia wyższość cywilizacyjna Polski miała usprawiedliwiać niezmierną pogardę wobec obcych «Azjatów». [. . .] Ewa Pogonowska doskonale zestawia całe serie rozpowszechnionych stereotypowych wyobrażeń, w których Polak – Europejczyk musi zmagać się z Azjatą – Moskalem – barbarzyńcą z dzikiego Wschodu. Trzon wizerunku wroga «stanowi podstawowa opozycja binarna projektowana na cały świat wartości i wiodąca do domyślnych uzupełnień: Europa – kultura, cywilizacja oraz Rosja – brak kultury, antycywilizacja, chamstwo, dzikość, zbrojstwo» (Janion 2006: 226–227). Janion odwołuje się do monografii Ewy Pogonowskiej *Dzikię biesy. Wizja Rosji sowieckiej w antybolszewickiej poezji polskiej lat 1917–1932* (2002), ale owo stereotypowe wyobrażenie Rosji i Rosjanina po „pierestrojce” zaczęło się zmieniać na bardziej pozytywne (zob. np. Bartmiński, Lappo, Majer-Baranowska 2002; Lappo 2002). Proces ten został zahamowany za rządów Putina, zwłaszcza po agresji na Ukrainę. Współczesny badacz konkluduje: „. . . rozpoznanie we wschodnich sąsiadach Europejczyków wydaje się wykraczać poza ramy polskiego modelu postrzegania świata” (Kubicki 2010: 146; zob. też Górny 2015: 20–23).

Dubravka Ugrešić, Jurij Andruchowycz, Tomas Venclova, Herta Mueller, Andrzej Stasiuk, Ziemowit Szczerek – to tylko niewielka część pisarzy, którzy w rozmaitych gatunkach i poetykach ogłosili, że „Europa ta [Środkowa] istnieje i jest różna od Europy Zachodniej i Wschodniej. [...] Europa Środkowa stanowi konstelację narodów, które mają takie samo prawo do niepodległości jak wszystkie inne państwa europejskie. Prawo to powinno zostać uznane nie tylko przez wielkie mocarstwa, ale także przez wszystkie te narody wzajemnie wobec siebie. [...] wzajemne uznanie polityczne stanowi warunek konieczny, ale niewystarczający wzajemnego uznania historycznego. Uznanie historyczne w tym rozumieniu to realne uznanie podmiotowości – narodowej, kulturowej, religijnej, obyczajowej i wszelkiej innej. [...] osiągnięcie wspomnianej wzajemności wymaga krytycznej weryfikacji całego dziedzictwa przeszłości: tak, aby wszystko, co przemianie tej przeszkadza, zostało przewyciężone, a wszystko, co jej sprzyja – wzmocnione. W tym dziele wszystko jest w grze – polityka i historiografia, publicystyka i poezja, literatura i sztuka, każdy list i każda wzmianka w piśmie mają swoje znaczenie” (Mencwel 2009: 24–25; zob. też Škrabec 2013: 31–32). To jednak, że owa „deklaracja odrębności” wyszła spod piór pisarzy i eseistów i że jej istnienie opiera się nadal na piórach („literatura i sztuka, każdy list i każda wzmianka w piśmie mają swoje znaczenie”), sprawia, że jak to trafnie uchwycił Ilija Upalevsky (2016: 162 i 164), „Europa Środkowa nie istnieje poza specyficznym typem ideologicznie zmotywowanej mowy, dostosowanej do społecznego użytkowania w formie różnych tekstów kultury, konstruujących pewien obraz rzeczywistości”, która to mowa „nie odbiega zasadniczo od pewnego sposobu myślenia i postrzegania rzeczywistości, typowego dla zazwyczaj wąskiego kręgu autorów”. Dlatego właśnie nazywamy „Europę Środka” konstruktem dyskursu intelektualnego, ponieważ w dyskursie społecznym (potocznym), do którego mamy wgląd pośredni (głównie poprzez wyniki badań ankietowych), Europa Środka jako odrębny koncept w ogóle nie zaistniała⁵⁰.

⁵⁰ Pośrednim potwierdzeniem tej tezy są badania Doroty Brzozowskiej oparte na analizie zestawów ankiet OBOP i CBOS: wartość procentowa liczby wystąpień

6. Zakończenie

Niniejsze studium miało pokazać, jakie cząstkowe składniki polskich wyobrażeń Europy dają się wyodrębnić z podstawowych baz materiałowych – systemowej, tekstowej i ankietowej – i w jakie zestawy (profile) składniki te konfigurowane są w różnych uwarunkowaniach społecznych przez różne wspólnoty komunikacyjne, będące podmiotami życia zbiorowego Polaków w ostatnim ćwierćwieczu ich historii.

Historia doby najświeższej, pisana na przełomie roku 2016 i 2017, a więc zawierająca już w sobie i przechodząca przez Europę masowe pochody uchodźców, i krwawe zamachy terrorystyczne w głównych miastach Europy, i decyzję Wielkiej Brytanii o opuszczeniu Unii Europejskiej, wreszcie dojście do władzy w USA Donalda Trumpa z jego antyunijną i antyeuropejską retoryką wyborczą, w samej Polsce zaś – nieskrywanie antyunijne poczynania polskiego rządu, wypowiadającego solidarność tak ważnym instytucjom unijnym, jak Komisja Europejska i Komisja Wenecka, historia ta więc zarówno uwypukliła pewne dawniejsze perspektywy polskiego oglądu Europy, jak i wprowadziła nowe płaszczyzny jej oceny, których w próbie rekonstrukcji polskiego wyobrażenia o Europie nie sposób nie uwzględnić⁵¹.

---

wyrażenia *Europa Środkowo-Wschodnia* w korpusie raportów OBOP i CBOS waha się od 0 do 0,01% (Brzozowska 2014: 160). Według Kazimierza Wóycickiego, to sama „Europa Środka nie posiada dostatecznej samowiedzy [...] i wspólnej opowieści, by ją uczynić przedmiotem ogólnoeuropejskiej zadumy i namysłu” (Wóycicki 2015: 9).

⁵¹ Trafną i zobiektywizowaną, bo sformułowaną spoza bieżącego nurtu polityki, wykładnię dzisiejszych (rok 2017) wyobrażeń obozu władzy w Polsce o Europie przynosi następująca wypowiedź Ludwika Dorna: „Europa Zachodnia to: multi-kulti, gender, poprawność polityczna, władza wyalienowanych elit, wyrzeczenie się chrześcijańskich korzeni. I niby nic dziwnego, to standardowy zestaw konserwatywnej krytyki Europy Zachodniej funkcjonujący także w jej obrębie. Ale dzisiejsza polska prawica dodaje do tego zestawu czynnik nowy, który nigdy dotąd nie występował w polskich sporach z Zachodem, zwłaszcza tych z okresu romantyzmu. Mianowicie Europa Zachodnia to obszar ogłupienia, dążenia do samozagłady, antycywilizacja, antywartości oraz wróg egzystencjalny, bo chce nam zabrać naszą tożsamość. [...] Dla polskiej prawicy Europa Zachodnia to nie złożony, funkcjonujący nie bez trudności,

Raport Fundacji im. Stefana Batorego z grudnia roku 2016 (Balcer, Buras, Gromadzki, Smolar 2016) pokazuje Polskę jako państwo, które na swej proeuropejskiej drodze bierze zdecydowany zakręt, mogący ją z tej drogi zawrócić. Co więcej, raport ten pokazuje Polaków jako społeczeństwo, które co prawda samo członkostwo Polski w Unii nadal w ponad 80% popiera, w którym jednak narasta pogłębiające się rozwarstwienie o podłożu kulturowym; suponowane w naszym tekście istnienie „dwóch Polsk” i „enantioseimizacji przestrzeni komunikacyjnej” wydaje się dziś faktem dokonanym. Ma to znaczenie i dla postrzegania Europy, istotą spostrzeżeń i wniosków autorów raportu jest bowiem to, że chociaż motorem antyunijnego i antyeuropejskiego zwrotu jest dziś w Polsce rządząca większość parlamentarna, zwrot ten i jego skutki zdają się odpowiadać rosnącej liczbie obywateli Rzeczypospolitej – tej, która głośno deklaruje postawę „zamkniętości”, jak to określają autorzy raportu: „idealizację własnego narodu, i postrzeganie jego jednorodności jako stanu idealnego, poparcie dla wartości materialistycznych (bezpieczeństwo socjalne, zorientowanie na przetrwanie), tradycjonalizm (znaczenie religii w życiu publicznym), skłonność do postaw autorytarnych i wspólnotowych (kolektywizm), nieufność wobec instytucji między- i ponadnarodowych, strach przed obcymi oraz prymat dążenia do ochrony kraju przed wpływami i ryzykami płynącymi ze świata zewnętrznego nad szukaniem korzyści wynikających z zaangażowania na szczeblu międzynarodowym” (Balcer, Buras, Gromadzki, Smolar 2016: 3). Tak pojmowana zamkniętość – zarówno w swoich odrębnych składowych, jak i zwłaszcza jako całościowy ich kompleks – jest nie do pogodzenia z tą europejskością, która wypływa nie tylko z podstawowych dokumentów unijnych (jak Karta Praw Podstawowych z roku 2000, Konstytucja dla Europy z roku 2004, Traktat Lizboński z roku 2007), ale i z tych potocznych wyobrażeń

---

choć całkiem sprawnie organizm, lecz strefa zgnilizny i rozpadu: albo ciężko chory pacjent, którego my łaskawie uleczymy, albo trędowaty, od którego się odgradzimy. Za takim postrzeganiem stoi świadomie wybrany antyintelektualizm [...].” L. Dorn, *Lepiej być karłem?*, „Polityka” 2017, nr 31, s. 26.

o Europie, które ujawniły przedstawione w tym tekście badania ankietowe. Zdaniem autorów raportu, w roku 2016 tylko 30–35% polskiego społeczeństwa można zaliczyć do grupy ludzi „otwartych” (jednoznacznych zwolenników pogłębiania integracji europejskiej, pomocy innym krajom, otwartości wobec obcych); na ok. 40% szacuje się grupę ludzi „zamkniętych” w podanym wyżej znaczeniu, około jednej trzeciej społeczeństwa tworzy natomiast grupa pośrednia, która mogłaby być uznana za grupę neutralną, gdyby zespół odnotowywanych w badaniach czynników (wysoki w Polsce poziom nieufności społecznej i strachu przed zagrożeniami zewnętrznymi, podatność na teorie spiskowe, malejące zainteresowanie sprawami międzynarodowymi) nie stwarzał warunków sprzyjających większej atrakcyjności postawy zamkniętej, tworząc w efekcie wielką grupę ludzi „raczej zamkniętych”. Tym samym około dwóch trzecich społeczeństwa polskiego wykazuje u schyłku roku 2016 narastającą niechęć wobec świata zewnętrznego i wyraźne tendencje izolacjonistyczne, wsobne, nazywane „natywizmem”: postawą charakteryzującą się dystansem bądź niechęcią do obcych, krytycznym stosunkiem do różnorodności etnicznej i religijnej oraz definiowaniem własnego narodu przede wszystkim w kategoriach etnicznych, a nie na przykład obywatelskich.

Uzyskane w raporcie wyniki nabierają znaczenia zwłaszcza w kontekście perspektyw budowania tzw. patriotyzmu europejskiego. Rozważając modalności patriotyzmu w pracy *Patriotyzm w Unii Europejskiej*, Piotr Burgoński wyodrębnia patriotyzm negatywny („pojawia się przede wszystkim w społecznościach, które swój system wartości traktują jako jedyny możliwy. Taki przekonaniom towarzyszy poczucie wyższości czy «lepszości» swojej *patrii*, a w konsekwencji negatywne odczucia wobec innych społeczności i ich systemów wartości”; Burgoński 2008: 88) bądź ślepy („przywiązanie do swojej *patrii* połączone z bezkrytyczną wobec niej lojalnością, nawet wtedy, gdy na skutek praktyk własnej społeczności cierpią ludzie lub inne społeczności”; tamże: 90). Modalności te przeciwstawione są patriotyzmowi życzliwemu (charakteryzującemu się „dumą z własnej *patrii* i przyjaznym

nastawieniem do innych społeczności i ich systemów wartości”; tamże: 87) i patriotyzmowi konstruktywnemu, przejawiającemu się „w postawie przywiązania do *patrii*, ale z możliwością przeciwstawienia się działaniom własnej społeczności, gdy postrzegane są jako zdrada jej podstawowych wartości” (tamże: 91). Gdy na dodatek patriotyzm zostaje zawłaszczony ideologicznie (zmonopolizowany), „ludzi, którzy nie zgadzają się z określoną polityką czy punktem widzenia, wyłącza się z grona patriotów, etykietując ich jako «zdrajców», «wrogów» albo «obcych agentów»” (tamże: 92). Związek tej typologii patriotyzmu z refleksją nad polskimi wyobrażeniami Europy jest oczywisty: budowanie patriotyzmu europejskiego jest nie do pogodzenia z tymi postawami, które określa się jako patriotyzm „negatywny”, „ślepy”, „zmonopolizowany”, a to te właśnie modalności zdają się dochodzić do głosu w dzisiejszym społeczeństwie polskim w pierwszym rzędzie. Ma to znaczenie także dla całościowego polskiego obrazu Europy, oznacza bowiem, że w obrazie tym – niezmiernie zróżnicowanym, spolaryzowanym, jak wynika z przedstawionego tu wcześniej dyskursywnego profilowania pojęcia EUROPA – zaczyna nabierać znaczenia, a nawet przeważać ta komponenta, która nadaje Europie postać zagrożenia, wobec którego Polacy powinni się zjednoczyć i przyjąć postawę obronną. Ta ksenofobiczna w istocie postawa dotyczy szczególnie ludzi młodych (Balcer, Buras, Gromadzki, Smolar 2016: 11)⁵².

Zarysowujący się rozdźwięk między zasadniczo pozytywnym obrazem Europy, jaki wyłania się z całej przedstawionej w tym tek-

---

⁵² Dostrzegamy znamienne korelacje między zarysowanymi tu postawami ksenofobicznymi i stosowaniem przemocy werbalnej wobec grup mniejszościowych: „Stosowanie mowy nienawiści to domena młodzieży” (Winiewski, Hansen, Bilewicz *et al.* 2017: 5). Autorzy raportu piszą: „Najwięcej młodych osób [16–18 lat] – blisko 42% – przyznaje się do używania mowy nienawiści wobec gejów i uchodźców, a około 40% przyznaje się do wypowiedzi antymuzułmańskich i antyromskich. Młode Polki posługują się takim językiem niemal dwukrotnie rzadziej niż młodzi Polacy. Zdaje się to potwierdzać wyniki wcześniejszych badań Centrum Badań nad Uprzedzeniami UW, wskazujących na szczególnie problemowe zachowania i postawy młodych mężczyzn, wśród których uprzedzenia, przekonania rasistowskie i dyskryminacyjne są znacznie częstsze niż u młodych kobiet” (tamże: 5 i 7).

ście analizy, a zasadniczo pesymistycznym tonem raportu Fundacji Batorego zdaje się potwierdzać tezę postawioną we wstępie do niniejszej książki: „dobra Europa”, jaka wyłania się z zebranych tu tekstów – także Europa polska – to w mniejszym stopniu Europa, jaka jest, w znacznie większym – Europa, jaką by się chciało widzieć, Europa zakładana, docelowa, Europa wyobrażeń i marzeń o harmonijnym świecie ludzkiej równości i dobrobytu. W realiach dnia dzisiejszego „poczucie kruchości, które jest [...] cechą szczególnie europejską, odnosi się nie tylko do kształtu państw czy trwałości instytucji, lecz także do europejskich nadziei oraz wartości, z których instytucje się wywodzą. [...] Tkanina europejskiej nadziei [...] została rozerwana, a my, Polacy, mamy w tym swój udział. Winę ponoszą nie tylko kryzysy, lecz także nasza skłonność do tego, by widzieć wszystko oddzielnie. Jeśli nie ogarniemy jednym spojrzeniem walki przeciwko totalizmowi, odnowy soborowej i jednoczenia się Europy, traktując je jak różne fasady tego samego domostwa, w którym dobrze się nam mieszka, w którym jest sporo miejsca dla gości, które można remontować i przebudowywać – to ten dom się rozsypie, grzebiąc nas pod gruzami”⁵³. Jak pewnie żadne inne z pojęć rekonstruowanych w *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*, EUROPA, należąc do konceptów, które z racji uwarunkowań geopolitycznych w sposób szczególny podatne są na zmiany, domaga się nieustannej kontroli i weryfikacji raz stwierdzonych treści. Przedstawiony tu w zarysie polski obraz Europy jest obrazem końca lat dziesiątych XXI wieku, a nie polskim obrazem Europy w ogóle; analogiczna analiza, przeprowadzona na przykład za pięć lat, u progu lat 20. tego wieku, może wniesić do owego obrazu rysy zasadniczo nowe.

Bibliografia

Abramowicz Maciej, 2012, *Polski obraz Europy przed akcesją*. [Rec. Książki Grzegorza Żuka Twierdza czy wspólnota, Lublin 2010], „Etnolingwistyka” 24, s. 249–250.

⁵³ Henryk Woźniakowski, *Utracony raj Europy*, „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 41, s. 30–31.

- Balcer Adam, Buras Piotr, Gromadzki Grzegorz, Smolar Eugeniusz, 2016, *Polacy wobec UE: koniec konsensusu*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa (<http://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Otwarta%20Europa/Polacy%20wobec%20UE%20-%20raport%20Fundacji%20Batorego.pdf>, dostęp 10 II 2017).
- Bartmiński Jerzy, 2008, *Wartości i ich profile medialne*, [w:] *Ideologie w słowach i obrazach*, red. Irena Kamińska-Szmaj, Tomasz Piekota, Marcin Poprawa, Wrocław, s. 23–41.
- Bartmiński Jerzy, 2010a, *Jak rekonstruować językowo-kulturowy obraz Europy?*, „Etnolingwistyka” 22, s. 121–127.
- Bartmiński Jerzy, 2010b, *Język IV RP, czyli o karierze przecieku. Problem wiarygodności dyskursu publicznego*, [w:] *Język IV Rzeczypospolitej*, red. Maciej Czerwiński, Paweł Nowak, Renata Przybylska, Lublin, s. 7–31.
- Bartmiński Jerzy, 2014, *Polskie wartości w europejskiej aksjoserze*, red. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Marta Nowosad-Bakalarczyk, Sebastian Wasuta, Lublin.
- Bartmiński Jerzy (red.), 2006, *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, 2017, *Europa w świetle badań ankietowych ASA 1990, 2000 i 2010*, [w:] *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Małgorzata Brzozowska, Beata Żywicka, Przemyśl, s. 138–143.
- Bartmiński Jerzy, 2018a, *Język w kontekście kultury, czyli co dziś znaczy metafora „europejski dom”?*, Katowice.
- Bartmiński Jerzy, 2018b, *Czym różni się „Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów” od słownika językowego i encyklopedii?*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 4, *Słownik językowy – leksykon – encyklopedia w programie badań porównawczych*, red. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Beata Żywicka, Lublin, s. 9–23.
- Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2013, *Problem konceptu bazowego i jego profilowania – na przykładzie polskiego stereotypu EUROPY*, „Etnolingwistyka” 25, s. 69–95.
- Bartmiński Jerzy, Lappo Irina, Majer-Baranowska Urszula, 2002, *Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we współczesnej polszczyźnie*, „Etnolingwistyka” 14, s. 105–151.
- Bielińska-Gardziel Iwona, Brzozowska Małgorzata, Żywicka Beata (red.), 2017, *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych*, Przemyśl.
- Borzym Andrzej, Sadowski Jeremi, 2007, *Polscy Ojcowie Europy*, Warszawa.

- Brzozowska Dorota, 2014, *EUROPA w badaniach polskiej opinii publicznej i społecznej w kontekście danych ankietowych*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 2, *Wokół europejskiej aksjofery*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin, s. 149–162.
- Burgoński Piotr, 2008, *Patriotyzm w Unii Europejskiej*, Warszawa.
- Chlebda Wojciech, 1998, *Kilka słów o Europach i innych mentalnych kontynentach*, [w:] *Słowo i czas*, red. Stanisław Gajda i Anna Pietryga, Opole, s. 46–57.
- Chlebda Wojciech, 2002, *Polak przed mentalną mapą świata*, „Etnolingwistyka” 14, s. 9–26.
- Chlebda Wojciech, 2007, *Kiedy swój staje się obcym*, „Etnolingwistyka” 19, s. 89–98.
- Chlebda Wojciech, 2008, *Europejskość w najnowszym polskim dyskursie politycznym*, [w:] *Język polski w europejskiej przestrzeni kulturowo-językowej*, red. Stanisław Gajda, Opole, s. 77–184.
- Chlebda Wojciech, 2010, *W stronę językowego obrazu Europy. Analiza słownikowo-tekstowa*, „Etnolingwistyka” 22, s. 85–104.
- Czapliński Przemysław, 2016, *Poruszona mapa. Wyobrażenia geograficzno-kulturowa polskiej literatury przełomu XX i XXI wieku*, Kraków.
- Delanty Gerard, 1999, *Odkrywanie Europy. Idea, tożsamość, rzeczywistość*, tłum. Renata Włodek, Warszawa.
- Fleischer Michael, 2004, *Europa, Niemcy, USA i Rosja w polskim systemie kultury*, Wrocław.
- Gajewska Agnieszka, 2003, *Utopie antropologiczne w dyskursie feministycznym pierwszej i drugiej fali*, „Kultura i Historia” 6 (<http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/163>; dostęp 20 III 2015).
- Giza Anna, 2013, *Dwie Polski o dwóch Polakach, czyli samoreprodukujący się dyskurs*, [w:] *Gabinet luster. O kształtowaniu samowiedzy Polaków w dyskursie publicznym*, red. Anna Giza i in., Warszawa, s. 105–145.
- Górny Maciej, 2015, *Europamięć*, [w:] *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, t. 2 *Wspólne / Oddzielne*, red. Robert Traba, Hans H. Hahn, Maciej Górny, Kornelia Kończal, Warszawa, s. 17–37.
- Graff Agnieszka, 2001, *Świat bez kobiet. Płeć w polskim życiu publicznym*, Warszawa.
- Graff Agnieszka, 2008, *Rykoszetem. Rzecz o płci, seksualności i narodzie*, Warszawa.
- Grzeszczak Monika, 2015, *Pojęcie DEMOKRACJI i jego profilowanie w polskim i niemieckim dyskursie publicznym (1989–2009)*, Lublin.
- Halecki Oskar, 1950/2000, *Historia Europy, jej granice i podziały*, London and New York, Lublin.
- Horolets Anna, 2006, *Obrazy Europy w polskim dyskursie publicznym*, Kraków.
- Janion Maria, 2006, *Niesamowita Słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury*, Kraków.
- Kłoczowski Jerzy, 1998, *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa.

- Kłoczowski Jerzy, 2007, *Tożsamość polska i europejska dzisiaj*, „Nowa Europa. Przegląd Natoliński” 1 (5), s. 330–344.
- Kowalski Sergiusz, Tulli Magdalena, 2003, *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści*, Warszawa.
- Krzemiński Ireneusz (red.), 2009, *Czego nas uczy Radio Maryja? Socjologia treści i recepcji rozgłośni*, Warszawa.
- Ksieniewicz Monika, 2004, *Specyfika polskiego feminizmu*, „Kultura i Historia” 6 (<http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/169>; dostęp 20 III 2015).
- Kubicki Paweł, 2010, *Miasto w sieci znaczeń. Kraków i jego tożsamości*, Kraków.
- Kundera Milan, 1984, *Zachód porwany, albo tragedia Europy Środkowej*, tłum. M. L., „Zeszyty Literackie” 5.
- Kuźniar Roman, 2013, *My, Europa*, Warszawa.
- Lappo Irina, 2002, *Profilowanie stereotypu Rosjanina w polskim kręgu językowo-kulturowym*, „Etnolingwistyka” 14, s. 153–174.
- Mencwel Andrzej, 2009, *Rodzinna Europa po raz pierwszy*, Kraków.
- Piotrowski Andrzej, 1997, *Lęk przed Europą w polskim dyskursie katolickim. Analiza prasy*, [w:] *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*, red. Marek Czyżewski, Sławomir Kowalski, Andrzej Piotrowski, Kraków, s. 324–337.
- Pisarek Walery, 2002, *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, Kraków.
- Przebinda Grzegorz, 2001, *Większa Europa. Papież wobec Rosji i Ukrainy*, Kraków.
- Puzynina Jadwiga, 2011, *O wartościach trwałych i istotnych*, „Etnolingwistyka” 23, s. 25–29.
- Roguska Beata (oprac.), 2013, *Stosunek Polaków do Unii Europejskiej. Komunikat z badań CBOS BS/72/2013*, Warszawa.
- Romaniszyn Krystyna (red.), 2005, *Portrety i autoportret. Polacy o sobie, innych narodach, Europie i Unii Europejskiej*, Kraków.
- Satkiewicz Halina, 1992, *Europa, europejski, Europejczyk*, „Poradnik Językowy” 7.
- Szawiel Tadeusz, 2007, *Tożsamości polskie a Europa*, „Nowa Europa. Przegląd Natoliński” 1 (5), s. 208–250.
- Szűcs Jenő, 1994, *Trzy Europy*, Lublin.
- Škrabec Simona, 2013, *Geografia wyobrażona. Koncepcja Europy Środkowej w XX wieku*, Kraków.
- Śpiewak Paweł (red.), 2000, *Spór o Polskę 1989–99. Wybór tekstów prasowych*, Warszawa.
- Tazbir Janusz, 2004, *Polska a Europa*, „Nauka” 4, s. 35–47.
- Viviand Aline, 2014, *La compréhension des gentils Polacy, Niemcy, Francuzi et Européjczy par la jeunesse polonaise contemporaine. Une étude ethnolinguistique* (maszynopis rozprawy doktorskiej).
- Viviand-Esik Aline, 2016, *Europejczycy. Konceptualizacja i ewaluacja wyobrażeń ukrytych za nazwą wspólnoty*, „Etnolingwistyka” 28, s. 169–186.

- Wandycz Piotr Stefan, 2007, *Oskar Halecki i jego koncepcja Europy środkowo-Wschodniej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo–Wschodniej” 5 (2007), s. 45–51.
- Winiewicz Mikołaj, Hansen Karolina, Bilewicz Michał, Soral Wiktor, Świdorska Aleksandra, Bulska Dominika, 2017, *Mowa nienawiści, mowa pogardy. Raport z badania przemocy werbalnej wobec grup mniejszościowych*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa (http://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/MOWA_NIENAWISCI_MOWA_POGARDY_wersja_s_krocona.pdf; dostęp 3 III 2017).
- Wojdyła Łukasz, 2005, *Wizja historii w tekstach muzycznych polskich grup skrajnie prawicowych*, Toruń.
- Worek Barbara, 2005, „Zwykli ludzie” o sobie, Polsce, Europie i Unii Europejskiej, [w:] *Portrety i autoportret. Polacy o sobie, innych narodach, Europie i Unii Europejskiej*, red. Krystyna Romaniszyn, Kraków, s. 143–169.
- Wóycicki Kazimierz, 2015, *Nostalgia i polityka. Esej o powrocie do Europy Środkowej*, Warszawa.
- Żuk Grzegorz, 2005, *Twierdza czy wspólnota? Europa w polskim dyskursie publicznym*, Lublin.
- Życiński Józef, 2011, „Dusza Europy” a godność człowieka, „Etnolingwistyka” 23, s. 19–23.

The Pictures of Europe in Polish Language and in the Texts of Polish Public Discourses

Exploiting the extensive material base, consisting of linguistic system data (including dictionaries), textual data (involving a range of ideologically varied Polish public discourses), and questionnaire data (conducted on one's own among students in the years 1990, 2000, and 2010, giving access to the social, colloquial comprehension of Europe, and referring selectively to the research performed by the public opinion research centres OBOP and CBOS between 2006 and 2016), the authors are attempting at recreating the Polish linguistic-cultural picture of Europe. The perception presented here is the one of the late 2010s, and not the Polish perception of Europe in general. The concept EUROPE has held a distinctive place in the Polish mentality ever since the 16th century, thus constituting an essential reference point while creating the perception of Poland over the area where two different cultural and religious worlds – *Slavia Latina* and *Slavia Orthodoxa* – do adjoin. Historically and contemporarily, it is the pro-western orientation that is predominant – the sense of belonging to the West not only geographically, but also culturally and mentally. In the Polish comprehension, Europe accounts for not only material welfare and high

---

culture, but also for a set of socio-constitutional attributes, embracing human rights, rules of democracy, demands of freedom, equality, solidarity, and tolerance. Europe as such is treated as the opposition of Asia, to which Russia is included, and the construct of the discourse is the notion of Central Europe. Embracing a considerable period of time while performing the analysis has made it possible to demonstrate the relatively stable core of the concept *EUROPA*, as well as the changes taking place within the concept. While the social attitude to Europe is 70–80% positive, the public discourse (especially the political one) is deeply divided into pro-European enthusiasts (the democratic-liberal orientation – the papers *Gazeta Wyborcza* and *Polityka*), pragmatic supporters (the left-wing orientation – *Krytyka Polityczna*, as well as the feminists following *Zadra*), anti-European sceptics (the national right-wing orientation – *Gazeta Polska* and *Wprost*), and anarchists. The catholic discourse is diversified and can be classified into church-institutional, liberal-catholic (*Tygodnik Powszechny*), and national-catholic (*Nasz Dziennik*).

Концепт Европа в русской языковой картине мира

Ольга Е. Фролова

Rekonstruuяc rosyjski obraz Europy, a takъe Europejczyka i europejskości, autorka analizuje dane systemowe (w tym dane róznych typów słowników, gniazda słowotwórcze, kolokacje, idiomatykę), dane ankietowe (grupy 202 studentów) oraz współczesne dane tekstowe czerpane z korpusu języka rosyjskiego. Nakreślone zostało szerokie tło historyczne formowania się konceptu EUROPA od czasów Piotra I. Koncept ten ma w rosyjskiej przestrzeni językowo-kulturowej charakter relatywny, ponieważ związany jest z ambiwalentnym charakterem konceptu ROSJA, wniesionym przez spór okcydentalistów i słowianofilów o przynależność Rosji do Wschodu bądź Zachodu. Ambiwalencja rosyjskiego konceptu EUROPA dochodzi do głosu zarówno w ankietach (w których dominuje „konsumenckie” postrzeganie Europy jako swego rodzaju „towaru / usługi”), jak i w tekstach (głównie w dyskursie publicystycznym i filozoficznym). Rosyjski koncept EUROPA ma złożoną strukturę opartą na sieci pojęć *Wschód*, *Zachód*, *kultura*, *cywilizacja*, *postęп*, ale także *chrześcijaństwo* i *prawosławie*, wartościami w zależności od pozycji nadawcy komunikatu. Koncept EUROPA charakteryzuje się w rosyjskim obrazie świata wyjątkowym dynamizmem.

1. Введение

Цель данной работы состоит в том, чтобы создать когнитивную дефиницию концепта Европа в русской языковой картине мира. Мы опираемся на метод люблинской этнолингвистической школы Ежи Бартминьского в рамках проекта EUROJOS¹.

---

¹ Проект EUROJOS – „Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych” (nr 0132/NPRH2/H12/81/2012). Publikacja finansowana

Исследуются лексикографическое описание лексемы *Европа* и ее словообразовательное гнездо, контексты употребления топонима *Европа* в русских текстах разных функциональных стилей и жанров, наконец, результаты опроса студентов, касающегося их представлений о Европе.

Концепт Европа формируется в России после реформ Петра I. Показателями его в русском языке являются фактор многозначности самого топонима *Европа*, коннотации, связанные с данным словом, идиомы и крылатые слова, словообразовательное гнездо, включающее единицы разных частей речи, в том числе, многочисленные сложные слова с корнем *евро-*, а также характер употребления данного топонима в текстах разных функциональных стилей.

Роль Европы в истории и культуры России исследовалась в ряде исторических и философских работ как XIX в., так и написанных в XX и XXI в. (Бердяев 2001; Данилевский 1991; Ключевский 1987–1990; Надеждин 1836; Чаадаев 1991а; Чаадаев 1991б; Европа и Россия 2007; Европа в России 2010). Концепт Европа в разных языках стал предметом и лингвистических исследований (Фролова 2012; Фролова 2014а; Фролова 2014б; Чесноков 2003; Яворьска 2012; Яворьска 2013; Długosz 2014; Grabowski 2014).

2. Материал исследования

Был проанализирован ряд словарей: ассоциативный, этимологический, толковые словари русского языка, объясняющие прямое и переносное значения слова *Европа* с XVIII до начала XXI в. Мы также обратились к анкетному опросу, проведенному весной 2014 г. среди московских студентов, а также к материалам Национального корпуса русского языка (НКРЯ).

3. Словарные описания

Этимология имени собственного *Европа* не прояснена. М. Фасмер свидетельствует, что слово пришло в русский язык из немецкого или польского (Фасмер 2: 6). Г. Яворська замечает, что происхождение слова остается затемненным (Яворська 2013: 101). Ж. Ле Гофф пишет: „слово »Европа« пришло с Востока. Это семитское слово, служившее у финикийских моряков для обозначения заката и употребленное в новом значении в VIII веке до н.э.” (Ле Гофф 2008: 21–22).

Как указывают авторы БАС, впервые топоним был лексикографирован в XVIII в. (Поликарпов 1704). Слово *Европа* включено в ряд толковых словарей русского языка (Грот-Шахматов; Ушаков 1996; БАС; СРЯ-18; Отин 2006; БТС; Ефремова 2006; Новый БАС).

В *Словаре русского языка XVIII в.* читаем: „*Европа* – (редко) Европия, и, ж. 1. *Геогр.* При сем восхотѣх описати тѣчетыре части свѣта: Европу; Азию; Африку; и Америку. *Геогр.* 1710 10. О государствах, народах Европы (обычно – исключая Россию). Европа, Африка, Америка, Азия. Чудятся ясности, от коея Россия сияет чрез концы земны просвѣщена. *Лом.* СС I 166. . . ; 2. *Миф.* Дочь финикийского царя, похищенная превратившимся в быка Юпитером. В другом явлении вышел Юпитер в образѣблага и сплетенными из цвѣтов вѣнцами украшеннаго быка, на котором сидѣла похищенная Европа. *Прим. Вед.* 1738 139” (СРЯ-18. Вып. 7, <http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/>).

У Я. К. Грота, А. А. Шахматова читаем: „Одна из трех частей Старого Света. . . Западная Европа, в *противопол.* России, как Восточной Европе. . . *шутл.* Европы *мн.* Западно-европейские государства. . . . *переносно:* образованные народны Западной Европы и их культура” (Грот-Шахматов II: 12).

У Д. Н. Ушакова находим: „*мн.* Европы (*только разг. шутл. ирон.*), ж. 1. Название одной из пяти частей света. Страны, государства, расположенные в этой части света, народы, живущие в ней. *перен.* То же, что Западная Европа, западноевропейские

страны, романо-германский мир. *Вся Европа смотрит на нас. Соваться в Европы, в чужие места. . . . 2. перен.* О высокой культуре, о культурной обстановке (разг.). *Чисто, уютно, культурно – ну, настоящая Европа*” (Ушаков 1996, 1: 825).

В БАС читаем: „*геогр.* ‘Одна из пяти частей света, занимающая западную половину материка Евразии. О государствах Западной Европы. <=> Европы, Европов, *мн.* В просторечии. – Относящийся к Европе, принадлежащий ей. Относящийся к народам, к государствам Европы, принадлежащий европейцам” (БАС 3: 1223, 1224).

У Г. Ф. Ефремовой: „1. Одна из пяти частей света; 2. *разг.* Страны, расположенные на западе этой части света; 3. *разг.* Население этой части св.” (Ефремова 2006, 1: 655).

В Новом БАС: „1. (*С прописной буквы*). Одна из пяти частей света. . . 2. *Только мн. разг.* О загранице; о странах, расположенных на западе этой части света за пределами бывшего СССР” (Новый БАС 5: 500–501).

В БТС аналогичная семантизация: „1. Часть света, составляющая вместе с Азией материк Евразию. *Разг.* О загранице, о странах Западной Европы. 2. В греческой мифологии: дочь финикийского царя, которую похитил Зевс превратившийся в быка (изображается сидящей на спине быка, переплывающего море). *Галопом по европам.* Слишком быстро и бегло” (БТС 2002: 293).

Следует отметить, что, по сравнению со словарями Грота и Ушакова, в толковых словарях второй половины XX в. не отмечены переносные значения, связанные с культурой и образованностью. Эти семы включены в более развернутое толкование Е. Отина: „1. Часть света. 2. Культура, признаки культуры, прогресса; 3. Бытовые удобства; 4. Не наше, не отечественное; 5. Страны (или отдельная страна) Западной Европы; заграница” (Отин 2006: 149, 150).

Словари фиксируют важное противопоставление *Европа Россия* (СРЯ 18; Грот-Шахматов, Ушаков 1996, Отин 2006). Мож-

но уже на основании лексикографических источников сделать предварительный вывод об эксклюзивных отношениях между Европой и Россией. Кроме того, как указывают словари, под *Европой* понимают преимущественно западноевропейские государства. В словаре Т. Ф. Ефремовой сохраняется «западная» локализация Европы, а в качестве переносного значения приводится метонимический перенос. Грот и Ушаков указывают на ‘образованность’ и ‘культуру’ в переносном значении имени.

По лексикографическим данным, словообразовательное гнездо топонима весьма обширно: название жителя *европеец*, глаголы *европеизировать*, *европеизироваться*, прилагательное *европейский*, процесс: *европеизация*, абстрактное существительное *европеизм*, сложные существительные, первую часть которых составляет корень *евро-*: *евровалюта*, *евровидение*, *европарламент*, *евроремонт*, *евростандарт* (Новый БАС 5: 500, 501); у Ефремовой находим еще название химического элемента *европий* и термин *европоцентризм* (Ефремова 2006, 1: 656). При отсутствии самого топонима в словарь С. И. Ожегова под ред. Н. Ю. Шведовой включен дериват с этнографической семантикой и пометой *спец.* *европеоидный* (Ожегов, Шведова 1999: 185). В *Учебный орфографический словарь русского языка* включены также прилагательные *общеевропейский*, *восточноевропейский*, *западноевропейский*, *южноевропейский* и *североевропейский* (УОСРЯ 2006).

Что касается имен собственных с корнем *евро-* и онимических словосочетаний с прилагательным *европейский*, образованных от нашего топонима, их количество разнится по словарям. В МАС включено слово *Евровидение*, а в словарь Ефремовой – другие имена собственные *Европарламент*, *Европол* (объединенная организация европейской полиции) и *Евросоюз* (Ефремова 2006; 1: 655, 656). *Толково-энциклопедический словарь* включает более обширный список имен собственных, являющихся названиями международных организаций, возникших

в результате интеграционных политических и экономических процессов: *Европарламент, Евросоюз, Европейский банк реконструкции и развития, Европейский суд* (ТЭС 2006: 589).

В словаре Д. Н. Ушакова и БТС также представлены термины *евразийство, евразиец, евразийский*. Абстрактное существительное *евразийство* толкуется так: „(от Европа и Азия) (неол.). Одно из контрреволюционных учений в зарубежной белой эмиграции, доказывающее своеобразие русской расовой культуры и родственных ей восточных культур и утверждающее, будто этой культуре суждено сменить разлагающуюся романо-германскую культуру” (Ушаков 1996, 1: 825). Та же единица в БТС семантизируется иначе: „Течение русской философской мысли, утверждавшее наличие в культуре России сочетания западных и восточных черт. Возникло в 20–30 гг. 20 в. в среде русских эмигрантов” (БТС 2002: 293). Таким образом, словарь отражает попытку примирить сложившиеся оппозиции *Восток-Запад, Европа-Азия*, поскольку в культуре, государственном устройстве и социальных отношениях можно усмотреть наличие противоречивых признаков. Данная оппозиция косвенным образом отражена в лексикографических источниках: в *Словаре* Грота-Шахматова отмечено переносное значение у прилагательного *азиатский* – ‘дикий грубый’ (Грот-Шахматов; 1, вып. 1: 19) и характеризующее существительное *азиатчина* – ‘азиатский грубый обычай, быт’ (Грот-Шахматов; 1, вып. 1: 19).

Абстрактное существительное *европеизм*, отраженное в словарях Грота-Шахматова, БАС, Новом БАС, БТС, в электронном *Словаре иностранных слов* и в словаре Т. Ф. Ефремовой, получает нетождественные толкования. У Грота – „Воспитание и культурность европейского характера; также один лишь внешний лоск, одне лишь европейские манеры” (Грот-Шахматов II: 13); в БАС – „устар. совокупность свойств, качеств, присущих европейцам” (БАС 3: 1225); в Новом БАС и БТС – „Совокупность свойств, качеств, присущих западноевропейской жизни, куль-

туре, обиходу и т.п.” (БТС 2002: 293; Новый БАС 5: 501); в *Новом словаре иностранных слов* и у Ефремовой соответственно – „буржуазное идейное течение, выступающее за объединение капиталистических стран Европы и мотивирующее это наличием исторической, духовной и культурной общности западноевропейских народов, а также сходством их общественного и политического строя” (*Новый словарь иностранных слов*, by EdwART 2009); „идейно-политическое течение, выступающее за экономическое, политическое и административное объединение европейских государств на основе исторической и духовной общности основных народов Европы »от Атлантики до Урала«, концепция общеевропейского дома” (Ефремова 2006: 656).

В словаре Грота-Шахматова *европеизм* как общность черт основывается на воспитании и культурности, в БАС у данного абстрактного имени появляется помета *устаревшее*, которая не представлена в БТС и Новом БАС. Сравнение толкований у Грота-Шахматова и в БАС показывает расширение объема понятия. Если же сравнить формулировки БАС, БТС и Нового БАС, то становится ясно, что БАС носителями *европеизма* в середине XX в. считались все европейцы, а в начале XXI в. уже только жители западноевропейских стран. В электронном *Словаре иностранных слов* и у Т. Ф. Ефремовой толкование становится идеологизированным. У Т. Ф. Ефремовой отмечено также и существительное *евроцентризм*, значение которого – „одна из концепций культурной исключительности, основанная на идее превосходства ценностей европейской культуры” (Ефремова 2006, 1: 656; см. также ПН 2010).

В словарях не отражено абстрактное существительное с суффиксом *-ость* *европейскость*, а также довольно обширный ряд имен универбатов: *евроавто*, *евроакадемия*, *евробанк*, *евробаскет*, *евробонды*, *евроболт*, *евровагонка*, *евровояж*, *еврогруз*, *еврогимназия*, *евродом*, *евродизайн*, *евродент*, *евродрова*, *евроемкость*, *еврожалюзи*, *евроинтегрция*, *евроинструмент*, *евроки-*

но, еврокар, еврокнига, евроклуб, евролига, евромед, евроныйс, евроновости, евроокна, евроопт, еврооптик, еврообои, евроотель, еврорадио, евростар, евротур, еврошпон, евроспорт, евроуголь, евроупаковка, еврофутбол, евросеть, еврофура, еврошанс, еврошина, еврошоп, еврохит, евроцемент, еврочат, еврочистка, еврочехол, евроэкспресс. Все приведенные выше слова образованы от атрибутивного словосочетания „прилагательное *европейский* + существительное”. Часть из них представляют собой названия организаций и фирм, другая – услуги и третья – товары и продукты.

Как показывает анализ, в толковых словарях отражено как несколько интегральных сем переносного значения имени собственного *Европа* (образованность, культура, отношение к Европе как образцу и стандарту), так и оппозиция *Европа – Россия*.

Гиперонимом слова *Европа* является *материк*. Словари антонимов не включают имен собственных. В словаре М. Р. Львова представлена только пара *восток / запад* (Львов 1984: 109). Антонимом топонима *Европа* является *Азия*. На это указывают реакции, отраженные в *Русском ассоциативном словаре*. На стимул *Европа* первой реакцией была реакция: *Азия* (РАС 5: 55), и наоборот, первой реакцией на стимул *Азия* является *Европа* (РАС 6: 79).

Зона идиоматики с ключевым словом *Европа* не слишком обширна. Наиболее известное и частотное устойчивое речение с топонимом *Европа* – *в Европу прорубить окно* (или *окно в Европу*), цитата из поэмы А. С. Пушкина *Медный всадник* (см. Ашукин, Ашукина 1996). В поэме данное выражение относится к Петербургу. „Выражение это, как указал в примечаниях к поэме сам Пушкин, восходит к итальянскому писателю Альгароти (1712–1764), который в своих *Письмах о России* сказал: »Петербург – это окно, в которое Россия смотрит в Европу«” (Ашукин, Ашукина 1996: 289; см. также Седов 2003). Смысл этого крылатого выражения может быть интерпретирован как начало эко-

номических, культурных контактов между Европой и Россией и прекращение изоляции России, а также как изменение эксклюзивной позиции России по отношению к Европе на инклюзивную.

Фразеологизм *галопом по Европам* со значением ‘поверхностно, несерьезно’ (БАС 3: 1224) по свидетельству В. Седова восходит „к названию путевых очерков („Комсомольская правда”, 14, 16 февраля и 1 марта 1928 г.) советского поэта А. А. Жарова (1904–1984), написанных по итогам поездки по странам Западной Европы. Жаров назвал свои заметки так потому, что он и его товарищи – поэты Иосиф Уткин и Александр Безыменский – с которыми он ездил за рубеж, были вынуждены по требованию полиции значительно сократить свое пребывание в Чехословакии и Австрии. Причиной тому было подозрительное отношение властей этих стран к советским гражданам. Но популярным это выражение стало после того, как Максим Горький использовал его в своей статье *О пользе грамотности*, напечатанной 17 марта того же года в газете „Читатель и писатель”. Он переосмыслил это выражение и использовал его применительно к тем авторам, которые – из-за спешки, халатности, по другим причинам – дают читателям неглубокую, неточную информацию о заграничной жизни. Иносказательно: поверхностное ознакомление с чем-либо, несерьезное отношение к чему-либо, стремление сделать что-то »на скорую руку« (*ирон.*)” (Седов 2003).

Выражение *Европа может подождать* принадлежит российскому императору Александру III: „Однажды, когда Александр Александрович находился в своей загородной резиденции, ему доложили, что в Петербурге аудиенции ожидают иностранные послы. На что он, желая подчеркнуть вес России в мировых делах, сказал: »Когда русский царь удит рыбу, Европа может подождать«. Иносказательно: предложение не волноваться по поводу опоздания куда-либо – этим можно пренебречь,

поскольку опаздывающий делает некое важное дело (*шутл.-ирон.*)” (Седов 2003).

Устойчивое выражение *мягкое подбрюшье Европы* является переводным с английского: *soft underbelly of Europe*. „Выражение сложилось на основе ряда заявлений премьер-министра Великобритании Уинстона Леопарда Спенсера Черчилля. Так, в своем выступлении в палате общин (11 ноября 1942) он назвал Балканы »подбрюшьем держав Оси« (оси »Берлин-Рим«). Смысл этого выражение прояснил эпитет »мягкое«, который прозвучал в беседе У. Черчилля с И. В. Сталиным в Москве (август 1942), где британский лидер сказал: »Если к концу года мы сможем овладеть Северной Африкой, мы могли бы угрожать брюху гитлеровской Европы. [...] Мы намереваемся атаковать мягкое брюхо крокодила...«. Устойчивое словосочетание »мягкое подбрюшье Европы« окончательно сложилось в материалах британских публицистов. Предполагают, что впервые его употребил английский журналист Джеффри Краудер. Выражение послужило основой для всякого рода перефразировок: так, в начале 1990-х гг. стали говорить об »среднеазиатском подбрюшьем России«, имея в виду ее уязвимость с этой стороны, и т. п.” (Седов 2003).

Выражение *Пустите Дуньку в Европу* восходит в пьесе 1926 г. советского драматурга К. А. Тренева (1876–1945) *Любовь Яровая* и объясняется следующим образом: „Иносказательно о восторженном отношении к внешней стороне жизни западных стран (*ирон., презрит.*)” (Седов 2003).

Крылатая фраза *Призрак бродит по Европе, призрак коммунизма* открывает *Манифест Коммунистической партии*, написанный в 1848 г. К. Марксом и Ф. Энгельсом. „Русское издание впервые вышло в 1869 г. в Женеве, в России вышло несколько нелегальных изданий в 80-х гг. XIX в. Фраза обычно служит для всякого рода парафразов, с заменой слова »коммунизм« на иное, соответствующее случаю, и применяется для описа-

ния ситуации, когда потенциальная угроза может исполниться, некое вероятное явление стать реальностью и пр.” (Седов 2003).

Из анализа фразеологизмов мы можем извлечь следующие сведения о Европе: она представляется несвоим пространством (*галопом по Европам*), куда Россия стремилась попасть; достижение этой цели связано с преодолением определенных трудностей (*прорубить окно в Европу*), это пространство представляет собой ценность и нуждается в защите (*мягкое подбрюшье Европы*); Европа предстает как старший партнер России, которая отстаивает свое право на равные отношения с ним (*Европа может подождать*); это пространство связано с большей престижностью по сравнению со своим (*Пустите Дуньку в Европу*).

Коннотации топонима *Европа*, которые не отражены в традиционных толковых словарях, наиболее подробно описаны в словаре Е. Отина. На основании анализа лексикографических источников можно выделить несколько значений слова *Европа*: 1. ‘география: материк’; 2. ‘состав: страны, расположенные в западной части континента’; 3. ‘метонимический перенос: население западноевропейских стран’; 4. ‘релятивная характеристика: граница по отношению к России’; 5. ‘общая характеристика: культура’; 6. ‘частная характеристика: образованность’.

4. Анализ употребления слова *Европа* в речи

На материале НКРЯ нами были проанализированы контексты употребления существительного *Европа*. Вопрос, на который мы намеревались найти ответ, звучит так: какие характеристики формируют переносное знание данного слова и какие коннотации с ним связаны в русском языке.

Формирование концепта и выявление его признаков прослеживалось на изменении сочетаемости прилагательного *европейский*. Наша гипотеза заключается в том, что, во-первых, семантика концепта Европа будет кристаллизоваться при появлении в речи словосочетаний с абстрактными существитель-

ными, атрибутом которых выступает прилагательное *европейский*, во-вторых, формирование концепта должно опираться на осознание характера наднациональной общности, объединенной несколькими признаками.

Для того, чтобы проследить, как складывался концепт, мы задали три подкорпуса в НКРЯ по хронологическому порядку: 1. 1700–1800 гг., 2. 1800–1861 гг., 3. 1861–1917 гг. Временные границы подкорпусов диктовались экстралингвистическими соображениями: на протяжении XVIII в. после реформ Петра I власть направляла развитие российской государственности и культуры по европейскому руслу, что проявилось во всех сферах жизни. Первая половина XIX в. отмечена объединением нации в антинаполеоновской военной кампании 1812 г., попыткой военного переворота 1825 г. В первой половине XIX в. оформился русский романтизм, связанный с осмыслением русской истории Н. М. Карамзиным, места русской культуры в культуре Европы и с осознанием русской этничности, сформировался русский литературный язык. Данная эпоха связывается с феноменом А. С. Пушкина, а также дискуссиями западников и славянофилом о национальном и духовном своеобразии России и „правильном” векторе развития страны. Вторая половина XIX – вершина развития русской литературы, освобождение крестьян от крепостной зависимости, реформа образования, изменение судопроизводства и местного управления, первая мировая война и революция 1917 г.

Первый поисковый запрос касался употребления прилагательного *европейский* по каждому из заданных подкорпусов². В подкорпусе 1700–1800 гг. (объем 1296 документов, 219 844 предложения, 3 783 029 слов) поиск дал 80 документов и 228 вхождений со словом *европейский*. Интересующее нас прилагательное сочетается с именами: *земли, народы, державы, государства, дворы, министры, товары, купцы, чума.*

² Здесь и далее обращение к материалам НКРЯ 1 октября 2014 г.

В подкорпусе 1800–1861 гг. (объем 1586 документов, 1 249 701 предложение, 17 888 192 слова) прилагательное *европейский* встречается в 270 документах и 1544 вхождениях. Как и в первом подкорпусе, здесь обнаружилось словосочетания с существительными *город, салон, язык, знаменитость*.

Наконец, в подкорпусе 1861–1917 гг. (28 098 документов, 4 077 378 предложений, 50 752 038 слов) мы сталкиваемся как с резким ростом объема текстового материала, так и с увеличением количества словосочетаний с прилагательным *европейский*: 1106 документов, 4820 вхождений. И в этот период по-прежнему прослеживается тенденция употребления прилагательного *европейский* с конкретными существительными: *держава, писатель, двор, улица, дом, тротуар, столица, делегация*.

В выделенных подкорпусах мы проанализировали частотность словосочетаний с прилагательным *европейский* нескольких существительных, называющих совокупность признаков, позволяющих идентифицировать объект: *вкус, дух, лад, манер, манера, образ, образец, порядок, стиль*, а также абстрактного существительного *мысль* и модусного по семантике устойчивого словосочетания *точка зрения*.

Поисковые запросы в этом случае формировались как выявление контекстов прилагательного *европейский* и существительного с интервалом от 1 до 3 слов между ними.

Можем сказать, что для подкорпуса 1700–1800 гг. ни одна из единиц не встречается с интересующим нас прилагательным. Исключение составляет слово *образец*. Семантика данного существительного предполагает эталонность. *Словарь Академии Российской* так объясняет его значение: „вид какой-либо вещи, по которому делать, выбирать что-нибудь можно” (САР-1, 4: 589), ср.:

[1] *Потому что китайцы начинают ткать с лучшим вкусом, то есть: по даваемым им Европейским образцам, и сей торг может в нынешнее время нарочито распространиться.* (А. Н. Радищев, *Письмо о китайском торге*, 1792; НКРЯ).

Из найденных нами двух примеров, датированных XVIII в., показателен именно этот, т.к. именно в нем товару, сделанному в Китае, противопоставляется аналогичный произведенный в одной из стран европейской части света, при этом конкретная страна-производитель не важна говорящему, а значит, уже в конце XVIII в. говорящий считает возможным пренебречь национальным ради общего.

Для периода 1800–1861 гг. в НКРЯ обнаруживается 5 документов и 9 вхождений с прилагательным *европейский* и существительным *образец*, ср.:

[2] *Сломав деревянный дворец Годунова, он велел построить для себя большой деревянный же дом на **европейский образец** над Москвою-рекою, в тылу других царских палат, и украсил его богато изящно.* (Ф. В. Булгарин, *Димитрий Самозванец*, 1830; НКРЯ).

В качестве *образца* могут быть взяты *костюм*, *архитектура*, производство каких-либо предметов, устройство флота или армии, законодательства и т.д., напр.:

[3] *Иностранные корабельные мастера помогли царевичу завести также потешный флот из судов, построенных по **европейским образцам**.* (Д. И. Иловайский, *Краткие очерки русской истории*, 1860; НКРЯ).

Поскольку текстовый материал загружен в НКРЯ неравномерно, некоторые важные для русской культуры тексты там не представлены, напр.:

[4] *Но разве мы не христиане, скажете вы, и разве нельзя быть **цивилизированным** не по **европейскому образцу**? Да, мы без всякого сомнения христиане, но не христиане ли и абиссинцы? И можно быть, конечно, цивилизованным иначе, чем в Европе; разве не цивилизована Япония, да еще и в большей степени, чем Россия, если верить одному из наших соотечественников? Но разве вы думаете, что в христианстве абиссинцев и в цивилизации японцев осуществлен тот порядок вещей, о котором я только что говорил и который составляет конечное назначение человеческого рода? Неужели вы думаете, что эти неле-*

ные отступления от божеских и человеческих истин низведут небо на землю? (П. Чаадаев, *Философические письма*, 1828–1830).

Для периода 1861–1917 гг. наблюдается значительный рост употреблений: 19 документов и 22 вхождения. Показательно, что многие из примеров принадлежат жанру путевых заметок и описывают разные стороны европеизации восточных стран. Появление существительного *подражание* свидетельствует о разности статусов участников ситуации, эталона и копии, а также о вторичности подражателя:

[5] *Поэтому он предостерегает Китайцев от попыток подражания европейским народам в создании представительного правления и организации военных сил по европейскому образцу.* (Неизвестный, *О Письме к Китайцу Л. Н. Толстого*, „Новое время”, 1906; НКРЯ).

В подкорпусе 1800–1861 гг. для существительного *вкус* обнаруживаем 6 документов и 6 вхождений, *дух* – 4 документа и 4 вхождения, *лад* – 4 документа и 8 вхождений, *манер / манера* – 7 документов и 8 вхождений, *мысль* – 5 документов и 5 вхождений, *образ* – 6 документов и 6 вхождений, *порядок* – 3 документа и 4 вхождения, *стиль* – 1 документ и 1 вхождение, *точка зрения* – 1 документ и 1 вхождение. Как видим, данные существительные с метасемантикой дают приблизительно одинаковое число употреблений для одного периода.

Во второй половине XIX в. ситуация с употреблением прилагательного *европейский* несколько меняется: *вкус* – 9 документов и 9 вхождений, *дух* – 9 документов и 10 вхождений, *лад* – 22 документа и 24 вхождения, *манер / манера* – 7 документов и 7 вхождений, *мысль* – 33 документа и 39 вхождений, *образ* – 6 документов и 6 вхождений, *порядок* – 19 документов и 33 вхождения, *стиль* – 8 документов и 10 вхождений, *толчка зрения* – 8 документов и 19 вхождений. Два слова – *лад* и *мысль* – выделяются по частотности.

Употребление существительного *лад* демонстрирует широкий диапазон референтов в текстах разных жанров. Отличие существительных *лад* и *образец* заключается в том, что второе из них ориентировано на норму и идеал, а первое предполагает ту или иную меру сходства сравниваемых объектов, ср.:

[6] *Лжедмитрий гулял по Москве без всякой свиты; навещал иностранных художников и ремесленников; присутствовал при отливке и пробе медных орудий; принимал личное участие в воинских маневрах, обучая войска ратному делу на **европейский лад**; в, минуты запальчивости бивал бояр из собственных рук; щедро награждал ученых и артистов, на что обижались чиновники...* (П. П. Каратыгин, *Временички и фаворитки 16, 17 и 18 столетий. Книга третья*, 1871; НКРЯ).

[7] *Крестьяне не просто освобождаются на **европейский лад**, а получают землю, и все это без всякой борьбы, без всякого сопротивления с какой бы то ни было стороны и без каких-либо партий, кроме разве некоторых уродливых и ничтожных претензий на партию, представляемых газетою «Весть».* (Н. Я. Данилевский, *Россия и Европа*, 1869; НКРЯ).

[8] *Между тем итальянская живопись взошла почти во все православные русские храмы со времён преобразования России на **европейский лад**.* (Епископ Игнатий (Брянчанинов), *Понятие о ереси и расколе*, 1850–1866; НКРЯ).

Словосочетание *европейская мысль* обнаруживает самую большую частотность во второй половине XIX в. как в специальных философских сочинениях, так и в публицистике, ср.:

[9] *И в самом деле, развитие **европейской мысли** в XIX столетии шло таким образом, что едва успел померкнуть идеал политический, как на смену ему тотчас же выдвинулся социальный идеал: если политические реформы не принесли ожидаемого блаженства, то его надо ждать от более радикального общественного переворота.* (П. И. Новгородцев, *Об общественном идеале. Глава I*, 1917–1921; НКРЯ).

[10] *Европейские порядки обличены европейской же мыслью во всем своем объеме.* (Г. И. Успенский, *Из разговоров с »приятелями«*, 1882; НКРЯ).

[11] *Теперь же европейская мысль поклоняется человеку, потому только, что он человек.* (К. Н. Леонтьев, *Передовые статьи »Варшавского дневника«* 1880 года, 1880; НКРЯ).

[12] *Восставая против науки и вообще против так называемого прогресса, Л.Н-ч не может, однако, отрицать, что, например, усовершенствованные способы сообщения, ускоренный обмен мыслей между народами, распространение знаний и просвещения способствуют сближению между людьми; уже теперь просвещенные китайцы, персы, индусы читают произведения Л. Н. Толстого, как они приобщаются и вообще к европейской мысли, а в будущем в этом общении просвещенных личностей лежит, несомненно, залог и более тесного духовного сближения между народами.* (Д. Н. Анучин, *Несколько часов в Ясной Поляне*, 1908; НКРЯ).

Формирование концепта Европа должно было неким образом преодолеть национальную специфику. В этом смысле нам представляется важным проследить появление словосочетания *европейская литература* с существительным в формах единственного числа, поскольку такое словосочетание предполагает пренебрежение языковыми различиями. НКРЯ дает 92 примера и 126 вхождений. Наиболее ранние контексты из обнаруженных в НКРЯ принадлежат А. С. Пушкину и Ф. В. Булгарину, ср.:

[13] *Кстати, о моей бедной сказке (писанной, будучи мимоходом, самым трезвым и благопристойным образом) – подняли против меня всю классическую древность и всю европейскую литературу!* (А. С. Пушкин, *Опровержение на критики*, 1830; НКРЯ).

[14] *Трагедия основанная, как выше сказано, на народной грузинской сказке, если б была так окончена, как начата, составила бы украшение не только одной русской, но и всей европейской литературы.* (Ф. В. Булгарин, *Воспоминания о незабвенном Александре Сергеевиче Грибоедове*, 1830; НКРЯ).

Выбор определяемого слова в атрибутивном словосочетании – это и попытка сформулировать интегральное начало, которое обеспечивает единство Европы. В этом качестве выступают существительные *культура* и *цивилизация*. В период 1700–1800 гг. в НКРЯ словосочетания с именами *культура* и *цивилизация* не отмечены. В подкорпусе 1800–1861 гг. встречаются 3 текста и 5 вхождений со словами *европейская культура*. Самое раннее по НКРЯ относится к 1842 г.:

[15] *То были декабристы и немногие запоздалые их последователи. Другие вели половинчатую жизнь, притаившись, но не отказавшись от теорий »общегуманного либерализма«, осторожно вели пропаганду, сея скептицизм относительно русской жизни. Большинство из них – и заключения были весьма редки – обладало образованием, легким, светским, которое, дополняя само дилетантически, большей частью по книжкам – часто весьма популярным – европейских писателей. Случалось, что сами они в более зрелые годы ужасались своей беспочвенности и, разыскивая выход из нее, обращались опять уже к готовым рамкам и формам высшей **европейской культуры**. (П. А. Висковатый (Висковатов), *Жизнь и творчество М. Ю. Лермонтова*, 1842; НКРЯ).*

[16] *Петр Великий завоеванием балтийских берегов уничтожил внешнюю преграду к сближению с **европейскою культурою**, а своими преобразованиями он перенес в Россию начала этой культуры. (Д. И. Иловайский, *Краткие очерки русской истории*, 1860; НКРЯ).*

Пример 16 принадлежит историческому научному дискурсу.

Для подкорпуса 1861–1917 гг. словосочетание *европейская культура* встречается в 57 документах и 105 вхождениях. В ходе рассуждений о природе европейской культуры авторы называют ее признаки, которые становятся предметом положительной или отрицательной оценки, ср.:

[17] *Почему все русские, культуясь в Европе, даже министры, даже с императрицы [начиная], всегда примыкали к тому слою европейцев, который был либерален (к левой стороне) и сам отрицал свою*

же культуру? Не сказала ли в этом русская душа, которой **европейская культура** была всегда, с самого Петра, ненавистна и сказывалась бессознательно даже чуждою русской душе? Мало того, те, которые были наиболее русские чутьем. Вот почему мы и примкнули к революционерам, желавшим свое же разрушить. Об России же заключили по ошибке, тогда как в России мы естественно должны бы были стать, напротив, консерваторами, ибо порядок русский был иной и обратно противоположный, но мы сочли одинаково варварским. (Ф. М. Достоевский, *Записные книжки*, 1850–1881; НКРЯ).

[18] После единой персо-мидийской цивилизации воцарилась в мире раздробленная эллино-македонская культура, эту сменила опять единая римская; византийская (вселенская) была отчасти (в восточной своей половине) продолжением единой римской государственности, а отчасти на другой половине таила в недрах своих новую, опять как эллинская, но по-своему раздробленную **европейскую культуру**. (К. Н. Леонтьев, *Византизм и славянство*, 1875; НКРЯ).

Пример [18] принадлежит историко-публицистическому дискурсу: лексические и грамматические средства не согласуются: автор пишет о раздробленности культуры, однако употребляет конструкцию *прилагательное + существительное* в единственном числе – **европейская культура**.

Наряду со словосочетанием *европейская культура* достаточно широко употребляется другое – *европейская цивилизация*. Существительное *цивилизация* с определяющим прилагательным *европейская* в НКРЯ встречается чаще, чем *культура*: для второго подкорпуса – 15 документов и 30 вхождений, для третьего – 76 документов и 177 вхождений.

[19] Эта общность религии, принятой западными народами, условила возможность единой **европейской цивилизации**. (Т. Н. Грановский, *Лекции по истории позднего средневековья*, 1849–1850; НКРЯ).

[20] Несмотря на расколы и реформации, западная цивилизация сохранила при всех разнообразных народных цивилизациях нечто общее, общую **европейскую цивилизацию**, в которую каждый из этих наро-

дов принес свою дань. (Т. Н. Грановский, *Лекции по истории позднего средневековья*, 1849–1850; НКРЯ).

При этом слово *цивилизация* (в несколько ином написании: *сивилизация*) встречается еще в дневнике А. С. Пушкина 1833–35 гг. В XIX в. существительное *цивилизация* семантизировалось иначе, чем в настоящее время: „буквально значит: гражданственность. В общем смысле принимается за развитие общественного порядка и гражданских прав, в частном же за процесс образованности и самосознания человеческих прав и гражданских обязанностей” (Толль 3: 969). Аналогично объясняется это слово и в словаре В. И. Даля: „общезитие, гражданственность, сознание прав и обязанностей человека и гражданина. Цивилизовать народ, обратить из дикого, грубого быта в гражданственный” (Даль 1978–1980, 4: 574). Словарь Д. Н. Ушакова описывает изменившееся значение данного слова: „1. *только ед.* Высокая степень общественного развития, возникшая на основе товарного производства, разделения труда и обмена (*научн.*)...; 2. Вообще общественная культура, достигшая высокой степени развития, а также общество, являющееся носителем такой культуры...; 3. *только ед. употр.* как обозначение современной европейской культуры” (Ушаков 1996, 4: 1222).

В толковании существительного *цивилизация* XX в., в отличие от объяснения XIX в., актуализовалась тема прогресса, приобретенного знания, или образованности. В подкорпусе 1800–1861 гг. встречается выражение *европейски образованный*. В подкорпусе 1861–1917 гг. – 15 документов и 16 вхождений с таким словосочетанием, ср.:

[21] *Все приемы его показывают человека европейски образованного.* (А. В. Никитенко, *Дневник*. Том 1, 1826–1855; НКРЯ).

В первой половине XIX в. в НКРЯ встречается и словосочетание с абстрактным существительным *образованность*, причем раньше, чем с прилагательным *образованный*:

[22] *Это переносит Вас мысленно в исторический мир и напоминает обыкновения двух царствований, разделенных между собою чертою **европейской образованности**: царствования царя Алексея Михайловича и императора Петра Великого.* (Ф. В. Булгарин, *Прогулка по тротуару Невского проспекта*, 1824; НКРЯ).

[23] ***Европейская образованность** началась феодальными отношениями, аристократией и ее обычаями, законами, идеями ее и самым чувством, которое тогда в ней господствовало.* (А. И. Тургенев, *Дневники*, 1825–1826; НКРЯ).

Далее мы обратились к достаточно устойчивому в употреблении словосочетанию *европейский уровень*. Поиск по основному корпусу НКРЯ дает 83 документа и 96 вхождений (время обращения: октябрь 2014 г.). Самые ранние употребления по корпусу датируются началом XX в.:

[24] *Здесь не Англия и из ничего сделать институт и сотрудников, которые бы могли делать работы, хотя и далеко не такие крупные, как твои, но все же среднего **европейского уровня**, – задача, пожалуй, не меньшего напряжения стоящая, чем твои деяния, а это мы – А. Ф. [Иоффе], Чернышев, я, Селяков и Иван Вас.* (Н. Н. Семенов, *Из переписки с П. Л. Капицей*, 1925; НКРЯ).

Пример [25] интересен тем, что автор характеризует уровень советской науки как более высокий по сравнению с европейским. Корпус дает пример этого же времени с иной иерархией:

[25] *Есть ряд разработок, есть достижения, в которых мы не отстаем от **европейского** и американского **уровня** в радио.* (*Научная мысль, техника радио (составные части радиофикации)* „Радио Всем”, 1927; НКРЯ).

В более поздних примерах представлено различие статусов, отраженное в примере [25]: *европейский уровень* мыслится как высокий и престижный, до которого следует подниматься.

Подведем итоги. Формирование концепта Европа сопровождается изменением сочетаемости: прилагательное *европейский* выступает как атрибут существительных с метасемантикой

и с абстрактными именами. Для русского концепта Европа важна связь с высоким уровнем образования, цивилизацией (понимаемой как гражданственность) и культурой. Концепт Европа, насколько мы можем судить по материалам НКРЯ, формируется в первой половине XIX в. Словосочетание *европейский уровень*, отмеченное более поздними контекстами, обозначает высокий уровень качества, технологии или комфорта по сравнению с российским.

5. Анкетирование

Опрос респондентов проводился в декабре 2013 г., феврале и марте 2014 г. В анкетировании участвовали 202 студента гуманитарной (филологической) и негуманитарной специальностей МГУ, из них 98 респондентов естественнонаучной специальности и 104 филолога. 9 участников опроса не выезжали за пределы России.

Анкета, предложенная респондентам, выглядела следующим образом:

Дата анкетирования: Место анкетирования:

Вуз:

Ваш возраст:

Студент гуманитарной специальности

естественнонаучной специальности

технической специальности

Ваш пол:

Родной язык:

Язык повседневного общения:

*Ответьте на вопрос: **Что для Вас Европа?***

Можно написать несколько вариантов ответа.

Ответьте на вопрос:

В каких зарубежных странах Вы бывали?

Были получены следующие реакции на стимул *Европа*:

культура: достопримечательности, музыка, музеи, кино, литература
114 (56,4%)

- география:** часть света, Евразия, материк, континент 70 (34,6%)
- история:** древности, старый, старинный 38 (13,3%)
- туризм:** путешествия, курорты, отдых 27 (13,3%)
- свобода:** либеральность, свободное общество, права личности 27 (13,3%)
- цивилизация** 27 (13,3%)
- запад** 22 (10,8%)
- наука:** университеты, инновации, философия 21 (10,3%)
- высокий уровень жизни** 20 (9,9%)
- высокоразвитость** 18 (8,9%)
- экономика** 18 (8,9%)
- ЕС / Евросоюз** 18 (8,9%)
- политическое пространство:** честная политическая система 18 (8,9%)
- люди** 16 (7,9%)
- место, где хотелось бы жить и работать:** место самореализации 16 (7,9%)
- противоположность:** отличие от России 16 (7,9%)
- архитектура** 13 (6,4%)
- образование:** возможность получить хорошее образование 12 (5,9%)
- традиции** 10 (4,9%)
- религиозная культура / христианство** 9 (4,4%)
- самосознание:** менталитет / мировоззрение 9 (4,4%)
- демократия** 8 (3,9%)
- чистота** 8 (3,9%)
- язык** 8 (3,9%)
- красивое место** 6 (2,9%)
- прогресс** 6 (2,9%)
- противоположность Востоку / антипод Азии** 5 (2,4%)
- кризис** 4 (1,9%)
- развитое гражданское общество** 4 (1,9%)
- социальная защита** 4 (1,9%)
- стабильность** 4 (1,9%)
- Старый свет** 4 (1,9%)
- удобство / комфорт** 4 (1,9%)
- ценности** 4 (1,9%)
- героиня мифа** 3 (1,4%)
- евро** 3 (1,4%)

зарубежье 3 (1,4%)
кухня 3 (1,4%)
право 3 (1,4%)
порядок 3 (1,4%)
природа 3 (1,4%)
гуманизм 2 (1%)
медицина на высоком уровне 2 (1%)
равноправие 2 (1%)
толерантность 2 (1%)
спутник Юпитера 2 (1%)
стандарты 2 (1%)
экология 2 (1%)
Евромайдан 1 (0,49%).

Для 16 респондентов (7,9%) семантика и ассоциации Европы были релятивными, т.е. определялись через отношение к России как антитеза Европы и России.

Важно, что 144 участника (71,2%) считают слово *Европа* многозначным, из них 30 (14,8%) респондентов отметили цифрами выделенные значения.

Сопоставляя частотность ответов и порядок, который задали сами респонденты, такую картину:

Таблица 1.

Частотность	Порядок следования
культура	география
география	культура
история	объединение ЕС
туризм	прогресс
свобода	экономика (высокий уровень экономического развития и жизни)
цивилизация	туризм,
наука	цивилизация,
высокий уровень жизни	история
объединение ЕС	география в узком понимании (только страны Западной Европы)
экономика (высокий уровень экономического развития и жизни)	

Собственная разработка – О. Ф.

Мы имеем возможность сравнить результаты, полученные нами с теми, которые были описаны в *Русском ассоциативном словаре*. На стимул *Европа* РАС отмечает следующее: *Азия 17; плюс 15; Западная 6; Америка, континент 4; страна 3; Англия, Восточная; земля; культура, путешествие, Россия, страны 2; Plus, во время чумы, глобус, государство, далеко, дом родной, Запад, интересно, капитал, карта, красивая, круиз, материк, мир, о-па, огромная, океан, окно, Париж, плюс 106 2 FM стерео, пустынная земля, радио, развитая, самолет, Старый Свет, суша, Франция, хорошо, центр, цивилизация, часть материка, часть света, шум 1; 102+ 47+3+33 (РАС 5: 55)*. Поясним, что участники опросов для РАС назвали радио *Европа Plus*, а также интертекстуальную единицу *пир во время чумы*.

Слово *Европа* было реакцией на следующие стимулы: *Азия 14; плюс 7; Евразия 4; Германия, Франция 2; Африка, галопом, демократия, западный, Италия, культура, обширный 1; 36+12 (РАС 6: 79)*.

Результаты опроса РАС и анкетирования, проведенного нами, обнаруживают сходство.

Наиболее частотные реакции наших респондентов обнаруживают корреляцию с переносными значениями, описанными в словарях: *культура, география (материк), образование, цивилизация*. Анкетирование дополнило данный список семами: *история, тузим/отдых и Евросоюз*. Анализ анкет показал, что респонденты определяют Европу как географическое и культурное пространство, не включающее Россию.

6. Когнитивная дефиниция

- (1) Родовая категория: география (*часть света, материк Евразия*).
- (2) Границы Европы:
  - (2a) широкое понимание: территория западнее Уральских гор;
  - (2b) узкое понимание: западноевропейские страны.
- (3) Состав: состоит из разных стран, Запад, люди говорят на разных языках.

- (4) Признаки: ценность;
- (4a) наднациональная общность;
- (4b) культура;
- (4c) архитектура;
- (4cc) цивилизация 1, первоначально понимаемая как организация гражданского общества;
- (4d) цивилизация 2, понимаемая как технологические достижения.
- (5) Евросоюз:
- (5a) высокий уровень жизни.
- (6) Отношения Европы и России:
- (6a) отношения включения между Европой и Россией в культурном плане;
- (6b) отношения исключения между Европой и Россией в социальном плане.

7. Профилирование концепта Европа

При описании профилирования мы учитываем контекстуальные отношения гиперонимии и гипонимии, синонимии и антонимии, опираемся на метод выделения ключевых слов в тексте, характер метонимических и метафорических переносов.

Было проанализировано употребление слова *Европа* в публицистическом, философском и газетном дискурсах, а также в тематически организованном Интернет-дискурсе на материале НКРЯ, философских текстов, сайтов в Интернете.

В официально-деловых текстах XVIII в. концепт Европа и понятие европеизма формируются с опорой на представление о желаемом, идеальном, статусе России. Так, в Наказе Екатерины II декларируется прямо:

[26] *Россия есть Европейская держава. Доказательство сему следующее. Перемены, которые в России предпринял Петр Великий. В этом примере предикат европейская держава является классифицирующим и описывает принадлежность России европейскому сообществу, т.е. отношение инклюзивности. Публицистические же тексты XVIII*

и XIX в. отражают эксклюзивные отношения Европы и России. Россия выступает как ученик Европы. (ср. Яворьска 2012; Яворьска 2013).

[27] Не успел Петр I ввести в Россию новые обычаи и обряды, не успел распространить сношения государства своего с **Европою**, как почувствовал нужду переменить многое в прежних законоположениях; но не сделал общего плана всему законоположению. . . (А. Н. Радищев, *О законоположении*, 1801–1802; НКРЯ).

Основные профили русской Европы сложились в первой половине XIX в. как славянофильский и западнический дискурсы. В исследовании В.В. Зеньковского топоним *Запад* употребляется как наименование *Европы*:

[28] Две формы «западничества» сами уже порождали неизбежно и критику **Запада** [. . .] черты случайности и ограниченности критических замечаний о **Западной Европе**, [. . .] сохранялись очень долго; лишь оформление «западничества» и «славянофильства» (в 40-х годах XIX века) сняло эти случайные наскоки и поставило вопрос об отношении к **Западу** по существу. (Зеньковский 1997).

И славянофильство, и западничество формулируют свою систему взглядов в тех же терминах *Запад, Европа, Россия, Восток, культура, цивилизация, христианство, православие, просвещение / образование*. Эти понятия выступают как категориальная сеть, определяющая отношения включения и исключения Европы и России. Антонимическая пара *западнический / антизападнический* характеризует позиции славянофилов и западников, ср.:

[29] . . . типы молодежи, не знавшей очарования Запада, были у нас редки. Этот факт, в свое время обобщенный [. . .] Достоевским в известной его формуле – «у нас, русских, две родины: **Россия и Западная Европа**» – имеет чрезвычайное значение для понимания нашей культурной психологии; известная неустранимость его не раз раздражала носителей **антизападнического** настроения, начиная от славянофилов и кончая фанатическим отталкиванием от Запада в наши дни. (Зеньковский 1997).

Профили Европы у славянофилов и западников строятся в пределах общей категориальной сети, но отличаются вектором оценки. Культурное заимствование интерпретируется позитивно и негативно. Метафоры *эталона*, *старшего* и *младшего*, *родителя* и *ребенка* присутствует в трудах и западников, и славянофилов, ср.:

[30] *Уже триста лет Россия стремится слиться с Западной Европой, заимствует оттуда все наиболее серьезные свои идеи, наиболее плодотворные свои познания и свои живейшие наслаждения.* (Чаадаев, *Апология сумасшедшего*).

[31] *Но если Россия, скажут нам, не принадлежит к Европе по праву рождения, она принадлежит к ней по праву усыновления; она усвоила себе (или должна стараться усвоить) то, что выработала Европа; она сделалась (или, по крайней мере, должна сделаться) участницей в ее трудах, в ее триумфах.* (Данилевский, *Россия и Европа*).

У славянофилов отрицательно оценивается и западная образованность, лишенная духовности, ср.:

[32] *На Западе роскошь была не противоречие, но законное следствие раздробленных стремлений общества и человека; она была, можно сказать, в самой натуре искусственной образованности; ее могли порицать духовные, в противность обычным понятиям, но в общем мнении она была почти добродетелью.* (Киреевский).

В XIX в. в философском дискурсе развивается метафора стареющей, болезненной, уставшей Европы. Такая интерпретация концепта поддерживается чрезвычайной популярностью перевода книга О. Шпенглера *Закат Европы* 1918 г. Ориентация на европейскую модель развития признается непродуктивной:

[33] *Последствия европеизации настолько тяжелы и ужасны, что европеизацию приходится считать не благом, а злом. Заметим при этом, что мы преднамеренно не касались некоторых отрицательных сторон европеизации, которые часто признаются с сожалением самими европейцами: пороки и привычки, вредные для здо-*

ровья, особые болезни, приносимые европейскими «культуртрегерами», милитаризм, лишенная эстетики беспокойная промышленная жизнь. (Трубецкой 2000).

Состав Европы осмысливается в текстах как преимущественно западные страны, как это и семантизируется в словарях. В НКРЯ зафиксировано 5 текстов со словосочетанием *европейские славяне*, принадлежащие авторам консервативного круга. Для К. Н. Леонтьева славянские народы обладают неодинаковым европейским статусом, поскольку принадлежат разным ветвям христианства:

[34] *Воевать с Австрией желательно; изгнать ее из Боснии, Герцеговины и вообще из пределов Балканского полуострова необходимо; но разрушать ее избави нас Боже. Она до поры до времени (до православно-культурного возрождения самой России и восточных единоверцев ее) – драгоценный нам карантин от чехов и других уже слишком «европейских» славян.* (К. Н. Леонтьев, *Национальная политика как орудие всемирной революции*, 1888; НКРЯ).

Категориальная сеть философского дискурса сохраняется и в современных текстах, расширяясь за счет новых опор: *прогресс, технологическое развитие, европейские ценности, евроцентризм*, понимаемый как „научная тенденция и политическая идеология, в явной или неявной форме провозглашающая превосходство европейских народов и западноевропейской цивилизации над другими народами и цивилизациями в культурной сфере, превосходства образа жизни европейских народов, а также их особую роль в мировой истории. Исторический путь, пройденный западными странами, провозглашается единственно правильным или, по крайней мере, образцовым” (ПН 2010). Ср. также:

[35] *Когда общество находится на распутье и определяет путь своего развития, политики, проникнутые идеологией евроцентризма, утверждают, что ответ на этот вопрос есть, его открыла **Европа**.*

Их лозунг: *»Следуй за Западом — это лучший из миров«*. (Кара-Мурза 2002).

В современном философском националистическом дискурсе, также оперирующим термином *евроценризм*, сохраняется та же категориальная сетка понятий, ср.:

[36] *Симметрично этому прогрессистский взгляд на историю сопряжен именно с западом, с Европой. Идеи прогресса родились на западе и оттуда стали распространяться по всему остальному миру. »Закат« стал мерой вещей для всех остальных культур, отождествив себя и свои критерии с универсальными ценностями. Поэтому термины »модернизация« и »вестернизация« (т.е. »западничество«) стали в значительной мере синонимами. С точки зрения запада (в культурном смысле), восток представляет собой отсталость, косность, неподвижность, статику. Восточные общества консервативны, не склонны к динамике и прогрессу. А это для людей запада представляется негативными свойствами, признаком »ущербности«.* (Дугин 2004).

Итак, русский концепт Европы выражается противопоставлением Запада и Востока, связан с осознанием статуса России, выражается в метафорах эталона, ученичества, старшего и младшего, родителя, а также отражается в категориальной сетке: *христианство, православие, образованность, культура, цивилизация, прогресс*.

В анализе дискурса СМИ мы опирались на газетный подкорпус НКРЯ. В газетах обнаруживаются новые характеристики: *общность и толерантность*. Словосочетание *единая Европа* отражено в подкорпусе в 293 документах и 366 вхождениях. Google дает на тот же поисковый запрос 521 000 результатов, напр.:

[37] *Европейскому союзу почти два десятка лет, но он еще не стал единой Европой, как провозглашалось.* (Олжас Сулейменов, посол – постоянный представитель Казахстана в ЮНЕСКО, *Дороги мира*, „Известия“, 5 VII 2010; НКРЯ).

[38] *Стали затаскивать в ЕС тех, кто к жизни в единой Европе ну совсем не готов.* (Евгений Арсюхин, обозреватель „Известий”, Демонизация Сороса, „Известия”, 19 V 2010; НКРЯ).

[39] *Германия – страна, которая платит в Евросоюзе за все, благодаря которой и существует единая Европа, – больше не в состоянии помогать аутсайдерам.* (Евгений Арсюхин, Екатерина Забродина, Немцы не хотят давать денег грекам, „Известия”, 23 III 2010; НКРЯ).

[40] *А поскольку греки – народ гордый, то не исключено, что они решатся и вовсе покинуть единую Европу.* (Евгений Арсюхин, Екатерина Забродина, Немцы не хотят давать денег грекам, „Известия”, 23 III 2010; НКРЯ).

Поскольку процессы глобализации и образование ЕС оценивается по-разному, НКРЯ фиксирует единицы *евроскептик* (5 документов, 5 вхождений) со значением ‘не видящий перспектив в образовании Евросоюза’, и *еврооптимист* (1 документ, 1 вхождение) ‘верящий в перспективы экономической и культурной интеграции Европы’³. Самые ранние употребления для обоих существительных датируются 2001 г. БТС не включает данных единиц.

Поиск в Google дает для поискового запроса *евроскептик* 191 000 результатов⁴. Для синонимичного слова в написании *евро-пессимист* в Google 4 490 000 употреблений. Более того, Википедия приводит термин *евроскептицизм* – „термин, которым обозначают скептическое, негативное отношение к процессам интеграции в рамках Европейского союза. Евроскептицизм, как понятие, появился в Великобритании среди противников членства страны в ЕС в 1971 г. С того времени термин распространился на многие другие страны Европы. Помимо общего неприятия интеграции в ЕС, евроскептики выступают против отдельных политик союза, в частности против введения единой валюты евро, евроконституции, надгосударственных

³ Время обращения к НКРЯ – декабрь 2014 г.

⁴ Время обращения – декабрь 2014 г.

образований, федерализации союза и других”. Электронный ресурс „Руксперт” так называемого патриотического, или националистического, направления разделяет два течения в евроскептицизме: „твердый евроскептицизм (hard, withdrawalist – ‘выхожденец’, от to withdraw – ‘покидать’) – несогласие с существованием Европейского Союза как сущности. Например, типичным сторонником твердого евроскептицизма является Партия независимости Великобритании (United Kingdom Independence Party). Также он имеется в ряде западных стран, в основном среди оппозиционных политических партий; мягкий евроскептицизм (soft, reformist) – согласие с существованием и членством в Европейском Союзе вместе с критическим отношением к части правил и принципов Евросоюза, к превращению его в de facto федеративное государство. Такой точки зрения придерживается, например, британская Консервативная партия” (см. <http://ruxpert.ru>). Поисковый запрос в Google по слову *еврооптимист* дает существенно меньший по количеству результат: 3350 упоминаний⁵.

Газетный подкорпус отражает новое значение топонима *Европа* – метонимический перенос, обозначающий Европейский союз; словосочетание *единая Европа* также выступает как перифрастическое название Евросоюза. Предикатное употребление в примере [37] свидетельствует о качестве данного объединения. Применительно к ЕС чрезвычайно актуальны предикаты с глаголами движения *войти, выйти*, также *покинуть*.

Словосочетание *толерантная Европа* в газетном подкорпусе встречается в 7 текстах и 7 вхождениях. Поиск же в Google дает 33 700 примеров⁶. В зависимости от позиции издания и автора, данный признак оценивается положительно или отрицательно, ср.:

---

⁵ Время обращения – декабрь 2014 г.

⁶ Время обращения – октябрь 2014 г.

[41] *За это говорит как издевательский тон пасквиля в толерантной-то Европе, где даже за косой, »неполиткорректный« взгляд на иноземца можно загреть под суд?! (Максим Чижиков, Елена Овчаренко, Где для русских – отдых, там немцу – капут, „Комсомольская правда“, 25 VIII 2005; НКРЯ).*

Последнее качество стало предметом осмысления в блогах на разных сайтах в Интернете. После победы на конкурсе Евровидения в 2014 г. австрийского певца Томаса Нойвирта, который выступил в образе бородатой женщины под именем Кончиты Вурст, часть российской публики не приняла этого исполнителя и самой возможности отдать первое место столь нетрадиционному исполнителю. Данное обстоятельство активизировало игровой пейоративный топоним *Гейрона*, составленный из двух частей: слова *гей*, обозначающего гомосексуалиста, и слова *Европа*. Неприятие толерантного отношения к людям нетрадиционной сексуальной ориентации отражено в гомофобном Интернет-дискурсе. В НКРЯ слово *Гейрона* не представлено. Поиск в Google дает 219 000 результатов⁷. В Интернете семантика слова трактуется так: ‘саркастическое именование Европы с намеком на процветающий в ней гомосексуализм’⁸; ср. также:

[42] *Многие киселевы и другие патриоты нас очень часто пугают »Гейропой«. Потому мы не могли пропустить гей-парад, который, как и во многих городах мира, 28 июня прошел в Барселоне. (жж пользователя ispanopartizanowrote in pora.valit July 1st, 11:04).*

Неприятие Европы с индивидуализмом и правилами невмешательства в личную жизнь отражается в пейоративном игровом гомофобном дискурсе, напр.:

[43] *Либерастичная Гейрона показала своё истинное, фриковое лицо – с бородой, макияжем и жеманными манерами. И со знаковым*

⁷ Время обращения – октябрь 2014 г.

⁸ См.: <http://slovoborg.su/definition/%D0%93%D0%B5%D0%B9%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0>.

»погонялом« – КОНЧИТА. ТЬФУМЛЯ, как говорит одна моя знакомая! А что? Правосеки держат в страхе целую страну, гомосеки побеждают в музыкальных конкурсах целой части света!... Что ещё нам можно ждать от ТАКОГО мира? Он определённо сошёл с ума! (<http://www.inpearls.ru/pearls/tag/id/43999/value/geyropa>).

В данном после употреблены слова-контаминации *либерастичная* (*либеральная* + *педераст*), сленговая лексика *гомосек*, арготизм *погоняло* – жарг. крим. ‘кличка, прозвище человека’ (БСРРЭР, с. 450).

В консервативном российском Интернет-дискурсе толерантность, как и толерантная Европа оцениваются отрицательно.

Напротив, протестные акции в Киеве получили у сторонников европейской интеграции название *Евромайдан* по уже приведенной выше модели: корень *евро-* как аббревиатура прилагательного *европейский* + существительное. Википедия определяет семантику этого слова так: „Массовая многомесячная акция протеста в центре Киева, начавшаяся 21 ноября 2013 года в ответ на приостановку правительством Азарова подготовки к подписанию соглашения об ассоциации между Украиной и Евросоюзом и поддержанная выступлениями населения в других городах Украины. Название «Евромайдан» эти акции получили в социальных сетях и СМИ по аналогии с событиями 2004 г.». В Интернете термин *Евромайдан* употребляется как заголовков и обозначение тем сообщения.

В подкорпусе СМИ обнаруживает свою частотность словосочетание *европейские ценности*: 126 документов и 143 вхождения (время обращения: октябрь 2014 г.). В зависимости от ориентации издания объект получает разные оценки: отрицательные в примере [44] и положительные в примере [45]:

[44] *Тогда парламент и Конституционный суд будут принимать решение об отмене либо воссоздании института смертной казни исходя не из каких-то абстрактных «европейских ценностей» и неизвестно как и зачем появившихся международных обязательств, а из*

национальных интересов страны. (Виталий Третьяков, главный редактор журнала „Политический класс”, *Партийность или сословность?* „Известия”, 26 XI 2009; НКРЯ).

[45] Обычно тезис о российской «особости» и исключительности используется противниками интеграции России в «большую Европу» для обоснования несовместимости российских и **европейских ценностей**, поиска «своего евразийского пути» по принципу российской самодостаточности. (Надежда Арбатова, *Еще раз о России и «большой Европе»*, „Неприкосновенный запас”, 14 VII 2003; НКРЯ).

Подведем итоги. Русский концепт Европа обнаруживает следующую семантическую структуру, опираясь на сеть понятий: *Запад, Восток, культура, цивилизация, образованность, прогресс*. В качестве имплицитного звена данной сети выступает Россия, поскольку семантика концепта *Европа* обнаруживает тесную связь с данным концептом. Топоним *Европа* является производящей основой для обширного словообразовательного гнезда. Абстрактное существительное *европеизм* понимается неоднозначно, и в словаре Грота получает амбивалентную интерпретацию. Анкетирование подтвердило наличие категориальной сетки концепта: **культура** / *достопримечательности* / *музыка* / *музеи* / *кино*; **география** *часть света, Евразия, материк, континент*; **история** / *древности* / *старый* / *старинный*; **образование** / *университеты* / *наука* / *ученые*; **цивилизация**; **отдых** / *путешествия* / *туризм* / *поехать*; **прогресс**; **свобода**; **высокий уровень жизни**; **ЕС** / **Евросоюз**. При анкетировании обнаружили реакции *отдых, высокий уровень жизни, Евросоюз*.

НКРЯ позволяет определить пути формирования концепта, поскольку сочетаемость относительного прилагательного *европейский* с абстрактным существительным *образованность* и со словами с метасемантикой *образец, лад, уровень* показывает, что уже в первой половине XIX в. за словом *Европа* стоит наднациональная общность.

Профилирование русского концепта Европа заложено в текстах славянофильского и западнического дискурсов, которые

имеют продолжение в современных либеральном и националистическом дискурсах. Таким образом, когнитивная дефиниция подвергается переосмыслению в зависимости от позиции адресанта. Звенья категориальной сети получают полярные оценки. Важными звеньями этой сети являются слова *христианство, православие*. Интернет-дискурс отражает неприятие толерантности как одной из европейских ценностей. Газетный подкорпус НКРЯ активизирует новое значение слова *Европа* – ‘Евросоюз’.

Библиография

- Ашуин Николай С., Ашукина Мария Г., 1996, *Крылатые слова*, Москва.
- Бердяев Николай А., 2001, *Судьба России*, Москва.
- Винокурова Евдокия, 2007, *Европейскость как протест* (<http://novchronic.ru/475.htm>, время обращения: октябрь 2012 г.).
- Грот Яков, Шахматов Алексей (ред.), 1891–1930, *Словарь русского языка*. Составлен Вторым отделением. Императорской Академии Наук, Санкт-Петербург.
- Даль Владимир И., 1978–1980, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 1–4, Москва.
- Данилевский Николай Я., 1991, *Россия и Европа*, Москва (эл. ресурс: <http://monarhiya.narod.ru/DNY/dny-list.htm>, время обращения: октябрь 2014 г.).
- Дугин Александр Г., 2004, *Философия политики*, Москва (<http://www.klex.ru/9ca>, время обращения: октябрь 2014 г.).
- Еврофобия 2007, *Левада-центр. 71 процент Россиян не считают себя европейцами* (<http://gtmarket.ru/news/state/2007/02/15/584>, время обращения: октябрь 2014 г.).
- Ефремова Татьяна Ф., 2006, *Современный толковый словарь русского языка*, т. 1–3, Москва.
- Зеньковский Василий В., 1997, *Русские мыслители и Европа*, Москва (http://www.odinblago.ru/zenk_rus.misl_i_evropa, время обращения: октябрь 2014 г.).
- Кантор Владимир К., 1999, *Феномен русского европейца*, Москва.
- Кара-Мурза Сергей Г., 2002, *Евроцентризм: эдинов комплекс интеллигенции*, Москва (http://www.kara-murza.ru/books/evr_centr/evr_centr_content.htm, время обращения: октябрь 2014 г.).
- Киреевский Иван, *О характере просвещения Европы и о его отношении к просвещению России* (<http://lib.pravmir.ru/library/readbook/292>, время обращения: октябрь 2014 г.).

- Ключевский Василий О., 1987–1990, *Курс русской истории*. Сочинения в 9-ти т., Москва.
- Кротов Яков, *Свойства без человека. Европейскость* (http://krotov.info/yakov/essai/2_svoystva/evropeyskost.htm, время обращения: октябрь 2012 г.).
- Ле Гофф Жак, 2008, *Рождение Европы*, Санкт-Петербург.
- Львов Михаил Р., 1984, *Словарь антонимов русского языка*, Москва.
- Надеждин Николай И., 1836, *Европеизм и народность, в отношении к русской словесности* (http://az.lib.ru/n/nadezhdin_n_i/text_0080.shtml, время обращения: октябрь 2012 г.).
- Новый словарь иностранных слов by EdwART*, 2009, (http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwwords/11341/%D0%95%D0%92%D0%A0%D0%9E%D0%9F%D0%95%D0%98%D0%97%D0%9C).
- Ожегов Сергей И., Шведова Наталия Ю., 1999, *Толковый словарь русского языка*, Москва.
- Отин Евгений, 2006, *Словарь коннотативных собственных имен*, Москва–Донецк.
- Седов Вадим, 2003, *Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений*, Москва (эл. ресурс: <http://www.bibliotekar.ru/encSlov/>, время обращения: октябрь 2014 г.).
- Толль Феликс Г., *Настольный словарь для справок по всем отраслям знаний (справочный энциклопедический лексикон)*, т. 1–3, Санкт-Петербург 1863–1864.
- Трубецкой Николай С., 2000, *Европа и человечество. Наследие Чингисхана*, Москва (<http://philosophy.ru/library/vehi/nstev.htm>, время обращения: октябрь 2014).
- Ушаков Дмитрий Н. (ред.), 1996, *Толковый словарь русского языка*, т. 1–4, Москва.
- Фасмер Макс, 1986, *Этимологический словарь русского языка*, т. 1–4, Москва.
- Фролова Ольга Е., 2014а, *О русской ЕВРОПЕ*, „Etnolingwistyka” 26, Lublin, s. 57–86.
- Фролова Ольга Е., 2014б, *Российские образы Европы*, [в:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata słowian i ich sąsiadów*, т. 2, *Wokół europejskiej aksjofery*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin, s. 117–130.
- Фролова Ольга Е., 2012, *Что такое ‘европейскость’ в русской картине мира*. *Koncepty: DOM, EUROPA, WOLNOŚĆ, PRACA, HONOR w aksjoferze Słowian i ich sąsiadów*. VI Konferencja w ramach konwersatorium EUROJOS, Warszawa–Lublin, s. 15–22.
- Чаадаев Петр Я., 1991а, *Апология сумасшедшего. Полное собрание сочинений и избранные письма*. В 2-х т., т. 1, Москва, с. 523–538.
- Чаадаев Петр Я., 1991б, *Философические письма. Полное собрание сочинений и избранные письма*. В 2-х т., т. 1, Москва, с. 320–440 (эл. ре-

- сурс <http://www.vehi.net/chaadaev/filpisma.html>, время обращения: октябрь 2013).
- Чесноков Иван И., 2003, *Концепт Европа в языковом сознании российских студентов*, „Вестник Волгоградского государственного университета”. Серия 2: Языкознание, № 3, с. 69–72.
- Шпенглер Освальд, 1993, *Закат Европы*, Москва.
- Щукин Василий, 2002, *Историческая драма русского европеизма*, „Вестник Европы” 2002, №4. (<http://magazines.russ.ru/vestnik/2002/4/sshcik.html>, дата доступа: октябрь 2014 г.).
- Яворська Галина, 2012, *Европа в украинских текстах (особенности языковой репрезентации концепта на фоне социокультурных изменений)*. Koncepty: DOM, EUROPA, WOLNOŚĆ, PRACA, HONOR w aksjosferze Słowian i ich sąsiadów. VI Konferencja w ramach konwersatorium EUROJOS, Warszawa–Lublin, s. 31–32.
- Яворська Галина, 2013, *Европа в украинских текстах (к проблеме вариативности концепта)*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 97–111.
- Bartmiński Jerzy, 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji*, [w:] *Konotacja*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin 1988, s. 169–182.
- Brzozowska Dorota, 2014, *EUROPA w badaniach polskiej opinii publicznej i społecznej. Na materiale raportów OBOR i CBOS*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata słowian i ich sąsiadów*, t. 2, *Wokół europejskiej aksjofery*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin, s. 149–162.
- Chabod Federico, 1961, *Storia dell'idea d'Europa*, Bari.
- Długosz Natalia, 2014, *O bułgarskim językowym obrazie EUROPU i EUROPEJCZYKA w kontekście danych ankietowych*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata słowian i ich sąsiadów*, t. 2, *Wokół europejskiej aksjofery*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin, s. 131–148.
- Grabowski Łukasz, 2014, *Językowy obraz EUROPY w Brytyjskim Korpusie Narodowym*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata słowian i ich sąsiadów*, t. 2, *Wokół europejskiej aksjofery*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin, s. 163–183.

Список сокращений

- БАС – *Словарь современного русского литературного языка*, т. 1–17, Москва 1948–1965.
- БСРРЭР – Химик Василий В., *Большой словарь русской разговорной экспрессивной речи*, Москва 2004.
- БТС – *Большой толковый словарь русского языка*, гл. ред. Сергей А. Кузнецов, Санкт-Петербург 2002.

- МАС – *Словарь русского языка*, ред. Анастасия П. Евгеньевой, т. 1–4, 2-е изд., испр. и доп. Москва 1981.
- Наказ Екатерины II* – Российский общеобразовательный портал. Коллекция: Исторические документы (http://historydoc.edu.ru/catalog.asp?ob_no=12793&cat_ob_no=%20, время обращения: октябрь 2014 г.).
- Новый БАС – *Большой академический словарь русского языка*, гл. ред. Кирилл С. Горбачевич, т. 1–20, т. 5, Москва–Санкт-Петербург 2006.
- НСРЯ – *Народный словарь русского языка* (<http://slovoborg.su/definition/%D0%93%D0%B5%D0%B9%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0>)
- НСРЯ – *Народный словаря русского языка* (<http://slovoborg.su/definition/%D0%93%D0%B5%D0%B9%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0>, время обращения – октябрь 2014 г.).
- ПН – *Политическая наука. Словарь-справочник*, сост. Санжаревский Игорь И., 2010 (<http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/1003/%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC>, время обращения: октябрь 2014 г.).
- Поликарпов Лексикон – *Лексикон тринаязычный, сиречь речений славенских, еллино-греческих и латинских сокровище*, Поликарпов Фёдор, Москва 1704.
- РАС – Караулов Юрий Н., Сорокин Юрий А., Тарасов Евгений Ф., Уфимцева Наталья В., Черкасова Галина А., *Русский ассоциативный словарь*, кн. 1–6, Москва 1994–1998.
- СЗРА – *Свод законов. Российской империи* (http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php, время обращения: октябрь 2014 г.).
- СРЯ – *Словарь русского языка XVIII в. Л.*, 1984–1991. Вып. 1–6; Санкт-Петербург 1992. Вып. 7- (эл. ресурс: <http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc>, время обращения: май 2013 г.).
- СЦСРЯ – *Словарь церковнославянского и русского языка*. Составленный Вторым отделением Императорской академией наук, т. 1–4, Санкт-Петербург 1847.
- ТЭС – *Толково-энциклопедический словарь*. Автор научной концепции и руководитель проекта С. М. Снарская, Санкт-Петербург 2006.
- УОСРЯ – Лопатин Владимир В., Иванова Ольга Е., Сафонова Юлия А., *Учебный орфографический словарь русского языка*, Москва 2006.

Электронные ресурсы

Википедия –

Европа – <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0>.

Евроскептицизм – <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%B5%D0%BF%D1%82%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%B7%D0%BC>.

Евромайдан <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B0%D0%BD>.

Руксперт – <http://ruxpert.ru>.

Евроскептизм <http://ruxpert.ru/%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%B5%D0%BF%D1%82%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%B7%D0%BC>.

Источники примеров из Интернета

<http://www.inpearls.ru/pearls/tag/id/43999/value/geyropa>

жж пользователя ispanopartizanowrote in pora_valit July 1st, 11:04 (http://pora_valit.livejournal.com).

The Concept EUROPE in the Russian Linguistic Picture of the World

In order to reconstruct the Russian perception of Europe (as well as of Europeans and of Europeanism), the author analyses the systemic data (including a range of the types of dictionaries, word-formative nests, collocations, idiomatic expressions), the questionnaire data (groups of 202 students altogether), and the contemporary corpus textual data. The author has outlined the extensive historical background in which the concept EUROPE has been formulated – ever since the times of Peter The Great. The concept of EUROPE has got a relative character within the Russian linguistic-cultural reality, since it is interconnected with the ambivalent concept of RUSSIA, raised by the dispute between the occidentalists and the Slavophiles regarding the affiliation of Russia to the West or to the East. The ambivalence of the Russian concept of EUROPE can be perceived in both questionnaires (with the predominant “consumer” perspective of Europe as a “merchandise/service”) and texts (mainly in the journalistic and philosophical discourses). The Russian concept EUROPE has got a complex structure based on the notions of the East, the West, culture, civilisation, progress, Christianity and Orthodoxy – each of them valued depending on the position of the message sender. The concept EUROPE within the Russian perception of the world is characterised by exceptional dynamism.

Концепт Европа в современной украинской репрезентации*

Галина Яворська

Koncept EUROPA jest jednym z centralnych pojęć ukraińskiego dyskursu społeczno-politycznego. Ten aksjologiczny koncept jest wrażliwy na oddziaływanie kontekstu socjokulturowego, zwłaszcza w okresach gwałtownych zmian społecznych. Ukraińska Rewolucja Godności (2014) stała się świadectwem istotnego znaczenia Europy dla ukraińskiej tożsamości narodowej i stała się bodźcem dla uformowania się szeregu dodatkowych jej sensów. Stworzyło to potrzebę utrwalenia dynamiki zmian w konceptualizacji pojęcia EUROPA i jego wewnątrzjęzykowej wariantywności. Podstawową bazą materiałową przeprowadzonej analizy były współczesne ukraińskie teksty medialne, bazą dodatkową – dane systemowe (w tym słownikowe) i ankietowe, pozyskane w latach 2012–2013 od studentów dwóch ukraińskich uniwersytetów. Dane tekstowe i ankietowe, w dużej mierze zbieżne, ilustrujące dwa zasadnicze dyskursy: polityczny i oświatowy, pozwalają widzieć Europę w trzech perspektywach: geograficznej, politycznej (instytucjonalnej, unijnej) i aksjologicznej. Polityczny składnik konceptu został tu wyrażony przy pomocy modelu związków interpersonalnych z wyróżnieniem komponentu emocjonalnego. EUROPA postrzegana jest przez Ukraińców w metaforycznych kategoriach nauczyciela, przywódcy, wzorca postępowania i celu dążeń, Ukraina natomiast – jako uczeń, naśladowca, istota garnąca się do Europy, mająca jednak poczucie, że jest przez nią odrzucana i pozostawiana poza granicami Zachodu.

---

* Настоящая работа была выполнена в рамках проекта *Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych* (грант номер NPRH2/H2/81/2012).

1. Введение. Исторический контекст

Понятие Европа является одним из ключевых для украинской национальной идентичности. Представление о Европе в Украине разворачивается в трех основных измерениях – пространственном, временном и ментальном. Европа объединяет в себе пространственно-географическое значение (Украина на географической карте как страна, вся территория которой полностью принадлежит Европе) и отчетливую темпоральную составляющую, связанную как с историческим прошлым, так и с проекцией будущего Украины. В то же время Европа в украинском контексте обозначает и ментальное единство – на уровне набора общих ценностей, таких как демократические права и свободы, верховенство права, социальная защищенность и т.д.

Следует подчеркнуть, что европейская идентичность в Украине формируется не как комплементарная и/или конфликтующая с идентичностью национальной¹, но как особая и существенная составляющая собственно национальной идентичности. Даже представление о самобытности и самодостаточности Украины формулируется (или, по крайней мере, формулировалось до 2014 г.) в европейских терминах, о чем свидетельствует идея „построить Европу в Украине”, широко используемая представителями некоторых политических сил².

¹ Как это, по-видимому, происходит в странах-членах ЕС (Jiménez et al., 2004).

² Таким образом, до недавнего времени, в Украине фактически отсутствовал „евроскептический” дискурс, за исключением некоторых маргинальных изданий коммунистической направленности, воспроизводивших текстовые образцы коммунистических изданий в РФ. Верховная Рада в апреле 2015 г. приняла закон „Об осуждении коммунистического и национал-социалистического (нацистского) тоталитарных режимов в Украине и запрет пропаганды их символики”. С июля 2015 г. КПУ и ее сателлиты (Партия прогрессивных социалистов и др.) утратили статус политических партий. Идеи о построении Европы в Украине, по данным социологических опросов, характерны для жителей Востока и Юга страны: *77% жителів Сходу і Півдня хотіли б будувати Європу в Україні – опитування* (заголовок на интернет-ресурсе „Українська правда”, 13 XI 2015).

Представление о Европе, отраженное в украинском политическом дискурсе, опирается на несколько исторических пластов. Первый из них сформировался под влиянием идей романтического национализма XIX в. В 20-х гг. XX века эти идеи были модифицированы и предстали, по мнению историков, в виде двух комплексов представлений: в одном из них Украина понималась как „окраина” и Европы, и Азии (пространство, где они перетекают друг в друга), в другом – как цивилизационный „перекресток” между Западом и Востоком (Яковенко 2002). И в том, и в другом случае подчеркивается промежуточное положение Украины, ее принадлежность одновременно к двум мирам. При этом, сама Европа тоже обладает двойственностью и соединяет в себе как западный, так и восточный смыслы (Шевченко 1990)³.

В советский период представления о Европе находились под воздействием идеологизированных принципов членения мира с негативными характеристиками „капиталистического Запада”, „реакционной Европы”.

С 1991 г., с момента обретения Украиной независимости, ситуация в отношении Запада и Европы резко меняется, политическая идентичность Украины формируется в направлении осознания ею своей европейской принадлежности. Нынешние проблемы, с которыми сталкивается Украина в своем развитии, в том числе связанные с европейской идентичностью, являются не только следствием украинской истории и географического положения. Не меньшую роль играет общий мировой контекст,

---

³ Ср. работу Марии Тодоровой [Todorova 1997] о Балканах, в которой они представлены как „мост” или „перекресток” между Западом и Востоком, в конечном итоге все же являющиеся частью Запада, а не Востока. В случае Украины показательным является отсутствие в украинских текстах разных жанров отчетливой концептуализации Востока, ориентальных мотивов, свойственных культурам западных стран с колониальным прошлым, а также России (Яворская 2005). Этот факт подчеркивает не принадлежность Украины Востоку, как могло бы показаться на первый взгляд, но является одним из подтверждений колониального статуса Украины в составе Российской империи.

кардинальные изменения, связанные с процессами глобализации и завершением холодной войны. Именно в этом новейшем историческом контексте Украина получила и использовала свой шанс для создания своего государства. В определенном смысле появление Украины на мировой арене в 1991 г. явилось одним из следствий формирования нового мироустройства, изменяющего роль национальных государств и повышающего роль интеграционных объединений, в первую очередь Европейского Союза (ЕС).

Начиная с 1998 г., т.е. с момента принятия правительственного документа „Стратегия интеграции Украины в ЕС”, темы Европы и европейской интеграции Украины становятся постоянной составляющей украинского политического дискурса. Не менее важно, что тема европейской интеграции как внешнеполитического приоритета Украины постепенно входит в образовательные программы университетов, и для наиболее молодой и активной части украинского населения – студентов – становится частью базовых знаний о своей стране. Таким образом, к началу 2000-х гг. в Украине возникает проевропейский политический дискурс, который выступает одновременно средой и катализатором процессов формирования национальной идентичности. Концептуальное поле, связанное с представлением о Европе, по сравнению с советским периодом претерпевает существенные изменения. Это находит отражение, в частности, в медийных и новомедийных текстах данного периода, которые являются предметом нашего анализа.

Особую и даже исключительную роль концепта Европа для национальной идентичности Украины засвидетельствовали события зимы 2013–2014 гг. Евромайдан и Революция достоинства подтвердили значимость Европы для Украины и украинцев в полной и трагической мере⁴.

---

⁴ *Евромайдан* – сокращение от *Європейський Майдан*, название протестных акций в Украине зимы 2013–2014 гг., возникших как реакция на внезапное ре-

В условиях стремительных изменений в мире в целом, и в Европе в частности, европейский ориентир украинской национальной идентичности также меняется. Процесс расширения Европейского Союза сопровождался, помимо политических и экономических, также некоторыми лингвистическими процессами, в результате которых название *Европейский Союз (ЕС)* стал употребляться как синоним слова *Европа*. Однако существование ЕС как модуса Европы не везде и не всегда воспринимается как данность. Самопрезентация ЕС не совсем совпадает (а иногда совсем не совпадает) с тем, как воспринимается ЕС извне.

В случае Украины это расхождение становится особенно острым и болезненным, порождая когнитивный диссонанс из-за существования одновременно двух логически противоречивых способов представления одного и того же фрагмента реальности (Европы). Итак, Украина, не будучи членом Европейского Союза и не имея, несмотря на многолетние дипломатические усилия, перспектив такого членства, находится за пределами Европы (при взгляде изнутри ЕС), и одновременно является интегральной частью Европы в географическом и культурно-историческом смысле (в украинской перспективе). Как показала Революция достоинства 2014 г., когда украинцы умирали под флагами ЕС, украинский народ имеет с Европой общие ценности.

шение Кабинета министров Украины в ноябре 2013 г. приостановить процесс подготовки Соглашения об ассоциации Украина – ЕС за несколько дней до саммита ЕС в Вильнюсе, где это Соглашение должно было быть подписано. Резкая смена внешнеполитического курса, которую знаменовало собой это решение, вызвало протест – сначала у украинских студентов, а затем практически во всех слоях общества. В начале протестов выступающие часто повторяли фразу о том, что украинская власть хочет „украсть будущее” у протестующих и украинского народа в целом (Лидер партии Удар Виталий Кличко: „Сьогодні вони вкрали наші надії і сподівання, вони хочуть вкрати головне – наше майбутнє”). Таким образом, была активизирована метафора *украденных надежд*, а также усилена связь представления о Европе с желаемым будущим. После трагедии расстрелов на Майдане в феврале 2014 г. эти события получили название *Революція гідності* (Революция достоинства).

Однако попытка разрешения смыслового конфликта оказалась в данном случае по-настоящему трагичной.

События 2013–2015 гг., аннексия Крыма и война на востоке Украины привели в Украине к окончательному осознанию того, что „европейский выбор” как выбор между интеграцией с ЕС и интеграцией с евроазиатскими структурами имеет характер экзистенциальный, и речь идет о существовании независимого Украинского государства. Дискуссии вокруг *европейского выбора*, обозначавшего внешнеполитический курс на интеграцию с ЕС, нашли свое окончательное разрешение в Заявлении Верховной Рады (ВР) Украины в сентябре 2014 г. „О европейском выборе Украины”, принятом после подписания Соглашения об Ассоциации Украина – ЕС. Этот документ декларирует окончание этапа неопределенности и сомнений в отношении европейской интеграции как единственного внешнеполитического курса Украины, по сути утверждая, что ситуация выбора как таковая перестает существовать. Украинское общество, правительство и парламент сделали выбор в пользу Европы, вопрос выбора был снят с повестки дня, а термин *европейський вибір* – один из центральных терминов официального политического дискурса на темы европейской интеграции – постепенно выходит из употребления.

2. Состояние исследования проблемы, подходы, методология

Нам известны несколько работ, посвященных формированию медийного образа ЕС, которые начали появляться в начале 90-х годов в результате быстрого процесса расширения ЕС (Chilton, Puyin 1993; Hellsten 1997; Wodak, Weiss 2004; Zbierska-Sawala 2004; Кравченко 2007) и др. На украинском материале была выполнена кандидатская диссертация, защищенная во Львове по специальности „журналистика” (Прихода 2005). Наиболее полной на сегодняшний день работой по этой теме остается монография

(Яворська, Богомоллов 2010), в которой с помощью когнитивно-семантических и лингвопрагматических подходов рассмотрены особенности репрезентации Европы в украинском политическом дискурсе в период 2002–2010 гг.

Нужно сказать отдельно также об исторических и историко-культурных трудах, посвященных роли Европы в формировании украинской идентичности (Шевченко 1990; Яковенко 2002) и др. Следует упомянуть о многочисленных, регулярно проводящихся в Украине социологических исследованиях на тему отношения граждан Украины к ЕС и к внешнеполитическому курсу на европейскую интеграцию. Существуют также многочисленные политологические исследования, посвященные европейской интеграции Украины, связям Украина – ЕС в аспекте международных отношений и политики национальной безопасности.

Полученные в этих работах данные дают важный материал для сравнения. Нужно, однако, подчеркнуть, что различные дисциплины выявляют различные ракурсы в одном и том же объекте и решают разные проблемы. Подобно тому, как тело человека с точки зрения медицины и то же тело с точки зрения культурной антропологии или когнитивной лингвистики порождает очень разные по содержанию научные проблемы, Европа глазами историка выглядит не так, как Европа в осмыслении философа (Grzegorzczuk 2001) или Европа в размышлениях литератора (например, Чеслава Милоша или Юрия Андруховича). В то же время оба подхода – исторический и философский – дают результаты, отличающиеся от тех, которые могут предложить специалисты в области лингвистической семантики или этнолингвистики. Несмотря на внешнее сходство очень разным является предмет социологических опросов об отношении к ЕС и предмет анализа дискурсивных практик на тему ЕС.

Что касается исторических подходов, то, например, противопоставление Восток – Запад, очень значимое для исторических работ о месте Украины в Европе, является практически нереле-

вантным для анализа представления о Европе в современных медийных текстах. А вот противопоставление Европа – Россия играет в данном случае ключевую роль, так же как и некоторые представления советского периода.

Одна из существенных проблем, которую историки и лингвисты склонны рассматривать по-разному, – проблема динамики идентичностей и связанных с ними базовых концептов. Историки настаивают на устойчивости укорененных в особенностях конкретной истории моделей идентичности, которые „не могут исчезнуть за одну ночь” (Шевченко 1990). Соглашаясь с этим выводом, следует указать, однако, и на принципиальную возможность переинтерпретаций идентичностей и изменений систем ценностей в странах с длительной общей историей, ярким примером чего является, например, Республика Корея и КНДР и другие подобные случаи. Поскольку идентичность имеет дискурсивно-символическую природу, то проявлением и одновременно способом ее трансформации выступают смены дискурсивных практик, способные затронуть и трансформировать ключевые культурно значимые концепты.

Такого рода концепты встроены в более широкие когнитивные структуры, в первую очередь, в систему фоновых знаний о мире, которые соотносятся со сферой опыта. Концепты в таком понимании отличаются от научных понятий, т.к. соотносятся с обыденными или „наивными” представлениями о мире (*folk theories*).

Среди множества подходов весьма плодотворным является анализ концептов в рамках теории „языкового образа мира” (Ежи Бартминский), Московской семантической школы, а также работ украинских исследователей (Исламская идентичность 2005; Яворська, Богомоллов 2010). Особого внимания заслуживает вопрос о механизме изменений базовых культурных концептов и лежащих в их основании концептуальных схем. В нашем исследовании мы исходили из предположения о том, что воз-

возможности модификации концептуальных схем ограничены. Изменение устаревших моделей означает, по сути, их замену – но не произвольную, а соотносительную с общим когнитивным фреймом и социокультурными реалиями (Яворська 2013).

Предметом нашего анализа является концепт Европа, являющийся одним из центральных понятий украинского общественно-политического дискурса. Данный концепт отсылает к нормам и ценностям, и, как все понятия, относящиеся к нормам и ценностям, является чувствительным к социокультурному контексту, что особенно заметно в периоды резких социальных изменений. Это дает возможность проследить динамику концептуализации и в перспективе, при обращении к сопоставительному материалу других языков, позволит изучить межъязыковую вариативность рассматриваемого концепта. При проведении анализа мы опирались на общие принципы, предложенные Ежи Бартминским в рамках исследовательского проекта „EUROJOS. Koncepty: DOM, EUROPA, WOLNOŚĆ, PRACA, HONOR w aksjosferze Słowian i ich sąsiadów”.

Анализ проводился на материале функционирования концепта в современных украинских медийных и новомедийных текстах. Однако отсутствие в Украине сформированного политического спектра (либералы, консерваторы) приводит к затруднениям при попытках определить политическую направленность анализируемых медийных источников. Позиции украинских евроскептиков, настаивающих на отказе от европейской интеграции и присоединении к альтернативным интеграционным проектам, до сих пор не являлись распространенными. В изданиях, выходящих на украинском языке или имеющих украиноязычные версии, евроскептические взгляды до последнего времени фактически не были представлены. В связи с этим дифференциация примеров по признаку политической направленности источника нами не проводилась. Данный момент мог бы создать затруднения при сопоставительном исследовании данного кон-

цепта, однако не влияет на рассмотрение его внутриязыкового функционирования.

Материал медийных и новомедийных источников дополнен данными анкетирования студентов украинских университетов, письменно ответивших на вопрос „Что такое настоящая Европа?“. Мы посчитали целесообразным рассматривать эти данные не в психолингвистическом ключе, а как особый текстовый жанр вопросно-ответной структуры, обладающий определенными лингвопрагматическими параметрами, связанными, в частности, с процессом обучения как социальной практикой. Таким образом, два типа проанализированных текстов частично отражают два типа дискурса – политический и образовательный, что дает возможность установить некоторые общие и различные черты функционирования концепта Европа в данных сферах. В статье использованы также системные данные: лексикографические сведения, относящиеся к концепту, и слова, находящиеся со словом *Європа* в парадигматических связях.

3. Системные данные

Вербализаторы концепта – термин *Європа* и его производные (*європеєць, європеїзація, європеїзувати, європеїзуватися, європейка, європейський, європейці*), а также обозначения, находящиеся с существительным *Європа* в парадигматических связях (гиперонимы – *Захід, закордон*, синонимы *ЄС, Євросоюз, Європейський Союз*).

3.1. Лексикографические данные

Энциклопедические данные о Европе находим в *Словаре античної міфології* (Словник... 1985: 103): „*Європа* (гр. Ευρώπη) – в эпосе (Илиада, XIV, 321) – дочь Феникса, по другой версии мифа – дочь финикийского царя Агнонора, которую выкрал Зевс в образе белого быка и доставил на остров Крит. Там Европа родила Миноса и Радаманта. Европу почитали на Крите и в Фи-

вах. Географическим это название становится намного позднее, вначале обозначая материковую Грецию, а потом – около 500 г. до Р.Х. – название распространили на земли, находящиеся на север”.

Интересно, что несмотря на распространенность сюжета о похищении Европы Зевсом в европейской живописи и аллюзии в художественных текстах, в современном политическом дискурсе этот миф практически не упоминается. На фоне регулярно декларируемых связей идеи современной объединенной Европы с античной традицией это отсутствие представляется значимым. В украинских медийных текстах эта связь также не представлена. Возможно, в современном политическом контексте миф может вызвать нежелательные ассоциации. Отсутствуют и примеры метафоризации Европы как женщины, хотя в украинских политических текстах есть примеры гендерных концептуальных схем, связанных с Европой как искусительницей.

Мы разделяем взгляд, согласно которому определить семантический фокус или набор коннотаций, стойко сопровождающих концепт, иногда помогает этимология (Bartmiński 1998). Однако общепринятой этимологии у слова *Європа* нет. По одной версии, *Εὐρώπη* происходит от гр. *εὐρύς* ‘широкий’ и *ὤψ* (*ὀπός*) ‘глаза; лицо; вид’, т.е. Европа – ‘широколицая’ (Лосев 1994). Другие, например Эрнест Кляйн, не без оснований считают это народной этимологией. Кляйн связывает имя *Європа* с семитскими соответствиями – аккад. *ereb* ‘спускаться, садиться’, родств. финик. *'ereb* – ‘вечер, закат’, др.-евр. *ma'arav* ‘запад’, *'erev* – ‘вечер’ (ср. гр. *ἕρπρος* ‘мрак, тьма’) (Klein 1, 1966: 550). Этимология Эрнеста Кляйна лингвистически, безусловно, более убедительна. Кроме того, связь Европы с Западом оказывается значимой для современного функционирования концепта. Именно вторая версия „просвечивает” в современных связях названия *Європа* с географическим и семантическим членением мира (Яворська, Богомолов 2010).

При обращении к лексикографической информации, относящейся к термину *Європа*, становится очевидной ее скудость и ограниченность. В современных украинских переводных и толковом словарях слово *Європа* (так же, как другие географические имена) не представлено, согласно принятой практике не включать в словари общезыковой лексики имена собственные. Вследствие этого значение слова *Європа* остается лексикографически не описанным.

При этом причисление существительного *Європа* к классу географических названий безосновательно выводит это обозначение за пределы общеупотребительной лексики, не учитывая всех культурных и исторических коннотаций, представленных, например, в производных. В академическом толковом словаре приведен такой набор производных: *європеєць, європеїзація, європеїзувати, європеїзуватися, європейка, європейський, європейці*. Отметим, что слово *європеїзувати* ‘перебудовувати на європейський лад, зразок’ (СУМ т. 2, 1971: 494) не является производным от *Європа* в географическом значении, а *європеєць, європейка* – это не только ‘житель Европейского континента’, но и ‘человек высокой культуры’ (там же)⁵. Из данного ряда географических и культурных понятий несколько выбивается антропологическое *європеїди* – ‘Люди, що належать до європеїдної раси’.

Слова *Європа, європейський, європеєць* фиксируются уже в Словаре Бориса Гринченко 1907 (Грінченко), где к ним приведены русские соответствия. В словаре подаются также сочетания с *європейський*: *європейська культура, європейські ідеї*. *Європа* кроме того встречается здесь в примере-иллюстрации к слову *чужомовний* ‘иностранный’: *Чужомовна Європа* (с умеренно негативными коннотациями).

В украинском языке *Європа* и производные (*європейці, європейський*) активно употреблялись в XIX в. в произведениях

⁵ СУМ дает последнее значение с пометой *застар.* (устарелое), однако современные употребления свидетельствуют о его актуальности.

Пантелеймона Кулиша, Михайла Драгоманова, Ивана Нечуя-Левицкого, Ивана Франко. Именно в этот период сформировались устойчивые сочетания *європейська культура, європейські ідеї*, так же как обозначились и определенные устойчивые (стереотипные) признаки концепта.

3.2. Гиперонимы, синонимы, оппозицы

Употребление гиперонимов в текстах несет на себе некоторые следы советской идеологической концептуализации мира. *Захід* – ‘Запад’, денотативные границы – страны Западной Европы, США, Канада. При этом страны ЦСЕ и Балтии так не называют. До сих пор эта номинация несет в себе некоторые признаки советских идеологических смыслов (подробнее см.: Яворська, Богомоллов 2010). Как отмечает Наталя Яковенко, при освещении истории Украины название *Європа* считалось нежелательным, она обозначалась как *закордон* ‘за границей’ (Яковенко 2002). Интересно, что *закордон*, за *кордоном* ‘за границей’ вопреки буквальному значению ‘за пределами данной страны’, означают на самом деле не все страны, кроме той, к которой принадлежит говорящий („чужоземні зарубіжні країни”, СУМ 3, с. 159), а совокупность стран Запада. Так, справочник под названием *Навчання за кордоном* („Обучение за границей”) содержит информацию об университетах Европы, США и Канады, и в нем ничего не говорится о странах Азии или постсоветском пространстве. Призывы к улучшению имиджа Украины за границей (*покращення іміджу України за кордоном*) всегда имеют в виду демократические страны Запада. Дело, по-видимому, в том, что в советском дискурсе оппозитивной парой к номинациям *Захід* и *закордон* выступала не Украина, а Советский Союз, что сказывается и на современном употреблении данных обозначений (Яворська, Богомоллов 2010).

Синонимы *ЄС, Європейський Союз, Євросоюз* часто чередуются с устойчивыми сочетаниями *сучасна Європа, об'єднана Європа*, расширяющими данный синонимический ряд, напр.:

[1] *В Об'єднаній Європі дуже мало знають про Україну, а українці – про життя в Євросоюзі.* [В Объединенной Европе очень мало знают об украинцах, а украинцы – о жизни в Евросоюзе.] (<http://www.gorod.cn.ua/news/gorod-i-region/6884-v-obednanii-evropi-duzhe-malo-znayut-pro-ukrayinu-a-ukrayinci-pro-zhittja-v-evrosoyuzi.html>, 8 XII 2008).

В роли оппозитов (противоположных по смыслу понятий) в текстах выступают Европа с одной стороны, и Россия и советское прошлое – с другой. Ср.

[2] *Карати невинних і нагороджувати непричетних – це якось по-радянському, а ми у Європу пнемося.* [Наказывать невинных и награждать непричастных – это как-то по-советски, а мы рвемся в Европу.] (интернет-ресурс „Українська правда”, 8 IV 2009).

Противопоставление Европа – Азия окказионально.

Интересно, что указанные оппозиты формируют модель темпорального противопоставления современность vs. прошлое – Европа/ЕС vs. Россия / советское прошлое / этнографическая „шароварщина”. Метафорическое движение к цели (ЕС) имплицитно содержит вектор будущего времени. Однако на лексическом уровне будущее практически не эксплицируется (хотя выражение *європейське майбутнє України* ‘европейское будущее Украины’ иногда встречается). Ситуация начала меняться только во время Евромайдана, когда отказ от курса на европейскую интеграцию Украины был осмыслен как то, что у страны „украли будущее”.

4. Данные употреблений в текстах

В первую очередь это представление Европы как вместилища эталонной продукции и эталонного образца (в сфере духовных ценностей), отклонение от которого характерно для Украины в виде „отставания”. Кроме того, Европа метафорически представлена в виде лица, занимающего более высокую социальную позицию, чем Украина. Чрезвычайно показательным

в этом отношении является пример из произведения Ивана Нечуя-Левицкого, приведенный в *Словаре* Гринченко в качестве иллюстрации к слову *Европа*: „Ми кланяємося новим гуманним ідеям, які давно розійшлися по Європі й ледві оце добіраються до нас” (т. 1: 466).

Европа, представленная в виде лица, занимающего позицию учителя (с метонимическим переносом на распространенные в Европе идеи), а также коннотации „устарелости” европейской продукции, добирающейся до Украины с опозданием, во многом определяют и современные культурные сценарии, связанные с данным концептом. Такое представление о Европе может принимать различную оценочную окраску – позитивную, нейтральную или отрицательно-ироническую (как выше в примере из Нечуя-Левицкого), но общая схема сохраняется.

Так, предикат *вчитися* ‘учиться’ регулярно употребляется в современных контекстах, связанных с европейской интеграцией Украины. Напр.:

[3] *Молоді донеччани вчаться демократії по-європейськи. (Європейський простір, 20 X 2008).*

[4] *Вчимося у Європи долати корупцію. („Юридичний вісник України”, № 49–50, 2009).*

В последнее время такая позиция Европы относительно Украины приобретает негативную оценку, однако метафорическая схема УЧИТЕЛЬ – УЧЕНИК продолжает действовать, ср.:

[5] *Наші відносини і з Росією, і з Європою схожі на стосунки між вчителем і учнем. Вони дають нам домашнє завдання, яке ми маємо виконати. Нас така роль не влаштовує, ми прагнемо рівноправних відносин із нашими партнерами. (говорить віце-прем’єр-міністр України Юрій Бойко, програма Факти, ICTV, 25 I 2013).*

На сегодня схема несколько модифицировалась, негативная оценка позиции Европы усиливается.

В современных текстах Европа концептуализируется по отношению к Украине также как руководитель (начальник). Украине в этом случае принадлежит метафорическая роль подчиненного. Об этом свидетельствуют конструкции с глаголом *вимагати* ‘требовать’, часто применяющиеся в заголовках новостей, что дополнительно усиливает их вес, напр.: *ЄС вимагає від України скасування віз для румунів і болгар, ЄС вимагає від України вільного доступу до труби*.

Кроме требований, Европа также дает советы (конструкции с глаголом *радити* в функции предписания относительно поведения Украины): „Європа радить Україні припинити підтримувати традиційну енергетику” (програма Факти, ICTV, 10 XII 2012).

Понятно, что в межличностных отношениях предъявлять требования (также в виде советов) имеет право тот, кто занимает более высокую и более сильную социальную позицию. К этому же типу отношений, хотя и в несколько смягченном виде, отсылают конструкции с глаголом *наполягати* ‘настаивать’: „ЄС наполягає на аверсному використанні «Одесса-Броди»”. Семантическое различие между *вимагати* и *наполягати* состоит в том, что в первом случае акцентировано воздействие на поведение адресата (от которого что-то *вимагають*), тогда как во втором (*наполягати*) содержится презумпция возможности невыполнения требования. *Наполягати* отсылает к ситуации дискуссии и, соответственно, не имеет явного директивного содержания.

В современных текстах актуальным является представление Европы как эталона, с которым сравнивается неудовлетворительное положение дел в Украине, ср.:

[6] *На заборону діяльності комуністів вкотре не спромоглись, і це тоді коли цивілізована Європа прирівняла комунізм до фашизму*. (http://h.ua/story/262791/news_365090.html, 25 III 2010).

Украину сравнивают с Европой по разным признакам, но в основном они касаются уровня и продолжительности жиз-

ни, социальной защиты, качества товаров, соблюдения законов. В целом преобладает тема безопасности и защищенности человека. Об этом свидетельствуют контексты со сравнительными и противопоставительными конструкциями:

[7] *В Україні кількість смертей з цієї причини зросла на 10%, тоді як в Європі від них [серцево-судинних та онкологічних захворювань] помирають все рідше.* („День”, 18 I 2005).

Факты из жизни Европы касаются более высокого уровня комфорта, а действия европейцев в следующем примере представлены как рациональные и эффективные (на фоне описанных в статье неразумных и разрушительных поступков городских властей в Киеве):

[8] *До речі, в Європі в багатьох містах відновлюється рух трамваїв. Вони сучасні, не гримлять – колеса в них вкриті гумою. Ходять строго за розкладом і не залежать від руху автомобілів.* („Дзеркало тижня”, 26 X 2007).

Из этого примера также следует, что Европа выигрывает перед Украиной по такому признаку, как современность. А Украина, соответственно, предстает как страна, отстающая в развитии.

Европа предстает в современном украинском политическом дискурсе в виде объекта стремления, как сфера желательного, а не действительного. Образ Европы создается в связи с семантикой предикатов желания – *хотіти* ‘хотеть’, *бажати* ‘желать’, *прагнути* ‘стремиться’.

Исследование семантики предикатов желания представляет сложную проблему. По мнению Анны Вежбицкой, центральное для концепта желания значение ‘хотеть’ входит в состав базового семантического метаязыка, это значение является универсальным, оно представлено во всех языках мира и не раскладывается на составные части. Желание принадлежит к так называемым „семантическим примитивам”, составляющим ментальный лексикон, или язык мысли (Wierzbicka 1996).

Наличие среди предикатов желания синонимических единиц, таких, как *желать*, *стремиться*, *хотеть*, характерно для многих языков (Апресян 1995: 466–476). Существенным для предикатов желания является различие между идеей потребности, недостатка чего-либо и идеей „беспредметности” желания. Таким образом, желание связано со специфическим ментальным и физическим состоянием субъекта, которое заключается в осознанном ощущении недостатка чего-то (как правило, важного и значимого), и готовности к действиям, направленным на то, чтобы приобрести то, чего недостает, путем получения объекта желания. В украинском языке существует синонимический ряд глаголов желания: *хотіти*, *бажати*, *прагнути* (последний для обозначения желания высокой интенсивности; это слово этимологически связано со *спрага* ‘жажда’). В украинских публицистических и в официальных текстах регулярно повторяется утверждение о том, что „Україна прагне до Європи”, устойчивым стало сочетание „європейські прагнення України”. Следует отметить, что семантика отглагольного существительного *прагнення* как интенсивного переживания отсутствия, нехватки (с жаждой как его физическим прообразом) довольно далека от своего русского соответствия *стремление*, равно как от английского *aspirations* (связанного с идеей дыхания) из языка официальных документов ЕС, в которых говорится о признании „European aspirations” Украины. При этом английское слово *aspirations* во множественном числе обозначает, скорее, не ‘стремления’, а ‘ожидания’, в частности, как термин социальной психологии. Ср., например, название книги *Aspirations and Attainment in a Low-Income Neighborhood* („Ожидания и уровень квалификации в предместьях с низким уровнем дохода”), а также выражение *the aspirations of developing countries* ‘надежды развивающихся стран’.

Таким образом, в метафорических отношениях с Европой Украина концептуализируется как лицо, испытывающее интен-

сивное желание попасть в Европу, или имеющее европейские стремления. Однако поведение Европы относительно Украины описывается в поле желания иным образом. Речь идет о регулярно повторяющихся упоминаниях о том, что в Европе Украину „не хотят”⁶, ср.:

[9] *Але тут доречно з легкою ноткою оптимізму в голосі додати, що ЄС нас не хоче, бо наразі не може запропонувати нічого, окрім власних проблем.* („Дзеркало тижня”, 24 VI 2005);

[10] *Влада нам відповідає – ви знаєте, от Європа нас не хоче.* (<http://korrespondent.net/ukraine/politics/106758-polnaya-stenogramma-teledbatov-mezhdu-yushchenko-i-yanukovichem>).

[11] *Вони прагнуть намертво прив'язати нас до Росії, а потім галахнуть, нібито нас не хоче Європа.* („Газета по-українськи”, 1 III 2007).

Украина в данных контекстах метонимически представлена в виде местоимения 1-го л. мн. числа *ми* ‘мы’, определяющего перспективу представления ситуации с позиции Украины и украинцев.

Нужно отметить также, что семантика *не хотіти* не является симметричной к *хотіти*: *не хотіти* обозначает не отсутствие желания, а активное неприятие (Зализняк 2006).

Показательно, что *не хотіти* с обозначением лица (*не хотеть* кого), в отличие от обычных употреблений с обозначениями неодушевленных объектов (*не хочу мороженого*) и с незаполненной позицией второго предиката, обозначающего действие⁷,

⁶ Следует принять во внимание, что конструкция *хотіти* + обозначение лица в винительном падеже предусматривает отсылку к эротическому желанию. В последнее время данная конструкция, кажется, выходит из употребления, а на ее месте появляются утверждения о том, что в Европе *Украину никто не ждет*. Таким образом, персонифицированную концептуальную схему безответных любовных отношений заступает представление о Европе как о „чужом” пространстве. Однако семантика разочарования, обманутых ожиданий при этом сохраняется (см. прим. 7).

⁷ В случаях заполнения этой позиции получаем выражения (*не*) *хотеть видеть, хотеть слышать, хотеть слушать, любить, пригласить* кого-то.

иногда появляются и вне узко эротических контекстов. Такие употребления в современном украинском языке имеют разговорный характер, а в письменных текстах встречаются почти исключительно при описании отношения Европы / ЕС к Украине, к попыткам Украины получить перспективу членства в ЕС. Персонифицированное представление Европы как метафорического объекта эротического влечения, не отвечающего Украине взаимностью, подтверждается и другими примерами, напр., со словом *горнутися* ‘лгнуть, ласково прижиматься; тянуться’:

[12] *Знову будемо чекати, а що ж нам скаже пані Європа? Ми горнемося до Європи, а шанувати свою культуру, берегти свою священну і невмирущу спадщину, на жаль, не вміємо.*

[Снова будем ожидать, что же нам скажет пани Европа? Мы тянемся (букв. ‘льнем, ласково прижимаемся’) к Европе, а уважать свою культуру, беречь свое священное и бессмертное наследие, к сожалению, не умеем.] (отрывок из парламентских дебатов, <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/1728.html>).

Таким образом, выражение *Європа нас не хоче* фиксирует отказ, и к тому же отказ, имеющий резкий и обидный характер. Еще один момент, который следует отметить, – это коннотации ненужности и одиночества, связанные, очевидно, с тем, что отказ направлен на одушевленный объект, а ситуация представлена с его точки зрения. На этом фоне возникает обида на Европу⁸.

Некоторые немногочисленные употребления слова *Європа* несут на себе следы советских схем. Европа отождествляется с „сытым Западом”:

⁸ Согласно определению Анны А. Зализняк, обида – это жалость к себе, соединенная с претензией к другому (Зализняк 2006: 274, 278). О возможности перехода от обиды к агрессии см. (Стефанский 2012: 99–104). В украинском культурном и лингвистическом контексте на первый план выходит ощущение несправедливости происходящего, обманутых ожиданий, а Украина оказывается в роли *скривдженої* ‘обиженной, невинно пострадавшей’.

[13] *Сита Європа знову вибирає позицію страуса стосовно України відносно до Росії.* [Сытая Европа вновь выбирает позицию страуса по отношению к Украине в связи с Россией.] (<http://dw.com/p/NBfj>).

[14] *Саме так живе уся сита і успішна Європа, частиною якої ми хочемо бути, – констатує В. Балоба.* [Именно так живет вся сытая и успешная Европа, частью которой мы хотим стать.] (относительно необходимости отмены прадничного дня 2 мая; <http://zakarpattya.net.ua/News/138901-Baloha-zakonoproektom-proponuie-sviatkuvaty-iak-syta-i-uspishna-Evropa>).

‘Сытость’ выступает как социальный признак обеспеченности, материального благополучия (ср. *вгодований* ‘откормленный’, *ситий* в знач. ‘толстый’), кроме негативной оценочности он содержит коннотации бездуховности:

[15] *У тім-то й справа, що соціально благополучна Європа постійно наголошує на прагматизмі.* [В том-то и дело, что социально благополучная Европа постоянно акцентирует на прагматизме.] (<http://dw.com/p/NBfj>).

Європа приравнюється к еталону, с котрим порівнюється положення справ в Україні:

[16] *На заборону діяльності комуністів вкотре не спромоглися, і це тоді коли цивілізована Європа порівнювала комунізм до фашизму.* (<http://h.ua/story/262791/>).

Крім того, оцінка Європи, як еталонного носителя цивілізаційних цінностей, дуже важна:

[17] *Цивілізована Європа не прийме лідера з відвертими замашками диктатора.* (http://www.pravda.com.ua/news/2010/01/18/4636364/view_comments/?attempt=1).

4.1. Європейськість, європейський, європейці

Словом *європейскость* називається градуированное качество. Прилагательное *європейський* в географическом смысле относится к категории относительных, в то время как это же слово,

относящееся к Европе в культурном смысле, переходит в категорию качественных, меняя грамматические характеристики и образуя степени сравнения.

Прилагательное *європейський* применительно к свойствам человека, к ментальным сущностям (таким, как *ідеї*) и артефактам обозначает качественный параметр. Оно имеет в этом случае степени сравнения, напр., внешний вид может быть *більш* или *менш європейський*, *цілковито*, *абсолютно європейський* (в отличие от *європейських кліматичних зон*, которые, несмотря на изменения климата, не бывают более или менее европейскими). Точно так же человек может быть или чувствовать себя *більшою* або *меншою мірою європейцем*.

Некоторые устойчивые сочетания с прилагательным *європейський* обнаруживают нестандартные особенности. Устойчивое словосочетание *європейська практика* используется преимущественно как прием усиления аргументации. В этом случае *європейська* отсылает к представлению о Европе как эталоне, с которым сравнивается положение дел в Украине.

Часто *європейська практика* сопровождается признаками *типова*, *нормальна*, *звичайна*. Эти модификаторы переводят *європейську практику* в сферу действия деонтической модальности, напр.: „Однозначно, харчування у поїздах покращить рівень сервісу на залізниці. Це взагалі є нормальна європейська практика”. [Питание в поездах однозначно улучшит уровень сервиса на железной дороге. Это вообще нормальная европейская практика].

В данном случае модус должного, содержащийся в концепте Европа, пересиливает семантику действительного, на котором базируется понятие практики. Таким образом, *європейська практика* в украинских текстах парадоксально описывает не реальную деятельность или состояние дел, а ссылку на эталон, на идеальное положение вещей в идеализированном мире Европы. Европа в украинских текстах – это прежде всего цель и эталон.

В тех случаях, когда ЕС не отвечает завышенным идеализированным ожиданиям, закономерно появляется мотив разочарования. В контексте российской агрессии против Украины этот мотив становится более отчетливым. Чаще всего он выражается с помощью разговорного значения глагола *здати* (кого-н.) ‘предать’ (возможно, из криминального жаргона). Ср.

[18] *Європа здала Україну Путіну, але він піде далі? ... Він переконаний, що Європа здала всі країни колишнього СРСР.* [Европа „сдала” Украину Путину, но он пойдет дальше... Он уверен, что Европа „сдала” все страны бывшего СССР.] (21 IX 2014).

Что же касается слова *європейці*, то в современных контекстах оно в синтаксической роли субъекта часто обозначает официальных представителей ЕС: „Європейці відмовляються визнавати за Україною право на європейську перспективу” [Европейцы отказываются признавать за Украиной право на европейскую перспективу]. Кроме того, *європейці* и *європеець / європейка* употребляются в роли предиката и приобретают отчетливую позитивную оценочность. Устойчивое словосочетание *справжній європеець* (‘настоящий европеец’) употребляется прежде всего в описаниях позитивных впечатлений от человека (внешний вид, образованность и пр.): „Справжній європеець, вічний гуманіст та інтелігент з «метеликом», – говорять друзі про надзвичайно молодого духом ювіляра.” [Настоящий европеец, вечный гуманист и интеллигент с бабочкой, говорят друзья о невероятно молодом душой юбиляре]. Очевидно, что в таких случаях речь идет о культурных характеристиках. *Справжній європеець* – так же как настоящий француз или настоящая мать – отсылают к тому, каким европеец (мать или француз) должны быть, а не к тому, какими они есть (как подтверждают тесты на исследование стереотипов; Bartmiński 1982).

5. Данные анкетирования

Далее рассмотрим данные анкетирования, проведенного в 2012–2013 гг. среди украинских студентов. Опрос проводился в Киеве (Національний технічний університет України „Київський політехнічний інститут”, 50 анкет) и в г. Острог (Національний університет „Острозька академія”, 50 анкет) среди студентов гуманитарных и технических специальностей. Анкета состояла из письменного ответа на вопрос „Что такое настоящая Европа?”. Ответы готовились в присутствии интервьюера и не допускали использования дополнительных источников (печатных или электронных).

Анализ текстов с ответами на заданный вопрос показал наличие различных пониманий имени *Європа*: 1) географического (континент, на котором находится Украина); 2) политического (Европейский Союз); 3) оценочного (развитые страны, традиции, высокая культура). При этом второе и третье понимания в ответах преобладают.

При попытках объединить географическое понимание с политическим и оценочным, а также определить место Украины в Европе, отвечающие сталкивались с противоречиями, ср:

[19] *Справжня Європа – це не лише країни Європейського Союзу, це і ті, що є європейськими за територіальної приналежністю. Європа, якою вона є, і якою повинна була б бути – відрізняється. Отже справжня Європа – Європа без кордонів, де поважають кожного громадянина, незалежно від його національності, це економічна і політична стабільність і міцні європейські кордони. (ж., 20 л.).*

Включение географического критерия вводится через противопоставление *не только, но и*. Автор возражает тем, кто считает „настоящей Европой” только страны ЕС, не учитывая географического критерия, предполагающего включение в состав Европы Украины. Отсутствие границ и крепкие европейские границы в одно и то же время являются показателями настоящей Европы.

В другому випадку респондент опирається на географічний критерій, однак згадування економічних, політичних, соціокультурних параметрів, хоча б в обмеженому або негативному контексті, а також використання політичного критерію „сукупність держав” підтверджують наявність цих показників в уявленнях про Європу:

[20] *Справжня Європа – це сукупність держав, які територіально відносяться до Європи. . . Справжня Європа не визначається економічними чи політичними зв'язками, це більше географічне положення, ніж соціальні і культурні зв'язки. (м., 20 л.).*

В цьому тексті також прослідковується бажання заперечити, висловити незгоду з існуючим станом справ, коли географічний критерій не враховується, а Україна не входить в Європу.

Стан справ в „істинній Європі” виступає як зразок для явного або, частіше, підразумеваемого стану справ в Україні:

[21] *Справжня Європа – група країн, в яких справді люди знаходяться на першому місці, де все робиться тільки для їхнього добробуту, а не з метою збагачення одних за рахунок інших. . . Країни, де люди мають повну свободу. . . і не бояться переслідувань після вільної, навіть дуже критичної, висловленої думки. (м., 21 г.).*

Істинна Європа представляє місце, де царює мир і безпека, де немає насильства, а молоді люди мають можливість отримати гідну роботу:

[22] *. . . це місце, де панують мир і злагода, і немає тероризму і насильства. Це місце, де діти можуть спокійно ходити до школи чи гуляти ввечері, а батьки не будуть хвилюватися. Справжня Європа – це місце, де молоді люди мають можливість навчатися, де бажать, і отримувати бажану роботу, а не з червоним дипломом лікаря і перекладача продавати дець на ринку. (ж., 21 г.).*

Связь представлений о Европе с историческими традициями в ответах студентов подается как нечто само собой разумеющееся, отчасти банальное и видимо поэтому нуждающееся в приведении дополнительных, например „поведенческих”, параметров, таких как способность помогать друг другу (вновь с использованием конструкции *не только, но и*), ср.:

[23] ... *це культурна вихованість її жителів, освіченість і толерантність європейців . Це не лише архітектурні пам'ятки, славетна історія народів, а їх здатність допомогти одне одному, висока гуманність.* (ж., 21 г.).

В некоторых случаях упоминание истории, традиции и культуры сопровождается упоминанием о существовании „многочисленных противоречий”, характер которых, впрочем, не уточняется:

[24] *Справжня Європа – сукупність традицій та історичного багажу. Поняття „справжня Європа” асоціюється у мене з високою культурою, досягненнями, історичним прогресом, який, проте, супроводжується багатьма суперечностями.* (ж., 22 г.).

Настоящая Европа описывается респондентами как правовое общество с минимальным уровнем коррупции:

[25] *Справжня Європа – це захист прав споживачів, людини, прозоре судочинство, соціальний захист держави та повага до віросповідань... це громадянське правове суспільство, де кожен відповідає за свої вчинки та сплачує податки. Це мінімальна корупція та мінімум фінансових махінацій.* (м., 21 г.).

В некоторых ответах акцент сделан на идее многообразия:

[26] *Європа – це світ, де компактно розміщені десятки народів... це контраст мов, культур, світоглядів.* (м., 20 г.); *Справжня Європа – це регіон світу, де збережена культурна ідентичність кожної з країн.* (ж., 21 г.).

Респонденты подчеркивают успешность и высокоразвитость «настоящей Европы», не забывая вновь упомянуть о высоких социальных стандартах и исполнении законов:

[27] ... для мене справжня Європа – це асоціація з чимось досконалішим єдиним, успішнішим. Це високі соціальні стандарти і неухильне дотримання законів. (ж., 21 г.).

При сопоставлении ответов на анкету с содержанием медийных и новомедийных текстов на темы европейской интеграции обнаруживается ряд общих моментов в представлениях о Европе. Это прежде всего понимание Европы как эталона, использующегося для сравнения с положением дел в Украине и для оценки последнего как неудовлетворительного. В медийных текстах, так же, как и в ответах на вопрос анкеты, Украину сравнивают с Европой по признакам качества жизни, социальной защиты, соблюдения законов. Тема безопасности и защищенности человека в Европе преобладает и в ответах на анкету, и в публицистических текстах. При этом создается впечатление, что студенты более уверенно, чем журналисты, пишут о европейских демократических и социальных стандартах, о соблюдении законов и прав человека, о культурном многообразии. Показательно, однако, что тема прав меньшинств осталась не затронутой.

Использование образа Европы как эталона сопровождается полемическими замечаниями относительно ЕС как воплощения „настоящей Европы”. Противоречие между географической Европой, включающей Украину, и Европейским Союзом, оставляющим Украину за границами Европы, порождает парадоксальные смысловые эффекты, проявляющиеся, в частности, в эротической концептуальной метафоре Європа нас не хоче. Впрочем, эта метафора является настолько ярко риторически окрашенной, что остается принадлежностью публицистического стиля, и в ответах на вопрос анкеты не встречается. В тоже время нежелание согласиться с ролью Украины за пределами Европы порождает

критические оценки ЕС как в медийных текстах, так и ответах на вопрос о „настоящей Европе”.

Нина Гришкова, которая проводила анкетирование среди украинских студентов в сентябре 2014 г., тоже выделяет в ответах отмеченные мной смысловые блоки. В то же время новая социальная реальность, российская агрессия внесли в восприятие Европы некоторые коррективы. Новый смысловой блок – это разочарование (*розчарування*): упоминается эгоизм Европы, утверждается, что Европой руководит Германия и т.п. В данных Нины Гришковой более отчетливо звучит мысль о сотрудничестве Украины и Европы („Європа є нашим політичним партнером”), а также отмечается связь Европы с надеждами на будущее Украины. Некоторые респонденты в своих ответах упоминают реалии войны с Россией, и тогда Европа снова выступает эталоном (Европа как место „без війни і Путіна”).

6. Синтетическая дефиниция

Культурно-языковой образ Европы, представленный в украинских текстах, а также данные анкетирования и лексикографических источников дают возможность обобщить основные тематические кластеры (фасеты), связанные с данным концептом.

Европа предстает как понятие географическое, политическое, цивилизационное и культурное. Географически Украина находится в Европе, в ее восточной части (Восточной Европе). При этом Европа как таковая часто отождествляется с Западом. В этой схеме „настоящая” Европа – скорее Западная, а не Восточная. Понятие Центральной Европы в украинских текстах (кроме специальных исследований) представлено не слишком отчетливо.

Географическое представление о Европе дополняется в Украине другими смысловыми измерениями концепта. Традиционно Европа связана с высокой культурой. Этот комплекс представ-

лений актуален, он является одной из опор привлекательности Европы.

Политическая составляющая также представлена в тех случаях, когда речь идет о ЕС. Для украинцев ЕС является активным политическим субъектом, в основном выдвигающим разнообразные требования. Выстраивается четкая концептуальная модель отношения субординации, отношения Украина – ЕС метафорически представлены как отношения ученика и учителя или подчиненного и начальника. Таким образом, политическая составляющая концепта выражена с помощью моделей межперсональных (социально-психологических) связей. Эта модель содержит возможности дальнейшего концептуального развития, в нашем случае это акцент на эмоциональной составляющей отношений (обида, разочарования и т.п.).

Культурное измерение / представление о Европе для Украины традиционно, и в значительной мере сохраняет свое значение.

Бытовая составляющая (условия жизни, комфорт, социальная защищенность и т.п.) также наличествует. Специфической является сохранившаяся в определенной мере связь данного комплекса с представлением о Западе советского периода („сытая, благополучная Европа”).

Библиография

- Bartmiński Jerzy, 1998, *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem. Na przykładzie stereotypu matki*, „Język a Kultura” 12, *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki*, red. Janusz Anusiewicz, Jerzy Bartmiński, Wrocław, s. 63–83.
- Bartmiński Jerzy, 2007, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- Chilton Paul, Plyin Mikhail, 1993, *Metaphor in political discourse: The case of the ‘Common European House’*, „Discourse and Society” 4(1), pp. 7–31.
- Grzegorzczyk Andrzej, 2001, *Europa. Odkrywanie sensu istnienia*, Warszawa, 252 s.
- Hellsten Iina, 1997, *Door to Europe or Outpost towards Russia? Political metaphors in Finnish EU-journalism*, [in:] *Journalism at the Crossroads. Perspectives on Research*, Eds. Juha Koivisto, Epp Lauk, Tartu, pp. 121–141.
- Klein Ernest, 1966, *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*, Amsterdam, London, New York, 1966–1967, Vol. 1–2.

- Kövecses Zoltán, 2005, *Metaphor in Culture: Universality and Variation*, Cambridge & New York, 332 p.
- Ruiz Jiménez Antonia M. et al., 2004, *European and National Identities in EU's Old and New Member State: Ethnic, Civic, Instrumental and Symbolic Components*, European Integration online Papers, Vol. 8, p. 11.
- Wierzbicka Anna, 1996, *Semantics. Primes and Universals*, Oxford, 512 p.
- Wodak Ruth, Weiss Gilbert, 2004, *Visions, Ideologies and Utopias in the Discursive Construction of European Identities: Organizing, Representing and Legitimizing Europe*, [in:] *Communicating Ideologies: Multidisciplinary Perspectives on Language, Discourse and Social Practice*, Eds. Martin Pütz, JoAnne Neff van Aertselaer & Teun A. van Dijk, Frankfurt am Main, pp. 225–252.
- Апресян Юрий Д., 1995, *Интегральное описание языка и системная лексикография*, [в:] Юрий Д. Апресян, *Избранные труды*, т. 2. Языки русской культуры, Москва, 767 с.
- Грінченко Борис, *Словарь української мови*. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко, 4 т., Київ (репринтне перевидання з вид. 1907–1909 р.).
- Зализняк Анна, 2006, *Многозначность в языке и способы ее представления*, Москва.
- Лосев Алексей Ф., 1994, *Европа*, [в:] *Мифы народов мира. Энциклопедия*, т. 1, гл. ред. Сергей А. Токарев, Москва, с. 419–420.
- Прихода Ярослава В., 2005, *Концепт Європа в українській публіцистиці: когнітивно-лінгвістичні аспекти*, Дисс. на здобуття канд. філол. наук, Львів.
- Стефанский Евгений, 2012, *Этические эмоциональные концепты в русской, польской и чешской картинах мира*, „Etnolingwistyka” 24, Lublin, s. 95–120.
- Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу*, „Урядовий кур'єр” 18 VI 1998.
- СУМ – *Словник української мови в 11-ти т.*, Київ, 1970–1980.
- Шевченко Ігор, 1990, *Україна між Сходом і Заходом* (<http://litopys.org.ua/ishevch/ishev.htm>).
- Яворська Галина, 2013, *ЄВРОПА в українських текстах (к проблеме вариативности концепта)*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 97–111.
- Яворська Галина М., Богомолов Олександр В., 2010, *Непевний об'єкт бажання. ЄВРОПА в українському політичному дискурсі*, Київ, 136 с.
- Яворська Галина, 2005, *Мусульманський Схід в українських дискурсивних практиках: динаміка докси*, „Вісник КНЛУ”, сер. Філологія, том 8, № 1, Київ, с. 127–140.

Яворська Галина, 2012, *Онтологія мови в працях О.С. Мельничука та сучасна лінгвістика: деякі теоретичні наслідки*, [в:] *Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство (зб. наукових праць до 90-річчя з дня народження)*, Київ, с. 138–149.

Яковенко Наталя, 2002, *Україна між Сходом і Заходом: проекція однієї ідеї*, [в:] Наталя Яковенко, *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.*, Київ.

The Concept EUROPE in the Contemporary Ukrainian Representation

The concept EUROPE constitutes one of the fundamental notions of the Ukrainian social-political discourse. This axiological concept is subject to the influence of socio-cultural factors, especially at the times of rapid social reforms under way. The Ukrainian Revolution of Dignity (The Euromaidan Revolution, 2014) has become a clear evidence of the significance of Europe for the Ukrainian national identity, and has become a stimulus for the formulation of a range of other concepts. This has created a demand for preserving the dynamics of changes while formulating the concept of EUROPE and its interlingual variants. The primary base for the analysis performed was constituted by contemporary mass media texts, and the supplemental base – by systemic data (including dictionaries) and questionnaire data, gathered in the years 2012–2013 among students of the two Ukrainian universities. The textual and questionnaire data, primarily convergent and illustrating the two main discourses – political and educational ones – allow to perceive Europe from three perspectives: geographical, political (institutional, European-Union related), and axiological. The political component of the concept is expressed in terms of interpersonal relations model with the focus on the emotional constituent. EUROPE is perceived by Ukrainians in metaphoric categories of a teacher, a leader, a pattern to follow, and a target to reach, whereas Ukraine itself – as a student, a follower, an entity looking up to Europe despite a sense of rejection on its part, and despite being well kept away from the western borders.

EUROPA w językowo-kulturowym obrazie świata Białorusinów

Irina Lappo

Europa w językowo-kulturowym obrazie świata Białorusinów zajmuje miejsce szczególne ze względu na geograficzną przynależność do Europy i polityczno-gospodarcze wykluczenie z Unii Europejskiej, stanowiącej synonim Europy. Obraz Europy rekonstruowany jest na podstawie danych systemowych języka białoruskiego, danych ankietowych uzyskanych za pomocą kwestionariusza, w którym pytanie było postawione w obu językach państwowych – rosyjskim i białoruskim – oraz danych tekstowych w języku białoruskim, przeważnie publicystycznych i artystycznych ze względu na brak w potocznym języku białoruskim poświadczonych użyć archaicznych z wyrazem *Europa* (idiomów, powiedzonek, przysłów).

Wszystkie poświadczone charakterystyki Europy układają się w syntetyczną definicję kognitywną, zgodnie z którą Europa na Białorusi widziana jest przede wszystkim przez pryzmat bytowy i cywilizacyjno-kulturowy. Bazowy zespół cech konceptu EUROPA rozpada się na derywowane od niego profile wyodrębnione na podstawie utrwalonych społecznie punktów widzenia, modelujących sposób widzenia Europy przez mieszkańców Białorusi: 1. w dyskursie postsowieckim funkcjonuje profil Europy – obcej i wrogiej ziemi, który uruchamia „sowiecki” punkt widzenia; 2. punktowi widzenia prostego człowieka odpowiada profil Europy dobrobytu i godnego życia; 3. z punktu widzenia mówiącego w języku białoruskim inteligenta widoczny jest proeuropejski profil Europy jako kolebki cywilizacji ściśle powiązany z dyskursem liberalno-demokratycznym; 4. z punktu widzenia zwolenników koncepcji „własnej drogi”, ujawniającego się w dyskursie narodowo-wyzwoleńczym (lub skrajnie nacjonalistycznym), widoczne są przede wszystkim zagrożenia związane z utratą tożsamości.

1. Wprowadzenie

Europa w białoruskim dyskursie publicznym zajmuje miejsce szczególne ze względu na geograficzne położenie tego kraju: w centrum Europy i na jej peryferii jednocześnie – na granicy świata zachodniego i wschodniego, katolickiego i prawosławnego, między Związkiem Radzieckim a Unią Europejską – wewnątrz i na zewnątrz. Historia białoruskiej obecności w Europie liczy tysiące lat i uzupełnia ogólnoeuropejską historię kilkoma ważnymi kartami (np. jednym z pierwszych przekładów Biblii, przyjętą już w XIV w. konstytucją), lecz z powodu braku państwowości – ziemie białoruskie były Kresami polskimi, prowincją w składzie Imperium Rosyjskiego oraz „niezależną” republiką Związku Radzieckiego – a także kłopotów z samą nazwą (np. Mickiewiczowska Litwa, którą nazywał swoją ojczyzną, to Białoruś właśnie) historia ta jest niewyraźna, zatarta lub nawet wyparta.

2. Stan badań i sytuacja językowa

W białoruskich dyskusjach publicznych EUROPA jako obiekt badań i refleksji pojawia się dość często, lecz gatunkowy wachlarz wypowiedzi szczególną różnorodnością i bogactwem się nie wyróżnia. W języku białoruskim wypowiada się przede wszystkim twórcza inteligencja, więc najciekawszy, najbardziej reprezentatywny i bogaty pakiet danych odnajdziemy na łamach literatury pięknej.

Pojęcia językowo-kulturowy obraz świata Białorusinów nie ograniczam do tekstów *stricte* białoruskich, ponieważ mieszkańców współczesnej Białorusi cechuje nie zawsze harmonijna dwujęzyczność oraz niewątpliwa różnorodność kulturowa. Złożone losy historyczne, które w aspekcie językowo-kulturowym można rozpatrywać jako zmieniające się w zależności od przynależności państwowej procesy polonizacji i rusyfikacji, zaowocowały złożoną sytuacją językową: oficjalny obraz bilingwizmu Białorusinów komplikują czynniki społeczne (różna sytuacja językowa miast i wsi), geograficzne (lepsze zachowanie języka i gwar białoruskich w zachodniej części kraju niż we wschodniej)

oraz *stricte* lingwistyczne (kiedy w grę wchodzi tzw. *trasjanka*, czyli pomieszanie języków białoruskiego i rosyjskiego w takim stopniu, że tworzy się już trzecia jakość¹). Dlatego za podstawę źródłową dla zebrania danych systemowych i tekstowych biorę słowniki języka białoruskiego, słowniki etymologiczne i frazeologiczne oraz teksty napisane w języku białoruskim, natomiast badania eksperymentalne opieram na ankietach, w których pytania stawiane były w obu językach państwowych, a wybór języka odpowiedzi pozostawiono respondentom.

De facto społeczeństwo białoruskie nie jest dwujęzyczne: w okresie radzieckim Białoruś została zrusyfikowana, większość Białorusinów mówi po rosyjsku, czyta po rosyjsku, ogląda telewizję rosyjską. Nauka języka białoruskiego w szkołach odbywa się na zasadach nauczania języka obcego. Językiem codziennego użytku w rodzinie, instytucjach, życiu społecznym i kulturowym jest język rosyjski. Białorusini utożsamiają się z państwem białoruskim, choć ich kulturą i językiem jest kultura i język rosyjski. Obywatelska świadomość narodowa na Białorusi jest faktem. Walkę o tożsamość językowo-kulturową toczy garstka inteligencji twórczej. Dyskurs białoruskojęzyczny jest zatem z założenia dyskursem opozycyjnym, sygnalizującym określoną postawę. Mówienie i pisanie po białorusku nie jest neutralne, nie jest nawet „normalne”, jeśli za normę uznać nawyki językowe większości.

Przestrzeń białoruskich dyskusji publicznych tworzą także teksty rosyjskie, które teoretycznie na Białorusi funkcjonują na równych prawach z tekstami w języku białoruskim, a praktycznie są uprzywilejowane chociażby ze względu na nawyki językowe większości i dostarczają istotnych bodźców do przemysłów i dyskusji. W niniejszym

---

¹ *Trasjanka* – dosł. ‘mieszanka słomy i siana’ (*Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе награнічча*, Мінск 1979), język mieszany, składający się „z różnych, indywidualnych konfiguracji elementów białoruskich i rosyjskich [...] elementy obu języków uzyskują taki stopień przemieszania, że tworzą już trzecią jakość, pozbawioną nie tylko normatywności, ale i nie posiadającą jeszcze własnego uzusu, czyli dającą się opisywać wyłącznie idiolektalnie” (Smułkowa 2002: 415).

przeglądzie uwzględniam jednak przede wszystkim teksty napisane w języku białoruskim.

Dane tekstowe reprezentują zróżnicowane postawy polityczno-swiatopoglądowe. Analizie poddano liczne materiały literackie, naukowe i publicystyczne, które w ogólnym zarysie układają się w trzy podstawowe nurty:

1. W ramach nurtu **historyczno-literaturoznawczego (naukowego)** badane są historyczne związki Białorusi z Europą. Historia Białorusi jest w wielkim skrócie historią ruchomych granic i zmieniających nazw. Historyczne (ale również kulturowe) ojczyzny Białorusinów to kolejno: Księstwo Połockie, Ruś Kijowska, Wielkie Księstwo Litewskie, Rzeczpospolita Obojga Narodów, Imperium Rosyjskie, II Rzeczpospolita, Związek Radziecki i wreszcie Republika Białoruś². Reprezentatywne dla tego nurtu są prace historyków, kulturologów i literaturoznawców, podkreślające wielowiekową przynależność Białorusi do Europy³. Liczne rozprawy, artykuły i eseje na ten temat publikowane są w internetowych pismach „Новая Эўропа” i „Наше мнение”, w czasopiśmie „Arche” oraz w niewychodzącym już czasopiśmie „Фрагмэнты”, który problematyce europejskiej poświęcił dwa numery tematyczne: „Сярэдняя Эўропа” (1996, № 1) i „Эўропа і яе іншае” (2000, № 9).

2. Nurt **politologiczno-gospodarczy (publicystyczny)** zajmuje się problematyką związaną z Europą w kontekście współczesnym. Istnieje pokusa, by publicystykę białoruską sprowadzić do podziału na opozycyjną i na oficjalną, jednak zarówno opozycyjność, jak i oficjalność ma różne odcienie: od skrajnie nacjonalistycznych przez umiarkowane narodowe, lewicowe i prorosyjskie po liberalno-demokratyczne i prozachodnie.

² Рог. Бандарчык, Бялявіна, Каспяровіч (ред.), 2001, 1972; Ігнатоўскі 1991; Kosman 1979; Ластоўскі 1992; Міроновіч 1999; *Нарысы гісторыі Беларусі*, Мінск 1994.

³ Рог. Краўцэвіч 2001; Туронак 2006; Латышонак, Мірановіч 2010; Арлоў, Герасімовіч 2012; Белы 2013.

Dyskurs opozycyjny reprezentowany m.in. przez takie periodyki, jak „Наша Ніва” i „Народная воля”, obejmuje dość szerokie spektrum postaw – od radykalnie nacjonalistycznych przez otwarte, demokratyczno-liberalne, po postradzieckie, bliskie stanowisku oficjalnego Mińska. Dyskurs oficjalny reprezentują rosyjskojęzyczna „Советская Белоруссия” („Беларусь сегодня”; gazeta o największym na Białorusi nakładzie) i białoruskojęzyczna „Звязда”. Dyskurs oficjalny jest zmienny, a przede wszystkim populistyczny – raz bardziej prorosyjski, innym razem niemal prozachodni, jednak z wyraźną artikulacją postaw postsowieckich, zachowawczych, konserwatywnych.

Dobrze obrazuje różnice semantyczne, które wypełniają te same hasła głoszone przez prasę oficjalną i opozycyjną, casus często spotykanego w mediach o różnych orientacjach stwierdzenia „Białoruś – to Europa”. Oficjalne media lubią podkreślać, że Białoruś należy do Europy geograficznie, do tradycji zaś i wartości europejskich chętniej odwołują się pisma opozycyjne. Jednak te przeciwstawiane sobie dyskursy wypełniające współczesną białoruską przestrzeń komunikacyjną nie przekładają się na koherentne obrazy Europy produkowane w ramach określonej ideologii. Hasło *Europa* w obrębie każdego z dyskursów dzieli go na sferę postaw proeuropejskich i antyeuropejskich.

Dyskurs religijny (zarówno katolicki, jak i prawosławny) nie odgrywa istotnej roli w przestrzeni publicznej. Chrześcijański wymiar Europy, choć dostrzegany i szanowany, jest fakultatywny⁴.

3. Na nurt **kulturowo-literacki (artystyczny)** składa się cały szereg prac artystycznych i utworów literackich o tematyce europejskiej⁵. Szczególnie reprezentatywny pod tym względem wydaje się „projekt hermeneutyczny” dramaturga i badacza literatury starobiałoruskiej Siarheja Kawalou’a „przepisującego” dawną klasykę europejską

⁴ Рог. Эдвард Зайкоўскі, *Роля канфесійнага фактару ў нацыянальнай свядомасці беларусаў*, „Беларусіка”, кн. 2.

⁵ Нр. *Цана Еўропы, альбо Гісторыі Вільмана* [Cena Europy, albo Historie Wilmana] Sławomira Adamowicza, czy antologia nowej poezji białoruskiej *Za niebokreset Europy 1987–1997. Слоўнік Свабоды*, „Arche” nr 7 (12), 2000; Хадановіч 2013; Булгакава (ред.), 2006.

(dzieje Tristana i Izoldy, powieści rycerskie, dramaty Franciszki Radziwiłłowej, pamiętniki Salomei Pilsztynowej-Rusieckiej) na język współczesnego dramatu białoruskiego i wzbogacającego ją w ten sposób o nieobecne wcześniej topoty europejskie i oryginalne interpretacje. Sprzyjała rozwojowi tego projektu naukowa działalność Kawalou'a zajmującego się wielojęzyczną literaturą Białorusi XVI–XVIII wieków. Przywrócenie i przyswojenie⁶ literaturze białoruskiej polskojęzycznej i łacińskiej twórczości Franciszki Urszuli Radziwiłłowej zaowocowało wielkim projektem teatralnym (balet, opera i komedia dell'arte w ramach jednego wydarzenia) pod znaczącym tytułem *Выкраданне Еўропы* [Porwanie Europy] (idea i adaptacja tekstu S. Kawalou'a), wystawionym w Teatrze Narodowym im. Janki Kupały. Istotną rolę w kształtowaniu się intelektualnego kręgu białoruskojęzycznego odgrywają takie czasopisma, jak niezależne popularnonaukowe literacko-artystyczne czasopismo „Arche пачатак” (tematyczny numer europejski „Эўропа на ўсход ад Эўропы”; 2003, № 6), almanach kultury „pARTizan”, nieistniejące już czasopismo „Фрагмэнты”, literacki miesięcznik „Полымя”.

3. Podstawa opisu, typy danych

Ze względu na skomplikowaną sytuację językową na Białorusi rekonstrukcja językowo-kulturowego obrazu (stereotypu) Europy, funkcjonującego w potocznej świadomości współczesnych Białorusinów, opierała się na zróżnicowanej empirycznej bazie S-A-T: 1. białoruskich językowych danych systemowych (w tym słownikowych); 2. danych ankietowych uzyskanych za pomocą kwestionariusza, w którym pytanie było postawione w obu językach państwowych, a respondenci sami decydowali o języku odpowiedzi; 3. danych tekstowych w języku białoruskim. Rekonstrukcja została przeprowadzona zgodnie z zasadami przyjętymi w projekcie *Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych*⁷.

⁶ Polscy patrioci stawiają zarzut „zawłaszczenia”, ale jest to już kwestia zupełnie odrębna.

⁷ Bartmiński, Chlebda 2008: 11–27; Bartmiński 2015: 7–14.

4. Dane systemowe

We współczesnym języku białoruskim istnieją trzy warianty nazwy Europy i odpowiednio do tego trzy warianty jej rozumienia: *Еўрона*, *Эўрона*, *Яўрона*. Każdy z nich jest używany w swoisty sposób i ma specyficzne konotacje.

Forma *Еўрона* jest zgodna z oficjalną ortografią, zwaną graždanką / *narkamauką* (jest to wariant zapisu języka białoruskiego, który pojawił się w wyniku reformy 1933 r.). Właśnie ten – oficjalny – wariant odnotowują źródła leksykograficzne.

Forma *Эўрона* wykorzystywana jest w tzw. taraszkiewicy. Jest to wariant białoruskiej ortografii i gramatyki, zapisany i skodyfikowany przez Bronisława Taraszkiewicza w 1918 r. i obowiązujący jako norma językowa do roku 1933 r. Jest to język odrodzenia narodowego lat 20. XX w., po jaki sięgnęła część inteligencji białoruskiej w latach 90.

Wariant *Яўрона* związany jest z trzecią, prawdopodobnie najbardziej rozpowszechnioną wersją językową na Białorusi, czyli z *trasjanką*, która powstaje w wyniku pomieszania języków rosyjskiego i białoruskiego. W literackim obiegu ta forma ma niekiedy nacechowanie ironiczne.

W ten sposób zakres semantyczny dzisiejszej nazwy Europy na Białorusi nie jest jednoznaczny, bo od wybranego wariantu zależy sens wyrazu i punkt widzenia użytkownika: oficjalny dyskurs reprezentuje pisana graždanką (*narkamauką*) *Еўрона*, opozycyjny reprezentuje pisana taraszkiewiczą *Эўрона*, punkt widzenia prostego człowieka (i często blogosfery) – *Яўрона*.

Żaden z pięciu przeanalizowanych słowników⁸ nie podaje definicji Europy. Klasyczny, najpełniejszy, pięcioletni słownik języka

⁸ Иван Носович, *Словарь белорусскаго наречия*, 1870; *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, пад рэд. Кандрата Атраховіча (Кандрата Крапівы), Мінск 1977–1984; *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, пад рэд. Міхаіла Судніка, Мікалая Крыўко, 1996; *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, под ред. Аляксандара Булькі, Мінск 2005; *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, Арцёма Баханькова, Іосіфа Гайдукевіча, Павла Шубы, Мінск 2006; *Слоўнік новых слоў беларускай мовы*, В. І. Уласевіч і Н. М. Даўгулевіч, Мінск 2009.

białoruskiego pod redakcją Kandrata Krapiwy nie odnotowuje nawet wyrazu *Europa*⁹, natomiast obecna jest tam *Еўразія* [Eurazja], *еўрапеец* [Europejczyk], *еўрапейскі* [europejski], *еўрапейзаваць(ца)* [europeizować], *еўрапейзацыя* [europeizacja].

Ze względu na brak w słownikach językowych hasła *Europa* zasadne wydaje się sięgnięcie po encyklopedie. W 18-tomowej encyklopedii białoruskiej *Europa* definiowana jest jako ‘część świata, zachodnia część kontynentu Eurazja’¹⁰. Podobne ujęcia *stricte* geograficzne zawierają definicje w obu białoruskich Wikipediach, w tej pisanej oficjalną *narkomauka*: „Еўропа – адна з частак свету Зямлі. Знаходзіцца ў Паўночным паўшар’і” [Europa to jedna z części świata Ziemi. Leży na półkuli północnej], i tej pisanej opozycyjną *taraszkiewiца*: „Эўропа – частка сьвету, разам з Азіяй складае Эўразійскі кантынэнт”. [Europa – część świata, stanowiąca wraz z Azją kontynent Eurazyjski]. Obie te definicje są czysto referencjalne i ograniczają się do konstatacji, że Europa to część świata połączona z Azją.

Żaden ogólny słownik języka białoruskiego nie tylko nie odnotowuje definicji *Europy*, ale nie podaje też określeń synonimicznych lub antonimicznych tego leksemu. W potocznym rozumieniu Europa to przede wszystkim państwa zachodnioeuropejskie. Synonimami Europy w potocznej białoruszczyźnie współczesnej są *Еўрапейскі саюз*, *Еўрасаюз*, *Еўразвяз*, *Эўразьвяз*, *Эўрапейскі зьвяз* [Unia Europejska]. Inne, semantycznie nieco szersze synonimy to *Захад* [Zachód] i *за межжа* [zagranica]¹¹.

⁹ Prawdopodobnie jest to związane z utrwaloną w białoruskiej tradycji leksyko-graficznej zasadą niezamieszczania imion własnych w słowniku definicyjnym.

¹⁰ *Беларуская энцыклапедыя*: у 18 т., т. 6. Рэд. Генадзь П. Пашкоў і інш. Мінск 1998, с. 400.

¹¹ Co charakterystyczne – te synonimy niejako wykluczają Białoruś z Europy, mimo że zdaniem Białorusinów właśnie na Białorusi znajduje się geograficzne centrum Europy, do którego zresztą „roszczą sobie pretensję” również Polska, Węgry i Słowacja – ten wspólny mit wielu krajów Europy Środkowo-Wschodniej obrazuje chyba potrzebę państw słabiej zakorzenionych w systemie europejskim znalezienia dodatkowego dowodu na swoją siłę i pozycję.

Jako określenia antonimiczne tego leksemu w tekstach publicystycznych występują Ameryka, Azja i Rosja. Najczęściej jednak Europa jest wyróżniana i kontrastowana w zestawieniu z Azją, przy czym kontrastowanie to ma wyraźny charakter systemowy, pojawia się w języku (np. derywaty *еўрапейзаваць(ца)* [europeizować]). Jednocześnie te trzy leksemy są w zależności od przyjętego sposobu kategoryzacji kohiponimami *Европы: Азја* – w ramach kategorii *Еуразја* (zwłaszcza w definicjach słownikowych), *Амерыка* – w ramach kontynentów i *Росја* – w dyskursie politycznym.

Jako nadrzędnej kategorii wobec Europy używa się geograficznej nazwy *Захад* [Zachód]; innymi słowy, hiperonim służy konceptualizacji Europy jako ‘czegoś położonego geograficznie na zachodzie’, natomiast *Еўрасаюз, Еўразвяз* [Unia Europejska] wprowadza kategorię państwowości i wymiar geopolityczny.

Liczne derywaty słowotwórcze pokazują, że słowotwórczy potencjał wyrazu jest znaczny: nazwy mieszkańców – *еўрапейцы, еўрапейка*¹², czasowniki *еўрапейзіраваць, еўрапейзіравацца*, przymiotniki *еўрапейскі*, proces: *еўрапейзацыя* ‘przerobienie czegoś na europejską modłę’, abstrakcyjny rzeczownik *еўрапейзм, еўропацэнтрызм* ‘zasada, zgodnie z którą wydarzenia na świecie są rozpatrywane z europejskiego punktu widzenia’. Sprzyjanie Europie i okazywanie sympatii dla kultury europejskiej jest określane przymiotnikiem *праеўрапейскі*, zaś niechęć – *антыеўрапейскі*.

Nadzwyczajną karierę zrobił przedrostek *еўра-* [euro-]. Wspomniany już *Словнік новых выразоў мовы беларускай мовы* pod red. Ułasiewicz i Dauhulewicz notuje dwa jego znaczenia: 1. ‘europejski, charakterystyczny dla Europy, dla Unii Europejskiej’ 2. ‘zrobiony z materiałów dobrej jakości, z wykorzystaniem współczesnych technologii’¹³. Rzeczowniki utworzone z jego pomocą są bardzo liczne: *еўравалюта, еўрабачанне, еўрапарламент, еўраремонт, еўравок-*

¹² *Еuropejka* jest żeńskim wariantem stereotypu męskiego, którego tu nie rozpatrujemy.

¹³ *Слоўнік новых слоў беларускай мовы*, В. І. Уласевіч і Н. М. Даўтулевіч, Мінск 2009.

ны, еўрадзверы, еўрастандарт, еўрааптыміст, еўрабюракрат, еўравіньетка, еўравы, еўрадэпутат, еўразіма, ЕўрАзЭс, еўраінтэграцыя, еўракамісія, еўраканверт, еўрапарламентарый, еўрапесіміст, еўра-поп, еўрарэгіён, еўрарэгіёнаўскі, еўрасавет, еўраскептык, еўрастудэнцтва, еўратанэль і еўратунель itd. *Słownik nowych słów białoruskiej mowy* notuje nazwę waluty europejskiej еўра z adnotacją, że jest to wyraz rodzaju męskiego lub nijakiego¹⁴. Przedrostek еўра- [euro-] lub wyraz *Europa* pojawiają się też w nazwach własnych sklepów (*Euraopt*, *Eurapejski*), firm, czasopism, portali internetowych („Novaja Europa”, *Eurobelarus*) i stacji radiowych (*Europa+*).

Należy odnotować ubogą reprezentację Europy w idiomach (przeważnie zapożyczonych z rosyjskiego) oraz brak utrwalonego obrazu w przysłowiach i w przebogatym folklorze białoruskim, czyli w najbardziej archaicznych warstwach języka. *Słownik frazeologizmów* pod red. Iwana Lepieszewa odnotowuje tylko jeden idiom zawierający wyraz *Europa*: *галопам па Еўропах* [galopem po Europach] ‘robić coś powierzchownie, niepoważnie, nie wchodząc w szczegóły’¹⁵. Jest to zapożyczenie z języka rosyjskiego, w którym wyrażenie to pochodzi od nazwy artykułu rosyjskiego poety A. A. Żarowa opisującego krótką podróż po różnych europejskich krajach¹⁶. Za utrwalony idiom można uważać nieco wulgarną rymowanąkę: *Беларусь в Европу! Лукашенко в жопу* [Białoruś do Europy, Łukaszenko do dupy].

W bogatych współczesnych zasobach dowcipów tekstów dotyczących Europy właściwie brak.

¹⁴ Są zwolennicy rodzaju żeńskiego, którzy uważają, że *euro* to ‘эўрапейская грашовая адзінка’ [europejska jednostka monetarna]. W języku rosyjskim *euro* jest rodzaju męskiego, w ukraińskim – żeńskiego, w polskim, czeskim i słowackim – rodzaju nijakiego.

¹⁵ *Слоўнік фразеалагізмаў беларускай літаратурнай мовы*, рэд. Іван Лепешаў, Мінск 2008.

¹⁶ *Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў*, рэд. Іван Лепешаў, Мінск 2004.

5. Białoruski obraz Europy w świetle danych ankietowych

Wyłaniający się z badań ankietowych obraz Europy jest znacznie bogatszy od obrazu słownikowego. Badania ankietowe przeprowadzono w latach 2012–2014 w środowisku studenckim trzech białoruskich miast: położonego na wschodzie Mohylewa, mieszczącego się w centrum kraju stołecznego Mińska i leżącego na zachodniej granicy Brześcia¹⁷. Respondenci ankiety mieli odpowiedzieć na pytanie otwarte: „Co wedle ciebie stanowi o istocie prawdziwej Europy?”. Jest to pytanie o jądro stereotypu. Nie stawiano ograniczeń co do liczby określeń. Wszystkie przeprowadzone ankiety miały charakter otwarty i zawierały pytanie zarówno w języku białoruskim, jak i rosyjskim¹⁸. Wybór języka odpowiedzi pozostawiono decyzji respondentów, zakładając, że środowisko jest bilingwalne. Odpowiedzi w języku białoruskim udzielali przeważnie studenci filologii białoruskiej.

Na pytanie o „prawdziwą” Europę odpowiedziało 113 osób, podając 52 cechy deskryptorowe, powtórzone w sumie na poziomie cytatów 377 razy:

N = 113, W = 377, D = 52, Ws = 20,63%

1. dobrobyt (B); 57 / 15,12%

благосостояние 13; *дабрабыт* [dobrobyt] 5; *высокий уровень жизни* [wysoki poziom życia] 12; *багацтва* [bogactwo] 11; *камфорт* [komfort] 9; *разьмеранае традыцыйнае жыццё* [spokojne tradycyjne życie]; *расслабленае адэкватнае жыццё* [rowolne adekwatne życie]; *гэта не краявіды, а чалавечыя высілкі* [to nie są krajobrazy, tylko praca ludzi]; *там камфортна, прывольна, весела*

¹⁷ Ankietę przeprowadzono wśród studentów Państwowego Uniwersytetu w Mińsku (32 osoby), Mohylewskiego Pedagogicznego Uniwersytetu im. Arkadego Kuleszowa (33 osoby) oraz Brzeskiego Państwowego Uniwersytetu im. Aleksandra S. Puszkina (30 osób) oraz wśród białoruskojęzycznej inteligencji twórczej (18 pisarzy, poetów, intelektualistów, polityków na uchodźctwie, naukowców).

¹⁸ Dodatkowym argumentem za „wymieszaniami” języków w ankiecie były wyniki eksperymentu przeprowadzonego przez T. A. Trachankinę w Nowopołocku wśród młodzieży szkolnej: na pytanie dotyczące języka państwowego większą lojalność wobec białoruskiego okazali uczniowie, którzy wypełniali ankietę rosyjskojęzyczną; paradoksalnie, ale właśnie język białoruski pytania uruchomił „bilingwalne mechanizmy obronne” (Траханкіна 1999: 223–225).

[tam jest komfortowo, swobodnie, wesoło]; *мир, где хочется тихо жить и умиротворенно наслаждаться достойным уровнем жизни* [świat, w którym chce się spokojnie żyć i beztrudnie rozkoszować się godnym poziomem życia]; *то место, где можно хорошо и интересно жить и отдыхать* [to miejsce, gdzie można dobrze i ciekawie żyć i odpoczywać]

2. **kultura (K); 41 / 10,88%**

культура [kultura] 12; *колыбель культуры* [kolebka kultury] 9; *культура и традиции* [kultura i tradycje] 5; *культура Запада* [kultura Zachodu] 2; *высокая культура* [wysoka kultura] 2; *асаблівая культура* [swoista kultura]; *колыбель западной культуры* [kolebka zachodniej kultury]; *культура и цивилизация* [kultura i cywilizacja]; *Эвропа – гэта старая культура* [Europa to stara kultura]; *разные языки, культуры, нации* [różne języki, kultury, narody]; *западная культура* [zachodnia kultura]; *культура и древности* [kultura i starożytność]; *культурное ерапейское наследие* [kulturowe dziedzictwo europejskie]; *прежде всего, это культура и цивилизованное общество* [przede wszystkim to kultura i cywilizowane społeczeństwo]; *культура, чистые улицы* [kultura, czyste uliczki]; *что-то более чистое, культурное, образованное* [coś bardziej czystego, kulturalnego, wykształconego]

3. **kontynent (L); 18 / 4,77%**

континент 3; *кантынент* [kontynent] 3; *один из континентов* [jeden z kontynentów] 3; *Евразия* [Eurazja] 2; *часть Евразии* [część Eurazji] 2; *старый континент* [stary kontynent]; *континент, соединенный с Азией* [kontynent połączony z Azją]; *европейский континент* [kontynent europejski]; *часть материка* [część kontynentu]; *континент, причем в большей мере по ту сторону от Буга* [kontynent, przy czym w znacznej mierze po tamtej stronie Bugu]

4. **cywilizacja (K); 16 / 4,24%**

цывілізацыя 3; *цивилизация* [cywilizacja] 2; *колыбель цивилизация* [kolebka cywilizacji] 3; *колыбель западной цивилизации* [kolebka cywilizacji Zachodu] 3; *культура и цивилизация* [kultura i cywilizacja] 3; *колыбель цивилизации, а также ее кладбище* [kolebka cywilizacji oraz jej cmentarz]; *цивилизированное общество* [cywilizowane społeczeństwo]

5. **terytorium (L); 15 / 3,98%**

географическая территория [terytorium geograficzne] 3; *мапа* 3; *карта* [mapa] 2; *море* [morze] 2; *геаграфічная мапа* [mapa geograficzna]; *географическое положение* [położenie geograficzne]; *география* [geografia]; *карта Европы* [mapa Europy]; *рядом с Азией* [obok Azji]

6. **historia (H); 15 / 3,98%**

история [historia] 10; *богатая история* [bogata historia] 3; *что-то древнее, когда-то давно существовала* [coś starożytnego, co kiedyś istniało]; *мертвое тело, хорошо забальзамированное* [martwe ciało dobrze zabalsamowane]

7. **państwa, kraje (T); 15 / 3,98%**
европейские страны [kraje europejskie] 5; *разные страны* [różne kraje] 5; *западные страны* [kraje zachodnie] 5; *развитые страны* [rozwinęte kraje] 3; *Беларусь* [Białoruś] 2; *Франция* [Francja] 2; *страны ЕС* [kraje UE]; *государства* [państwa]; *европейские государства* [państwa europejskie]; *государства входящие в состав Европы* [państwa wchodzące w skład Europy]; *много стран на маленьком континенте* [wiele krajów na małym kontynencie]; *отдельные государства* [poszczególne państwa]; *Россия* [Rosja]; *Германия* [Niemcy], *Чехия* [Czechy]; *Польша* [Polska]; *Германия Франция... первое что на ум из стран приходит...* [Niemcy, Francja... pierwsze, co spośród krajów przychodzi do głowy]; *Италия – вот, а вакол море, море...* [Włochy – to tutaj, a dookoła morze, morze]; *счастливая обладательница земли белорусской* [szczęśliwa posiadaczka ziemi białoruskiej]
8. **unia, związek, wspólnota (T); 15 / 3,98%**
Еврасоюз 3; *Еўразвяз* [Unia Europejska] 2; *ЕС* [UE] 3; *политический и экономический союз* [związek] 2; *объединение народы* [zrzeszenie narodów]; *цяг ЕС* [flaga EU]; *зорачкі на сінім фоне* [gwiazdy na niebieskim tle]; *ода да радасці* [oda do radości]; *Меркель* [Merkel]
9. **podróże (K); 15 / 3,98%**
путешествия [podróże] 6; *туризм* [turystyka] 3; *турысты* [turyści] 3; *возможность путешествовать по разным странам* [możliwość podróżowania po różnych krajach]; *нязмущаны турыстычны рух* [nieskrępowany ruch turystyczny]; *падарожжы, падарожжа сярод помнікаў (ва ўсіх сэнсах слова „помнік”)* [podróże, podróże wśród pomników (we wszystkich znaczeniach słowa „pomnik”)]
10. **architektura (K); 13 / 3,45%**
красивая архитектура [piękna architektura] 3; *архитектура* [architektura] 3; *старая архитектура* [stara architektura] 2; *старыя дамы* [stare domy]; *там ня знішчана людзьмі архітэктур* [niezniszczona przez ludzi architektura]; *старый город (альтштадт)* [stare miasto, Altstadt]; *брусчатка* [bruki]; *Эйфелева башня* [wieża Eiffla]
11. **swoboda przemieszczania się (T); 11 / 2,91%**
свобода перемещения 5; *свабода перамяшчэння* [swoboda przemieszczania się]; *Шенген* [strefa Schengen] 2; *нет границ* [nie ma granic] 2; *отсутствие границ* [brak granic]
12. **kryzys ekonomiczny (B); 10 / 2,65%**
кризис [kryzys] 4; *экономический кризис* [kryzys ekonomiczny] 4; *на жителях отразился экономический кризис, прошла волна сокращений* [na mieszkańcach się odbił kryzys ekonomiczny, przeszła fala zwolnień]; *мировой финансовый кризис* [światowy kryzys finansowy].

Mniej niż w 10 ankietach podano kolejno:

wolność (T); 9 / 2,39%

свобода 3; *свабода* 2 [wolność]; *независимость* [niepodległość]; *свобода слова* [wolność słowa]; *либерализм* [liberalizm]; *иерархии такой жесткой няма* [brak twardej hierarchii]

równość (I); 8 / 2,12%

равенство [równość] 8

miasta (L); 7 / 1,86%

Париж [Paryż] 2; *Вена* [Wiedeń]; *Прага* [Praga]; *красивые города* [piękne miasta]; *старые города* [stare miasta]; *множество прелестных городков* [mnóstwo pięknych miasteczek]

użytki i inne artykuły spożywcze (B); 7 / 1,86%

легализация наркотических рэчываў у Чэхіі [legalizacja narkotyków w Czechach]; *в магазинах продается марихуана* [w sklepach sprzedaje się marihuanę]; *реализация алкогольных напояў ад 16 год у Францыі* [sprzedaż napojów alkoholowych od 16 lat we Francji]; *немецкое пиво* [niemieckie piwo]; *английский чай* [angielska herbata]; *страшно дорогие сигареты* [strasznie drogie papierosy]; *борьба с курением* [walka z paleniem]

zagranica (L); 6 / 1,59%

заграница 2; *замежжа* [zagranica]; *ближе, за мяжой за Бугам, чем Америка (в смысле понятнее), но все равно заграница* [bliższa niż Ameryka (w sensie bardziej zrozumiała), ale jednak zagranica]; *окно в другой мир* [okno do innego świata]

indywidualizm (PS); 6 / 1,59%

индивидуализм [indywidualizm] 2; *эта персанализм, навага да асобы і яе прыватнай прасторы* [to jest personalizm, szacunek do człowieka i jego prywatnej przestrzeni]; *Ту кароча чалавек – цэнтр Сусвету. Кожны. [Tu, krótko mówiąc, człowiek jest centrum Wszechświata. Każdy];* *свабода, ліберализм карацей і ніякага калектывізму, як у Азії* [wolność, liberalizm, krótko mówiąc, i żadnego kolektywizmu, jak w Azji]; *все сами по себе* [wszyscy są samowystarczalni]

drogi (B); 6 / 1,59%

дарогі 2; *дороги* [drogi] 2; *добрыя дарогі (хаця насамрэч там розныя яны)* [dobre drogi (choć w rzeczywistości są różne)]; *аўтабаны* [autostrady]

rowery (B); 6 / 1,59%

велосипеды [rowery] 4; *велосипедные дорожки, Там роварныя сыцежкі!* [ścieżki rowerowe] 2

demokracja (I); 5 / 1,33%

демократия [demokracja] 5

экономика (B); 5 / 1,33%

евро 3; ёўра [euro]; развитая экономика [rozwinięta ekonomika]

традыцыя (K); 5 / 1,33%

традыцыі [tradycje] 3; старыя традыцыі [stare tradycje] 2

tolerancja (S); 5 / 1,33%

толерантнасьць [tolerancja] 5

рынек (B); 5 / 1,33%

развiты́ ры́нок, большо́й супермаркет, мно́го това́ров, шо́пинг, класны́е шмоткі, „Для́ мя́ня Еуро́па – это́ ры́нок. Авто́мобильны́й, прости́ ширпо́-треб. . . , тури́зм, шмоткі, еда́ дру́гая. . . ” [Dla mnie Europa – to rynek. Samochodowy i po prostu artykuły codziennego użytku. . . , turystyka, ciuchy, inne jedzenie. . .]

emigranci (T); 5 / 1,33%

арабы́ [Arabowie]; мно́го эмигранто́в [dużo emigrantów]; о́громное коли́чество чёрных, вездє́ негры́ и арабы́ [ogromna ilość czarnych, wszędzie Murzyni i Arabowie]; цвє́тная толпа́ [kolorowy tłum]; мно́го наших́ лю́дей, Еуро́па – то, куда́ мно́гие хотя́т уеха́ть, больши́нство из них – уезжа́ет, и больша́я часть из уеха́вших хотя́т верну́ться :) [wielu naszych ludzi, Europa to miejsce, dokąd wielu chce wyjechać, większość z nich wyjeżdża, zaś większa część z tych, którzy wyjechali, chce wrócić :-)]

розвóј (B); 5 / 1,33%

прогрє́сс [postęp] 3; развiцiцѣ́ [rozwój] 2

наука (K); 5 / 1,33%

навука́ [nauka] 2; стыпенды́, стажы́ [stypendia, staże]

mitologia (K); 4 / 1,06%

похи́щение́ Евро́пы [porwanie Europy] 2; грє́ческая мифоло́гия [mitologia grecka]; бык з старажы́тнагр. мiфалогií [byk ze starożytnej mitologii greckiej]

czystość (B); 4 / 1,06%

чистота́ [czystość] 2; чисты́е ули́цы [czyste uliczki]; что́-то болє́е чистое́ [coś bardziej czystego]; чисто́ и краси́во вокрү́г [czysto i pięknie dookoła]

muzea (K); 4 / 1,06%

музеи́ [muzea] 4

piękno (B); 4 / 1,06%

эстє́тика [estetyka]; там пераважна́ ўсю́ль эстє́тычна́ [tam przeważnie wszędzie jest estetycznie]; прыго́жа [pięknie]; чисто́ и краси́во вокрү́г [czysto i pięknie dookoła].

Mniej niż w 4 ankietach respondenci wskazali następujące cechy:

ludzie (S); 3 / 0,80%

европейцы [Europejczysy]; *Там бачыш шчаслівых людзей, вясёлыя, сямейныя, прыгожа апранутыя* [tam widzisz szczęśliwych ludzi – wesołych, mających rodzinę, dobrze ubranych]; *пользующееся благами цивилизации, делающее карьеру, зарабатывающее деньги, в меру выпивающее и т.п.* [ludzie korzystający z osiągnięć cywilizacji, robiący karierę, zarabiający pieniądze, pijący w miarę]

konflikty i zagrożenia (M); 3 / 0,80%

войны [wojny] 2; *терроризм* [terroryzm]

religia (R); 3 / 0,80%

каталікі [katolicy]; *касцёлы* [kościół]; *мусульмане* [muzułmanie]

literatura (K); 3 / 0,80%

літэратура [literatura] 3

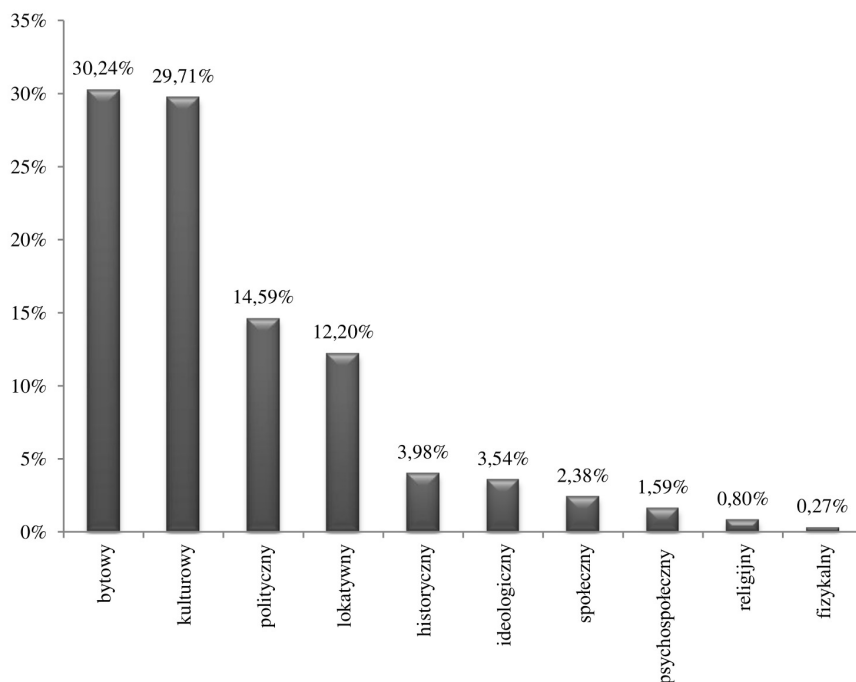
filozofia (K); 2 / 0,53%

філосафія [filozofia] 2.

Jednorazowo pojawiły się takie realia i pojęcia jak: *чемпионат Европы по футболу* [piłkarskie mistrzostwa Europy] (K), *теплая зима* [ciepła zima] (F), *еўрапазеткі* [eurogniazdka elektryczne] (B), *тонкие круглые / овальные очки* [cienkie okrągłe / podłużne oprawki okularów] (B), *Моцарт* [Mozart] (K), *газоны* [trawniki] (B), *замки* [zamki] (K); *вампиры* [wampiry] (K), *зайцы на улицах вместо наших котов...* [zające na ulicach zamiast naszych kotów] (B), *стабільность* [stabilność] (S), *малолитражные машины* [samochody małowitrażowe] (B).

Na wykresie 1. przedstawione zostały cechy przypisywane Europie przez Białorusinów w graficznym ujęciu aspektowym.

W zasadzie można stwierdzić, że w jądrze stereotypu, na które składają się cechy najczęściej wymieniane przez respondentów, skupiają się charakterystyki bytowe. Obraz Europy zdominowały cechy akcentujące bogactwo i dobrobyt. Następne miejsce zajmuje aspekt kulturowy. Ideologiczne składowe obrazu Europy widoczne są także z białoruskiej perspektywy, ale ważne dla Europy idee – tolerancja, wielokulturowość, równość – nie są wymieniane zbyt często. Białorusini, rysując obraz Europy, podkreślają własną odrębność, niejako

Wykres 1. Cechy przypisywane EUROPIE na Białorusi w ujęciu aspektowym (źródło: opracowanie własne)

przeciwstawiają Białoruś Europie (poprzez stosowanie wyrażenia „nie tak jak u nas”). Zwracają uwagę na pewne elementy różniące, zwłaszcza na płaszczyźnie kulturowej (odmienność tradycji, zwyczajów i szeroko rozumianej kultury, odmienność jedzenia). Ważnym wyróżnikiem jest aspekt lokatywny (możliwość podróżowania po różnych krajach Europy). Europa widziana jest jako miejsce emigracji, gdzie jest dużo emigrantów. Białorusini patrzą na Europę także przez pryzmat cech historycznych, podkreślając w swych wypowiedziach bogactwo kultury i historii. Można również zauważyć wyraźny wpływ cech politycznych.

Reasumując należy stwierdzić, że według danych ankietowych białoruski obraz Europy zdecydowanie zdominowały cechy bytowe (dobrobyt, lepsza sytuacja materialna ludzi, dużo towarów, sklepów) i kulturowe (zabytki, architektura, muzyka).

6. Dane tekstowe

Białoruski językowo-kulturowy obraz Europy utrwalony na poziomie tekstowym kształtuje się przede wszystkim w dyskursie publicznym. A ponieważ EUROPA jest pojęciem politycznym, ideologicznie nacechowanym, to szczególnie bogaty materiał zawiera publicystyka.

W pracy magisterskiej A. Szczegłowej *Stereotyp Europy w polskim, białoruskim i czeskim językowym obrazie świata*¹⁹, napisanej na Uniwersytecie w Mińsku w roku 2011, przeanalizowano ok. 800 kontekstów pochodzących z czterech białoruskojęzycznych pism: reprezentującego stanowisko oficjalnego Mińska „Звязда”, zorientowanych opozycyjnie pism „Народная воля” i „Наша ніва” oraz internetowego portalu „Новая Эўропа”²⁰ (w okresie od 2006 do 2011 r.). Po przeanalizowaniu ok. 200 kontekstów z użyciem wyrazu *Europa* zaczerpniętych z każdego z wymienionych pism autorka stwierdziła, po pierwsze, że nie udaje się prześledzić konsekwentnego zróżnicowania w obrazie Europy ze względu na ideologiczną orientację pisma; po drugie – że w dyskursie publicznym Europa odbierana jest przede wszystkim w kategoriach aksjologicznych, cywilizacyjnym. Autorka wyodrębniła, po trzecie, trzy modele metaforyczne: 1. **Europa jako osoba** (personifikacja) – żywa istota zdolna do odczuwania, reagująca i podejmująca aktywne działania; 2. **Europa jako dom** rozumiany bardziej w kategoriach lokatycznych, przestrzennych (jako wspólna przestrzeń zamieszkania odpowiednio wymodelowana), niż rodzinnym; 3. **Europa jako środek** do osiągnięcia celu.

Reasumując dane S-A-T, należy stwierdzić, że analiza definicji encyklopedycznych (wobec braku odpowiednich haseł w słownikach języka białoruskiego) pokazała, że Europa pojmowana jest przede wszystkim w kategoriach geograficznych, co oznacza dominację aspektu lokatycznego. Badania ankietowe pokazały, że przez młodych mieszkańców Białorusi Europa kojarzona jest z aspektem bytowym

¹⁹ Щеглова 2011.

²⁰ Portal, którego motto brzmi: „Pismo dla tych, kto myśli po europejsku”, zatytułowany jest po białorusku, lecz publikuje przeważnie materiały rosyjskojęzyczne.

(dobrobyt i wysoki poziom życia) i kulturowym. Analiza korpusu białoruskiej publicystyki ujawniła, że Europa kreowana jest przede wszystkim z pozycji aksjologicznych o wymiarze cywilizacyjno-kulturowym.

7. Syntetyczna definicja kognitywna EUROPY

Językowo-kulturowy obraz (stereotyp) Europy, funkcjonujący w potocznej świadomości współczesnych Białorusinów, rekonstruujemy na podstawie wszystkich wziętych pod uwagę danych (systemowych i ankietowych, uzupełnionych o cechy najsilniej utrwalone w tekstach). Wszystkie poświadczone charakterystyki Europy układają się w pewne zespoły (wiązki, fasety) ze względu na aspekty, których dotyczą.

I. W wymiarze bytowym Europa

- (1) zapewnia wysoki poziom życia swoim mieszkańcom;
- (2) ma dobrze rozwiniętą gospodarkę, jest bogata.

II. W wymiarze cywilizacyjno-kulturowym Europa

- (3) ma specyficzną, różnorodną kulturę i obyczaje;
- (4) ma piękną architekturę i dużo zabytków;
- (5) ma bogate tradycje;
- (6) rozwinęła sztukę, naukę i edukację.

III. W wymiarze politycznym Europa to część świata

- (7) złożona z wielu różnych państw i krajów,
- (8) które tworzą Unię Europejską,
- (9) nie mają granic, co pozwala swobodnie przemieszczać się i podróżować.

IV. W wymiarze geograficznym Europa postrzegana jest jako część świata:

- (10) kontynent / część świata / terytorium.

EUROPA (zwłaszcza „prawdziwa”) jest przez młodych Białorusinów widziana przez pryzmat kategorii bytowej i cywilizacyjno-kulturowej. Na wysokich pozycjach sytuuje się także widzenie Europy w aspekcie politycznym i lokatywnym.

8. Profilowanie konceptu EUROPA

Analiza przytoczonego, zróżnicowanego materiału, który składa się na bazowy zespół cech przypisywanych przez Białorusinów Europie, pozwala wyróżnić pewne utrwalone społecznie punkty widzenia.

1. Omówienie profilowania pojęcia EUROPA rozpoczniemy od białoruskiego dyskursu postsowieckiego. Profil Europy – obcej i wrogiej ziemi – uruchamia „sowiecki” punkt widzenia, którego podstawą jest opozycja SWÓJ / OBCY, gdzie to, co obce, odbierane jest jako nieznane, wrogie i niebezpieczne. Ideologiczną bazą tego punktu widzenia jest syndrom postkomunistyczny, którego obecność i masowość potwierdzają m.in. wyniki badań socjologicznych. Trwałość wartości kultury sowieckiej na Białorusi demonstrują np. przeprowadzone w 2014 r. badania socjologiczne, według których 52% Białorusinów określa siebie jako „sowietskije ljudi”, za Europejczyków uważa się 36%²¹.

Nieprzypadkowo punkt widzenia *homo sovieticus* opiera się na ideologii z czasów „żelaznej kurtyny”. Materialną bazą dla takiego „wyobcowania” Europy jest granica. Białorusinów od Europy oddziela granica w najbardziej stereotypowym sensie tego słowa: z drutem kolczastym, obowiązkiem wizowym, strażą graniczną i kontrolą celną – granica białorusko-polska, białorusko-litewska i białorusko-łotewska jest bowiem jednocześnie granicą z Unią Europejską, która w języku białoruskim jest dokładnym synonimem pojęcia EUROPA. Wysokie są koszty i kłopotliwe procedury wyrobienia wizy, inna jest sfera czasowa, pojawia się bariera językowa. Z Rosją i Ukrainą nie ma granic w namacalnym i niewątpliwie nieprzyjemnym dla podróżujących sensie (kontrola, wizy)²². Jak pisze białoruski poeta i filozof Igar Babkou

²¹ Badania przeprowadzone przez Centrum Badań Socjologicznych i Politycznych w Mińsku (Центр сацыялагічных і палітычных ісследований – ЦСПИ). Cyt. za: ЕвроБеларусь: Мы один народ! (<https://eurobelarus.info>; dostęp: 7 III 2014).

²² Mentalność nie zakłada, a język nie dopuszcza możliwości powiedzenia **паехаць ў Еўропу ў Расію* [pojechać do Europy do Rosji] **паехаць ў Еўропу на Украіну* [do Europy na Ukrainę], chociaż stwierdzenia „Moskwa to europejskie miasto”, „Kijów to europejskie miasto” są w pełni poprawne i często używane.

w *Słowniku wolności*: „Przez cały XX wiek Europa była uznawana za wroga, a przede wszystkim była nieosiągalna, schowana za żelazną kurtyną”²³.

Aktywnie eksponowany przez media zachodnie (w tym polskie) obraz Białorusi – ostatniego w Europie rezerwatu komunizmu – ma niewątpliwie realne podłoże. Działająca na Białorusi machina propagandowa kontynuuje radzieckie tradycje czasów zimnej wojny. Żartobliwą parodią takiego punktu widzenia jest piosenka legendarnego białoruskiego muzyka rockowego Lawona Wolskiego *Polityczny komentator*:

[1] *За мяжою СНІД паганы, педерасты, наркаманы,
Ровень падае жыццевы, мала справаў, толькі словы,
Кожны дзень рабуюць банкі хіпі, панкі лесбіянкi
Над Еўропай дождж і вецер, дрэвы падаюць на дол!
А ў нас смяюцца дзеці, і ў пашане слабы пол!
Гэй, таварыш, за мяжою ўсе не наша, усё чужое!*

[Za granicą AIDS paskudny, pедераści, narkomani,
Poziom życia się obniża, działań mało, są tylko słowa,
Codziennie rabują banki hipisi, panki, lesbijki
Nad Europą deszcz i wiatr, ciągle padają drzewa!
A u nas śmieją się dzieci, i szacunkiem otoczona jest słaba płeć!
Hej, towarzyszu, za granicą wszystko jest nie nasze, wszystko jest obce!]

(Lawon Wolski, *Polityczny komentator*)

W tym spojrzeniu ujawnia się wyraźny wpływ standardowego języka propagandy sowieckiej. Sowieckość w kulturze białoruskiej przejawia się na dwóch płaszczyznach: po pierwsze powoduje redukcję aspiracji wolnościowych, po drugie prowadzi do odrzucenia zepsutej elitarnej kultury europejskiej (której symbolami stają się AIDS, homoseksualiści, lesbijki, narkomani, hipisi, panki). W wersji bardziej współczesnej hippisi i panki, którymi straszyla lud propaganda radziecka, zostali zastąpieni przez uchodźców i terrorystów

²³ Бабкоў 2000.

(por. nieliczne, lecz jednak obecne w ankiecie wskazania na takie cechy, jak: *kolorowi emigranci, Arabowie, terroryzm*).

2. Punkтови widzenia prostego człowieka odpowiada profil Europy dobrobytu i godnego życia. Bazą tego profilu jest zespół wartości, które najbardziej wyrazistą formę uzyskały w wypowiedziach składających się na najliczniej wskazywany w badaniach ankietowych aspekt bytowy (w Europie żyje się lepiej, ludzie są bogaci). Właśnie w ramach tego profilu dochodzi do słowotwórczej ekspansji przedrostka *еўра-*: *еўравалюта, еўравокны, еўрадзверы, еўра-пон, еўраремонт, еўрас-мандарт, еўрастудэн, еўратунель*.

Jeśli za symbol „Europy – obcej ziemi” można uznać „żelazną kurtynę”, to wyznacznikiem Europy dobrobytu jest tzw. „euroremont”. Jak pisze Siarhej Chareuski:

[2] *O europejskim rozmiarze, europejskim standardzie, europejskiej jakości teraz słyszymy codziennie. Nikt nie powie „standard azjatycki”, nawet jeśli chodzi o japońskie samochody czy chińskie termosy. Za wskaźnik najwyższego dobrobytu uważa się euroremont. [...] Jednak dążenie do bycia Europejczykami nie świadczy o NIEeuropejskości, wręcz na odwrót – świadczy o niezniszczalnym pragnieniu „nazywania się ludźmi”. Gdy to się stanie, słowo euroremont zniknie z języka. A remont dobrej jakości będzie się nazywał po prostu dobrym remontem albo remontem białoruskim²⁴. (Сяргей Харэўскі, *Еўрарамонт*, [w:] *Слоўнік Свабоды*, „Arche” nr 7 (12), 2000, s. 204).*

Europa w tym profilu jest obiektem mentalnym, do którego się dąży. Jest to proces w odczuciu „prostego człowieka” naturalny, bazujący na położeniu geograficznym, tak mocno zaznaczonym w definicjach Europy i odwołujący się do często wykorzystywanego przez media publicystycznego hasła „Białoruś to Europa” i jego odmiany „Białorusini należą do rodziny narodów europejskich”. Jednak wektor tego dążenia jest specyficzny: nie jest to kierunek „Białoruś do Europy!”, lecz odwrotnie – „Europa do Białorusi”. Brak w tym profilu aspiracji integracyjnych, jest natomiast tęsknota za lepszym życiem. Wybitny białoruski poeta i bard Andrej Chadanowicz trafnie

²⁴ Jeśli nie zaznaczono inaczej, przekład mój – I. L.

rozpoznał ten profil w błyskotliwym eseju *Białoruś w europejskiej piaskownicy*, wyodrębniając przy okazji punkt widzenia prostego Białorusina z dyskursu zarówno opozycji, jak i oficjalnej władzy oraz jej „ogłupionego przez media” elektoratu (*homo sovieticus* w naszym rozpoznaniu):

[3] *Jakkolwiek trudno jest dzisiaj nie demonizować Łukaszenkowskiej Białorusi, nie wypada tego robić. Białorusi nie da się bowiem namalować za pomocą jednej czy dwóch farb. Współczesna Białoruś to przecież nie tylko prezydent, według mnie – od dawna utrzymujący się u władzy nielegalnie, nie tylko jego elektorat – całkowicie ogłupiony przez media. Wreszcie – to nie tylko nasza opozycja, która tak przyzwyczaiła się do funkcjonowania w trybie sprzeciwiania się reżimowi, że już nie jest w stanie wyobrazić siebie bez niego. Mówię o Białorusinach, którzy nie mają czasu ani na prołukaszenkowską, ani na antyłukaszenkowską histerię, bo są zajęci czym innym, spokojnie robią swoje, zakładając fundamenty przyszłego państwa europejskiego.* (Андрэй Хадановіч, *Беларусь у еўрапейскай пясочніцы*, „Дзеяслоў”, № 12, 2013).

Ten profil ujawnia się w szerokim dyskursie społecznym (potocznym), do którego mamy wgląd głównie poprzez wyniki badań ankietowych: właśnie tam Europa jest kojarzona w sposób jednoznaczny z dobrobytem, wysoką jakością życia, rozwiniętą cywilizacją i łatwym dostępem do dóbr cywilizacyjnych (dobre drogi, rowery, ubrania).

3. Z punktu widzenia świadomego białoruskiego inteligenta widoczny jest profil Europy jako kolebki cywilizacji. Ten proeuropejski profil jest ściśle powiązany z dyskursem liberalno-demokratycznym. Białorusin-Europejczyk – traktując białoruskość jako kategorię geograficzną i językową (sic!), europejskość zaś odbierając jako wzorzec cywilizacyjny i kulturowy – ma dwupłaszczyznową tożsamość narodową, jednocześnie uważając się i za Białorusina, i za Europejczyka, ponieważ nie są to kategorie w jego odczuciu sprzeczne, Europa wszak – w odróżnieniu od Związku Radzieckiego – wspomaga i dowartościowuje tożsamość. Patronem tego profilu mógłby zostać Franciszek Skaryna – XVI-wieczny filozof, lekarz, drukarz, prekursor piśmiennictwa białoruskiego, tłumacz Biblii na język starobiałoru-

ski, który urodził się w Połocku, studiował w Krakowie i w Padwie, drukarnię założył w Pradze i później w Wilnie.

Zjednoczenie Europy wykluczyło Białoruś z grona narodów europejskich i uruchomiło dyskurs, w którym Białoruś pod względem geopolitycznym przeciwstawia się Europie, chcąc jednocześnie udowodnić, iż – chociaż formalnie nie jest członkiem Wspólnoty Europejskiej – do Europy należy. Podkreślając wielowiekową przynależność Białorusi do Europy, Aleksandr Milinkiewicz – wspólny kandydat na prezydenta połączonych sił opozycyjnych w wyborach 2006 r. – szukał argumentów przede wszystkim w historii:

[4] *Pod względem poziomu rozwoju ekonomiki, infrastruktury, kultury osobistej, poziomu edukacji Białoruś należy do Europy. Świadczy o tym też nasza historia: Białorusini mają tysiącletnią historię tworzenia własnego państwa, jako drudzy w Europie przełożyli Biblię na swój język, uchwalili Konstytucję już w XVI w., walczyli o niezależność i godność w powstaniach i wojnach. (Z przemówienia Aleksandra Milinkiewicza na kongresie Europejskiej Partii Ludowej w Madrycie)²⁵.*

Zresztą w ramach tego profilu stwierdzenie „Białoruś to Europa” jest tak ewidentne, że schodzi na drugi plan (jest oczywistym tematem wypowiedzi), na pierwszy plan natomiast wysuwa się deklaracja pokrewieństwa z Europą (rematem wypowiedzi jest podkreślenie więzi emocjonalnej: „Białoruś to mała ojczyzna, Europa – wielka ojczyzna”). Cywilizacyjnie, historycznie i kulturowo Białoruś jest nieodłączną częścią Europy. Niezależność, demokracja, rozkwit i rozwój Białorusi uzależnia się od ekonomicznej i politycznej integracji z Europą.

Co ciekawe, teza, że Białoruś jest częścią Europy, jest wspólna i dla dyskursu oficjalnego, i dla dyskursu opozycyjnego, argumenty na korzyść tej tezy budowane są bowiem w odwołaniu się do historii i geografii, do wspólnych z Europą korzeni. Jednocześnie nawet najbardziej zapaleni euroentuzjaści zdają sobie sprawę, że Europa na

²⁵ Cyt za: *Мы – нация!* (<http://belarus.kulichki.net>, 22 X 2015). Aleksandr Milinkiewicz – wspólny kandydat sił opozycyjnych w wyborach prezydenckich na Białorusi w 2006, w latach 2007–2016 lider Ruchu Społecznego „O Wolność”.

terytorium Białorusi jest jakąś „inną” Europą, że Białorusini powinni dopiero nauczyć się wartości europejskich, bowiem istotną częścią tego profilu Europy jest też zespół wartości społecznych – zwłaszcza w obszarze zabiegów o równość, wolność i prawa człowieka. Ze zderzenia poczucia własnej niedoskonałości wobec Europy i mocno odczuwanego pokrewieństwa z Europą rodzi się obraz Europy-matki, co z kolei prowadzi do infantylizacji własnego obrazu. Niedoskonała europejskość Białorusi jest wadą, której usprawiedliwienia szuka się w młodości czy nawet dziecięctwie. Zrodziła się tu kolekcja obrazu kolebki i obrazu Europy-matki i Białorusi-dziecka, które nie potrafi nawet mówić (do głosu dochodzi tu drażliwa kwestia językowa)²⁶, oraz obraz Europy-piaskownicy, w której nie pozwalają bawić się Białorusinom ich – jak twierdzi poeta – „narodowo niezaawansowani” rodzice:

[5] *Я неяк назваў яе пясочніцаю,
куды не пускаюць беларускіх дзетак
іх нацыянальна непрасунутыя бацькі.*

[Kiedyś nazwałem ją [Europę] piaskownicą
do której nie pozwalają wejść białoruskim dzieciom
ich narodowo nierozwinięci rodzice.]

(Андрэй Хадановіч, *Чэмпіянат Еўропы*, „Дзеяслоў”, №12, 2013)

Nawet prezydent Łukaszenko korzysta w porównaniach z Europą z argumentu „młodości Białorusi” i jej systemu politycznego. Jak relacjonuje korespondent pisma „Nasza Niwa”:

[6] *[...] прэзідэнт звярнуў увагу, што Еўропа ва ўмовах сваёй цяперашняй палітычнай сістэмы жыве ўжо некалькі стагоддзяў. «А мы яшчэ занадта маладыя, каб працаваць на вашым узроўні. [...]», – перакананы беларускі лідар.*

²⁶ Z obrazem Europy-matki łączy się postrzeganie Białorusi jako dziecka, które jest małe i pokraczne, z upośledzoną „małą” mową. Por. wiersz Walżyny Mort, w którym podmiot liryczny zwraca się do Białorusi: *твая мова такая маленькая, / што яшчэ й размаўляць ня ўмеє* [twój język jest taki mały, / że jeszcze nawet nie nauczył się mówić] (Mort 2006: 121).

[...] prezydent zwrócił uwagę, że Europa żyje w warunkach swojego dzisiejszego systemu politycznego już kilka stuleci. „Jesteśmy jeszcze zbyt młodzi, by pracować na waszym poziomie. [...]” – z przekonaniem mówi białoruski lider.] („Наша Ніва” 23 III 2011).

Infantylizacja Białorusi może posunąć się jeszcze dalej – aż do życia prenatalnego. Model metaforyczny Europy jako ciężarnej kobiety aktualizowany jest w dyskursie liberalno-demokratycznym. Od Europy oczekuje się pomocy, wsparcia. Prawdopodobnie świadomość, że jest się ciężarem, „ostatnią dyktaturą Europy”, połączona z obrazem Europy-matki daje w konsekwencji ową oryginalną metaforę; por.: *Эўропе хочацца быць «трошачкі цяжарнай» беларускім пытаньнем* [Europa chce być „troszeczkę w ciąży” z kwestią białoruską] („Наша Ніва” 15 II 2006). Poetka Waleryja Kustawa werbalizuje oczekiwania wobec Europy w skierowanej do niej inwokacji *Нарадзі Беларусь!* [Urodź, Białoruś!]

[7] *Людцы, людцы! Эўропа цяжарная!
 Рукі ў бокі – ідзе ўрачыстая,
 падпяразаная дзяржаўнасьцю,
 ва ўсе цэнтры свае вачыстая!
 А пад сэрцам дзяўчынка пхаецца,
 у маленькім сусьвеце скутая.
 За сваё, за жыцьцё барукаецца:
 прыйдзе, прыйдзе палёгка хуткая.
 Сьвет вялікі – і хочацца й колецца:
 але йдзі парадзіху прымуць!
 За здароўе Эўропы моляцца:
 «Нарадзі, нарадзі Беларусь!»*

[Ludzie, ludziska! Europa jest w ciąży!
 Ręce na biodrach – idzie uroczyście,
 Przepasana państwowością,
 W każdym centrum ma oczu tysięcy!
 A pod sercem dziewczynka się rusza,
 Skrępowana malutkim swym światem.
 O własne swe życie walczy:
 Przyjdzie, przyjdzie ulga niebawem.

Świat jest wielki – i chce ona, i się obawia,
Ale weź zmuś do czegoś rodzącą!
O zdrowie Europy modlą się:
«Urodź, urodź wreszcie, Białoruś!»]²⁷.

Europa jest w tym profilu punktem orientacyjnym pozwalającym rozpatrywać historię ziemi białoruskiej jako część europejskiej historii i kultury. Europa występuje tu jako symbol i kryterium perspektyw rozwoju Białorusi i cel integracji.

4. Z punktu widzenia zwolenników koncepcji „własnej drogi”, ujawniającego się w dyskursie narodowo-wyzwoleńczym (lub skrajnie nacjonalistycznym), widoczne są przede wszystkim zagrożenia związane z utratą tożsamości. Tu ideą przewodnią stała się swoista obrona Białorusi zarówno przed Zachodem, jak i Wschodem, przed Europą i przed Rosją. Obraz Europy-kolonizatora nie jest specjalnie demonizowany, lecz eurosceptycy skłonni są do stawiania znaku równości między polityką Królestwa Polskiego i Imperium Rosyjskiego w stosunku do Białorusi, między Związkiem Radzieckim a Unią Europejską.

Białoruską specyfiką profilu eurosceptycznego (rozpowszechnionego w ramach obecnego w różnych krajach Europy dyskursu nacjonalistycznego) jest genetyczne powiązanie z kompleksem „tutejszości”. *Tutejszy* – jako samookreślenie przynależności narodowościowej, a właściwie brak jakiegokolwiek deklaracji i zastąpienie jej stwierdzeniem, że „jest się stąd” – jest przeciwieństwem postawy nacjonalistycznej. *Tutejszy* to wewnętrzny wróg narodowca, który winnych będzie jednak szukał na zewnątrz. Dyskurs narodowo-wyzwoleńczy

---

²⁷ Z tym z obrazem jeszcze nienarodzonej Białorusi koresponduje apokaliptyczna wizja Walżyny Mort o ponownym narodzeniu narodu, który utracił język: *A kiedy wydało się, że jesteśmy własną mową / i wyrwano nam język zaczęliśmy rozmawiać oczyma / A kiedy wydarto nam oczy zaczęliśmy rozmawiać rękoma / Kiedy nam odrąbano ręce rozmawialiśmy palcami u nóg / Kiedy nam przestrzelono nogi, kiwaliśmy głową na tak / i kręciliśmy głową na nie. A kiedy głowy zjedzono nam / żywcem / wpęzliśmy z powrotem do wnętrza naszych śpiących matek / jak do schronu / żeby urodzić się na powrót* (Mort 2006).

jest eurosceptyczny. Jego bazą jest polityka kolonialna, polonizacja i rusyfikacja elit białoruskich, które wyraziste ucieleśnienie zyskały w sztuce klasyka literatury białoruskiej Janki Kupały *Tutejsi* (1922) w postaci dwóch naukowców – wschodniego (ubranego w wielkoruski strój i buty, z rozwichrzoną brodą) i zachodniego (ubranego w strój polski, ogolonego, z sumiastymi wąsami), którzy szukają (ale nie znajdują) „prawdziwego Białorusina”. Uczony Zachodni widzi przed sobą typowego *Всходнѣ-Крэсовэго поляка з немалон дозон крыві познаньско-гуральскай* [wschodnio-kresowego Polaka z nie-małą dawką krwi poznańsko-góralskiej], natomiast Uczony Wschodni dostrzega *іцціно-русскій цін Северо-Западной облаці і безусловно з прымессю монгольско-фінскай крові* [absolutnie rosyjski wzorzec z terenów północno-zachodnich z niewątpliwą domieszką krwi mongolo-fińskiej]. Sam badany przez naukowców delikwent stwierdzi, że jest „tutejszy” i o żadnej białoruskości mowy w tym układzie już nie ma, groza całej historii polega zaś na tym, że zarówno Wschodni Naukowiec, jak Zachodni Naukowiec pochodzą stąd, są „tutejszymi”, którzy pustkę narodowościową łatwo wypełnili obcą tożsamością.

Charakterystyczny pod tym względem jest tytuł książki *Беларусь: ні Эўропа, ні Расея. Меркаваньні беларускіх эліт*²⁸ [*Białoruś: ani Europa, ani Rosja*²⁹. *Rozważania elit białoruskich*]. Jest to antologia wywiadów przeprowadzonych w maju 2006 r. z trzydziestoma białoruskimi politykami, dziennikarzami, naukowcami, pisarzami i artystami (m.in. Swietłaną Aleksijewicz, Anżeliką Borys, Kasią Kamocką, Wiaczasławem Kiebiczem, Alaksandrem Milinkiewiczem, Stanisławem Szuszkiewiczem). Odpowiadając na dziewięć pytań dotyczących Białorusi, jej miejsca w Europie i w świecie, jej relacji z Rosją, tożsamości narodowej, polityki Wschodu i Zachodu w stosunku do Białorusi itd., przedstawiciele elit białoruskich zaprezentowali bardzo różne punkty widzenia, jednak w większości wypadków próba konceptu-

²⁸ Булгакав (ред.), 2006: 257.

²⁹ Nieprzypadkowa wydaje się korespondencja tego tytułu z żartobliwym rymowanym przysłowiem „Ні паляк, ні рускі – дурак беларускі” [Ani Polak, ani Rosjanin – głupek białoruski].

alnego określenia miejsca Białorusi między Europą a Rosją, czyli dokonania strategicznego wyboru między dwoma systemami wartości, została zastąpiona przez omówienie problemu „nieodpowiedniości” kategorii związanych z Europą i Rosją do realiów białoruskich.

* * *

Analiza danych językowych różnego typu – systemowych, ankietowych i tekstowych – pozwoliła na przeprowadzenie kognitywnej rekonstrukcji czterech profili wyodrębnionych na podstawie utrwalonych społecznie punktów widzenia, modelujących sposób widzenia Europy przez mieszkańców Białorusi, w wyniku czego bazowy zespół cech konceptu EUROPA rozpada się na derywowane od niego profile, które z kolei tworzą całościowy obraz Europy w językowo-kulturowym obrazie świata Białorusinów.

Bibliografia

- Bartmiński Jerzy, 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*, [w:] *Konotacja*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, s. 169–183.
- Bartmiński Jerzy, 1989, *Projekt i założenia ogólne słownika aksjologicznego*, „Język a Kultura” 2, red. Jerzy Bartmiński, Jadwiga Puzynina, Wrocław, s. 293–312.
- Bartmiński Jerzy, 1999, *Punkt widzenia, perspektywa interpretacyjna, językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, s. 103–120.
- Bartmiński Jerzy, 1993, *O profilowaniu i profilach raz jeszcze*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski, Lublin, s. 269–275.
- Bartmiński Jerzy, 2008a, *Wartości i ich profile medialne*, [w:] *Ideologie w słowach i obrazach*, red. Irena Kamińska-Szmaj, Tomasz Piekot, Marcin Poprawa, Wrocław, s. 23–29.
- Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2008b, *Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów?*, „Etnolingwistyka” 20, Lublin, s. 11–27.
- Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2013, *Problem konceptu bazowego i jego profilowania – na przykładzie polskiego stereotypu Europy*, „Etnolingwistyka” 25, s. 69–95.
- Bartmiński Jerzy, 2015, *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony?*, [w:] *Leksykon*

- aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 1. *DOM*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin, s. 7–14.
- Kosman Marceł, 1979, *Historia Białorusi*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Mironowicz Eugeniusz, 1999, *Białoruś*, Warszawa.
- Mort Walżyna, 2006, *Język białoruski I*, [w:] *Pępek nieba. Antologia młodej poezji białoruskiej*, tłum. Adam Pomorski, Wrocław, s. 121.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2015, *O profilowaniu językowego obrazu świata*, „Poradnik Językowy” 1, s. 30–44.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, *Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w „Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów”*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie Słowian i ich sąsiadów*, t. 3, *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin, s. 71–102.
- Smułkowa Elżbieta, 2002, *Białoruś i pogranicza*, Warszawa, s. 415.
- Алесь Белы, 2013, *Хроніка Беларускай Рэспублікі. Імагалогія Беларусі XII–XVIII ст.*, Смаленск.
- Арлоў Уладзімір, Герасімовіч Зьміцер, 2012, *Краіна Беларусь. Вялікае Княства Літоўскае*, Браціслава.
- Бабкоў Ігар, 2000, *Незалежнасць*, [w:] *Слоўнік свабоды*, „Arche” nr 7 (12), Мінск.
- Бандарчык Васіль, Бялявіна Валянціна, Каспяровіч Галіна (ред.), 1972, *Гісторыя Беларускай ССР*, т. 1–2, Мінск.
- Бандарчык Васіль, Бялявіна Валянціна, Каспяровіч Галіна (ред.), 2001, *Беларусы, Вытокі і этнічнае развіццё*, т. 4, Мінск.
- Белы Алесь, *Хроніка Беларускай Рэспублікі*, 2013, *Імагалогія Беларусі XII – XVIII ст.*, Смаленск.
- Булгакаў Валера (ред.), 2006, *Беларусь: ні Эўропа, ні Расея - Меркаваньні беларускіх эліт*, Варшава.
- Ігнатоўскі Усевалад М., 1991, *Кароткі нарыс гісторыі Беларусі*, Мінск.
- Краўцэвіч Аляксандар, 2001, *Ключавыя праблемы выкладання гісторыі Беларусі (метадычная распрацоўка для настаўнікаў і выкладнікаў гісторыі)*, [w:] *Беларускія свядомасць, мова, гісторыя: на зломе стэрэатыпаў*, рэд. Пшэмыслаў Фенрых, Уладзімір Хільмановіч, Шчэцін.
- Ластоўскі Вацлав, 1992, *Кароткая гісторыя Беларусі*, Мінск (рэпрінт з 1910 р. в Вільне).
- Латышонак Алег, Мірановіч Яўген, 1994, *Нарысы гісторыі Беларусі*, Мінск.
- Латышонак Алег, Мірановіч Яўген, 2010, *Гісторыя Беларусі ад сярэдзіны XVIII ст. да пачатку XXI ст.*, Вільня.

- Траханкина Татьяна А., 1999, *Концепт „родной язык” в сознании билингва*, [w:] *Национально-культурный компонент в тексте и языке*, Минск, с. 223–225.
- Туронок Юры, 2006, *Мадэрная гісторыя Беларусі*, Вільня.
- Хадановіч Андрэй, 2013, *Беларусь у еўрапейскай пясочніцы*, „Дзеяслоў”, №12, Мінск.
- Щеглов А. Ю., 2011, *Стереотип “Европа” в польской, белорусской и чешской языковой картине мира*, дипломная работа (на правах рукописи), Минск.

Słowniki i encyklopedie

- Беларуская энцыклапедыя*: у 18 т., рэдкал. Генадзь П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.], 18 т., Мінск 1997–2004.
- Словарь белорусскаго наречия* Иван Носовича, Санкт–Петербург 1870.
- Слоўнік беларускай мовы: арфаграфія, арфаэпія, акцэнтацыя, словазмяненне*, Акадэмія навук БССР, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа, пад рэд. Мікалая В. Бірылы, Мінск 1987, 902 с.
- Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*, Мінск 1979.
- Слоўнік новых слоў беларускай мовы*, В. І. Уласевіч і Н. М. Даўгулевіч, Мінск 2009.
- Слоўнік свабоды*, „Arche” nr 7 (12), Мінск 2000.
- Слоўнік сучаснай беларускай мовы*, У. М. Завальнюк, М. Р. Прыгодзіч, В. К. Раманцэвіч, пад аг. рэд. М. Р. Прыгодзіча, У. М. Завальнюка, Мінск, 2009, 399 с.
- Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы*: у 2 т.: каля 7000 фразеалагізмаў, Іван Я. Лепешаў, 2 т., Мінск 2008.
- Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*: 65000 слоў, Акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа, пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко, Мінск 1996, 783 с.
- Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, пад рэд. М. Судніка, М. Крыўко, Мінск 1996.
- Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, Арцём Баханькова, Іосіф Гайдукевіча, Павел Шубы, Мінск 2006.
- Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, Аляксандр Булыка, Мінск 2005.
- Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*: у 5 т., АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа, пад аг. рэд. Кандрата К. Атраховіча (Кандрата Крапівы), Мінск, Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 5 т., 1977–1984, *Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў*, Іван Я. Лепешаў, Мінск, 2004, 443 с.

Prasa codzienna i czasopisma

„Arche” (<http://arche.by>)

„pARTizan” pARTizan

„ЕвроБеларусь”: Мы один народ! (<https://eurobelarus.info>)

„Звязда”: родная газета на роднай мове. (<http://www.zvyazda.minsk.by>)

„Мы – нація!” (<http://belarus.kulichki.net>)

„Народная Воля” // Архіў Народнай Волі. (<http://www.nv-online.info/by>)

„Наша Ніва”: першая беларуская газета (<http://www.nn.by>)

„Наше мнение” (<http://www.nmnby.eu>)

„Новая Эўропа” (<http://n-europe.eu>)

„Фрагмэнты” (<http://knihi.com/frahmenty/index.html>)

Europe in the Linguistic-Cultural Worldview of the Belarusians

In the Belarusian linguistic-cultural picture of the world Europe does occupy a unique position due to the geographical location of Belarus and its simultaneous political-economic exclusion from the European Union, which is treated synonymously to Europe itself. The perception of Europe is reconstructed on the basis of the linguistic system data of the Belarusian language, the questionnaire data gathered by means of a survey in which the question was raised in both national languages – Russian and Belarusian, and the textual data in the Belarusian language, mainly journalistic and artistic – owing to the lack of the acknowledged archaic applications of the lexeme ‘Europe’ in the colloquial Belarusian language (idiomatisms, saying, proverbs). All the acknowledged characteristics of Europe constitute a synthetic cognitive definition, in accordance with which Europe is perceived in Belarus through the prism of welfare and civilizational-cultural issues. The fundamental set of features of the concept EUROPE can be divided into certain profiles deriving from it, each of them distinguished on the basis of socially-fixed points of views that shape the way in which Europe is perceived by Belarusians: 1. in the post-Soviet discourse there still functions the profile of EUROPE as a strange and hostile land, which triggers the “Soviet” point of view; 2. from the point of view of an ordinary person, EUROPE is a place of substantial welfare and worthy living; 3. from the point of view of an educated person speaking Belarusian, there can be distinguished the pro-European profile of EUROPE considered to be the cradle of civilisation, the profile that is strictly associated with the liberal-democratic discourse; 4. from the point of view of the supporters of the concept “our own way”, revealed in the national-liberating (or radically nationalistic) discourse, there are emphasised first and foremost the threats connected with a loss of identity.

O bułgarskim językowo-kulturowym obrazie EUROPY*

Natalia Długosz

Autorka podejmuje próbę zrekonstruowania bułgarskiego językowo-kulturowego obrazu Europy na podstawie trzech typów danych: systemowych, tekstowych i ankietowych. Dane systemowe pozwoliły na wyszczególnienie zaledwie kilku cech bułgarskiego wyobrażenia EUROPY, ale ów wyjściowy zespół charakterystyk został wzbogacony o dziesięć elementów dzięki danym tekstowym i eksperymentalnym (ankietowym). Implikowane przez różne formy i teksty języka sądy pozwalają na rekonstrukcję bazowego bułgarskiego wyobrażenia EUROPY, na który składają się aspekty: fizyczny, kulturowo-historyczny, polityczny, ideologiczno-społeczny, bytowy, psychiczny i psychospołeczny, narodowy i estetyczny oraz, w najmniejszym stopniu, militarny oraz religijny.

W bułgarskim dyskursie politycznym demokratyczno- i konserwatywno-liberalnym formułuje się pozytywny profil EUROPY, bazujący na czterech modelach metaforycznych: 1. EUROPA to wspólnota, 2. EUROPA to rodzina, 3. EUROPA to postęp, 4. EUROPA to model do naśladowania. W bułgarskim dyskursie publicznym ukształtował się także wyraźnie negatywny profil EUROPY oparty na metaforze EUROPY jako zimnej księżniczki. Z dyskursu intelektualnego na łamach czasopisma „Культура” wyłania się z kolei profil EUROPY przeżywającej głęboki kryzys wartości. Negatywne wyobrażenie współczesnej EUROPY funkcjonuje w opozycji do wyobrażenia dawnej EUROPY (*добрама чмапа Европа*), przybierającej postać wyidealizowanego obrazu wspólnej dla mieszkańców kontynentu przestrzeni mentalnej silnie osadzonej w tradycyjnych wartościach.

---

* Publikacja przygotowana i finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015, nr umowy 0132/NPRH2/M12/81/2012.

1. Wprowadzenie

Rzetelna próba opisu sposobu postrzegania Europy oraz funkcjonowania konceptu EUROPA w wyobraźni Bułgarów wymaga zrozumienia obiektywnych czynników zewnątrzjęzykowych, w mniejszym lub większym stopniu determinujących punkt widzenia podmiotu. Jeszcze trudniejszym zadaniem jest ustalenie wartości, z jakimi nierozwalnie związane jest pojęcie EUROPA w potocznym wyobrażeniu Bułgarów. W tym kontekście nie można lekceważyć uwarunkowań wynikających z przeszłości historycznej regionu, z jego geopolitycznego usytuowania w różnych momentach istnienia państwa bułgarskiego oraz z wpływu uczestniczących w konstruowaniu tożsamości narodowych mitów i politycznych doktryn.

Z jednej strony, każda próba rekonstrukcji bułgarskiego językowo-kulturowego obrazu Europy siłą rzeczy uwzględni postrzeganie jej przez pryzmat usytuowania Bułgarii w Europie. Koncept EUROPA zajmuje bowiem ważne miejsce w bułgarskim myśleniu o świecie i szczególne miejsce w postrzeganiu samych siebie, stając się dla Bułgarów ważnym punktem odniesienia. Bułgarzy definiują siebie, tworząc nieustanne paralele z ich wyobrażeniem o prawdziwej Europie i prawdziwym Europejczyku. Z drugiej strony, pisząc o europejskości jako składowej tożsamości bułgarskiego Europejczyka, napotykaemy na inny, niezwykle silny i często przeciwstawiany Europie w wymiarze kulturowym koncept BAŁKANÓW. Odtworzenie stosunkowo spójnego i komplementarnego bułgarskiego obrazu Europy będzie możliwe dopiero wówczas, gdy w pełni uświadomimy sobie, jakie i jak istotne światło rzucają wymienione czynniki na sposób postrzegania Europy.

Geograficzna przynależność Bułgarii do Europy jest bezspornym faktem. Jednak Europa, niezależnie od jej definicji – czy to o charakterze fizycznym (kontynent), kulturowym (wspólnota kulturowa), czy politycznym (organizm UE) – w żadnym z tych wymiarów nie jest obszarem jednolitym o sztywno określonych granicach. Rzeczywistość dyskursywna współczesnej Europy dostarcza nam różnorodnych definicji, w których dokonuje się podziału definiendum z wykorzy-

staniem różnorodnych definiensów, odwołujących się nie tylko do analizy kulturowej, ale do zachodzących w czasie zmian geograficzno-historycznych, a w węższym rozumieniu – także przemian społeczno-politycznych.

Tak więc w dyskursie publicznym współczesnej Europy funkcjonują wyraźnie wydzielane, choć różnie rozumiane i mające płynne granice, regiony Europy¹: Europa Zachodnia, Europa Wschodnia, Europa Środkowa, Europa Środkowowschodnia, Europa Północnowschodnia i wreszcie Europa Południowowschodnia². Ostatni z terminów często stosowany jest synonimicznie w stosunku do nazwy *Balkany*³. W tym regionie Europy sytuują Bułgarię rodzimi politycy i media, choć być może czynią to, pozostając pod silnym wpływem opinii zewnętrznej, tj. przejmując niejako zachodni punkt widzenia.

W świadomości Bułgarów zdaje się doskonale funkcjonować przekonanie o europejskości ich kulturowych korzeni, które to przekonanie można ująć w niezwykle często powielanej, zwłaszcza przez polityków, kliszy: „naród bułgarski i jego kultura stanowi jeden z filarów europejskiej cywilizacji”⁴. Przywoływane dla udowodnienia tezy

---

¹ O konceptach historycznych mezoregionów Europy, ich genezie i obecności w studiach kulturowych i historiozoficznych traktuje kompleksowo artykuł Stefana Troebsta *Historical Meso-Region: A Concept in Cultural Studies and Historiography*, in: *European History Online* (EGO), published by the Leibniz Institute of European History (IEG), Mainz (dostęp 6 III 2012). URL: <http://www.ieg-ego.eu/troebsts-2010-en> URN: urn:nbn:de:0159-2011120508 (dostęp 12 VI 2014).

² Tamże.

³ Por. Stefan Troebst, *Historical Meso-Region: A Concept in Cultural Studies and Historiography*, in: *European History Online* (EGO), published by the Leibniz Institute of European History (IEG), Mainz 2012-03-06. URL: <http://www.ieg-ego.eu/troebsts-2010-en> URN: urn:nbn:de:0159-2011120508 (dostęp 12 VI 2014) oraz Todorova 2008: 302.

⁴ Ta figura pojawia się cyklicznie w wystąpieniach bułgarskich polityków. Dla przykładu przytaczam wypowiedzi prezydenta Georgi Pырwanowa i eurodeputowanej Marii Nedelczewej: *Ние трябва да се грижим за това наследство, трябва да го запазим, да го оставим на нашите наследници, каза Първанов в обръщението си. Това не е по силите само на държавните институции, които, разбира се, не бива да снемат от себе си голямата отговорност. От нас зависи да влезем достойно в ЕС като нация със своя идентичност, чиято культу-*

argumenty odnoszą się zwłaszcza do przeszłości historycznej kraju i opierają się na następujących twierdzeniach:

1. na terytorium dzisiejszej Bułgarii zrodziła się pierwsza europejska kultura, która osiągnęła wysoki poziom rozwoju – kultura tracka;

2. tradycje państwowości Bułgarii sięgają 681 roku;

3. na terytorium państwa bułgarskiego powstał pierwszy alfabet słowiański oraz język staro-cerkiewno-słowiański (nazywany w podręcznikach bułgarskich „językiem starobułgarskim”), który w średnio-wiecznej Bułgarii stał się językiem urzędowym oraz zyskał status języka sakralnego;

4. państwo bułgarskie przeżywało swoją świetność w okresie średniowiecza (Złoty Wiek za panowania cara Symeona I), a na jego terytorium rozwijała się prężna działalność szkół piśmiennictwa słowiańskiego (Hajdinjak i in. 2012: 15, 84–85).

Warto w tym miejscu wskazać także inne kluczowe dla kształtowania się europejskiej tożsamości Bułgarów momenty w dziejach państwa. Po podboju Bułgarii przez Turków Osmańskich kraj ten został na pięć wieków włączony do nowego organizmu o charakterze ponadnarodowego imperium, które zespalał system administracyjny. Panowanie tureckie niewątpliwie odcisnęło silne piętno na kulturze bułgarskiej, pozostając u źródła wszystkiego tego, co współcześnie bywa nazywane „orientalnym”. Kiedy po wojnie rosyjsko-tureckiej w 1878 roku Bułgaria odzyskała państwowość, obraz Europy Zachodniej stał się dla młodego państwa pewnym ideałem. Jednak postanowienia Kongresu Berlińskiego, które, mimo ustaleń zawartych w ramach Pokoju w San Stefano, podzieliły państwo bułgarskie, wywołały gorzkie rozczarowanie i rzuciły trwałą cień na stosunki Bułgarii z krajami Europy Zachodniej. Druga wojna bałkańska i dwie wojny światowe

---

ра е един от стълбовете на европейската цивилизация, заяви президентът. (<http://old.duma.bg/2004/1104/011104/bulgaria/bul-2.html>, dostęp 14 X 2014). *Този празник ни дава допълнителна легитимност в Европейския съюз, защото е уникален по своята същност, без аналог в Европа и защото българската култура е един от стълбовете на европейската цивилизация.* (http://www.mariyanelcheva.eu/pdf/Buletin_Br.10_01.11-07.11.2010.pdf, dostęp 14 X 2014).

zdecydowanie osłabiły państwo bułgarskie i pogłębiły jego negatywny stosunek do państw zachodnioeuropejskich. Po drugiej wojnie światowej władzę w Bułgarii objęła partia komunistyczna. Stosunki między Bułgarią a Europą Zachodnią uległy dalszemu osłabieniu, by w latach osiemdziesiątych XX wieku na skutek polityki prowadzonej przez państwo bułgarskie wobec mniejszości narodowych i etnicznych ulec zamrożeniu.

Po obaleniu ustroju komunistycznego w 1989 roku w Bułgarii rozpoczął się proces przemian. To czas nie tylko przejścia z systemu totalitarnego w stronę demokracji parlamentarnej i gospodarki wolnorynkowej, ale i poszukiwania na nowo ścieżki „powrotu do Europy” i swojego w niej miejsca. Po upływie osiemnastu lat 1 stycznia 2007 roku Bułgaria stała się krajem członkowskim Unii Europejskiej. Wydarzenia ostatniego ćwierćwiecza niewątpliwie wpłynęły na zmianę bułgarskiego wyobrażenia Europy. W bułgarskim dyskursie publicznym można zaobserwować tendencję charakterystyczną dla wielu krajów europejskich: w dyskusji o współczesnej Europie punkt ciężkości zostaje przeniesiony z płaszczyzny polityki kulturowej na płaszczyznę polityki *in praxis* (Todorova 2008: 343). Dla pokolenia ludzi urodzonych w latach 90. pojęcie EUROPY wydaje się tożsame z organizmem Unii Europejskiej, a proces „europeizacji” kraju polega na uczynieniu z Bułgarii państwa nowoczesnego, czyli stwarzającego jego obywatelom dobre warunki rozwoju i wysoki standard życia⁵. I właśnie problemy, z którymi boryka się nowe państwo bułgarskie, takie jak korupcja, wysoki poziom przestępczości, stosunkowo niski standard życia itp., powodują, że Bułgarzy postrzegają Europę jako odległą rzeczywistość, niosąc w sobie silne poczucie eksterytorialności i bycia w dalszym ciągu „w drodze do Europy” (Hajdinjak i in. 2012: 12, 17).

Poczucie peryferyjności względem Europy wzmacnia dodatkowo przynależność Bułgarii do Bałkanów. I nie chodzi bynajmniej o wy-

---

⁵ Por. dalej z wynikami badań ankietowych (części zatytułowane *Europa w świetle danych eksperymentalnych*, *Europa w świetle danych tekstowych*) oraz Hajdinjak, Koseva, Željazkova 2012.

miar fizyczny tej zależności, tj. o miejsce obiektu w przestrzeni geograficznej, ale o uwikłanie w „siatce [pojęć] mentalnego obrazu świata” (Chlebda 1997: 85). Bułgarów charakteryzuje specyficzny na tle pozostałych narodów zamieszkujących Półwysep Bałkański stosunek do ich domniemanej bałkańskiej tożsamości. Bułgarskie teksty kultury świadczą o wytworzeniu się poczucia bałkańskości⁶. Motyw Bałkanu, zyskującego status symbolu narodowego, obecny jest w wielu włączonych do kanonu narodowego bułgarskich utworach literackich⁷. Ale równie typowa dla Bułgarów wydaje się negatywna postawa wobec Bałkanów. Jak konstatuje Maria Todorova, „Bułgarzy traktują poważnie nazwę i tożsamość bałkańską, ale nawet wśród nich są one dwuznaczne i podporządkowane twierdzeniom o własnej europejskości” (Todorova 2008: 128).

Kraje bałkańskie wiele razy rozpoczynały proces integracji z Europą i niezmiennie zajmowały względem niej miejsce peryferyjne. Skonstruowany w Europie Zachodniej stereotyp Bałkanów opiera się zwłaszcza na czynnikach związanych z osmańską historią regionu. Uzasadniony wydaje się sąd Marii Todorovej, że „podobnie jak w przypadku Orientu Bałkany posłużyły za magazyn cech negatywnych, w opozycji do których zbudowano pozytywny wizerunek «Europejczyka» i «Zachodu». Ponowne zaistnienie Wschodu i orientalizmu jako niezależnych wartości semantycznych sprawiło, że Bałkany stały się poddanym Europy, jej antycywilizacją, jej alter ego, ciemną stroną” (Todorova 2008: 403). W chwili obecnej po raz kolejny obserwujemy proces integracji w toku, przy czym po przemianach roku 1989 w mniejszym stopniu dotyczy on polityki kulturalnej, w większym zaś – polityki gospodarczej i ekonomicznej. W kontekście

---

⁶ Niewątpliwie najczęściej przywoływanym tekstem kultury bułgarskiej w kontekście bałkańskości jest powieść Aleko Konstantinowa *До Чикаго и назад. Бай Ганьо*, w której autor powołał do życia ponadczasowego bohatera; zyskał on z czasem miano *homo balcanicus* (Игов 1993: 104).

⁷ Poczynając od hajduckich pieśni literackich poprzez poezję Christo Botewa, Dobri Czintułowa, Penczo Sławejkowa po dzieła pisarzy współczesnych, takich jak choćby Emilian Stanew czy Jordan Radiczow (Todorova 2008: 124–125).

uprawianej w ramach UE polityki wspólnotowej bułgarscy politycy przypisują Bułgarii rolę pomostu między organizmem UE a krajami Półwyspu Bałkańskiego, które pretendują do bycia członkiem wspólnoty, sytuując ją ponownie na linii Wschód-Zachód. Taki obraz Bułgarii widoczny jest choćby w orędziu prezydenta republiki Rosena Plewneliewa, wystosowanym w maju 2014 roku do obywateli z okazji zbliżających się wyborów do Europarlamentu:

[1] *За да ускорим промяната, трябва да утвърдим държавния образ на България като модерна европейска страна. За целта освен „България 2020”, ни трябва и „Комуникационна стратегия 2020”. Не за балканската страна, потънала в корупция, олигархия и разделение в обществото, а страната на розите, която се модернизира и е двигател на интеграция, свързаност и позитивна промяна в Югоизточна Европа. [...]*

България трябва да даде своя принос за развитието на Съюза и отстояването на мира, който той символизира. [...] България е важен фактор в региона и трябва да изиграе своята роля за ускоряване на европейската интеграция на страните от Западните Балкани. Едно от основните постижения на ЕС за изминалите 15 г. е разпространяването на демокрацията на Изток. Този процес трябва да продължи. (www.capital.bg z dn. 14 III 2014, *Европейските избори в България ще са на 25 май*, dostęp 14 III 2014).

2. Stan badań

W kontekście ostatniego ćwierćwiecza, kiedy to Bułgaria od nowa i ze zdwojoną siłą koncentruje swoje wysiłki na powrocie do Europy, co znalazło legitymizację we włączeniu kraju do UE, temat Europy podejmowany jest niezwykle często zwłaszcza przez politologów, socjologów, historyków i antropologów kultury, ale także literaturoznawców, rzadziej językoznawców.

Wśród studiów historyczno-politologicznych wyróżnia się opracowanie Bożydara Dumitrowa *Българите – първите европейци* (Дъмитров 2002). W swojej książce autor (historyk pełniący przez wiele lat funkcję dyrektora Państwowego Muzeum Historycznego

w Sofii, prowadzący własny program historyczny na Kanale 1. bułgarskiej telewizji *Българска намет*, minister bez teki odpowiedzialny za historyczne dziedzictwo narodowe i bułgarską diasporę w latach 2009–2011) wysuwa tezę, że pierwsza wysoko rozwinięta cywilizacja europejska – cywilizacja tracka – rodzi się na terytorium dzisiejszej Bułgarii 5 wieków p.n.e. Zatem przodkowie współczesnych Bułgarów to pierwsi Europejczycy. Zdaniem Dymitrowa, Bułgaria jest tym państwem w Europie, które najwcześniej uformowało się na fundamencie narodowym, co więcej – ten model państwa staje się wzorem dla rozwijającej się Europy, którą tworzą państwa narodowe. Oprócz tego Dymitrow podkreśla szczególną rolę Bułgarii w rozwoju Słowiańszczyzny, argumentując, że powstanie i rozpowszechnienie, a także nobilitacja pierwszego języka słowiańskiego poprzez uczynienie go językiem liturgii, to zasługi państwa bułgarskiego. Choć wiele z wysuwanych przez Dymitrowa tez znajduje potwierdzenie jedynie w manipulacyjnie i selektywnie dobranych danych historycznych, zasługują one na uwagę ze względu na popularność, jaką zyskały m.in. w wybranych kręgach bułgarskich intelektualistów i polityków.

Na uwagę zasługują także artykuły dwu bułgarskich badaczek – Desisławy Andreewej *България пред Европа – 130 години по-рано* (Андреева 2007) i Diany Miszkowej *Балкански визији за Европа през XIX век: канали на културен пренос и интелектуален контекст* (Мишкова 2005). W obu tekstach mamy do czynienia z próbą rekonstrukcji bułgarskiego obrazu Europy w okresie po wyzwoleniu Bułgarii. Pierwszy artykuł to interesujące studium na temat obrazu Europy zrekonstruowanego na podstawie wydawanego w Konstantynopolu niedługo przed wyzwoleniem Bułgarii bułgarskiego czasopisma „Напредък” (Андреева 2007), w drugim natomiast koncept EUROPY rozpatrywany jest w kontekście danych pochodzących z dyskursu publicznego. Miszkowa twierdzi stanowczo, że nie można dokonywać rekonstrukcji „bałkańskich wizji Europy” na podstawie rozpowszechnionego na Zachodzie Europy dyskursu o Bałkanach, lecz należy skupić uwagę na „местната динамика на производството на идеологии

и автонаративии – а от там и на историзирането на регионалните дискурси за идентичността” (Мишкова 2005), w przeciwnym bowiem wypadku rekonstruowany obraz okaże się zdeformowany i niespójny. Autorka, mimo przekonania, że słuszniej byłoby postawić pytanie o to, „kto, kiedy, w jakim celu i z jakim skutkiem” posługiwał się pojęciem EUROPY, aniżeli pytać o samo to pojęcie, w ostateczności wskazuje na dwie płaszczyzny funkcjonowania konceptu. Otóż na poziomie komunikowania się różne znaczenia pojęcia EUROPA wyznaczają kierunki debat i dyskusji dotyczących sposobów organizowania się współczesnych społeczeństw, z kolei w ujęciu ideologii normatywnej ostatnich trzech stuleci Europa stała się metaforą postępu.

Bułgarystyczna literatura przedmiotu obfituje w liczne publikacje, w których pojawia się wątek europejski. Są to przede wszystkim studia historyczne i socjologiczne. Nie podejmuje się w nich jednak bezpośrednio próby zaprezentowania bułgarskiego wyobrażenia Europy, lecz dotyczą raczej problematyki tożsamościowej i kondycji społeczeństwa bułgarskiego w kontekście dążeń państwa bułgarskiego skoncentrowanych na wstąpieniu do struktur Unii Europejskiej⁸. Na uwagę zasługuje zwłaszcza artykuł Mileny Jakimowej, Niny Nikołowej i Swetłany Sybewej *Европа и нейната сянка (Предствите на български учители по история)* (Якимова i in. 2000), w którym podjęto zadanie zrekonstruowania wyobrażenia Europy wśród bułgarskich nauczycieli historii oraz na podstawie oceny bułgarskich podręczników historii. Z badania wynurza się obraz ambiwalentny. Przede wszystkim Europa nie jest postrzegana fizycznie, tj. w swoim wymiarze geograficznym, lecz najczęściej utożsamia się ją z krajami Europy Zachodniej (ujmowana jest zatem w aspekcie politycznym). Z jednej strony wyłania się pozytywny obraz Europy samej w sobie – obraz Europy będącej wzorcem, modelem do naśladowania, przestrzenią rozwoju systemu zarówno parlamentarnego, jak i ekonomicznego.

---

⁸ Wśród tego typu publikacji warto wymienić m.in.: Даскалов 1998; Митев Петър Емил (ред.), 2005; Проданов (ред.), 2006; Мантарова, Захариева (ред.), 2006; Дичев 2000: 87–108; Кръстева-Благоева 2003: 129–148; Петрова 2007: 328–346 i in.

Z drugiej strony powstaje negatywny obraz Europy, Europy odległej i mającej nieczyste sumienie, która odrzuca to, co inne. Przez ten pryzmat postrzegania Europy przebija tzw. bułgarski kompleks Europy, kompleks bycia „niechcianym dzieckiem Europy”, kompleks ciągłego „bycia w drodze do Europy”. Negatywny obraz Europy i poczucie eksterytorialności wynikają w dużej mierze właśnie z poczucia odrzucenia i naznaczenia Bułgarii przez Europę Zachodnią stygmatem bałkańskości (z całym bagażem pejoratywnych skojarzeń).

W kontekście podjętych w tym miejscu wysiłków rekonstrukcji bułgarskiego językowo-kulturowego obrazu Europy szczególnego znaczenia nabierają także wyniki badań opublikowane w pracy Anny Krystewej *Новите европейци* (Krъстева 2008) oraz w studium Marko Hajdinjaka, Maji Kosewej i Antoniny Źeljazkowej *Модерност и традиция: европейско и национално в България* (Хайдиняк i in. 2012).

W swoim artykule Anna Krystewa opisuje wynik badania eksperymentalnego przeprowadzonego wśród 200 studentów Nowego Bułgarskiego Uniwersytetu⁹ na przełomie 2007 i 2008 roku. Biorąc pod uwagę stosunek do Europy, autorka artykułu dzieli przedstawicieli młodego pokolenia Bułgarów na trzy grupy: sceptyków, pragmatyków i entuzjastów. W odniesieniu do pierwszej grupy respondentów badaczka pisze o obrazie odległej Europy – modelu (w wymiarze zarówno społeczno-politycznym, jak i gospodarczym), trudnym do osiągnięcia, a równocześnie modelu pozostającym w wyraźnej asymetrii do Bułgarii (Europa i Bułgaria to antyteza, antagonizm). W wyobrażeniu pragmatyków Europa postrzegana jest przede wszystkim w aspekcie ekonomicznym i kojarzona z dobrobytem, rozwojem gospodarczym (inwestycje, wolnorynkowość, fundusze europejskie, prosperita, konkurencyjność), a przynależność Bułgarii do UE stanowi dla kraju źródło pozytywnych przemian. Entuzjaści postrzegają Europę raczej w wymiarze kulturowym i psychospołecznym: kultura (wie-

---

⁹ Powstały w Sofii w 1991 roku uniwersytet prywatny, w którym wyznaje się filozofię kształcenia w duchu myśli liberalnej, łącząc zdobytą wiedzę z doskonaleniem zawodowym i rozwojem osobowościowym.

lokulturowość), wspólnota (wielka rodzina, tożsamość europejska), wolność (w wymiarze zarówno duchowym, jak i fizycznym).

W ramach realizowanego przez Międzynarodowe Centrum Badań nad Mniejszościami i Stosunkami Międzykulturowymi w Sofii projektu „ИМЕ – идентичности и модерности в Европа: изграждане на европейска и национална идентичност, политика, култура, история и религия” [Imię – tożsamość i nowoczesność w Europie: konstruowanie europejskiej i narodowej tożsamości, polityki, kultury, historii i religii] zrealizowano badania terenowe polegające na przeprowadzeniu wywiadów wśród dwu grup respondentów. Po pierwsze, badaniu poddano 15 osób, które poprzez wykonywaną pracę lub pełnioną funkcję mają czy mogą mieć wpływ na proces konstruowania tożsamości narodowej lub europejskiej w bułgarskim społeczeństwie (wśród respondentów znaleźli się: pop, imam, mufti, urzędnicy pracujący w sektorze odpowiedzialnym za oświatę i kulturę, nauczyciel gimnazjalny i dyrektor elitarnego gimnazjum w stolicy kraju, historycy, w tym autorzy podręczników historii). Oprócz tego wywiad przeprowadzono także wśród 28 osób o różnym statusie społecznym i zróżnicowanym wykształceniu (od licealistów po osoby ze stopniem doktora). Badanie dostarczyło cennej wiedzy na temat postrzegania Europy przez bułgarskich respondentów. W badaniach tych zarysował się następujący obraz Europy:

1. Bułgaria przynależy do Europy: to, co bułgarskie, przeplata się z tym, co europejskie; znaczenie pojęcia ЕВРОПА zmienia się wraz z biegiem czasu i wydarzeń;

2. ponadto Europa (a) jest symbolem wartości demokratycznych; (b) jest gwarantem wysokiego standardu życia (choć ten jest trudno osiągalny w Bułgarii); (c) stwarza możliwość swobodnego przemieszczania się osób, wymiany towarów i informacji, gwarantując poczucie wolności;

3. Bułgarzy przejawiają chęć podzielenia europejskich wartości i norm, choć nie postrzegają ich jako w pełni „oswojonych”, wyznaczanych, realizowanych.

3. Baza materiałowa

Rekonstrukcji bułgarskiego kulturowo-językowego obrazu Europy dokonuję w oparciu o trzy typy danych: systemowe, ankietowe i tekstowe. Gdy chodzi o dane systemowe, rozpatruję obecne w bułgarskiej leksykografii definicje słownikowe leksemu *Европа*, omawiam derywaty słowotwórcze i semantyczne, uwzględniam composita z częstką *евро-* oraz kolokacje danego leksemu. Dane ankietowe pochodzą z badania ankietowego przeprowadzonego jesienią 2011 roku zgodnie z metodologią założoną w ramach projektu EUROJOS na populacji 244 bułgarskich studentów (grupa zrównoważona zarówno pod względem płci, jak i kierunku studiów)¹⁰. Dane tekstowe pochodzą z następujących czasopism oraz stron internetowych: a) gazety codzienne: „Дневник” (www.dnevnik.bg), „Cera” (www.sega.bg.com), „24 часа” (www.24chasa.bg), „Монитор” (www.monitor.bg); b) tygodniki: „Капитал” – opiniotwórczy tygodnik o tematyce społeczno-politycznej i biznesowej (www.capital.bg i BNK¹¹), „Банкер” – tygodnik o tematyce biznesowej (www.banker.bg i BNK), „Култура” – tygodnik o tematyce kulturalnej (www.kultura.bg); c) „Егоист” – miesięcznik lifestyle wydawany w latach 1996–2006 (BKN) i dwumiesięcznik „Бюти” – magazyn o modzie i urodzie; d) strona internetowa www.pravoslaviето.com. Zgodnie z założeniami konwersatorium EUROJOS uwzględniam równoważną ilość cytatów (po 150) pochodzących z digitalnych archiwów pism wysokonakładowych oraz cytatów pochodzących z Bułgarskiego Korpusu Narodowego (Български на-

¹⁰ Szczegółowy opis metody, charakterystyka respondentów, wyrażenia charakteryzujące koncept oraz wykaz cech deskryptorowych został zamieszczony w opublikowanym artykule, Długosz 2014: 131–148.

¹¹ Skrót BNK używam na oznaczenie Bułgarskiego Korpusu Narodowego. Część cytatów pochodzi z korpusu, przy cytacie wskazuję jedynie tytuł pisma bez szczegółowych danych bibliograficznych, ponieważ sposób pozyskiwania danych w drodze filtrowania, przy zadaniu określonych (opisanych w artykule) kryteriów nie uwzględnia szczegółowych danych bibliograficznych.

ционален корпус – dalej stosuję skrót: БНК)¹². Dane pochodzące z БНК zostały pozyskane przy zastosowaniu filtrów umożliwiających odrzucenie kontekstów dla rekonstrukcji bułgarskiego językowo-kulturowego obrazu Europy nieprzydatnych (np. teksty sprzed 1989 roku, tłumaczone na język bułgarski teksty debat na forum Komisji Europejskiej, tłumaczone na język bułgarski obce teksty publicystyczne, teksty administracyjne i in.). Z БНК w pierwszej kolejności wyodrębniono rekordy, w których wystąpił leksem *Европа*, a które są bułgarskimi tekstami publicystycznymi po 1989 roku. W ten sposób udało się wyodrębnić korpus liczący 32766 stron tekstu¹³. Z tak obszernego korpusu dokonałam intuicyjnego doboru 150 cytatów, pochodzących z publicystyki różnie zorientowanej ideologicznie. W proponowanej kognitywnej definicji konceptu EUROPA staram się syntetyzować wszystkie typy danych.

4. Syntetyczna kognitywna definicja bułgarskiej EUROPY

4.1. Nazwa

Współczesne tradycyjne (tj. drukowane) słowniki języka bułgarskiego, w tym najobszerniejszy, wielotomowy *Речник на български език* wydawany przez Bułgarską Akademię Nauk (t. 4, 1984, red. K. Czołakowa), trzytomowy *Речник на съвременния български език* pod red. S. Romanskiego (t. 1, 1955; t. 2, 1957; t. 3, 1959) oraz *Българ-*

¹² Bułgarski Narodowy Korpus Językowy (http://ibl.bas.bg/BGNC_bg.htm) powstał dzięki pracownikom Instytutu Języka Bułgarskiego im. Prof. L. Andrejczyna działającego przy Bułgarskiej Akademii Nauk. Korpus obejmuje 1,2 miliardy słów z ponad 240 000 tekstów. Teksty ujęte w korpusie są zróżnicowane gatunkowo i stylistycznie, obejmują zarówno literaturę piękną, literaturę naukową, teksty administracyjne, teksty aktów europejskich, teksty debat na forum Komisji Europejskiej, teksty publicystyczne, różne gatunkowo teksty dostępne w Internecie i in. Teksty dotyczą zakresu czasowego od 1945 roku po współczesność.

¹³ W tym miejscu pragnę podziękować pracownikom Instytutu Języka Bułgarskiego BAN, w tym zwłaszcza prof. Swetle Koewej oraz dr Iwelinie Stojanowej za prawo dostępu do БНК oraz bezcenną pomoc w wyszukiwaniu i filtrowaniu danych, które posłużyły do rekonstrukcji bułgarskiego obrazu Europy w kontekście danych tekstowych.

ски тълковен речник pod red. L. Andrejczyna (wydanie poprawione i uzupełnione z 1999 r.), nie rejestrują hasła *Европа*. W elektronicznym słowniku języka bułgarskiego (rechnik.info) pod hasłem *Европа* napotykaamy lakoniczne stwierdzenie ‘световноизвестно географско понятие’ [powszechnie znany termin geograficzny]¹⁴. Definicja leksemu *Европа* została zamieszczona natomiast w Bułgarskiej Sieci Semantycznej *WordNet* powstałej w ramach projektu europejskiego *BalkaNet*, który zakłada stworzenie wielojęzycznej synchronicznej sieci baz semantycznych dla języków Półwyspu Bałkańskiego (bułgarski, grecki, rumuński, serbski, turecki)¹⁵. Artykuł hasłowy bułgarskiego wyrazu *Европа* zawiera następujące informacje:

Европа:

– предпоследния по големина континент, разположен изцяло в Северното полукълбо и почти изцяло в Източното, граничещ със Северния ледовит океан на север, Атлантическия океан на запад, Средиземно море и Черно море на юг и Азия по протежението на Урал, населен главно с жители от европеидната раса, център на европейската цивилизация;

– общо название за държавите, разположени на континента Европа, заедно с културно-историческото и обществено-политическото им пространство;

– международна организация на европейски държави, основана след Втората световна война, за да премахне бариерите в търговията и да съвпомогне за сътрудничеството между страните членки.

Skonstruowana w ten sposób definicja na pierwszym miejscu stawia cechy fizyczne Europy, definiując ją jako kontynent oraz wskazu-

¹⁴ Zob. <http://rechnik.info> pod hasłem *Европа*.

¹⁵ Bułgarski *WordNet* (<http://dcl.bas.bg/BulNet/wordnet.bg.html>) z początkiem 2013 roku zawierał blisko 50 000 jednostek, podzielonych na: rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki, przysłówki, zaimki, przyimki, spójniki, partykuły, wykrzykniki. Wyrazy ujęte w bułgarskim *WordNecie* są dobierane według różnych kryteriów. Przeważa jednak czynnik ilościowy, tj. najczęściej w sieci zamieszcza się wyrazy o najwyższej frekwencji w wykorzystywanym do tworzenia bazy korpusie tekstów.

jąc na jej granice geograficzne. Warto zwrócić uwagę na wskazanie, że Europa to kontynent zamieszkiwany głównie przez przedstawicieli rasy europeidalnej. Obok geograficznego profilu EUROPY¹⁶ wyrażenie zarysowuje się profil kulturowo-cywilizacyjny, EUROPA bowiem to także ‘centrum europejskiej cywilizacji’, ‘przestrzeń kulturowo-historyczna’. Po trzecie wreszcie, ujawnia się także polityczno-instytucjonalny wariant wyobrażenia EUROPA, na który składają się: ‘państwa znajdujące się na kontynencie wraz ze społeczno-polityczną płaszczyzną ich funkcjonowania’ oraz ‘Unia Europejska jako międzynarodowa organizacja skupiająca kraje europejskie, mająca na celu wspieranie współpracy (zwłaszcza gospodarczej) między państwami członkowskimi’.

4.2. Derywaty

Zamieszczone w *Словообразователен речник на българския език* gniazdo słowotwórcze leksemu *Европа* ogranicza się zaledwie do 4 wyrazów pochodnych: *европейски*, *европеец*, *европейка*, *ноевропейчи* (SRBE 1999: 122). Z całą pewnością tak skonstruowane gniazdo słowotwórcze nie ilustruje rzeczywistego potencjału słowotwórczego współczesnego języka bułgarskiego. Same tylko słowniki definicyjne uwzględniają kilka kolejnych derywatów słowotwórczych, dla których bazę stanowi leksem *Европа* (mimo że nie rejestrują samej podstawy słowotwórczej). Są to: *европски*, *европеизация*, *европеизирам (се)*, *европеизиран*, *европеизиране*, *европеиден*, *европеизъм*, *европейщина*. Przeprowadzone badania tekstologiczne pozwalają na włączenie do gniazda jeszcze jednego, nowszego leksemu – abstrakcyjnego pojęcia *европейскост*. Definicje leksykograficzne wyrazów motywowanych nazwą *Европа* mają z reguły charakter tautologiczny lub metonimiczny (np. *европейски*¹⁷ – ‘който се отнася до Европа’; *ноевропейски* – ‘както в Европа, по европейските страни, по

¹⁶ Dokonana w tym miejscu klasyfikacja profili Europy jest inspirowana propozycjami innych badaczy – zob. np. Zinken 2002: 188.

¹⁷ O nowych znaczeniach przymiotnika *europejski* w języku bułgarskim (a także polskim i greckim) traktuje artykuł Genew-Puhalewej 2007.

същия начин както европейците’; *европеизация* – ‘придобиване на европейски вид и характер’). Odsyłają zatem do znaczenia wyrazu *Европа*, który, *de facto*, nie jest rejestrowany przez znakomitą większość słowników definicyjnych.

Istotnych i interesujących zarazem informacji dla rekonstrukcji językowo-kulturowego obrazu Europy dostarcza analiza użycia leksemu *Европа*, zwłaszcza w tekstach publicystycznych, o czym będzie mowa w dalszej części pracy. Kluczowej wagi są bowiem nadawane temu wyrazowi i jego pochodnym znaczenia przenośne. Nawet w prasie o tematyce sportowej znaczenie leksemu *Европа* wykracza poza granice dosłowności, przestaje być ona wyłącznie przestrzenią geograficzną (kontynentem). W tekstach publicystycznych dochodzi z jednej strony do zawężenia semantycznego, kiedy to wyraz *Европа* stosowany jest zamiennie z pojęciem Unii Europejskiej, oraz, z drugiej strony ma miejsce wykorzystanie leksemu *Европа* jako niezwykle komunikatywnej metafory postępu cywilizacyjnego.

Znaczenie leksemu *Европа* zyskuje nowe odcienie, gdy jest rozpatrywane w kontekście znaczeń wyrazów i zwrotów powiązanych (kolokatów). Na aspekt zarówno materialny, jak i duchowy cywilizacji europejskiej zwraca uwagę choćby druga z definicji leksemu *европеец* ujęta w wielotomowym słowniku języka bułgarskiego (RNBE 4, 1986: 612; 2. ‘добре възпитан, културен или с хубава външност, добре облечен човек’), ponieważ wskazuje na specyficzne cechy przypisywane Europejczykowi przez użytkownika języka bułgarskiego, jakimi są ‘bycie dobrze wychowanym, kulturalnym, o ładnej prezencji, dobrze ubranym człowiekiem’. Definicja ta, choć wydaje się nieco anachroniczna, znajduje potwierdzenie w badaniach ankietowych, zgodnie z którymi Europejczyk postrzegany jest zwłaszcza w aspekcie kulturowo-psychicznym jako człowiek zakorzeniony w kulturze europejskiej, o wysokiej kulturze osobistej, wykształcony, inteligentny, odpowiedzialny, ucywilizowany, wolny, wyemancypowany, ambitny, dumny, kreatywny, pogodny (26,32% wszystkich wskazań respondentów).

Na uwagę zasługują niewątpliwie dwa stosunkowo nowe wywodzące się od *Европы* derywaty abstrakcyjne, których użycie w tekstach dowodzi, że pozostają w swoistej opozycji; jest to nacechowany pejoratywnie leksem *европейщина* [europejszczyzna] oraz przywołujący jednoznacznie pozytywne konotacje wyraz *европейскост* [europejskość]. Bułgarskie derywaty odrzeczownikowe z formantem *-щина* zawierają negatywną ocenę nosiciela danej cechy. Są one bardzo pojemne semantycznie i ich znaczenie aktualizuje się w zależności od kontekstu. Z kolei bułgarski leksem *европейскост* odsyła do związanych trwale z cywilizacją europejską wartości, jak intelektualizm czy humanitaryzm. *Европейскост* to cecha, która świadczy o przynależności do europejskiego kręgu kulturowo-cywilizacyjnego, przy czym osiągnięcia cywilizacji europejskiej oceniane są bardzo wysoko, a nawet mogą zostać uznane za najwyższe w hierarchii cywilizacji.

Omawiając dane systemowe, przydatne do rekonstruowania językowego obrazu Europy w języku bułgarskim, warto w tym miejscu zwrócić uwagę na stosunkowo nowe zjawisko w języku, a mianowicie na licznie poświadczone złożenia z pierwszym członem *евро-*. Poczynione do tej pory badania na grupie bułgarskich compositów dostarczają ciekawej wiedzy na temat obszarów semantycznych odniesień komponentu *евро-*, która to wiedza, przez fakt bezpośredniej zależności¹⁸ między komponentem i leksemami *Европа / европейски*, może posłużyć także do uzupełnienia językowego obrazu pojęcia *Европа* w języku bułgarskim. Definicja słownikowa komponentu zawarta w *Речник на новите думи и значения в българския език* (РНДиЗБЕ 2010: 154) uwzględnia jedynie dwa znaczenia: 1. 'europejski'; 2. 'odnoszący się do Unii Europejskiej'. W rzeczywistości jednak kontekstowa analiza materiału językowego pozwala na sformułowanie bardziej rozbudowanej i szczegółowej definicji tego kompo-

¹⁸ Cząstka *евро-* interpretowana jest najczęściej jako zdeintegrowany (przez ucięcie) pierwszy komponent złożenia, wywodzący się od leksemu *Европа* lub *европейски*.

mentu¹⁹, pierwszy człon wyrazów złożonych może bowiem oznaczać: 1. ‘związek drugiego członu z Unią Europejską, jej strukturami i ich funkcjonowaniem, w tym także z działającą w jej ramach Unią Gospodarczą i Walutową’, np.: *евроексперт, европазар, евросубсидия*; 2. ‘związek drugiego członu z Europą Zachodnią jako pewnym ideałem politycznym i kulturowym’, np.: *евроцентризм, евроелит, европоведение*; 3. ‘związek drugiego członu z Europą jako kontynentem’, np.: *евроатлантизм, евро-средиземноморски, еврорегион*; 4. ‘wysoki standard, nowoczesność desygnatu, do którego odsyła drugi człon złożenia’, np.: *евроврати, евростандарт, еврофасон* (Długosz 2010: 77–78). Z badań kontekstowych i tekstologicznych nad compositami z komponentem *евро-* w języku bułgarskim wynika, że w przytłaczającej większości badanych złożzeń człon ten wskazuje na związek z Unią Europejską, jej strukturami, instytucjami, polityką itp. Drugi obszar odniesień, do którego najczęściej odsyła cząstka *евро-*, to wskazanie na wysoki standard zjawiska kryjącego się pod drugim z członów. Pozostałe dwa znaczenia w najnowszych bułgarskich compositach z cząstką *евро-* realizowane są rzadko. Tak pozyskane dane pozwalają na sformułowanie pewnych wniosków na temat postrzegania Europy i na temat powiązanych z nią wartości: na pierwszym planie zarysowuje się Europa wspólnotowa, rozumiana jako Unia Europejska, a to, co „europejskie”²⁰, jawi się jako nowoczesne, solidne, dobrej jakości.

4.3. Kolokacje

Bułgarski leksem *Европа* w badanym korpusie tekstów publicystycznych występuje najczęściej z poprzedzającymi go przymiotnikami, wskazującymi na podział Europy na regiony. Najwyższa frekwencja w badanych 300 cytatach charakteryzuje wyrażenie *Източна Европа* (58 wystąpień), a następnie *Югоизточна Европа* (37 wystą-

¹⁹ O bułgarskich compositach z pierwszym komponentem *евро-* piszę w artykule Długosz 2010. Przytaczam definicję wcześniej zaprezentowaną w tymże artykule na s. 77–78.

²⁰ O nowych znaczeniach przymiotnika *европейски* w języku bułgarskim (a także polskim i greckim), zob. Genew-Puhalewa 2007: 212–215.

pień). Wyrażenie *Източна Европа* występuje najczęściej w opozycji do wyrażenia *Западна Европа*, a w kilku wypadkach towarzyszą jej epitety wskazujące na polityczne podstawy podziału Europy, mianowicie: *(бивша) комунистическа Източна Европа* i *посттоталитарна Източна Европа*. Z kolei *Югоизточна Европа* wymieniana jest często po spójniku i wraz z wyrażeniem *Централна Европа* (tj. *Югоизточна и Централна Европа*). Wśród połączeń wyrazowych wskazujących na podział kontynentu na regiony najmniej poświadczonych odnotowano dla wyrażen *Средна Европа* (5) oraz *Латинска Европа* (1).

Najczęściej występujące w tekstach publicystycznych przymiotniki / imiesłowy określające *Европę* zostały pogrupowane w kilka bloków w zależności od aspektu, do którego przynależą wywołane za ich pośrednictwem cechy. Najczęściej odwoływano się do następujących aspektów EUROPY:

a) aspekt fizyczny oraz nakładające się nań aspekty polityczny i kulturowy: *Източна, Западна, Югоизточна, Централна, Средна, Латинска*;

b) wymiar czasowy: *днешна, сегашна, съвременна, идваща, стара : нова, бивша (комунистическа Източна Европа), (пост)тоталитарна Източна Европа*;

c) aspekt wspólnotowo-ideologiczny: *обединена, единна, интегрирана, цяла*;

d) kulturowo-cywilizacyjny: *цивилизowana, силна, свободна, мирна, интелектуална, модерна, развита, дигитална*;

e) polityczny: *политическа, политизирана, официална, германска, стара : нова, (бивша) комунистическа Източна Европа, (пост)тоталитарна Източна Европа*;

f) społeczny: *застаряваща*.

Warto zwrócić uwagę na utrwalone w języku połączenia wyrazowe z leksemem *Европа*. We współczesnym bułgarskim dyskursie publicznym odnotowujemy stosunkowo dużą liczbę związków wyrazowych, które odnoszą się zwłaszcza do procesu integracji euro-

pejskiej. Związki wyrazowe mają różną strukturę. Przeważają wśród nich frazy nominalne o budowie: S+PRP∩Европа, jak np. *път към Европа, стъпка към Европа, влечение към Европа, присъединяване към Европа, врата към Европа, прозорец към Европа, влизане в Европа, обединението на Европа, целостта на Европа, бъдеще на Европа* oraz frazy werbalne V+PRP∩Европа, np.: *потеглям към Европа, отправям се към Европа, ориентирам се към Европа, насочвам се към Европа*. We wskazanych połączeniach wyrazów z przyimkiem *към* dostrzegalna jest wyraźna metafora integracji z EUROPA rozumianej jako podróż, droga do przebycia, przy czym podmiot wyraźnie sytuuje bliską sobie rzeczywistość na zewnątrz. Ponownie zarysowuje się tu zatem syndrom poczucia peryferyjności względem Europy, *resp.* ciągłego bycia w drodze do Europy. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że w wymienionych przykładach Europa utożsamiana jest bądź z organizmem Unii Europejskiej, bądź z kontynentem i przestrzenią mentalną o wysokim stopniu rozwoju cywilizacyjnego.

Oprócz tego cechy frazeologizmu ma powiązane z pojęciem EUROPY wyrażenie *по европейски*. Charakteryzuje je stosunkowo wysoka frekwencja w tekstach publicystycznych. Wyrażenie określające *по европейски* definiowane jest w słowniku w sposób następujący: ‘както в Европа, по европейските страни, по същия начин както европейците’ [jak w Europie, w krajach europejskich, w sposób właściwy Europejczykom]. Jednak jego funkcjonowanie w szerszym kontekście tekstowym pokazuje wyraźnie, że *по европейски* oznacza także:

1. ‘w sposób cywilizowany, zgodnie z prawem’, np.:

[2] – *Добре, възможно ли е от 1 май да няма служебни защитници на делата и бойкот на адвокатите?*

– *Какво ще стане ще покаже времето. Сигурен съм, че във всеки случай въпросът ще бъде решен по европейски.* (www.monitor.bg z dnia 25 IV 2005, Траян Марковски, председател на Висшия адвокатски съвет, *Проблемът ще бъде разрешен по европейски*, dostęp 5 V 2014).

2. ‘z zachowaniem zasad wysokiej kultury osobistej’, np.:

[3] *Ние с Волен вече нямаме нужда един от друг. Дотам стигнаха нашите отношения. И няма защо да си тежим. Той разбира живота по начин, който за мен е неприемлив. И това се вижда от неговите действия... Хората се събират, разделят, важно е да го направим по европейски... , заяви Бинев. („Шоу” z dnia 14 XII 2011, Слави Бинев се отрече от Волен, dostęp 7 V 2014).*

3. ‘diplomatycznie, pokojowo’, np.:

[4] *Примерът с Шотландия показва, че и „уреденото” отцепване може да е съпроводено от големи проблеми: въпросът за валутата, структурата на финансовия сектор, поемането на задълженията, разпределението на приходите от петрола, плащането на инфраструктурните разходи и т.н. Но ясно дефинираният „развод по европейски” определено би бил по-добро решение от метода със заплахите и натиска. (www.dw.de/развод-по-руски-развод-по-европейски/a-17509900, Развод по руски, развод по европейски, dostęp 21 III 2014).*

4. ‘solidnie, z zachowaniem wysokiego standardu’, np.:

[5] *Аз мога да получа моята трайна, окончателна европейска идентичност само и ако моята национална държава преди това я е получила. Значи аз нямам своите лични европейски шансове, независимо колко съм образован по европейски, колко се чувствам европеец, освен ако не променя радикално своята, засега все още непризнавана за напълно европейска, национална идентичност. (http://www.kultura.bg/media/my.html/2073/b_mitko.htm, Кръгове на идентичност, dostęp 13 X 2014).*

Zatem znaczenia frazeologizmu odnoszą się bardzo wyraźnie do znaczeń przenośnych, jakie są przypisywane EUROPIE przez ankietowanych użytkowników języka bułgarskiego, jak i aktualizowane w korpusowym badaniu tekstów publicystycznych (co zostało opisane w dalszej części definicji).

4.4. Оpozycje

Zarówno w badanym korpusie tekstów, jak i w materiale językowym pochodzącym z ankiet, koncept EUROPA często przeciwstawiany jest konceptowi AMERYKI, rozumianej najczęściej jako Stany Zjedno-

чzone Ameryki Północnej. Do kontrastowych porównań dochodzi na różnych płaszczyznach, np. w obszarze obranej polityki zagranicznej, polityki ekonomicznej, różnic kulturowych, rozbieżności interesów itd. Poniżej zamieszczam przykładowe fragmenty tekstów obrazujące funkcjonowanie opozycji:

[6] *В континентална Европа нравствената култура е в унисон с гражданското право, характерен е стремежът към баланс, съгласие и солидарност. Така от двете страни на Атлантика етическия ресурс е „инвестиран” по различен начин: в Европа – за утвърждаване на връзки и отношения, в Америка – за достигане на морални превъзходства и победи. (БНК, „Банкер”).*

[7] *Издадената американска заповед за действие и подчинение свари Европа във висша степен объркана – и това никой не иска да го признае. Америка се сблъска с една Европа, която смяташе, че е достатъчно само да съществува и да свети, за да се наложи като център на света, тя – вдъхновената лаборатория на една световност по наши образ и подобие, в която американците тъй или иначе накрая ще влязат. (www.kultura.bg, nr 36 (2291) z dn. 3 X 2003, Европа на разпът, dostęp 11 X 2014).*

W bułgarskim dyskursie publicystycznym najczęściej spotykana opozycją jest jednak przeciwstawienie konceptu (współczesnej) EUROPY konceptowi BAŁKANÓW. Opozycja ta nakłada się często na przeciwstawienie tego, co europejskie, temu, co orientalne, np.:

[8] *Балканите, като един европейски микрорайон със свой характер и живот, често са в центъра на вниманието – главно заради политическите си конфликти, но и заради своята емоционалност, самобитна култура, както и по-близката връзка с Ориента, което им придава известно екзотично излъчване. Балканите, за (наше) съжаление, се приемат и като „изостаналата” част на Европа, но, както изглежда, това се променя. (www.kultura.bg, nr 6 (2489) z dn. 14 II 2008, На балканската арт карта България отсъства, dostęp 25 V 2014).*

[9] *Бе направен доста сполучлив опит за демитологизиране на „хомо балканикус” като чудак с гореща кръв, все на път, малко див, неразбираем за останалия свят, неопознат и неопознаваем, останал встра-*

ни от развитието на Европа и лишен от (централно) европейското наследство. Развенчана бе представата за „злия Балкан и хладната принцеса Европа, която се опитва на всяка цена да погребее неприязънта на миналото”. (www.kultura.bg, nr 26 (2035), 3 VII 1998, Конференция на европейските издания за култура, достъп 11 X 2014).

[10] Но да говорим за Балканите, от които, иска или не, България е част. Според последните изследвания на Евробарометър гражданите на балкански държави като България, Румъния, Македония, Албания искат да приличат ако не на Англия, Германия и Франция, то на Чехия, Унгария и Полша. Те не желаят да пазят балканския облик на страниците си, нещо, в което аз самата съм се убедила в хода на преговорите. Идентификацията с балканското се мисли като подходяща за вицова култура, но не и за висока европейска култура. Балканското малко или много се изоставя в желанието да бъдеш европеец. (www.kultura.bg, nr 22 (2417) z dn. 9 VI 2006, Проектът Кюба. Дискусия, достъп 11 X 2014).

[11] Това, че София (а с нея и цялото общество) например все повече се ориентализира, не би бил особен проблем, ако в дългосрочен исторически план съдбовният избор на България бе ориенталският, а не европейският. Деградация на общото в мащаби, на които станаме (и продължаваме да бъдем) свидетели, е ориенталска черта. Присъединяваме се обаче към Европейския (не ориенталския) съюз. Ще подписваме Европейска (не ориенталска) конституция. Ще се разплащаме в Евро (не в някакво „Ориенто”). (www.kultura.bg, nr 38 (2340) z dn. 15 X 2004, Общото, частното и европейският избор, достъп 15 IX 2014).

Koncept BUŁGARIA z kolei jest usytuowany niejako „pomiędzy”, na linii Bałkany (Wschód = Europa Południowowschodnia) – Europa (Europa Zachodnia). Z jednej strony, w tekstach publicystycznych wyraźnie zarysowuje się obraz Bułgarii, którego nieodzowną składową stanowi bułgarski kompleks Europy znajdujący wyraz w ciągłym jej doganianiu, w postrzeganiu siebie z perspektywy zewnętrznej. Z drugiej strony, Bułgaria postrzegana jest jako najbardziej europejska wśród krajów Półwyspu, przez co spoczywa na niej szczególnie rola w procesie kształtowania wzajemnych relacji między dwoma płaszczyznami. Ten sposób konceptualizacji odwzorowuje często stosowana metafora mostu:

[12] *България със своето географско положение е един своеобразен мост между Източна и Западна Европа — почти като един духовен кръстопът — земя на срещи и взаимно разбирателство. Тук са съсредоточени човешките и културни ценности на различните области от континента, като са намерили прием и уважение.* (БНК, www.pravoslavieto.com).

[13] *България може да лежи на ръба на Европа, но е несъмнено част от Европа, въпреки че понякога изглежда потънала в забрава. Въз основа на своето положение и описаната ситуация на граничност, днес България може да играе важна посредническа роля между Изтока и Запада. Този брой на списанието се създаде на фона на дълбока разруха, обхванала България. Истинското падане на комунизма не се състоя преди осем години, а съвсем наскоро, както и Европа изглеждаше наистина обединена в един много кратък момент през 1989 г.* (www.kultura.bg, nr 3 (2012) z dn. 23 I 1998, *Архитектура на ръба*, dostęp 11 X 2014).

5. Synteza

W rezultacie podjętej tu próby rekonstrukcji bułgarskiego językowo-kulturowego konceptu EUROPA wyodrębniono bogaty zespół cech. O ile dane systemowe pozwoliły na wyszczególnienie zaledwie kilku cech bułgarskiego wyobrażenia Europy, o tyle dane eksperymentalne i tekstowe wzbogaciły bazowy zespół charakterystyk o szereg elementów. Poniżej zamieszczam propozycję syntetycznej kognitywnej definicji bułgarskiego konceptu *ЕВРОПА*, uwzględniając w niej kompletny zespół cech przypisywanych Europie przez użytkowników języka bułgarskiego i zgromadzonych na podstawie trzech typów danych (systemowych, ankietowych i tekstowych). Cechy te grupuję według aspektów. Przy każdym z aspektów wskazuję typ danych, w których określona cecha wystąpiła: S – systemowe, A – ankietowe, T – tekstowe. Przy danych ankietowych przytaczam także procentowy udział cech przynależnych do danego aspektu we wszystkich wskazaniach respondentów, np. A 35,37% w odniesieniu do aspektu fizykalnego, często w połączeniu z aspektem lokatywnym lub geogra-

ficznym, należy interpretować jako 35,37% udziału cech fizykalnych, lokatywnych i geograficznych we wszystkich wskazaniach respondentów. Implikowane przez różne formy i teksty języka sądy pozwalają na rekonstrukcję bazowego bułgarskiego wyobrażenia EUROPY, na który składają się:

aspekt fizykalny, często w połączeniu z **aspektem lokatywnym** lub **geograficznym** (S – A 35,37% – T):

- (1) [przedostatni co do wielkości / piąty] kontynent;
- (2) kontynent, którego granicę na północy wyznacza Ocean Arktyczny, na zachodzie Ocean Spokojny, na południu Morze Śródziemne i Morze Czarne, na wschodzie pasmo gór Ural (S);
- (3) kontynent zamieszkały przez ludność rasy europeidalnej;
- (4) kontynent, na którym znajduje się Bułgaria;
- (5) [moje] miejsce zamieszkania / miejsce do życia;
- (6) kontynent, na którym znajduje się wiele państw wysokorozwiniętych;
- (7) powszechnie znany termin geograficzny;
- (8) kontynent dzielony na część zachodnią *Западна Европа*, wschodnią *Източна Европа*, centralną *Централна Европа*, środkową *Средна Европа* oraz obejmującą kraje Półwyspu Bałkańskiego *Югоизточна Европа*;

aspekt kulturowo-historyczny (S – A 20,55% – T):

- (9) kolebka europejskiej cywilizacji;
- (10) różnorodność [kultur / narodów / religii / języków / nacji / etnosów / wartości / ideałów / tradycji i in.];
- (11) nowoczesność, postępowość, zdigitalizowanie;
- (12) Stary Kontynent i jego historia;
- (13) [bogata / długa / starożytna] historia [najbardziej rozwiniętych miast i krajów];
- (14) podział na silnie osadzoną w tradycji europejskiego humanizmu i o chrześcijańskich korzeniach *Starą Europę* i na zinstytucjonalizowaną, odhumanizowaną i przeżywającą głęboki kryzys kultury wysokiej *Nową Europę*;

aspekt polityczny (S – A 17,05% – T):

- (15) Unia Europejska / państwa członkowskie UE;
- (16) wiele [demokratycznych / silnych / wysokorozwiniętych / pięknych / różnych] krajów;
- (17) gwarantuje pełnię praw obywatelskich swoim mieszkańcom;

(18) dzielona na *Сmapa Eepona* (państwa członkowskie UE przyjęte do wspólnoty do roku 1989) i *Нова Eepona* (państwa członkowskie UE włączone do wspólnoty po roku 1989 r.);

aspekt ideologiczny często w połączeniu z **aspektem społecznym** (A 8,39% – T):

(19) zjednoczona Europa;

(20) wspólnota [ekonomiczna, polityczna i kulturowa / bez granic / krajów, którym przyświecają wspólne cele / duża europejska rodzina];

(21) symbol, koncepcja, idea, utopia, duchowy przewodnik;

(22) starzejąca się Europa [z nieustannie starzejącą się populacją];

aspekt bytowy (A 11,91% – T):

(23) stwarza swoim mieszkańcom możliwość podwyższenia standardu życia, gwarantując [dobrze płatną / satysfakcjonującą] pracę;

(24) stwarza sprzyjające warunki dla rozwoju i realizacji aspiracji zawodowych;

(25) daje dostęp do dóbr wspólnotowych, w tym dostęp do wykształcenia;

aspekt psychiczny i psychospołeczny (A 3,11% – T):

(26) dąży do utrzymania pokoju na świecie;

(27) gwarantuje wolność swoim mieszkańcom [wolność poglądów i przekonań / możliwość swobodnego przemieszczania się / swobodna wymiana informacji / wolnorynkowość / swoboda seksualna];

(28) jest symbolem wartości demokratycznych;

(29) wyznaje etos pracy jako wartość nadrzędną;

(30) to stan świadomości, mentalność, sposób myślenia;

(31) stanowi odległą, nową, nieznaną przestrzeń;

aspekt narodowy (A 4,9% – T) :

(32) jest zamieszkiwana przez różne narody;

aspekt estetyczny (A 1,86% – T):

(33) to piękno / piękne krajobrazy;

(34) to jeden z najpiękniejszych kontynentów / kontynent, na którym znajdują się najpiękniejsze kraje;

aspekt militarny (T):

(35) Europa Wschodnia / Bałkany jako bufor, 'poligon' Europy;

aspekt religijny (T):

(36) ma chrześcijańskie korzenie.

W bułgarskim językowo-kulturowym obrazie EUROPY najbardziej ustabilizowanym wymiarem konceptu jest jego aspekt fizyczny, poświadczony we wszystkich typach danych. EUROPA zatem pojmowana jest jako fenomen geograficzny – kontynent o jasno wyznaczonych granicach, zamieszkiwany przez ludność rasy europejskiej. Na kontynencie znajduje się Bułgaria oraz wiele innych państw europejskich. Europa dzieli się na regiony.

Na drugim miejscu uplasował się aspekt kulturowo-historyczny, zgodnie z którym Bułgarzy widzą w Europie kolebkę europejskiej cywilizacji, dostrzegają jej różnorodność oraz bogatą historię. Europa jest nowoczesna, idzie z postępem, wykorzystuje najnowsze osiągnięcia technologiczne. W kontekście wyznawanych przez Europę ideałów mowa jest o Starej Europie, silnie osadzonej w tradycji europejskiego humanizmu i mającej chrześcijańskie korzenie, której zostaje przeciwstawiona przeżywająca głęboki kryzys wartości współczesna Nowa Europa.

Po trzecie, EUROPA postrzegana jest w aspekcie politycznym i utożsamiana z Unią Europejską. Ten wymiar czyni z niej wspólnotę państw członkowskich UE. W kontekście politycznym bycie obywatelem Europy to przywilej, który gwarantuje możliwość korzystania z pełni praw obywatelskich. Na Europę (= Unię Europejską) składają się Stara Europa (państwa członkowskie UE przyjęte do wspólnoty do roku 1989) i Nowa Europa (państwa członkowskie UE włączone do wspólnoty po roku 1989) – przykładowo:

[14] – *Смятате ли, че събитията от 1989 са нов етап от европейската интеграция, който укрепва ЕС, или напротив – те са нещо, което прокара нова разделителна линия между Стара и нова Европа, която в онзи момент остана скрита, но по-късно доби видимост?*

– *На много от членовете на „стария” (до 1989 г.) Европейски съюз им беше мъчно да гледат рухването на Съветската империя. [...] Затова развитието на европейските капиталови пазари и на пазарите в т.нар. «Нова Европа» трябваше да е приоритет преди десетина години, но не беше, хората се чудеха как да фалшифицират статистиката си, за да преминат критериите на Маастрихт. [...] В Европа са ни необ-*

ходими културни институции, които да се основават на прогресивни културни политики. Това изискване е много по-настоятелно в бившата «Източна Европа» (която в известна степен, за миг, се превърна в «Новата Европа»), където в много от страните културата фактически е в състояние на институционален колапс и където единствено ентузиазирани, често незабележими в приватизираното публично пространство, скромно-героични усилия на хора, избрали съзнателно всекидневните нужди и лишения, дават енергия на културните форми. (БНК, „Банкер”).

Czwarty ideologiczno-społeczny pryzmat postrzegania EUROPY rzuca najsilniejsze światło na akt zjednoczenia Europy, dążenie Europy do jedności, pretendowanie do bycia wspólnotą w różnych wymiarach życia społecznego (poprzez politykę – wprowadzenie zasad demokratycznych do życia publicznego, ekonomię – dążenie do życia w dobrobycie, kulturę – szacunek dla innych kultur i tradycji, poprzez wyznawanie takich ludzkich wartości, jak wolność, pokój i tolerancja). We wskazaniach osób ankietowanych pojawiają się także próby definicji Europy jako symbolu, pewnej koncepcji, idei, utopii, a nawet duchowego przewodnika. Zdaniem Bułgarów, ważnym problemem współczesnej Europy jest nieustannie starzejąca się populacja:

[15] *Посивяването на Европа променя и начина, по който обществата мислят себе си. Модерното общество е общество, загледано в младите. Ние непрестанно се питаме – какво мислят младите, какво купуват младите, какво гледат младите. Внезапно на хоризонта се появява европейско общество, в което през 2050 г. около 30% от населението ще бъде на възраст над 65 години. Старите, а не младите, стават важната социална група. [...] Но в една остаряваща Европа идеята за справедливо общество все повече ще зависи не от това как живеем, а кога и как умираме.* (www.kultura.bg, nr 30 (2648) z dn. 16 IX 2011, Иван Кръстев, *Годината на глобалното недоволство*, dostęp 9 X 2014).

Jednym z najważniejszych aspektów wyobrażenia EUROPY zwłaszcza dla młodych Bułgarów (w tym młodzieży studenckiej), jest jej wymiar bytowy. Doskonałe tego świadectwo stanowią dane ankietowe,

zgodnie z którymi Europa gwarantuje wysoki standard życia. Europa to przestrzeń, gdzie panują warunki sprzyjające rozwojowi osobo-wościowemu i realizacji zawodowych aspiracji. Europa umożliwia zdobycie dobrego wykształcenia i dobrze płatnej, satysfakcjonującej pracy. Ale to właśnie w tym wymiarze EUROPA (jako wysoki standard życia, dobrobyt) jest najtrudniej osiągalna w Bułgarii.

Bułgarzy w swoim wyobrażeniu EUROPY definiują ją także w aspekcie psychicznym i psychospołecznym. Z jednej strony, w bułgarskim językowo-kulturowym obrazie EUROPY ważne miejsce zajmują ludzkie wartości: pokój, wolność, demokracja i praca, a sama Europa stoi na straży tych wartości. Z drugiej jednak strony, dostrzegalny jest pewien rozdźwięk między Europą i Bułgarią. Bułgarzy przejawiają bowiem zdecydowaną chęć podzielenia europejskich wartości i norm, ale nie postrzegają ich jako w pełni realizowanych na gruncie bułgarskim.

Niewielką rolę w bułgarskim postrzeganiu EUROPY odgrywają aspekty narodowy i estetyczny. Z tych perspektyw Europa to jeden z najpiękniejszych kontynentów, który zamieszkują różne narody.

Oprócz tego można wyróżnić także militarny aspekt postrzegania EUROPY przez Bułgarów, przy czym podmiot przyjmuje w tym miejscu punkt widzenia mieszkańca Bałkanów. W tym kontekście akcentuje się rolę Bałkanów oraz całej Europy Wschodniej jako bufora, poligonu Europy:

[16] *Та това е европейското – непрекъснато разширяване. Европейецът е агресор по принцип. В Европа навсякъде има бразди, пълни с кръв... Но няма, например, в цивилизационен план сериозен конфликт между, да кажем, азиатската и европейската цивилизация. С ислям обаче е друго.* (www.kultura.bg, nr 42 (2569), 1 XII 2009, *Българинът и културата на оцеляването*, dostęp 13 V 2014).

[17] *От всичките метрополиси на старата Европа, Берлин най-много гледа на изток. Париж гледа към Африка, Мадрид не знам, сигурно към Америка. И тук са завъртени историческите сюжети, свързани с противостоянието на империите. Източна Европа винаги е била един от полигоните на Европа.* (www.kultura.bg, nr 29 (2735), 13 IX 2013, *За да не се превърнем в биомаса*, dostęp 13 IX 2014).

[18] *Европа е дотолкова обезумяла, че дори иска да вкара в тялото си онзи ботуш, от който се защитаваше повече от 700 години – турците. Европа и САЩ ни обясняват, че днес светът не е такъв, какъвто е бил тогава, едикога си. Но всъщност американците лъжат – светът е непроменим – той винаги ще има имперски център и покрайнини. Покрайнините винаги ще бъдат буфери за защита на империята (демократичния свят) от варварите (терористите). Така, както Балканите бяха тапата в задника на Европа, за да не проникват навътре отоманските обичаи. (БНК, „Егоист“).*

Natomiast aspekt religijny jest niemal nieobecny w potocznym bułgarskim postrzeganiu EUROPY. W badaniu ankietowym nie odwołano się do niego ani razu. Niezwykle rzadko wspomina się o chrześcijańskich korzeniach Europy także w korpusie badanych tekstów. W poddanych analizie materiale językowym wystąpiły zaledwie dwie tego typu wzmianki, które pochodzą z intelektualnego tygodnika „Култура” oraz z portalu o tematyce religijnej www.pravoslavieto.com:

[19] *Христо Буцев: Да не излезе, че Полша има най-перспективно виждане за развитието на нещата. С настояването си преди време в преамбюла на конституцията да се упоменат изрично християнските корени на Европа, а и с поведението си въобще. (БНК, „Култура“).*

[20] *В бъдното и в бъдеща обединена Европа ние, българите, влизаме с безценния капитал на Кирило-Методиево-то дело.*

Създадената от тях писменост, вдъхновеното им книжовно дело, всеотдайните им усилия за утвърждаването на общите християнски европейски корени са сред безценните исторически вложения в най-голямото съвременно достойнство на нашия континент – изобилното богатство на равнопоставеното културно многообразие. (БНК, www.pravoslavieto.com).

6. Bułgarskie profile EUROPY

Zaprezentowana powyżej kognitywna definicja EUROPY obejmuje szereg w różnym stopniu utrwalonych w świadomości użytkowników języka i w różnym stopniu poświadczonych w języku cech seman-

tycznych, przy czym niektóre z nich pozostają ze sobą w logicznej sprzeczności, nie wykluczając się jednak wzajemnie. Większość z wymienionych w definicji i przypisywanych EUROPIE cech nie ma charakteru kategoryjnego²¹, a bułgarski językowo-kulturowy obraz EUROPY mieni się wieloma odcieniami. Aktualizujący się w danym akcie komunikacyjnym zestaw cech i ich uporządkowanie zależy przede wszystkim od punktu widzenia podmiotu, w tym od przyjętych przez niego wartości i założonych celów; zgodnie z tym bazowy zespół cech charakteryzujących bułgarski językowo-kulturowy obraz EUROPY „jest formowany w profile odpowiadające zespołowi czynników podmiotowych” (Bartmiński 2007: 165).

Profilowanie jako „subiektywna operacja językowo-pojęciowa, polegająca na swoistym kształtowaniu obrazu przedmiotu poprzez ujęcie go w określonych aspektach [...], w ramach pewnego typu wiedzy i zgodnie z wymogami określonego punktu widzenia” (Bartmiński, Niebrzegowska 1998: 212–213) ma największy sens wtedy, gdy jest dokonywane w oparciu o dyskurs, ponieważ to dyskursy „określają niejako wiedzę zbiorową różnych grup społecznych o określonym wycinku świata, w określonym czasie” (Auer 1999: 243), „są właściwą siłą sprawczą nowoczesnego społeczeństwa” (Heinemann 2002: 368). Dyskurs w badaniach lingwistycznych definiowany jest na wiele różnych sposobów. Jego polimorficzny charakter „wymaga od badacza tematu konstruowania każdorazowo nowej definicji, zgodnie z celem analizy” (Kujawa 2009: 44). W niniejszej pracy rozumiem dyskurs zgodnie z interpretacją Kirsten Adamzik jako „otwarte zbiory wypowiedzi, odnoszące się do siebie, związane ze sobą tematycznie. Nie chodzi tu o dane obiektywne i ostro odgraniczone od siebie kompleksy, ale o związki, jakie wspólnota komunikacyjna tworzy w procesie społeczno-historycznym jako duchowe wielkości porządkujące, na których tle wytwarza się poszczególne wypowiedzi i teksty” (Adamzik 2001: 254, cyt. za Kujawa 2009: 45).

---

²¹ W rozumieniu semantyki strukturalnej.

W kontekście badanego konceptu EUROPY zatrzymuję się, po pierwsze, na sposobie formowania jego obrazu w bułgarskim dyskursie politycznym. Dyskurs polityczny zajmuje niewątpliwie ważne miejsce w procesie powstawania i kształtowania wiedzy o świecie, w szczególności, gdy mowa o pojęciu silnie upolitycznionym²². W odniesieniu do bułgarskiego dyskursu politycznego można mówić o pewnym jego rozmyciu, polegającym na przejmowaniu i przemieszaniu postaw różnych opcji politycznych, co bardzo utrudnia wyodrębnienie wyznaczników subdyskursów ideologicznych, niemniej można dostrzec, że w bułgarskim dyskursie politycznym demokratyczno- i konserwatywno-liberalnym mamy do czynienia z formowaniem pozytywnego profilu EUROPY. Tak konstytuowany profil funkcjonuje z wykorzystaniem czterech modeli metaforycznych: 1. EUROPA jako wspólnota, 2. EUROPA jako rodzina, 3. EUROPA jako postęp, 4. EUROPA jako model do naśladowania, przy czym wszystkie wymienione modele niejako się uzupełniają, tworząc jeden spójny obraz. Mówienie o Europie w publicznym dyskursie politycznym opcji demokratyczno- i konserwatywno-liberalnej opiera się przede wszystkim na ideologicznym aspekcie wspólnotowości. Podstawowe figury retoryczne to odwoływanie się do nadziei wiązanych z przynależnością do Unii Europejskiej oraz nobilitacja Bułgarii poprzez włączenie jej do „rodziny cywilizowanych narodów”. W tym kontekście mówi się o zjednoczonej (*обединена*), jednej (*една, единна*), scalonej (*цялостна*) Europie. Ten sposób kształtowania obrazu EUROPY ilustrują wybrane cytaty:

[21] *Колкото до допълнителните отговорности или възможности след поканата, трябва сами да погледнете настоящия европейски*

²² Termin *upolitycznienie* rozumiem za Mirosławem Karwatem jako „złożony, wieloaspektowy mechanizm współzależności między polityką a zjawiskami formalnie czy pierwotnie nie zaliczanymi do jej zakresu. Może być określeniem zarówno konkretnych przejawów wpływu polityki na gospodarkę, kulturę symboliczną, twórczość artystyczną, na funkcjonowanie administracji, mediów, na życie codzienne, prywatne i intymne ludzi, jak i tendencji do przenikania polityki we wszystkie dziedziny życia do więcej niż ingerencji – do podporządkowania zjawisk i przemian społecznych regułom i funkcjom polityki” (Karwat 2010: 63–64).

дневен ред – много от това, което предстои, ще засегне България и Румъния, както и цяла Югоизточна Европа. Балканите ще останат важен приоритет, особено с оглед на това да се помогне на Сърбия и Македония да се завърнат в семейството на цивилизованите народи. (БНК, „Банкер“).

[22] Годината е 2007, България вече е част от европейското семейство според влезлия в сила договор за присъединяване от януари 2007 г., но въпреки всички наставления и препоръки, дадени ни от Европа за борба с дискриминацията, въпреки приетите закони и създадените специално за това органи, дискриминацията е необезпокоявана. (БНК, „Банкер“).

[23] Митът разказва, че Европа, отвлечена от могъщия Зевс, се превръща още в античността в символ на копнежа по търсене на любов и единение. И в цялата история на западноевропейската цивилизация тя неизменно се откроява като мястото, към което си струва да се стремим, като онази територия, която си струва да бъде обитавана, защото гарантира общи и споделими ценности.

Започвам малко патетично тези мои мисли, посветени на първата година от членството на България в ЕС и вписването ѝ в общоевропейското семейство. Започвам така, защото на първи януари 2007 г. не се случи просто един формален акт на присъединяване на България към ЕС, а се материализираха мечтите на поколения българи, за които Европа винаги е била надежда и символ, точно както в античния мит. . . . (www.monitor.bg z dnia 7 III 2008, Европа – прекрасна идея, dostęp 7 X 2014).

[24] Един почетен консул е и партньор за икономическите среди. Вярваме, че с назначаването на Владислав Даскалов ще се увеличи и броят на почиващите по Черно море наши граждани, допълни посланикът на Германия Петер Метцгер. Двамата чуждестранни дипломати изразиха и задоволството си, че имат възможност да покажат как работят заедно за една обединена Европа.

В обединена Европа ще има лансиране на определени региони чрез местни специалитети, рецепти, традиции, обичаи, предричат специалистите. (БНК, „Капитал“).

[25] Новият Европейски Ренесанс може да бъде стъпка към изграждане на световна общност на народите. Защото идеята за обеди-

нена Европа винаги поставя в центъра си Човека. Защото е вдъхновена от мисълта за преодоляване на разделение между народите. (www.monitor.bg z dnia 7 III 2008, *Европа – прекрасна идея*, dostęp 7 X 2014).

Równolegle do wyobrażenia EUROPY jako wspólnoty czy rodziny silnie obecny w politycznym dyskursie demokratyczno-liberalnym i konserwatywno-liberalnym jest obraz Europy jako postępu i modelu do naśladowania. Ten wariant wyobrażenia charakteryzuje się jednoznacznie pozytywnym wartościowaniem konceptu. Europa jawi się bowiem jako byt nowoczesny, staje się wzorem do naśladowania na różnych płaszczyznach: rozwoju systemu parlamentarnego, wymiaru sprawiedliwości, rozwoju ekonomicznego, standardu życia jaki gwarantuje. Na wyobrażenie Europy nakłada się wyobrażenie wzorcowej demokracji. Wymiar cywilizacyjny, polityczny i bytowy, na których podstawie został ukształtowany taki obraz Europy, uzupełnia postrzeganie jej jako przestrzeni, której mieszkańcy nie tylko mają możliwość korzystania z osiągnięć demokracji i wolnorynkowego systemu gospodarczego oraz z najnowszych osiągnięć technologicznych, ale mogą też uczestniczyć w wytwarzaniu tych dóbr. Modelowa i postępową Europą to także Europa z informatyzowaną w różnych sferach życia (w edukacji, administracji publicznej, w przedsiębiorczości). W tym kontekście celem deklarowanych działań politycznych jest niejako implementacja europejskiego sposobu funkcjonowania różnych dziedzin ludzkiego życia na grunt bułgarski. Taki obraz Europy potwierdza syndrom integracji w toku. Ilustrację dla zjawiska kształtowania pozytywnego profilu EUROPY jako modelu i postępu mogą stanowić choćby następujące cytaty:

[26] *Когато слушам дебатите за това, което ни е дала Европа, и как не се усещал ефектът от членството, си мисля, че днес сме свикнали и приемаме за дадености неща, немислими преди 2007г.: възможността да пътуваме, децата ни да избират къде да учат, свободното движение на стоки, огромният пазар и още толкова други придобивки. Та това не е ли директна последица от факта, че сме*

в Европа? (www.24chasa.bg, Сакскобургготски, Гласувайте на 25-ти май – за нов модел на ЕС!, достеп 12 I 2015).

[27] *Не веднъж съм казвал, че днес Европа има уникалния исторически шанс не просто да изгради в границите на континента справедлива и хуманна общност, но и да създаде модел за устройството на утрешния свят на основата на общочовешките ценности и идеали.*

Европа е призвана да пази човешките права, да продължи да бъде пример и за икономически растеж, и за социалност, и най-сетне – да продължи да бъде она културен модел, без който няма да бъде възможен прогресът. (www.monitor.bg z dnia 7 III 2008, Европа – прекрасна идея, достеп 7 X 2014).

[28] *Приветствам конкретния план на действие за 2015 г. създаден след многобройни консултации с всички засегнати страни. С комисар Йотингер и неговия екип ще работим за бързо завършване на Единния цифров пазар – предпоставка за това, Европа да се превърне в технологичен лидер на международно ниво. Това заяви евродепутатът от ГЕРБ/ЕНП Ева Паунова след среща с еврокомисаря по дигиталната икономика Гюнтер Йотингер в Европейската комисия по време на пленарната сесия на Европейския парламент в Страсбург.* (www.europe.bg, Ева Паунова и Гюнтер Йотингер обсъдиха приоритетите на Дигитална Европа за 2015 година, достеп 12 I 2015).

Do pojęcia EUROPA jako wspólnoty, modelu i postępu odwołują się także politycy bułgarskiej lewicy. Jednak w dyskursie zorientowanym lewicowo pojęcie EUROPY nie jest wartościowane jednoznacznie pozytywnie. W intencjonalnych modyfikacjach obrazu Europy widoczne jest rozczarowanie nią i konieczność zmian:

[29] *„Искам да ви виждам в тази кампания със самочувствие и високо вдигната глава, защото подкрепяте партията, която се бори за нова справедлива и социална Европа”, каза още той. [...]*

„Стига вече замразени доходи и пенсии, стига вече геноцид. Искаме лява Европа. Искаме онази Европа, за която са мечтали създателите ѝ, за повече мир, развитие, благоденствие – сякаш тези думи изгубиха значението си в последно време, но ние социалистите искаме да си ги върнем”, категорична беше Илияна Йотова. (www.24chasa.bg z dn.

21.05.2014, Сергей Станишев, *Искаме в ЕС всеки да намира перспектива*, dostęp 21 V 2014).

[30] Той добави, че Европа трябва да върне онзи смисъл, заради който е била обединена, а именно мир, демокрация, върховенство на закона и равноправие. „Няма как да вярваме, че всички сме равни, докато ни третират като периферия. Затова на 25-ти променяме не само България, но имаме шанса да променим и Европа и нека тя да бъде по-справедлива и по социална”, каза още лидерът на социалистите. (www.24chasa.bg z dn. 18 V 2014, Станишев, *Няма как да вярваме, че всички сме равни, докато ни третират като периферия*, dostęp 18 V 2014).

W lewicowej retoryce często pojawia się figura walki o sprawiedliwą (sprawiedliwszą: *no-справедлива*) i socjalną (bardziej socjalną: *no-социална*), a nawet lewicową Europę (*лява Европа*). Są to jednak jedynie hasła kliszowe, które z trudem znajdują rozwinięcie w konkretnych programach politycznych.

W bułgarskim dyskursie publicznym ukształtował się także wyraźnie negatywny profil EUROPY bazujący na metaforze Europy jako zimnej księżniczki. To wyobrażenie Europy, w którym na pierwszy plan wysuwają się aspekt polityczny i militarny, wpisuje się w potoczny sposób postrzegania rzeczywistości przez Bułgarów. Obraz Europy jako zimnej księżniczki przywoływany jest bowiem w różnego typu dyskursach: w dyskursie prasy codziennej, w prasie lifestyle, w politycznym dyskursie nacjonalistycznym, ale także w dyskursie intelektualnym, przy czym ten obraz Europy charakteryzuje się specyficzną skalarnością: w każdym zbiorze powiązanych tematycznie wypowiedzi może być w różnym stopniu negatywny. Najistotniejszy wydaje się jednak punkt widzenia podmiotu, jaki przyjmuje on, konstruując obraz przedmiotu wyobrażeniowego. Wspólne dla większości wypowiedzi jest postrzeganie konceptu EUROPY z zewnątrz. To krytyczne spojrzenie skierowane z peryferii w stronę centrum. Towarzyszy mu poczucie eksterytorialności. Swoistego rodzaju wyobcowanie znajduje przyczynę w kilku czynnikach. Może ono wynikać

na przykład z rozczarowania standardem życia i poziomem dyskursu politycznego we własnym kraju:

[31] *Европа се чуди да мине да ни мине или да вземе да ни мине, защото на всички освен на нас им е ясно, че светът едва ли би искал да глобализира циганетата с найлоновите пликчета на централна гара, безбожно ниските ни заплати или неадекватните ни политически лидери. Но има, има истина една. . . И тя е: „Кой не скача, не е европеец”.* (БНК, „Егоист”).

Ten wariant wyobrażenia EUROPY budowany jest najczęściej z punktu widzenia podmiotu, obarczonego ciężarem negatywnego stereotypu Bałkanów:

[32] *Развенчана бе представата за „злия Балкан и хладната принцеса Европа, която се опитва на всяка цена да погребее неприязънта на миналото”.* (www.kultura.bg, nr 26 (2035), 3 VII 1998, Конференция на европейските издания за култура, dostęp 11 X 2014).

Przez obraz przemawia syndrom kompleksu Europy, poczucia odrzucenia, przekonania o traktowaniu podmiotu jako drugo- lub nawet trzeciorzędного:

[33] *Накратко казано, европейската идентичност е само брюкселска пропаганда, която оправдава европейския неоколониален подход, понеже Европа иска нейните норми да се прилагат дори и отвъд границите ѝ – в Украйна, в Либия и Магреба, както твърди експертът по европейски изследвания, професорът в Оксфорд Ян Зиелонка в своята книга „Идеологията на една империя”.*

В действителност, обаче, ние не можем да се върнем обратно в Европа, защото никога не сме били част от нея.

Ние бяхме Третият свят на Европа и ролята, която днес играе МВФ, някога – в периода между двете световни войни, се изпълняваше от представителите на онези, които, както и днес, ни заемат пари, за да стабилизираме бюджета си: Банк дьо Франс, която тогава имаше постоянен представител у нас, който разполагаше с право на вето върху разходите на правителството. (www.kultura.bg, nr 41 (2659) z dn. 2 XII 2011, Кризата и трите Европи, dostęp 13 IX 2014).

EUROPA postrzegana jest w aspekcie militarnym jako kolonizator:

[34] *И Европа ще се раздели, ще трябва да избере – Евразия или американска марионетка. [...] Това ще трябва да го реши всеки българин и да го посочи на политиците да каже, не, аз не искам повече по този път. Аз не искам да бъда повече колонизиран, не искам да бъда повече поробван, не искам да бъда вкарван във война [...].* (www.ataka.bg: Волен Сидеров, *Европа ще се раздели и ще трябва да избира – Евразия или американска марионетка*, dostęp 8 I 2015).

W tym kontekście podmiot kształtuje swój własny obraz w oparciu o często powielaną metaforę Bułgarii jako tylnego podwórka Europy (*заден двор на Европа*):

[35] *А ролята на България е заден двор на Европа, плацдарм за военните действия на НАТО, роля в която България ще остане завинаги бедна, без индустрия и производство – никой не инвестира в бъдещо бойно поле.* (<http://m.dnes.bg/comments.php?id=247317&cp=4>, dostęp 27 XII 2014).

Frazeologizm *заден двор* ma w języku bułgarskim jednoznacznie negatywną konotację. To przestrzeń nieoficjalna, często niedostępna, miejsce ukryte przed oczyma osób niepowołanych, w którym niekoniernie panuje ład i porządek, lecz wręcz przeciwnie – jest to miejsce, gdzie próbuje się ukryć wszelkie brudy. W tym kontekście Bułgaria jako tylne podwórko Europy jest przestrzenią marginalną, ważną nie przez wzgląd na nią samą, lecz jedynie z perspektywy chęci realizacji przez Europę własnego interesu.

Z zupełnie innej perspektywy postrzegana jest Europa w bułgarskim dyskursie intelektualnym na łamach tygodnika „Култура”²³. Intelektualny wariant wyobrażenia EUROPY formowany jest głównie na fundamencie aspektu kulturowego oraz psychicznego i psychospołecznego. W odniesieniu do współczesnej Europy dominują na stronach czasopisma wypowiedzi krytyczne, z których wyłania się profil

²³ Tygodnik poświęcony sztuce, kulturze i publicystyce, w którym publikują uznani bułgarscy pisarze i humaniści. Znajduje czytelników głównie w kręgach intelektualistów.

ЕРОПЫ przeżywającej głęboki kryzys wartości. Negatywne wyobrażenie współczesnej Europy funkcjonuje w opozycji do wyobrażenia dawnej („starej dobrej”) Europy (*добрата стара Европа*), przybierającej postać wyidealizowanego obrazu wspólnej dla mieszkańców kontynentu przestrzeni mentalnej silnie osadzonej w tradycyjnych wartościach. Pozytywnie wartościowana dawna Europa i odczuwana za nią nostalgia zostaje przeciwstawiona nowej Europie – Europie, której zarzuca się wysoki stopień zinstytucjonalizowania, odrzucenie wartości duchowych na rzecz sztywnej litery prawa:

[36] *Намтрапчивата мисъл за европейскостта и за европеизма, които, най-общо казано, се основават на идеята за една определена идентичност от психологична гледна точка, замъглява погледа ни, за да не можем да видим какво е Европа в действителност: една съвкупност от закони и способност те да бъдат прилагани.* (www.kultura.bg, nr 41 (2659), z dn. 2 XII 2011, *Кризата и трите Европи*, dostęp 7 V 2014).

[37] *Впрочем, цялостната криза на високата, финансово нерентабилната хуманитарна култура отдавна вече не е само американски патент. Прегледната иначе антите за добрата стара Европа на високите културни традиции, героически устояваща на червендалестия US-прагматизъм като живо възлъщение на постмодерната ситуация, е работеща само в историко-генетичен план.* (www.kultura.bg, nr 22 (2505), z dn. 13 VI 2008, *Какво иде след постмодернизма: един карамазовски сюжет*, dostęp 15 VIII 2014).

[38] *Парадоксът на европейската криза е, че ЕС е изграден върху основите на институционалната солидарност, но това, което ерозира, е емоционалната солидарност между гражданиите на Европа, изчезва емпатията, способността да видиш света с очите на другия, да почувстваш неговата болка.* (www.kultura.bg, nr 29 (2735), 13 IX 2013, *Капанът на съмнението*, dostęp 3 X 2014).

[39] *Европа е заета да се организира, да се представя, да се самолюбува; тя се самообожавя и поради тази причина не знае нито как да се впише, нито как да се самоопредели. Това го видяхме по повод турската кандидатура, за нея Европа не само се колебае, но няма и критерии да я реши, не знаейки дори дали самата тя е дефинирана културно, или е чисто универсалистка, основен камък на една очаквана световна*

държава? [...] Изглежда Европа притежава статута на свещена крава и като че ли сме твърдо решени да не излизаме извън утъпканите пътеки, щом дори не беше предвидена оценка на това, какво тя е струвала и какво е донесла. [...] Почти магичната вяра във високата резултатност от институциите е отказ от вкореняването на колективно действие в плътта и възбращението на народите. По този начин произведохме една Европа без тяло, обречена на безкрайни приготовления за силата, за която мечтаят някои; една Европа, на която всичката енергия минава в спогаждания и нареждания. (www.kultura.bg, nr 36 (2291), 3 X 2003, Европа на разпит, достъп 9 IX 2014).

Zatem współczesna Europa postrzegana jest niekiedy jako wręcz odhumanizowana, przeżywająca głęboki kryzys wartości, ale i głęboki kryzys kultury wysokiej. Cechuje ją postawa konformistyczna i wygodnictwo. Negatywny obraz nowej Europy zostaje wzmocniony przez przypisywane jej epitety i czynione porównania: *бавна и затлъстяла (Западна) Европа, официална Европа, чужда Европа, политическа Европа, негативна Европа, Европа със статус на свещена крава, Европа без тяло, Европа с образ на другостта, (Европа) неразгадавана загадка, доволна от своята неяснота (Европа), болестта на Европа* i wiele innych.

Zaprezentowane powyżej profile z pewnością nie wyczerpują wszystkich perspektyw postrzegania Europy przez użytkowników języka bułgarskiego, wskazują jednak na najważniejsze typy relacji, jakie zachodzą między sferą pojęciową zjawiska a obiektywną rzeczywistością. Ukazują one bowiem najbardziej wyraziste schematy myślowe oraz perspektywy, w jakich Bułgarzy postrzegają Europę w konkretnym czasie i przestrzeni. Nie są to wszystkie zespoły sądów. W zależności od rodzaju dyskursu, od przyjętych opcji aksjologicznych (a co za tym idzie – zespołu wyznawanych wartości) i założonych celów komunikacyjnych mogą powstawać kolejne, inne profile wyobrażenia Europy. Wszystkie jednak profile czerpią z bazy semantycznej, na którą składa się kilkadziesiąt cech charakteryzujących bułgarski językowo-kulturowy obraz EUROPY, których zestaw został tu zrekonstruowany na podstawie danych systemowych, eksperymentalnych i tekstowych.

Bibliografia

- Adamzik Kirsten, 2001, *Sprache: Wege zum Verstehen*, Tübingen.
- Auer Peter, 1999, *Sprachliche Interaktion. Eine Einführung anhand von 22 Klassikern*, Tübingen.
- Bartmiński Jerzy (red.), 2006, *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, 2007a, *O profilowaniu pojęć*, [w:] *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin, s. 89–97.
- Bartmiński Jerzy, 2007b, *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin, s. 98–105.
- Bartmiński Jerzy, 2010, *Jak rekonstruować językowo-kulturowy obraz Europy?*, „Etnolingwistyka” 22, Lublin, s. 121–128.
- Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2008, *Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów?*, „Etnolingwistyka” 20, Lublin, s. 11–27.
- Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2013, *Problem konceptu bazowego i jego profilowania – na przykładzie stereotypu EUROPY*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 69–95.
- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska Stanisława, 1998, *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] *Profilowanie w języku i w tekście*, red. Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski, Lublin, s. 211–224.
- Chlebda Wojciech, 1997, *Zarys polskie geografii mentalnej*, „Przegląd Humanistyczny” 3, s. 81–94.
- Chlebda Wojciech, 2010, *W stronę językowego obrazu Europy. Analiza słownikowo-tekstowa*, „Etnolingwistyka” 22, Lublin, s. 85–104.
- Długosz Natalia, 2010, *Composita wewnątrzspółnotowe – wyrazy złożone z cząstką espo- w języku bułgarskim*, „Slavia Meridionalis. Studia Slavica et Balcanica” 10: *Paradygmaty badawcze językoznawstwa południowosłowiańskiego*, s. 69–86.
- Długosz Natalia, 2014, *O bułgarskim językowym obrazie Europy i Europejczyka w kontekście danych ankietowych*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 2, *Wokół europejskiej aksjofery*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin, s. 131–148.
- Heinemann Margot, Heinemann Wolfgang, 2002, *Grundlagen den Textlinguistik: Interaktion – Text – Diskurs*, Tübingen.
- Karwat Mirosław, 2010, *Polityczność i upolitycznienie. Metodologiczne ramy analizy*, „Studia Politologiczne” 17, s. 63–88.
- Kujawa Izabela, 2009, *Strategie dyskursu polityki a medialny obraz świata (na materiale współczesnej prasy niemieckiej)*, „Annales Universitatis UMCS”, vol. XXVII, sectio FF, s. 43–58.

- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2014, *Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w „Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów”*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3, *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin, s. 71–102.
- Todorova Maria, 2008, *Balkany wyobrażone*, Wołowiec.
- Zinken Jörg, 2002, *Imagination im Diskurs. Zur Modelierung metaphorischer Kommunikation und Kognition*, Diss. Univ. Bielefeld.
- Андреева Десислава, 2007, *България пред Европа – 130 години по-рано*, „LiterNet” (czasopismo internetowe), nr 1 (86): http://www.liternet.bg/publish11/d_andreeva/bylgarija.htm.
- Андрейчин Любомир (ред.), 1999, *Български тълковен речник*, София.
- Генев-Пухалева Илияна, 2007, *За новите значения на прилагателното „европейски” в няколко европейски езика (български, полски и гръцки)*, [в:] *Славяните в Европа*, ред. Маргарита Младенова, Елена Дараданова, София, с. 212–215.
- Даскалов Румен, 1998, *Между Изтока и Запада – Български културни дилеми*, София.
- Дичев Ивайло, 2000, *Европа като легитимация*, „Социологически проблеми” 1–2, с. 87–108.
- Дъмитров Божидар, 2002, *Българите – първите европейци*, София.
- Игов Светлозар, 1993, *История на българската литература 1878–1944*, София.
- Константинов Алеко, 1983, *До Чикаго и назад. Бай Ганьо*, София.
- Кръстева Анна, 2008, *Новите европейци*, *Le Monde Diplomatique – Bulgarian editio*, 04.04. <http://bg.mondediplo.com/article233.html>.
- Кръстева-Благодеева Евгения, 2003, *Българинът в криза – европеец или балканец? Аспекти на колективната идентичност*, „Българска етнология” 2–3, с. 129–148.
- Мантарова Анна, Захариева Марианна (ред.), 2006, *Българското общество пред присъединяването към Европейския съюз*, София.
- Митев Петър Емил (ред.), 2005, *Новите млади: българската младеж и европейската перспектива*, София.
- Мишкова Диана, 2005, *Балкански жизни за Европа през деветнайсти век: канали на културен пренос и интелектуален контекст*, <http://www.bulg18.com/occidentalism/Mishkova2.htm>.
- Петрова Велислава, 2007, *Българска европейска идентичност?*, „Социологически проблеми” 1–2, с. 328–346.
- Проданов Васил (ред.), 2006, *Българските национализми и европейската интеграция*, София.

- Романски Стоян (ред.), *Речник на съвременния български език*, т. 1 – 1955, т. 2 – 1957, т. 3 – 1959, София.
- Хайдиняк Марко, Косева Мая, Желязкова Антонина, 2012, *Модерност и традиция: европейско и национално в България*, София.
- Якимова Милена, Николова Нина, Събова Светлана, 2000, *Европа и нейната сянка (Представите на български учители по история)*, „Критика и хуманизъм”, 8 (1), с. 199–213. [In English: „Europe and Its Shadow” <http://www.eurozine.com/articles/2002-01-30-nikolova-en.html>].

Wykaz skrótów

- РНБЕ: Чолакова Кристина (ред.), 1984, *Речник на българския език*, т. 4, София.
- РНДиЗБЕ: Пернишка Емилия, Благоева Диана, Колковска Сия, 2010, *Речник на новите думи и значения в българския език*, София.
- СРБЕ: Пенчев Йордан (ред.), 1999, *Словообразователен речник на българския език*, София.
- www.rechnik.info – hasło Европа.
- http://dcl.bas.bg/BulNet/wordnet_bg.html – hasło Европа.

On the Bulgarian Linguistic-Cultural Picture of Europe

The author attempts at reconstructing the Bulgarian linguistic-cultural picture of Europe on the basis of three sorts of data: systemic, textual, and questionnaire. The systemic ones have made it possible to distinguish just a few characteristics of the Bulgarian conception of EUROPE, but the preliminary set of features has been enhanced with dozens of elements deriving from textual and experimental (questionnaire) data. The particular opinions implied via various forms and texts of the language enable to reconstruct the fundamental Bulgarian notion of EUROPA, consisting of a few aspects: physical, cultural-historical, political, ideological-social, economic, psychical and psycho-social, national and aesthetic, and – the least of all – military and religious. In the Bulgarian democratic and conservative-liberal political discourse, there exists the positive perception of EUROPE, based on the four metaphorical models: 1. EUROPE as a commonwealth, 2. EUROPE as a family, 3. EUROPE as progress, 4. EUROPE as a pattern to follow. In the Bulgarian public discourse there additionally functions the clearly negative profile of EUROPE, based on the metaphor of EUROPE seen as a “cold princess”. In the intellectual discourse observed in the circles of the magazine “Култура” (“Culture”), in turn, there can be distinguished the profile of EUROPE experiencing the deep crisis of values. This negative perception of contemporary EUROPE functions in opposition to the notion of the former EUROPE – *добрата стара Европа* (“the good old Europe”), pictured as the idealised notion of a mental area common to all the residents of the continent, strongly based on traditional values.

О концепту Европа у савременом српском језику и култури*

Маријана Ђукић

Serbski obraz Europe i Europejczyka autorka rekonstruuje, analizując dane systemowe (w tym definicje słownikowe, derywaty słowotwórcze, kolokacje), dane ankietowe (w grupie respondentów starszych i młodszych), dane słownika asocjacyjnego, oraz współczesne korpusowe dane tekstowe. O ile definicje słownikowe skupiają się na geograficznym wymiarze Europy, wszystkie pozostałe dane niosą jej wymiar symboliczny, a treść tych konotacji wynika z aspiracji Serbii do zostania członkiem Unii Europejskiej. Europa jest dla Serbów synonimem Zachodu, utożsamianym z wysoką kulturą, dobrobytem, cywilizacją. Serbia lokowana jest na symbolicznym Wschodzie, a więc poza granicami symbolicznej Europy, co w autorefleksji Serbów rodzi kompleks peryferyjności czy nawet podrzędności. Obraz Europy (zniuansowany w zależności od wieku respondentów) jest w zasadzie pozytywny, ale kojarzy się z zadaniem do wykonania, drogą do przebycia, trudno osiągalnym celem.

1. Уводна реч

Актуелни друштвени токови и процеси глобализације условили су различите културолошке представе које говорници савременог српског језика везују за појам Европе. Реконструкцијом језичке слике Европе доћи ћемо до одговора на питање како представници нашег народа поимају континент на којем живе,

---

* Артыкул został opublikowany w pracy zbiorowej *О вредностима у српском језику. Зборник етнолингвистичких радова*, ред. Дејан Ајдачић, Београд 2015, 209 стр. Przedruk за згоду редактора тому.

како се он котира у њиховом вредносном систему, као и каква осећања за њега везују.

Концепт¹ Европе у српском језику биће представљен на основу методолошких поставки Јежија Бартмињског, представника етнолингвистичке лублинске школе. Етнолингвистика која се негује у лублинском центру усмерена је ка разоткривању односа језика и културе, будући да је језик један од главних извора виталних и културних вредности одређене друштвене групе. Крајњи циљ истраживања, према Бартмињском, јесте да се допре до човека који говори, до његовог начина опажања и концептуализације света, до система вредности којима се руководи, најзад – до његовог менталитета.

Централни појмови когнитивне етнолингвистике Јежија Бартмињског јесу: (1) језичка слика света, (2) стереотип – као њен саставни део, (3) когнитивна дефиниција – као инструмент описа стереотипа и, најзад, (4) субјекат који профилише и концептуализује стварност на основу вредности које признаје и перспективе посматрања света коју прихвата. Према Бартмињском, језичка слика света је интерпретација стварности садржана у језику која се може представити као комплекс судова о свету, људима, стварима, догађајима. Та интерпретација има изразито субјективан, антропоцентричан карактер, будући да је релативизиована у односу на прихваћен систем вредности и тачку гледишта субјекта (концептуализатора)². На плану дискурса језичка слика

---

¹ Под појмом концепт подразумева се „базна функционална јединица језичке слике стварности, асоцијативно поље које обухвата колективне стереотипне представе али и индивидуалне фрејмове у вези са стварношћу и актуелизује се у свакој одређеној ситуацији спознаје и комуникације. Концепт је, уз сву своју архетипску основу, променљива јединица која се коригује у складу са променама у стварности под утицајем цивилизацијског напретка, али и у складу са променом индивидуалних и колективних погледа, представа о одређеним категоријама” (Поповић 2008: 59).

² „Значењска структура је по својој природи субјективна и садржи конвенционално сликовно представљање, којим се ментално приказује дата ситуација” (Кликовац 2004: 9).

света подлеже интенционалном профилисању које увек одговара намерама субјекта исказа (Бартмињски 2011: 68). Фрагменте језичке слике света, према Бартмињском, представљају стереотипи – стабилизоване колективне представе о људима, стварима и догађајима³.

Полазећи од ових теоријских начела, у раду ћемо се бавити реконструкцијом језичке слике Европе и откривати различите културне наносе који су се наталожили у семантичком пољу ове лексеме.

Наше истраживање подразумева интердисциплинарни карактер, па ће се, уз доминацију методолошких поставки Јежија Бартмињског, служити и вредним достигнућима лингвокултурологије и когнитивне лингвистике⁴ – методолошких оријентација чији је центар интересовања човек и његово искуствено поимање света који га окружује. Човек као концептуализатор различитих појмовних домена – основни је постулат антропоцентричне парадигме, која се крајем 20. века у лингвистици наметнула као доминантна (Драгићевић 2010: 7).

Као наука која проучава међусобни утицај културе и језика у процесу његовог функционисања, лингвокултурологија ће нам бити веома значајна за изналажење различитих културолошких информација везаних за појам Европе у савременом српском језику. У једном делу нашег истраживања о концепту Европе служићемо се појмовним и терминолошким апаратом когнитивне

---

³ Појам стереотип слично је одређен и у књизи Људмиле Поповић: „Стереотип је асоцијативни прототип (тј. туђе искуство у вези са фрагментом екстралингвистичке стварности), чијим преузимањем говорник стиче фрагмент колективне конвенционалне језичке слике света” (Поповић 2008: 63).

⁴ „Основна идеја когнитивне лингвистике јесте да је језик неодвојив од осталих човекових когнитивних способности. Когнитивистички приступ језику подразумева да постоји веза и узајамна зависност између језика, појмовног система и искуства које проистиче из интеракције човека са стварношћу” (Расулић 2004: 15).

лингвистике, те ћемо начин концептуализације појма Европе тумачити помоћу појмовних метафора.

Циљ рада јесте да се резултати анализе когнитивне садржине појма Европе системски изложе у виду когнитивне дефиниције, чији је задатак, према Бартмињском, „да одговори на питање о начину поимања предмета од стране говорника датог језика”. До когнитивне дефиниције Европе доћи ћемо, према методологији Јежија Бартмињског, прикупљањем и обрадом три типа језичких података: системских (подаци из описних речника српског језика), анкетних (резултати спроведене анкете) и текстуалних (подаци ексцерпирани из корпуса савременог српског језика и са портала еминентних медија).

2. Европа из угла системских језичких података

2.1. Лексикографска дефиниција

У Речнику српскохрватског књижевног и народног језика (РСАНУ) лексема *Европа* третира се искључиво као назив (име) одређеног географског простора: *континент који се протеже између Атлантског океана, Северног леденог океана, планине Урала и Средоземног мора*⁵. Сама дефиниција је, дакле, садржински саображена традиционалном, уобичајеном знању које носиоци српског језика имају о Европи и културолошки је потпуно празна. Њоме се, наиме, не осветљава никаква културно-социолошка позадина, већ се дати појам профилише искључиво са физичког (географског) аспекта. Речнички профил лексеме *Европа*, као што

⁵ Лексема *Европа* није засведочена у *Етимологијском рјечнику хрватскога или српскога језика* П. Скока, али податак о етимолошком пореклу ове речи налазимо у *Лексикону страних речи и израза* Милана Вујаклије – Европа: семит. егећ запад. Вујаклија наводи и мит о томе како је Европа добила име. Наиме, лепа кћи феничанског краља Агенора звала се Европа. Њу је украо Зевс и однео је на Крит, где му је постала жена и родила три сина. Да би овековечио своју љубав, Зевс је наредио да се део света на којем се налази Крит назове по његовој лепотици – Европи (Вујаклија 2009: 275). Мит о Европи има дубоку симболичку вредност као мит о изабраности, срећи и плодности.

се види, базиран је искључиво на етикецији њоме означеног појма. Међутим, у сазнајној структури појма Европе проналазимо различите културне наносе и особине које лексикографска дефиниција не региструје, а срећу се у свакодневној комуникативној пракси.

2.2. Творбени деривати

Лексема *Европа*, као властита именица, не ступа у синонимске односе са осталим језичким јединицама, али зато, с друге стране, развија широку палету деривата, у којима су ускладиштене бројне културолошке информације. Анализа творбених деривата на репрезентативан начин показује како корисници српског језика перципирају суштину Европе, какве емоције везују за њу, као и место на којем се овај појам налази на њиховој аксиолошкој лествици. Дефиниције деривата и примери којима је њихова употреба егземплификована важни су за осветљавање концепта Европе са линговокултуролошке тачке гледишта. Деривационо гнездо лексеме *Европа* веома је богато⁶: *европски*, *Европљанин*, *Европљанка*, *европеидан*, *европеид*, *европеизам*, *европеизирати*, *европеизација*, *европеизовање*, *европљанство*, *европљански*, *Европејац*, *европејски*, *европејство*, *европејштина*, *европеисати (се)*, *европствовати*, *европство* итд⁷.

⁶ Грађа за деривате ексцерпирана је из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ) и *Речника српскохрватскога књижевног језика* (РМС).

⁷ Важно је напоменути да се у савременом публицистичком дискурсу (језик радија, телевизије, новина) појављују многобројни нови деривати које описни речници нашег језика не региструју: *антиевропски*, *проевропски*, *еврократија*, *евроцентричан*, *евроскептик*, *евроскептицизам*, *еврофанатик*, *еврофобичар*, *еврооптимист*, *евроманија*, *еврофилија*. Њих, наиме, пописују наши речници нових речи и израза (исп. нпр. Клајн и Шипка 2011). Ове творенице плод су новијег времена и осликавају потребу модерног друштва за прецизним именовањем свих сегмената представе Европе, те отуда оволики број лексичких јединица за њихово означавање. Ова чињеница, наиме, јасно упућује на важност Европе и актуелност њеног питања у ванјезичкој стварности.

Овако велики број деривираних речи, и то од властите именице, може се тумачити актуелношћу европског питања у савременом друштвеном и социјалном контексту, јер све „оно о чему се често говори и мисли мора наћи свој прецизни језички израз” (Драгићевић 2013: 45).

2.2.1. Лице *Европе* у огледалу деривата

Иако лексикографи по правилу теже потпуној објективности и неутралности приликом одређивања значења речи, речничке дефиниције неких од творбених деривата лексеме *Европа* несумњиво откривају одређен вредносни став према овом појму:

европеизам – ‘оно што је карактеристично за европску, претежно западноевропску, цивилизацију, културу, европске језике и сл; тежња за усвајањем такве културе, цивилизације’;

евроцентризам – ‘схватање по којем је Европа центар светске цивилизације’; *европеизирати* – ‘(у)чинити да нешто или неко прими, добије европске особине (у начину живота, култури, уметности и сл.)’;

европејство – ‘тежња за усвајањем европске културе, европске цивилизације; европеизам’.

Већ је из самих дефиниција твореница евидентно да постоји одређени европски културни модел за који се везује све оно што се поима као напредно, развијено и на вишем ступњу цивилизацијског развитка. Наведене речничке дефиниције у први план истичу културни аспект појма *Европе*. У њима се суптилно открива и дивљење према европском начину живота, који је предмет маштања и тежњи српског народа.

Посебност европског културног кода утемељена је у вишевековној цивилизацијској надмоћи Старог континента у односу на остале делове света. Наиме, Европа је одувек важила за центар културног живота, стециште интелектуалне елите и образац прогресивних тенденција. Ове карактеристике *Европе* приметне су и у речничким дефиницијама неких творбених деривата лек-

семе *Европа*, у којима се тако откривају и одређене културолошке информације.

Као што и сама дефиниција творбеног деривата *европеизам* експлицира, под појмом Европе се подразумева само њен западни део. У свести представника нашег језика Европа је располоућен појам. Само је запад Европе са својом економском, друштвеном и културном надмоћи – Европа, а ослабљени исток – није. Због тога се српски народ, иако географски у Европи, суштински не осећа као њен саставни део. То нам потврђују и бројни примери у којима се Европа доживљава као нешто што је удаљено, нешто чему се тежи и чији се ниво жели досегнути.

Начин на који савремени говорник концептуализује појам Европе недвосмислено се ишчитава и из следећих примера:

[1] *Напредни људи у Русији шездесетих година ... настојали су да „европеизирају Русију”*. (РСАНУ, књ. 5: 139).

[2] *Селачки син [Вук] ... је тако брзо пришао европској цивилизацији да се у његовом раду огледају црте културног Европејца*. (РСАНУ, књ. 5: 139).

[3] *Вратио [се] ... као млад професор ... европски образован*. (РМС, књ. 1: 830).

[4] *[Био је] духовит козер и публицист европског гласа*. (РМС, књ. 1: 830).

[5] *Ту интелигенцију плаши земља која као да неће моћи да јој пружи толики комфор и богатство ... да може да европствује*. (РСАНУ, књ. 5: 140).

[6] *Својим звањем ... и својим европским навикама они су народу ... уливали поверење и респект*. (РСАНУ, књ. 5: 140).

[7] *Михаило [је] ... изданак лозе Обреновића, али европеисан и модернисан*. (РСАНУ, књ. 5: 139).

Схватање Европе код Срба, како то показују дефиниције деривата и примери уз њих, натопљено је стереотипима са изразитим аксиолошким набојем: у њима се огледа колективна тежња

нашег народа ка западњачком начину живота, који је одувек био симбол елитизма и највиших вредности и принципа. Ове стеротипне вредности из ванјезичке стварности нашле су, дакле, свој израз у језику преко семантичког садржаја деривата.

2.2.2. Како изгледа прототипични Европљанин?

На основу наведених дефиниција творбених деривата лексема *Европа* и примера њихове употребе јасно можемо конструисати слику прототипичног Европљанина: он је *напредан, културан, васпитан, истанчаног укуса и предузимљивог духа*. Одликују га још и *интелигенција, духовитост, модерност и високо образовање*. Прави Еропљанин је, уз то, и *широких схватања, изразито префињен и са манирима*. Он је човек који *улива поверење и изазива поштовање других*. Окружен је *комфором и богатством*.

Као што се из наведеног сценарија види, говорници српског језика при конституисању портрета типичног Европљанина користе првенствено позитивне особине које се односе на психолошку сферу и интелектуалне способности (*напредан, образован, интеллигентан, духовит, модеран*), као и особине које се односе на друштвено пожељно понашање (*културан, васпитан, са манирима*). Уз то, типични Европљанин, због повољних услова живота и развијене привреде и економије, живи у материјалном благостању и сигурности. Занимљиво је да се у свести наших говорника не испољава представа Европљанина са становишта његовог физичког изгледа.

2.2.3. Наличје Европе у огледалу деривата

Да представа Европе није увек идилична може потврдити следећи дериват: *европејштина* – (обично у негативном смислу), потврђен следећим примерима:

[8] Он позна неке најповршније цивилизаторне принципе европејштине. (РСАНУ, књ. 5: 139).

[9] Од куће је ... приучена била становитој „европејштини”, а сада ... свега тога није било. (РСАНУ, књ. 5: 139).

На негативну конотацију појма Европе упућују и примери за неке друге деривате:

[10] *Сремчеве антипатије израстају ... из његовог конзервативног става према европеизацији друштвеног живота Срба.* (РСАНУ, књ. 5: 139).

[11] *Били [смо] усрећени негативним даровима европске културе.* (РСАНУ, књ. 5: 140).

Семантички садржај пежоративног деривата *европејштина* обухвата разноврсне одреднице којима носиоци српског језика изражавају негативан однос према Европи и свему што је европско: *приученост, површиност, помодарство, малограђанштина*. Уз то, за адекватно разумевање концепта Европа важна је и опозиција: Балкан (Србија) – Европа. Ова опозиција темељи се на уверењу о постојању два различита културна кода: европског и балканског, при чему се европским сматра све што је напредно, развијено, културно, модерно, а балканско је, напротив, све оно што је традиционално, неразвијено, конзервативно, варварско⁸. Дакле, Балкан је само географски део Европе, али је у свести нашег народа, али и Запада, он суштински изван ње: *Млади људи су се у међувремену дебалканизирали и ... постали европејци* (РСАНУ, књ. 5: 139).

Да Србија у културном смислу знатно заостаје за Европом, сведочи и следећи пример: *Србија, знатно европеизирана али сировог културног стања, имала је ... поменуте културне контакте* (РМС, књ. 1: 830).

⁸ Да географски појам Балкан данас има и пежоративно значење, показују и дефиниције изведеница *балканац* и *балканизам*. Тако у шестотомном *Речнику МС* стоји: *балканац – сиров, примитиван човек; балканизам – начин и систем живота балканских народа и држава; поступци својствени балканцима (по схватању Запада обично презриво); фиг. недовољна културна развијеност.*

2.3. Карактеристични синтагматско-синтаксички спојеви и колокације

Анализа синтагматских односа и колокативних спојева може бити моћно оружје у одређивању значења колоката⁹. Синтаксичка контекстуална обележја и колокације значајан су путоказ ка семантичким дефиницијама лексема које творе одређен колокативни спој.

Твореница *европски/а/о* ступа у бројне колокативне везе са различитим лексичким јединицама: *европски карактер, европски менталитет, европске особине, европски тон, европски дух, европске навике, европски стил, европски глас, европски начин, европска нота, европска цивилизација, европска култура*.

Анализом ових колокативних веза може се продрети у семантички садржај придевског колоката, јер „значење именице као главног члана синтагме помаже да се разоткрије семантички потенцијал придева” (Поповић 2006: 196).

Као што се из наведених примера колокативних спојева види, придев *европски/а/о* ступа у свезу са великим бројем именичких лексема које имају одређену заједничку семантичку нит. То су углавном именице које примарно или секундарно означавају *начин поступања, размишљања, понашања, живота одређеног појединца*:

менталитет – ‘начин мишљења, схватање, назор; скуп духовних особина појединца, групе људи или етничке заједнице, које одређују склоности и поступке, животну оријентацију тих лица, група или заједница’;

карактер – ‘скуп битних, изразитих и сталних моралнопсихичких и интелектуалних особина појединца или заједнице, које се испољавају у погледима или поступцима, у односу према средини, моралнопсихички лик; природа, ћуд’;

дух – ‘унутрашњи садржај, стање, устројство личности (у погледу њеног интелекта, осећања, карактера, склоности и сл.)’.

⁹ О примени колокацијске методе приликом семантичке анализе исп. Хлебец 2008, 2002.

Ову семантичку компоненту у неком од својих значења имају и друге именичке лексеме које улазе у колокативну везу са придевом *европски/а/о*: *навика, стил, глас, нота, особина*.

Твореница *европски/а/о* у оваквим спојевима служи за конкретизацију значења именичког колоката, при чему увек сугерира *посебност, узвишеност и пожељност*. У овом погледу нарочито је симптоматична лексема *глас*, која у једном од својих секундарних семантичких реализација означава *мишљење (добро или рђаво) које влада о некоме или нечему, општа оцена*. Наиме, придев *европски* у споју са овом именицом конкретизује семантичку компоненту *мишљење о некоме или нечему* и од две алтернативне ситуације – *добро или рђаво* – подразумева прву. Оваква интерпретација значења јасно је видљива из следећег примера:

[12] [Био је] *духовит козер и публицист европског гласа*. (РМС, књ. 1: 830).

Највећи део ових спојева односи се, дакле, на културолошки аспект и има изразиту позитивну вредност, формирајући на тај начин синдром „културне и угледне Европе”. Лексикографи у дефиницијама одређених творбених деривата и примерима уз њих често посежу за овим колокативним спојевима, подразумевајући под њима посебан – изузетно позитиван – културни и животни образац (на пример: *европеизирати – (у)чинити да нешто или неко прими, добије европске особине (у начину живота, култури, уметности и сл)*; пример уз дериват **европски**: *Својим звањем ... и својим европским навикама они су народу ... уливали поверење и респект*).

Осим поменутих, врло су фреквентни спојеви који се односе на политички аспект: *европска унија, европске интеграције*. Значење ових синтагматских спојева улази у идеолошку диференцијацију и захтева да се при његовој анализи пође како од тачке гледишта говорника, тако и од интенције саме комуникације.

Највећи број наведених колокативних спојева, открива, дакле, културолошку позадину перципирања појма Европе: *Ако је неко на европском гласу, има европске навике и европски менталитет, онда је он – према уверењу једног дела нашег народа – чувен, познат, васпитан, углађен и културан.*

2.4. Закључци о Европи на основу системски података

На основу анализе системског материјала дошли смо до закључка да је у српској лингвокултури Европа изразито слојевит појам. Наиме, стиче се утисак представа Европе у свести нашег народа није јединствена. У њиховој менталној слици Европе може се уочити један аксиолошки центар, у који спадају западно-европске земље, док остатак континента у вредносном погледу спада у периферију. Надмоћ центра је у толикој мери изражена да се Европа често своди само на свој западни део, који се одувек истицао цивилизованошћу свог становништва, високим донетима у различитим научним и уметничким дисциплинама, економским прогресом и посебним стилем живота. Због тога се Срби осећају изопштено од остатка континента којем географски припадају.

Анализа системског материјала показују да позитивно вреднован профил Европе односи превагу над негативним. Наиме, већи је број творбених деривата који Европи приписују културну и цивилизацијску надмоћ, што значи да када просечни говорник српског језика помисли на Европу, он у првом реду мисли на нешто што је по својим културним донетима далеко испред Србије и представља предмет његових сталних тежњи и надања. Мањи број творбених деривата ове лексеме указују на то да Европа за представнике нашег народа представља симбол површности и приучености, а жеља за њеним досезањем знак помодарства и малограђанштине.

3. Европа из угла анкетних података

Друга фаза нашег рада на откривању концепта Европе подразумевала је анкетно испитивање које нам је добро показало на који начин просечни савремени српски језички представник схвата значење овог појма. Анкета је спроведена у две средине – сеоској и градској, на испитаницима које смо поделили по старосној доби у две групе: млађи (< 20 година) и старији (> 40 година). Свака од четири категорије (млађи са села, млађи из града, старији са села, старији из града) бројала је по 25 испитаника, што значи да је анкетом обухваћено 100 представника српског језика¹⁰. Резултати анкете су са своје стране помогли да концепт Европе обогатимо актуелним друштвеним представама везаним за овај појам, које нам анализа системског језичког материјала није откривала.

3.1. Задатак 1.

У првом задатку од испитаника је затражено да наведу неколико придева који по њиховом мишљењу најбоље описују Европу. Најпре ћемо представити учесталост одговора на комплетном узорку, коју ћемо у даљем раду називати скупном фреквенцијом. Она у овом захтеву изгледа овако: богата (21), развијена (16), културна (15), лажљива (14), непријатељска (13), модерна (13), велика (11), прорачуната (10), зла (9), недостижна (7), лепа (8), уређена (6), напредна (6), хладна (4), слободна (4), моћна (4), луксузна (3), затворена (3), либерална (3), пренасељена (2), забавна (2), прљава (1), несложна (1), гостољубива (1), прогресивна (1), отмена (1), перспективна (1), цивилизована (1), радохолична (1), срећна (1), презадужена (1), неправедна (1), слаткоречива (1), наметнута (1), робовласничка (1).

¹⁰ Представници млађе популације били су ученици основних школа „Иван Гундулић” са Новог Београда и „Здравко Јовановић” из села Поћута надомак Ваљева. Одраслу популацију чинили су становници Београда и становници два села са подручја општине Ваљево (Поћута и Ровни).

На основу добијених одговора видимо да је Европа изразито аморфан појам у српском језику и српској култури. Код једног дела говорника српског језика Европа заузима високо место у њиховом аксиолошком систему, те за њу везују изузетно позитивне представе: она је за њих културна, модерна, уређена и напредна. Други пак део нашег народа Европу оцењује крајње негативно: за њих она представља синоним непријатељства, зла, лажних обећања и неправедног поступања. Међутим, оно што је заједничко свим испитаницима јесте доживљај Европе као симбола моћи, богатства и луксуза. Треба при том нагласити да, као што асоцијације јасно показују, у свести представника нашег језика Европа се готово редовно изједначава са Европском унијом, па већина њихових одговора служи за карактеризацију и испољавање односа према тој заједници, а не према Европи као континенту.

На целокупном узорку уочава се дубока поларизованост ставова о Европи. Наше истраживање, међутим, показује и извесне разлике у перцепцији овог појма које су условљене узрастом и/или местом живота.

Најпозитивнији став према Европи заузимају млађи испитаници из градске средине. У највећем броју случајева она је за њих урбано и модерно место које нуди разноврсне могућности за живот и забаву. Њихови вршњаци из руралних средина на Европу гледају за нијансу негативније. У њиховим одговорима могу се видети карактеризације Европе као несложне и нестабилне заједнице која је у сталној кризи. Најевидентније разлике у схватању појма Европе и у осећањима која се за њега везују испољавају се при поређењу одговора старијих говорника српског језика са села и из града. Наиме, док одрасли из урбане средине на Европу углавном гледају као на веома прогресивну и пожељну тековину савременог друштва (то потврђују врло фреквентни одговори: *богата, развијена, модерна, културна, уређена*), докле већина старијих представника из руралних средина према овом појму носи изузетно негативна осећања: у њиховој свести

Европа се указује као изразито непријатељска, робовласничка и наметнута творевина (код њих превагу односе негативне карактеризације: *несложна, зла, лажљива, прорачуната*).

3.2. Задатак 2.

У овом захтеву испитаници су замољени да придев *европски/а/о* допуне првом именицом која им падне на памет. Скупна фреквенција одговора у другом задатку изгледа овако: унија (30), вредност (12), првенство (10), стандард (8), култура (5), континент (4), пут (4), лига (4), држава (3), шопинг (2), рат (2), комитет (2), интеграција (2), заједница (2), парламент (2), ропство (1), менталитет (1), елита (1), цивилизација (1), чланица (1), човек (1), традиција (1), Србија (1).

Најучесталији одговор у овом задатку, нимало изненађујуће, била је лексема *унија*. Наиме, процес придруживања Србије Европској унији централна је тема целокупног медијског система, а како медији у високом степену утичу на обликовање мишљења јавног мњења, сасвим је очекивано да управо ова синтагма буде доминантна у свести представника нашег народа. Осим тога, треба подвући и високе фреквенције одговора *вредност, стандард* и *култура* који потврђују доживљај Европе и свега европског као нечег узвишеног, напредног и на високом ступњу цивилизацијског развика (*европски стандард* = високи животни стандард; *европске вредности* = толеранција, поштовање, разумевање; *европска култура* = развијена и богата културна баштина).

У одговорима на овај захтев нису се испољиле неке упечатљиве разлике условљене узрастом и/или местом живота, осим што је млађа популација придев *европски/а/о* често повезивала са лексемама из сфере својих интересовања и факултативних активности: *првенство* (10), *лига* (4) и *шопинг* (2).

3.3. Задатак 3.

У трећем задатку тражило се од учесника анкете да конструкцију ЕВРОПА И ... допуне првом именицом која им падне на

памет. Скупна фреквенција одговора у овом задатку је следећа: Азија (20), Србија (18), Америка (12), ми (11), Африка (7), свет (5), интеграције (4), паре (4), илузије (3), обећање (3), пакао (2), уметност (2), наређење (2), прогрес (1), криза (1), остатак света (1), немогућа мисија (1), богатство (1), нада (1), рај (1).

Овај задатак имао је за циљ да открије са којим појмовима говорници српског језика најчешће повезују Европу. Висока фреквентност одговора попут *Азија*, *Америка* и *Африка* показује да су у језичкој меморији говорника називи континената усклађени заједно. Међутим, културолошку слику Европе знатно више осликавају остали разноврсни одговори са мањом учесталости јављања. Они поново показују различит однос говорника српског језика према појму Европа. За један део наших испитаника Европа представља илузију, *изневерена обећања*, *немогућу мисију* или чак *пакао*, док други део у Европи види *рај*, *богатство*, *прогрес* и *наду у бољи живот*. Жељу да се постане пуноправни члан европске заједнице и да се достигне европски ниво живота потврђују нам, такође врло фреквентни, одговори *Србија* (18) и *ми* (11), којима су учесници анкете допуњавали наведену напоредну конструкцију. Негативне представе везане за коцепт Европе нешто су приметније код сеоског становништва, и то више старијег него млађег. Разлог томе треба тражити у озлојеђености људи са села који живе у све тежим материјалним условима упркос константном медијском потенцирању Европе као излаза из кризе и шансе за бољи живот.

3.4. Задатак 4.

Циљ овог задатка био је да се конструише модел прототипичног Европљанина према схватању говорника српског језика. Зато је од испитаника затражено да наведу три особине које по њиховом мишљењу одликују типичног Европљанина. Одговори које смо на овај захтев добили веома су разноврсни и бројни, те ћемо из тог скупа издвојити десет најфреквентнијих одлика

типичног човека из Европе: вредан (28), образован (21), богат (18), културан (17), паметан (14), хладан (13), срећан (9), леп (9), безосећајан (6), перспективан (5).

Ових десет особина сасвим су довољене да прикажу механизам профилисања појма Европљанин међу савременим корисницима српског језика.

Оно око чега се све групе учесника анкете слажу у вези са карактеристикама просечног Европљанина јесте да је он првенствено *вредан*, *богат* и *образован*. Његову интелигенцију, пословност и ефикасност нико не доводи у питање. Разлике се, пре свега, тичу духовних особина које га одликују, као и особина које он испољава у релацији са другим људима.

Сада ћемо конструисати слику прототипичног Европљанина за сваку од четири наведене категорије испитаника понаособ.

Типични Европљанин је најпозитивније оцењен у категорији млађих испитаника из градске средине. Представа коју они везују за њега готово је идеална. У очима тинејџера из урбане средине портрет прототипичног Европљанина формирају изразито позитивно вредноване особине, које се превасходно тичу његових интелектуалних способности (*паметан*, *образован*), односа према раду (*вредан*, *послован*, *одговоран*, *поуздан*), социјалног статуса (*богат*, *ситуиран*) и физичког изгледа (*леп*, *висок*, *згодан*). Аспект културе понашања у слици типичног Европљанина такође је веома изражен – он се готово редовно оцењује као изузетно *културан*, *васпитан* и *одмерен у наступу*. Овако окарактерисан човек је, по схватању млађе градске популације, *друштвено прихватљив*, *пожељан* и *признат*.

Нешто негативнији став према просечном Европљанину заузимају млади из руралнијих средина. Ни ова група испитаника не спори његову интелигенцију, вредноћу и способности, али му замера због резервисаног и хладног односа према другим људима и доживљава га као *затворену*, *досадну* и *недружељубиву* особу.

При конституисању портрета типичног Европљанина из перспективе старијег градског становништва у први план избијају аспекти везани за радну етику (*вредан, послован, одговоран, поуздан*), интелектуалне склоности (*паметан, образован*) и материјални статус (*богат, животно обезбеђен*). Међутим, ова категорија испитаника у правом Европљанину види великог штедљивца, материјалисту, човека који мисли искључиво на посао и новац и у односу са околином прилично је бездушан и безосећајан. Нарочито је индикативан одговор да је човек који живи у савременом европском друштву *суштински несрећан*.

Најмање симпатија према прототипичном Европљанину показују старији становници сеоске средине. Њихови негативни ставови базирају се на представи о Европљанима као изразито *исквареним, лажљивим и дволичним* људима, који су при том још и *поводљиви, неупућени* и константно *под контролом других*. Из угла сеоског српског становништва они су једноставно људи-марионете.

Одговори на овај задатак продубили су генералну подељеност ставова које представници нашег народа имају према појмовима Европе и Европљанина.

3.5. Задатак 5.

У овом задатку је од испитаника затражено да две реченице: ЈА ЖИВИМ У ЕВРОПИ, АЛИ ... и ОН ЈЕ ЕВРОПЉАНИН, АЛИ ... допуне својим речима. Очекивало се да ће испитаници наводити особине супротне оним представама које везују за садржај првог дела реченице. Добијени одговори прилично су хомогени код свих категорија испитаника, чиме су још једном потврђени стереотипни модели везани за Европу и Европљанина. И у одговорима на овај захтев представа о Европи као континенту је потпуно маргинализована и сведена на своју ужу димензију, тачније – Европску унију. Тако су најчешћи одговори били: ЈА ЖИВИМ У ЕВРОПИ, АЛИ ... *нисам део ње, не у њеном најбољем*

делу, у делу који је сиромашан, само географски, Србија је далеко од ње, моја земља није члан Европске уније, животни стандард у мојој земљи је низак, се не осећам тако, јој не припадам, са мање пара, сам сиромашан, о њој могу само да сањам, на Балкану итд. Из наведених одговора јасно се ишчитвају већ уочене устаљене представе које корисници српског језика везују за појам ЕВРОПЕ (ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ): она је за њих далека, недостижна, а уз то и изразито богата и са високим животним стандардом.

У другом делу овог задатка потврђене су особине већ регистроване у портрету типичног Европљанина: он је вредан, културан, образован, али без осећаја за друге и суштински несрећан. Такве представе наши испитаници вербализовали су кроз следеће одговоре: *ОН ЈЕ ЕВРОПЉАНИН, АЛИ . . . није нарочито вредан, али се не понаша тако, је без стила, није паметан, нема манире, не изгледа тако, је ипак задовољан собом.*

3.6. Подаци из асоцијативног речника

Према подацима из *Асоцијативног речника српског језика* најчешће асоцијације на задати стимулус *Европа* биле су лексеме *континент* (116) и *свет* (62). С обзиром на чињеницу да су асоцијације за овај речник прикупљане 2002 и 2003 године, када питање придруживања Србије заједници европских народа није било толико медијски потенцирано као данас, не чуди што се реакција *унија* нашла по фреквентности на трећем месту. Важнији закључци до којих се анализом асоцијативног материјала може доћи јесу да се Европа у свести говорника српског језика концептуализује као **УДАЉЕНО И НЕДОСТИЖНО ОДРЕДИШТЕ**: исп. *далеко* (17), *путовање* (16), *недостижно* (3); као **НАДА У БОЉЕ СУТРА**: исп. *будућност* (15), *излаз*, *нада* (3), *спас*, *нешто боље* (1); као **ПОТРЕБА ЗА ЗАЈЕДНИШТВОМ СА ОСТАЛИМ НАРОДИМА**: исп. *унија* (41), *заједница* (17), *ЕУ* (14), *ми* (10), *Европска Унија* (6), *уједињење* (3), *ја у њој*, *ми у њој* (1). Како асоцијације показују, за представнике нашег народа Европа је синоним за *културу* (12),

цивилизацију (8), *савременост* (3), *моћ, напредност, развијеност, слободу* и *урбаност* (1). На основу асоцијација можемо закључити и да су прототипичне европске земље *Италија* (7), *Немачка* (6) и *Француска* (5).

Из *Обратног асоцијативног речника српског језика* види се да је именица *Европа* била најчешћа реакција на стимулусе *унија* (79), *Балкан* (13), *запад* (12), *Немачка* (9), *глобализам* (6), *уједињени, виза* (5). Такође, Европа је била реакција и на задате стимулусе *будућност, испред, реформе, слобода, људска права, толеранција*, што продубљује представу о Европи као уређеном и напредном друштву у којем су сви видови слободе и права човека у потпуности обезбеђени.

3.7. Закључци о Европи на основу анкетног материјала

Други део истраживања о лингвокултуролошкој слици Европе заснован је на подацима из оба дела асоцијативног речника српског језика и на анкети која је обухватала пет задатака. Узет скупа, овај материјал је са своје стране концепт Европе обогатио новим детаљима. Резултати анкете су показали да се појам Европе у актуелном друштвеном тренутку углавном поистовећује са појмом ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ и да се у зависности од односа према овој друштвено-политичкој творевини гради став према Европи у целини. Тај став је, како анкетни материјал показује, прилично аморфан. За један део представника нашег народа карактеристичан је изразито позитиван однос према Европи и свему што долази са Запада. Такво виђење Европе превагнуло је, како наш материјал показује, код градског становништва. Други део нашег народа пак на овај појам гледа крајње негативно. Када упоредимо одговоре испитаника из сеоске и из градске средине, уочавамо да је негативни став према Европи нешто израженији код старијих људи са села. Ипак, у концептосфери Европе у савременој српској лингвокултури уочавају се и одређене карактеристике базиране на доживљају Европе као синонима за културни напредак, материјално благостање и интелектуални елитизам.

О подељености ставова када су у питању појмови Европа и Европљанин добро сведоче и резултати истраживања које је неколико година узастопно спроводила Канцеларија за европске интеграције Владе Републике Србије. Наиме, сваке године је на питање *Да ли се ви лично осећате Европљанином/ком?* одговарало око 1000 ипитаника старијих од 18 година. Резултати тог истраживања, изражени процентуално, изгледају овако¹¹:

Табела 1.

	Не	И да и не	Да
Септ 2006	37%	20%	43%
Јун 2007	32%	26%	42%
Нов 2007	36%	23%	41%
Мај 2008	26%	24%	49%
Дец 2008	35%	26%	38%
Мај 2009	35%	24%	40%
Дец 2009	29%	27%	44%
Јун 2010	34%	27%	39%
Дец 2010	40%	21%	38%

4. Европа из угла текстуалних података

Развијање актуелних представа везаних за концепт Европе показаћемо и на материјалу текстова из електронског корпуса савременог српског језика, као и са портала еминентних телевизијских кућа и дневних листова у Србији¹². У овом делу истраживања користимо се терминолошким и методолошким апаратом когнитивне лингвистике, те ћемо разумевање појма Европе испитивати помоћу појмовних метафора. Кевечеш истиче да су „неке појмовне метафоре универзалне, али су многе од њих и културно условљене” (Кевечеш 2008: 275). Говорећи о културно условљеним разликама међу појмовним метафорама, он

¹¹ Резултати овог истраживања преузети су са следеће интернет адресе: http://www.mei.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/istrazivanja_javnog_mnjenja/istrazivanje_jm_decembar_2010.pdf.

¹² Адреса корпуса: www.korpus.matf.bg.ac.rs.

као разлог варијација наводи физичко окружење, социјални контекст, комуникативну ситуацију, историју и ставове говорника о свету¹³. Имајући ово у виду, сачинићемо листу појмовних метафора које на најбољи начин репрезентују културолошку слику Европе у свести говорника српског језика.

Појмовне метафоре не дају дослован опис реалности, већ само концептуални оквир, те се као такве лакше и брже прилагођавају околностима, усвајају нове конотације и проширују своје семантичко поље упоредо са друштвеним и културним променама. Ове промене се, наиме, најбрже манифестују у политичком животу једне земље. Стога ћемо концептуализацију појма Европе осветлити кроз призму политичког и институционалног дискурса, који најбоље акумулира разноврсне савремене представе везане за концепт Европе.

Политичари најчешће у свом говору посежу за метафорама јер оне имају „изразиту убеђивачку моћ, која произилази из једне од најважнијих њених функција, а то је разумевање једне појаве на основу неке друге појаве, тако да долази до осветљавања или истицања једног аспекта појма, што нужно води ка заклањању или изостављању других аспеката” (Силашки и др. 2008: 119).

Из корпуса смо издвојили следеће појмовне метафоре помоћу којих се у свести говорника српског језика концептуализује појам Европе:

1. ЕВРОПА ЈЕ ЦИЉ НЕКАКВОГ КРЕТАЊА

[13] *Да ли ће увођењем региона Србија брже стићи у Европу.* („Политика” 8 II 2014).

---

¹³ „Some conceptual metaphors are universal, but many of them are culture-specific. [...] The contexts that seem to have an influence on the metaphors we use include the physical environment, social context, the communicative situation, our history, and the concerns we have about the world” (Kövecses 2008: 275).

[14] *Генетским истраживањима ове врсте Србија сигурно прави корак ка Европи, али се и суочава са проблемима.* („Политика” 17 VI 2006).

[15] *Он је додао да се ... у Немачку враћа са веома добрим осећањем да је пут којим се Србија креће пут ка Европи.* („Политика” 30 III 2001).

2. ЕВРОПА ЈЕ КУЋА/ДОМ

[16] *Врата Европе су отворена за читав регион када се услови буду испунили.* (www.rts.rs, 17 II 2010).

[17] *... како би Србија евентуално провирила у европско двориште и оданде нешто боље осмотрила несташне комшије.* („Политика” 28 VI 2008).

[18] *Стубови који руше европски кров.* („Политика” 17 XII 2007; наслов).

3. ЕВРОПА ЈЕ ОСОБА

А) ЕВРОПА ЈЕ ОСОБА КОЈА ЈЕ ПРИЈАТЕЉСКИ НАСТРОЈЕНА

[19] *Европа чека Србију раширених руку.* („Политика” 6 X 2010).

[20] *Верујем да Европа има снаге и воље да помогне у остваривању основног права сваког човека да живи у својој кући.* („Политика” 16 XI 2000).

[21] *Српски народ који је своју судбину преузео у своју руке треба да зна да је Европа уз њега и да ће му подршка на сваки начин бити пружена.* („Политика” 14 I 2000).

Б) ЕВРОПА ЈЕ ОСОБА КОЈА ЈЕ НЕПРИЈАТЕЉСКИ НАСТРОЈЕНА

[22] *Нама је нарочито потребна Европа, али Европа нас, спречавајући наше приближавање Бриселу, и даље кажњава за прошлост.* (www.rts.rs, 8 X 2008).

[23] *Европа није праведна према Србији.* (www.novosti.rs, 20 XI 2013).

4. ЕВРОПА ЈЕ ТВРЂАВА

[24] *Европа подиже бедеме и готово херметички се затвара.* („Политика” 14 I 2001).

[25] *Европа се по многим претворила у „тврђаву Европу”, у коју је тешко ући, колико и у зидинама опасно средњовековно утврђење.* (www.novosti.rs, 20 II 2010).

5. ЕВРОПА ЈЕ ПОРОДИЦА

[26] *Србија припада Европи. Ми другу, сем европске породице народа и земаља немамо.* (www.b92.net, 13 VI 2006).

[27] *Ви сте наша европска браћа и сестре, али с друге стране желимо да бранимо наше европске вредности.* („Политика” 8 X 2011).

6. ЕВРОПА ЈЕ НЕШТО ШТО СТАЛНО ИЗМИЧЕ

[28] *Европа је тако близу, а тако далеко* (www.rts.rs, 9 XII 2013).

[29] *Ипак, народ се покренуо, пробудиле су се наде да се врата бољег живота широм отварају, да је Европа на дохват руке ...* („Политика” 22 XI 2009).

[30] *Европа нам је испред носа, мада нам стално измиче.* (www.b92.net, 31 I 2008).

Анализом корпуса дошло се до следећих резултата који приказују начин концептуализације појма ЕВРОПЕ у савременом српском језику.

Као што се из наведених примера види, веома су различита поимања појма ЕВРОПЕ, премда им је базични ниво исти: ЕВРОПА ЈЕ ЕВРОПСКА УНИЈА. Наиме, у савременом политичком говору присутна је тенденција да се лексемом *Европа* означи Европска унија и припадност заједници европских народа. Чињеница да Србија не припада тој заједници довела је до превладавања друштвеног фактора над географским, те српски народ себе више не сматра интегралним делом Европе. Све ово је последица актуелних друштвених и политичких стремљења у оквиру којих се процес европских интеграција намеће као централно питање.

Већина метафора помоћу којих се концептуализује појам ЕВРОПЕ, односно ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ, припада појмовном домену САДРЖАВАЊА, у коме се Србија перцепира као САДРЖАНИ ОБЈЕКАТ.

Ова сликовна схема утемељена је у човековом телесном искуству, у доживљају наших тела као садржатеља који поседују унутрашњост, спољашњост и границе (Силашки и др. 2009: 118). Европа се тако у појмовном смислу доживљава као омеђен простор – КУЋА/ДОМ или ПОРОДИЦА, што конотира изразиту блискост, топлину, али и спремност за стално проширење европске породице. Сlikовна схема САДРЖАВАЊА пројектује се и преко појмовне метафоре Европа ЈЕ ТВРЂАВА, само што се овога пута Европа перцепира као САДРЖАТЕЉ који је добро заштићен и чије границе (бедеме, зидине) није лако прећи.

Најефикасније и најфреквентније метафоре су оне по којима се Европа доживљава као циљ кретања, путовања и као особа која је пријатељски настројена, која пружа подршку. Велики број појмовних метафора везаних за концептуализацију Европе као одредишта на које треба стићи одраз су сталних тежњи српског народа за досезањем европског животног стандарда и културног модела. Међутим, Европа се често метафоризује и као циљ који, упркос константним напорима, стално измиче. Недостижност тог циља потврђује се и кроз концептуализацију Европе као тврђаве, опасане бедемима и, као такве, тешко освојиве и неприступачне.

Нарочито су симптоматичне оне појмовне метафоре којима се Европа у политичком говору приближава реципијентима повезивањем са њима блиским и драгим особама, пријатељима и члановима породице. Она је тада потпуно антропоморфизована – има руке, очи, лице, пружа подршку, испуњава обећања, помаже у невољи, надгледа и саветује. На овај начин Европа престаје да буде апстрактан и далек појам, већ у свести говорника оживљава и постаје синоним за заштитнички настројену и добронамерну особу. Ретке су, али не и занемарљиве, потврде перцепције Европе као некога ко непријатељаки и неправедно поступа.

У метафоричком говору Европа се често представља и као кућа, дом или породица. Тада она има врата, стубове, кров, дво-

риште и комшије. Европа је у том случају и једна велика породица чије чланове повезује истоветан систем вредности, ставова и убеђења. Изворни домени у оваквој метафоричкој слици Европе су, нимало случајно, *кућа* и *породица* – као лексеме са изразито позитивним афективним набојем. Тиме се и за Европу, преко конотација које ове две лексеме носе, везују осећаји топлине, сигурности и слободе.

На крају испитивања текстуалног материјала можемо закључити да је лексема *Европа* најзаступљенија у политичком дискурсу, у оквиру којег се овај појам интенционално представља из одређене перспективе и у оквиру одређеног система вредности. Та је перспектива условљена идеологијом владајуће друштвено-политичке парадигме. Евидентно је да се у језичкој слици Срба Европа дефинише према моделу који је човеку добро познат и који изазива углавном позитивне конотације и пријатне емотивне набоје.

5. Закључак истраживања о концепту Европе у савременом српском језику

Реконструкција језичке слике Европе у савременом српском језику извршена је на основу анализе три типа података: системских, анкетних и текстуалних. Сваки од ових језичких извора концепт Европе обогатио је новим детаљима. Европа се показала као слојевит и комплексан појам који се у свести говорника српског језика профилише на различите начине, али увек у зависности од њихових властитих склоности, преференција и система вредности.

Према лексикографској дефиницији *Европа* је само назив за одређени географски простор, али у свакодневном језичком осећању и комуникативној пракси она је много више од тога. По правилу, топоними, као и етници, немају значење, већ служе само као именоватељи одређеног појма. Међутим, актуелне друштвене и политичке прилике утицале су на то да ова лексе-

ма добије одређене компоненте значења, пре свега конотацију, која се у свести просечног језичког корисника наметнула као доминантна.

Творбени деривати изведени од именице *Европа* показали су да се иза овог појма крију богати и вишедимензионални национални стереотипи. Они се углавном базирају на друштвено усаглашеној представи Европе и свега европског као еквивалента за културу, интелигенцију, напредак и богатство. При том, овакав профил Европе односи се само на њен западни део и његову вишевековну цивилизацијску надмоћ. Поливалентност појма Европе, односно Запада, темељи се, наиме, на дубоком историјском искуству, богатој културној баштини, константној динамичности друштвених процеса и кретања идеја. Отуда међу Србима, као источним Европљанима, осећај суштинског неприпадања континенту чији су интегрални део и осећај вечите тежње ка досезању тог културног модела. Дефиниције мањег броја деривата и примери уз њих показују да се та тежња тумачи као знак помодарства и малограђанштине, а да се сам појам ЕВРОПЕ доживљава као симбол површности и приучености.

Анализа системског материјала показала је, дакле, да се Европа чешће профилише кроз позитивно вредноване категорије. Анкетни материјал пак показује далеко већу поларизованост ставова о Европи у српском језику и српској култури.

Појам Европе посматран из угла анкетног материјала добио је нову димензију. У актуелној друштвеној стварности Европа је готово потпуно симболички изједначена са Европском унијом. Описни садржаји и вредновање Европе као политичког феномена подлежу субјективном обликовању, те се зато она испољава као прилично аморфан појам. Европа перцепирана у политичким категоријама веома је поларизирана по вредносној оцени српског народа. Наиме, за један део нашег народа овај појам је углавном позитивно одређен, и та позитивна карактеризација нешто је израженија код градске популације. Други део нашег

народа пак на Европу гледа као на лошу и непожељну тековину савременог друштвеног и политичког система. Оваква перцепција Европе, како анкетни материјал показује, наглашенија је код сеоског становништва. Ипак, одређен културни образац који се за овај појам везује прилично је универзалан за све слојеве друштва.

Базични комплекс особина које чине стереотип Европљанина у српском језику углавном је стабилан: карактеризација која почива на одредницама – *културан, образован и богат* прилично је константна. Извесне разлике приметне су у перцепцији сеоске популације, која је, чешће од представника градске средине, склона да портрету прототипичног Европљанина придода и неке нагативно вредноване особине.

Анализа текстовних података показала нам је различите начине концептуализације појма Европе, који се у оквиру одређене друштвене парадигме интенционално намећу. У српском политичком дискурсу, наиме, углавном су присутне појмовне метафоре преко којих се Европа, односно Европска унија, представља у крајње позитивном контексту и тако суптилно приближава реципијентима. Као главна средства концептуализације истичу се антропоморфизација Европе и њено повезивање са појмовима које карактерише изразито позитиван афективни потенцијал.

На основу свих података које смо исцрпили из три типа језичких извора (системских, анкетних и текстовних) можемо констатовати да је Европа важан концепт у српском језику и српској култури. За представнике нашег народа Европа је много више од назива континента на којем живе. Стиче се утисак да је она за већи део српског народа симбол *нарочите културе и прогреса, материјалног благостања и друштвене супериорности*.

Савремене глобалистичке тенденције присутне у свакодневној медијској пракси условиле су свођење појма Европе на унију европских народа, који су у заједницу повезани истоветним системом духовних вредности и прогресивних ставова. Управо

су политички конфликти довели до тога да Европа, тачније Европска унија, добије прилично супротна вредносна обележја. Овако конституисан феномен Европе детерминисан је супротним карактеристика и увек егоцентрично – из перспективе одређеног субјекта и у зависности од његових аксиолошких параметара. Субјективност перцепције појма Европе проистиче из другачијих тачки гледишта посматрача – представника српског народа – на актуелне друштвене и политичке токове, као и из њихових различитих идеолошких уверења. Европа је, дакле, у савременом српском језику изгубила своју географску димензију и поистоветила се са једном друштвеном и политичком творевином – Европском унијом. Ставови српског народа према тако схваћеном појму Европе прилично су амбивалентни и подељени. Значењска слика појма Европе, уверени смо, мењаће се у извесној мери паралелно са променом друштвених и политичких прилика у нашој земљи.

Библиографија

- Бартмињски Јежи, 2011, *Језик – слика – свет. Етнолингвистичке студије*, приредио Дејан Ајдачић, превела Марта Бјелетић, Београд.
- Бугарски Ранко, 2005, *Језик и култура*, Београд.
- Вујаклија Милан, 2009, *Лексикон страних речи и израза*, Београд.
- Гортан-Премк Даринка, 2004, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд.
- Драгићевић Рајна, 2007, *Лексикологија српског језика*, Београд.
- Драгићевић Рајна, 2010, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд.
- Драгићевић Рајна, Пипер Предраг, Стефановић Марија, 2011, *Обратни асоцијативни речник српског језика: од реакције ка стимулусу*, Београд.
- Драгићевић Рајна, 2013, *Лингвокултуролошка анализа концепта «слобода» у српском језику и српској култури*, „Научни састанак слависта у Вукове дане” 42/3, Београд, с. 43–59.
- Клајн Иван, Шипка Милан, 2011, *Велики речник страних речи и израза*, Београд.
- Кликовац Душка, 2004, *Метафоре у мишљењу и језику*, Београд.
- Kövecses Zoltán, 2008, *Culture, Language, and Metaphor Variation*, [in:] ELLSSAC Proceedings, vol. 1, International Conference: English Language and

- Literature Studies: Structures across Cultures [edited by Katarina Rasulić and Ivana Trbojević Milošević], Београд.
- Пипер Предраг, Драгићевић Рајна, Стефановић Марија, 2005, *Асоцијативни речник српског језика*, Београд.
- Поповић Људмила, 2006, *Прототип и стереотип у концептуализацији естетског у српском и другим словенским језицима. Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, Београд, с. 175–215.
- Поповић Људмила, 2008, *Језичка слика стварности. Когнитивни аспект контрастивне анализе*, Београд.
- Расулић Катарина, 2004, *Језик и просторно искуство. Концептуализација вертикалне димензије у енглеском и српскохрватском језику*, Београд.
- Расулић Катарина, 2008, *On the conceptualization of the European Union across EU boundaries*, [in:] ELLSSAC Proceedings, vol. 1, International Conference: *English Language and Literature Studies: Structures across Cultures* [edited by Katarina Rasulić and Ivana Trbojević Milošević], Београд.
- Силашки Надежда, Ђуровић Татјана, Радић-Бојанић Биљана, 2009, *Јавни дискурс Србије*, Београд.
- Симић Радоје, 1996, *Политички дискурс*, Земун.
- Хлебец Борис, 2008, *Колокацијска метода семантичке анализе (на примеру именице пажња)*, [в:] *Савремена проучавања српског језика*, уредници Милан Радовановић, Предраг Пипер, Београд, с. 65–79.
- Хлебец Борис, 2002, *Лексичко-семантичка анализа српских придева са значењем једне димензије*, „Српски језик” 7/1, с. 213–236.

Листа скраћеница

- РМС – *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ 1, Нови Сад 1967–1976.
- РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 5, Београд од 1959 године.

On the Concept of EUROPE in the Contemporary Serbian Language and Culture

In order to reconstruct the Serbian perception of Europe and Europeans, the author analyses the linguistic system data (including dictionary definitions, word-formative derivatives, collocations), the questionnaire data (in groups of older and younger respondents), including the data from an associative dictionary, and the textual data from contemporary corpora. While the dictionary definitions focus on the geographical dimension of Europe, all the other data do involve its symbolic dimension, and the contents of these connotations result from Serbia's aspirations to

become a member of the European Union. To Serbians EUROPE is a synonym of the West, associated with high culture, substantial welfare, and civilisation. Serbia itself, in turn, is located in the symbolic East, thus beyond the borders of symbolic Europe, which is perceived auto-reflectively by Serbians as a complex of periphery or even of subordination. The perception of Europe (depending on the respondents' age) is mostly positive, although it is associated with an assignment to be made, a path to follow, and a difficult target to reach.

Językowo-kulturowy obraz EUROPY we współczesnej Chorwacji*

Maciej Czerwiński

Celem artykułu jest rekonstrukcja obrazu EUROPY, jaki ukształtował się w świadomości współczesnych użytkowników języka chorwackiego, wraz z próbą wskazania ideologicznych profili różnicujących ów koncept. Jako podstawę metodologiczną przyjęto założenia stworzone w ramach projektu EUROJOS, którego celem jest porównawcza analiza wybranych pojęć w różnych językach (słowiańskich i niesłowiańskich). W pierwszej części artykułu przedstawia się historyczne i kulturowe uwarunkowania związane z wartościowaniem Europy i przeciwstawianych jej Bałkanów, w drugiej wyniki badań słownikowych, w trzeciej – kontekstowych (analiza najbardziej żywotnych w przestrzeni publicznej dyskursów), w czwartej – ankietowych (ankiety zostały przeprowadzone wśród studentów trzech uczelni zagrzebskich). Artykuł wieńczy rekonstrukcja kognitywnej definicji EUROPY w języku chorwackim. Zgodnie z nią (prawdziwa) EUROPA przeciwstawiana jest BAŁKANOM: Chorwacja zalicza samą siebie do EUROPY, nie odnosi zaś do EUROPY narodów, które zalicza do BAŁKANÓW. Środkiem dystansowania się Chorwacji względem BAŁKANÓW jest także podtrzymywanie koncepcji przynależności Chorwacji do Europy Południowo-wschodniej.

1. EUROPA w chorwackiej kulturze

Spróbujmy w pierwszej kolejności wskazać – zupełnie ogólnie – na pewne uwarunkowania historyczne, których znajomość jest nie-

---

* Publikacja przygotowana i finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015, nr umowy 0132/NPRH2/M12/81/2012.

zbędna, aby móc prawidłowo zrozumieć językowy obraz Europy we współczesnej świadomości chorwackiej. Oczywiście, trudno jednoznacznie stwierdzić, w jaki sposób owe okoliczności wpływają na świadomość potoczną, która jest przedmiotem zainteresowania badań nad językowymi obrazami świata, można jednak założyć, że kształtuje się ona pod wpływem wszechobecnych nośników pamięci kulturowej, będących wyrazem jakiegoś konsensu elit kulturotwórczych. Jednakże, mimo iż wynegocjowany społecznie przez elity koncept EUROPA częściowo pokrywa się z jego potocznym ekwiwalentem, to konieczna jest ostrożność w interpretacjach, gdyż związek umysłowości potocznej z umysłowością specjalistyczną jest rzeczą bardzo złożoną.

Chorwacki model kulturowy przez wieki kształtowany był – i ostatecznie ukształtowany został – pod wpływem trzech wielkich idiomów kulturowych: śródziemnomorskiego, środkowoeuropejskiego i bałkańskiego (używam nazw roboczych jako haseł wywoławczych, gdyż przy bardziej dogłębnym spojrzeniu sprawa okazuje się dużo bardziej skomplikowana, zob. Rapacka 2002; Czerwiński 2013). Jeśli więc mówimy o europejskości Chorwacji, to zawsze musimy – przynajmniej w ujęciu historycznym – powiedzieć, jaką europejskość mamy na myśli: czy europejskość obszaru nadmorskiego, gdzie dominowała kultura Śródziemnomorza, czy może europejskość północnej Chorwacji, w której odczuwalny był – przede wszystkim z przyczyn politycznych, w tym wielowiekowej obecności Habsburgów – model Europy Środkowej. A nie jest to bez znaczenia. Obecność różnych kodów kulturowych przejawiała się nie tylko w odmiennym języku i piśmiennictwie, oferującym rozmaite poetyki, topikę i gatunki, ale również w życiu codziennym czy obyczajowości, wpływającej przede wszystkim z innej organizacji społecznej. Nie bez wpływu na rozwój kultury był również klimat. Śródziemnomorska aura – jakże inna niż kontynentalna na terenach Niziny Panońskiej i Karpat – oddziaływała zarówno na żywienie i odżywianie się, jak i na praktyki życia codziennego.

Jeszcze inny model dominował na terytoriach zajmowanych przez Turcję, choć odnotujemy, że klimat miał tutaj mniejszy wpływ na kul-

ture, a decydujące okazały się przede wszystkim różnice społeczno-polityczne, wynikające z przynależności tych ziem do Imperium Osmań. Ponadto w obrębie tego modelu zauważalne były istotne różnice. Inaczej zakorzenił się on w Bośni i kontynentalnej Dalmacji, inaczej w Sławonii, która była okupowana krócej, bo jedynie do 1699 roku. Ów model najczęściej określa się mianem bałkańskiego, jednak wyraźnie negatywny znak wartości przypisywany BAŁKANOM utrudnia bezstronne interpretacje. To właśnie pozostałości modelu tureckiego będą w sferze mentalności współczesnej Chorwacji wywoływać dyskusje, które zdynamizują strukturę konceptu EUROPA.

W rezultacie tych uwarunkowań jakiegokolwiek pojawienie się w języku chorwackim słowa *Europa* niemal automatycznie, choćby w sferze skojarzeniowej, wywołuje *Balkany*, które semantycznie są wobec niego antytetyczne. Koncept BAŁKANY jest nośnikiem wielu negatywnych konotacji, co wynika z tzw. dyskursu bałkanistycznego, w swojej istocie europocentrycznego. Negatywny obraz Bałkanów powstał w dużej mierze w obrębie wyobraźni zachodnioeuropejskiej. W rezultacie pojęcie czysto terytorialne (*notabene* ukute dopiero w wieku XIX) zaczęło się odnosić do aspektów cywilizacyjnych, przechodząc tym samym z domeny geografii do sfery geografii wyobrażonej. Są więc BAŁKANY swojego rodzaju wariantem Saidowskiego *Orientu* (zob. Said 1979), ale – jak odnotowała badaczka tego problemu Maria Todorowa – *Orientu* osobliwego rodzaju, o czym będzie jeszcze mowa. W sferze konotacji BAŁKANY są metaforą o wyraźnych cechach wartościujących: symbolizują barbarzyństwo, prymitywizm, ciemnotę, niski poziom kultury, ciągle niepokoje i brutalne wojny, czyli wszystko to, co jest przeciwieństwem Europy wyobrażonej – w mniemaniu Europejczyków ucywilizowanej i miłującej pokój.

Taki obraz tego regionu, oraz wpisanie negatywnych cech w semantykę słowa *Balkany*, ukonstytuował się w wieku XIX, a ostatecznie przybrał na sile na początku wieku XX, w trakcie wojen bałkańskich i sarajewskiego zamachu na austriackiego arcyksięcia w roku 1914. Dzisiejszy obraz Bałkanów nie zmienił się wiele, a negatywne kono-

tacje zostały jeszcze jaskrawiej wyartykułowane w trakcie ostatnich wojen towarzyszących rozpadowi komunistycznej Jugosławii. Wśród wielu zachodnich publicystów panowało wówczas obiegowe przekonanie o tym, że wiek XX zaczął się na Bałkanach, wraz z początkiem pierwszej wojny światowej, więc na Bałkanach musiał się zakończyć. Dodajmy – równie krwawo. Niektórzy autorzy, jak wpływowy dziennikarz i analityk Robert Kaplan, twierdzili nawet, że to właśnie z Bałkanów pochodzi nazizm (sic!). Wydaje się, że takie wyobrażenie, mające na celu umniejszenie roli kultury zachodniej, przede wszystkim niemieckiej, w wymyśleniu i przeprowadzeniu demonicznej idei Holocaustu, wynika z potrzeby „dostosowania się” dyskursu europocentrycznego do pozytywnego obrazu Europy (Zachodniej).

O negatywnym wartościowaniu konceptu BAŁKANÓW świadczy również słowo *bałkanizacja*, które jest w powszechnym użyciu, a oznacza – już nie tylko w rodzimym kontekście – negatywnie wartościowane rozbijanie struktur politycznych na coraz to mniejsze terytoria (np. lewicowa prasa amerykańska – odnosząc się do zwycięstwa w wyborach na drugą kadencję prezydencką Georga W. Busha – mówiła o bałkanizacji Ameryki). Innym wariantem negatywnego obrazu Bałkanów – choć jest to wariant retuszowany – jest przedstawianie ich jako miejsca, do którego nie dotarła jeszcze cywilizacja, w którym żyją „dobre dzikusy” (egzotyzacja). Dzięki takiemu paternalizmowi, zgrabnie ukrytemu za deklaratywnie pozytywnym wizerunkiem, kryje się imperialistyczna chęć dominacji, a nawet kolonizacji. Taki obraz można zobaczyć w każdym niemal filmie zachodnim o byłej Jugosławii, a nie brak go również w produkcjach rodzimych, jak na przykład w filmach Emira Kusturicy, choć akurat ten reżyser wykorzystuje je świadomie na potrzeby swojego projektu politycznego.

BAŁKANY zostały zatem wpisane w kognitywny model binarny, umożliwiający usytuowanie dwóch bytów względem siebie: Europa jest centrum, Bałkany zaś są peryferiami. Peryferyjność oznacza nie tylko „gorszość”, ale także „niepełność”. Tym właśnie, twierdzi Todorowa, Bałkany różnią się od Orientu, który uchodzi za egzotyczny, ale

na pewno nie „niedokończony”. Bałkanom, jako osobliwej międzyprzestrzeni, w ten sposób odmawia się nawet podmiotowości, aby móc dominować i kolonizować – jeśli już nie politycznie, to przynajmniej symbolicznie. Oto istota dyskursu bałkanistycznego.

Warto tutaj jeszcze odnotować, że zupełnie inne ujęcie Bałkanów wyszło spod pióra badaczy związanych ze współczesnymi wariantami psychoanalizy. W tej interpretacji – a nie przez przypadek szkoła ta, czerpiąca z nauki Jacquesa Lacana, wywodzi się z byłej jugosłowiańskiej republiki Słowenii – Bałkany traktuje się jako mroczną podświadomość Europy, jej ukryty popęd, odepchnięty i wykluczony. Dopiero w stosunku do Bałkanów, twierdzą np. Mladen Dolar czy Slavoj Žižek, Europa może konstruować swoją tożsamość, jako czystą i cywilizowaną, co pozwala jej jednocześnie ukryć przed innymi (i przed samą sobą?) własne barbarzyństwo. Któż – wobec pozytywnie wartościowanego konceptu – pamięta o zbrodniach i ludobójstwie, dokonanych przez zachodnich Europejczyków zarówno na Starym Kontynencie, jak i poza nim? Znakomita większość badanych w niniejszym tekście chorwackich publicystów (zob. par. 3.) i ankietowanych studentów (zob. par. 4.) tego nie pamięta i EUROPIE przypisuje pozytywne konotacje. Siła konceptu / stereotypu rzutująca wiedzę uprzednią na doświadczenie realnego porządku rzeczy jest silniejsza niż jakiegokolwiek dane historyczne.

Negatywne wartościowanie BAŁKANÓW i pozytywne EUROPY doprowadziło do sytuacji paradoksalnej. Otóż, kultury samych krajów uznanych za bałkańskie, w tym np. Chorwacji, zaakceptowały wizję europocentryczną, a w ślad za tym uznały „bałkańskość” – cokolwiek by ona znaczyła – za brzemię, od którego należy się zdystansować (w każdej kulturze z obszaru byłej Jugosławii, by tylko zostać przy niej, przejawia się to na różne sposoby). Przygotowania do akcesji do Unii Europejskiej dały szansę na realizację tego postulatu, więc integrację polityczną przedstawiano jako potwierdzenie „europejskości” i zaprzeczenie „bałkańskości”. Po rozpadzie Jugosławii i przy okazji wejścia Chorwacji do Unii, a stało się to 1 lipca 2013 roku, w obszarze

publicznym dominował dyskurs (auto)bałkanistyczny i europocentryczny, „bałkańskość” i „europejskość” zaś były używane przede wszystkim jako epitety, ewokujące bardziej konotacje niżli denotacje.

2. EUROPA w świetle danych systemowych

2.1. Definicje słownikowe

W chorwackiej normie językowej występują obok siebie dwa warianty wyrazu bazowego: *Europa* i *Evropa*. W latach 90., zwłaszcza na skutek wypowiedzi polityków partii prawicowych, a także niektórych słowników poprawnościowych, dość powszechnie uważano, że ten drugi wariant jest niechorwacki (czytaj: serbski). Był to okres eksponowania łacińskich korzeni chorwackiej kultury (zob. Czerwiński 2005; 2013), więc niektóre wyrazy zapożyczone za pośrednictwem greki wywoływały konotacje niechcianego bizantynizmu, łączonego niemal automatycznie z bałkańskością i serbskością. Jak się jednak okazało, już z końcem lat 90. przestał obowiązywać wzorzec, w myśl którego wyrazu *Europa* używają „patrioci”, *Evropa* zaś – „nie-patrioci”, „komuniści” czy „jugonostalgicy” (zob. Czerwiński 2007). O istnieniu takiego modelu komunikacyjnego w ostatnim dziesięcioleciu XX wieku wnioskujemy na podstawie szczątkowych danych, nie prowadzono bowiem w tej kwestii dogłębnych badań. Wielu polityków prawicowych używa do dzisiaj drugiego wariantu, w swoim czasie uznanego za nieprawidłowy. Jednak ślady myślenia w kategoriach binarnych (słowo chorwackie – słowo serbskie) pozostały w nazewnictwie europejskiej waluty: Chorwaci mówią *euro*, zaś Serbowie – *evro*, i taka norma obowiązuje nie tylko preskryptywnie, ale przede wszystkim uzualnie.

Mimo presji purystów, najważniejszy słownik języka chorwackiego powstały w latach 90. XX wieku preferuje wariant *Evropa*, a *Europie* przypisuje tylko znaczenia związane z postacią mitologiczną (Anić 1998: 220). Wynika to zapewne z tego, że jego autor wielokrotnie wypowiadał się przeciwko odgórnym ingerencjom w język. Słownik w wyrazie podstawowym nie odnotowuje innych kwalifikacji poza czysto geograficznymi („jedan od pet kontinenata”). Dopiero w przymiotniku

evropski zostaje podkreślony element kulturowy / cywilizacyjny – jako „2. na evropski način, na način Evropljana”. Vladimir Anić odnotowuje również wyrażenie, którego znaczenie wynika z lokalnych doświadczeń historycznych i jest scharakteryzowane jako polityczne i publicystyczne. „*Evropski koncert* – grupa velikih sila Evrope s početka 20. stoljeća koje je u kriznim situacijama nastupala zajednički prema malim državama, osobito balkanskim krizama od 1902. dalje” (Anić 1998: 221). Również w innych derywatach odnotowany zostaje aspekt kulturowy, np. *evropejstvo* – „ukupnost odlika Evropejaca i Evropljana ob. opr. balkanizam”. A zatem tylko przy tym derywacie pojawia się opozycja wobec Bałkanów.

W innym słowniku (Šonje red., 2000) mamy podobną sytuację. Przy wyrazie podstawowym leksykograf odnotowuje tylko aspekt czysto geograficzny: „*geog* kontinent, zapadni dio kopnene mase Eurazije”, dorzucając jeszcze znaczenie astronomiczne „(2) *astr* ime jednoga satelita planeta Jupitera” (Šonje red., 2000: 253). I ponownie dopiero w przymiotniku zostaje zauważony element wartościujący: przerośne znaczenie „(3) *čovjek* koji ima europsku kulturu, koji se ponaša europski, uljuđeno”. Podobnie jest w pracy *Rječnik stranih riječi* Vladimira Anicia i Ivo Goldsteina z 2000 roku (konotacja kulturowa pojawia się tylko w derywatach, zwłaszcza w przypiotniku *evropski*; zob. Anić, Goldstein 2000).

Widzimy zatem, że leksykografowie nie odnotowują aspektu cywilizacyjnego, choć jest on niewątpliwie obecny w potocznej praktyce językowej, a w świadomości elit funkcjonuje od końca XIX wieku (w niektórych regionach ma nawet wielowiekową tradycję). Niestety po roku 2000 nie powstały w Chorwacji żadne poważne słowniki definicyjne, trudno więc powiedzieć, czy coś w tej kwestii uległo zmianie. Jak już jednak wspomniano, zapis słownikowy nie odzwierciedla ówczesnego (koniec lat 90.) uzusu, ponieważ znając praktykę komunikacyjną w tamtym czasie, łatwo zauważyć, że *Europie* – zwłaszcza w kontekście *Bałkanów* – przypisywano pozytywne wartościowanie (zob. par. 3. niniejszego artykułu).

Możliwe jednak, że takie użycie było bardziej charakterystyczne dla języka elit kulturotwórczych niż dla świadomości potocznej. Nie ma na to jednak dowodów, a argumentem przemawiającym na niekorzyść tej hipotezy byłaby dobrze już udokumentowana polityka państwowa, realizująca się na przykład od najniższych poziomów edukacji szkolnej, a propagująca europejską tożsamość Chorwacji i przekreślająca jej bałkańskie korzenie. Aby jeszcze bardziej uwypuklić ową europejskość (czytaj: lepszość), propagowano w latach 90. używanie skostniałego wyrażenia z purystycznym odpowiednikiem wyrazu *kultura* (*uljudba / uljuđenost*). Ponieważ leksykalny element rodzimy był, zgodnie z purystycznym wzorcem, percypowany jako „lepszy” (zob. Czerwiński 2005b), czyli bardziej wyrobiony i w tym sensie europejski, *europska uljudba* stała się pozytywnym emblematem autoportretu Chorwatów. Wśród elit krytykujących taką politykę wykształciło się nawet ironiczne znaczenie tego wyrażenia, a dzisiaj – wraz ze zmianami i większym dystansem do niedalekiej przeszłości – wyrażenie to ma w wielu kontekstach takie właśnie autoironiczne zabarwienie.

Słowniki dawniejsze, np. *Rječnik stranih riječi* Bratoljuba Klaićia z 1979 roku, odnotowują wyłącznie znaczenia mitologiczne, geograficzne i astronomiczne; co więcej – podobnie jak Anić – propagują wariant *Evropa*. W żadnej z analizowanych prac leksykograficznych nie pojawia się aspekt polityczny, obecny w słownikach polskich (zob. Bartmiński, Chlebda 2013). Jedynie w cytowanym już słowniku wyrazów obcych Anicia i Goldsteina znaczenie takie przypisuje się złożeniom (*eurowfil* lub *evropske integracije*) (Anić, Goldstein 2000).

2.2. Frazematyka

Mimo iż EUROPA jest konceptem trwale wpisanym w język chorwacki, to jednak nie istnieją niemal wcale wyrażenia frazeologiczne, w których dany wyraz by się pojawiał. Występują za to kolokacje luźne o słabszym lub mocniejszym stopniu sfrazeologizowania. Dotyczą one jednak przede wszystkim wyrażen z derywatem przymiotnikowym –

europski / evropski, np. w znaczeniu jakiejś pozytywnej oceny / wartości: *europski proizvod* może, w zależności od kontekstu, oznaczać produkt wysokiej jakości. Tak samo w wypadku wyrażenia *europski obzori*, *europski ugled*, *europski kulturni krug*, *europski feonomen*, *europski film*, *europska firma*. Wyrażenie *živjeti europski* oznacza z kolei wysoki standard bytowy.

Takie wyrażenia najczęściej jednak występują w kontekście integracji z UE: *europske integracije* i *euroatlantske integracije* (oba tylko w liczbie mnogiej), często konceptualizowane przez metaforę drogi jako *europski korak*, *put u Europu*, *približavanje Europi* czy nawet jako *europski vlak*¹. Co więcej, podróż do Europy (a ściślej: do UE) jest niejednokrotnie traktowana jako droga z punktu A do punktu B, przy czym punkt docelowy jest traktowany jako coś bardziej wartościowego. Akcesja do UE / Europy (na temat tej metonimii zob. niżej) jest więc wyraźnie znarratywizowana – i ujęta sekwencyjnie. Każdy nowy segment w drodze do celu jest opatrzony bardziej pozytywnym znakiem wartości. Im bliżej Unii (czytaj: Europy), tym lepiej. O tym przekonuje na przykład wyrażenie *europski standardi*, które konceptualizuje pewien lepszy sposób życia, lepszą organizację państwa. W tym kontekście *tranzicijska Europa* to segment pośredni, niepełny, niedokończony. Doskonałość gwarantuje dopiero pełnoprawne członkostwo w UE, a więc w Europie; aby tego dostąpić, należy spełnić szereg kryteriów (*europski kriteriji*).

Z wyrażenia częściowo s frazeologizowanych występują również takie, jak *ujedinjena Europa* lub *udružena Europa*, będące metonimią zjednoczonej Unii Europejskiej. Z kolei na określenie dwóch konkurencyjnych projektów unijnych stosuje się wyrażenia *Europa građana* i *Europa naroda* oraz inne pochodne, np. *federalizirana Europa*, *unitarna Europa*, itd.

---

¹ Ujęcie wejścia do UE w kategoriach podróży pociągiem jest bardzo żywe – zob. Drakulić 2013.

2.3. Hiperonim i hiponimy

Kategoria EUROPY pełni funkcję hiperonimu w różnych układach semantycznych, z których dwa są w potocznym pojmowaniu konceptu najważniejsze. Jeden dotyczy różnych podtypów EUROPY, drugi zaś – krajów, regionów czy miast, które na zasadzie inkluzyjności są uznane za leżące w Europie lub poza nią (niejednokrotnie na przykład Zagrzeb funkcjonuje jako *europski*, a Belgrad jako *balkanski grad*). Wydaje się, że hiperonim można potraktować w kategoriach teorii kognitywnej jako pojemnik, do którego wchodzi pewne elementy niższego rzędu (jak się okaże w analizie tekstowej, zabieg ów będzie stanowił bardzo ważny mechanizm umożliwiający konceptualizowanie procesu integracji europejskiej).

Pierwszy wspomniany wariant relacji hiperonimicznej dotyczy klasyfikacji różnych regionów Europy na podregiony. W języku chorwackim, podobnie zresztą jak w innych językach europejskich, występują następujące jednostki niższego rzędu: Europa Zachodnia, Europa Wschodnia, Europa Środkowa (będąca czasem, choć nie zawsze, hiponimem Europy Wschodniej), a także – co w omawianym przypadku jest bardzo istotne – Europa Południowowschodnia. Oczywiście, relacje czysto geograficzne (zachodnia – wschodnia) są tutaj nośnikami wyraźnych cech wartościujących: Europa Zachodnia ma wartości pozytywne, Wschodnia zaś – na ogół negatywne. Środkowa jest przejściowa, ale jednak bliższa Zachodowi i odleglejsza od Wschodu, na co wpływ mieli znani pisarze, przede wszystkim Milan Kundera, Czesław Miłosz czy György Konrád. Chorwackie elity będą z tego powodu próbowały niejednokrotnie usytuować Chorwację konceptualnie w Europie Środkowej.

Maria Todorowa odnotowywała, że wyrażenie *Europa Południowowschodnia* stało się wygodnym narzędziem dystansowania się wobec Bałkanów już w czasie wojen bałkańskich (1912–1913). Jego popularność zaś ugruntowała się w latach 90. XX wieku i trwa to po dzień dzisiejszy. W większości oficjalnych wypowiedzi polityków chorwackich region byłej Jugosławii określa się najczęściej mianem *Europy*

Południowowschodniej, choć trzeba powiedzieć, że ostatnie lata ten obraz nieco zniuansowały. Tym sposobem unika się określenia „była Jugosławia” (najczęściej zastępowanego przez „byłe państwo”), które może automatycznie konotować *Balkany Zachodnie*. Ten termin jest oficjalnie używany przez instytucje UE na określenie krajów powstałych po rozpadzie Jugosławii oraz Albanii (wyłączając z tego pakietu najczęściej Słowenię, a także – co naturalne – Bułgarię i Rumunię, leżące na Bałkanach Wschodnich). Ponieważ, jak już była mowa, *Balkany* wywołują negatywne konotacje, w chorwackim życiu politycznym preferuje się wyrażenie z *Europą*. Co więcej, od lat 90., chcąc jak najbardziej podkreślić swoją odrębność od Serbii i powstrzymać ewentualne plany stworzenia „nowej Jugosławii”, elity prawicowe eksponowały konieczność uczulenia na ten problem polityków zachodnich. Jeszcze w połowie lat 90., kiedy UE nie miała specjalnego planu dla Bałkanów Zachodnich (ten termin zresztą też w tym znaczeniu nie istniał), propagowano przynależność środkowoeuropejską. Miała ona oznaczać, że Chorwacja należy do szeroko rozumianego Zachodu, jej wróg zaś – do Wschodu (czytaj: do cywilizacji barbarzyńców).

Drugi wariant relacji hiperonimii nie dotyczy podregionów Europy, lecz konkretnych państw, ale – co oczywiste – wynika wprost z poprzednio omówionego mechanizmu. Struktura hiperonimu umożliwia zatem ustanowienie granic, czyli wskazanie tego, co EUROPA jest (co się w niej zawiera), a co nią nie jest (co się znajduje poza nią). W niektórych dyskursach profilowanie wykorzystuje się do jednoznacznego wskazania miejsca, w którym owa granica przebiega. Najczęściej do Europy nie należą narody uznane za część BAŁKANÓW, czyli przede wszystkim Serbowie.

2.4. Opozycje (antonimy)

Jedyną wyraźną opozycję w aspekcie geograficznym i cywilizacyjnym stanowi para EUROPA – AZJA, w kontekście cywilizacyjnym zaś, wyjaskrawionym we współczesnej kulturze, EUROPA – BAŁKANY.

3. EUROPA w świetle danych (kon)tekstowych

Jak pokazują powyższe analizy, *Europa* w słownikach pojawia się tylko w dwóch aspektach, przy czym to geograficzny jest dominujący, cywilizacyjno-kulturowy – marginalny, polityczny zaś występuje jedynie w niektórych derywatach. Inne dane wyraźnie jednak wykazują, że w świadomości potocznej użytkowników języka mamy do czynienia z trzema aspektami: (1) geograficznym, usytuowanym w pewnej relacji do innych kontynentów, (2) cywilizacyjno-kulturowym, (3) instytucjonalnym (unijnym). W niniejszym rozdziale zostaną zaprezentowane badania dyskursu (ok. 300 kontekstów, ekscerpowanych zarówno z prasy, jak i z korpusu języka chorwackiego²).

Poważne dyskusje o EUROPIE – podobnie jak w Polsce – rozpoczęły się w Chorwacji po zakończeniu epoki komunizmu, a spotęgowane zostały w czasie procesu integracji z UE. Nie można jednak powiedzieć, jakoby koncept EUROPY wyłonił się z próżni. Choć nie dysponujemy na ten temat poważnymi opracowaniami, problematyka przynależności chorwackiej kultury do świata cywilizacji zachodnioeuropejskiej – mimo szerszych ram państwa jugosłowiańskiego – była żywo dyskutowana tak w prasie, jak i w nauce, literaturze i sztuce. Świadczy o tym na przykład polemika dotycząca odejścia od modelu socrealistycznego na początku lat 50. XX wieku, w którego tle odwołania do Europy były wykorzystywane jako ważny argument w dyskusji o europejskości / nowoczesności chorwackiej sztuki słowa (zob. Detoni Dujmić 1995). Podobnie było w sztuce (zob. Kolešnik 2012). Ów temat podejmowały również naukowe i paranaukowe opracowania znanych pisarzy, takich jak Ivan Slamnig, Miroslav Krleža czy Petar Šegedin (Czerwiński 2013). Slamnig zarzucał chorwackiej kulturze ogólnonarodowej zbyt duże zainteresowanie Europą Środkową kosztem Śródziemnomorza. Jest to teza przesadzona, gdyż model śródziemnomorski był mocno eksploatowany zarówno w literaturze, jak i refleksji naukowej. Trzeba jednakowoż odnotować, że najważniejszy pisarz chorwacki XX wieku,

² Cytowania z korpusu zostały opatrzone skrótem: Korp. wraz z podanymi danymi uszczegóławiającymi.

Krleża, osadził chorwacki świat wartości kulturowych – i jego podstawowe ambiwalencje – w ramach Europy Środkowej, narzucając jej negatywny znak wartości. Wydaje się więc, że jest to jeden z powodów, dla których kategoria Europy Środkowej nie jest powszechnie uznawana za rodzimą. Należy więc uznać, że jej obecność w debacie publicznej wynika z krótkotrwałych kalkulacji politycznych, nie zaś realnego zakorzenienia.

Od EUROPY nie stroniła partyjna nomenklatura, w tym Josip Broz Tito, choć – jak pokazują badania (Czerwiński 2012) – nie występowała ona w tym dyskursie w aspekcie cywilizacyjnym. W dyskursie Tity dominowały dwie inne płaszczyzny semantyczne wyrazu *Europa*: geograficzna i ekonomiczna. W pierwszym wypadku nazwa ta funkcjonowała jako kontynent, nie zaś jako system wartości³, podczas gdy w drugim stanowiła istotny punkt odniesienia w ocenie poziomu zamożności państw (aspekt ekonomiczny). Taka konceptualizacja starego kontynentu spowoduje, że w dyskursie komunistów nad EUROPĄ przeważało pojęcie pokrewne – ZACHÓD (i oczywiście jego odpowiednik WSCHÓD), co z kolei stało się wygodnym narzędziem dla kształtowania komunistycznego wariantu zimnowojennej wizji świata. Koncept ów wpisał się tym samym w istniejący już paradygmat „międzyprzestrzeni”, ale próbowano w jego ramach – przypomnijmy: przede wszystkim negatywnie wartościowanych peryferii (zgodnie z logiką dyskursu bałkanistycznego) – stworzyć wizerunek pozytywny. W sensie politycznym wykorzystano do tego celu ideę państw niezaangażowanych. Jednak wyobrażenie trzeciej drogi w świecie skonflik-

³ Owa „czysta” geograficzność nie jest oczywiście pozbawiona potencjału aksjologicznego, ale jest on w tym kontekście zminimalizowany. W proponowanym tutaj ujęciu, i zgodnie z aksjomatami wielu nowszych metodologii lingwistycznych, żaden znak – w tym również nazwa własna – nie jest pozbawiony znaczeń konotacyjnych. Każde słowo, w kontekście czy poza kontekstem, jest znaczące (co więcej, znaczący jest również brak jakiegoś słowa). Wyraz *Europa* generuje więc szereg konotacji aksjologicznych, np. *stary kontynent*, *stara cywilizacja*, *bogactwo* itd. Może też generować konotacje zależne od światopoglądu interlokutora, np. *humanizm* vs. *imperializm*. Mówiąc więc, że potencjał aksjologiczny jest zminimalizowany, mam na myśli tyle, że ten konkretny kontekst ich nie uwypukla.

towanych bloków było często formułowane z pozycji europocentrycznych (w innych miejscach ostro krytykowanych jako postfeudalne, kapitalistyczne czy nawet faszystowskie), a Jugosławia paternalistycznie przedstawiana była jako partner wyżej usytuowany w relacjach z państwami Trzeciego Świata. Tito podczas jednej ze swoich podróży powiedział: *Narodi Jugoslavije žive u Evropi, ali su oni duboko svijesni da ne mogu biti sigurni za svoj miran razvitak i život ako u drugim dijelovima svijeta ne bude vladao mir i ako drugi narodi, kao na primjer afrički, ne budu slobodni i nezavisni* (Tito 1962, t. XVI: 248).

Brak eksplicytnego nacechowania EUROPY konotacjami o przynależności cywilizacyjnej do „lepszego świata” Zachodu był w dyskursie komunistów zapewne świadomym zabiegiem, który nie miał na celu ewokowania wartości utożsamianych z europejskimi. Odwołanie się do nich oznaczałoby bowiem konieczność afirmacji niektórych fundamentów aksjologicznych, które w rewolucji proletariackiej ulegają daleko posuniętej krytyce (społeczeństwa stanowego, instytucji Kościoła, feudalizmu, liberalizmu itd.). Tito często używał terminów denotujących wartości, które niewątpliwie wywodzą się z cywilizacji Europy Zachodniej, choć niekiedy pochodzą też z innych tradycji i odmiennych postaw światopoglądowych (*demokracja, równouprawnienie, wolność, humanizm, koegzystencja* itd.). Tak więc w komunistycznej nowomowie doszło do próby uwolnienia tych pojęć z konotacji, jakie wyznacza im pole konceptu EUROPA. To z kolei wpłynęło na ich upodmiotowienie, które w dalszej kolejności umożliwiło przedstawienie ich jako wartości autentycznie komunistycznych, nie zaś pochodzących z jakiegokolwiek innego porządku.

Zjawiska przewartościowań systemów semantycznych wraz z upadkiem komunizmu omawiano najczęściej w kategoriach zmiany. W kontekście krajów postjugosłowiańskich zaobserwowano, udokumentowano i zweryfikowano kilka istotnych kwestii. Stwierdzono przede wszystkim, że w kulturze chorwackiej – niezależnie od wyznawanego światopoglądu – ugruntował się mechanizm manifestowania europejskich źródeł kultury, co przełożyło się na nasycenie konceptu

EUROPA pozytywnymi konotacjami oraz wpłynęło na umieszczenie etnonimu *Chorwaci* i toponimu *Chorwacja* w tym samym polu semantycznym, co pojęcia EUROPY (a ściślej: EUROPY ZACHODNIEJ). Oczywiście nie wszystkie opcje światopoglądowe definiowały swój stosunek wobec starego kontynentu w ten sam sposób, gdyż ostatecznie – podobnie, jak w Polsce – poróżnił je stosunek do Unii Europejskiej. Można zatem mówić o istnieniu wielu różnych koncepcji Europy, a w ślad za tym – wielu *Europ* (nawiasem mówiąc, wyrażanie *više Europā* stało się elementem retorycznego repertuaru niektórych ideologii prawicowych). Mówiąc zupełnie umownie: w dyskursach liberalnych i lewicowych UE jest do dzisiaj konceptualizowana jako naturalny kontynuator EUROPY (synonimizacja), podczas gdy w dyskursach prawicowych instytucja ta jest ujmowana jako zaprzeczenie *prawdziwej Europy* (antonimizacja). Obie te opcje używały podobnego mechanizmu wykluczania wroga ideologicznego, ale to właśnie ta druga popadła w *explicite* wyrażany antyserbizm i antyjugosławizm (zob. Czerwiński 2005; Dąbrowska-Partyka 2005). Tym samym najważniejszą cechą konotacyjną EUROPY stała się w tym kodzie przynależność do świata Zachodu, a to z kolei doprowadziło do synonimizacji EUROPY z EUROPAŃ ZACHODNIĄ oraz do świadomego i przemyślanego zabiegu wykluczania z niej prawosławnych Serbów. Nawiasem mówiąc, wydobyto tutaj z rezerwuaru ideologemów narodowych hasło *antemurale christianitatis*, którego zakres semantyczny rozszerzono: z cywilizacji islamu na chrześcijan wschodnich. W rezultacie i jednych i drugich uznawano za Bałkańczyków.

Przyczynił się do tego w latach 90. XX wieku prezydent niepodległej Chorwacji Franjo Tuđman, któremu jako wodzowi i historykowi przysługiwał specjalny autorytet w definiowaniu wartości w sferze publicznej. Powołując się na korzenie kultury chorwackiej, o których była mowa, traktował EUROPE jako hasło wywoławcze dla wyeksponowania cywilizacji łacińskiego Zachodu. 28 kwietnia 1995 roku rządowy i lojalny wobec władzy dziennik „Vjesnik” donosił: *Predsjednik Tuđman pozvaio da se osujete svi pokušaji destabilizacije Hrvatske*,

jer bi se njima išlo na ruku onima koji Hrvastku žele vratiti u neku jugoslavensku ili balkansku federaciju (Tuđman 1995). Z kolei 3 sierpnia 1996 roku, po dwudniowej wizycie w USA, Tuđman zakomunikował opinii publicznej w telewizji państwowej HRT: *Dobili smo podršku od Sjedinjenih Država koje potvrđuje da Hrvatska pripada Srednjoj Europi, a ne Balkanu*. Choć oba zdania pojawiły się w kontekście politycznym, ich znaczenie daleko wykraczało poza ten obszar, stanowiąc centralne hasło kształtujące preferowaną wizję ideologiczną: Chorwacji w świecie wartości zachodnioeuropejskich. Taki dyskurs był szczególnie aktualny w czasie wojny, a „europejskość” umożliwiała chorwackim publicystom pokazywanie Serbów jako bałkańskich barbarzyńców. Potwierdza to jeden z nich:

[1] *Hrvatska se nalazi između s jedne strane «istočne srpske civilizacije», u kojoj za sada dominira nered i kaos, i s druge strane dodiruje svijet srednje i zapadne Europe, gdje je oduvijek povijesno pripadala. Hoće li se i u kojoj mjeri Hrvatska sama moći nametnuti međunarodnoj zajednici kao nezaobilazni čimbenik sigurnosti ovoga područja? Sama Hrvatska bez pomoći Europe i posebice SAD teško se može izvući iz «srpskog zagrļaja» iz Balkana.* (Rotim 1995: 18).

Powyższy passus – a dodajmy, że nie była to wypowiedź odosobniona – nie pozostawia wątpliwości: świat zachodni jest tu wartościowany pozytywnie, podczas gdy wschodni (prawosławny i islamski, czasem utożsamiane) posiada skrajnie negatywny znak wartości (*nieporządek, chaos, wschodnia serbska cywilizacja, serbskie objęcie z Bałkanów*). Ponieważ propagowanie takiej wizji nie znajdowało najczęściej zrozumienia wśród polityków i intelektualistów z Zachodu, z reguły uznawano tenże Zachód za zepsuty, niegodny jego pozycji cywilizacyjnej, odpowiedzialny za kolonizację, a czasem nawet za zbrodnie przeciw ludzkości.

Po roku 2000 sytuacja nieco się zmieniła, ponieważ do głosu doszły dyskursy liberalne i lewicowe (traktowanie BAŁKANÓW otwarcie jako obszaru barbarzyńskiego pozostało leitmotivem w obrębie dyskursu prawicowego). Jednak, co często umyka uwadze analityków,

negatywna aksjologia nie zniknęła z dyskursu liberałów, lecz przybrała postać nieco odmienną, na pozór tylko neutralną. Chorwacja jest tutaj przedstawiana jako kraj bardziej dojrzały (czytaj: bardziej europejski), który dzięki własnym wysiłkom dołączył do UE, a teraz wspaniałomyślnie pokazuje swoim sąsiadom z Bałkanów, jak tego można dokonać. Otwarta agresja została tutaj zastąpiona ukrytym protekcjonalizmem, charakterystycznym dla całego dyskursu europocentrycznego. Dzięki temu dyskurs bałkanistyczny nie ulega marginalizacji, lecz otrzymuje inny sztafaż. Były prezydent Ivo Josipović, eksponent dyskursu lewicowego, mówiąc o możliwym wejściu Serbii do UE, skonstatował w 2012 roku: *Hrvatska će poduprijeti susjedne zemlje u njihovu približavanju Europskoj uniji, a između ostaloga dat će im na raspolaganje vlastita iskustva i tehnička znanja. U našem je strateškom interesu da naši susjedi budu u EU-u i u sigurnosnom i u gospodarskom kontekstu* (Josipović 2012). Chorwacja występuje tutaj z pozycji silniejszego, tj. przedstawiciela UE (Europy), który może dyktować warunki, ale może się też miłosiernie pochylić nad słabiej rozwiniętym sąsiadem. Jest to dyskurs typowo europocentryczny, który wywodzi się z dyskursów zachodnioeuropejskich.

We współczesnych praktykach dyskursywnych obraz ów ulega daleko idącej aktualizacji, co prowadzi do niuansowania i profilowania konceptu, a także krzyżowania się różnych jego aspektów. Najciekawszym zjawiskiem jest – świadome lub nie – mieszanie domen semantycznych. Na przykład domena geograficzna jest używana w domenie cywilizacyjnej lub instytucjonalnej, wskutek czego kształtuje się osobliwy mechanizm metonimiczny (podobnie jest zresztą w wypadku Polski, jak i zapewne innych krajów). Zwolennicy integracji na określenie akcesji do UE używali często wyrażenia *ući u Europu*. Chodziło im o UE, ale organizację przedstawiali jako kontynent, co umożliwiała zajęcie bardziej dogodnej pozycji perswazyjnej. Mówiąc bowiem, że ktoś jest „przeciwko Europie” (co oddają np. słowa *eurofob*, *euroskoptik*), a mając na myśli negatywny stosunek do Unii, możemy odbiorcą manipulować. Przecież ów rzekomy przeciwnik Europy może wo-

bec niej żywić pozytywne skojarzenia, ale potępiać UE. Nawiasem mówiąc, ów ktoś może być zwolennikiem ideologii zarówno prawicowej, jak i lewicowej. Prawicowiec będzie współczesnej koncepcji politycznej zarzucał odejście od wartości chrześcijańskich na korzyść światopoglądu lewicowego, lewicowiec zaś dostrzeże w Unii groźny korporacjonizm, który wspiera wielkie firmy międzynarodowe i swobodny przepływ kapitału. Obaj adresaci tej wymyślonej sytuacji komunikacyjnej będą inaczej definiować koncept EUROPA. Pierwszy wyeksponuje cechy religijne, drugi zaś – obywatelskie i socjalistyczne. Te ostatnie zresztą mogą być również skonceptualizowane w domenie chrześcijańskiej z odwołaniem się do idei Kościoła ubogich (takie interpretacje stały się popularne zwłaszcza po wyborze nowego biskupa Rzymu). Użycie domeny geograficznej zamiast instytucjonalnej przedstawia przeciwnika unii jako *sui generis* przeciwnika Europy. W ten sposób – na potrzeby bieżącej retoryki politycznej – wykorzystuje się nieciągłości w obrębie pola semantycznego EUROPA – UE. Niektóre chorwackie ideologie eksponowały pozytywne wartościowanie EUROPY, ale negatywne UE, podkreślając, zresztą słusznie, iż nie są to pojęcia synonimiczne.

W niektórych wypadkach EUROPA jest postrzegana jako symbol kunktatorstwa i zdrady, co jest wynikiem pełnego rozczarowań do świadczenia przeszłością. Potwierdza to niniejszy cytat:

[2] *Ako se gleda unatrag 400–500 godina, kako se ponašala Europa prema ovom području, uočit će se da se ona uvijek ponašala interesno.* (Korp. Vj20001128).

Europa jest traktowana nie tylko jako coś nieprzychylnego, w jakimś sensie obcego, ale również niesprawiedliwego, zadufanego w sobie, egoistycznego, niewrażliwego na cudze nieszczęścia. Jak widać, takiej kwalifikacji przypisuje się – przynajmniej w tym wypadku – cechy atemporalne. Tego typu profilowanie charakteryzuje się również tym, że Europę Zachodnią postrzega się jako niemoralną, co oczywiście wpływa na profilowanie konceptu. Warto w tym miejscu odnotować, że w kontekście chorwackim, przede wszystkim w dyskursach kon-

serwatywnych, daleko bardziej niż w polskim eksponowane jest nie tyle chrześcijaństwo (zob. Bartmiński, Chlebda 2013), ile katolicyzm. Przeprowadzone ankiety (por. par. 4.) tego jednak nie potwierdzają, co może być dowodem na to, iż elity kulturotwórcze nieco inaczej profilują ów concept.

Pomimo przypisywania Chorwacji tożsamości europejskiej, niejednokrotnie zdarza się, że EUROPA – w tym przede wszystkim UE – jest postrzegana jako coś zewnętrznego, co znajduje się w określonej odległości. Wyraźnie to widać z następującym cytacie:

[3] *Linić je upozorio i na to da su nam Europa i svijet tehnološki daleko odmakli, te da stoga moramo svi dati najviše što možemo kako bismo im se što prije približili i postali njihovim ravnopravnim partnerom.* (Korp., 2000, Vj20000502).

Odległość jest przy tym traktowana w kategoriach aksjologicznych: bycie daleko przed nami (pojęciowa metafora orientacyjna) oznacza, że przypisuje się temu pozytywny znak wartości. Zdarza się, że o UE mówi się w kategoriach „oni-tam” wobec „my-tu”. Co więcej, niejednokrotnie konceptualizuje się Chorwację i UE jako kategorie konkurencyjne, a nie zbieżne, co oddaje następujący cytat:

[4] *Drugim riječima, ističe Đapić, Europa da, ali Hrvatska mora biti na prvom mjestu.* (Korp. Vj20000803).

Nawet wejście do UE nie zniwelowało całkowicie tego dystansu, choć krótki czas od momentu akcesji nie pozwala na wyciągnięcie daleko idących wniosków.

Sama akcesja do Unii usytuowana została w kilku domenach semantycznych wyznaczanych, podobnie jak w Polsce (co udokumentował Grzegorz Żuk), przez różne metafory pojęciowe⁴. Wejście do Unii

⁴ Takie jak: integracja europejska to wojna, integracja europejska to gra, integracja europejska to handel / robienie interesu, integracja europejska to zawody sportowe, integracja europejska to budowa domu / wejście do domu / do elitarnego klubu, integracja europejska to zaloty, podróż, uczenie się / nauczanie (za: Bartmiński, Chlebda 2013).

(metafora pojemnika) było ujmowane w kategoriach drogi i przejścia z jednego miejsca do drugiego:

[5] *Hrvatskoj je put Europa i europske integracije što DC podržava kao i suradnju sa susjednim državama, premda valja upozoriti hrvatsko vodstvo na problem mogućeg ukidanja viza s Albanijom koja ne nadzire promet ljudi, robe i oružja, rekao je Granić.* (Korp. Vj20000810).

Integracja została zatem ujęta w schemat narracyjny i opisywano ją sekwencyjnie. Każdemu segmentowi, który był bliżej szczęśliwego finału, przypisywano coraz bardziej pozytywne konotacje wartościujące. Ponieważ europejskość, jak już była mowa, traktowało się jako część własnej tożsamości, owa podróż miała charakter powrotu do Europy (mówiono często, że Chorwacja wraca tam, gdzie jest jej miejsce).

4. EUROPA W ŚWIELE DANYCH ANKIETOWYCH ASA

Badania ankietowe zostały przeprowadzone zgodnie z założeniami EUROJOS. Zadane pytanie głosiło: „*Što je po Vašem mišljenju bit prave Europe?*”, a wśród respondentów 45 osób było z uczelni technicznej (Tehničko veleučilište u Zagrebu), 11 z akademii teologicznej (Hrvatsko katoličko sveučilište u Zagrebu) oraz 40 z Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Zagrzebskiego (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu). Po 50% ankietowanych było mężczyznami i kobietami, wszyscy mieli od 19 do 25 lat. Spośród 100 ankiet cztery nie zostały wypełnione.

N = 96, W = 302, D = 73⁵

1. **wspólnota (S); 42**

zajedništvo 6; zajednica svih naroda i narodnosti; zajedništvo i mir svim zemljama članicama; zajednica u kojoj su svi jednaki; bit je zajednica; da funkcionira kao

⁵ Deskryptory zostały zakwalifikowane do poszczególnych aspektów zgodnie z następującym schematem: (A) aspekt psychospołeczny; (B) aspekt bytowy; (C) aspekt estetyczny; (E) aspekt etyczny; (F) aspekt fizyczny; (G) aspekt biologiczny; (H) aspekt historyczny; (I) aspekt ideologiczny; (K) aspekt kulturowy; (L) aspekt lokatywny; (M) aspekt militarny; (P) aspekt psychiczny; (R) aspekt religijny; (S) aspekt społeczny; (T) aspekt polityczny.

zajednica; jednakost; ekonomski teritorij – zajednica zemalja koja bi trebala raditi na socialnom, obraz. i organiz. planu; bit prave Europe je zajedništvo i pomaganje; treba uništiti diskriminaciju, rasizam i sl. te poraditi na tome da se Europa, gledano kao zajednica, počne kretati prema naprijed, prema svjetloj budućnosti; život u zajedništvu; prava Europa je zajednica svih zemalja gdje bi jedne države trebale pomagati drugu državu za dobrobit svih naroda; zajednica država koje se nalaze na tom kontinentu, ograničene granicama; Europska Unija je zajednica zemalja koja pokušava ujediniti i potaknuti pojedince zemlje na nekako jedinstvo i zajedništvo; bit je u tome da se Europa drži zajedno i povezano u što je moguće više grana života; zajedništvo među državama članicama; prava Europa mora biti zajednica država; prava Europa mora biti zajednica država; bit prave Europe bi trebalo biti zajedništvo; Europa je po meni zajednica brojnih naroda; Europa, kao zajednica; Europa je zajednica naroda; Europa treba biti zajednica naroda; bit prave Europe treba biti zajedništvo; povijesne i kulturne veze; zajedništvo; bit prave Europe je zajedništvo svih ljudi u Europi bez rasnih, klasnih, vjerskih ili drugih razlika; zajednica otvorena za sve; zajedništvo svih europskih zemalja; zajednički krug slobodnim zemljama; Europa je zajednica naroda; Europa treba biti zajednica naroda; mislim bit Europe bi trebalo biti zajedništvo zemalja; ukoliko se misli na EU onda su bit zajedništvo i povazanost svih zemalja članica i stanovništva; zajedništvo naroda na kontinentu; a opet su toliko povezane i slične da ima svima možemo naći nešto zajedničko; zajedništvo svih europskih država

2. zasady współzycia (S); 37

jednakost 4; ravnopravnost 2; zajednica u kojoj su svi jednaki; prije svega jednakost svih ljudi u svakom pogledu i pred svakim zakonom; jednakost istih; ravnopravnost ovih zemalja; bit prave Europe je u tome da su svi narodi jednaki; da svi imaju jednaka prava; bit prave Europe to da smo svi jednaki; imamo ista prava; jednakost koja isključuje rasizam, šovinizam i oblike netrpeljivosti; osobito jednakopravnost; no smatram da se ne smiju rangirati pojedine države, ljudi, političari već da bi za sve trebalo vrijediti pravilo jednakosti; uzajamno pomaganje i podržavanje; međusobno pomaganje; bit prave Europe je zajedništvo i pomaganje; prava Europa je zajednica svih zemalja gdje bi jedne države trebale pomagati drugu državu za dobrobit svih naroda; pomoć drugim zemljama; međusobna pomoć; koje si međusobno pomažu i podupiru; unutar nje bi se zemlje trebale pomagati; gdje se svi podržavaju i pomažu; međusobna potpora; pomoć bilo koje vrste između zemalja; međusobno pomaganje (npr. financirati ili nekako drugačije ako neku zemlju pogodi neka neprigoda, npr. poplava); bit je pružiti utočište svima koji to žele; mjesto mogućnosti; veće mogućnosti; mogućnosti 2; pružanje većih mogućnosti; mogućnost samostalnog odlučivanja pojedinih država

3. kultura i cywilizacja (K); 25

kultura 4; raznolikost 2; različitosti jezika, kulturne baštine; različitost nacija i kultura; jedinstvo kroz različitost (kultura); kao i kulturno; Europa je po meni kultura; kulturni krug; civilizacija; jer smo različite kulture, gospodarstva, znanosti; koji njeguju svoju baštinu i kulturu; svaka nacija ima drugo viđenje Europe; poticanje na raznolikost; poticanje različitosti; Europa koja je puna različitih ljudi; umjetnosti; visoka zapadna kultura; bit Europe bi trebala biti kultura, umjetnost; civilizirani; uljuđeni; Europa je pristojnost; ljubazni

4. kontinent (L); 14

kontinent 4; Europa je kontinent; kontinent koji je povezan s Azijom; Europa je kontinent, dio Zemlje; Europa je kontinent na kojem se nalazi i HR; prema mojem mišljenju, Europa nije samo EU, to je proje svega geografski pojam; Europa je kontinent s toliko mnogo država; Europa je kontinent kao i ostalih 6 i ne predstavlja mi ništa znakovito osom što se u Europi nalazi HR i moj Split; kontinent! Nikakve unije i te gluposti; Europa je za mene kontinent koji se sastoji od mnoštvo država; To je kontinent

5. jedność w różnorodności (S); 14

jednakost u tim istim razlikama; ujedinjenost u različitosti; jedinstvo kroz različitost (kultura); svijet da smo različiti, ali ipak ujedinjeni; Europa je posebna i treba biti ujedinjena, no ipak . . . različitost; naroda koji se jedinstvuni; različitih kultura i vjera teško da bi mogla biti složna i ujedinjena. . . ; jednakost; jednakost među državama; jednakost u pravima; Europa je kontinent s toliko mnogo država različitih kultura; sačuvati originalnost svake zemlje ali ipak poticati njihovu međusobnu suradnju i zajedništvo; promicati jednakost a to pak se odnosi na jednaka prava i jednake obaveze za sve građane Europe; jednako sudjelovanje svih zemalja

6. współpraca i powiązanie (S); 13

povezanost 2; suradnja svih zemalja; suradnja; usklađeno djelovanje; rad na uspostavljanju ravnopravnosti i poštivanja; rješavanje pitanja nepoštovanja i predrasuda; suradnja među narodima i državama; bit prave Europe je u povezanosti zemalja koje je čine; zajedničko rješavanje problema; razmjena dobara; bit prave Europe jepo meni sličnost i povezanost različitosti; njihova suradnja

Mniej niż w 10 ankietach podano:

7. wzajemne zrozumienie i poszanowanie (S); 9

razumijevanje 2; međusobno uvažavanje svih nacija i narodnosti različitih entiteta; kulturološke razlike moraju se poštovati i cijeniti no ne nužno prihvatiti; međupoštovanje; razumijevanje rješavanje pitanja nepoštovanja i predrasuda ponajviše naspram manjina, drugih nacionalnosti na temelju rasnih, religioznih i drugih predrasuda; uzajamno poštovanje; međusobno slaganje; trebala bi biti međusobno poštovanje i međusobna suradnja

8. **tolerancja (S); 9**
tolerancija 4; međusobno poštovanje razlika i očuvanje istih; međurasna tolerancija; nego težimo tolerantnom društvu; tolerancija među zemljama; prihvaćanje jedni drugih
9. **pokój (T); 6**
zajedništvo i mir svim zemljama članicama; mir; izbjegavanje ratova; bit prave Europe je mir; i ne bi trebalo biti sukoba među njima; da ne podržavamo rat
10. **kontakty naukowe i współpraca (B); 5**
ekonomski teritorij – zajednica zemalja koja bi trebala raditi na socialnom, obrazovnom i organizacijskom planu; po mogućnosti tehnološka, kulturološka, znanstvena cjelina; mogućnost obrazovanja u drugim državama Europe; obrazovanje; bit prave Europe je međusobna suradnja bez zadiranja manjih zemalja u politiku, život i svakodnevicu
11. **pomoc biedniejszym / potrzebującym (B); 5**
to ne bi trebalo odnositi se samo na razvijene zemlje, poput Njemačke, već i na one zemlje u razvoju, poput nas koje je spremno pomoći potrebitima; bi trebala pomagati državama unutar nje kako bi manje razvijene nacije mogle doseći rang bolje razvijenih država; poboljšanje životnih uvjeta, počevši od najsiromašnijih i najmanjih; podrška; također, pružanje pomoći siromašnijim zemljama tako da bi se i one osjetile dijelom Europe pomoć manje razvijenim zemljama
12. **solidarność (S); 5**
solidarnost 4; svi za jednog, jedan za sve
13. **historia (H); 5**
koja dijeli sličnu povijest; povijesne i kulturne veze; bit prave Europe bi bila jaka tradicija iz svih razdoblja europske povijesti; da se ponosimo prošlošću i učimo od nje; ali i poštivanje povijesti i tradicije
14. **brak wspólnoty i brak wykładników istoty prawdziwej Europy (K); 5**
za mene je bit prave Europe ništa, ne osjećam neku preveliku pripadnost Europi; nemam mišljenje o biti Europe jer ne razmišljam o njoj kao o svom domu, ne povezujem se s njom, već s HR kao vlastitom zemljom koja je samo dio Europe; a neka jasno definirana Europa, s određenim brojem članova i čvrstom granicom ne postoji, dakle nema bit; ne postoji prava bit; ne vidim njenu pravu bit, barem ne ovu koji trebam u ovoj anketi!
15. **nadzieje i zagrożenia (A); 5**
umjesto da se pokušavaju nametnuti iste vrijednosti svima, tj. jača i bogata zemlja svoje vrijednosti slabijim i siromašnijim zemljama, trebala bi poštovati tradiciju i kulturu svake zemlje; prava Europa bi trebala uvažavati mišljenja svih ljudi a ne ih omalovažavati ukoliko misle drugačije; prava Europa trebala bi se brinuti za svoje stanovnike jednako; a ne sputavati različitosti naroda i njihovih kultura;

pri čemu bi se države trebale jednako podupirati za bolji razvitak i za pomoć u krizama ali ne na samu štetu tih država

16. postęp (B); 5

napredak 3; a sve u svrhu zajedničkog prosperiteta i bolje budućnosti; rad za cjelokupni napredak i dobrobit kontinenta

17. wygodne lub łatwiejsze życie (B); 5

u svrhu lakšega života, standard života je dobar, fiksne cijene niske, prihvatljive svima; i da svi profitiraju boljom kvalitetom života i financijskim stanjem; i standardom viša razina dobrog standarda života, itd.; Europa – sa gledišta HR to je pojam razvitka, napretka, boljitka

18. chrześcijaństwo / katolicyzm (R); 4

kršćanske temelje; Europa kao takva ne smije odbaciti svoj najvažniji čimbenik, a to je katoličanstvo; bit prave Europe katoličanstvo – svećenstvo i Crkva; kršćanstvo kao temeljna religije i ideologija

19. brak granic (T); 4

mogućnost slobodnog geografskog kretanja; mobilnost između državama na tržištu rada i edukacije; nepostojanje granica i predrasuda; veća sloboda kretanja

20. trudne lub niemożliwe zjednoczenie (T); 3

ideja prave Europe je utopija demokracije, no ljudi su takve naravi da je to politički nemoguće, tj. teško izvedivo bit prave Europe neće biti ostvaren; no ako se u jednoj malenoj državi ne možemo složiti i biti ujedinjeni što se tiče nekih stvari teško da bi se više država moglo složiti ne gledajući samo svoju korist; čudim se što uopće EU toliko dugo opstaje, iako znamo da je već par važnih država Europe izlazak iz te organizacije

21. poczucie odrębności wobec innych kontynentów (K); 3

moramo graditi svijest o zajedničkoj povijesti u odnosu na druge kontinente; zbog svoje razvijenosti spram drugih država jednog od najstarijih kontinenata; ako mislimo na kontinent bit je opet na povazanosti svih zemalja koje taj kontinent čine i razlikuju ga od drugih

22. tradycja (K); 3

bit prave Europe bi bila jaka tradicija iz svih razdoblja europske povijesti; poticanje očuvanja tradicije; ali i poštivanje povijesti i tradicije

23. Unia Europejska (T); 3

Europska Unija je zajednica zemalja koja pokušava ujediniti i potaknuti pojedince zemlje na nekako jedinstvo i zajedništvo; izjednačavanje Europe s EU nije dobro jer mi se unije ne čini najboljim oličenjem europskih vrijednosti; danas mnogi Europu poistovjećuju s EU isto nisu sve europske zemlje u EU

24. integracja (T); 3

ujedinjenje svih država u Europi da se drže zajedno; bit prave Europe je ujedinjenost naroda, rasa i vjera; valjda je bit Europe ujedinjenost

25. **poszanowanie odrębności (S); 3**
bit prave Europe je njegovati posebnosti i različitosti država europskog prostora; koji poštuju običaje i kulturu svih stanovnika bez obzira na vjeru, rasu ili etničku pripadnost; vjednosti svake europske zemlje
26. **bezpieczeństwo (P); 3**
osjećaj sigurnosti; sigurnost; suzbijanje loših događanja (npr. huliganizam na sports. terenima)
27. **rozwój ekonomiczny (B); 3**
duhovno i ekonomsko razvijanje; ujednačenje BDPa; isti ili slični standard, a onda i zakoni i zemljama članicama
28. **wolność (S); 2**
sloboda; zajednički krug slobodnim zemljama
29. **podbój świata (T); 2**
osvajanje Europe (nastavak 2. sv. rata), centar Europe u Kraljevini Srbiji; napraviti ono što ua 2. sv. rata nisu uspjeli
30. **sprawiedliwość (S); 2**
pravednost; bit prave Europe je pravednost
31. **eksploatowanie słabszych (T); 2**
pljačkanje siromašnih zemalja; te popraviti ono što su uništili u tuđim kulturama
32. **Europa jako dom dla różnych państw (T); 2**
Europa kao kuća / dom više zemalja; dom kao alegorija
33. **język narodowy (K); 2**
zalaganje za hrvatski jezik; jezik
34. **decentralizacja (T); 2**
prava Europa bi više trebala težiti decentralizaciji; decentralizirana država (velika).

Pozostałe aspekty uzyskały po jednej odpowiedzi (podaję bez cytatów): 35. bycie dumnym z Europy (E); 36. rodzina jako podstawa tożsamości europejskiej (K); 37. rozwinięta technika (B); 38. demokracja (S); 39. poszanowanie jednostki (S); 40. wykorzystywanie pojęcia Europy (T); 41. zjednoczenie ludzkości (T); 42. przeciwko Chorwacji (X); 43. Chorwacja jako część Europy / UE (X); 44. wysoki poziom nauki (B); 45. miła atmosfera (B); 46. Europejczycy (I); 47. wspólna waluta (B); 48. projekt polityczny (T); 49. pojęcie geopolityczne (L); 50. pozabawianie suwerenności (X); 51. wartości europejskie jako wartości ogólnoludzkie (I); 52. wspólne działanie w czasach kryzysu (S); 53.

rozwiązywanie problemów rasowych (S); 54. walka z korupcją (S); 55. nasz cel (A); 56. prawo do życia (A) 57. zagrożenie europejską tożsamością (S); 58. zagrożenie kapitalizmem i nowoczesnością (S); 59. lepsza przyszłość (B); 60. pomoc innym kontynentom (S); 61. obrona zachodniej cywilizacji (K); 62. rozwój duchowy (P); 63. rozwój kultury (K); 64. korzenie chrześcijańskie i antyczne (R); 65. szczęście (P); 66. dominacja większych nad mniejszymi (T); 67. dziedzictwo Antyku (H); 68. rozwój (B); 69. łatwiejszy dostęp do rynku pracy (B); 70. ochrona kultury europejskiej (K); 71. prawdziwe wartości (I); 72. brak stereotypów (I); 73. poszanowanie dóbr (S).

5. Podsumowanie

W podsumowaniu przedstawiam definicję kognitywną, która została zbudowana na podstawie analizowanych materiałów. Zaproponowana eksplikacja odzwierciedla wieloaspektowość konceptu EUROPA w chorwackiej kulturze, ale – jak pokazują paragrafy 3., 4. i 5. – semantyczne profilowanie tego konceptu jest w różnych dyskursach wyraźnie rozbieżne na dwóch płaszczyznach: światopoglądowej i „kontekstowej”, polegającej na tym, że dane systemowe, tekstowe i ankietowe dostarczają dowodów na różnice w akcentowaniu / wyjaszkrawianiu pewnych cech (zostało to w definicji odnotowane w nawiasach kwadratowych). Problem rozbieżności dominacji cech na płaszczyźnie światopoglądowej i „kontekstowej” rozważę w podrozdziałach 5.2. i 5.3.

5.1. Definicja kognitywna EUROPY

I. wymiar lokatywny / geograficzny:

- (1) kontynent / część świata,
- (2) na którym leży Chorwacja,
- (3) połączona w całość z Azją (Eurazja), ale (3a) od niej odróżniana, a nawet jej przeciwstawiana,
- (4) składająca się z różnych części: zachodniej (Europa Zachodnia, Zachód) i przeciwstawianej jej części wschodniej (Europa Wschodnia, Wschód), ale także (4a) południowowschodniej i rzadziej środkowej (Europa Środkowa),

(5) niekiedy – w kontekście cywilizacyjnym, nie geograficznym – kojarzona i wręcz utożsamiana z Zachodem, a przeciwstawiana Bałkanom [w dyskursie publicznym, czego nie potwierdzają ankiety],

(6) mająca wyróżniającą się pozycję w świecie, (6a) i autorytet wpływający z jej długowieczności (Stary Kontynent),

II. wymiar narodowy:

(7) jest zamieszкана przez wiele narodów; wspólnota [*explicitie* jako wspólnota pojawia się wyłącznie w ankietach],

III. wymiar polityczny: EUROPA to część świata, która jest

(8) złożona z wielu różnych państw narodowych,

(9) które dążą – [co jest czasem uznawane przez niektóre światopoglądy konserwatywne za błąd] – do integracji, wspólnoty, jedności, zniesienia granic, przezwyciężenia zaszłości,

(10) i tworzą ponadnarodową organizację polityczną – Unię Europejską: w sferze gospodarczej, handlowej, finansowej i kulturowej,

(11) unikają wojen, podtrzymują pokój, (11a) angażują się w misje rozjemcze na świecie [co jest poddawane krytyce jako mieszanie się w nieswoje sprawy], pomagają biedniejszym [czasem odwrotnie: eksploatują biednych],

(12) w których władza jest sprawowana wedle zasad demokratycznych, (12a) ale jest zbiurokratyzowana i mało przejrzysta [brak przejrzystości tłumaczy się w niektórych światopoglądach brakiem demokracji],

(13) gdzie uznawana jest idea wolności i równości narodów, wolności jednostek i praw człowieka [te zasady są w niektórych światopoglądach kwestionowane jako ideologemy dyskursu liberalno-lewicowego lub mówi się o braku prawdziwej Europy],

IV. wymiar cywilizacyjno-kulturowy: EUROPA

(14) ma specyficzną, różnorodną kulturę i obyczaje,

(15) ma bogate tradycje, które podtrzymuje [niektóre światopoglądy konserwatywne twierdzą odwrotnie – że je osłabia, a nawet unieważnia],

(16) jej korzenie tkwią w chrześcijaństwie / judeochrześcijaństwie, antyku, tradycji oświecenia i racjonalizmu [w zależności od światopoglądu wybiera się jedną z tych tradycji, co widać wyraźnie w dyskursie publicznym, a czego echa pojawiają się wśród ankietowanych],

(17) ma długą historię, obfitującą w wojny,

(18) w przeszłości wpłynęła na historię świata,

(19) jest kolebką emigrantów, zwłaszcza do Ameryki (oddają to wyrażenia *stary kontynent* vs. *nowy świat*),

(20) jest zróżnicowana pod względem etnicznym, narodowym i językowym,

(21) rozwinęła sztukę, naukę i edukację, która jest wyjątkowa,

(22) prowadziła politykę ekspansji terytorialnej i kulturowej [przez niektóre światopoglądy uznawaną za rozprzestrzenianie cywilizacji, przez inne za szkodliwy imperializm i kolonializm],

V. wymiar społeczny:

(23) jest zamieszkiwana przez Europejczyków [kategoria Europejczyk, w zależności od światopoglądu, jest rozumiana na wiele sposobów],

(24) którzy we wzajemnych relacjach uznają zasady równości, wzajemnej pomocy, partnerstwa i współpracy [niektóre konserwatywne i lewicowe światopoglądy uznają, że silniejsze państwa eksploatują słabsze],

(25) przestrzegają zasad tolerancji i wolności obywatelskich [niektóre światopoglądy konserwatywne twierdzą, że jest odwrotnie],

VI. wymiar bytowy:

(26) ma dobrze rozwiniętą gospodarkę, jest bogata,

(27) zapewnia wysoki poziom życia i wygodę swoim mieszkańcom [niektóre światopoglądy lewicowe zarzucają rządowi Europejskim – i UE – neoliberalizm i niewielkie zainteresowanie losem jednostek].

5.2. Rozbieżności danych

Ankiety dowodzą, że w koncepcie EUROPY zdecydowanie dominują dwie cechy: „wspólnota” i „zasady współżycia”, stanowiąc w sumie ok. 30% całości. Samo słowo *wspólnota* pojawia się bardzo często, podczas gdy dane systemowe (słownikowe) w ogóle nie zwracają uwagi na ten aspekt, tekstowe zaś traktują je jako drugoplanowe. Warto też odnotować, że polscy respondenci (zob. Bartmiński, Chlebda 2013) niemal w ogóle nie zwrócili uwagi na tę cechę, nie używali również podobnych lub bliskoznacznych wyrażen. Ogólnie rzecz biorąc, w ankietach Chorwaci wyraźniej niż Polscy eksponowali aspekt społeczny oraz bytowy (np. pomoc biedniejszym, postęp, rozwój ekonomiczny), Polacy z kolei kulturowy⁶ i historyczny (te zaś są marginalne wśród respondentów chorwackich). Trudno powiedzieć, na ile wpływ na

⁶ Dla polskich respondentów najważniejsza w EUROPIE została uznana kultura (podobny wynik procentowy – 14,24% – może wskazywać na pewne podobieństwo

taką percepcję miało późniejsze wstąpienie Chorwacji do Unii Europejskiej, ale nie można tego czynnika wykluczyć. Warto również odnotować, że Chorwaci od UE (a więc i metonimicznie – od EUROPY) oczekują rozwiązania nawarstwiających się problemów społecznych i gospodarczych. Stąd może dominacja cech społecznych i bytowych, a marginalizacja cech kulturowych i historycznych. Jest to jednak dość zaskakujące, gdyż – jak była mowa w części podejmującej badania tekstów (par. 4.) – cywilizacyjną konotację EUROPY eksponowano nad wyraz często w debacie publicznej. Oczywiście danych ankietowych uzyskanych na tak małej liczbie respondentów nie można uznać za reprezentatywne dla całego społeczeństwa, ale można stwierdzić, że dla młodych ludzi studiujących na uczelniach wyższych wartości kulturowe mają – mimo ciągłej obecności tego wątku w mediach i edukacji szkolnej – mniejsze znaczenie niż bytowe i społeczne. Taką odporność na dominujący dyskurs publiczny (a trzeba dodać, że te aspekty były eksponowane zarówno przez lewicę, jak i prawicę) można by tłumaczyć znużeniem nachalnością pojęć abstrakcyjnych, a potrzebą rozwiązywania problemów konkretnych, to jest ekonomicznych i bytowych. Można więc powiedzieć, że wyniki badań ankietowych wskazują, iż przewagę zdobywa dyskurs skrajnie lewicowy, a dyskursy kładące nacisk na rolę tradycji (dyskurs prawicowy) czy wspólnoty woli politycznej i solidarności ponadnarodowej (liberalny i lewicowy), zostają usunięte w cień (oznaczałoby to również, że w wypadku Polski jest odwrotnie). Wraz z niewielką obecnością konotacji kulturowych niewiele jest również, podobnie jak w wypadku Polski, odwołań do

---

w kwestii struktury konceptu, ale nie hierarchii cech). Chorwaccy respondenci, – co może się wydawać zaskakujące, zwłaszcza w kontekście analizy danych tekstowych – nie przywiązali do kwestii kulturowych większej wagi. Kultura i cywilizacja mają 22 wystąpienia. Do aspektu „kultura” dołączono jednak również brak wspólnej kultury (5), poczucie odrębności (3), tradycję (3), język narodowy (2), rodzinę (1) oraz potrzebę obrony zachodniej cywilizacji (1). W sumie jest to 41 wystąpienie, więc wynik jest bardziej zbliżony do polskiego, choć może mniej sprecyzowany, bo obejmujący więcej perspektyw.

religii czy do wyznania katolickiego, tak mocno eksploatowanego w dyskursach elit kulturotwórczych, zwłaszcza prawicowych.

Zaskakujące jest również i to, że w ankietach ani raz nie pojawiło się wartościujące przeciwstawienie EUROPA – BAŁKANY, co jest najważniejszym aspektem publicznej refleksji nad omawianym problemem (zob. par. 3.) i co stanowi istotne zagadnienie w codziennej komunikacji wielu ludzi (obserwacja autora). Mówiąc w Chorwacji o Europie, nie można nie mówić – choćby *implicite* – o Bałkanach. Taka opozycja pojawia się nawet w kontekstach pozornie niewinnych, czysto geograficznych (nawiasem mówiąc, również marginalnych wśród ankietowanych). Wygląda zatem na to, że próba odtworzenia definicji kognitywnej na podstawie wszystkich danych i tylko na podstawie ankiet mogła by wypaść, przynajmniej w tym wymiarze, inaczej.

Warto odnotować i to, że – podobnie jak w kontekście polskim – rzadko pojawia się cecha „bezpieczeństwo” (tylko 3 wystąpienia). I akurat w tej kwestii jest to wspólne zarówno dla ankietowanych, jak i dla dyskursu publicznego. Na brak dyskusji o bezpieczeństwie w okresie przedakcesyjnym w Chorwacji zwróciła uwagę znana chorwacka pisarka Slavenka Drakulić (Drakulić 2013), podkreślając, że jest to dość zaskakujące, zwłaszcza w kontekście krwawych wojen w trakcie rozpadu Jugosławii.

5.3. Rozbieżności światopoglądowe w dyskursach

Najistotniejsze odmienności, które aktualizują się w różnych dyskursach, sprowadzają się przede wszystkim do aspektów kulturowych i cywilizacyjnych. Podczas gdy dyskursy prawicowe podkreślają konieczność konceptualizowania EUROPY w ramach pojęć odwołujących się do religii chrześcijańskiej (czasem katolicyzmu), tradycji kulturowej narodów i utrzymywania ich odmienności, dyskursy lewicowe silniej akcentują potrzebę odwołań do ideologemów „oświeceniowych”, w których odmiennosc kulturowa jest mniej istotna (w niektórych wręcz nieważna) niż wolność jednostki-obywatela („Europa ojczyzn” vs. „Europa obywateli”). W rzeczywistości oba te ideologemy są raczej

momentami granicznymi wyznaczającymi całe spektrum poglądów kontaminujących w sobie obie te konkurencyjne tendencje. Takie odmienne presje wartościujące mają konsekwencje dla dalszych aktualizacji profili semantycznych. W pierwszym wariancie dominuje przekonanie o historyczności narodów i konieczności zachowania wartości tradycyjnych, w drugim zaś – ograniczenie ich, a skoncentrowanie się na zagadnieniach bytowych, socjalnych.

Taka odmienność wykształca dwie konkurencyjne postawy wobec Unii Europejskiej. Część dyskursów konserwatywnych profiluje odmienności kulturowe jako argument przeciwko tej instytucji, uznając, że nie realizuje ona interesu narodowego, lecz ponadnarodowy, co może prowadzić do wynarodowienia. Koncept prototypowego Chorwata jest w tym ujęciu przeciwstawiany konceptowi obywatela Unii (ale już nie Europejczyka). Tym samym w dyskursach tych próbuje się zakwestionować „synonimiczność” EUROPY i UE, a nawet usytuować te dwie kategorie w relacji antonimicznej. Współczesna Europa uchodzi w tym ujęciu za zepsutą, Chorwaci zaś są wskazywani jako depozytariusze prawdziwej europejskości. W konsekwencji, UE jest tutaj traktowana jako instytucja niedemokratyczna i zbiurokratyzowana. Co ciekawe, w tym akurat aspekcie bliskie temu są przekonania zakodowane w niektórych dyskursach skrajnie lewicowych, które krytykują Unię za sprzyjanie kapitalizmowi i mechanizmom rynkowym. W efekcie zarówno niektóre dyskursy prawicowe, jak i dyskursy lewicowe dążą do wzmocnienia roli państwa narodowego, choć z innych powodów. Prawica, aby chronić tradycje i odmienności narodowe, lewica – aby chronić własny rynek i obywateli przed mentalnością korporacyjną i kapitalizmem (zwanym obecnie – nie wiadomo czemu – neoliberalizmem). Oba te dyskursy, lewicowy i prawicowy, zgodnie wyjaskrawiają też hipokryzję Zachodu, przeszłość kolonialną i imperializm, z tym że lewica negatywnie ocenia cały projekt kolonizacji, a prawica – w niektórych przynajmniej wypadkach – uznaje ją za konieczny element projektu europejskiego (najczęściej pod hasłem

cywilizowania). Ponieważ jednak Chorwacja nie ma tradycji imperialnych, więc siebie raczej przedstawia jako ofiarę takiej polityki.

W chorwackiej debacie publicznej ważne miejsce zajmuje problem kwalifikacji regionu, w którym Republika Chorwacji się znajduje. Jak już była mowa, znaczna część elit kulturotwórczych, zwłaszcza prawicowych, uznaje konieczność używania terminu *Europa Południowowschodnia*, co ma być antidotum na termin ukuty w ramach biurokracji unijnej – *Balkany Zachodnie*. W tych dyskursach samo słowo *Balkany* jest uznawane wręcz za obraźliwe, gdyż sytuuje Chorwację w ramach obcej mu, jak się twierdzi, kultury wschodniej (utożsamianej najczęściej z bizantyzmem, prawosławiem, islamem itd.). Silny chorwacki mitologem *antemurale christianitatis* ma w tym kontekście szersze znaczenie niż w przeszłości – nie dotyczy tylko cywilizacji islamu, ale również chrześcijaństwa wschodniego, Chorwacji zaś przypisuje rolę najważniejszego czynnika w obronie Europy przed Wschodem.

Bibliografia

- Abramowicz Maciej, Bartmiński Jerzy, Bielińska-Gardziel Iwona, Chlebda Wojciech, *Instrukcja metodologiczna* (oprac. 26 II 2011).
- Anić Vladimir, 1998, *Rječnik hrvatskoga jezika*, 3. izd. Zagreb.
- Anić Vladimir, Goldstein Ivo, 2000, *Rječnik stranih riječi*, II, izd., Zagreb.
- Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2013, *Problem konceptu bazowego i jego profilowania: na przykładzie polskiego stereotypu Europy*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 69–95.
- Czerwiński Maciej, 2005, *Chorwacja między Europą a Bałkanami. Analiza dyskursu prasowego*, [w:] *W poszukiwaniu nowego kanonu. Reinterpretacja tradycji kulturalnej w państwach postjugosłowiańskich po 1995 roku*, red. Maria Dąbrowska-Partyka, Kraków, s. 97–116
- Czerwiński Maciej, 2007, *Dyskurs antyunijny a kulturowa matryca Europy na podstawie wywiadu z politykiem chorwackiej prawicy Nenadem Ivankoviciem*, [w:] *Polska i Chorwacja w Europie Środkowej*, red. Piotr Żurek, Bielsko Biała, s. 593–607.
- Czerwiński Maciej, 2012, *Europa jako znak w nowomowie jugosłowiańskich komunistów na przykładzie wystąpienia Josipa Broza Tity*, „Slavia Meridionalis” 12, s. 249–264.

- Czerwiński Maciej, 2013, *Chorwacja w Europie: ex occidente lux*, „Herito” 11, Kraków, s. 12–33.
- Dąbrowska-Partyka Maria, 2005, *Chorwacja w Europie – Europa w Chorwacji*, [w:] *W poszukiwaniu nowego kanonu. Reinterpretacja tradycji kulturalnej w państwach postjugosłowiańskich po 1995 roku*, red. Maria Dąbrowska-Partyka, Kraków, s. 351–370
- Detoni Dujmić D., 1995, *Krugovi*, Zagreb.
- Drakulić Slavenka, 2013, *Chorwacja w pociągu zwanym Unią Europejską, ale w wagonie drugiej klasy*, „Herito” 11, Kraków, s. 34–48.
- Josipović Ivo, 2012, *Hrvatska će poduprijeti susjede na putu u EU*, Dnevnik.hr, <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/josipovic-hrvatska-ce-poduprijeti-susjede-na-putu-u-eu.html>, dostęp 26 I 2015.
- Kolešnik Ljiljana (red.), 2012, *Socjalizam i modernost. Umjetnost, kultura, politika 1950–1974* MSU i IPU, Zagreb.
- Luketić Katarina, 2013, *Balkan: od geografije do fantazije*, Zagreb.
- Rapacka Joanna, 2002, *Śródziemnomorze. Europa. Bałkany*, red. Maria Dąbrowska-Partuyka, Kraków.
- Rotim Jozo, 1995, *Vjesnik*, 2 X 1995, Zagreb, s. 18.
- Said Edward, 1994 [1979], *Orientalism*, New York.
- Šonje Jure (red.), 2000, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb.
- Tito Josip Broz, *Govori i članci*, Naprijed, Zagreb 1959–1965 (wydanie 20-tomowe).
- Todorowa Maria, 2008, *Bałkany wyobrażone*, tłum. Piotr Szymor, Magdalena Budzińska, Wołowiec.
- Tuđman Franjo, 1995, *Vjesnik*, 28 IV 1995, Zagreb, s. 1.

The Linguistic-Cultural Picture of Europe in Contemporary Croatia

The objective of the article is the reconstruction of the perception of EUROPE, which has been shaped in the awareness of contemporary users of the Croatian language, as well as the attempt to depict the ideological profiles differentiating the concept. The methodological are the assumptions undertaken within the frames of the EUROJOS project, whose aim is the comparative analysis of selected notions across a range of languages (Slavonic and non-Slavonic). In the initial part of the article, the author presents historical and cultural conditions associated with the valuation of Europe and of the opposing Balkans, in the second part – the results of the lexicographic research performed, in the third one – the results of the contextual research conducted (the analysis of the most vital public discourses in progress),

and in the fourth one – the results of the questionnaire data (conducted among the students of the three Zagreb universities). Towards the end of the article one can encounter the reconstruction of the cognitive definition of EUROPE in the Croatian language. In its light (real) EUROPE is set against THE BALKANS: Croatia considers itself a part of EUROPE, but does not classify the nations referred to as THE BALKANS as belonging to EUROPE. The means by which Croatia distinguishes itself from THE BALKANS is also the maintenance of the concept of its belonging to South-Eastern Europe.

Koncept EUROPA w języku niemieckim*

Dominika Zawadzka-Koch

W wyniku analizy niemieckich danych systemowych (etymologicznych, synonimicznych, a zwłaszcza leksykograficznych), ankietowych (pozyskanych od 155 berlińskich studentów w roku 2013) i tekstowych (300 kontekstów korpusowych reprezentujących dyskursy: umiarkowany, liberalno-demokratyczny, centroprawicowy, lewicowy, chrześcijański, katolicki i ewangelicki, feministyczny, ultralewicowy) powstał bazowy zespół charakterystyk Europy, który pozwala wyodrębnić cztery podstawowe aspekty jej obrazu, związane z punktem widzenia i systemem wartości podmiotu mówiącego; to aspekty: geograficzny, geopolityczny, instytucjonalny i społeczno-kulturowy. W świetle danych słownikowych synonimami *Europy* w języku niemieckim są laicki *Zachód* (*der Westen*) i *Zachód* odnoszący się do tradycji judeochrześcijańskiej (*Abendland*). W tekstach dyskursów niemieckich, zdominowanych przez tematykę polityczną, aktywna metafora „domu europejskiego” jest pojęciem wyjściowym, które aktywizuje rozwiniętą ramę pojęciową związaną z domeną budownictwa, architektury, mieszkania i wspólnego zamieszkiwania. Z kolei dla ankietowanych studentów Europa, pojmowana głównie instytucjonalnie (jako Unia Europejska), jest wspólnotą, którą charakteryzują takie wartości europejskie, jak: tolerancja, wolność, demokracja, równość, przestrzeganie praw człowieka, pluralizm i brak dyskryminacji. W oparciu o cały zebrany materiał wyróżniono trzy profile pojęcia EUROPA: A. profil familijny (Europa jako miejsce zapewniające spokój i dobrobyt), B. profil fortecy (Europa jako miejsce obrony zagrożonych wartości tradycyjnych) i C. profil światopoglądowy (Europa jako projekt przyszłościowy niosący wolność innym). Wszystkim trzem profilom wspólny jest element introspektywny, wynikający z zakorzenionej świadomości przynależności Niemiec do Europy Zachodniej.

---

* Publikacja przygotowana i finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015, nr umowy 0132/NPRH2/M12/81/2012.

Europo, ty fałszywa kreaturo! Człowiek się męczy z tą całą kulturą, Chce ruszyć z tym wszystkim lokomotywą, Zaraz inni doczepiają drugą, Ta jedna ciągnie w przód, Ta druga do tyłu, I tak się stoi w miejscu z tą całą kulturą. . .

Eichendorff, *Emigrant* (fragment)¹

1. Wstęp

Wiersz Eichendorffa przedstawia raczej ponury obraz Europy w świadomości romantyków. Inny poeta tej epoki – Heinrich Heine – nazwał siebie w roku 1828 *so recht europamüde* [naprawdę zmęczonym Europą] (por. Büchmann 2005: 234), kreując przy tym jeden z pierwszych aksjologicznych derywatów *Europy*, który obecny jest w dyskursie publicznym po dzień dzisiejszy. Na początku lat 20. XX w. w dyskursie publicznym pojawiały się takie pojęcia, jak *Europagedanke* [myśl europejska], *Europaidee* [idea Europy], *Europakonzep*t [koncept Europy] obrazujące Europę przyszłości na płaszczyźnie zarówno kulturowej, jak też politycznej i ekonomicznej. Z dyskursem tego okresu utożsamiane są początki świadomości europejskiej Niemiec w sensie ich przynależności do Europy (Conze 2005: 389). Jednak dopiero w latach 60. XX wieku wykrystalizował się i utrwalił ten liberalno-demokratyczny obraz Europy, który istnieje po dzień dzisiejszy (tamże: 391). Rola Republiki Federalnej Niemiec w powojennych procesach integracji europejskiej (przypomnijmy: Europejska Wspólnota Węgla i Stali, rok 1952, Europejska Wspólnota Gospodarcza, rok 1958, i w końcu Unia Europejska), oraz tzw. *Wirtschaftswunder* [cud gospodarczy], zapewniły Niemcom pozycję lokomotywy gospodarczej Europy i idącą za tym świadomość przynależności do Zachodu.

¹ Joseph Freiherr von Eichendorff, *Ein Auswanderer* (fragment): *Europa, du falsche Kreatur! Man quält sich ab mit der Kultur, Spannt vorn die Lokomotive an, Gleich hängen sie hinten eine andre dran, Die eine schiebt vorwärts, die andere retour, So bleibt man stecken mit der ganzen Kultur. . .* Wszystkie tłumaczenia w tekście są autorstwa piszącej te słowa.

[1] *Wir wollen die Auswirkungen der weltweiten Finanzkrise nicht einfach überstehen. [...] wir Deutschen haben schon ganz andere Herausforderungen gemeistert [...] Wir haben das zerstörte Deutschland nach dem Krieg aufgebaut und fest in Europa verankert.*

[Nie chcemy skutków światowego kryzysu finansowego po prostu przeczekać. My, Niemcy, już nie takim wyzwaniom podołaliśmy. Odbudowaliśmy po wojnie zniszczone Niemcy i solidnie zakotwiczyliśmy je w Europie.] (Z orędzia noworocznego kanclerz Angeli Merkel, 2009).

To właśnie z pozycji solidnego zakotwiczenia Niemiec na gruncie europejskim, o którym mówi kanclerz, toczone są w teraźniejszym dyskursie publicznym debaty o treści i celowości projektu EUROPA.

2. Stan badań

Obraz Europy w niemieckim dyskursie publicznym stał się przedmiotem badań językoznawczych i pozalingwistycznych niespełna ćwierć wieku temu. Prace lingwistyczne badające dyskurs polityczny wokół EUROPY, jak wynika to już z samych ich tytułów, skupiają się na badaniu metafor EUROPY w kontekście polityki zagranicznej, procesów integracyjnych nowych państw członkowskich, wreszcie polityki gospodarczej UE. Wymienić tu można pracę Jörga Zinkena *Imagination im Diskurs: zur Modellierung metaphorischer Kommunikation und Kognition* (2002), tegoż Zinkena i Eleny Bolotovej *Das russische und das deutsche Europa: Bauwesen-Metaphorik im russischen und im deutschen Europa-Diskurs* (2004). Od lat dyskursowi europejskiemu w Niemczech i w Wielkiej Brytanii uwagę poświęca Andreas Musolff. Nie sposób wyliczyć tutaj wszystkich prac tego autora, takich jak np. *Dampfer, Boote und Fregatten. Metaphern als Signale im Geleitzug der Europäischen Union* (1996); *Mirror images of Europe. Metaphors in the public debate about Europe in Britain and Germany* (2000); *Political Imagery of Europe: A House without Exit Doors?* (2000); *Metaphor and Political Discourse. Analogical Reasoning in Debates about Europe* (2004); *The embodiment of Europe: How do metaphors evolve?* (2008). Wymienić tu można ponadto zbiór prac w *Attitudes towards Europe*.

Language in the unification process (2001) dotyczących debat europejskich m.in. w niemieckiej prasie, np. Ditera Herberga *Euro. The Career of European Neologism in German Press Texts 1995–1999* czy Heidrun Kämper *Words, Phrase and Argumentation Structures in the German Debate on Europe in the Early Post-War Period*. Wartym zauważenia jest również szereg prac Christiny Schäffner, np. *Building a European House? Or at Two Speeds into a Dead End? Metaphors in the Debate on the United Europe* (1996), *‘It’s just a metaphor...’ From Visions to Reality in Political Discourse on the European Union* (2005).

Perspektywę metaforyczną (przedmiotową) w obrazowaniu Europy można zaobserwować wśród dziennikarzy i politologów (np. Brandstetter 2009; Schieder 2006). Prace socjologów i historyków charakteryzuje perspektywa czasowa, docieranie do roli przeszłych wydarzeń rozgrywających się w różnych częściach kontynentu europejskiego; por. Ulrich Beck, Edgar Grande *Das kosmopolitische Europa* (2004), Hans Joas, Klaus Wiegandt (wyd.) *Die Kulturellen Werte Europas* (2005).

3. EUROPA W ŚWIELE DANYCH SYSTEMOWYCH

Według słownika Grimmów, którego pierwsze wydanie ukazało się w połowie XIX w. (1857–1862), leksem *Europa* w znaczeniu geograficznym potwierdzony jest w języku niemieckim od XIII w. (por. Grimm 1999: 1196). Większość słowników języka niemieckiego nie zawiera definicji nazw własnych. Słownik Grimmów (wydanie z roku 1999) pod hasłem *Europa* podaje złożenia ze słowem *Europa-*, jak też częstką *eur(o)-*, które zaczęły wchodzić do języka niemieckiego w XVII w. W pierwszym wydaniu słownika (1862) rejestrowane są dwa derywaty: *europäisch* [europejski] i *europamüde* [zmęczony Europą]. Nieco wcześniej wydany słownik Heysego (1833) odnotowuje leksem *Europäer* [Europejczyk] i *europäisch* [europejski]. Współcześnie liczba derywatów przytaczanych w słownikach przekracza sto. Odnośne derywaty przywołane będą w odpowiednich miejscach definicji kognitywnej niniejszego artykułu.

Definicję Europy znajdziemy w słowniku Dudena² (dalej DudBW 2006). Można go uznać za najpopularniejszy słownik deskryptywny języka niemieckiego, gdyż dostępny jest bezpłatnie również w wersji online. Słownik DudBW (2006) definiuje hasło *Europa* następująco:

Europa 1.

– als Erdteil angesehenener westlicher Teil Eurasiens [postrzegana jako część świata, zachodnia część Eurazji]

– b) Staatenkomplex, der durch einen Zusammenschluss der europäischen Staaten entstehen soll [kompleks państw, mających powstać w wyniku zjednoczenia państw europejskich]

Europa 2. phönikische Königstochter, die von Zeus nach Kreta entführt wird [córka fenickiego króla, która została porwana przez Zeusa na Kretę].

3.1. Synonimy

Słownik synonimów Dudena (dalej DudSW 2010) wymienia dwie grupy wyrazów bliskoznacznych odnoszących się do wyżej cytowanej definicji *Europas* 1., por.:

– *Abendland* [Zachód], *der Westen* [Zachód], *die Alte Welt* [stary świat], *östliche Hemisphäre* [wschodnia hemisfera], *(bildungssprachlich) Okzident* [(erudycyjnie) Okcydent], *(im Altertum dichterisch) Hesperien* [(w starożytności poetycko) Hesperia];

– *EU* [UE], *Euroland* [kraj, też ogół państw strefy płatności walutą euro], *Europäische Union* [Unia Europejska], *Europaunion* [Unia Europejska], *Modell Europa* [model Europa]. W tej grupie znajdują się również zleksykalizowane metafory, np.: *europäische Idee* [europejska idea], *europäischer Gedanke* [myśl europejska], *europäisches Haus* [dom europejski]. Podobne eksplikacje rejestrowane są w słownikach WahrigSW (2008) i LS (2008).

Większość słowników synonimów języka niemieckiego przy *Europas* odsyła do hasła *Abendland* [Zachód]. Leksem *Abendland* w słownikach etymologicznych definiowany jest następująco:

DWDS (1993): „im Westen gelegenes Land, im Anschluss an die Bedeutung Westen, Okzident von Abend seit dem 16 Jh. üblich, bis in 18 Jh. vorwiegend im Plural. Die Abendländer, -lande; vom Ende des 18. Jhs. an wird der

² Pierwsze wydanie w roku 1880.

Sing. als zusammenfassender Begriff für die historisch und kulturgeschichtlich enger verbundenen europäischen Länder dem älteren Morgenland gegenübergestellt". [kraj leżący na zachodzie, w znaczeniu Zachód, Okcydent od słowa 'wieczór', słowo rozpowszechnione od XVI w. do końca XVIII w. przeważnie w l.m. Od końca XVIII w. w lp. pojęcie określające historycznie i kulturowo związane kraje europejskie przeciwstawiane krajom Wschodu].

Podobnie leksem *Abendland* definiuje słownik etymologiczny KlugeEW (2011), eksponując ponadto antonimy: *Abendland* [Zachód] vs. *Morgenland* [Wschód], *Okzident* [Okcydent] vs. *Orient* [Orient]. Słownik deskryptywny DudBW (2006) uwzględnia natomiast związek leksemu *Abendland* z chrześcijaństwem, por.: *durch Antike und Christentum geformte kulturelle Einheit der europäischen Völker* [uformowana przez antyk i chrześcijaństwo jedność kulturowa ludów europejskich]. W tym kontekście występuje frazem *christliches Abendland* [chrześcijański Zachód]. Według definicji w leksykonie Meyersa z 1888 roku, *Christliches Abendland* [chrześcijański Zachód] obejmował „Niemcy, Anglię, Francję, Włochy i Półwysep Iberyjski” (Meyers Hand-Lexikon, 1888, t. 1, s. 3). Definicja w słowniku DudBW (2006) jest najbardziej zbliżona do współczesnego użycia tego leksemu. *Abendland* jest we współczesnych dyskursach ideologicznie nacechowanym sloganem politycznym nawiązującym do chrześcijaństwa.

Wszystkie przytoczone wyżej synonimy *Europy* i konteksty ich użycia przywołane zostaną poniżej w części 6.

3.2. Etymologia³

Zgodnie z mitologią grecką, Europa była córką fenickiego władcy Agenora. Niezwykła uroda Europy oczarowała samego Zeusa, który przeistoczył się w pięknego byka i porwał ją na Kretę. Zrozpaczony Agenor wysłał na poszukiwanie córki syna Kadmosa, zabraniając mu wracać bez niej do domu. Po bezowocnych poszukiwaniach Kadmos przybył do Delf, gdzie wyrocznia kazała mu iść za napotkaną w polu jałówką i założyć nowy gród tam, gdzie się zatrzyma. Wykonując to

³ Większość słowników etymologicznych języka niemieckiego nie zawiera hasła *Europa*.

zadanie, założył w Beocji Kadmę, późniejsze Teby (Bauman 2004: 1). Powstanie Teb zapoczątkowało łańcuch wydarzeń, na których tle Sofokles i Eurypides tworzyli europejskie rozumienie prawa (tamże: 1). Legenda o Kadmosie nie była jedyną, która w starożytności wpłynęła na podstawy rozumienia Europy jako misji: takie przesłanie miały też opowieści o wyprawach Fenicjan oraz o życiu Noego po potopie. Europa była w nich areną przygód na wzór tych, jakie wypełniły życie Odyseusza, którego Zygmunt Bauman nazywa prototypem Europejczyka (tamże: 3).

Słownik etymologiczny Köblera (1995) podaje inną wersję mitu o księżniczce Europie, wedle której – podobnie jak u Homera – była ona nie córką, ale wnuczką Agenora, jej ojcem zaś był Fojniks. Brak jednak w słowniku Köblera objaśnienia pochodzenia nazwy *Europa*, rejestrowana jest tu jedynie eksplikacja *Westen?* [Zachód?] opatrzona, jak widać, znakiem zapytania.

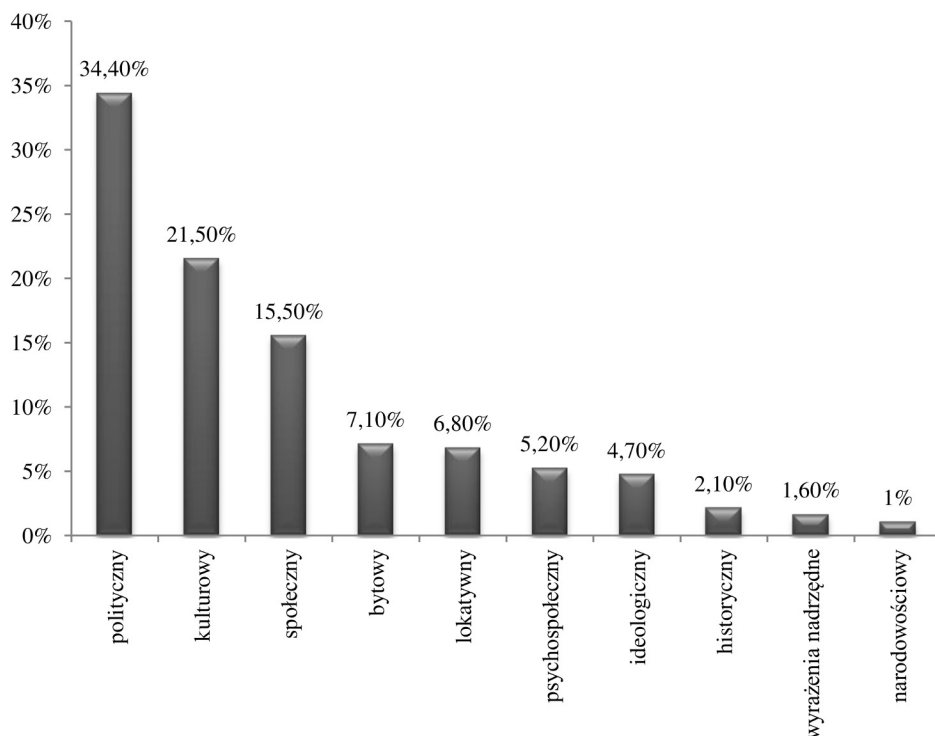
Nazwę *Europa* po raz pierwszy odnotowano u Herodota, który w okresie wojen grecko-perskich mianem *Europy* określił ówczesne tereny starożytnej Grecji (Schulze 2006: 511; Geiss 2004: 1), nie znając jednak pochodzenia tej nazwy (Geiss 2004: 1). Przypuszcza się, iż pochodzi ona od zapożyczonego przez Greków z języka fenickiego słowa *ereb* [ciemność, wieczór, zmierzch, miejsce, gdzie zachodzi słońce, wówczas – peryferie na zachód od Mezopotamii] w opozycji do słowa *asis* [jasność, wschód] (tamże: 1).

4. Dane ankietowe

Badania ankietowe przeprowadzono wśród berlińskich studentów w listopadzie 2013 roku. Pytanie postawione studentom brzmiało „Was macht Deiner Meinung nach das wahre Europa aus?” [Co według Ciebie stanowi o „prawdziwej” Europie?]. W badaniach wzięło udział 155 studentów⁴. W sumie odnotowano 381 wypowiedzi, które podpo-

⁴ Ankietowani na wstępie pytani byli o wiek, płeć, kierunek studiów i tzw. tło migracyjne, por. *Hast Du einen Migrationshintergrund, z.B.: einen Elternteil ausländischer Herkunft?* [Czy masz obce korzenie, czy np. jedno z Twoich rodziców jest

rządковано 54 deskryptorom. Na ich kanwie wyróżniono aspekty rozumienia „prawdziwej” Europy (por. tabela poniżej). Wypowiedzi studentów przywołane zostaną w części 6. niniejszego artykułu.

Wykres 1. Cechy przypisywane „prawdziwej” Europie przez berlińskich studentów w ujęciu aspektowym (źródło: opracowanie własne)

Prawdziwą Europę według berlińskich studentów charakteryzują aspekty: (T) polityczny, (K) kulturowy, (S) społeczny, (B) bytowy, (L) lokatywny, (A) psychospołeczny, (I) ideologiczny, (H) historyczny, (N) wyrażenia nadrzędne, (X) narodowościowy, a w ich ramach następujące cechy deskryptorowe:

obcego pochodzenia?]. Z 344 zebranych ankiet 155 osób odpowiadało kryteriom wiekowym EUROJOS (19–26 lat) i podało brak obcych korzeni; właśnie te ankietki poddane zostały analizie.

1. **Reisefreiheit offene / keine Grenzen (T); (33** – liczba osób wymieniających daną cechę) / **8,7%** [swoboda podróżowania / brak granic]
2. **Vielfalt der Kulturen (K); 26 / 6,8%** [różnorodność kulturowa]
3. **Goeographie / geografische Lage (L); 21 / 5,5%** [geografia / położenie geograficzne]
4. **Kultur (K); 20 / 5,2%** [kultura]
5. **gute Wirtschaft (B); 20 / 5,2%** [dobrze rozwinięta gospodarka]
6. **Bündnis/ Gemeinschaft (A); 19 / 5%** [sojusz / wspólnota]
7. **Zusammenhalt (S); 14 / 3,7%** [więź, spójnia]
8. **Politik (T); 14 / 3,7%** [polityka]
9. **Gleichberechtigung / gleiches Recht (I); 13 / 3,4%** [równouprawnienie / równe prawa dla wszystkich]
10. **Frieden (T); 12 / 3,1%** [pokój]
11. **(eine) Währung (T); 11 / 2,9%** [wspólna waluta]
12. **Zusammenarbeit (T); 11 / 2,9%** [współpraca]
13. **Zusammenschluss (T); 9 / 2,4%** [związek (państw)]
14. **Unterstützung (S); 9 / 2,4%** [wzajemna pomoc]
15. **politischer Austausch (T); 8 / 2,1%** [wymiana polityczna]
16. **gemeinsames Ziel (S); 8 / 2,1%** [wspólny cel]
17. **Geschichte (H); 8 / 2,1%** [historia]
18. **kultureller Austausch (K); 8 / 2,1%** [wymiana kulturowa]
19. **kulturelle Gemeinschaft (K); 7 / 1,8%** [wspólnota kultur]
20. **Werte (K); 7 / 1,8%** [wartości]
21. **Freiheit (T); 7 / 1,8%** [wolność]
22. **Sprache(n) (K); 6 / 1,6%** [język(i)]
23. **Toleranz (S); 6 / 1,6%** [tolerancja]
24. **Freizügigkeit (T); 6 / 1,6%** [swobodny wybór miejsca pracy, zamieszkania]
25. **das „wahre“ Europa gibt es nicht (N); 6 / 1,6%** [nie ma „prawdziwej” Europy];
26. **europäische Union (T); 5 / 1,3%** [Unia Europejska]
27. **Einheit (S); 5 / 1,3%** [jedność]

28. **Kontinent (L)**; 5 / 1,3% [kontynent]
29. **Identität (S)**; 5 / 1,3% [tożsamość]
30. **Fortschritt/ Entwicklung (B)**; 4 / 1,1 % [postęp, rozwój, technologia]
31. **Freundschaft (S)**; 4 / 1% [przyjaźń]
32. **Ideologie (I)**; 4 / 1% [ideologia]
33. **Nationalität (X)**; 4 / 1% [narodowość]
34. **Demokratie (T)**; 4 / 1% [demokracja]
35. **Integration (T)**; 3 / 0,8% [integracja]
36. **Solidarität (S)**; 3 / 0,8% [solidarność]
37. **Globalisierung (T)**; 3 / 0,8% [globalizacja]
38. **keine Gemeinschaft / Einheit (K)**; 3 / 0,8% [brak wspólnoty]
39. **kulturelle Bereicherung (K)**; 2 / 0,5% [kulturowe bogactwo]
40. **Macht (T)**; 2 / 0,5% [władza]
41. **Vertrauen (S)**; 2 / 0,5% [zaufanie]
42. **Verlust von Kultur (K)**; 1 / 0,3% [utrata kultur]
43. **kulturelle Abgrenzung (K)**; 1 / 0,3% [izolacja kulturowa]
44. **Gesellschaft (K)**; 1 / 0,3% [społeczeństwo]
45. **politisches Territorium (T)**; 1 / 0,3% [polityczne terytorium]
46. **Wirtschaftskrise (B)**; 1 / 0,3% [kryzys gospodarczy]
47. **Ressourcenverschwendung (B)**; 1 / 0,3% [marnotrawstwo zasobów naturalnych]
48. **Unnötige Agrarsubventionen (B)**; 1 / 0,3% [niepotrzebne subwencje rolnicze]
49. **Ausbeutung (T)**; 1 / 0,3% [wyzysk]
50. **Stabilität (T)**; 1 / 0,3% [stabilizacja]
51. **Währungsunion (T)**; 1 / 0,3% [strefa wspólnej waluty]
52. **Kreativität (A)**; 1 / 0,3% [kreatywność]
53. **Ungleichheit (S)**; 1 / 0,3% [nierówność]
54. **Idee (I)**; 1 / 0,3% [idea]

5. Teksty

Analizie poddano 150 losowo wybranych cytatów z największego korpusu języka niemieckiego COSMAS II⁵ oraz 150 kontekstów z prasy wysokonakładowej, z podziałem na dyskursy⁶: umiarkowany, liberalno-demokratyczny, centroprawicowy, lewicowy, chrześcijański (katolicki i ewangelicki), feministyczny, ultralewicowy. Fragmenty cytatów przywołane będą w części 6.

6. Definicja kognitywna

Niniejsza definicja jest konstruktem zbudowanym wyłącznie na podstawie zebranego materiału S-A-T. Wojciech Chlebda, analizując polski obraz Europy, nazwał go jednym z wielu możliwych subiektywnych przybliżeń, wynikającym z zebranego materiału; por. „Włączenie do pola obserwacji tekstów innych sfer dyskursu, innych (światopoglądowo, pokoleniowo, zawodowo itp.) autorów, nawet innych gatunków (genre'ów) wypowiedzi mogłoby przynieść znacząco odmienne rezultaty obserwacji” (Chlebda 2010: 95).

6.1. Geograficzny aspekt EUROPY

Aspekt geograficzny wiąże się z Europą jako częścią świata, nazywaną w definicjach słownikowych również *kontynentem* (por. KöbEW 1995). *Europäer* [Europejczyk] to według słownika Heysego (1833) autochton i mieszkaniec Europy, por. *Eingeborenen und Bewohner Europas*. Według autorów współczesnych słowników języka niemieckiego, Europejczykiem jest mieszkaniec Europy (DudBW 2006). Przymiotnik *europäisch* [europejski] w języku niemieckim pojawił się w XVI w. (por. Grimm 1999), w wymiarze geograficznym przeciwstawiany jest w słowniku antonimów ogólnie pozaeuropejskim częściom

⁵ Niezrównoważony korpus języka niemieckiego o objętości 13,4 mld. słów.

⁶ Por.: dyskurs umiarkowany, liberalno-demokratyczny: „Süddeutsche Zeitung” (skrót SZ), „Die Zeit”; dyskurs centroprawicowy: „Frankfurter Allgemeine Zeitung” (skrót FAZ), „Die Welt”; dyskurs lewicowy: „Die Tageszeitung” (skrót TAZ); dyskurs chrześcijański: a) katolicki „Die Tagespost”, b) ewangelicki „Chrismon”; dyskurs feministyczny: „Emma”; dyskurs ultralewicowy: „Junge Welt”, „Neues Deutschland”.

świata, por.: *europäisch* / *außereuropäisch* [europejski / pozaeuropejski] (MüllerGW 2000). Słownik Grimmów (wydanie 1999) rejestruje rozpowszechniony w XVI i XVII w. inny wariant tego przymiotnika: *europisch* [europejski], który jednak w języku niemieckim nie przyjął się. W ramach aspektu geograficznego mieści się grupa derywatów nawiązujących do relacji Europy z innymi kontynentami, szczególnie z Azją, por.: *Eurasien* [Eurazja] jako ląd obejmujący Europę i Azję. *Eurasisch* [euroazjatycki] jest przymiotnikiem relacyjnym zarówno od *Eurazji*, jak i od rzeczownika *Eurasier* / *Eurasierin* [(Euro)Azjata / (Euro)Azjatka] określającego (a) mieszkańca Eurazji oraz (b) osobę, której jedno z rodziców jest Azjatą a drugie Europejczykiem (DudBW 2006). Słownik wyrazów obcych Langenscheidta definiuje *Eurasier* [(Euro)Azjatę] jako dziecko białego mieszkańca Ameryki Północnej i Azjaty (LangFW online). *Eurasiatisch* [euroazjatycki] to ‘taki, który jest rozpowszechniony na terenie dwóch kontynentów, Europy i Azji (np. o roślinach i zwierzętach)’. Podobne znaczenie ma przymiotnik *eurosibirisch* [eurosyberyjski] ‘taki, który jest rozpowszechniony na terenie Europy i południowej części Azji (np. o roślinach i zwierzętach)’. Słownik DudBW (2006) rejestruje ponadto przymiotnik relacyjny *eurafrikanisch* [euroafrykański] od rzeczownika *Eurafrika* [(Euro)Afryka], politycznego konceptu kolonializmu XIX i XX w. (obecnie pojęcie to odnosi się do układów gospodarczych Unii Europejskiej z Afryką). Brak w słowniku DudBW (2006) przymiotników *euroamerikanisch* i *euroatlantisch*, rejestruje je natomiast słownik przekładowy niemiecko-polski Pons (wersja online). Oba przymiotniki charakteryzuje znikoma częstotliwość w dyskursie, korpus COSMAS II podaje zaledwie trzy przykłady ich użycia. Analiza kookurencji *Europy* w korpusie COSMAS II pokazuje największy stopień wzajemnej relacji *Europy* z leksemem *Asien* [Azja]; jest to 31 022 razy, a więc przed leksemem *Amerika* [Ameryka] 22 645 razy, *Kulturhauptstadt* [stolica kulturowa] 20 843 razy czy *Zusammenarbeit* [współpraca] – 19 842 razy.

W ramach geograficznego aspektu mieszczą się ponadto takie złożenia, jak: *Europastraße* [europejska arteria komunikacyjna], *euro-*

paweit [w całej Europie], *paneuropäisch* [paneuropejski], *gesamteuropäisch* [ogólnoeuropejski], *Eurokonzern* [koncern europejski].

W odpowiedziach ankietowanych udział aspektu geograficznego wyniósł 6,8%, samo hasło *Kontinent* [kontynent] padło zaledwie pięć razy. Studenci częściej nazywali Europę regionem geograficznym. Odnotowano również szereg odpowiedzi nacechowanych emocjonalnie, np.: *dobrowolny podział granic; nie ma czegoś takiego jak prawdziwa Europa, w zależności od definicji jest ona tylko regionem geograficznym albo politycznym; celowe odgraniczanie się od Azji, Afryki, Ameryki w celu demonstracji siły; demokratyczna wspólnota w obrębie geograficznie zdeteminowanego regionu; Europa zdeteminowana jest przez kulturę i historię, które ze względu na ograniczenia geograficzne doprowadziły do powstania wspólnoty* itp.

Dane korpusowe wykazały wysoką częstotliwość aspektu geograficznego EUROPY: 41% losowo wybranych cytatów odnosi się do Europy jako części świata, najczęściej w kontekstach: turystycznym (np. podróże po Europie), kulturowym (np. imprezy kulturalne i sportowe, jak Mistrzostwa Europy w piłce nożnej, również zabytki w Europie), meteorologicznym (np. zjawiska klimatyczne), geologicznym (pokłady zasobów naturalnych) (COSMAS II).

Terytorialny zasięg Europy jest, jak wiadomo, umowny. Od XIX w. w kolektywnej świadomości utrwaliło się określenie „od Atlantyku do Uralu”, spopularyzowane również jako slogan polityczny (np. przez Konrada Adenauera, Charlesa de Gaulle). Frazem ten często pojawia się we współczesnym dyskursie w tytułach książek i nagłówkach prasowych. Umowna granica Uralu rejestrowana jest również w słownikach, por.: ‘od Portugalii do Uralu’ (LangWF 2013); ‘między Atlantykiem, morzem Śródziemnym i Uralem’ (KöbelEW 1995). W ankietach odnotowano jedną tego typu odpowiedź: ‘od Irlandii do Uralu’. Geografia Europy zdeteminowana jest raczej kulturowo, brak przy tym obiektywnych kryteriów powoływania się na takie konwencje i wartości, jak język, kultura, historia, religia (Borgolte 2005: 127), por.:

[2] *Nach geographischer Lage, historischer Vergangenheit, Religion, Kultur, Mentalität ist die Türkei kein Teil Europas.*

[Z racji położenia geograficznego, historii, religii, kultury, mentalności Turcja nie jest częścią Europy.] (Hans-Ulrich Wehler, *Das Türkenproblem*, „Die Zeit” nr 38 vom 12. September 2002, s. 9).

[3] *Europa hat geografische, kulturelle und historische Grenzen, die von der EU nicht missachtet werden dürfen. Aus diesen Gründen lehnt die AfD die Aufnahme der Türkei in die europäische Union ab.*

[Europa ma geograficzne, kulturowe i historyczne granice, których UE nie może lekceważyć. Z tego powodu AfD sprzeciwia się przystąpieniu Turcji do Unii Europejskiej.] (Program wyborczy partii AfD).

Powyższe wypowiedzi ignorują podział Turcji na części europejską i azjatycką. O granicach Europy decyduje tutaj subiektywne nastawienie mówiącego.

6.2. Geopolityczny aspekt EUROPY

Przy wspólnych projektach państw europejskich od lat 60. panuje ogólnie przyjęta zasada nieużywania w ich nazwach słów *Europa* bądź *europejski*, lecz skrótu *Euro-* [euro-], prawdopodobnie po to, aby nie sugerować zasięgu ogólnoeuropejskiego – sponują autorzy definicji hasła *Euro* [euro] w słowniku etymologicznym KlugeEW (2011), podając przykłady *Eurocheque* [euroczek]; *Eurodollar* [eurodolar].

Bardziej wyrazistym przykładem stanowiska współczesnej leksykografii jest leksem *Euroland* (*Euro-* + *Land* [kraj]). „W przeciwieństwie do realnego kraju z krajobrazem, mieszkańcami i stolicą *Euroland* jest ogółem wszystkich państw strefy euro, bądź tylko jednym z nich w obrębie tej strefy, i jeżeli nawet ze względu na brak geograficznej egzystencji nie ma go w atlasach, to od roku 1999 znajduje się w słowniku Dudena” – tak autorzy słownika *Deutsches Wörter- / Unwörterbuch* (2007), rejestrującego corocznie wybierane słowa roku⁷, nieco ironicznie komentują leksem *Euroland*, który w roku 1999 znalazł się na trzecim miejscu owej listy słów. W tym

⁷ W Niemczech od roku 1971. wybierane są słowa (także frazemy), które w znacznym stopniu wpłynęły na dyskurs publiczny danego roku. Również w innych krajach

samym roku słowo *Euroland* trafiło również do słownika *Deutsch für Eliten* (1999) [Niemiecki dla elit]. Obszerna eksplikacja definiuje *Euroland* jako nową kategorię geograficzną, w dalszej części poddając dyskusji niejasność stosowania tego leksemu w kontekstach podróży, por.: *nach Euroland fahren* [jechać do Eurolandu] (na wzór *nach Deutschland fahren* [jechać do Niemiec]), czy *in das Euroland fahren* [jechać w Euroland] (na wzór *in das Bergische Land⁸ fahren* odpowiednik polskiego ‘jechać w góry’). Autorzy słownika uważają, że to, czy któraś z tych form się przyjmie, świadczyć będzie o celowości całego politycznego przedsięwzięcia. Otóż żaden z proponowanych w słowniku wariantów nie wszedł do użytku. Wieloznaczność leksemu *Euroland* na zasadzie *nicht Teil* [nie część] vs. *Teil* [część] rejestrowana jest w słowniku znaczeń przeciwstawnych (*Wörterbuch des Gegensinns im Deutschen* 2005). Z leksemem *Euroland* semantycznie związane są derywaty *Euromünze* [moneta euro] i *Eurocent* [eurocent], tworzone według wyżej podanej zasady.

Inaczej wygląda historia nazwy waluty Eurolandu. Leksem *Euro* [euro] jest sztucznym słowem, przyjętym w zamian za pierwotnie proponowany przez stronę niemiecką skrót *Ecu* (*European Currency Unit*). Według autorów słownika KlugeEW (2011), skrót *Ecu* byłby „szczęśliwszym rozwiązaniem”. Do negatywnej konotacji słowa *Euro* przyczyniły się bardziej skutki wprowadzenia nowej waluty niż sama jej nazwa. W roku 2002 na wspomianej już liście słów roku na pierwsze miejsce trafił neologizm *Teuro*⁹ (od przymiotnika *teuer* [drogi]). *Teuro* stało się uosobieniem niezadowolenia panującego w społeczeństwie po zmianie waluty. W słowniku słów bliźniaczych (*Deutsche Zwillingsformeln und ihr Gebrauch* 2009) rejestrowana jest para *Euro – Teuro* w znaczeniu ‘drastycznego wzrostu cen po wprowadzeniu waluty euro’. Podobnie leksem *Teuro* definiuje słownik DudBW (2006)

---

niemieckojęzycznych panuje taka tradycja. W Niemczech o słowach roku decyduje *Gesellschaft für deutsche Sprache* (GfdS) w Wiesbaden.

⁸ Region w Nadrenii Północnej-Westfalii.

⁹ Polskim odpowiednikiem można by nazwać ‘drożyznę wskutek wprowadzenia euro’. Również w Austrii słowo *Teuro* uznano za słowo roku 2002.

dodając kwalifikator „pococzny, żartobliwy”. Od 2004 roku słowo *Teuro* rejestrowane jest ponadto w słowniku ortograficznym DudRW (2004).

Aspekt geopolityczny EUROPY utrwalony jest również w synonimach. Przypomnijmy, że synonimami EUROPY w języku niemieckim są laicki Zachód (*der Westen*) i Zachód odnoszący się do tradycji judeo-chrześcijańskiej (*Abendland*; DudSuS 1971, WahrigSW 1999, DWDS 1993, DudBW 2006). Leksem *Westen* [Zachód] odnosi się również do relacji Europy Zachodniej z USA, por.:

[4] *Westeuropa und die USA, besonders im Hinblick auf ihre politische, weltanschauliche o. ä. Gemeinsamkeit.* [Europa Zachodnia i USA, szczególnie pod kątem politycznych, światopoglądowych lub podobnych zbieżności.] (DudBW 2006),

[5] *Timoschenko verlangt von Europa mehr Härte. Die ukrainische Oppositionelle Julia Timoschenko fordert vom Westen, Russland entschiedener entgegenzutreten – und warnt: Sonst fließe Blut.*

[Tymoszenko oczekuje od Europy stanowczości. Ukraińska opozycjonistka Julia Tymoszenko domaga się od Zachodu bardziej stanowczego przeciwstawienia się Rosji – i ostrzega: inaczej poleje się krew.] („Die Welt” 6 III 2014).

Zaproponowany przez Oskara Haleckiego podział Europy Środkowej na Europę Środkowo-Wschodnią (*Ostmitteleuropa*) i Europę Środkowo-Zachodnią (*Westmitteleuropa*) przyjął się w Niemczech tylko częściowo. Europa Środkowo-Wschodnia jest pojęciem powszechnie używanym, natomiast Europa Środkowo-Zachodnia i tym samym geograficzna przynależność Niemiec do zachodniej części Europy-Środkowej uwzględniana jest co najwyżej w fachowych dyskursach politycznych, ekonomicznych bądź historycznych (Jaworski 1999: 1). W ankietach samo słowo *Westen* [Zachód] nie padło ani razu, pojawił się natomiast przymiotnik *westlich* [zachodni] w odniesieniu do kultury, tradycji i historii europejskiej. Ankietowani eksponowali ponadto kraje zachodnioeuropejskie, por.: *Niemcy, Francja, Anglia; Niemcy; Londyn; Berlin.*

Frazem *Rückkehr nach Europa* [powrót do Europy] odnosi się do zmiany ustroju politycznego, orientacji w kierunku Zachodu:

[6] *Sie war von Thomas Mann einst vorgegeben worden. Deutschlands Rückkehr nach Europa, seine Versöhnung mit ihm, seine freie Einführung in ein europäisches Friedenssystem hatte der Dichter noch vor Kriegsende beschworen. Durch Europa kehrte Deutschland heim zu sich selbst und den aufbauenden Kräften seiner Geschichte.*

[Przepowiedziany dawniej przez Tomasza Manna powrót Niemiec do Europy, pojednanie się z nią, jej wolność. Jeszcze przed końcem wojny poeta zaprzysięgał pokój europejski. Dzięki Europie Niemcy powróciły do domu, do siebie, do źródła sił swojej historii.] (Brandt Willy, *Erinnerungen*, Frankfurt a.M.: Propyläen 1989, s. 421).

[7] *Im Unterschied zu den westeuropäischen Gesellschaften gilt für die ostmitteleuropäischen Gesellschaften eine Ungleichzeitigkeit der Europäisierung. Die Zäsur von 1989 wird als »Rückkehr nach Europa« empfunden, mit der weniger die EU-Integration gemeint war als die Chance, die durch die Nazi- und Sowjetdiktaturen angegriffene Identität als demokratische Nationalstaaten wiederzugewinnen und zu entfalten.*

[Państwa Europy Środkowo-Wschodniej w przeciwieństwie do państw zachodnioeuropejskich cechuje niejednoczesność europeizacji. Cezura 1989 jest postrzegana jako powrót do Europy, który mniej kojarzy się z integracją unijną, więcej z szansą odzyskania przez demokratyczne państwa narodowe i rozwoju ich zaatakowanej przez nazistowską i sowiecką dyktaturę tożsamości.] („Die Zeit” 1 V 2012).

[8] *Die lang ersehnte „Rückkehr nach Europa” wirkte sich auch positiv auf das polnische Selbstwertgefühl aus. Rund die Hälfte der Polen fühlt sich heute wohler als vor dem EU-Beitritt.*

[Długo oczekiwany powrót do Europy wpłynął pozytywnie na polskie poczucie własnej wartości. Połowa Polaków jest dzisiaj bardziej zadowolona niż przed wejściem do Unii Europejskiej.] (TAZ 23 VII 2010).

6.3. Instytucjonalny aspekt EUROPY

Pojęciem EUROPY w znaczeniu politycznym po raz pierwszy posłużył się wspominany już Herodot, definiując ją wówczas przez pryzmat panującej w starożytnej Grecji wolności jako braku zniewolenia w wy-

niku obcego panowania i swobodnego rozwoju osobowości w myśl rozumianej za Platonem demokracji (Schulze 2006: 511); por.:

[9] *Nieprawdaż, to są ludzie wolni, pełno jest wolności w państwie i wolności słowa. Wolno w nim każdemu robić, co się komu podoba.* (Platon, *Państwo* 557 B).

Wolność, demokracja i wolność słowa to tylko nieliczne z wartości europejskich, będących podstawą Unii Europejskiej.

W obrębie instytucjonalnego aspektu EUROPY mieści się największa liczba derywatów. Przymiotnik *europamüde* [zmęczony Europą], wspominany na wstępie niniejszego artykułu, rejestrowany jest w pierwszym wydaniu słownika Grimmów (1862), por.: *quem tenet Europae satietas*. We współczesnej leksykografii hasło to odnajdujemy – pomimo wysokiej częstotliwości w korpusach – jedynie w słowniku słów skrzydlatych Büchmanna (2005). Znaczenie słowa *europamüde* wyraża współcześnie sceptycyzm i bierną postawę jakiejś społeczności (przeważnie) w stosunku do Unii Europejskiej, panującej w niej biurokracji, rzekomej korupcji, braku wpływu na decyzje Unii przeciętnego obywatela. Leksem *Europäer / Europäerin* [Europejczyk / Europejka] oznacza współcześnie również takiego polityka, który „opowiada się za zjednoczeniem państw Europy” (DudBW 2006; *Politiker, der für einen Zusammenschluss der Staaten Europas eintritt*). W tym kontekście w dyskursie konserwatywnym najczęściej mówi się o Europejczyku, który jest przekonany do swojego postępowania: *überzeugter Europäer* [przekonany / zdeklarowany Europejczyk]. Negatywne konotacje przywołuje natomiast określenie kogoś jako „Europejczyka z zawodu” (*Berufseuropäer*), por.:

[10] *„Europa”, wie diese Zusammenballung von Macht oft genannt wird, existiert. Aber kaum jemand weiß, in welcher Form. Die neue Obrigkeit bleibt im Schatten. Die Berufseuropäer sind gelegentlich im Fernsehen zu besichtigen, wie sie mit schweren Limousinen vor Konferenzgebäuden vorfahren, wie sie auf Pressekonferenzen mehr verschweigen als sagen, wie sie sich im Dienste Europas die Nächte um die Ohren schlagen.*

[„Europa”, jak często nazywane jest to skupisko władzy, istnieje. Ale prawie nikt nie wie, w jakiej formie. Nowe zwierzchnictwo pozostaje w cieniu. Od czasu do czasu widać tych zawodowych Europejczyków na ekranie, jak podjeżdżają wielkimi limuzynami na konferencje prasowe, na których więcej milczą niż mówią o tym, jak to przez pracę na rzecz Europy zarywają noce.] („Junge Freiheit” 22/99, 28 V 1999).

Europejczykiem może być również ktoś, niekoniecznie polityk, kto sprzeciwia się dążeniu do zjednoczenia całej Europy. W dyskursie skrajnie prawicowym Europejczykiem jest osoba, która broni Europy przed skutkami polityki unijnej. W tym kontekście mowa jest o *patriotycznych Europejczykach*, *PEGIDA* (*patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes* [patriotyczni Europejczycy przeciwko islamizacji Zachodu]). Widzimy w tym miejscu przykład ideologicznego posługiwania się leksemem *Abendland*.

Innym określeniem polityka Unii Europejskiej, semantycznie zbliżonym do potocznego *Berufseuropäer* [zawodowego / zdeklarowanego Europejczyka], jest *Eurokrat / Eurokratin* [eurokrata / eurokratka]. Według definicji słownika DudBW (2006), jest to „Politiker, der den Interessen der Europäischen Gemeinschaft (besonders gegenüber den USA) Vorrang einräumt” [polityk stawiający interesy Unii Europejskiej na pierwszym miejscu (szczególnie wobec USA)]. Definicja ta nie zawiera kwalifikatora „negatywny” w przeciwieństwie do leksemu *Eurokratie* [eurokracja] odnotowanego w tym samym słowniku, a odnoszącego się do panującej w Unii Europejskiej biurokracji, por.: (*abwertend*) *Bürokratie der Europäischen Union* [biurokracja UE]. Brak negatywnego nacechowania definicji *Eurokrat* [eurokrata] wynika ze zmiany w semantyce tego leksemu na przełomie ostatnich kilkudziesięciu lat. Dane korpusowe typowego użycia słowa *Eurokrat* wskazują na pierwotnie neutralne nazywanie polityków Unii Europejskiej „eurokratami” (cytaty z prasy lat 1969–1990, odnotowane w elektronicznej wersji słownika DWDS, wskazują na brak negatywnego nacechowania)¹⁰. Inaczej wygląda to na przestrzeni ostatnich 15

¹⁰ Elektroniczna wersja słownika DWDS, rubryka *typische Beispiele aus Korpora (maschinell ermitelt)* [typowe przykłady z korpusów (wyszukane mechanicznie)].

lat. Leksem *Eurokrat* rejestrowany jest w słowniku słów obraźliwych już w 1996 roku (por. *Das große Schimpfwörterbuch* 1996). Poniższy przykład pokazuje jednak niejasność znaczenia leksemu *Eurokrat* (przy założeniu, że przeprowadzający wywiad dziennikarz nie zamierzał świadomie obrazić ówczesnego przewodniczącego Komisji Europejskiej), por.:

[11] *Sie und SPD-Kandidat Schulz sind seit Jahrzehnten auf der europäischen Bühne. Da könnte der Verdacht aufkommen, zur Wahl stünden zwei Eurokraten, die im Wesentlichen das Gleiche wollen. [J. C. Juncker]. Der Ausdruck Eurokrat ist in diesem Zusammenhang in hohem Maße beleidigend. Sie wissen wahrscheinlich gar nicht, was das ist. Ich bin jedenfalls keiner. Ich bin überzeugter Europäer. Das ist etwas ganz anderes.*

[[Dziennikarz „Focus”] Zarówno Pan, jak i kandydat SPD [Martin] Schulz jesteście od kilkudziesięciu lat na europejskiej scenie politycznej. Mogłoby nasunąć się więc podejrzenie, że do wyborów startuje dwóch eurokratów, którzy właściwie mają te same zamiary. [J. C. Juncker] Określenie eurokrata jest w tym kontekście w dużym stopniu obraźliwe. Pan chyba nie wie, co ono oznacza. Ja w każdym razie eurokratą nie jestem. Jestem przekonanym Europejczykiem, a to coś zupełnie innego.] („Focus” 23 IV 2014, nr 16).

W powyższym cytacie Juncker określa się mianem wspomnianego wcześniej przekonanego / zadeklarowanego Europejczyka. W opozycji do owego „przekonanego Europejczyka” stoi *Euroskeptiker / Euroskeptikerin* [eurosceptyk / eurosceptyczka] oraz przymiotnik *euroskeptisch* [eurosceptyczny]. *Euroskeptiker* [eurosceptyk] to według definicji DudBW (2006) „polityk, który jest sceptycznie nastawiony do integracji Europy”. W dyskursie eurosceptycyzmem nazywana jest praktycznie wszelka krytyka polityki europejskiej, począwszy od wyrażania wątpliwości w zakresie polityki rządu, aż do postulatów całkowitego rozwiązania Unii. Sporadycznie mowa jest w dyskursie również o euroentuzjastach. Określenia *EU-*, *Europa-*, *Euroenthusiasten* [UE-, europo-, euroentuzjaści] występują w korpusie stosunkowo rzadko, np. korpus COSMAS II podaje przy *EU-Enthusiasten* 35 cytatów, *Europa-Enthusiasten* 58 przykładów, *Euroenthusiasten* 11 wystąpień;

dla porównania: *Euroskeptiker* występuje w korpusie 1184 razy, *EU-Skeptiker* 592 razy, *überzeugter Europäer* 740 razy.

Słownik antonimów MüllerGW (2002) rejestruje opozycję *Europäer / Atlantiker* [Europejczyk / atlantysta]. Leksem *Atlantiker* definiowany jest w słowniku wyrazów obcych LangFW (online), jako „Anhänger einer Politik, die eine enge Bindung Europas an die USA unterstützt” [zwolennik polityki europejskiej utrzymujący bliskie stosunki z USA]. W dyskursie leksem ten konotowany jest zarówno pozytywnie, jak i pejoratywnie, ponadto nie wyklucza bycia jednocześnie Europejczykiem i atlantystą, por.:

[12] *In der Außenpolitik setzt Komorowski, anders als zahlreiche Atlantiker in Polen, auf die Europäische Union. Erste Auslandsziele nach Amtsantritt sollen Brüssel, dann Berlin und Paris sein. Der Proeuropäer Tusk bekam mit Komorowski einen wichtigen Bündnispartner für seine Pläne.*

[W polityce zagranicznej Komorowski, w odróżnieniu od licznych atlantystów w Polsce, stawia na Unię Europejską. Pierwszym celem po objęciu władzy ma być Bruksela, później Berlin i Paryż. Proeuropejczyk Tusk zyskał w Komorowskim ważnego sojusznika dla swoich planów.] (COSMAS II, „Braunschweiger Zeitung” 6 VII 2010, *Freund der Deutschen und der EU*).

[13] *Er hat als Botschafter in Washington der Unterzeichnung des Staatsvertrages beigewohnt. Er möchte erleben, daß Österreich der EU beitrifft. Er ist ein Tiroler, ein Österreicher und ein Europäer und er ist Zeit seines Lebens ein Freund Amerikas und demnach ein Atlantiker gewesen.*

[Jako ambasador w Waszyngtonie, uczestniczył w zawarciu umowy państwowej. Karl Grube chce dożyć wstąpienia Austrii do Unii Europejskiej. Jest on zarówno Tyrolczykiem, Austriakiem, jak i Europejczykiem, ponadto przez długi okres swojego życia sympatykiem Ameryki i tym samym atlantystą.] (COSMAS II, 1994, Karl Gruber 85, *In seinem Reich ging die Sonne längst auf*).

Przymiotnik *europäisch* [europejski] rejestrowany jest w leksykografii również jako odnoszący się do Unii Europejskiej (DudBW 2006); w tym znaczeniu jego antonimem jest *antieuropäisch* [antyeuropejski]: „gegen Europa, gegen die Europäische Union gerichtet” [nastawiony przeciwko Europie, przeciwko Unii Europejskiej] (DudBW 2006). W dyskursie często pojawia się również złożenie *uneuropäisch*

[nieeuropejski] w znaczeniu czegoś sprzecznego z wartościami europejskimi, por.:

[14] *Die türkische Regierung hat die Pläne des Nachbarn Griechenland für den Bau eines Zauns an der gemeinsamen Grenze als unnütz und uneuropäisch kritisiert. Anstatt neue Mauern und damit eine „Festung Europa“ zu errichten, sollte Griechenland seine Politik auf „europäischen Grundwerten“ aufbauen.*

[Rząd Turcji skrytykował plany Grecji dotyczące stawiania ogrodzenia na wspólnej granicy jako zbędne i nieeuropejskie. Zamiast stawiać nowe mury i tworzyć „twierdzę Europa”, Grecja powinna opierać politykę zagraniczną na wartościach europejskich.] („Der Tagesspiegel” 7 I 2011).

[15] *Die CDU wirft der FDP wegen ihrer Haltung in der Griechenland-Krise „antieuropäische Tendenzen” vor. Dabei ist nur wenig so uneuropäisch wie eine von wem auch immer verordnete Einheitsmeinung.*

[CDU zarzuca FDP ze względu na jej postawę w kwestii kryzysu w Grecji, antyeuropejskie tendencje. Gdzie już samo narzucanie przez kogokolwiek jednolitej postawy można uznać za nieeuropejskie.] (FAZ 15 IX 2011).

Frazem *europäischer Gedanke* [myśl europejska], występujący również jako złożenie *Europagedanke*, należy do grupy politycznie nacechowanych synonimów *Europas*, por.:

[16] *Gesamtheit der politischen Leitbilder, Ordnungsvorstellungen und Entwürfe, die darauf gerichtet sind, die nationalstaatliche Zersplitterung Europas als Quelle kriegerischer Konflikte und weltpolitischer Schwäche zu überwinden und damit eine Neuordnung dieses Kontinents herbeizuführen (ohne Plural).*

[Myśl europejska: całokształt wzorców politycznych, wyobrażeń o porządku i założenia, mające na celu zniesienie narodowościowego rozłamu Europy, będącego przyczyną konfliktów zbrojnych i politycznego osłabienia świata, jak i zaprowadzenie nowego porządku na kontynencie (bez l.m.).] (DudBW 2006).

Frazeologizmy w rodzaju *sich für Europa einsetzen* [angażować się dla Europy / poświęcić się dla Europy / działać na korzyść Europy], *europäisch denken* [myśleć po europejsku] mówią o prowadzeniu polityki integracyjnej Unii Europejskiej i odnoszą się bezpośrednio do polityków, których cechuje taka postawa (DudBW 2006).

Leksem *Paneuropa*, który według definicji słownika DudBW (2006) określa „dążenia do wspólnoty wszystkich państw europejskich” (*erstrebte Gemeinschaft aller europäischen Staaten*), odnotowywany jest w dyskursie prawie wyłącznie w nazwach organizacji, w tym najczęściej Unii Paneuropejskiej (326 cytatów w korpusie COSMAS II).

W grupie derywatów aspektu instytucjonalnego EUROPY mieszczą się również nazwy organów Unii Europejskiej, np.: *Euratom*, *Europara*; *Europaparlament*, *Europaunion*, *Europawahl* [wybory europejskie], *Europol*. Słownik DudBW (online) rejestruje ponadto hasła odnoszące się do kryzysu gospodarczego, np. *Eurokrise* [eurokryzys]; por.: *durch Überschuldung ausgelöste, Krise der Gemeinschaftswährung der Europäischen Union Euro* [spowodowany przez zadłużenie kryzys wspólnej waluty Unii Europejskiej euro], a także metaforę „parasola ratunkowego” (*Eurorettungsschirm* [parasol ratunkowy euro]), por.: *Gesamtheit der Maßnahmen zur wirtschaftlichen Stabilisierung einzelner Länder der Eurozone* [środki podejmowane w celu gospodarczej stabilizacji pojedynczych państw strefy euro].

Polityczny aspekt EUROPY zdominował wyniki ankiety (34%). Studenci eksponowali najczęściej.: układ z Schengen (34 razy), pokój (12), wspólną walutę (12), wolność (11), prawo wyboru miejsca zamieszkania i pracy (7), demokrację (7). Dość często pojawiały się odpowiedzi nacechowane emocjonalnie, np.:

[17] *Als EU-Bürger kann ich ohne große Probleme in jedem Land Europas leben. Das ist schon toll.* [Jako obywatel UE mogę bez większych problemów zamieszkać w każdym kraju europejskim. To jest świetne.] (ankieta).

[18] *Grenzen spielen keine große Rolle mehr. Im Positivem: Austausch, Mobilität, Freundschaft, mehr Arbeitsmöglichkeiten.* [Granice nie odgrywają już żadnej roli. W sensie pozytywnym: wymiana, mobilność, przyjaźń, więcej możliwości na rynku pracy.] (ankieta).

[19] *Problemloses Arbeiten überall in der EU.* [Bezproblemowa praca w całej UE.] (ankieta).

[20] *Die Möglichkeit selbst zu entscheiden, wo man lebt / arbeitet.* [Możliwość decydowania samemu, gdzie się chce żyć / pracować.] (ankieta).

6.3.1. Metafory

6.3.1.1. *Das europäische Haus* [dom europejski]

Aspekt instytucjonalny EUROPY występuje w dyskursie publicznym również w postaci metafory. Jörg Zinken, analizując niemieckie metafory prasowe, wyróżnił trzy profile pojęcia EUROPA: geograficzny, instytucjonalny i kulturowy (Zinken 2002: 189). 71,68% metafor odnosiło się przy tym do Europy jako instytucji, profil kulturowy objął 20,22% metafor, profil geograficzny 4,42% (tamże: 190). Nie znaczy to, że o Unii Europejskiej mówi się tylko metaforycznie, jeżeli jednak w dyskursie europejskim pojawiają się metafory, to odnoszą się one najczęściej do Europy jako instytucji. Największą częstotliwością odznacza się przy tym deskryptor budownictwa (Musloff 2000; Zinken 2002; Schieder 2006). Wspomniana wcześniej metafora „domu europejskiego” jest pojęciem wyjściowym, które aktywizuje całą ramę pojęciową związaną z domeną budownictwa, architektury i zamieszkiwania. W niemieckim dyskursie publicznym metafora „domu europejskiego” pojawiła się na długo przed Gorbaczowem i Kohlem. Kurt Tucholski wielokrotnie nazywał Europę domem, por.:

[21] *Europa ist ein großes Haus. Seit wann darf eine Mietspartei im zweiten Stock ein Feuer anzünden und dann abwehrend rufen: »Mischt euch nicht in meine Verhältnisse! Das ist meine Wohnung!«? Jede Mietswohnung ist der Bestandteil eines Hauses – jedes europäische Land ist ein Bestandteil Europas. Wer sich abschließt, ist ein Dummkopf und ein Friedensstörer.*

[Europa jest dużym domem. Od kiedy to lokatorom na drugim piętrze wolno podłożyć ogień i unikowo krzyknąć: „Nie wtrącajcie się do moich spraw! To moje mieszkanie!”? Każde mieszkanie jest częścią tego domu – każde państwo jest częścią Europy. Ten, kto się izoluje, jest durniem i awanturnikiem zagrażającym pokojowi.] (Kurt Tucholski, „Wiener Weltbühne”, 29 IX 1932, nr 1, s. 1).

Zarówno Tucholski, jak i Gorbaczow mieli na myśli całą Europę, natomiast w teraźniejszym dyskursie publicznym metafora domu obejmuje Unię Europejską, por.:

[22] *Von innen – das wissen wir – sieht im Leben fast immer alles ein wenig anders aus als von außen. Das gilt für jedes Haus, und das gilt auch für Europa. Von außen betrachtet ist die Europäische Union eine historische Erfolgsgeschichte ohne Beispiel. Die Europäische Union ist eines der beeindruckenden Friedenswerke auf dem Planeten Erde. Mit der europäischen Einigung ist den Völkern Europas ein großes Glück gelungen. Es sichert ihre Freiheit und ermöglicht ihnen Wohlstand. Aber auch von innen ist die Europäische Union ein wunderbares Haus. Ich finde sie von innen erlebt – das ist meine Erfahrung der letzten 17 Jahre sogar noch schöner als von außen. Meine Damen und Herren, ich möchte aus diesem Haus nie wieder ausziehen. Es gibt – das ist meine Überzeugung – keinen besseren Platz für unser Leben in Europa als unser gemeinsames europäisches Haus. Heute bauen wir es aus. Wir erweitern es. An manchen Stellen erneuern wir es. Manchmal denke ich dabei: Wenn wir so sehr damit beschäftigt sind, das Gebäude auszubauen und zu erneuern, damit darin heute fast eine halbe Milliarde Europäer ihr zu Hause finden, dann können wir vor lauter Bauarbeiten leicht das Große, das Einzigartige übersehen. Dann können wir manchmal kaum erfassen, was dieses Gebäude wirklich ausmacht, wo sein Kern steckt.*

[Od wewnątrz – wiemy o tym – wszystko w życiu wygląda trochę inaczej. Dotyczy to każdego domu, dotyczy to również Europy. Patrząc od zewnątrz, Unia Europejska jest historycznym sukcesem bez precedensu. Unia Europejska jest jednym z najbardziej imponujących osiągnięć na rzecz pokoju na Ziemi. Porozumienie narodów Europy jest jej wielkim szczęściem, zapewniającym jej wolność i umożliwiającym jej dobrobyt. Ale też od wewnątrz Unia Europejska jest wspaniałym domem. Uważam nawet – jest to moje odczucie ostatnich siedemnastu lat – że jest ona od wewnątrz nawet wspanialsza niż od zewnątrz. Szanowni Państwo, ja z tego domu nigdy już nie chcę się wyprowadzić. Nie ma – jestem o tym przekonana – lepszego miejsca do życia w Europie niż nasz wspólny dom europejski. Dzisiaj rozbudowujemy go i rozszerzamy. W niektórych miejscach odnawiamy. Czasami myślę przy tym: Jeśli tak bardzo jesteśmy zajęci rozbudowywaniem i remontowaniem tego budynku, żeby mógł dzisiaj być domem dla prawie pół miliarda Europejczyków, to łatwo tracimy z oczu jego wspaniałość i wyjątkowość. Wtedy trudno nam czasem pojąć, co stanowi istotę tego budynku.] (Angela Merkel, *Przemówienie w Europarlamencie 17 I 2007*).

Wśród ankietowanych „domem” nazwała Europę jedna osoba, por.:

[23] *Das wahre Europa ist das Haus für viele verschiedene Nationalitäten, Sprachen und Kulturen unter einem Dach.* [Prawdziwa Europa to dom dla wielu różnych nacji, języków i kultur pod jednym dachem.] (ankieta).

6.3.1.2. *Festung Europa* [twierdza Europa]

Na początku lat 90. pojawiła się w mediach metafora *Festung Europa* [twierdza Europa] (Schirmer 1992; Bolotova, Zinken 2004). Europa jako *Wohlstandsfestung* [twierdza dobrobytu] konfrontuje polityczną lirykę wspólnego domu europejskiego z rzeczywistością (Schirmer 1992: 229), por.:

[24] *Das ist das Problem. Europa ist die EU, die EU eine Wohlstandsfestung. Die Slums in der Nähe des Nordbahnhofes von Bukarest sind ein Schandmal für den Kontinent.*

[Problemem jest to, że Europa to UE, a UE to twierdza dobrobytu. Slumsy w pobliżu dworca w Bukareszcie są hańbą tego kontynentu.] („Die Zeit” 17 VIII 1998, nr 33).

Metafora Europy jako twierdzy (*Festung Europa*) odnosi się w dzisiejszym dyskursie publicznym do działań politycznych wobec uchodźców; w tym kontekście również ankietowani nazwali Europę twierdzą, por.:

[25] *Leider schätzen die Einwohner nicht immer den Wert, für die Menschen aus anderen Kontinenten entwickelt sich Europa aber immer mehr zur unerreichbaren Festung.*

[Niestety mieszkańcy nie zawsze szanują jej wartość, dla ludzi z innych kontynentów Europa staje się coraz bardziej nieosiągalną twierdzą.] (ankieta).

[26] *Was sicher nicht für mich das „wahre” Europa darstellt, ist seine unmögliche, menschenverachtende und tödliche Flüchtlingspolitik (also Außenpolitik).*

[Co dla mnie na pewno nie stanowi o istocie „prawdziwej” Europy, to jej niemożliwa, gardząca ludźmi i śmiertelna polityka w kwestii uchodźców (czyli polityka zagraniczna).] (ankieta).

Z dobrobytem panującym w Europie Zachodniej związana jest odpowiedzialność finansowa Niemiec jako największego państwa Unii.

Mówiąc krótko – Niemcy utrzymują Unię. Oczywiście nie brak sprostowań, wyjaśniających zasady, wedle których Niemcom przypada najwyższa składka, tłumaczeń, jak bardzo z członkostwa korzysta gospodarka niemiecka¹¹, są one jednak odzwierciedleniem na rozpowszechnione przeświadczenie o niekorzystnej sytuacji finansowej Niemiec. W tym kontekście medialną karierą cieszą się od lat potoczne: *Zahlmeister Europas* [sponsor Europy] i *Melkkuh Europas* [dojna krowa Europy]:

[27] *Deutschland der Zahlmeister Europas. Europa ist, wenn Deutschland zahlt und alle anderen profitieren – dieser Eindruck ist im bevölkerungsreichsten Land des Kontinents weit verbreitet. Zwei Drittel der Deutschen misstrauen der EU. Gerade einmal jeder fünfte Bundesbürger glaubt, die Mitgliedschaft im Staatenbund mit den zwölf Sternen bringe mehr Vor- als Nachteile.*

[Niemcy sponsorem Europy. Europa istnieje, kiedy Niemcy płacą, a inni korzystają – takie przeświadczenie panuje w największej społeczności tego kontynentu. Dwie trzecie Niemców nie ufa UE. Zaledwie co piąty Niemiec wierzy, że członkostwo w Unii przynosi więcej korzyści niż strat.] („Spiegel” online 19 III 2011).

[28] *Deutschland, die Melkkuh der EU. Seit der Wiedervereinigung hat Deutschland mehr als 200 Milliarden Euro Nettzahlung geleistet. Das sind rund 45 Prozent der gesamten Nettobeiträge aller zehn EU-Nettozahler – weit überproportional zu Deutschlands Wirtschaftsleistung.*

[Niemcy dojną krową UE. Od Zjednoczenia Niemcy wpłaciły ponad 200 miliardów euro netto, co stanowi 45% ogółu wpłat netto wszystkich dziesięciu płatników UE – zupełnie nieproporcjonalnie do niemieckiej koniunktury.] (FAZ 10 II 2013).

6.4. Społeczny aspekt EUROPY

Aspekt społeczny jest ściśle związany z aspektem instytucjonalnym. Europa jako Unia Europejska jest wspólnotą, którą charakteryzują wartości europejskie.

[29] *Europas Seele ist die Toleranz. Europa ist der Kontinent der Toleranz.*

¹¹ Np. książka Gerda Bosbacha (2011) *Lügen mit Zahlen: Wie wir mit Statistiken manipuliert werden*. [Kłamać w liczbach. Jak jesteśmy manipulowani statystykami].

[Duszą Europy jest tolerancja. Europa jest kontynentem tolerancji.] (Angela Merkel, 17 I 2007 w Parlamencie Europejskim).

Tolerancja, wolność, demokracja, równość, przestrzeganie praw człowieka, pluralizm i brak dyskryminacji pojawiały się w odpowiedziach studentów najczęściej. Ankietowani zwrócili również uwagę na brak tych właśnie wartości w dzisiejszym społeczeństwie europejskim, por.:

[30] *Un-Gemeinschaft; Nicht-Einheit; Gegeneinander derzeit und somit das „wahre Europa“*. [Nie-wspólnota, nie-jedność, ciągle przeciwko sobie, na razie to jest prawdziwa Europa.] (ankieta).

[31] *IST: Handelsgemeinschaft, ähnlicher Kulturkreis. SOLLTE: Wertegemeinschaft, Vollzug Lösungen globaler Probleme*.

[JEST: wspólnota handlowa, zbliżony krąg kulturowy. POWINNO BYĆ: wspólnota wartości, czynne rozwiązywanie globalnych problemów.] (ankieta).

[32] *Das wahre Europa wäre für mich ein großes Land, in dem sich alle gegenseitig helfen & unterstützen + zusammenarbeiten. In echt sieht es leider anders aus*.

[Prawdziwa Europa byłaby dla mnie dużym krajem, w którym wszyscy nawzajem sobie pomagają & wspierają się + współpracują. W rzeczywistości wygląda to niestety zupełnie inaczej.] (ankieta).

Spółczesność Europy jest różnorodna, modelem społecznym jest wielokulturowość. Wielokulturowość w dyskursie publicznym najczęściej występuje w potocznym skrótce *Multikulti* (również jako przymiotnik *multikulti*). Skrót *multikulti* jest, w zależności od postawy mówiącego, nacechowany pozytywnie bądź wyraża dezaprobatę mówiącego. W odpowiedziach studentów określenie *Multikulti* było nacechowane raczej pozytywnie.

6.5. Kulturowy aspekt EUROPY

Kultura europejska jest dziedzictwem antyku grecko-rzymskiego i judeochrześcijaństwa. W potocznym rozumieniu Europa jest chrześcijańska. Jest to związane m.in. z dwukrotnie wymienianym już

synonimem Europy *Abendland*, por. *christliches Europa* = *christliches Abendland* [chrześcijańska Europa] = [chrześcijański *Abendland*]. Od czasu romantyzmu rozwinęła się na niemieckim obszarze językowym tradycja wykorzystywania pojęcia *Abendland* (Novalis, bracia Schlegel). Koncepcja *Abendlandu* była podstawą ideologii okresu międzywojennego, również naziści wykorzystywali to hasło jako rozgranicznik kultury europejskiej od słowiańskiej i żydowskiej. Lata 50. XX w. są punktem kulminacyjnym ideologii *Abendlandu* w szeregu ugrupowań centroprawicowych, które przetrwały do dziś m.in. w kręgach obecnej Międzynarodowej Unii Paneuropejskiej (Conce 2005: 402). W wyniku sekularyzacji hasło *christliches Abendland* [chrześcijański Zachód] wyszło z powszechnego użycia, przetrwało jednak, jak już wspomniano, w funkcji sloganu politycznego. We współczesnym dyskursie publicznym argument chrześcijaństwa służy jako separator kultur Zachodu od kultur Islamu. W debatach politycznych mowa jest na przykład o tym, że Turcja jest muzułmańska i nie pasuje do chrześcijańskiej Europy.

Kulturowy aspekt EUROPY, rejestrowany w leksykografii, a odnoszący się do mitu greckiego o księżniczce Europie, uznać można za utrwalony w kolektywnej świadomości. Ma on jednak charakter bardziej ikonograficzny niż werbalny. Porwanie Europy jest częstym motywem sztuki współczesnej, motyw ten widnieje również na okładkach wielu książek dotyczących poszukiwania wspólnego kanonu wartości europejskich.

Wyraz *Eurozentrismus* [europocentryzm] – jeden z pierwszych derywatów *Europy* – rejestrowany jest w encyklopediach i leksykonach, brak natomiast tego hasła w słownikach. Słownik DudBW (2006) podaje definicję przymiotnika *eurozentrisch* [europocentryczny]. Etnolog Dieter Haller definiuje *Eurozentrismus* następująco: „von Eurozentrismus spricht man, wenn die europäische Kultur den Bewertungsmaßstab darstellt” [mówimy o europocentryzmie, jeżeli kultura europejska służy za kryterium wartościowania] (Haller 2005: 17). W tym kontekście z europocentryzmem związany jest czasownik *europäisie-*

ren [europeizować], por.: „der europäischen Lebensart angleichen, nach europäischem Vorbild umgestalten, kulturell oder politisch an [Gesamt]europa orientieren” (DudBW 2006) [europeizacja: dostosowanie do europejskiego stylu życia, kulturowa i polityczna przemiana na wzór (całej) Europy]. Ujęcie w nawias członu *Gesamt* [cała] w powyższej definicji sugeruje, iż również w samej Europie toczony są procesy europeizacji. W tym kontekście wartości europejskie rozumiane są jako wartości zachodnioeuropejskie.

Europens übertünchte Höflichkeit [pozorna uprzejmość Europy] to cytat z wiersza Johanna Gottfrieda Seumesa *Der Wilde* (1793), w którym autor opisuje Europejczyków jako powierzchownych i pozornie uprzejmych. W tym kontekście przysłowie to we współczesnym dyskursie odnosi się do dwulicowości i sztucznej uprzejmości jakiejś osoby (por. *Das große Wörterbuch der Zitate und Redewendungen* 2007). Forma rzeczownika *Europens* w powyższym cytacie jest typową dla czasów poety łacińską formą dopełniacza (por. Grimm 1862: 1196).

Do aspektu kulturowego zaliczyć można również derywaty z dziedziny sportu, por.: *Europacup*, *Europapokal* [puchar Europy]; *Europameister* [mistrz Europy]; *Europameisterin* [mistrzyni Europy]; *Europameisterschaft* [mistrzostwa Europy]; *Europaliga* [liga europejska]; *Europarekord* [rekord europejski]; *Europarekordler* [europejski rekordzista]; *Europarekordlerin* [europejska rekordzistka]. Leksemy *Europameister* [mistrz Europy] i *Europameisterschaft* [mistrzostwa Europy] jako jedyne derywaty *Europy* rejestrowane są w słowniku kolokacji (por. *Wörterbuch der Kollokationen im Deutschen* 2012). Fakt ten jest być może związany z wysoką pozycją sportu w niemieckiej kulturze, szczególnie piłki nożnej. Słownik DudBW (2006) rejestruje również leksemy *Eurodance* [gatunek elektronicznej muzyki tanecznej, popularny w latach 90. XX w.], *Eurokommunismus* [eurokomunizm] i przymiotnik *eurokommunistisch* [eurokomunistyczny].

W odpowiedziach studentów – mimo dużej częstotliwości (21,5%) – kultura europejska opisywana była raczej ogólnie, bez konkretnych przykładów, pojedynczo pojawiały się: literatura, Oświecenie czy kul-

tura Zachodu. Większość odpowiedzi brzmiała następująco: *bogactwo kulturowe, wspólna kultura, wspólne wartości, powiązanie kulturowe* itp. Również ogólnie, bez nazywania konkretnych wydarzeń, studenci wskazywali wspólną historię Europy.

7. Podsumowanie

Analiza trzech typów danych S-A-T pozwala „zrekonstruować wielostronny i pełny obraz przedmiotu, tzn. ujawnić istnienie pewnego bazowego zespołu cech ujawniających się najszerzej. Postulatem badawczym – pisał Jerzy Bartmiński – jest sięganie po różne, wzajemnie dopełniające się typy danych. Najbogatsze są charakterystyki zawarte w tekstach, najuboższe – utrwalone systemowo. Liczba cech jest odwrotnie proporcjonalna do siły (stopnia) ich utrwalenia językowego” (Niebrzegowska-Bartmińska 2014: 90). Granice tego zespołu cech nie są jednak zamknięte (Bartmiński 2006: 163). Bazowy zespół charakterystyk EUROPY podporządkowany został czterem aspektom jej obrazu, związanym z punktem widzenia i systemem wartości podmiotu mówiącego, zależnym ponadto od sytuacji komunikacyjnej.

Aspekt geograficzny

Europa to (1) kontynent, (2) zachodnia część Eurazji, (3) oddzielona granicą Uralu, (4) podzielona na części zachodnią, wschodnią, północną, południową i środkową, (5) przy czym Europa Środkowa, (6) nazywana też Centralną, uwzględniana jest w specjalistycznych dyskursach, w rozumieniu ogólnym występuje podział na wschód, zachód, północ i południe. (7) Niemcy zaliczane są do Zachodu, a kraje wschodniej części Europy Środkowej do Wschodu.

Aspekt instytucjonalny

Europa kojarzona jest z Zachodem (8), przez Zachód rozumiana jest przede wszystkim Unia Europejska (9). Proces europeizacji zmierza do zjednoczenia wszystkich krajów Europy (10). Poprzez zniesienie granic (11), stosunki partnerskie (12), wspólny system prawny (13), zagwarantowany jest pokój w Europie (14). Kraje ubiegające się o członkostwo muszą spełniać takie unijne wymogi, jak przestrzeganie praw człowieka (15), wolności słowa (16) i demokracji (17). Większość krajów Unii Europejskiej ma wspólną walutę

euro (18). Wraz z przystąpieniem do Unii mówi się o integracji europejskiej danego kraju (19), jak i świadomości europejskiej tego kraju (20).

Aspekt polityczno-społeczny

W Europie panuje pokój (21) dzięki wzajemnej tolerancji wobec różnorodności (22). Tolerancja (23), sprawiedliwość (24) i pluralizm (25) są podstawą takich wartości, jak poszanowanie godności ludzkiej (26), wolność (27), demokracja (28), równość (29), praworządność (30), przestrzeganie praw człowieka (31), przyjętych przez państwa europejskie. Europa jest wspólnotą państw europejskich, nazywaną często domem europejskim (32). W Europie występuje wielokulturowość jako model społeczny (33), nazywany w skrócie *Multikulti* (przym. *multikulti*). W Europie Zachodniej panuje dobrobyt (34), do którego dążą pozostałe kraje europejskie. Mentalność europejska jest zamknięta (35), Europa postrzegana jest jako niedostępna twierdza (36).

Aspekt kulturowy

Kultura europejska jest kulturą Zachodu (37). Różnorodność kultur i języków w Europie jest jej bogactwem (38). Kultura europejska wywodzi się z antyku grecko-rzymskiego (39) i judeochrześcijaństwa (40), została uformowana przez Oświecenie (41) i humanizm (42). Europa nazywana *Abendland* (Zachód) odnosi się do chrześcijaństwa (43) i stoi w opozycji do muzułmaństwa, czyli Wschodu (44). W Europie wspierane, szczególnie finansowo, są: postęp (45), technologia (46) i innowacja (47), świadczące o wysokiej jakości europejskich produktów na całym świecie (48).

8. Profilowanie

Ostatnim elementem obrazu EUROPY ukształtowanego w świadomości użytkowników współczesnej niemieczyny są źródła tekstowe. Utrwalony w konkretnych wypowiedziach obraz „zależy od przyjętego modelu rzeczywistości i wiedzy o świecie, od orientacji ideowej mówiących i piszących autorów” (Bartmiński 1998: 11). Na podstawie zebranego materiału wyróżniono trzy profile pojęcia EUROPA: profil familijny, profil fortecy i profil światopoglądowy.

8.1. Profil familijny

Europa postrzegana jest jako miejsce zapewniające dobrobyt i pokój, będące efektem wieloletniej pracy narodu niemieckiego (por.

cytat [1]). Europa identyfikowana jest tutaj z Unią Europejską, nazywaną domem (por. cytat [21]), również rodziną. Członków wspólnoty europejskiej cechuje świadomość udostępniania owego dobrobytu innym nacjom, jednak nie bezwarunkowo – z racji poczucia odpowiedzialności za stabilizację projektu unijnego Niemcy postrzegają siebie w roli gospodarza wspólnego domu europejskiego, por.:

[33] *Deutschland hat heute eine Verantwortung wie nie zuvor in den vergangenen 50 Jahren. Das ist Chance und Last zugleich. Deutschland hat zum ersten Mal seit Jahrhunderten die Chance, eine produktive Rolle in Europa zu spielen und Europa entscheidend voran zu bringen. Das kann heute nur Deutschland. Aber Deutschland allein kann es nicht.*

[Niemcy ponoszą dzisiaj odpowiedzialność, jakiej nie ponosiły na przełomie ostatnich 50 lat. Jest to szansa i ciężar jednocześnie. Po raz pierwszy od stuleci Niemcy mają szansę odgrywać czynną rolę w Europie i poprowadzić Europę naprzód. Dzisiaj mogą to tylko Niemcy, nie mogą jednak podołać temu sami.] (Theo Waigel, „Die Welt” 25 XII 2011).

[34] *Niemand sollte glauben, dass ein weiteres halbes Jahrhundert Frieden und Wohlstand in Europa selbstverständlich ist. Es ist es nicht. Deshalb sage ich: Scheitert der Euro, dann scheitert Europa. Das darf nicht passieren.*

[Niech nikt nie myśli, że następne pół wieku pokoju i dobrobytu w Europie są oczywiste, bo nie są. Dlatego mówię: jeśli nie przetrwa euro, wtedy nie przetrwa i Europa.] (Angela Merkel, „Die Zeit” 26 X 2011).

[35] *Zur Politik der europäischen Einigung gibt es keine verantwortbare Alternative. Wenn wir Frieden, Freiheit, Sicherheit und Wohlstand für alle Bürger unseres Kontinents auf Dauer sichern wollen, dann bleibt es unsere Aufgabe, mit Engagement und Optimismus für den Bau des Hauses Europa einzutreten. Denn Europa – und das gilt besonders für die junge Generation – ist unsere Zukunft.*

[Nie ma alternatywy polityki zjednoczenia Europy, za którą można by ponosić odpowiedzialność. Jeżeli chcemy na stałe zapewnić pokój, wolność, bezpieczeństwo i dobrobyt wszystkim obywatelom naszego kontynentu, musimy z zaangażowaniem i optymizmem uczestniczyć w budowaniu domu europejskiego. Bo Europa – i to dotyczy szczególnie młodego pokolenia – jest naszą przyszłością.] (Helmut Kohl, „Die Welt” 23 III 2007).

8.2. Profil fortecy

Również w ramach tego profilu Europa postrzegana jest jako miejsce dobrobytu i kolebka wartości, które trzeba chronić. Tutaj jednak Europa przeciwstawiana jest Unii Europejskiej, utożsamianej z konstruktem politycznym, który nie reprezentuje żadnych wartości. Procesy integracyjne Unii Europejskiej postrzegane są jako zagrożenie europejskich wartości i bezpieczeństwa w Europie, a motywacją działań Europejczyków jest obawa przed utratą osiągniętych standardów:

[36] *Die kulturell-historische Dimension ist mir wichtig. Ich bin ein Liebhaber der europäischen Kultur und schätze besonders die Literatur. Ich bin stolz drauf, was für einen Beitrag Europa zur Menschen- und Grundrechtsdebatte geleistet hat. Dieses Erbe möchte ich verteidigen. Ja, die europäische Kultur ist bedroht. Es gibt im Islam gewisse Tendenzen, die mit der Menschenrechtserklärung der Uno nicht ohne Weiteres vereinbar sind. Man beachte nur, wie der türkische Präsident Erdogan die Rolle der Frau beurteilt.*

[Aspekt kulturowo-historyczny jest dla mnie bardzo ważny. Jestem miłośnikiem europejskiej kultury, a szczególnie cenię literaturę. Jestem dumny z osiągnięć Europy w kwestii praw człowieka i podstawowych praw obywatelskich. Chcę stanąć w obronie tej spuścizny. Tak, kultura europejska jest zagrożona. Niektóre tendencje widoczne w muzułmaństwie nie dają się pogodzić z deklaracją praw człowieka przyjętą przez ONZ. Wystarczy tylko spojrzeć, jak prezydent Turcji Erdogan ocenia rolę kobiet.] („Junge Welt” 9 XII 2014).

[37] *Diese Nachrichten [über die Zuwanderer Zahlen] sollten die politisch Verantwortlichen sofort alarmieren und zum Handeln zwingen. Der Zuzug mag zwar politisch im Rahmen des Zusammenwachsens der EU gewollt sein, geht aber an der Lebenswirklichkeit vorbei. Denn Mentalität, Lebensweise und die Auffassung und das Verständnis von Bildung sind sehr unterschiedlich. Die hohe Anzahl an Analphabeten, die Sorge vor Infektionskrankheiten und die große Anzahl von Roma, Rumänen und Bulgaren, die wahrscheinlich statistisch gar nicht erfasst sind, machen mir Angst. Es stellt sich für mich die Frage, warum werden ausgerechnet wir Deutschen zur Kasse gebeten? Europa stelle ich mir als ein großes Land des gegenseitigen Einvernehmens und der gleichen Verantwortung für das große Ganze vor. Manches Mitgliedsland der Europäischen Gemeinschaft muss da aber noch in seine Rolle hineinwachsen.*

[Ta wysoka liczba migrantów powinna zaniepokoić odpowiedzialnych i zmusić ich do działania. Być może wszystko jest politycznym zamiarem w ramach integracji UE, jednak w rzeczywistości jest to niewykonalne. Ponieważ mentalność, sposób życia i postrzeganie roli wykształcenia tutaj kompletnie się różnią. Przeraza mnie ta wysoka liczba analfabetów, strach przed chorobami zakaźnymi i ci wszyscy Romowie, Rumuni i Bułgarzy, którzy w ogóle nie są zewidencjonowani. Pytam się, dlaczego właśnie my, Niemcy, musimy za to płacić? W moim wyobrażeniu Europa to duży kraj wzajemnych porozumień i równego rozłożenia odpowiedzialności za całość. Niektóre kraje członkowskie muszą jeszcze dorosnąć do tej roli.] („Berliner Morgenpost” 3 VI 2013, list czytelnika nawiązujący do artykułu *Nie możemy wszystkich przyjąć. O problemach z tzw. migrantami ekonomicznymi z Bułgarii i Rumunii*).

8.3. Profil światopoglądowy

Profil światopoglądowy ma charakter postulatyczny. Europa postrzegana jest w nim jako szansa na pokój. We współczesnym dyskursie zagrożeniem pokoju na świecie jest nierównomierny dostęp do dobrobytu. Polityka Unii Europejskiej postrzegana jest przy tym jako źródło unicestwiania europejskich wartości.

[38] *[EU] ein Basar, auf dem 28 Mitgliedsstaaten europäische Werte dealen. Da fordern Schweden und Holländer absolute Prinzipientreue, solange ihr Geschäft nicht berührt ist. In Aserbajdschan sehen einige EU-Länder schon mal großzügig über Menschenrechtsverletzungen hinweg – Business.*

[UE jest bazarem, na którym 28 krajów członkowskich handluje wartościami europejskimi. Szwedzi i Holendrzy domagają się przestrzegania zasad tak długo, dopóki to nie narusza ich interesów. W przypadku Azerbejdżanu niektóre kraje UE gotowe są przymknąć oko na naruszanie praw człowieka – biznes.] („Neues Deutschland”).

[39] *Die EU ist ein ewiges Projekt. Eine Vision für die einen, ein Hort von Frieden, Freiheit, Demokratie und Menschenrechten. Für die anderen hingegen eine bloße, erweiterte Freihandelszone, die ihre Kompetenzen ständig überschreitet.*

[UE jest wiecznym projektem. Dla jednych wizją, ostoją pokoju, wolności, demokracji i praw człowieka, dla innych zwykłą strefą wolnego handlu, przekraczającą ciągle własne kompetencje.] („Die Zeit” online 20 XII 2007).

[40] *Die Linke in Europa ist gefordert, den Kampf um die Europäische Union aufzunehmen. Ein anderes Europa, eine EU, die ihr Gestaltungspotenzial im Interesse von Millionen Menschen in aller Welt nutzt, ist möglich – wenn es gelingt, die Politik und Entwicklung der Europäischen Union zu verändern, sie an Frieden und zivilen Konfliktlösungen zu orientieren, an Demokratie, an der Überwindung des Patriarchats, an sozialer Sicherheit und ökologischer Nachhaltigkeit und an einer Wirtschaft, die den Menschen dient. Dieses andere Europa kann entscheidend dazu beitragen, dass eine andere Welt möglich wird.*

[Lewica w Europie musi podjąć teraz walkę o Unię Europejską. Inna Europa, Unia, która wykorzystuje swoje możliwości w interesie milionów ludzi na całym świecie, jest możliwa, jeżeli uda się zmienić politykę i rozwój Unii Europejskiej w kierunku pokoju, rozwiązywania konfliktów, demokracji, zniesienia patriarchalności, zabezpieczenia socjalnego, wytrwałości ekologicznej i gospodarki, która służy ludziom.] („Junge Welt”).

[41] *Tödliche Flüchtlingspolitik – in Europa und weltweit. Kriege, Katastrophen, Hunger, Not – weltweit fliehen Hunderttausende aus ihrer Heimat auf der Suche nach einer sicheren Zuflucht, Arbeit und Wohlstand. Doch Europa und die Staaten des Westens schotten sich ab, an den Außengrenzen lauert der Tod.*

[Śmiercionośna polityka wobec uchodźców – w Europie i na całym świecie. Wojny, katastrofy, głód, bieda, nędza – na całym świecie setki tysięcy ludzi uciekają ze swojej ojczyzny w poszukiwaniu bezpiecznego miejsca, pracy i dobrobytu. Jednak Europa i państwa Zachodu izolują się, na zewnętrznych granicach Unii czyha śmierć.] („Neues Deutschland”).

8.4. Podsumowanie

W tekstach prasowych dominuje patrzenie na Europę przez pryzmat aspektu politycznego. Profil familijny rysuje przy tym punkt widzenia polityka aktywnie uczestniczącego w pracach rządowych, postrzegającego Europę jako Unię, tę zaś jako ustrój polityczny zapewniający państwom członkowskim pokój i dobrobyt. Potrzeba budowania forticy Europy, widoczna w drugim profilu, wynika natomiast z lęku przed utratą wypracowanych wartości. Z punktu widzenia przeciętnego obywatela jest to strach, np. przed napływem obywateli biednych krajów na niemiecki rynek pracy. Często jest to zwykła niechęć w stosunku do obcokrajowców, wynikająca z przekonania,

iż ludziom tym nie powinno przysługiwać prawo do zasiłków bądź innych pomocy finansowych oferowanych przez państwo niemieckie, por. [37]. Z punktu widzenia polityka o orientacji skrajno-prawicowej jest to obawa o utratę narodowej tożsamości. Profil światopoglądowy, charakterystyczny dla dyskursu skrajnie lewicowego, jest reakcją na skutki polityki Unii Europejskiej. Jest on oparty na cechach ideowych, rysujących Europę przyszłości. Jest to punkt widzenia aktywisty politycznego, również przeciętnego człowieka, dla którego Europa powinna być wspólnotą wszystkich społeczności wspierającą biedne kraje Trzeciego Świata; por. odpowiedzi studentów [25]–[27], [31]–[33].

Wszystkim trzem profilom wspólny jest element introspektywny, wynikający z zakorzenionej świadomości przynależności do Europy Zachodniej, o której była mowa na wstępie niniejszego artykułu. Profil światopoglądowy ma pod tym względem najdłuższą tradycję jako dawny postulat zjednoczenia całej Europy, por. Kurt Tucholski [21]. Profile familijny i fortecy wynikają natomiast z powojennych procesów integracji europejskiej.

9. Zakończenie

Potoczny obraz EUROPY powstały w wyniku analizy danych systemowych, ankietowych i tekstowych zdominowany został przez cechy instytucjonalne Europy. Dane systemowe wykazały największą liczbę derywatów, frazemów i innych zjawisk leksykalnych odnoszących się do Unii Europejskiej. W odpowiedziach studentów na pierwsze miejsce wybił się aspekt polityczny, przed aspektem kulturowym i społecznym. Ankietowani w większości wymieniali zalety Unii Europejskiej, kreśląc obraz instytucji ułatwiającej życie obywatelom krajów członkowskich. Odnotowano przy tym szereg emocjonalnie nacechowanych odpowiedzi, świadczących o zadowoleniu ankietowanych z takiego stanu rzeczy. Zdecydowaną mniejszość stanowiły odpowiedzi negatywnie przedstawiające obraz Unii Europejskiej, odnoszące się do aspektów społecznego, kulturowego oraz psychospołecznego,

podkreślające brak wspólnoty, współpracy, obojętność na losy krajów Trzeciego Świata. W obrębie danych tekstowych za najczęściej występujący w dyskursie publicznym uznać można profil familijny, rzutujący na retorykę polityków aktywnie uczestniczących w życiu politycznym Unii Europejskiej.

Bibliografia

- Bartmiński Jerzy, 1998, *Zmiany stereotypu Niemca w Polsce. Profile i ich historyczno-kulturowe uwarunkowania*, [w:] *Profilowanie w języku i w tekście*, red. Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2013, *Problem konceptu bazowego i jego profilowania – na przykładzie stereotypu EUROPY*, „Etnolingwistyka” 25, Lublin, s. 69–95.
- Bauman Zygmunt, 2004, *Europe: An Unfinished Adventure*, Cambridge.
- Beck Ulrich, Grande Edgar, 2004, *Das kosmopolitische Europa: Gesellschaft und Politik in der Zweiten Moderne*, Frankfurt am Main.
- Bolotova Elena, Zinken Jörg, 2004, *Das russische und das deutsche Europa: Bauwesen-Metaphorik im russischen und im deutschen Europa-Diskurs*, [w:] *Linguistische Studien im Europäischen Jahr der Sprachen. Akten des 36. Linguistischen Kolloquiums in Ljubljana 2001. Linguistic studies in the European Year of Languages*, red. Bračić Stojan, Čuden Darko, Podgoršek Saša, Pogačnik Vladimir, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Wien, s. 111–121.
- Borgolte Michael, 2005, *Wie Europa seine Vielfalt fand. Über die mittelalterlichen Wurzeln für die Pluralität der Werte*, [w:] *Die kulturellen Werte Europas*, red. Hans Joas, Klaus Wiegandt, Frankfurt am Main, s. 117–163.
- Brandstetter Barbara, 2009, *Gemeinsames Europa?: die Metaphorik von Wirtschaftsberichten in deutsch- und französischsprachigen Printmedien*, Hamburg.
- Chlebda Wojciech, 2010, *W stronę językowego obrazu Europy: analiza słownikowo-tekstowa*, „Etnolingwistyka” 22, Lublin, s. 85–104.
- Conze Vanessa, 2005, *Das Europa der Deutschen: Ideen von Europa in Deutschland zwischen Reichstradition und Westorientierung (1920–1970)*, München.
- Friemuth Heidi, 2007, *Altenplage: deutsches Unwörterbuch*, Düsseldorf.
- Geiß Imanuel, 2005, *Die Identität Europas: Definitionen und Grenzen*, „Europäische Erziehung”, 1/2005 Juli 2005 Jahrgang 35. Europäischer Bund für Bildung und Wissenschaft, s. 22–27.
- Haller Dieter, 2010, *Dtv-Atlas Ethnologie*, München.

- Jaworski Rudolf, 1999, *Zentraleuropa – Mitteleuropa – Ostmitteleuropa. Zur Definitionsproblematik einer historischen Großregion*, newsletter „Modern”. Zeitschrift des Spezialforschungsbereichs Moderne – Wien und Zentraleuropa um 1900, 2. Jg., H. 1 (März 1999), s. 2–4.
- Kaehlbrandt Roland, 1999, *Deutsch für Eliten: ein Sprachführer*, Stuttgart.
- Lutzeier Peter, 2007, *Wörterbuch des Gegensinns im Deutschen*, 1. A–G, Berlin.
- Meyer Joseph, 1796–1856, *Meyer's Hand-Lexikon des allgemeinen Wissens*, Bd 1, Vierte Auflage 1888; Hildburghausen.
- Müller Hans-Georg, 2009, *Adleraug und Luchsenohr: deutsche Zwillingsformeln und ihr Gebrauch*, Frankfurt am Main.
- Müller Wolfgang, 2000, *Das Gegenwort-Wörterbuch. Ein Kontrastwörterbuch mit Gebrauchshinweisen*, Berlin.
- Musolf Andreas, 2000, *Mirror Images of Europe. Metaphors in the public debate about Europe in Britain and Germany*, München.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2014, *Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w „Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów”*, [w:] *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, t. 3, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin, s. 71–102.
- Pfeifer Wolfgang, 1989, *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, 1. A–G, Berlin.
- Pfeifer Wolfgang, 1993, *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, 2. A–L, Berlin.
- Pfeiffer Herbert, 1996, *Das große Schimpfwörterbuch: über 10000 Schimpf, Spott- und Neckwörter zur Bezeichnung von Personen*, Frankfurt am Main.
- Pfersdorff Heike, 2010, *Duden – Wer hats gesagt?: Berühmte Zitate und Redewendungen*, Mannheim.
- Platon, 2003, *Państwo*, tłum. Władysław Witwicki, Kęty.
- Quasthoff Uwe, 2007, *Deutsches Neologismenwörterbuch: neue Wörter und Wortbedeutungen in der Gegenwartssprache*, Berlin.
- Quasthoff Uwe, 2010, *Wörterbuch der Kollokationen im Deutschen*, Berlin.
- Schieder Siegfried, 2006, *Die gestaltende Kraft von Sprachbildern und Metaphern. Deutungen und Konstruktionen von Staatlichkeit in der deutschen Debatte über den europäischen Verfassungsvertrag*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades (Dr. phil.) am FB III – Politikwissenschaft der Universität Trier.
- Schirmer Dietmar, 1992, *Auf der Baustelle des gemeinsamen Hauses. Zur Struktur eines politischen Symbols*, [w:] Armin, Burkhardt, *Sprache im Umbruch: politischer Sprachwandel im Zeichen von „Wende” und „Vereinigung”*, Berlin, s. 211–232.

- Schulze Hagen, 1998, *Siedler Geschichte Europas. Phoenix Europa: die Moderne; von 1740 bis heute*, Berlin.
- Zinken Jörg, 2002, *Imagination im Diskurs: zur Modellierung metaphorischer Kommunikation und Kognition. Dissertation zur Erlangung der Würde eines Doktors im Fach Linguistik*, Bielefeld.

Wykaz skrótów

- Büchmann 2005 – Büchmann Georg 1822–1884 *Geflügelte Worte*, Köln.
- DudBW 2006 – Duden, *Deutsches Universalwörterbuch: Das umfassende Bedeutungswörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*, 20. Mannheim.
- Duden 2007 – *Das große Buch der Zitate und Redewendungen: Über 15000 klassische und moderne Zitate und feste Wendungen*, Alseben Brigitte, Mannheim.
- Duden 2011 – Duden, *Unsere Wörter des Jahrzehnts. 2000 bis 2010 – Chai Latte, Ego-Googlen und Ich-AG*, Pfersdorff, Heike, Mannheim.
- Duden online – Duden, *Wörterbuch online* <http://www.duden.de/woerterbuch#>
- DudSuS 1997 – Duden, *Die sinn- und sachverwandten Wörter*, Mannheim.
- DudSW 2010 – Duden, *Das Synonymwörterbuch: ein Wörterbuch sinnverwandter Wörter*, Christine Beil, Mannheim.
- DWDS online – *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* <http://www.dwds.de/>.
- Grimm 1999 – Grimm Jacob, Grimm Wilhelm, 1999, *Deutsches Wörterbuch. Deutsches Wörterbuch. 3 = Bd 3. E- Forsche*, München.
- Grimm1854–1961 – *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*, Bd. 3, Leipzig 1852.
- Heyse 1833 – Heyse Johann Christian August, *Handwörterbuch der deutschen Sprache: mit Hinsicht auf Rechtschreibung, Abstammung und Bildung, Biegung und Fügung der Wörter, so wie auf deren Sinnverwandtschaft*. Magdeburg 1833–1849, drei Bände, fertiggestellt von Karl Wilhelm Ludwig Heyse.
- KlugeEW 2011 – *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache Friedrich Kluge, 1856–1926*; Elmar Seebold, [Bearb.] 25. Auflage, Berlin.
- KöbEW 1995 – Köbler Gerhard, 1995, *Etymologisches Rechtswörterbuch*, Tübingen.
- LangFW online – Langenscheidt Fremdwörterbuch <https://woerterbuch.langenscheidt.de/ssc/search/free.html>
- Pons (online) <http://de.pons.com/%C3%BCbersetzung/deutsch-polnisch>
- Wahrig 2012 – *Wahrig Wörterbuch der deutschen Sprache. Wörterbuch der deutschen Sprache*, Wahrig-Burfeind Renate, München.
- WahrigSW 2004 – *WAHRIG, Synonymwörterbuch*, von Kroeber Siegfried, Spalier Martha, München.

The Concept of EUROPE in German Language

Resulting from the analysis of the German systemic data (etymological, synonymic, but mostly lexicographical), questionnaire data (collected in 2013 among the 155 Berlin students), and textual data (300 corpus contexts representing the discourses: moderate, liberal-democratic, centre-right, leftist, Christian [Catholic and Protestant], feministic, ultra-leftist), there has been created the fundamental set of characteristics of Europe, which makes it possible to differentiate the four main aspects of its perception, depending on particular viewpoints and on the system of values of the speaking subject: geographical, geopolitical, institutional, and socio-cultural. In the light of the dictionary data, *Europe* is synonymous in the German language to the lay *West* (Ger. *der Westen*), as well as the *West* associated with the Jewish-Christian tradition (*Abendland*). In the texts of the German discourses, which are strongly dominated by political issues, it is the active metaphor of “the European home” that functions as a benchmark for activating the sophisticated conceptual frame connected with the domains of construction, architecture, living and co-dwelling. For the respondents surveyed in the study, Europe – comprehended mainly institutionally (as the European Union) – is a commonwealth that can be characterised by such attributes as tolerance, freedom, democracy, equality, observing human rights, pluralism, and lack of discrimination. On the basis of the entire material gathered in the study, there can be distinguished the three profiles of the notion EUROPA: A. family profile (Europe as a place providing peace and welfare), B. fortress profile (Europe as a place of protection of threatened traditional values, C. ideological profile (Europe as a future project bringing liberty to others as well). All the three above-mentioned profiles have got a common introspective element, resulting from the deeply-rooted German conviction of belonging to Western Europe.

The Concept of EUROPE as Perceived and Projected by American Students and American Magazines

Bożena Tieszen

Aby zrekonstruować amerykańskie postrzeganie Europy, autorka podała analizie dane z trzech źródeł: (1) amerykańskich słowników języka angielskiego, (2) ankiet stu studentów Uniwersytetu Wisconsin-Milwaukee oraz (3) około tysiąca cytatów z mainstreamowych czasopism amerykańskich zaczerpniętych z korpusu. Ogląd tych materiałów pokazuje, że w słownikach dominuje geograficzne i geopolityczne widzenie Europy. Studenci z kolei mają bardzo pozytywny obraz Europy jako kontynentu bogatej i starej kultury (ważnej także dla Nowego Świata), jako centrum postępowej myśli, różnorodności, wielojęzyczności, wyrafinowanego smaku i elegancji, ważnych zabytków przeszłości. Prasowy obraz Europy jest odmienny: dominuje w nim kryzys Unii Europejskiej, populizm, antysemityzm, oraz islamofobia, ale i w nim pojawiają się rysy pozytywne: wysoka jakość życia, udana walka z bezrobociem czy polityka ubezpieczeń społecznych.

Europe – a geographical entity, a place of origin for millions of Americans, whose ancestors began to arrive in America as early as the 1600s. Over the centuries the United States and Europe had, at times, both challenging and stimulating relationships at the political or economic levels; still, for a majority of Americans Europe remained the ‘Old Continent’. Memories that sometimes had to be hidden because of one’s personal history or the socio-ethnic stigma, however, remained a reflection of one’s roots forever.

This study analyses the conceptual perception and projection of Europe in the following contexts:

1. Definitions from the *Unabridged Merriam Webster Dictionary Online* and *The Oxford Classical Dictionary* (2012);
2. Elicited written responses – one hundred students, aged 21–29, from the University of Wisconsin-Milwaukee, USA, were asked to answer the question “What do you think is the essence of real Europe/European?”;
3. Analysis of linguistic and semantic contexts of the lexeme *Europe* in approximately a thousand excerpts taken from the magazines section (MAG) of the Corpus of Contemporary American English (COCA), 2015–2017.

1. Dictionaries

Both *The Classical Oxford Dictionary* (2012) and the *Unabridged Merriam Webster Dictionary Online* estimate that the lexeme *Europe* entered the English language in 1603. The etymology of *Europe* is obscure; according to *The Classical Oxford Dictionary* (2012: 574), the name *Europe*, first recorded in the Homeric hymn to Apollo (ca. 500 BCE), referred initially to the area of central Greece and later to the entire land mass behind it. The boundary between Europe and Asia at that time was fixed at the river Don. The Europe–Asia distinction was very important in Greek ideology, as both were considered “the whole inhabited space”. The Eurocentric perspective is also clearly evident in Roman thought; hence, Pliny’s statement that Europe is “by far the finest of all lands”.

2. Written Elicitation/Questionnaire

One hundred students at the University of Wisconsin-Milwaukee were instructed to answer the following question: “What do you think is the essence of real Europe/European?”. The students who participated in the survey represented different areas of study, but a majority of them were students of social sciences, followed by business and engineering. The elicited answers were classified into the following categories:

1. Communication
2. Colonialism
3. Culture
4. Diversity
5. European
6. Fashion/Etiquette
7. Geography
8. Heritage
9. History
10. Liberalism
11. People – Stereotypes
12. Politics
13. Progress
14. USA as a metaphor for *Europe*
15. Others

The results may be summarized as follows:

1. Communication

a) “Essence of real Europe comes down to the basis of its culture. More specifically this means language and the tone in which communication occurs through”.

b) “The essence of real Europe is the culture and language that Europe has. A lot of European countries [. . .] but eat different foods or speak different language than the country next to it”.

c) “The essence of a real European is that their history of language needs to be pronounced with feeling instead of confusion. Europeans are better to be understandable when taken a program similar or language learning”.

d) “The essence is really in the language that is spoken over in Europe along with the accent they have over there. Language is the key thing that will make people see you as a real European along with the way you act, I think life style is slightly different from the United States”.

e) “A real European has your standard British accent, tea time, and smokes a cigarette. They live in cities with small streets and old buildings. Transportation is walking, metro or moped. They have a much respectable, and proper way of speaking and less slang”.

f) “it is meeting and intermingling several languages. Europe is so dense with people from all over speaking whatever. I think they need/have created a language which connects most people. Navigation is an important and necessary evil and I think they have managed to make it possible for people who don’t even speak English”.

g) “multilingual”.

2. Colonialism

a) “Imperialism”.

b) “Colonizers [. . .] people who came from different lands to conquer the lands they inhabited”.

c) “Cultural dominance and imperialism. An innate sense of superiority leftover from centuries trying to rule the world, failure notwithstanding”.

d) “colonialism, oppression, resource hungry”.

3. Culture

a) “All history that has any significance to the world or to the United States comes from Europe. If the Earth was its own Universe, the Sun would be Europe”.

b) “So much better than America/Americans! Historical, culture arts. More modern to the aspects of acceptance i.e., less racial, LGBT issues – more diversity in government. Beautiful! Countries so close that a simple Euro-rail trip can have you encountering multiple languages”.

c) “Old mixed with new. European cities are small and when they don’t like something they don’t tear it down, how we do in America. They cover it up with something else”.

d) “Real Europe has the classiness of old style (cobblestone streets, brick buildings). Their heritage is literally everywhere they go”.

e) “[...] different cultures combined. The different architecture styles relating to the older side of history. It’s all a mix of beauty and sophistication”.

f) “When I hear real Europe or real Europeans, I think of travel. The countries of Europe are beyond beautiful, such elegance is there. I think of backpackers/hikers, people who are in shape. Real Europe is also a place full of history, people visit to see architecture”.

g) “I feel the essence of real Europe/European involves a high regard for fine arts. To me real European is very spiritual, linguistic and artistic. Placing a high importance on an artistic aim”.

h) “[...] a culture that one inherits, the culture would be food, language or traditions that someone is born into”.

i) “Rich history amongst more modern things”.

j) “I think the essence of concept of real Europe is the culture. Every language and way of life, I believe has to do with the culture and what is popular at that time. As years go on and things change the essence of concepts change as well and adapt to the new popularities and cultures”.

k) “High end products, formal education, historical”.

l) “I picture Europe as being a mash up of classical and modern styles”.

m) “When I think of real Europe I think of peace and beautiful scenery. I think of imperialism (kings, queens) and of beautiful language spoken in each country”.

n) “A land to the East that has a very deep and interesting history compared to one I have learned and been a part of all of my life”.

o) “I haven’t exactly heard these concepts in conversation/reading – perhaps relating to something authentic? To what extent that old tradition might be upheld”.

4. Diversity

a) “An individual who spent his life in Europe, so it is not really based on race. I guess I associate Europe with immigration and immigrants”.

b) “The essence of Europe is a discovery of a multi-ethnic cultural world [...]”.

c) “The essence of concept of real Europe is that it is diverse and unique”.

d) “An ever changing and evolving (innovating, conquering) collection of distinctly different but alike cultures”.

e) “You are a person who identifies as being European”.

f) “Heterogeneous – not all the same. Lots of different countries, people, cultures, ways of living”.

g) “Appreciation of life and diversity”.

h) “Culture of white people (literature, languages, history, dress, music). Rustic, land of fairy tales”.

i) “Well, what I think is, everyone is different. Real Europe has its own way of thinking”.

j) “Real Europe in a modern sense could relate to diversity / more blended migrations, refugees, etc.”.

5. European

a) “I think the essence of being real European is living or having lived in Europe [...]. One must immerse oneself in the culture of the time to be fully European”.

b) “[...] the essence of real European includes being bilingual, immersed in culture and living in Europe. Growing up, children are taught their native language and English. You have to be involved in the culture or experience it. This can range from food to art”.

c) “Someone who lives in the bounds of Europe and is a citizen of one of the countries. I don’t think race or country of origin have anything to do with it”.

d) “Someone who came from a European country. Close family such as parents, grandparents can also be included. Also, if you follow cultural norms of your cultural background and speak the language. The person should also personally identify as French, German [...] and know some of their native culture at least”.

e) “The shared values societal and personal held by individuals. Western values so to speak, a lot of which have a close relation to those proposed by the Judeo-Christian belief system”.

f) “People from Europe or cultures that stem from Europe”.

g) “Someone who was born and raised in Europe”.

h) “The desire to travel and learn new things. To be an explorer is the essence of a real European”.

i) “The will to be European – to be a part of an inclusive community – Ukrainians – not members of the political EU – feel themselves to be European and westward looking and Britons – still members of the EU – feel themselves to be sui generis”.

j) “Something or someone from Europe”.

k) “Born and raised in Europe, has all their beliefs and traditions”.

l) “Genuinely European, original and traditionally created from Europe”.

m) “It sounds like ‘authentic’, like getting to the essence of what Europe is and things or people that best represent it, authentically”.

n) “[. . .] things of European decent [sic]; without other influencing factors from other cultures/countries/continents”.

o) “Something that is, in nature, purely European in concept. Mostly free of outside influences, or even influences outside forces”.

6. Fashion/Etiquette

a) “Behavior very nice, very, very gentleman and chic”.

b) “European culture, I think holds onto a certain sense of class and etiquette”.

c) “[. . .] the history and tradition Europe holds to the people connected to it, and this background people carry with themselves – Europeans project the history and culture in their way of life”.

d) “European items are «fancy»”.

7. Heritage

a) “Someone who is born from many generations of people from the European countries, someone, who knows many important facts about European culture and lives that European culture. Ex. Facts

popular music, foods, who is the queen, what is the currency, surrounding cities, countries”.

b) “Family, ancestry, generations of people having lived in certain regions for many years”.

c) “When I think of real Europe I think of Europe back in the day of how things were, not modern day Europe. The original things that made Europe”.

d) “People of European descent around the world and the spread of their culture, cuisine, fashion, language, values and social policies. They don’t necessarily have to live in Europe but be from there”.

e) “Americans were once European, we came from Europe and in some ways could be considered European or have European roots”.

f) “I don’t consider myself European just because my grandparents immigrated from Sicily. I am of European descent, means nothing. So, I don’t see why someone who moved to Europe from India at age 9 and grew up there wouldn’t be considered European. If someone identifies culturally? Believe them”.

g) “I think real Europe or real European is Europe in relation to the Scandinavian region and its roots. Real European I believe means that you know your Scandinavian origins”.

8. History

a) “I think European history is the backbone of real Europe concepts. Everything seems to acknowledge prior events or important people. All the public buildings and small town names stem from old family names and important individuals who were immortalized in this fashion. At least in my experience in the UK gave me that impression”.

b) “Old ways before modern times”.

c) “Culture and beliefs people brought from the «old days»”.

d) “When I think of Europe I think of Ancient History which is my favorite type of history, like Rome, Greece and Egypt (which isn’t in Europe). I think of kings and queens. I think of how there are so many different languages and accents. I also think of the Vikings”.

e) "Having deep-rooted history that encompasses the food, familial ties and culture of the European nation".

f) "[...] essentially it is the culmination of ideals with a shared history tying an individual to the ideals of greater Europe".

g) "When I think of real Europe I think of Vikings, Rome, Greece and the Roman Empire. Also, I think of the Pope with the Vatican City. I think of lots of revolutions along with monarchy and kings and queens".

h) "History – all history that has any significance to the world, or to the United States, comes from Europe. If earth was its own Universe, the Sun would be Europe".

9. Geography

a) "Europe is a place".

b) "Typically [I] only thought of as Western Europe (France, England, Germany, Switzerland, sometimes the Nordic, Ireland, Scotland)".

c) "Thinking of Europe makes me picture the UK, France, Germany, Spain, Italy and Switzerland. I picture landmarks, food [...]".

d) "[...] the continent but with blurred borders".

e) "[...] real Europe in my opinion is being fluid [...]. Europeans have always been changing and I feel that compared to other super countries, Europeans are more able to try new things and welcome new ideas. They like to keep their traditional roots but are more apt to new experiences".

f) "[...] Real Europe is not as it is today; divided but as a whole before independence of countries from one another".

g) "When I think of real Europe I think of [the] United States where everyone is different based on their location and upbringing and has its regional rivalries and different cultures, but they all understand and respect the other cultures for the most part".

h) "The essence of Europe is/are cultures and languages found in a certain geographical region. These cultures and languages share similarities and roots not found in other parts of the world".

- i) "Busy, a certain hub of all kinds of people, languages and ideas".
- j) "I think of East Europe around the Mediterranean Sea".
- k) "[I] would not consider Ireland /UK as part of Europe".
- l) "I associate anyone from Europe who also lives in Europe as a real European".
- m) "The countries that are on the European continent".

10. Liberalism

- a) "The idea that things are «better» (more liberal) politically, although same issues with politics occur there as here".
- b) "Very leftwing countries with poorly ran socialist governments that are abandoning Western culture".
- c) "When I think of Europe I think of a more progressive group of states. I think this is due to a large amount of history and culture they share".

11. People – Stereotypes

- a) "[...] one thing that connect them [Europeans] all is they're skinny and general mockery and distaste for Americans".
- b) "Thought of as more refined, cooler, dresses well, exotic or definitely foreign, well travelled, think American are obnoxious".
- c) "When I think of Europe this is what comes to mind: tea, queens and kings, proper – more formal. In Spain, they take breaks during their workday or nap/go home, having status in the community (Lords, Bishops etc.)".
- d) "[...] like it sounds like pretentious high class, white folk who are kinda racist".
- e) "[...] it reminds me of someone who is very pretentious. I feel that there is no such thing as 'real European', I guess".

11. Politics

- a) "When I hear 'Europe' I think of today what is happening in present day. And also think of olden days or stuff that happened in past-tense. Example: Europe has many different cultures".
- b) "The European culture has been around for centuries".
- c) "In my mind, it is the make-up of the European Economic Union".

d) “Europeans are not fond of their cultures expanding to other parts of the world. They don’t consider European-influenced parts of other cultures real «European»”.

e) “I think real Europe could be a way to refer to the most powerful and influential countries in Europe, and real European would be probably born in those countries”.

12. Progress

1. “Europeans seem socially ahead of the majority of the world, their politics seems to be approached more patiently when compared to the United States. Europeans also seem more relaxed about life, not worrying about much”.

2. “[. . .] where almost all literature came from and a lot of technology started. Also, many religions started there as well [. . .]”.

13. Religion

“Strong emphasis on culture and religion [. . .] a ton of churches and places of cultural importance that are staple of their politics and economical decision. Unlike in the United States, where there is a clear distinction between the Church and the State”.

14. USA as a metaphor for *Europe*

a) “I think Europe is very similar to the essence of concepts in the U.S. They seem to be less rushed to do things or more laid back [. . .]. Lifestyle filled with espresso and good food”.

b) “Europe is a miniature United States in a different geographical area with different foods, cultures and individual stereotypes”.

15. Others

a) It is in the past

“Real Europe is hundreds of years ago when Europe was a super-power and the peak of innovation”.

b) Don’t know

“I honestly have no idea. To me it’s like asking a question of what is being “Black/African American”.

“I don’t know what the essence of the concepts is”.

c) **Don't care**

“Real Europe doesn't mean anything to me. It seems like a generalization for a group of people who never really get along anyway”.

“What about Europe is real or not is irrelevant to my situation”.

d) **Advice**

“Throw yourself into a new culture, learn a new language”.

3. Corpus material

Linguistic and semantic analyses of a thousand excerpts from American mainstream magazines (2015–2017) were also performed. The data were obtained from the Corpus of Contemporary American English (COCA). For the clarity purposes the cited examples are presented with the numbers under which they were entered in the corpus.

1. African American in Europe

“Being a person of color in Europe is totally different. Once I was walking down the street in Berlin with some relatives who were visiting. We heard someone yell, ‘Hello!’. It was a Black woman, and she was so excited to see other people of color. She crossed the street to greet us”¹.

2. Stricter Government Control Over Its Citizen's Lives

“[...] In Europe there's virtually entire bans on everything, but it didn't stop murderers using machine guns”².

3. Environmental Protection

a) “In Europe the Zero Waste Municipalities network has grown rapidly and it now counts on more than 350 members and municipalities in more than 7 EU countries. [...] Zero waste is both a goal and a plan of action. The goal is to ensure resource recovery and protect scarce natural resources by progressively minimizing and ultimately ending waste disposal in incinerators, cement plants, dumps, and landfills”³.

¹ COCA 136.

² Tamże, 343.

³ Tamże, 493.

b) “Environmental and health regulations also play a role in the rise of agricultural robots. In Europe laws that limit the use of agricultural chemicals and the exposure of human workers to such chemicals have already made lettuce-weeding robots competitive with human labor. Instead of human workers spraying herbicide on individual weeds, the lettuce-weeding robots can identify and mechanically cut weeds much more quickly and without the need for chemicals”⁴.

4. ‘Flawed’ European Union

a) “[. . .] there is some degree of national consciousness that is not consistent with the current boundaries of Europe’s nation states. The European Union is a flawed institution because its members could never decide what they wanted to be. European nation-states gave up some of their sovereignty to Brussels”⁵.

b) “[. . .] Not all of Europe’s nation-states are on stable ground. The most important consequence of Brexit may be its impact on the political future of the UK itself”⁶.

c) “The U.K. referendum hasn’t brought any closure to the divisive issues underlying Europe’s spreading economic and social discontent. There is much to be contemplated here that goes well beyond our expertise, but we see this as a sign of Europe’s increasing fragility. We have long considered Europe *a* large and resilient part of the global economy, albeit not an engine of growth, but this outcome points to greater risks”⁷.

d) “There can no longer be any doubt that the European Union is in an existential crisis. Europe’s weakness harms the West as a whole”⁸.

5. Fashion

“Most distinctly, I recall returning from my first trip to Europe in 2003, where the clothes were much chicer but I was too afraid to try to

---

⁴ COCA 561.

⁵ Tamže, 163.

⁶ Tamže, 338.

⁷ Tamže, 500.

⁸ Tamže, 687.

buy any of them because, shit, I don't speak Italian, and going straight to the mall"⁹.

6. Geographical location

Out of a thousand entries obtained from the Corpus of Contemporary American English, 760 (76%) referred to *Europe* as a strictly geographical entity, in some cases, where it was required, with more precise denotation i.e., *Northern Europe*, *Western Europe*, *Central Europe*, *Eastern Europe*. Let me provide a few examples below.

a) “[...] In January 1977, he and a tiny group of dissidents founded the human-rights organization chapter 77; the Soviets, in the Helsinki Final Act, had agreed to allow such groups in return for Western recognition of their hegemony in Eastern Europe [...]”¹⁰.

b) “[...] The research highlights how fears over avian flu, which prompted a ban on bird imports in Europe, had wide ranging effects in other countries [...]”¹¹.

c) “[...] But here's the thing: The near-constant threat of terrorist attacks in the hearts of the major capitals of North America and Western Europe –perpetrated by groups that are identified with what, in most of these countries, is the biggest and least popular religious minority – is likely to transform our societies in ways we cannot yet predict [...]”¹².

d) “[...] As regional general manager for Northern Europe and the public face for Uber in those countries, Bertram is in charge of all the operations, policy, and new product launches in countries still addicted to using black cabs [...]”¹³.

7. Lifestyle

a) “[...] Western Europe, where consumers increasingly want ingredient lists devoid of artificial flavors and preservatives”¹⁴.

⁹ COCA 166.

¹⁰ Tamże, 122.

¹¹ Tamże, 6.

¹² Tamże, 16.

¹³ Tamże, 114.

¹⁴ Tamże, 173.

b) “America doesn’t lead the world in the pursuit of the American Dream. The standard social mobility statistic measures how much each generation’s income is determined by its parents’ income. By that measure, northern Europe and Scandinavia have the highest social mobility in the advanced world, and Denmark tops the list”¹⁵.

c) “The transition from labor force to leisure force would likely be particularly hard on Americans, the worker bees of the rich world: Between 1950 and 2012, annual hours worked per worker fell significantly throughout Europe [. . .] in Germany and the Netherlands but by only 10 percent in the United States. Richer, college-educated Americans are working more than they did 30 years ago, particularly when you count time working and answering e-mail at home”¹⁶.

d) “[. . .] suggested that the U.S. could learn much about retirement security from Europe”¹⁷.

8. Islamophobia

a) “[. . .] In late antiquity, the religion split the Mediterranean world in two. Now it is remaking the Continent. Europe was essentially defined by Islam. And Islam is redefining it now”¹⁸.

b) “The September 2 Times story featured quotes from Muslim women across Europe who wrote about being told to «go home» (even if they had been born in France), and a rising sense of anti-Muslim bias following terrorist attacks like those targeting the offices of the satirical newspaper Charlie Hebdo”¹⁹.

c) “Tourists just won’t want to come to Europe and particularly France during the summer”²⁰.

9. Leisure

“Drifting slowly down the Danube with a wine glass in hand aboard a cruiser is perhaps the best way to experience the beautiful

---

¹⁵ COCA 693.

¹⁶ Tamže, 901.

¹⁷ Tamže, 762.

¹⁸ Tamže, 360.

¹⁹ Tamže, 513.

²⁰ Tamže, 615.

landscapes, cultural heritage and centuries-old architecture of Central and Eastern Europe. You will pass vineyard-lined valleys and beautifully preserved medieval towns through Germany, Austria, Hungary, Serbia and Romania”²¹.

10. Anti-Semitism

a) “In 2014, Jews in Europe were murdered, raped, beaten, stalked, chased, harassed, spat on, and insulted for being Jewish. Sale Juif «dirty Jew» rang in the streets, as did «Death to the Jews» and «Jews to the gas». The epithet dirty Jew, Zola wrote in «J’Accuse!», was the scourge of our time”²².

b) “One of the least surprising phenomena in the history of civilization, in fact, is the persistence of anti-Semitism in Europe which has been the wellspring of Judeophobia for 1,000 years”²³.

c) “But what makes this new era of anti-Semitic violence in Europe different from previous ones is that traditional Western patterns of anti-Semitic thought have now merged with a potent strain of Muslim Judeophobia. Violence against Jews in Western Europe today, according to those who track it, appears to come mainly from Muslims, who in France, the epicenter of Europe’s Jewish crisis, outnumber Jews 10 to 1”²⁴.

11. Populism

The analysis revealed that 120 passages with the lexeme *Europe* in COCA related to nationalistic and populist movements that have been sweeping Europe and the United States in particular over the past two years. Below are the most representative examples:

a) “At this point, authoritarian populists are in power in a large part of the world: They are reshaping the political system in India and the United States, in Turkey and the Philippines. In a huge swath of Central and Eastern Europe, they dominate outright. A few weeks from now, it will likely be possible to drive all the way from the

²¹ COCA 671.

²² Tamże, 920.

²³ Tamże, 930.

²⁴ Tamże, 936.

Baltic Sea to the Aegean without ever leaving what we might call the «populist belt»: populists already dominate the governments of Poland, Slovakia, Hungary, Croatia, Serbia, Macedonia, and Greece”²⁵.

b) “The populist governments of have not only proven surprisingly effective in keeping the allegiance of their citizens. Increasingly, they are also succeeding in a much scarier feat: They now serve as a role model for aspiring authoritarians across the globe. The rise of the illiberal international is only just beginning. So is the long and arduous fight against it”²⁶.

c) “People around the world are watching the election as a litmus test of just how influential the strains of populism and nationalism in Europe have become. The threat of terror and a lack of jobs have fueled distrust in the government and reinvigorated a vicious debate about immigration and national identity”²⁷.

d) “[. . .] that the rise of populism in Europe is far greater a threat to the continent’s stability than Britain’s exit from the European Union”²⁸.

e) “Populist parties are emerging all over Europe”²⁹.

12. Nazism

“I trust most people are aware, in the meantime, that the genocide of Native Americans – which, by the way, was a conscious model for Nazi policy in Eastern Europe – and the centrality of slavery to the American economy both provided a terrible contradiction to those ideals from the time the nation was founded. Ultimately, most Americans are woefully ignorant about fascism; they know very little about how it began and developed. Those who said «It can’t happen here» rely on a cartoon version of fascism in which «Nazi» means little more than «bogeyman» or «monster»”³⁰.

---

²⁵ COCA 258.

²⁶ Tamže, 261.

²⁷ Tamže, 435.

²⁸ Tamže, 626.

²⁹ Tamže, 635.

³⁰ Tamže, 159.

13. Political Relationship between USA and Europe

“Trump’s drive to decertify the deal (Iran) was putting a wedge between the US and Europe and pushing countries in the EU closer to China and Russia. [...] It is imperative that Europe sticks together on this issue. [...] We also have to tell Americans that their behavior on the Iran issue will drive Europeans into a common position with Russia and China against USA”³¹.

14. Refugee Crisis

14.1. Negative effects of accepting refugees

a) “Former Rep. Michele Bachmann described the influx of Muslim migrants and refugees into Europe and the U.S. as a «planned invasion» meant to destroy «western Christendom». It’s part of a «civilization jihad», the tea party Minnesota congresswoman explained, aimed at «Islamizing» the West”³².

b) “He heard life in Europe was rosy, and that jobs were so easy to get, provided you’re willing to work. # «Two people I know from Maiduguri left for Europe last year», he said. «People are dying every day in Maiduguri. Everybody wants to leave»”³³.

14.2. Positive effects of accepting refugees

“[...] there is a discontinuity between the realities in Europe and the perception. The crisis now is terrorism and refugees, and it is linked, according to public opinion, with Muslims. But if you look at Europe you see in fact that integration works more than is believed. You have Sadiq Khan winning the election in London. In Germany, you have 16 members of Parliament of Turkish descent, and they all voted for recognition of the Armenian genocide. We have, in France, two female ministers who are from Muslim backgrounds”³⁴.

15. Perception of pro/anti refugee demonstrations

“The governments of Europe are having a terrible time in their struggle against the manifestations of radical Islamist ideology. And

³¹ COCA 294.

³² Tamże, 141.

³³ Tamże, 382.

³⁴ Tamże, 536.

the general public of these countries do not seem nearly as engaged in the issue as their leaders. In Berlin rally, last fall against anti-Semitism that featured Angela Merkel drew a paltry 5000 people, most of whom were Jews”³⁵.

16. Religion

a) “The concept of moderate Islam is totally misleading: You do not have moderate religion. Calvinism is not moderate. Calvin and Luther were not moderates. They were radicals. But you can have moderate believers who are not necessarily moderately believing. We should let normal Islam emerge as a religion in the public sphere. In the United States, this is easier because religion is accepted. But in Europe it is a problem. The trend in Europe is to consider any religion as a potential problem. Is this why you think countries like France tend to have a bigger problem with radicalization than the United States? Yes. Because the answer to radicalism in France is to marginalize religion more and more. It is to expel religion from the public space. And if you expel religion from the public space, then you give religion to the extremes and the radicals”³⁶.

b) “We do not have an Islamization of society. In polls, only 20 percent of Muslims in France are really practicing Islam. In fact, we have a secularization of Muslims. But the more secularization you have, the more religion is visible because religion is not integrated into the dominant secular culture. Religion now in Europe seems weird to people”³⁷.

c) “The Church of Sweden’s membership decline plays into the narrative of a godless Europe”³⁸.

17. USA as a beacon and protector of freedom and democracy in Europe

“History has proven that the defense of free nations Europe has always been America’s fight and the foundation of our security”³⁹.

³⁵ COCA 104.

³⁶ Tamže, 535.

³⁷ Tamže, 540.

³⁸ Tamže, 888.

³⁹ Tamže, 101.

4. Conclusions

The analysis of the lexical definition, projection, perception and contextual use revealed that the lexeme *Europe* is treated as a geopolitical entity in all the examined contexts. Students and the University of Wisconsin-Milwaukee, USA, describe Europe as a place with a rich cultural inheritance which radiated across the Atlantic and which is the source of pride for those who claim a connection to Europe through their ancestors. As one student defined it, “Americans were once Europeans, we came from Europe and in some ways, could be considered European, or have European roots” (see footnote 7). For the majority of the students who participated in the survey *Europe* is “old mixed with new”. The attributes “classiness” and “class” were used with reference to “gentlemanly behavior”, “fashion”, “etiquette” and “high-end items”. *Europe* represents also the acceptance of diversity both in terms of government policies and social issues. According to the survey, *Europeans* are “diverse”, “ever-changing”, “unique” and “they appreciate life and diversity”.

A nostalgic, fairy-tale-like picture of Europe emerges with “magical places” that are “beyond beautiful”, “rich in history, art and architecture”, where “peace”, “kings and queens” reign. The essence of *Europe* is also multilingualism, the “ability to communicate with others” and thus learning about and appreciating one another. Europeans have “a desire to travel, to learn things” and “the essence of a real European is to be an explorer”. The elicited answers showed that the students perceive Europe as more liberal than the USA and thus “things are better politically”; four persons saw being liberal as a threat and related it to “poorly run socialist governments that are abandoning the Western culture”. The responses presented fear that since Europeans “dress well”, are “well travelled” and “skinny”, they “mock Americans” and think that “Americans are obnoxious”. *Europeans* are also perceived as “colonizers”, “spreading cultural dominance and imperialism”, being “resource hungry”, “pretentious”, “white folk that are kinda racist”. This type of response is in minority, however.

The examination of *Europe* in its contextual environment showed that the majority of the excerpts (760 entries in COCA) refer strictly to the geo-political location, the political situation, the rise of populism, terrorist attacks, refugee crises, anti-Semitism and difficulties of the European Union in addressing and solving these issues.

The European Union is claimed to be a “flawed institution” and “in a fragile state”, as the “*European* nation states gave up some of their sovereignty to Brussels” and in general the EU is in a state of existential crisis (see footnotes 7, 9, 10). The tone of the journal articles is alarming, pointing to the rise and transparent reign of populism and nationalistic, Neo-Nazi tendencies. It has been expressed that “in a huge swath of Central and Eastern Europe, they (i.e., populists) dominate outright. A few weeks from now, it will likely be possible to drive all the way from the Baltic Sea to the Aegean without ever leaving what we might call the «populist belt»” (see footnote 26). The genocide of Native Americans is perceived as a “conscious model for Nazi policy in Eastern Europe” and Americans are “woefully ignorant about Fascism; they know very little about how it began and developed. Those who said «It can’t happen here» rely on a cartoon version of fascism in which «Nazi» means little more than «bogeyman» or «monster»” (see footnote 31). According to a number of the analyzed press excerpts, anti-Semitism in Europe is different from the “traditional Western patterns of anti-Semitic thought” because “it merged with a potent strain of Muslim Judeophobia” (see footnote 25).

The president of the World Jewish Congress said acidly of Europe: “It looks more like 1933 than 2015”. He talked about Jewish children afraid of wearing a kippah in the streets of Paris, Budapest, and London; the sacking of Jewish stores; attacks on synagogues; and he suggested a slow-motion exodus from Europe⁴⁰. A similar fate awaits Muslim women across Europe “who wrote about being told to go home (even if they were born in France, and rising a sense of anti-Muslim bias following terrorist attacks [. . .]”⁴¹.

⁴⁰ COCA 952.

⁴¹ Tamže, 513.

The ongoing refugee issue in the EU politics has its voice in the contextualization of Europe as well; in particular, with its fear of Christianity succumbing to Islam brought by refugees from Syria, Turkey or Morocco. There may be a solution; as suggested in one of the articles: “We should let normal Islam emerge as a religion in the public sphere. In the United States, this is easier because religion is accepted. But in Europe it is a problem. The trend in Europe is to consider any religion as a potential problem. Is this why you think countries like France tend to have a bigger problem with radicalization than the United States?”⁴². Political perturbations in Europe do not diminish its tourist appeal: “Nighttime on the Danube River in Budapest. Drifting slowly down the Danube with a wine of glass in hand aboard a cruiser is perhaps the best way to experience the beautiful landscapes, cultural heritage and centuries-old architecture of Central and Eastern Europe. You will pass vineyard-lined valleys and beautifully preserved medieval towns through Germany, Austria, Hungary, Serbia and Romania” (see footnote 23). Europe has been seen as a forerunner of the policy of sustainability, the so-called Zero Waste Municipalities, which have been established in seven EU countries (see footnote 5).

Workers in Europe on average work shorter hours and social policies are perceived overall as more favorable for the European worker than for his/her American counterpart. It is argued, moreover, that “In Europe laws that limit the use of agricultural chemicals and the exposure of human workers to such chemicals have already made lettuce-weeding robots competitive with human labor hours” (see footnote 6). No wonder “Europeans tend to spend more time living their lives [. . .]. The transition from labor force to leisure force would likely be particularly hard on Americans, the worker bees of the rich world [. . .]” (see footnote 5). Europe is projected by the media as the center of fashion, chic and refined taste; as has been stated by one respondent, “Most distinctly, I recall returning from my first

---

⁴² COCA 535.

trip to Europe in 2003, where the clothes were much chicer” (see footnote 11).

A rather melancholic, nostalgic note is interwoven in the tapestry of the analyzed responses, that is: “America doesn’t lead the world in the pursuit of the American Dream” and Europe has to solve its problems sooner or later. For many Americans, Europe will remain their historical ancestor. One student articulated it as follows: “History – all history that has any significance to the world, or to the United States, comes from Europe. If the Earth was its own Universe, the Sun would be Europe”.

Bibliography

- Corpus of American English: Selection MAG from 2015–2017; <https://corpus.byu.edu/coca/>
- Hornblower Simon, Spawforth Antony, Edinow Esther (eds.), 2012, *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford University Press.
- Onions Charles T., Friedrichsen George Washington (eds.), 1966, *The Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford University Press.
- The Unabridged Merriam Webster Dictionary Online* <http://unabridged.merriam-webster.com>.

Concept of Europe as Perceived and Projected by American Students and American Magazines

To millions of Americans, Europe is a place of origin of their own or of their ancestors. In order to reconstruct the present American perception of Europe, the author undertook in 2017 the analysis of the three main resources: (1) the American dictionaries of the English language, (2) the questionnaires completed by 100 students of the Wisconsin-Milwaukee University, and (3) around 1000 corpus quotations from mainstream American periodicals. The thorough inspection of these resources reveals that in the dictionaries themselves it is the geographical and geopolitical perception that is predominant. The students’ questionnaires demonstrate a very positive view of Europe as a continent of the old rich culture (also significant to the New World): a centre of innovative thought, variety, multilingualism, elaborated taste and elegance, essential monuments of the past. In the students’ perception of Europe social attributes also play a key role: powerful trade unions, social welfare,

liberalism, acceptance for minorities and diversities, openness to new inspirations, multilingualism, ethnical and cultural diversity. In the journalistic perception of Europe, primarily created by republican and democratic discourse, it is the negative characteristics that is predominant: the European Union crisis, populism and nationalism, anti-Semitism and Islamophobia, although there are traces of positive values as well: substantial welfare, efficient unemployment combat, and social service policy.

EUROPE, Europeanization and related words in Mandarin Chinese*

Mariarosaria Gianninoto

Autorka analizuje obecność terminów *Europa, europeizacja* w chińskiej (mandaryńskiej) przestrzeni językowo-kulturowej. *Europeizacja* jest tam bliskoznacznikiem *okcydentalizacji*, Europa jest więc w postrzeganiu chińskim reprezentantką Zachodu, a określenia *Europa* i *Zachód* funkcjonują zamiennie. Pojęcie EUROPA wyznacza także cezurę między chińską tradycyjną wiedzą starożytną a światem wyobrażeń nowożytnych. W tekście analizie poddane zostały liczne chińskie derywaty słowotwórcze od wyrazu *Ōuzhōu* ‘Europa’ oraz formy złożone, w tym terminy związane z Unią Europejską, wreszcie metafory wykorzystujące pojęcie Europy. Analiza nakreślona została na szerokim tle historycznym, sięgającym pierwocin relacji europejsko-chińskich w XIII w., a oparta została na korpusie współczesnego języka chińskiego, tekstach prasowych i tekstach mówionych, np. zapisach debat telewizyjnych, zwłaszcza na temat postrzegania przez Chińczyków Unii Europejskiej. Dane chińskie dowodzą ambiwalencji w postrzeganiu Europy: zbiór cech pozytywnych obejmuje rozwiniętą kulturę, stabilizację gospodarczą, osiągnięcia cywilizacyjne, stanowiące wzorzec rozwoju w wielu dziedzinach życia; zbiór cech negatywnych zawiera dziedzictwo imperialnej przemocy, wewnętrzne sprzeczności, chęć dominacji kulturowej. W chińskim postrzeganiu Europy do głosu dochodzi metafora chińsko-europejskiego „mostu” prowadzącego do przyjaznego porozumienia.

---

* Publikacja przygotowana i finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015, nr umowy 0132/NPRH2/M12/81/2012.

1. Introduction

In his history of Chinese linguistics, the Chinese scholar Hé Jiǔyíng included the word *ōuhuà* ('to 'Europeanize' or 'Europeanization') among the "keywords" (*guānjiàncí*) of Chinese modern learning, affirming that:

[1] 中国现代学术的关键词 [...]：欧化，西化，全盘西化，西学东渐，反传统，国学。关键词当然不止这些，而这些应是最重要的，其中最重要的只有下面这个词：欧化。欧化，导致古今学术大别。

[The keywords of Chinese modern learning (are) [...]]: Europeanization (Westernization), total Westernization, dissemination of Western Learning to the East, anti-traditionalism, national studies. The keywords of course are not limited to these, but these are the most important, and among them Europeanization is the most important one. The Europeanization led to the distinction between ancient and modern knowledge.] (Hé 2008: 761).

In this context *Europeanization* can be considered as a quasi-synonym of *Westernization*, but the use of this term and relevance given to it ('among them, Europeanization is the most important one') reflects the strong European impact on the Chinese culture between the 18th and the early 20th centuries, a controversial influence called into question by Hé Jiǔyíng (who defined some pages before "Europeanization" as *yī bǎ ruìlì de shuāngrèn dāo* 'a sharp, double-edged knife', see Hé 2008: 758). This brings us to the question of the influence and adaptation of European (and more generally Western) notions, categories, paradigms and disciplines in Modern China. For instance, Joël Thoraval (2005: 91) analyzing this process for 'philosophy' and 'religion', affirms that: 'foreign categories like "religion" or "philosophy" were introduced in Far Eastern languages and thoughts, barely more than a century ago, as a result of the sole hegemony of the European culture' ("des catégories étrangères comme «religion» ou «philosophie» ont été introduites dans les langues et les pensées extrême – orientales, il y a à peine plus d'un siècle, en raison de la seule hégémonie de la culture européenne"). This process had important repercussions on the Chinese lexicon, especially on the academic

lexicon, as highlighted by Jean François Billeter (2000: 78): ‘most of the terms today used in economic, social, political fields, in philosophy and in the humanities are neologisms modeled on European terms’ (“la plus grande partie des termes utilisés aujourd’hui en matière économique, sociale, politique, en philosophie et dans les sciences humaines sont des néologismes calqués sur des termes européens”).

Hence, the word *ōuhuà* in the above mentioned Hé Jiǔyíng’s quotation can be considered, on the one hand, as a key-word depicting the European influence on China in the last centuries; on the other hand, from a linguistic point of view, it can be regarded as a relevant example of the use of the words related to Europe in contemporary Mandarin Chinese. The word *Ōuzhōu* (‘Europe’) as well as the abridged form *ōu-*, are relatively productive in Mandarin Chinese, forming a list of derived words, used in different contexts with different connotations.

Among them, we can find two words meaning ‘Europeanization’ (according to the context also translatable as ‘to Europeanize’ or ‘Europeanized’): *ōuzhōuhuà* (formed by the word ‘Europe’ plus the suffix *-huà*, corresponding to the English suffix ‘-ization’) and the already mentioned *ōuhuà* (constituted by the abridged form for Europe *ōu-* plus the suffix *-huà*). We can also mention the word *ōushì*, meaning ‘European style’, ‘in European style’, or ‘in European way’ (as the suffix *-shì* means ‘style’, ‘way’ or ‘manner’), and the word *ōuzhōuxìng* (*-xìng* means ‘character’ or ‘nature’) designating the ‘Europeanness’ or the ‘European character’.

There are also different words formed with the suffix *-zhǔyì* (corresponding to the English suffix ‘-ism’), like *ōuzhōuzhǔyì* ‘Europeanism’, *ōuzhōuzhōngxīnzhǔyì* (formed by the combination of the words *Ōuzhōu* ‘Europe’ and *zhōngxīn* ‘centre’ plus the suffix ‘-ism’) ‘Eurocentrism’, *fàn’ōuzhōuzhǔyì* and *fàn’ōuzhǔyì* (*fàn-* being the prefix equivalent to ‘pan-’) both meaning ‘pan-Europeanism’, and the two words for ‘Eurocepticism’, *ōuzhōuhuáiyízhǔyì* (formed by the word ‘Europe’, *huáiyí* ‘to doubt’ or ‘doubt’ and the suffix ‘-ism’ or *yí’ōuzhǔyì*

(formed by *yí* meaning ‘to doubt’ or ‘doubt’, by the abridged form for ‘Europe’ *ōu* and the suffix ‘-ism’).

We also find a long list of compound words and expressions related to European Union’s actualities and recent history, like *ōuyuán* ‘euro’, *Ōuzhōu qíngyǔbiǎo* ‘Eurobarometer’, *Ōuzhōu jiànshè* ‘European construction’, *Ōuzhōu yìtíhuà* ‘European integration’, *Ōuzhōu gōngmínquán* ‘European citizenship’, *Ōuzhōu bǎolěi* ‘fortress Europe’, *Ōuzhōu wéijī* ‘European crisis’, *Ōuzhài wéijī* ‘European debt crisis’, *Ōuzhōu móshì* ‘European model’.

Among these current Chinese words and expressions related to Europe, we have positive connoted or neutral terms (like *ōushì* ‘in European way’ or *ōuzhōuxìng* ‘europeaness’), but also negative connoted words and expressions (like *ōuzhōuzhōngxīnzhǔyì* ‘eurocentrism’, *Ōuzhōu bǎolěi* ‘fortress Europe’), or words entering in negative connoted collocations, as *ōuhuà* in the expression *mángmù ōuhuà* ‘blind Europeanization’.

This paper aims to investigate the trajectories, the place and the connotations of the word ‘Europe’ as well as of some of its derived or related words in Mandarin Chinese. We limit the scope of this first study to the Chinese words and expressions formed with the word ‘Europe’ (*Ōuzhōu*, but also the rival synonyms used until the early 20th century) and with the prefix *ōu-* ‘euro-’.

In order to retrace their trajectories and semantic stratifications, we will first present some of the earliest occurrences and different usages of these words, trying to place them in the context of the Sino-European relations. We will then analyze the occurrences of these words in modern Mandarin Chinese corpora, journalistic and academic sources, comparing these results with recent studies on the image of Europe and Europeans in China (based on analysis of textbooks and questionnaire surveys), to understand what the stories of these words and their current usages reveals about the Chinese perceptions of Europe.

2. Europe and China

While for two millennia the contacts occurred between China and Europe were sporadic and only indirect (Masini 2001: 567), the first direct encounters can be traced back to the Mongol period (Yuan dynasty, 1271–1368), when merchants and Franciscan missionaries traveled and lived in China (Bertuccioli & Masini 1996; Staiger 2004). In the following centuries, the missionaries played a pivotal role in the exchanges between China and Europe. First of all, they introduced several elements of Western knowledge and disciplines to China, from geometry to philosophy, from astronomy to grammar studies. In a first phase, this was especially the case of the Jesuit missionaries, who, thanks to their excellent knowledge of Chinese language and culture, made an essential contribution in translating and transposing European learning in the Chinese context, and had tied contacts with the Chinese literati. As Von Racknitz (2013: 12) underlines: ‘among Chinese elites, Europe, or rather an imagination thereof, was during the late Ming [Ming dynasty 1368–1644] and mid-to high-Qing [Qing dynasty 1644–1911] rather represented by Catholic missionaries’.

On the other hand, the translations of Chinese works and the writings about China compiled by Catholic (particularly Jesuit) missionaries contributed to a great extent to forge the European vision of China in those centuries, promoting a deep interest for China in Europe, symbolized by the vogue of the ‘*chinoiseries*’ and culminating in the compilation of several European works about China and Chinese languages.

It was during the 19th century that radical changes in the relations between European countries and China took place, and China became the object of Western economic interests, opened by military force (Staiger 2004). After the defeats in the Opium Wars (1838–42; 1856–60), China was obliged to accept the imposition of the Unequal Treaties, ‘to integrate [...] European forms of diplomacy and tolerate the establishment of Western institutions’ (Von Racknitz 2013: 14). Among the Chinese elites, this induced a call into question of Chinese

traditional knowledge, society and political structures, contributing to determine a claim for China's modernization.

The second half of the 19th century saw the development of the *Yángwù yùndòng* (lit. 'Western affairs movement') usually translated as 'Westernization movement'. The motto of this movement *Zhōngxué wèi tǐ, xīxué wèi yòng* 'Chinese learning as substance, Western learning as a tool' (also translated as 'Chinese learning for the essential principles, Western knowledge for the practical application'), advanced by Zhāng Zhīdòng (1837–1909) (Jenco 2012: 94) was emblematic of the strong Western influence, in a period in which European countries, mainly France and United Kingdom, were regarded at the same time as imperialistic powers and models of development.

In this context, Western and European impact during the 19th and the first half of the 20th centuries took also the form of a massive translation process of European works into Chinese. From a linguistic point of view, this resulted in a huge process of transposition of terms and concepts, as underscored by Lackner, Amelung and Kurtz (2001: 2): 'in the climactic decades around 1900, the Chinese scientific and political lexicons were almost completely displaced by new terms, many of which denoted entirely or partly novel ideas'.

The influence of European (and, more generally, Western) countries at the end of the Qing dynasty touched almost every domains, contributing to institutional changes and having a deep impact on the cultural sphere.

In the same period, different Chinese terms designating Europe were attested. The phonemic loan *Ōlulúobā* 'Europe' as well as the hybrid (Masini 1993: 39) *Ōlulúobāzhōu* (formed by the phonetic transcription plus the suffix *-zhōu* 'state, province, continent') were among the terms attested in Qing sources to indicate 'Europe' and 'the European continent'. Both terms can be found in the 'Ming History' (*Míngshǐ*) presented to the Qing throne in 1736, as it results from the consultation of the Corpus of Classical Chinese (*Gǔdài hànnyǔ yǔliàokù*), of the State Language Commission Corpus (*Guójiā yǔwěi yǔliàokù*). For instance, we read (Corpus of Classical Chinese, accessed July 2015):

[2] 第二曰欧罗巴洲，中凡七十余国，而意大利居其。

[The second one is the European continent, with more than seventy countries, and Italy among them.] (Corpus of Classical Chinese, July 2015).

[3] 耶稣生于如德亚，其国在亚细亚洲之中，西行教于欧罗巴。

[Jesus was born in Judea, a country of the Asian continent, and his preaching was spread westward to Europe.] (Corpus of Classical Chinese, July 2015).

According to the ‘Modern Chinese Scientific Terminologies’ database (Lackner, Amelung, Kurtz, 2001; accessed June 2015), the phonemic loan *Ōlulúóbā* was used a century later in the *Yíngguán zhīlüè* (‘A Brief Account of the Maritime Circuit’) by Xú Jiyú (appeared in 1848), while the hybrid *Ōlulúóbāzhōu* was attested in the famous *Hǎiguó túzhì* (‘Maps and Documents on Maritime Countries’) by Wèi Yuán (appeared in 1852).

Otherwise, the current word for Europe, *Ōuzhōu*, was first attested in the Chapter *Lìxué* (‘Mechanics’) of the *Xīxué guānjiàn* (‘The Essentials of Western Learning’), as well as in the *Wùlǐxué xīn shū* (‘New Book of Physics’) of the encyclopedia *Bīānyì pǔtōng jiàoyù bǎikē quánshū* (‘Encyclopedia of General Education’), both published in 1903 (Modern Chinese Scientific Terminologies, consulted June 2015).

The word *Ōuzhōu* was also attested in late Qing dynasty literary sources. For instance, in the novel *Lǎocán yóujì* (‘The Travels of Lao Can’) composed by Liú È between 1903 and 1907, we read (Corpus of Classical Chinese, consulted August 2015):

[4] 然后由欧洲新文明进而复我三皇五帝旧文明骎骎进于大同之世矣。

[Then the introduction of the new civilization from Europe will renew the old civilization of the Three Sovereigns and Five Emperors to rapidly enter in the era of the Great Unity.] (Corpus of Classical Chinese, August 2015).

The forms *Ōuzhōu* and *Ōlulúóbā* were both used some years later in the *Qīngshǐgǎo* (‘Draft History of Qing’), an official history of the last Chinese dynasty published in Republican era (after the fall of the empire in 1911), but in different contexts. The word *Ōuzhōu* is used

in reference to European countries and to their productions, like in the following examples (retrieved from the Corpus of Classical Chinese, June 2015):

[5] 欧洲诸国闯入中国边界腹地。

[European countries forced their way into China.] (Corpus of Classical Chinese, June 2015).

[6] 同治五年，始仿欧洲兵轮船式，于福建省开厂制造轮船。

[In the fifth year of the *Tongzhi* period, the production of steamships, imitating the European military steamships, started in the Fujian province.] (Corpus of Classical Chinese, June 2015).

Otherwise, the phonemic loan *Ōlulúóbā* is used in reference to Europe as a geographical entity (*ibidem*):

[7] 葡萄牙在欧罗巴极西。

[Portugal is situated at the extreme West of Europe.] (Corpus of Classical Chinese, June 2015).

[8] 英吉利在欧罗巴西北。

[England is situated in the North-West of Europe.] (Corpus of Classical Chinese, June 2015).

While the current word for *Europe*, *Ōuzhōu*, was already attested since the Qing dynasty, different rival synonyms were also adopted in this period. According to the ‘Modern Chinese Scientific Terminologies’ database (consulted June 2015), we can mention among the rival terms *Xīguó* (*xī* means ‘West’ and *guó* ‘country’), attested in the *Nederlandsch-Chineesch Woordenboek met de Transcriptie der Chineesche Karakters in het Tsiang-Tsiu Dialekt* (Chinese title *Hé-huá wényǔ lèicān*, 1886) by Gustave Schlegel (1886) and *Tàixī* (lit. the ‘Extreme West’), used to designate Europe in the *Dictionnaire de poche Francais-Chinois, suivi d’un dictionnaire technique des mots usités à l’arsenal de Fout-cheou* (Chinese title *Hàn-fǎ yǔhuì biànlǎn*, 1874) by G. Lemaire and P. Giquel (1874). These examples bear witness of the lexical instability in the formative period of modern Chinese lexi-

con, and are emblematic of the frequent superposition of the concepts of ‘Europe’ and ‘West’.

Furthermore, the word *ōuhuà* ‘to Europeanize’ or ‘Europeanization’ was attested in the early 20th century, for example in the *English-Chinese Dictionary of the Standard Chinese Spoken Language and Handbook for Translators, including Scientific, Technical, Modern and Documentary Terms* by K. E. G. Hemeling, appeared in 1910 (MCST 2015).

In the above mentioned *Draft History of Qing* we also find the expression *ōufēng* (lit. ‘European wind’), to indicate European style or influence (Corpus of Classical Chinese, consulted June 2015):

[9] 清之末叶，欧风东渐，科学日昌

[At the end of the Qing dynasty, the European influence moved eastward, the sciences blossomed.] (Corpus of Classical Chinese, June 2015).

Hence, the 19th and first half of the 20th centuries were characterized by a significant European and Western impact on China, and the modernization of the country was often associated to the notions of ‘Westernization’ and ‘Europeanization’. According to Staiger (2004), after the fall of the empire, the Western influence remained strong during the Nationalist Government. Despite the defense of traditional Confucian values, the Nationalist Party (*Guómíndǎng*) proposed a modernization program largely based on Western models and ‘under the Nationalist Government the impact of Western culture was so far the biggest in China’ (Staiger 2004: 2). This influence was destined to decline in the decades following the foundation of People’s Republic of China (1949), when it was first replaced by the the soviet influence, then by an almost complete isolation of China (especially in the period of the Cultural Revolution).

The launching of Dèng Xiǎopíng’s ‘reform and opening up’ (*gǎigé kāifàng*) policy (1978) marked the end of this phase of isolation, promoting a renewal of the exchanges with foreign countries. This was also the case of the contacts between European countries, as well as European institutions, and China, which have been progressively intensified in the last decades.

3. *Europe* and related words in contemporary Mandarin Chinese

3.1. Corpora and surveys

In order to have a first overlook on the usages and perceptions of the words *Ōuzhōu* and *ōuhuà* in contemporary Mandarin Chinese, we consulted the Corpus of Modern Chinese (*Xiàndài hànyǔ yǔliàokù*, accessed May 2015), of the State Language Commission Corpus (*Guójiā yǔwěi yǔliàokù*). In this mainland China corpus, we can find more than one thousand occurrences (1,158) of the word *Ōuzhōu* ‘Europe’, in sources going from 1946 onward. It is worth stressing that this number is not very high, if compared with the occurrences of individual European countries, like ‘United Kingdom’ (*Yīngguó*, 1,522 occurrences), ‘France’ (*Fǎguó*, 1,227 occurrences) and ‘Germany’ (*Déguó*, 936), the impact of Europe as a whole appearing less relevant than that of the different European individual countries.

Among the occurrences of the word *Ōuzhōu* ‘Europe’, several examples are related to the European culture and civilization, as ‘European cultural tradition’ (*Ōuzhōu wénhuà chuántǒng*), ‘European civilization’ (*Ōuzhōu wénmíng*), ‘standards of beauty in European art’ (*Ōuzhōu yìshù de měi de biāozhǔn*), ‘European spiritual culture’ (*Ōuzhōu jīngshén wénhuà*), and ‘the mother of European spiritual culture’ (*Ōuzhōu jīngshén wénhuà zhī mǔ*, referring to the Ancient Greece). Other examples are related to the European history, as ‘the history of European democratic movements’ (*Ōuzhōu mínzhǔ zhèngzhì yùndòng shǐ*), ‘European feudal society’ (*Ōuzhōu de fēngjiàn shèhuì*), ‘European feudal system’ (*Ōuzhōu de fēngjiàn zhìdù*), ‘European industrial revolution’ (*Ōuzhōu de chǎnyè géming*). Different examples concern the recent history of European community and European Union, like ‘the great European market’ (*Ōuzhōu dà shìchǎng*), ‘the formal establishment of the European economic community’ (*Ōuzhōu jīngjì gòngtóngtǐ zhèngshì chénglì*), ‘Europe’s awakening’ (*Ōuzhōu de juéxǐng*, referring to the creation of a unified market).

We can also find negatively connoted examples, like ‘the outbreak of European developed capitalist countries’ (*Ōuzhōu fādá de zīběnzǔyì guójiā bàofā*), ‘European contradictions’ (*Ōuzhōu de máodùn*), and ‘the gravity of European problems’ (*Ōuzhōu wèntí zhī yánzhòng*).

Only eight occurrences can be found for the word *ōuhuà* ‘to Europeanize’ or ‘Europeanization’. Among them, we have the negatively connoted ‘the mistake of Europeanized youth’ (*ōuhuà qīngnián de máobìng*) and ‘completely Europeanized clothes’ (*fúzhuāng què quánbù ōuhuà*). It is worth stressing that some occurrences of this word are related to the European influence on the Chinese language(s), as ‘Europeanized grammar’ (*ōuhuà de yǔfǎ*), or ‘Europeanized sentences’ (*ōuhuà jù*). This is a largely debated topic in modern Chinese linguistics, different scholars having analyzed the modification of Chinese lexicon and Chinese syntactic structures because of European and Western influence (for instance Kubler 1985; Hè 2008, see below).

Otherwise, the word ‘Europe’ appears very often on the pages of the main Chinese newspaper, the “People’s daily” (*Rénmín rìbào*). As a result of a search for the word *Europe* (*Ōuzhōu*) in the online version (*Rénmín wǎng*) on 24 VI 2015, we get a total amount of 942,919 items related to Europe, with different frequency according to the different fields: the highest percentage of examples (106,587) can be found in the section ‘International’, followed by the 78,866 results in the section ‘Finance and economics’, 56,960 in the section ‘Sport’, 36,238 in the section ‘Chinese Communist Party News’. Hence, the economic, geopolitical and political issues seem to be the most represented. We can also quote the 35,829 items for the section ‘Cars’ (probably tied to the status symbol represented by European and Western cars for the Chinese consumers), followed by the 15,754 results in the section ‘Military affairs’, and 15,049 for ‘Science and technology’. It is worth stressing that the sections ‘Culture’ (13,479) and ‘Overseas Chinese’ (6,756) are far less frequent, while 6,579 occurrences are related to the ‘Environmental protection’.

Differently from the results of the Corpus of Modern Chinese (see above), in this corpus the word *ōuhuà* ('Europeanization', or 'to Europeanize'), is quite frequent, with more than three thousands (3,353) occurrences, in sections like 'Cars' (816), 'Chinese Communist Party News' (191) and 'Culture' (134).

The prominence of items ascribable to the fields of international politics and economics seem to be consistent with the results of Dai & Zhang's study (2007) on the perceptions of the European Union in China through newspapers, televisions newscasts and elite interviews. The authors underline that the images of economic and political power prevail in the Chinese perceptions of Europe, and precise that 'the EU as an economic power was the dominant frame in the print media outlets (with 44%), while in the television news media, the EU as a political power led the framing, accounting for 61% of all EU news stories' (Dai & Zhang 2007: 49); more in detail, it is the role of Europe as actor in the international arena which emerges from this survey. However, the results of the elite interviews show that the EU is regarded as a 'one great power among many in the multi-polar world', 'but not necessarily as a leader in the global political arena' (Dai & Zhang 2007: 58).

Another public survey, entitled "Chinese Views of EU", has been conducted among 3,019 urban residents across six cities in China (Beijing, Shanghai, Guangzhou, Xi'an, Chengdu and Nanning), in the spring and summer of 2010 (Dekker & Van der Noll, 2011). This survey witness of a very positive image of Europe and European citizens, as 'Chinese people favor the EU most, followed by Russia, the US and Japan' (Wang & Popescu 2011: 2). According to this survey, the situation in the EU is considered 'better than in China in the domains of economic prospects, employment, environment, social welfare, and quality of life' (Dekker & Van der Noll 2011: 5). However, an ideological distance and a conflict of values between Europe and China are individuated by more than half of the respondents (Dekker & Van der Noll 2011: 5). Wang & Popescu (2011: 3) also underline that

the history of European colonialism in Asia, the differences in the political systems and cultural traditions are among the main factors that affect the Chinese perception of Europe and Europeans. Hence, while a positive image of Europe and Europeans predominates, ideological differences and a controversial historical heritage impact the Chinese perception of Europe.

It's interesting to compare these results with the studies on the image of Europe as conveyed in Chinese textbooks. Spakowski (2013: 10) focuses her analysis on middle school textbooks, because they 'most probably take a primal and shaping role in the formation of an image of Europe for Chinese people'. The author argues that the representation of Europe reflects two different perspectives: on the one hand, the Marxist perspective underscore the colonial and imperialist elements of the European history, and these aspects of European societies appear as the antagonist of the non-Western world (including China); on the other hand, what the author labels 'the capitalist perspective' emphasizes the economic and technological progress of European countries and, in this perspective, Europe is regarded as 'the origin of modernity [...] and – to a certain degree – also as a model to learn from' (Spakowski 2013: 210).

3.2. Europe in Chinese academic writings and debates

Numerous Chinese academic writings are devoted to the European Union history and realities, and the European experience occupies a considerable place in intellectual debates. For instance, as a result of a search for the word *Europe* (*Ōuzhōu*) on the National Social Science Database (*Guójiā zhéxué shèhuì kēxué xuéshù qíkān shùjùkù*) on 13 VII 2015, we found a total of 178,252 academic publications, divided in the fields of 'Economics and management' (85,593 results), 'Cultural studies' (33,701 results), 'Politics and law' (22,224), 'Arts' (12,108), and 'History and geography' (11,251). Furthermore, 48,874 results can be found for the word *Ōuméng* 'EU', abridged form for 'European Union' (*Ōuzhōu liánméng*), with a different frequency repartition in subfields:

37,570 items in the section ‘Economics and management’, 8,691 for ‘Politics and Law’, 3,692 for ‘Cultural studies’, 1,179 for ‘Light industry technology and engineering’, and 885 for ‘Agricultural sciences’.

These results can only give us a first outlook on the frequency of these words in the Chinese academic fields, but the debates and writings on Europe largely exceed the examples indexed in this database.

Among the numerous words and expressions currently used in Chinese academic writings to discuss about Europe, we choose to focus on three forms: the expressions ‘European identity’ (*Ōuzhōu rèntóng*) and ‘European model’ (*Ōuzhōu móshì*), having both interesting echoes in Chinese scholar writings, and the two words for ‘Europeanization’, *ōuzhōuhuà* and *ōuhuà*, in reason of their controversial centrality in academic debates.

The issue of a ‘European identity’ is a largely debated question in Europe. The topic seems to be relevant also in the Chinese academy, as 1,179 results are available on the National Social Science Database for the expression *Ōuzhōu rèntóng*.

Among the numerous articles and the different points of views on this topic, we can quote Yán & Shí’s paper (2012) on EU cultural identity (*Ōuméng wénhuà rèntóng*) and cultural integration (*wénhuà zhěng hé*), a study that was financed by the Chinese Ministry of Education in the framework of two founding programs: ‘Researches on the cultural contradictions in the European integration process and their inspiration for China’ (*Ōuzhōu yìtǐhuà jìnchéng zhōng de wénhuà máodùn jí qǐshì yánjiū*) and ‘Together but not the same: European union cultural diversity policy and its inspiration for China’ (*Hé ér bù tóng: Ōuméng wénhuà duōyàngxìng zhèngcè jí qí duì zhōngguó de qǐshì*), both focusing on the possible impact of European experience for China.

According to Yán & Shí (2012: 8), the ‘European culture’ (*Ōuzhōu wénhuà*) and the ‘pan-European cultural identity’ (*fān-ōu wénhuà rèntóng*) belong to the ‘elite culture’ or ‘high culture’, while this ‘great tradition’ (Redfield 1956) has a limited impact on common European people.

Otherwise, in an essay analyzing the ‘question of European identity’ (*Ōuzhōu rèntóng wèntí*) from the perspective of political participation, Fàn (2007: 44) affirms that ‘the concept of “identity” has replaced since the seventies and the eighties the concept of “integration”, prominent in the fifties and sixties’ (*zài 50,60 niándài xiǎnhè yīshí de “yītìhuà” gàiniàn zài 70,80 niándài bèi “rèntóng” gàiniàn suǒ qǔdài*), and defines this identity as ‘the comprehensive incarnation of the individual identity and the collective political identity of the European citizens, concretely manifested in the relations among individuals, nation-states and the EU’.

In this essay we also find the expression ‘Europe of the people(s)’ (*Rénmín de Ōuzhōu*) described as goal to realize, whose construction is seen as the most important aspect of the European construction.

Furthermore, Yì (2009: 114) claims that the issue of cultural identity has been neglected in the European construction process for decades, overshadowed by economic and political questions (*Ōuzhōu gōngmín gèrén rèntóng hé jítǐ zhèngzhì rèntóng de yī zhǒng zònghé tǐxiàn, jùtǐ biǎoxiànwèi gèrén yǔ mínzú-guójā hé Ōuméng zhī jiān de guānxì*). According to this author, as European identity has partially been constructed on the basis to the opposition between the ‘us’ and ‘the other’ in colonial context, it is important to avoid any risk of a ‘Eurocentric flavor’ (*Ōuzhōu zhōngxīnzhǔyì de sècǎi*) (Yì 2009: 121) in strengthening European identity.

Zhāng (2007) questions the content of the word *Europe*, and states that ‘the word “Europe” is not really concrete and definite, and the sentiment of “Europeanism” constitutive of the cultural identity seems to lack’.

Elseways, Niú (2009) analyzes the issue of European identity as a possible model or source of inspiration for China’s Western regions, populated by different ethnic groups. According to this author, even though the level and speed of merging and integration has progressed slower than expected by politicians, the European Union has represented in the last fifty years a good example of peaceful multicul-

turalism. Féng (2007) also investigates the European integration as a possible model, in this case for promoting a process of regional integration in East Asia.

The National Social Science Database gives 6,236 results for the expression *Ōuzhōu móshì* ('European model'). Among the different declensions of this expression, we found 'European social model' (*Ōuzhōu shèhuì móshì*), 'European welfare state model of development' (*Ōuzhōu fùlì guójiā fāzhǎn móshì*), 'European (Union) model of social cohesion' (*Ōuméng shèhuì tuánjié móshì*, for instance in Zhou 2007: 98–100). The expression 'European model' has been also included in the title of the Chinese version of Giddens, Diamond, & Liddle's (2006) *Global Europe, Social Europe*, which becomes *Ōuzhōu móshì: quánqiú Ōuzhōu, shèhuì Ōuzhōu* (lit. 'The European Model: Global Europe, Social Europe').

The identification of the specificities of the European model is a long-lasting topic in Chinese academic circles. In 2003 a congress comparing the European model and the American model was organized by the Chinese Academy of Social Sciences. The role of social dialogues, welfare state, political balance and multilateralism were analyzed as constitutive elements of the European model (Zhōu & alia, 2003). The differences in the social, economic, political and defense fields were regarded as the results of different logics of thought and logics of behavior, as well as different historical experiences. The results of this congress appeared in section 'Opinions' of the largely diffused online version of the People's daily (Zhōu & alia, 2003), witnessing the impact and echoes of these studies beyond the academic circles.

In his essay analyzing the 'European model' in international relations, Zhāng (2007: 147) also describes a model based on multilateralism and balance of power, which, according to the author, reduces conflicts and is useful for peace keeping.

Otherwise, Wǔ (2007: 122) concludes his essay on European model of social development affirming that 'this social model deserves con-

sideration and can be a source of inspiration for its theoretical and practical value’.

The two forms *ōuhuà* and *ōuzhōuhuà* (‘Europeanization’), are both attested in the writings indexed in the National Social Science Database. As a result of a search on 15 VII 2015, we find a total of 1,118 items (884 for *ōuhuà*, 234 for *ōuzhōuhuà*), a frequency which is emblematic of the place of these words in different academic debates.

Only the form *ōuhuà* has been included in the 6th edition of the reference dictionary of Modern Chinese *Xiàndài hànyǔ cídiǎn* (compiled by the Center of Lexicography of the Institute of Language Studies of the Chinese Academy of Social Sciences, *Zhōngguó shèhuì kēxuéyuàn yǔyán yánjiūsuo cídiǎn biānjíshì*, 2015), which classifies this word as a verb and defines it as a synonym of *xīhuà* (‘to Westernize’ or ‘Westernization’).

Even though the word *ōuhuà* is undoubtedly more frequent than *ōuzhōuhuà* (for instance, no occurrence of this last form can be found in the Corpus of Modern Chinese), and it does designate the Western influence (like indicated by the dictionary gloss ‘Westernization’), the analysis of a corpus of academic writings show that the words *ōuhuà* and *ōuzhōuhuà* are both still used, with slightly different connotations.

Most of the results for the word *ōuhuà* concern the European (and Western influence) on the Chinese language, variously described and analyzed. Among the numerous articles on this topic, we find different studies on the Europeanization of Chinese grammar (Xiè 2001; Hè 2004; Hè 2008), while some of the papers emphasize ‘the exacerbation’ of this phenomenon (e.g. Wáng 2008).

Nevertheless, the word *ōuhuà* is not limited to the field of linguistic studies, and it can be found in literary critics article on European influence on modern Chinese novels (e.g. Zōu 2012), or in historical essay on the articulation between ‘national essence’ (*guócuì*) and Europeanization instances in late Qing China (Luō 2002) or on the tra-

jectory from Europeanization to ‘nativization’ (*běntúhuà*) in the same period (Lǐ 2011).

The form *ōuzhōuhuà* is used in rather different contexts. It is worth noting that this form is frequently chosen in field of European studies to describe the process of ‘Europeanization’ as ‘integration’ of European individual countries in the European Union, or to depict the different forms of ‘Europeanization’ as convergence of European societies. For instance, we can quote Hè’s article (2015) on the accession processes of Croatia and Serbia, Wǔ & Wáng’s (2007) or Liú’s (2011) essays on the political and institutional changes for member states because of the European integration, or Huán’s study (2006) on the ‘Europeanization’ of ‘green’ political parties.

Nevertheless, this term is also frequently used to define the ‘Europeanization’ as European impact on China as well as on other countries. For instance, we can quote Xià & Pān’s study (2004) on the history of European influence in China, Péng’s (2002) article on ‘europeanization’ and ‘multiculturalism’ in American literature, or Lǐ Míngmíng’s (2011) essay on Turkish ‘euroscepticism’ (*yíōuzhǔyì*) and reject of Europeanization (*jùjué ōuzhōuhuà*). These examples witness of the important place of these two words in Chinese academic studies, as well as of the very different facets and connotations which characterize them.

3.3. Europe in Chinese Metaphors

Different metaphors have been used in the last years to describe or to promote the relations between China and Europe. In this section we will present some of the metaphors adopted in political and official discourse as well as in Chinese media, chosen as illustrative examples of the different perspectives and perceptions of the Sino-European relations.

In a speech pronounced at the College of Europe in Bruges on 1st April 2014, the Chinese president Xí Jìnpíng adopts the metaphor of the bridge to represent the wish of promoting Sino-European relations. The metaphor of the bridge, chosen because of the Flemish

etymology of the city name, Bruges, but also as a ‘symbol of communication, understanding and friendship’ is recurrent in this speech (ten occurrences), structured around the images of constructing ‘bridges’ between Europe and China: ‘bridges of peace and stability’, ‘bridges of growth and prosperity’, ‘bridges of reform and progress’, ‘bridges of common cultural prosperity’.

Furthermore, president Xi (2014a; 2014b) adopts the ‘convivial’ metaphors of tea and beer (choosing two typical Chinese and Belgian products) to represent the differences and complementarity between European and Chinese peoples and their ways of living, concluding this passage with the metaphor of the blossoming ‘flowers of the human civilizations’:

[10] 我们要建设文明共荣之桥，把中欧两大文明连接起来。中国是东方文明的重要代表，欧洲则是西方文明的发祥地。正如中国人喜欢茶而比利时人喜爱啤酒一样，茶的含蓄内敛和酒的热烈奔放代表了品味生命、解读世界的两种不同方式。但是，茶和酒并不是不可兼容的，既可以酒逢知己千杯少，也可以品茶品味品人生。中国主张“和而不同”，而欧盟强调“多元一体”。中欧要共同努力，促进人类各种文明之花竞相绽放。

[We need to build a bridge of common cultural prosperity linking the two major civilizations of China and Europe. China represents in an important way the Eastern civilization, while Europe is the birthplace of the Western civilization. The Chinese people are fond of tea and the Belgians love beer. To me, the moderate tea drinker and the passionate beer lover represent two ways of understanding life and knowing the world, and I find them equally rewarding. When good friends get together, they may want to drink to their heart’s content to show their friendship. They may also choose to sit down quietly and drink tea while chatting about their life. In China, we value the idea of preserving “harmony without uniformity”, and here in the EU people stress the need to be “united in diversity”. Let us work together for all flowers of human civilizations to blossom together].

Similarly, in an article published on the Belgian newspaper *Le soir* on March, 30th, 2014, Xi Jinping used proverbial and metaphorical expressions to qualify the wish of promoting the Sino-European cooperation despite diversity, comparing differences to rapids and rocks which cannot stop rivers flowing into the sea (Xi 2014c):

[11] “智者求同，愚者求异。” [...] 险滩和礁石阻挡不了奔腾入海的河流，我相信问题和分歧也阻挡不了中欧友谊和合作的前进之路。

[The wise seeks common ground while the unwise clings to differences' [...] Rapids and rocks can never stop a river from flowing into the sea. Likewise, I believe that no issues or differences can stop our friendship and cooperation from growing].

Similar images and metaphors can be found in Chinese media, in reports and comments about official visits or exchanges. For example, in an article commenting Prime Minister Lǐ Kèqiáng's trip to Europe on the pages of the 'People's daily' (Hǎo & Zhèng, 2015), we read of the Premier Lǐ 'deep in love with Europe', considered an important political, economic and cultural pole, with whom China has to 'join the forces' (lit. 'to join hands very strongly') (Hǎo & Zhèng, 2015).

Positive metaphors seem to prevail in political communication and official discourse, even though some expressions underline diversities and divergences between Europe and China. Nevertheless, less positive examples and some negative metaphors qualifying Europe or Sino-European relations can also be found. For instance, an economist, Hán Zhìguó compared in October 2011 a possible Chinese help in European in debt crisis to 'a sheep saving a wolf'.

Another example of metaphor qualifying the controversial points of Sino-European relations can be found in the speech of the former Vice Foreign Minister Fù Yíng at the Bled Strategic Forum, held on September 9–10, 2011 (as reported on the website of the Foreign Affairs Ministry of the P. R. C., *Zhōnghuá rénmín gònghéguó wàijiāobù*). Mrs Fù affirms that Europeans have an ambiguous attitude toward China, 'welcoming' Chinese investments and participation in purchasing Eurobonds, but accusing China to 'buy' Europe; thus, Europe has a contradictory attitude and behaves as a car-driver 'accelerating in third gear without releasing the handbrake'. In the same speech, the vice-minister Fu claims that Europe should be determined to come out from the shadows of the Cold war.

Hence, both positive and negative metaphors are used to speak about Sino-European relations. Some of these examples emphasize the differences between Europe and China, which are interpreted as richness or obstacles according to the different perspectives and contexts.

4. Concluding remarks

The words *Ōuzhōu* ('Europe') as well as the abridged form *Ōu-* have been and are quite productive in Modern Chinese, forming numerous derived words, compound words and expressions, present in different corpora, media sources, academic writings and official discourse. The current Chinese word for *Europe* and some of its derived words started to be diffused in the second half the Qing dynasty, a period that saw a significant European influence on China in several domains. In this period, we can find a sort of superposition between of the idea of West and the idea of Europe, the notion of West being essentially identified with (some) European countries, which were perceived at the same time as imperialistic powers and models to learn from.

This perception evolved during the 20th century, because of the changing roles of Europe, European countries, USA and China on the international scene. While in some contexts the notions of Europe and West are still interchangeable or superposed, the idea of West is not only and not mainly associated to Europe and European countries, whose influence seem to have declined in the last decades. Nevertheless, a considerable interest for Europe can be found in Chinese media, academic world and public opinion; and Europe, despite the difficulties of European construction, is still regarded as a source of inspiration in different domains.

Hence, the use of words, expressions and metaphors related to Europe reveal an ambivalent perception, combining positive images of Europe as model of development in different fields and negative images tied to the controversial history of the Sino-European relations.

References

- Bertuccioli Giuliano & Masini Federico, 1996, *Italia e Cina*, Bari.
- Billeter Jean-François, 2000, *Chine trois fois muette*, Allia.
- Dai Bingran & Zhang Shuangquan, 2007, *EU Perceptions in China*. In Martin Holland, Peter Ryan, Alojzy Z. Nowak & Natalia Chaban, eds. *The EU Through the Eyes of Asia*, Singapore-Warsaw, pp. 43–67.
- Dekker Henk & Van der Noll Jolanda, 2011, *Chinese Citizens' Attitudes towards the European Union and Their Origins*. Nottingham: China Policy Institute, Briefing Series: Iss. 70. Available at: <http://www.nottingham.ac.uk/cpi/documents/briefings/briefing-70-chinese-views-of-eu.pdf>.
- Fàn Yǒngpéng, 2007, Rúhé kàndài Ōuzhōu rèntóng wèntí? Yǐ zhèngzhì cānyù wèi shìjiǎo Ōuzhōu yánjiū. 6, pp. 25–44.
- Féng Shàolèi, 2007, Zhōngguó kéyǐ cóng Ōuzhōu yìtǐhuà zhōng xuéxí shénme?-Cóng dìqū bǐjiào céngmiàn de yī zhǒng sīkǎo Ōuzhōu yánjiū, 6, pp. 1–11.
- Guójiā zhéxué shèhuì kēxué xuéshù qíkān shùjùkù National Social Science Database, <http://old.nssd.org/>.
- Gǔdài hànǚ yǔliàokù. Yǔliàokù zàixiàn. CNCORPUS.ORG 2010–2015. <http://www.cncorpus.org/acindex.aspx> (consulted June 2015).
- Xiàndài hànǚ yǔliàokù. Yǔliàokù zàixiàn. CNCORPUS.ORG 2010–2015 <http://www.cncorpus.org/CCindex.aspx> (consulted May 2015).
- Hán Zhìguó: Zhōngguó jiù Ōuzhōu shì yáng jiù láng. Zhèngquàn shìbào wǎng (STCN). 28 X 2011. Available at: <http://kuaixun.stcn.com/2011/1028/3823869.shtml>.
- Hǎo Yàlín & Zhèng Kǎijūn, 2015, Zōnglǐ chūfāng wéijìngtóu Zōnglǐ yuánhé “zhōngqíng” Ōuzhōu. Xinhuanet. 29 VI 2015. available at: <http://news.xinhuanet.com/world/2015-06/29/c.127961218.htm>.
- Hé Jiǔyíng, 2008, *Zhōngguó xiàndài yǔyánxué shǐ*. Shāngwù yìnshūguǎn.
- Hè Gāng, 2015, Shēnfèn jìnhuà yǔ Ōuzhōuhuà jìnchéng-Kèlúodìyà hé Sà'ěr wéiyǎ liǎngguó rùméng jìnchéng bǐjiào yánjiū. *Ōuzhōu yánjiū*, 1, pp. 99–115.
- Hè Yáng, 2008, Xiàndài hànǚ ōuhuà yǔfǎ xiànxìang yánjiū. *Shìjiè hànǚ jiàoxué*, 4, pp. 16–31.
- Hè Yáng, 2004, Cóng xiàndài hànǚ jiècì zhōng de ōuhuà xiànxìang kàn jiànjiē yǔyán jiēchù. *Yǔyán wénzì yìngyòng*, 4, pp. 82–89.
- Huán Qìngzhì, 2006, Lǚdǎng de ōuzhōuhuà yǔ Ōuzhōu mínzhǔ: gōngnéng yǔ júxiàn. *Ōuzhōu yánjiū*, 6, pp. 80–103.
- Jenco Leigh K., 2012, *How meaning moves: Tan Sitong on borrowing across cultures*. „Philosophy East and West”, 62 (1), pp. 92–113.
- Lackner Michael, Amelung Iwo, & Kurtz Joachim, 2001, *Introduction*. In *New Terms for New Ideas: Western Knowledge and Lexical Change in Late Imperial China*, Leiden, pp. 1–12.

- Lackner Michael, Amelung Iwo & Kurtz Joachim, *Modern Chinese Scientific Terminologies (MCTS)*. Last modified 2001. Accessed June 2015. http://mcst.uni-hd.de/search/searchMCST_short.lasso.
- Lǐ Láiróng, 2011, Ōuhuà zhì běntǔhuà: Qīngmò Mínguó shíqí xuéshù dúlì guānniàn de méngfā yǔ shēnhuà. *Xuéshù yánjiū*, 11: 120–127.
- Lǐ Míngmíng, 2011, Jùjué ōuzhōuhuà? Tǔ'ěrqi yíduzhǔyì de xīngqǐ. *Guójì guānchá*, 4: 73–79.
- Liú Jiā, 2011, Ōuméng chéngyuánguó yǔ ōuzhōuhuà. *Zhōngguó xībù kējì*, 10, pp. 71–72.
- Luō Hòulì, 2002, Guócù yǔ ōuhuà: cóng Qīng jì dào Mín chū de guānniàn chuánchéng. *Dúshū*, 1, pp. 52–58.
- Masini Federico, 2001, *Different Chinese Perceptions of Italy from late Ming to late Qing*. In Christina Neder, Heiner Roetz & Ines-Susanne Schilling, eds. *China in Seinen Biographischen Dimensionen /China and Her Biographical Dimensions: Gedenkschrift Fur Helmut Martin /Commemorative Essays for Helmut Martin*, Wiesbaden, pp. 567–577.
- Masini Federico, 1993, *The Formation of Modern Chinese Lexicon and its Evolution toward a National Language: the Period from 1840 to 1898*. „Journal of Chinese linguistics: Monograph VI”.
- Niú Rǔ jí, 2009, Kuàwénhuà shìjiāo: Ōuzhōu rèntóng lǐlùn duì Zhōngguó xībù mínzú dìqū de qǐshì. *Zhōngguó xībēi bianjiāng*. 1. Available at: <http://www.sinoss.net/qikan/uploadfile/2010/1130/8009.pdf>.
- Kubler Cornelius C., 1985, *A Study of Europeanized Grammar in Modern Written Chinese*, Taipei.
- Péng Yǒngchūn, 2002, Ōuzhōuhuà-běntǔhuà-duōyuánhuà-Měiguó wénxué lichéng shùpíng. *Shàngráo shīfàn xuéyuàn xuébào*, 1, pp. 75–78.
- Redfield Robert, 1956, *Peasant Society and Culture*, Chicago.
- Rénmín wǎng*. <http://www.people.com.cn/> (consulted June 2015).
- Spakowski Nicola, 2013, *From Antagonist to Model? The Function and Place of Europe in Chinese middle school textbooks*. In Dong Lisheng, Wang Zhengxu & Henk Dekker, eds. *China and the European Union*, Routledge, pp. 210–230.
- Staiger Brunhild, 2004, Preface. *Timeline of Chinese-European Cultural Relations*. Institute of Asian Affairs, Hamburg, on the behalf of the Bertelsmann Foundation, Gütersloh, pp. 1–2.
- Staines Judith, 2012, *Mapping Existing Studies on EU-China Cultural Relations. EENC (European Expert Network on Culture) Short Report*, March 2012. Available at: <http://www.eenc.info/wp-content/uploads/2013/01/Mapping-Existing-Studies-on-EU-China-Cultural-Relations.pdf>.
- Thoraval Joël, 2005, *Sur la transformation de la pensée néo-confucéenne en discours philosophique moderne. Réflexions sur quelques apories du néo-*

- confucianisme contemporain*. Extrême-Orient, Extrême-Occident 27, pp. 91–121.
- Von Racknitz Ines, 2013, *Chinese Perceptions of Europe before 1949. Perspectives from the Qing Dynasty (1644–1911)*. NFG Working Paper No. 8. Freie Universität Berlin.
- Wáng Yàn, 2008, Shì xī “ōuhuà” xiànxàng de èhuà. *Zhōngguó kējì fānyì*, 3, pp. 40–43.
- Wang Zhengxu & Popescu Bogdan G., 2011, *Knowledge breeds affects: Understanding EU’s Internal Complexities help increase Chinese perception of the EU and Europe*. Nottingham: China Policy Institute, Briefing Series – Issue 71. available at: <http://www.nottingham.ac.uk/cpi/documents/briefings/briefing-71-chinese-views-eu-internal-complexities.pdf>.
- Wǔ Yíkāng, 2007, Yī zhǒng shèhuì fāzhǎn xīn móshì de tànsuǒ shíjiàn—Ōuzhōu yìtǐhuà xīn lùn. *Ōuzhōu yánjiū qiányán bàogào*, pp. 110–122.
- Wǔ Zhìchéng & Wáng Xiá, 2007, Ōuzhōuhuà jí qí duì chéngyuánguó zhèngzhì de yǐngxiǎng. *Ōuzhōu yánjiū*, 4, pp. 38–52.
- Xí Jìnpíng, 2014a, Xí Jìnpíng zài Bùlǚrì Ōuzhōu xuéyuàn de yǎnjiǎng. 1 IV 2014. *Zhōngguó gòngchǎndǎng xīnwén wǎng. Rénmín wǎng*. Available at: <http://cpc.people.com.cn/n/2014/0402/c64094-24799696.html>.
- Xí Jìnpíng, 2014b, EU-China High-Level People-to-People Dialogue:Speech of President Xi Jinping. Bruges. 01/04/2014. English translation of the speech available at: http://ec.europa.eu/education/international-cooperation/documents/china/xi-jinping-speech_en.pdf.
- Xí Jìnpíng, 2014c, Xí Jìnpíng zài Bìlìshí “Wǎnbào” fābiǎo shǔmíng wénzhāng “Zhōng’Ōu yǒuyì hé hézuò: Ràng shēnghuó yuè lái yuè hǎo” /Xi: Friendship and Cooperation Bring Better Life to both China and Europe. 30 III 2014. Available at: http://china.org.cn/chinese/2014-03/31/content_31952715.htm.
- Xià Ruìchūn & Pān Lín, 2004, Ōuzhōuhuà Zhōngguó: Guòqù hé wèilái. *Zhōngguó wénhuà yánjiū*, 3, pp. 41–61.
- Xiè Yàojī, 2001, Hànyǔ yǔfǎ ōuhuà zòngshù. *Yǔwén yánjiū*, 1, pp. 17–22.
- Yán Tiānqīn & Shí Jiān, 2012, Ōuzhōu yìtǐhuà jìnchéng zhōng de wénhuà zhèngzhì. *Xīnán mínzú dàxué xuébào*, 1, pp. 7–11.
- Yì Dān, 2009, Èryuán duìlì zhōng de Ōuzhōu rèntóng. *Sìchuān dàxué xuébào*, 4, pp. 114–121.
- Zhāng Jùn, 2007, Cóng Yà-Ōu huìyì jìnchéng kàn fāzhǎn guòjì guānxi de Ōuzhōu móshì. *Ōuzhōu yánjiū qiányán bàogào*, pp. 135–150.
- Zhōnghuá rénmin gònghéguó wàijiāobù*. Wàijiāobù fùbùzhǎng Fù Yíng chūxí Bùláidé zhànlüè lùntán 11 IX 2011, <http://www.mfa.gov.cn/mfa.chn/wjbxw.602253/t858062.shtml>.
- Zhōngguó shèhuì kēxuéyuàn yǔyán yánjiūsuo cídiǎn biānji shì*. 2015. *Xiàndài hànyǔ cídiǎn-dì 6 bǎn-6*. Beijing.

Zhōu Hóng & alia, 2003, “Dān tiāo”: Ōuzhōu móshì vs Měiguó móshì vs. Rénmínwǎng. Available at: <http://www.people.com.cn/GB/guandian/183/6103/7942/2014617.html>.

Zōu Lǐ, 2012, Zhōu Libō xiǎoshuō de ōuhuà qīngxiàng. *Wénxué pínglùn*, 1, pp. 173–181.

Europe, Europeanization and Related Words in Mandarin Chinese

The author analyses the presence of the terms ‘Europe’ and ‘Europeanization’ in the Chinese (Mandarin) linguistic-cultural sphere. *Europeanization* is perceived there as a synonym to *Occidentalism*; from the Chinese perspective, Europe is thus a representative of the West, and so the terms ‘Europe’ and ‘the West’ are used interchangeably. The notion EUROPE also designates the clear dividing line between the Chinese traditional ancient knowledge and the world of the modern conceptions. In the texts the author has performed the analysis of numerous Chinese word-forming derivatives of the term *Ōuzhōu* (‘Europe’) and compound forms, including the terms relating to the European Union, as well as some metaphors containing the notion of Europe. The analysis has been conducted over the extensive historical background, dating back as far as to the very origins of the European-Chinese relations in the 13th century, and based on the corpus of the contemporary Chinese language, press releases and spoken texts such as transcribed TV debates, especially those referring to the way in which Chinese perceive the European Union. Among the attributes there are: well-developed culture, economic sustainability, civilizational achievements being development patterns to follow in many fields of life; among the negative features one should mention: the heritage of the imperial violence, internal discrepancies/contradictions, inclinations to dominate others culturally. As Chinese perceive Europe, a metaphor can be heard of the Chinese-European “bridge” leading to mutual friendly agreement.

Noty o autorach

Jerzy Bartmiński, emerytowany profesor zwyczajny Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie i Instytutu Slawistyki PAN w Warszawie, członek rzeczywisty PAU, językoznawca, twórca lubelskiej szkoły etnolingwistycznej, także dialektolog, folklorysta, kulturoznawca, leksykograf oraz organizator polskiego życia naukowego i akademickiego, inicjator i kierownik międzynarodowego projektu EUROJOS. E-mail: jerzy.bartminski@umcs.lublin.poczta.pl

Wojciech Chlebda, profesor zwyczajny Uniwersytetu Opolskiego, dyrektor Instytutu Slawistyki UO, członek korespondent PAU, językoznawca; zainteresowania naukowe: frazeologia i frazeografia, paremiologia, semantyka, leksykografia jednojęzyczna i przekładowa, przekładoznawstwo, etnolingwistyka, problemy badań nad tożsamością zbiorową oraz pamięcią i niepamięcią wspólnotową. E-mail: womich4@wp.pl

Marijana Đukić jest doktorantką Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Belgradzie w Katedrze Języka Serbskiego. Pracuje w Instytucie Języka Serbskiego Serbskiej Akademii Nauk i Sztuk w Belgradzie przy realizacji projektu *Lingwistyczna analiza współczesnego serbskiego języka literackiego*, prowadząc też prace redakcyjne przy słowniku literackiego języka serbskochorwackiego. Obszar jej zainteresowań badawczych to lingwokulturologia, frazeologia, leksykologia i leksykografia. E-mail: marijanabogdanovic01@gmail.com

Maciej Czerwiński, dr hab., Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zainteresowania naukowe: semiotyka i semiotyczna teoria kultury, teoria i praktyka analizy dyskursu (krytyczna wobec nurtów marksistowskich), języki i literatury byłej Jugosławii w XX wieku, pogranicza języka i literatury, związki kulturowe polsko-chorwackie. Obecnie prowadzone badania: reprezentacje drugiej wojny światowej w chorwackiej i serbskiej prozie lat 1945-2015. E-mail: maciej.czerwinski@uj.edu.pl

Natalia Długosz, adiunkt w Zakładzie Języków Południowosłowiańskich Instytutu Filologii Słowiańskiej na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Główne dziedziny zainteresowań: współczesne tendencje słowotwórcze w językach południowosłowiańskich, słowotwórstwo języka gorańskiego i Gora jako obszar ścierania się różnych koncepcji tożsamościowych, etnolingwistyczne badania nad wybranymi elementami słowiańskiego (zwłaszcza bułgarskiego) językowego obrazu świata. E-mail: natrek43@gmail.com

Olga Jewgieniewna Frołowa, doktor nauk pedagogicznych, doktor habilitowany nauk filologicznych, kierownik Laboratorium Fonetyki i Komunikacji Językowej na Wydziale Filologicznym Państwowego Uniwersytetu Moskiewskiego im. M. Łomonosowa; zainteresowania naukowe: semantyka, paremiologia, kulturologia. E-mail: olga_frolova@list.ru

Iliana Genew-Puhalewa, doktor habilitowany, sławistka i nowogrecystka, pracuje w Zakładzie Języków i Kultur Słowiańskich na Uniwersytecie Warszawskim. W zakresie jej zainteresowań naukowych wchodzi zagadnienia językoznawstwa konfrontatywnego, lingwistyki stosowanej oraz etnolingwistyki. E-mail: ilianag@interia.pl

Mariarosaria Gianninoto uzyskała stopień doktora sinologii na Uniwersytecie w Neapolu. Jest obecnie profesorem na Uniwersytecie w Grenoble-Alps i pracownikiem laboratorium badawczego Lidilem. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół historii lingwistyki oraz leksykologii. E-mail: mariarosaria.gianninoto@univ-grenoble-alpes.fr

Alexandra Ioannidou, doktor, sławistka, wychowanka Uniwersytetu Ruprechta-Karola w Heidelbergu, obecnie pracuje jako profesor w Narodowym Uniwersytecie Ateńskim im. Kapodistriasa. Prowadzi badania nad wpływami greckimi w piśmiennictwie rosyjskim oraz nad problematyką przekładu literatur słowiańskich. Zajmuje się tłumaczeniem rosyjskich, polskich oraz niemieckich tekstów literackich na język nowogrecki. E-mail: alerosa@otenet.gr

Galina Javorska, profesor doktor habilitowany, językoznawca i politolog, były pracownik Instytutu Językoznawstwa im. O.O. Potebni i Instytutu Języka Ukraińskiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, następnie Narodowego Instytutu Problemów Bezpieczeństwa Międzynarodowego, a obecnie Narodowego Instytutu Badań Strategicznych. Prace z zakresu typologii lingwistycznej, semantyki leksykalnej, socjolingwistyki, analizy dyskursu politycznego, tożsamości kulturowej. E-mail: galina.yavorska@gmail.com

Kazimierz Korus, emerytowany profesor zwyczajny UJ, członek korespondent PAU. Hellenista. Specjalizuje się w historii literatury greckiej (historia greckiego mimu w gatunkach literackich, proza poklasyczna), teorii literatury antycznej (satyra menippejska, dialogi Lukiana z Samosat), teorii wychowania greckiego (rekonstrukcja

systemu wychowania Plutarcha z Samosat, źródła greckie *septem artes liberales*).
E-mail: kkorus@poczta.onet.pl

Irina Lappo, doktor habilitowany, teatrolożka, slawistka, tłumaczka, etnolingwistka. Kierownik Zakładu Teatrolologii UMCS. Zainteresowania naukowe koncentrują się wokół zagadnień teorii i historii teatru i dramatu, recepcji teatralnej, etnolingwistyki, teorii i praktyki przekładu. Autorka książek *Mroźek à la russe* (2007) oraz *Czechow w teatrze polskim* (2010) oraz wielu prac z dziedziny translatoryki, teatrologii i językoznawstwa. E-mail: irina.lappo@poczta.umcs.lublin.pl

Marius Smetona, od roku 2015 doktor nauk filologicznych na podstawie rozprawy *Eufemizmy w języku litewskim. Wyrażenie i motywacja*. Obecnie jest lektorem w Centrum Filologii Cyfrowej na Uniwersytecie Wileńskim. Jego publikacje w recenzowanych pismach naukowych oraz popularnonaukowych dotyczą problematyki etnolingwistycznej. E-mail: marius.smetona@gmail.com

Bożena Tieszen, doktor, profesor w Department of Foreign Languages and Literature (University of Wisconsin-Milwaukee, USA). Zainteresowania naukowe: profilowanie lingwistyczne, komunikacja międzykulturowa, język a problemy gender, język a problemy prawa. Organizatorka warsztatów i seminariów na temat stereotypów i wielostronnych relacji między językiem a społeczeństwem w Uniwersytecie Viadrina we Frankfurcie nad Odrą i w Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie. E-mail: tieszen@uwm.edu

Dominika Zawadzka-Koch, magister, absolwentka Instytutu Sławistyki Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie. Jako doktorantka brała udział w realizacji projektu badawczego „Sekularyzacja leksyki religijnej (w języku niemieckim, polskim, czeskim i słowackim)” afiliowanym przy Katedrze Języków Zachodniosłowiańskich Uniwersytetu Humboldtów oraz w pracach Konwersatorium EUROJOS. E-mail: dominika.zawadzka-koch@bakdata.com

